

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Mahāniddeṣapāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadanta-upasenattherena katā

Saddhammappajjotikā nāma

MAHĀNIDDESAṬṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1959

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 43

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဘ ha ဌ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-ာ ၵ = ā ဝိ = i ဝိ = ī ဣ = u ဣ = ū ဧ = e ဩ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကိ kī	ကု ku	ကု kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခိ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဓha	ဈ သ္ဃa	ဗ္ဗ pla	လ္လ lla
ကွ kka	ဇ င္ဂca	ဇ္ဇ န္ဍa	ဇ္ဇ သ္ဗa	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	ဆ င္ဂcha	ဆ္ဇ န္ဏa	ဆ္ဇ န္တa	ဆ္ဇ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ ဣja	ဏ န္ဗha	ဆ္ဇ န္တva	ဈ bya	ဂှ vha
ကလ kla	ဈ ဣjha	တ္တ tta	ဇ္ဇ န္ဓha	ဇြ bra	တ္တ sta
ကွ kva	ည န္ဏā	တ္တ ttha	ဆ္ဇ န္ဓa	ဗ္ဗ mpa	တ္တ strā
ချ khya	ပ န္ဏha	တွ tva	ဆ္ဇ န္ဓra	ဗ္ဗ mpha	သ္ဇ sna
ခွ khva	ပ န္ဏca	ကျ tya	ဆ္ဇ န္ဓha	ဗ္ဗ mba	သျ sya
ဂွ gga	ဆ န္ဏcha	တြ tra	ဆ္ဇ န္ဏa	ဗ္ဗ mbha	သ ssa
ယွ ggha	ည န္ဏja	ဒ္ဓ dda	ဈ န္ဏya	ဗ္ဗ mma	သ္ဇ sma
ဂျ gya	ည န္ဏjha	ဒ္ဓ ddha	ဈ န္ဏha	ဈ mya	သ္ဇ sva
ဂြ gra	ဇ တ္တa	ဈ သ္ဗa	ဗ္ဗ ppa	ဗ္ဗ mha	တွ hma
ကံ ṅka	ဇ တ္တtha	တြ dra	ဗ္ဗ ppha	ယျ yya	တွ hva
နံ ṅkha	ည သ္ဓa	ဒ္ဓ dva	ဈ ပ္ဗya	ယျ yha	ဇ္ဇ ḷha
ဂံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Mahāniddesaṭṭhakathā

Mātikā		Piṭṭhāṅka
Ganthārambhakathā	...	1

1. Aṭṭhakavagga

1. Kāmasuttaniddesaṅṅaṅā	...	9
2. Guhaṭṭhakasuttaniddesaṅṅaṅā	...	78
3. Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddesaṅṅaṅā	...	164
4. Suddhaṭṭhakasuttaniddesaṅṅaṅā	...	185
5. Paramaṭṭhakasuttaniddesaṅṅaṅā	...	207
6. Jarāsuttaniddesaṅṅaṅā	...	213
7. Tissametteyyasuttaniddesaṅṅaṅā	...	226
8. Pasūrasuttaniddesaṅṅaṅā	...	245
9. Māgaṅṅiyasuttaniddesaṅṅaṅā	...	263
10. Purābhedaṅṅasuttaniddesaṅṅaṅā	...	273
11. Kalahavivādaṅṅasuttaniddesaṅṅaṅā	...	308
12. Cūḷabyūhasuttaniddesaṅṅaṅā	...	316
13. Mahābyūhasuttaniddesaṅṅaṅā	...	320
14. Tuvaṭṭakasuttaniddesaṅṅaṅā	...	326
15. Attadaṅṅasuttaniddesaṅṅaṅā	...	373
16. Sāriputtasuttaniddesaṅṅaṅā	...	386

Mahāniddesaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Mahāniddesaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Avijjālaṅgim ghātento, nandirāgañca mūlato.
Bhāventaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, phusi yo amataṃ padaṃ.
Pāpuṇitvā Jino bodhiṃ, Migadāyaṃ vigāhiya.
Dhammacakkaṃ pavattetvā, therāṃ Koṇḍaññaṃādito.
Aṭṭhārasannaṃ koṭīnaṃ, bodhesi tāpaso tahiṃ.
Vandehaṃ sirasā tañca, sabbasattānamuttamaṃ.
Tathā dhammuttamañceva, saṅghaṅcāpi anuttaraṃ.
Saṃkhittena hi yo vuttaṃ, dhammacakkaṃ vibhāgaso.
Sāriputto mahāpañño, satthukappo jinatrajo.
Dhammacakkaṃ vibhājetvā, Mahāniddesamabravi.
Pāṭho viṣiṭṭho niddeso, taṃnānavisesito¹ ca.
Taṃ **Sāriputtaṃ** Jinarājaputtaṃ,
Theraṃ dhirānekaguṇādhivāsaṃ².
Paññāpabhāvuggatacārukittiṃ,
Sunīcavuttiñca atho namitvā.

1. Visesato (Sī, Syā)

2. Thirānekaguṇābhirāmaṃ (Sī, Syā)

Khamādayādiyuttena, yuttamuttādivādinā.
 Bahussutena therena, devena abhiyācīto.
 Mahāvihāravāsīnaṃ, sajjhāyamhi patiṭṭhito.
 Gahettabbaṃ gahetvāna, porāṇesu vinicchayaṃ.
 Avokkamento¹ samayaṃ sakañca,
 Anāmasanto samayaṃ parañca.
 Pubbopadesaṭṭhakathānayañca,
 Yathānurūpaṃ upasaṃharanto.
 Ñāṇappabhedāvahanassa tassa,
 Yogīhi nekehi nisevitassa.
 Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto,
 Suttañca yuttiṃ ca anukkamento².
 Ārabhissaṃ samāseṇa, **Mahāniddesavaṇṇanaṃ**.
 Saddhammabahumāneṇa, nāttukkaṃsanakamyatā.
 Vakkhāmaṃ Aṭṭhakathaṃ janassa,
 Hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ.
 Sakkacca **saddhammapajotikaṃ** taṃ,
 Suṇātha dhāretha ca sādhu santoti.

Tattha “**pāṭho viṣiṭṭho niddeso, taṃnāmavisesito cā**”ti vuttattā duvidho
 pāṭho byañjanapāṭho atthapāṭho ca. Tesu byañjanapāṭho
 akkharapadabyañjana-ākāraniruttiniddesavasena chabbidho. Atthapāṭho
 saṅkāsaṇa pakāsaṇa vivaraṇa vibhajana uttānīkaṇa paññattivaseṇa
 chabbidho. Tattha tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāveṇa
 visuddhakarūṇānaṃ cittena pavattitadesanā vācāhi akathitattā adesitattā
 akkharamiti saññitā, taṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ manasā
 pucchitapañhānaṃ vasena Bhagavatā ratanaghare nisīditvā
 sammasitapaṭṭhānamahāpakaṇavasena ca akkharaṃ nāmāti gahettabbaṃ.

1. Avokkamanto (Sī, Syā)

2. Avokkamanto (Sī, Syā)

Atha vā aparipuṇṇaṃ padaṃ akkharamiti gahetabbaṃ “saṭṭhivassasahassānī”ti evamādīsu¹ viya. Ettha hi sakāra nakāra sokārādīni akkharamiti, ekakkharaṃ vā padaṃ akkharamiti eke. “Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā²”ti evamādīsu³ vibhatyantāṃ atthajotakāṃ akkharapiṇḍaṃ padaṃ. “Nāmañca rūpañca”ti evamādīsu⁴ bahu-akkherehi yuttaṃ padaṃ nāma. Saṅkhittena vuttaṃ padaṃ vibhāveti. Padena abhihitāṃ byañjayati byattaṃ pākaṭaṃ karotīti byañjanaṃ, vākyameva. “Cattāro iddhipādā”ti saṅkhepena kathitamattaṃ “katame cattāro? Idha bhikkhave bhikkhu chandasamādhipadhānaṅkharasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Viriya. Citta. Vīmaṃsasamādhipadhānaṅkharasamannāgataṃ iddhipātaṃ bhāveti”ti-ādīsu⁵ pākaṭakaraṇabhāvena byañjanaṃ nāma. Byañjanavibhāgapakāso ākāro. “Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā”ti evamādīsu⁶ kathitabyañjanaṃ anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ ākāro nāma. Ākārabhihitassa nibbanaṃ nirutti. “Phasso vedanā”ti evamādīsu⁷ ākārena kathitaṃ “phusaṭīti phasso. Veditatīti vedanā”ti nīharitvā vacanaṃ nirutti nāma. Nibbanavitthāro nissesato desoti niddeso, veditatīti vedanāti nibbanaladdhapadaṃ “sukhā dukkhā adukkhamasukhā, sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhā”ti atthavitthāro niravasesena kathitattā niddeso nāma.

Evam chabbidhāni byañjanapadāni jānitvā ca chasu atthapadesu saṅkhepato kāsanā dīpanā saṅkāsanā, “maññamāno kho bhikkhu bandho mārasa amaññamāno mutto pāpimato”ti evamādīsu saṅkhepena atthadīpanā saṅkāsanā nāma. Eso pana thero “Buddhena Bhagavatā evaṃ saṅkhepaṃ katvā vuttamatthaṃ ‘aññātaṃ Bhagavā, aññātaṃ Sugatā’ti” kathetum samattho paṭivijjhi.

1. Khu 2. 216; Khu 5. 100; Khu 10. 156 piṭṭhesu.

2. Ponobbhavikā (Ka), Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Vi 3. 15; Abhi 2. 106; Ma 3. 293; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 14; Khu 1. 414; Khu 7. 213; Khu 8. 33; Khu 10. 61 piṭṭhesu.

5. Abhi 2. 225; Saṃ 3. 222; Dī 3. 185; Am 1. 579 piṭṭhesu.

6. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

7. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

Upari vattabbamatthaṃ ādito kāsanā dīpanā pakāsanā, “sabbaṃ bhikkhave ādittan”ti evamādīsu¹ pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamavacanena dīpanā pakāsanā nāma. Evaṃ paṭhamāṃ dīpitaṃ atthaṃ puna pākaṭaṃ katvā dīpanena “kiñca bhikkhave sabbaṃ ādittan? Cakkhum bhikkhave ādittan, rūpā ādittā”ti evamādīsu¹ kathitesu “tikkhindriyo saṅkhepena vuttaṃ paṭivijjhatī”ti kathitattā dve atthapadāni tikkhindriyassa upakāravasena vuttāni.

Saṅkhittassa vitthārābhidhānaṃ sakiṃ vuttassa ca punapi abhidhānaṃ vivaraṇaṃ, “kusalā dhammā”ti² saṅkhepena nikkhittassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”ti² niddesavasena vitthāraṇaṃ vitthāravasena puna kathaṇaṃ vivaraṇaṃ nāma.

Taṃ vibhāgakaṇaṃ vibhajaṇaṃ, “yasmīṃ samaye”ti² vivarite kusale dhamme “tasmīṃ samaye phasso hoti, vedanā hotī”ti² vibhāgakaṇaṃ vibhajaṇaṃ nāma. Vivarassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena paṭipādanaṃ uttānīkaṇaṃ, vivaraṇena vivaritatthassa “katamo tasmīṃ samaye phasso hoti? Yo tasmīṃ samaye phasso phusaṇā samphusaṇā”ti³ ativivaritvā kathanāñca vibhajaṇena vibhattassa “seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā, evameva khvāhaṃ bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmi”ti⁴ evamādi-upamākathanañca uttānīkaṇaṃ nāma. Dhammaṃ suṇantānaṃ dhammadeśanena cittassa anekavidhena somanassa-uppādanañca atikhiṇabuddhīnaṃ anekavidhena nāṇassa tikhiṇabhāvakaṇaṇaṃ paññatti nāma, tesaṃ suṇantānaṃ taṃcittatosanena taṃcittanisāmanena ca paññāyatīti paññatti. Tattha Bhagavā akkharehi saṅkāsayati, padehi pakāsayati, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānikaroti, niddesehi paññāpayatīti. Kiṃ vuttaṃ hoti—Buddhā Bhagavanto ekacce veneyye ekasmiṃ desane akkharehi atthasaṅkāsaṇaṃ karonti -pa- niddesehi atthapaññāpanaṃ karontīti ayamettha adhippāyo.

Atha vā akkharehi saṅkāsayitvā padehi pakāsayati, byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānikatvā niddesehi

1. Vi 3. 44; Saṃ 2. 25 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

paññāpayati. Kim vuttaṃ hoti—evarūpena dhammadesanena ekaccesu ṭhānesu ekaccānaṃ veneyyānaṃ vinayatīti.

Atha vā akkharehi ugghāṭayitvā padehi pakāseno vinayati ugghaṭitaññuṃ, byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajanto vinayati vipaṅcitaññuṃ, niruttīhi uttānīkatvā niddesehi paññāpento vinayati neyyaṃ. Iti veneyyavasenapi yojetabbameva.

Atthato panettha katamo byañjanapāṭho, katamo atthapāṭhoti? Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ dhammaṃ desentonaṃ yo atthāvagamako saviññattikasaddo, so byañjanapāṭho. Yo tena abhisametabbo lakkhaṇarasādisahito dhammo, so atthapāṭhoti veditabbo. Punapi sandhāyabhāsito byañjanabhāsito sāvasesapāṭho anavasesapāṭho nīto neyyoti chabbidho pāṭho. Tattha anekatthavattā¹ sandhāyabhāsito “mātaraṃ pitaraṃ hantvā, rājāno dve ca khattiye”ti evamādi². Ekatthavattā byañjanabhāsito “manopubbaṅgamā dhammā”ti evamādi³. Sāvaseso “sabbaṃ bhikkhave ādittan”ti evamādi⁴. Viparīto anavaseso “sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato nāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī”ti evamādi⁵. Yathā vacanaṃ, tathā avagantabbo nīto “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti evamādi. Yuttiyā anussaritabbo neyyo “ekapuggalo bhikkhave”ti evamādi⁶.

Attho pana anekappakāro pāṭhattho sabhāvattho nāyattho pāṭhānarūpo napāṭhānurūpo sāvasesattho niravasesattho nītattho neyyattho iccādi. Tattha yo appassatthassa nāpanatthamuccāriyate, so pāṭhattho “sātthaṃ sabyañjanan”ti-ādīsu viya⁷. Rūpārūpadhammānaṃ lakkhaṇarasādisabhāvattho “sammādiṭṭhiṃ bhāvetī”ti-ādīsu⁸ viya. Yo nāyamāno hitāya saṃvattati, so nātumaṃ arahatīti nāyattho “atthavādī dhammavādī”ti-ādīsu⁹ viya. Yathāpāṭhaṃ bhāsito pāṭhānarūpo

1. Anekatthamatto (Sī)

2. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

3. Khu 1. 13; Khu 10. 107, 112, 184 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 44; Saṃ 2. 251 piṭṭhesu.

5. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

6. Am 1. 21 piṭṭhe.

7. Vi 1. 1; Dī 1. 59 piṭṭhesu.

8. Abhi 2. 245; Saṃ 3. 3 piṭṭhesu.

9. Dī 1. 4, 60; Dī 3. 142; Ma 1. 335 piṭṭhesu.

“cakkhu bhikkhave purāṇakamman”¹ti¹ Bhagavatā vuttaṃ. Tasmā cakkhumapi kammanti. Byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhayamānena vutto attho napāṭhānarūpo, so pāṭhato ananuññāto akatapaṭikkhepo viyutto. So ca saṅgahetabbampi asaṅgahetvā, parivajjetabbampi vā kiñci aparivajjetvā parisesaṃ katvā vutto sāvasesattho “cakkhum ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññānaṃ”². Sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno”³ti-ādīsu³ viya. Viparīto niravasesattho “sandhāvitāṃ saṃsaritāṃ mamañceva tumhākañca”⁴. Tatra bhikkhave ko mantā ko saddhātā -pa- aññatra diṭṭhapadehī”⁵ti-ādīsu⁵ viya. Saddavaseneva veditabbo nītattho “rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā”⁶ti-ādīsu⁶ viya. Sammutivasena veditabbo neyyattho “cattārome bhikkhave valāhakūpamā puggalā”⁷ti-ādīsu⁷ viya. Evamidha pāṭhañca atthañca vivarivā ṭhito asaṃhīro bhavati paravādīhi dīgharattaṃ titthavāsena.

Iti asaṃhīrabhāvena yāva āgamādhigamasampadaṃ, tāva vattum sakkoti. Saṅkhepavittāranayena hetudāharaṇādīhi avabodhayitum samattho. Evamvidho attānañca parañca sodhetum samatthabhāvena dussīlyadiṭṭhimalavirahitattā suci. Dussīlo hi attānaṃ upahanati, tena nādeyyavāco ca bhavati sabyohāramāno⁸ idha niccāturo vejjova⁹. Duddiṭṭhi paramā upahanati¹⁰, nāvassayo ca bhavati vāḷagahākulo¹¹ iva kamalasaṅḍo. Ubhayavipanno pana sabbathāpi anupāsānīyo bhavati gūthagatamiva chavālātāṃ gūthagato viya ca kaṇhasappo. Ubhayasampanno pana sabbathāpi upāsānīyo sevitabbo ca viññūhi, nirupaddavo iva ratanākaro, evaṃbhūto evaṃamaccharo ahīnācariyamutṭhi. Sutta sutānuloma ācariyavāda-attanomatisaṅkhātānañca catunnaṃ apariccāgī, tesāṃ vasena byākhyāto¹².

“Ekaṃsavacanaṃ ekaṃ, vibhajjavacanaṃ padaṃ.
Tatiyaṃ paṭipuccheyya, catutthaṃ pana ṭhāpaye”¹²ti.

-
1. Saṃ 2. 346 piṭṭhe.	2. Saṃ 2. 261; Khu 7. 213 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 32 piṭṭhe Dhammapade.	4. Dī 2. 77; Vi 3. 325; Khu 10. 144 piṭṭhesu.
5. Am 2. 476 piṭṭhe.	6. Saṃ 1. 113, 132; Vi 3. 28 piṭṭhesu.
7. Am 1. 416, 417 piṭṭhesu.	8. Apattāhāracāro (Ka)
9. Dhenicchāturo vacchova (Sī, Syā, Ka)	
10. Duddiṭṭhi panattānaṃ upahanati (Sī, Ka)	
11. Bāḷagahākulo (Ka)	12. Byākhyātā (Ka)

Etesaṃ vā apariccāgī, tato eva sotūnaṃ hite niyuttattā nesaṃ avabodhanaṃ pati akilāsu bhavatīti. Āha cettha—

“Pāṭhatthavidasaṃhīro, vattā suci amaccharo.
Catunnaṃ apariccāgī, desakassa hitānvito”ti.

Ettha **desakassā**ti desako assa, bhaveyyāti attho. **Hitānvitoti** hite anugato hitacitto, so eso sucittā piyo, catunnaṃ apariccāgittā garu, asaṃhīrattā bhāvanīyo, desakattā vattā, hitānvitattā vacanakkhamo, pāṭhatthavidattā gambhīrakathaṃ kattā, amaccharattā na cāṭṭhāne niyojako iti—

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo.
Gambhīrañca kathaṃ kattā, no cāṭṭhāne niyojako”ti¹.
Abhihito desako so, tāva dāni abhidhīyate.

Tattha dhammagaruttā² kathaṃ na paribhavati, ācariyagaruttā kathikaṃ na paribhavati, saddhāpaññādiguṇapaṭiṇṇitattā attānaṃ na paribhavati, asaṭṭhāmāyāvittā³ amatābhimukhattā ca avikkhittacitto bhavati, sumedhattā yoniso manasi karotīti. Vuttaṃ hetam—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi, na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso manasi karotī”ti⁴.

Taṃlakkhaṇappattattā bhāvanaṃ⁵ bhajatīti. Āha cettha—

“Dhammācariyagaru saddhā-paññādiguṇamaṇḍito.
Asaṭṭhā’māyāvikassa, sumedho amatābhimukho”⁶ iti vattā ca sotā ca.

1. Am 2. 422; Khu 10. 142; Khu 11. 356 piṭṭhesu. 2. Catudhammagaruttā (Sī, Syā)

3. Asaṭṭhāmāyācittattā (Ka) 4. Am 2. 154 piṭṭhe. 5. Bhājanaṃ bhavati (Ka)

6. Asaṭṭhā’māyo sotā’ssa, sumedho amatāmukho. (Vajīrabuddhi)

Evam vuttappakāraṃ byañjanañca atthañca dassetvā idāni yo ati-aggam katvā kathitattā mahāsamuddamahāpathavī viya mahā ca so niddeso cāti Mahāniddeso, taṃ **Mahāniddesaṃ** vaṇṇayissāmi.

Tadetaṃ Mahāniddesaṃ atthasampannaṃ byañjanasampannaṃ gambhīraṃ gambhīratthaṃ lokuttarappakāsakaṃ suññatappaṭisaṃyuttaṃ paṭipattimaggaphalavisesasādhanāṃ paṭipattipaṭipakkhapaṭisedhanaṃ yogāvacarānaṃ nāṇavararatanākaraḥhūtaṃ dhammakathikānaṃ dhammakathāvilāsavisesahetubhūtaṃ saṃsārabhīrukānaṃ dukkhanissaraṇatadupāyadassanena assāsajananatthaṃ tappaṭipakkhanāsanatthañca gambhīratthānañca anekesaṃ suttantapaḍānaṃ atthavivaraṇena sujanahadayaparitosajananatthaṃ Tathāgatena Arahatā Sammāsambuddhena sabbattha appaṭihatasabbaññūtaññāna-mahādīpobhāsenā¹ sakalajanavitthata mahākaraṇāsinehena veyyajanahadayagata kilesandhakāra vidhamanattaṃ samujjalitassa saddhammahāpadīpassa tadadhippāyavikāsanasinehaparisekena pañcavassasahassamaticirasamujjalanamicchatā lokānukampakena Satthukappena Dhammarājassa Dhammasenāpatinā āyasmatā Sāriputtattherena bhāsitaṃ sutvā āyasmā Ānando paṭhamamahāsaṅgītikāle yathāsutameva saṅghaṃ āropesi.

So panesa Vinayaṭṭakāṃ Suttantapaṭṭakāṃ Abhidhammapaṭṭakānti tīsu paṭṭakesu suttantapaṭṭakapariyāpanno, Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṃyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyoti pañcasu Mahānikāyesu Khuddakamahānikāyapariyāpanno, Suttaṃ Geyyaṃ Veyyākaraṇaṃ Gāthā Udānaṃ Itivuttakāṃ Jātakāṃ Abbhutadhammaṃ Vedallanti navasu Satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ gāthaṅgaveyyākaraṇaṅgadvaya-saṅghahito.

“Dvāsīti Buddhato gaṇhim, dvesahassāni bhikkhuto.
Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”²—

Dhammabhaṇḍāgārikattherena pañcasu ṭhānesu etadaggaṃ āropitena paṭiññātānaṃ caturāsītiyā dhammakhandhasahassānaṃ bhikkhuto gahitesu dvīsu dhammakhandhasahassesu anekasatadhammakhandhasaṅghahito. Tassa dve vaggā Aṭṭhakavaggo Pārāyanavaggo³ Khaggavisāṇasuttañca, ekekasmim vage soḷasa soḷasa katvā Khaggavisāṇasuttañcāti tettimsa suttāni

1. Nāṇobhāsenā (Ka)

2. Khu 2. 347 piṭṭhe.

3. Pārāyanikavaggo (Sī, Syā)

Kāmasuttādikhaggavisāṇasuttapariyosānāni. Evaṃ anekadhā vavatthāpitassa imassa Mahāniddesassa anupubbapadatthavaṇṇanaṃ karissāmi. Ayañhi Mahāniddeso pāṭhato atthato ca uddisantena niddisantena ca sakkaccaṃ uddisitabbo niddisitabbo ca, uggaṇhantenāpi sakkaccaṃ uggaṇhitabbo dhāretabbo ca, taṃ kissa hetu? Gambhīrattā imassa Mahāniddesassa lokahitāya loke ciratṭhitatthanti.

1. Aṭṭhakavagga

1. Kāmasuttaniddesavaṇṇanā

Tattha Kāmasuttaṃ ādi. Tasmimpi “kāmaṃ kāmayamānassā”ti gāthā ādi. Sā uddesaniddesapaṭiniddesavasena tidhā ṭhitā. “Kāmaṃ kāmayamānassā”ti evamādi uddeso. “Kāmāti uddānato dve kāmā vatthukāmā ca kilesakāmā cā”ti niddeso. “Katame vatthukāmā, manāpikā rūpā”ti evamādi paṭiniddeso.

1. Tattha **kāmanti** manāpiyarūpāditebhūmakadhammasaṅkhātāṃ¹ vatthukāmaṃ. **Kāmayamānassāti** icchamānassa. **Tassa cetāṃ samijjhatīti** tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātāṃ vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttaṃ hoti. **Addhā pītimano hotīti** ekaṃsaṃ tuṭṭhacitto hoti. **Laddhāti** labhitvā. **Maccoti** satto. **Yadicchatīti** yaṃ icchati. Idaṃ pana saṅkhepato padatthasambandhamattameva, vitthāro pana upari Pāḷiyam āgatanayeneva veditabbo. Yathā ca imasmim, evaṃ ito paraṃ sabbesupīti.

Kāmāti uddisitabbapadaṃ. **Uddānatoti** niddisitabbapadaṃ. **Uddānatoti** vaggavasena “macchuddānaṃ kiṇeyyā”ti²ādīsu viya. Atha vā uparūpari dānato uddānaṃ, uddhaṃ uddhaṃ sodhanato byavadānaṭṭhena vodānaṃ viya. Vitthārakaraṇabhāvena vā. Kāmā iti pāṭhasesaṃ katvā vattabbaṃ. **Dveti**

1. ...tebhūmika... (Syā)

2. “Paccādānaṃ kiṇeyyā”ti (Sī)

gaṇanaparicchedo, na ekaṃ, na tayo. **Vatthukāmā cāti** manāpiyarūpādivatthukāmā ca. Upatāpanaṭṭhena vibādhanatṭhena ca **kilesakāmā ca**. Tesu vatthukāmo pariññeyyo, kilesakāmo pahātabbo. Tattha vatthukāmo kilesakāmena patthayitabboti kāmīyatīti kāmo. Kilesakāmo vatthukāmānaṃ paccāsīsanassa kāraṇabhāvena kāmīyate anenāti kāmo. Tattha rūpādikkhandhe saṅgahito vatthukāmo, saṅkhārakkhandhe saṅgahito kilesakāmo. Chahi viññāṇehi vijānitabbo vatthukāmo, manoviññāṇena jānitabbo kilesakāmo. Kilesānaṃ patitṭhatṭhena kāraṇatṭhena ārammaṇatṭhena ca vatthukāmo.

“Nete kāmā yāni citrāni loke,
Saṅkapparāgo purisassa kāmo.
Titṭhanti citrāni tatheva loke,
Athettha dhīrā vinayanti chandan”ti¹.

Nandamāṇavaka² Soreyyasetṭhiputtādīnaṃ³ vatthūni cettha nidassanaṃ. Kilesakāmo tāpanatṭhena bādhanatṭhena ca sayam kāmētīti kāmo. Vuttampi cetam “ratto kho brāhmaṇa rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādḥāyapi ceteti, parabyābādḥāyapi ceteti, ubhayabyābādḥāyapi ceteti”ti⁴ ca “ratto kho brāhmaṇa pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati”ti⁴ ca evamādi nidassanaṃ.

Tameva paṭiniddesavasena vitthāretvā vattukāmo “**katame vatthukāmā**”ti-ādīmāha. Tattha **katame**ti kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā, tāsam vibhāgo upari Pāḷiyamyeva āvi bhavissati. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. Tattha **manāpikā**ti manam appāyanti vaddhentīti manāpā, manāpā eva manāpikā. **Rūpā**ti kammacitta-utu-āhārasamuṭṭhānavasena catusamuṭṭhānikā rūpārammaṇā rūpayantīti rūpā, vaṇṇavikāram āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho.

1. Am 2. 359 piṭṭhe.

2. Khu 1. 23 piṭṭhe Dhammapade. Dhammapada-Ṭṭha 1. 311.

3. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

4. Am 1. 156 piṭṭhe.

Tattha kenaṭṭhena rūpanti? Ruppanaṭṭhena. Vuttaṃ hetam̃ Bhagavatā—

“Kiñca bhikkhave rūpaṃ vadetha? Ruppattīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ti vuccati. Kena ruppatti? Sītenapi ruppatti, uñhenapi ruppatti, jighacchāyapi ruppatti, pipāsāyapi ruppatti, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassenapi ruppatti. Ruppattīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ti vuccati”¹.

Tattha **ruppattīti** kuppatti ghaṭṭiyati pīḷiyati, bhijjatīti attho. **Sītena** tāva **ruppanam̃** Lokantarikaniraye pākaṭam̃. Mahimsakaraṭṭhādīsupi himapātasītalesu padesesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnachinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uñhena ruppanam̃ Avīcimahāniraye pākaṭam̃. Tattha hi tattāya lohaphathaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkham̃ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanam̃ pettivisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭam̃. Pettivisayasmim̃ hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni kiñcideva āmisam̃ hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti, anto-udaram̃ ādittasusirarukkho viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattampi alabhitvā maraṇasattānam̃ pamāṇam̃ natthi.

Pipāsāya ruppanam̃ kālakañjikādīsū pākaṭam̃. Tattha hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni hadayatemanamattam̃ vā jivhātemanamattam̃ vā udakabindumpi laddhum̃ na sakkonti. “Pānīyam̃ pivissāmā”ti nadim̃ gatānam̃ jalam̃ vālukātalām̃ sampajjati. Mahāsamuddam̃ pakkhantānampi² samuddo piṭṭhipāsāṇoyeva hoti. Te sussantā balavadukkhapīḷitā viravanti³. **Ḍaṃsādīhi ruppanam̃** ḍaṃsamakkhikādibahulesu padesesu pākaṭam̃. Tam̃ pana “katamam̃ tam̃ rūpaṃ? Sanidassanam̃ sappatighan”ti-ādinā nayena abhidhamme⁴ vitthāritameva.

Sappantīti **saddā**⁵, udāharīyantīti attho. Utucittavasena dvisamuṭṭhānikā saddā. Gandhayantīti **gandhā**, attano vatthūni sūcayantīti attho. Rasanti te sattāti **rasā**, assādentīti attho. Phusīyantīti

1. Saṃ 2. 71 piṭṭhe. 2. Pakkhandānampi (Ka)

3. Vicaranti (Ka)

4. Abhi 1. 171, 172 piṭṭhādīsū.

5. Saddīyantīti saddā (Sī, Syā)

phoṭṭhabbā, ete gandhādayo catusamuṭṭhānikāva. Tesam vibhāgo abhidhamme¹ vitthāritoyeva.

Tamevattham vitthāravasena dassento “**attharaṇā pāvuraṇā**”ti-ādimāha. Tattha attharivā nipajjīyantīti **attharaṇā**. Sarīram veḥetvā pārupīyantīti **pāvuraṇā**. Antojātādayo cattāro dāsī ca dāso ca **dāsidāsā**. **Khettaṃ** nāma yasmim pubbaṇṇam ruhati. **Vatthu** nāma yasmim aparaṇṇam ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya katabhūmibhāgo vatthu. Khetvatthussena cettha vāpīṭalākādīnipi saṅgahitāni. **Hiraññanti** kahāpaṇo. **Suvaṇṇanti** jātarūpaṃ. Tesam gahaṇena lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti sabbepi saṅgaham gacchanti. **Gāmanigamarājadhāniyoti** ekakuṭīkādi **gāmo**. Āpaṇayutto **nigamo**. Ekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānam **rājadhāni**. **Raṭṭhanti** janapadekadesam. **Janapadoti** Kāsikosalādijanapado. **Kosoti** catubbidho koso hatthī asso ratho patti. **Koṭṭhāgaranti** tividham koṭṭhāgaram dhanakoṭṭhāgaram dhaññakoṭṭhāgaram vatthakoṭṭhāgaram. **Yam kiñcīti** anavasesapariyādānavacanam. **Rajanīyanti** rañjetum yuttaṭṭhena.

Ito param tikavasena dassetuṃ atītattika-ajjhattattikahīnattika-okāsattikasamyogattika² kāmāvacarattikavasena chattike āha. Tattha atītattike tāva attano sabhāvaṃ uppādādikkhaṇam vā patvā atikkantāti **atītā**. Tadubhayampi na āgatāti **anāgatā**. Taṃ taṃ kāraṇam paṭicca uppannāti **paccuppannā**. Idaṃ bhavena paricchannaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atītabhavesu nibbattā anantarabhava vā nibbattā honu kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe atītāyeva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakā kāmā anantarabhava vā nibbattantu kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe anāgatāyeva nāma. Cutipaṭisandhi-antare pavattā kāmā paccuppannā nāma.

Ajjhattattike “Evaṃ pavattamānā mayam attāti gahaṇam gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānam adhikāram katvā pavattā attano

1. Abhi 1. 165 piṭṭhādīsu.

2. Payogattika (Sī, Syā)

santāne pavattā pāṭipuggalikā kāmā **ajjhata kāmā** nāma. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā **bahiddhā** nāma. Tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

Hinattike **hīnāti** lāmakā. **Majjhimāti** hīnapañitānaṃ majjhe bhavāti majjhimā. Avasesā uttamaṭṭhena **pañitā**. Api ca upādāyupādāya hīnamajjhimapañitāta veditabbā. Nerayikānaṃ hi kāmā koṭippattā hīnā nāma. Te upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṃ kāmā pañitā nāma. Sesatiracchānatānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi kāmā hīnā. Te upādāya mahesakkhapetānaṃ kāmā pañitā nāma. Avasesānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya jānapadānaṃ kāmā pañitā nāma. Paccantavāsīnaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya gāmahojakānaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ paricārīkānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya janapadasāmīkānaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ paricārīkānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya padesarājūnaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cakkavattirañño kāmā pañitā nāma. Tassa amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tassapi hīnā. Te upādāya bhummadevānaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ paricārīkānaṃ devānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cātumahārājīkānaṃ devānaṃ kāmā pañitāti-ādinā nayena yāva akaniṭṭhadevānaṃ kāmā matthakappattā pañitā nāma. Evaṃ upādāyupādāya hīnamajjhimapañitāta veditabbā.

Okāsattike **apāyikā kāmāti** avaḍḍhisāṅkhātesu apagata-ayesu catūsu apāyesu nibbattakāmā **apāyikā**. Manussesu nibbattakāmā **mānusikā**. Devesu nibbattakāmā **dibbā**.

Saṃyogattike paccupaṭṭhitānaṃ kāmānaṃ paribhuñjanato ṭhapetvā nerayike sesa-apāyasattānaṃ manussānaṃ Cātumahārājīke deve upādāya yāva Tusitakāyīkānañca devānaṃ kāmā **paccupaṭṭhitā kāmā** nāma. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmatākāle yathārucitaṃ ārammaṇaṃ nimminivā nimminivā ramantīti Nimmānaratīnaṃ devānaṃ kāmā **nimmitā kāmā** nāma. Attano ajjhāsayaṃ ñatvā parehi nimmite

ārammaṇe sevantīti Paranimmitavasavattīnaṃ kāmā **paranimmitā kāmā** nāma. **Pariggahitā**ti “mayham etan”ti gahitā kāmā. **Apariggahitā**ti tathā apariggahitā uttarakurukānaṃ kāmā. **Mamāyitā**ti taṇhāvasena “mama etan”ti gahitā. **Amamāyitā**ti vuttapaṭipakkhā.

Sabbepi kāmāvacarā dhammāti “heṭṭhato Avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā”ti-ādinā¹ nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyāpannā. Tatrayaṃ vacanattho—uddānato dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo cāti. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo. Vatthukāmo tebhūmakaṃ vaṭṭaṃ. Kilesakāmo cettha kāmetīti kāmō. Itaro kāmīyatīti. Yasmim̐ pana padese duvidhopeso kāmō pavattivasena avacarati, so catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channañca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso kāmō ettha avacarati kāmāvacaro. Tattha pariyāpannadhamme sandhāya “sabbepi kāmāvacarā dhammā”ti vuttaṃ. Attano sabhāvaṃ dhārentīti dhammā. **Rūpāvacarā dhammā**ti “heṭṭhato brāhmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito Akanitṭhe deve antokaritvā”ti-ādinā² nayena vuttānaṃ rūpāvacaradhammānaṃ vasena sabbepi dhammā rūpāvacarā. **Arūpāvacarā dhammā**ti “heṭṭhato Ākāsānañcāyatanupage deve pariyantaṃ karitvā uparito Nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā”ti-ādinā³ nayena vuttā sabbepi arūpāvacarā dhammā. Tattha rūpe avacarantīti rūpāvacarā. Arūpe avacarantīti arūpāvacarā. **Taṇhāvattukā**ti patiṭṭhaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca taṇhāya vatthubhūtā. **Taṇhārammaṇā**ti taṇhāpavattivasena taṇhāya ārammaṇabhūtā. **Kāmanīyaṭṭhenā**ti paccāsīsitaḥṭṭhena. **Rajanīyaṭṭhenā**ti rañjetuṃ yuttaṭṭhena. **Madanīyaṭṭhenā**ti kulamadādimaṃ uppadanīyaṭṭhena.

Tattha “katame vatthukāmā manāpikā rūpā”ti-ādim̐ katvā “yaṃ kiñci rajanīyaṃ vatthū”ti pariyoṣānaṃ savinñāṇaka-avinñāṇakavasena vuttaṃ. Avasesaṃ ekacatuḥkādīkachattikanti veditabbaṃ.

Evam̐ vatthukāmaṃ dassetvā kilesakāmaṃ dassetuṃ “**katame kilesakāmā**”ti-ādimāha. Tattha **chandoti** dubbalarāgo. **Rāgoti** tato

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 254 piṭṭhe.

balavataro. Upari tayopi rāgā imehi balavatarā. **Kāmesūti** pañcasu kāmaguṇesu. **Kāmacchandoti** kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando, na dhammacchando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmoyeva rāgo **kāmarāgo**. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmoyeva nandī **kāmanandī**. Evaṃ sabbattha kāmatthaṃ viditvā taṇhāyanaṭṭhena **kāmatanḥā**. Sinehanaṭṭhena **kāmasneho**. Pariḍayhanaṭṭhena **kāmapariḷāho**. Mucchanatṭhena **kāmamucchā**. Gilitvā pariniṭṭhāpanatṭhena **kāmajjhosaṇaṃ**. Vaṭṭasmiṃ oghehi¹ osīdāpetīti **kāmogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **kāmayogo**. Daḷhavasena taṇhādīṭṭhiggahaṇaṃ **upādānaṃ**. Cittam nīvarati pariyoṇandhatīti **nīvaraṇaṃ**.

Addasanti addakkhim. **Kāmāti** ālapanam. **Teti** tava. **Mūlanti** patiṭṭham. **Saṅkappāti** parikappena. **Na taṃ saṅkappayissāmīti** taṃ parikappanaṃ na karissāmi. **Na hohisīti** na bhavissasi.

Ichchamānassāti paccāsīsantassa. **Sādiyamānassāti** assādiyamānassa. **Patthayamānassāti** patthanam uppādentassa. **Pihayamānassāti** pāpuṇitum iccham uppādentassa. **Abhijappamānassāti** taṇhāvasena tittim uppādentassa². Atha vā abhivadantassa.

Khattiyassa vāti-ādi catujjātivasena vuttam. **Gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vāti** liṅgavasena vuttam. **Devassa vā manussassa vāti** upapattivasena vuttam. **Ijjhatīti** nipphajjati. **Samijjhatīti** sammā nipphajjati, **ijjhati** visesarūpapaṭilābhavasena. **Labhati** dassanīyarūpapaṭilābhavasena. **Paṭilabhati** pasādanīyarūpapaṭilābhavasena. **Adhigacchati** saṅghānarūpapaṭilābhavasena. **Vindati** chavippasādarūpapaṭilābhavasena. Atha vā puññamahattena **ijjhati**. Jātimahattena **labhati**. Issariyamahattena **paṭilabhati**. Sukhamahattena **adhigacchati**. Sampattimahattena **vindatīti**.

Ekamsavacananti ekakoṭṭhāsavacanam. “Ekamsam cīvaram katvā³, ekamsabyākaraṇīyo paṅho”ti-ādīsu⁴ viya anekamsagahaṇapaṭikkhepo. **Nissamsayavacananti** saṃsayavirahitavacanam, sandehapaṭikkhepavacananti attho. **Nikkaṅkhāvacananti** “kathamidaṃ kathamidaṃ”ti kaṅkhāpaṭikkhepavacanam. **Advejjhavacananti** dvidhā-

1. Ogheti (Sī)

3. Vi 1. 224, 238, 295 piṭṭhādīsu.

2. Na uppādentassa (Ka)

4. Dī 3. 192; Am 1. 355 piṭṭhesu.

bhāvaṃ dvejjhaṃ, taṃabhāvena advejjhavacanaṃ. Dvidhābhāvavirahitaṃ “advejjhavacanaṃ Buddhā”ti-ādīsu¹ viya vimatiṭṭhikhepo.

Adveḷhakavacananti dvihadayābhāvena adveḷhakaṃ. “Itihāsa, itihāsa”ti dveḷhakapaṭikkhepavacanaṃ. **Nirogavacananti** ekasmiṃ atthe dve na yujjanṭi niyogavacanaṃ dvidhāpathapaṭikkhepo. Aññattha pana “niyogā anāgatārammaṇā natthi”ti āgataṃ. **Appaṇṇakavacananti** palāsarahitaṃ sāravacanaṃ aviraddhakāraṇaṃ “appaṇṇakaṃ ṭhānameke”ti-ādīsu viya², appaṇṇakamaṇi viya sappatiṭṭhavacanaṃ. **Avatthāpanavacanametanti** etaṃ vacanaṃ otarivā patiṭṭhitaṃ santiṭṭhāpanaṃ ṭhapanāṃ.

Yāni imasmiṃ Mahāniddese vibhattiṃ āropitāni padāni, tāni vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti, nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti. Aparadīpanā panettha dve ṭhānāni gacchanti. Kathaṃ? Tāni hi byañjanavasena upasaggavasena atthavasena vāti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti. Tattha “kodho kujjhanā kujjhitattaṃ, doso dussanā dussitattaṃ”ti³ evaṃ byañjanavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha hi ekova kodho byañjanavasena evaṃ vibhattiṃ labhati. “ijjhati samijjhati labhati paṭilabhati gacchati adhigacchati”ti evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. “Paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā”ti⁴ evaṃ atthavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ.

Tesu pītipadaniddese tāva imā tisso vibhattiyo labbhanti. **Pīti pāmojjanti** hi byañjanavasena vibhattigamaṇaṃ hoti. **Āmodanā pamodanā pahāsoti** upasaggavasena. **Vitti tuṭṭhi odagyaṃ attamanatāti** atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ.

Nānā hontānipi nāmanānattena lakkhaṇānānattena kiccanānattena paṭikkhepanānattenāti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha “katamo tasmim samaye byāpādo hoti? Yo tasmim samaye doso dussanā”ti⁵ ettha byāpādoti vā dosoti vā dvepi ete kodho eva, nāmena pana nānattaṃ gatāti evaṃ nāmanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

1. Khu 5. 315 piṭṭhe.

2. Khu 5. 1 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 216 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 19 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 1. 216 piṭṭhe.

Rāsaṭṭhena ca pañcahi khandhā ekova khandho hoti. Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇaṃ vijānalakkhaṇanti iminā lakkhaṇanānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ lakkhaṇanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

“Cattāro sammappadhānā—idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya -pa- cittaṃ paggaṇhāti padahatī”¹ ekameva vīriyaṃ kiccaṇānattena catūsu ṭhānesu āgataṃ. Evaṃ kiccaṇānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

“Cattāro asaddhammā kodhagarutā, na saddhammagarutā, makkhagarutā, na saddhammagarutā, lābhagarutā, na saddhammagarutā, sakkāragarutā, na saddhammagarutā”² ti evamādīsu² pana paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Imāni pana cattāri nānattāni na pītiyāyeva labbhanti, sabbesupi yathālābhavasena labbhanti. Pītiyā hi pītīti nāmaṃ, cittaṃ cittaṃ nāmaṃ. Pīti ca pharaṇalakkhaṇā, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇaṃ vijānalakkhaṇaṃ.

Tathā pīti pharaṇakiccā, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetayitakiccā, viññāṇaṃ vijānanakiccanti evaṃ kiccaṇānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Paṭikkhepanānattaṃ pītipade natthi.

Alobhādiniddese pana “alobho alubbhanā alubbhitattaṃ”³ ti-ādina³ nayena labbhatīti evaṃ paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidhampi nānattaṃ veditabbaṃ.

Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti daḥhikammaṃ vāti evaṃ dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya hi sakimeva “pīti”⁴ ti vutte etaṃ padaṃ phullitamaṇḍitavibhūsitāṃ nāma na hoti, punappunaṃ byañjanavasena, upasaggavasena, atthavasena “pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti”⁴ ti⁴ vutte phullitamaṇḍitavibhūsitāṃ nāma hoti. Yathā hi daharakumāraṃ nahāpetvā manoramāṃ vatthaṃ paridahāpetvā pupphāni piḷandhāpetvā akkhīni añjetvā athassa nalāṭe

1. Abhi 2. 216; Dī 2. 250 piṭṭhādīsu.

3. Abhi 1. 23 piṭṭhe.

2. Am 1. 356 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

ekameva manosilābinduṃ kareyya, na tassa ettāvataṃ cittatilako nāma hoti, nānāvaṇṇehi pana parivāretvā bindūsu katesu cittatilako nāma hoti. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ padatthuti nāma.

Byañjanavasena pana upasaggavasena atthavasena ca punappunaṃ bhaṇanameva daḥhikammaṃ nāma. Yathā hi “āvuso”ti vā “bhante”ti vā “yakkho”ti vā “sappo”ti vā vutte daḥhikammaṃ nāma na hoti, “āvuso āvuso, bhante bhante, yakkho yakkho, sappo sappo”ti vutte pana daḥhikammaṃ nāma hoti, evameva sakimdeva yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya “pīti”ti vuttamate daḥhikammaṃ nāma na hoti, punappunaṃ byañjanavasena upasaggavasena atthavasena “pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vittī”ti vuttayeve daḥhikammaṃ nāma hotīti evaṃ aparadīpanā dve ṭhānāni gacchati. Etissāpi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Tattha pīnatīti **pīti**. Sā sampiyāyanalakkhaṇā, kāyacittapīnanarasā, pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. **Yā pañcakāmaguṇapaṭisaññī**uttāti yā rūpādipañcakāmakotṭhāsapaṭisaṃyuttā pīti, sā pīnatīti **pīti**, idaṃ sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo **pāmojjaṃ**. Āmodanākāro **āmodanā**. Pamodanākāro **pamodanā**. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekato karaṇaṃ “modanā”ti vuccati, evamayampi pītidhammānaṃ ekato karaṇena modanā. Upasaggavasena pana maṇḍetvā “āmodanā pamodanā”ti vuttā.

Hāsetīti **hāso**. Pahāsetīti **pahāso**, haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. **Vittī**ti vittaṃ, dhanassettaṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanam paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītim paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vittī”ti vuttā. **Tuṭṭhī**ti sabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāma. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati, udaggassa bhāvo **odagyaṃ**.

Attano manatā **attamanatā**. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā

attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā, sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva panesā bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā “attamanatā cittassā”ti vuttā.

Cittavicittatāya **cittam**. Ārammaṇam minamānam jānātīti **mano**. **Mānasanti** mano eva, “antalikkhacaro pāso, yvāyam carati mānaso”ti¹ hi ettha pana sampayuttakadhammo “mānaso”ti vutto.

“Katham hi Bhagavā, tuyham, sāvako sāsane rato.
Appattamānaso sekkho², kālamkayirā jane sutā”ti³—

ettha arahattam “mānasam”ti vuttam. Idha pana mano eva mānasam, byañjanavasena hetam padam vaḍḍhitam.

Hadayanti cittam. “Cittam vā te khipissāmi, hadayam vā te phālessāmi”ti⁴ ettha uro “hadayan”ti vuttam. “Hadayā hadayam maññe aññāya tacchatī”ti⁵ ettha cittam. “Vakkam hadayan”ti⁶ ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena “hadayan”ti vuttam. Tameva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaram**, bhavaṅgam sandhāyetam vuttam. Yathāha “pabhassaramidam bhikkhave cittam, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”ti⁷. Tato nikkhantattā pana akusalampi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca “paṇḍaran”tveva vuttam.

Mano manāyatananti idha pana manoggahaṇam manasseva āyatanabhāvadīpanattham. Tenetam dīpeti “nayidam devāyatanam viya manassa āyatanattā manāyatanam, atha kho mano eva āyatanam manāyatanam”ti. Tattha nivāsathānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanam** veditabbam. Tathā hi loke “issarāyatanam, vāsudevāyatanam”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam “āyatanam”ti vuccati. “Suvaṇṇāyatanam, rajatāyatanam”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti nam vihaṅgamā”ti-ādīsu⁸ samosaraṇaṭṭhānam.

1. Vi 3. 28; Sam 1. 113 piṭṭhesu.

3. Sam 1. 122 piṭṭhe.

5. Ma 1. 38 piṭṭhe.

7. Am 1. 9 piṭṭhe.

2. Sekho (Sī)

4. Khu 1. 306; Sam 1. 209, 216 piṭṭhesu.

6. Khu 1. 2; Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhādīsu.

8. Am 2. 36 piṭṭhe.

“Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatanan”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkhibhabbatam pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu¹ kāraṇam. Idha pana sañjātidesaṭṭhena, samosaraṇathānaṭṭhena, kāraṇaṭṭhenāti tidhāpi vattati.

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyantīti sañjātidesaṭṭhenapi etaṃ āyatanam. Bahiddhā rūpa sadda gandha rasa phoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osarantīti samosaraṇathānaṭṭhenapi āyatanam. Phassādīnam pana saḥajātādipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenapi āyatananti veditabbam. Tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti indriyam, mano eva indriyam **manindriyam**.

Vijānātīti **viññānam**. Viññānameva khandho **viññānakkhandho**. Tassa rāsi-ādivasena attho veditabbo. “Mahā-udakakkhandhotveva saṅkham gacchatī”ti² ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”ti-ādīsu³ guṇaṭṭhena. “Addasā kho Bhagavā mahantam dārukkhandhan”ti⁴ ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana rūḥhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññānakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññānam. Tasmā yathā rukkhaṃ ekadesam chindanto “rukkham chindatī”ti vuccati, evameva viññānakkhandhassa ekadesabhūtam ekampi viññānam rūḥhito “viññānakkhandho”ti vuttam.

Tajjā manoviññāṇadhātūti tesam phassādīnam dhammānam anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiñhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena **mano**. Vijānanaṭṭhena **viññānam**. Sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā **dhātū**ti tīhi nāmehi vuttam. **Sahagatoti** avijahito. **Sahajātoti** saddhim niggato. **Samsaṭṭhoti** samsaggo hutvā ṭhito. **Sampayuttoti** samam pakārehi yutto. Katamehi pakārehīti? Ekuppādādīhi. Natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttatī. Āmantā⁵. Iti hi imassa pañhassa paṭikkhepe “nanu atthi keci dhammā kehici dhammehi saḥagatā saḥajātā samsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā”ti⁵ evam ekuppādatādīnam vasena sampayogatto vutto. Iti imehi

1. Am 1. 256; 259; Am 2. 14; Ma 3. 138 piṭṭhādīsu.

3. Dī 3. 236 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 386, 388 piṭṭhesu.

2. Am 1. 366 piṭṭhe.

5. Abhi 4. 252 piṭṭhe.

ekuppādatādīhi samaṃ pakārehi yutto sampayutto. **Ekuppādoti** ekato uppanno, na vināti attho. **Ekanirodhoti** ekato nirodho. **Ekavatthukoti** hadayavatthuvaseṇa ekavatthuko. **Ekārammaṇoti** rūpādivaseṇa ekārammaṇo.

Ettha sahaḡatasaddo tabbhāve, vokiṇṇe, ārammaṇe, nissaye, saṃsaṭṭheti pañcasu atthesu dissati Jinavacane. “Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandirāgasahagatā”¹ ettha tabbhāve veditabbo, nandirāgabhūtāti attho. “Yā bhikkhave vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”² ettha vokiṇṇe, antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti ayamettha attho. “Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ”³ ettha ārammaṇe, rūpārammaṇānaṃ arūpārammaṇānanti attho. “Aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī”⁴ ettha nissaye, aṭṭhikasaññaṃ nissāya aṭṭhikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahaḡataṃ hoti sahaḡataṃ sampayuttan”⁵ ettha saṃsaṭṭhe, saṃmissanti attho. Imasmimpi ṭhāne saṃsaṭṭhe āgato.

Sahaḡatasaddo “sahaḡataṃ purejātaṃ pacchājātan”⁶ ettha viya sahaḡāte. Saṃsaṭṭhasaddo “gihīhi saṃsaṭṭho”⁷ ti ca, “evaṃ saṃsaṭṭho bhante”⁸ ti cāti evamādīsu saṃsagge. “Kise thūle vivajjetvā saṃsaṭṭhā yojitā haya”⁹ ti⁸ ettha sadise.

“Pucimandaparivāro, ambo te Dadhivāhana.

Mūlaṃ mūlena saṃsaṭṭhaṃ, sākhā sākhā nisevare”⁹—

ettha upacite. “Cittasaṃsaṭṭhā dhammā”¹⁰ ettha cittaṃsampayuttadhamme. Idha pana yo phalappadāne aviyoḡadhammo¹¹ vinibbhogaṃ akatvā ekuppādadidhammo hutvā “sampayutto”¹¹ ti vuccati. Taṃvisayo. Atha vā “sahaḡato”¹¹ ti vatvā pacchato pacchato āḡatasuttena viya so na hotīti

1. Vi 3. 15; Abhi 2. 160; Ma 3. 293; Saṃ 3. 369; Khu 9. 330 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 3. 244 piṭṭhe.

3. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 113 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

6. Paṭṭhāna 1. 161. piṭṭhe.

7. Saṃ 2. 10 piṭṭhe.

8. Khu 6. 154 piṭṭhe.

9. Khu 5. 48 piṭṭhe.

10. Abhi 1. 9 piṭṭhe.

11. Aviyoḡadhammā viya (Syā, Ka)

dassetum “**sahajāto**”ti vuttam. Ekato uppannarūpārūpaṃ viya sopi na hotīti dassetum “**samsattho**”ti vuttam.

Khīrodakaṃ viya ca sopi na hotīti dassetum “**sampayutto**”ti vuttam. Vinibbhogaṃ kātum asakkuṇeyyaṭṭhena hi sahuppannā dhammā sampayuttāpi atthi khīratelaṃ viya. Tathā vippayuttāpi khīrato apanītaṃ navanītaṃ viya. Evaṃ lakkhaṇasampayutto ekuppādādīlakkhaṇoyeva hotīti dassetum “**ekuppādo**”ti-ādi vuttam. Ettha ekuppādasahajātānaṃ kim nānattaṃ? Uppāde antaravirahito **ekuppādo**. Khīrakālamuttassāpi dadhino mathane mathane¹ pākataṃ navanītaṃ viya purebhattapacchābhattavasena ekadivasameva jāto viya so na hotīti dassetum ekakkhaṇe nibbattoti **sahajāto**. **Ekavatthukoti** patiṭṭhaṭṭhena ekaparicchena ekavatthuko, dvinnam bhikkhūnaṃ ekavatthukatā viya ṭhānantaravirahito. **Ekārammaṇoti** aniyatekārammaṇo na cakkhuvīññāṇam viyāti evameke vaṇṇayanti.

Maccoti mūlapadam. Rūpādīsu satto laggo laggitoti **satto**. Vuttam hetam “satto sattoti bhante vuccati, kittāvatā nu kho bhante ‘satto’ti vuccatīti? Rūpe kho rādha yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā ‘satto’ti vuccatī”ti². Sattayogena vā satto. Sugatiduggatim naratīti **naro**³. Manuno puttoti **mānavo**. Upakaraṇena sayam posayatīti **poso**. Puṃ vuccati nirayo, tam galatīti **puggalo**. Jīvitindriyam dhāretīti **jīvo**. Cutito jātim gacchatīti **jāgu**. Jiyatīti **jantu**. Indriyena gacchatīti **indagu**. Atha vā indabhūtena kammunā gacchatīti **indagu**. “Hindagū”tipi Pāli. Hindanti maraṇam, tam gacchatīti hindagu. Manuto jātoti **manujo**. **Yam sādīyatīti** yaṃ rūpādīm assādīyati. Sesam vuttanayameva. Ito param vuttamattham nigamento tenāha Bhagavā—

“**Kāmaṃ kāmayamānassa -pa- laddhā macco yadicchatī**”ti.

Ito param ettakampi avatvā visesamattameva vakkhāma.

1. Mathante mathante (Ka)

2. Sam 2. 154, 155; Khu 7. 18 piṭṭhesu.

3. Nayatīti naro (Ka)

2. **Tassa ce kāmāyānassāti** tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmēna vā yāyamānassa. **Chandajātassāti** jātataṇhassa. **Jantunoti** sattassa. **Te kāmā parihāyantīti** te kāmā parihāyanti ce. **Sallaviddhova ruppātīti** atha so ayomayādinā sallenā viddho viya pīḷiyati. Ito paraṃ vuttaṃ vajjetvā avuttesu yaṃ yaṃ anuttānaṃ, taṃtadeva kathayissāmi.

Cakkhupīṇanaṃ ārammaṇaṃ pāpuṇanavasena **yāyati** gacchati. Dassanīyavasena piyattaṃ ārammaṇavasena appāpetīti **niyyati**. Savanīyaṃ hutvā kaṇṇasotapīṇanaṃ ārammaṇavasena parikaḍḍhatīti **vuyhati**. Saritabbaṃ hutvā cittapīṇanaṃ ārammaṇavasena gahetvā upasamharīyatīti **samharīyati**. **Yathāti** opammatthe nipāto. Hatthinā yāyati gacchatīti **hatthiyānena vā, vā-iti** vikappatthe. Assena yāyati gacchatīti **assayānena vā**. Goyuttaṃ vayhādiyānaṃ goyānaṃ, tena **goyānena**. Ajayānādīsupi eseva nayo. Itthavasena jāto **sañjāto**.

Ārammaṇapiyattavasena nibbatto **abhinibbatto**. Ārammaṇamanāpabhāvena **pātubhūto**. Atha vā kāmāragavasena jāto **sañjāto**. Kāmanandivasena nibbatto **abhinibbatto**. Kāmataṇhāvasena kāmāsinehavasena kāmācchandaavasena kāmāpariḷāhavasena ca **pātubhūto**ti veditabbo.

Te vā kāmā parihāyantīti te vatthukāmādayo parihāyanti vigacchanti. **So vā kāmēhi parihāyatīti** eso khattiyādipuggalo vatthukāmādikāmēhi parihāyati vigacchati “pubbeva maccaṃ vijahanti bhogā, macco dhane pubbataraṃ jahātī”ti evamādīsū¹ viya. **Kathanti** kena pakārena. **Tiṭṭhantassevāti** dharantasseva. **Te bhogeti** te vatthukāmādayo bhoge. **Rājāno vāti** pathabyādirājāno. **Harantīti** gahetvā gacchanti, apaharantivā. **Corā vāti** sandhicchedādikā. **Aggi vāti** dāvaggi-ādi. **Dahatīti** jhāpeti bhasmaṃ karoti. **Udakaṃ vāti** oghādi-udakaṃ. **Vahatīti** gahetvā mahāsamuddaṃ pāpeti. **Appiyā vāti** akantā amanāpā. **Dāyādā harantīti** dāyajjavirahitā assāmikā haranti.

1. Khu 5. 120 piṭṭhe.

Nihitaṃ vāti nidhānaṃ katvā ṭhapitaṃ. **Nādhigacchatī**ti na vindati na paṭilabhati, na passatīti attho. **Duppayuttā**ti visamapayogena yojitā kasivāṇijjādikammantā. **Bhijjantī**ti bhedaṃ pāpuṇanti, na pavattantīti attho. “Bhañjanti rathaṃ ayānakā”ti-ādīsu¹ sambhavo veditabbo.

Kule vā kulaṅgāro uppajjātīti khattiyādikule kulajhāpako² kule antimapuriso nibbattati. “Kulaṅkaro”tipi Pāli. **Yo te bhoge vikiratī**ti yo eso kule pacchimako te hiraññādike bhoge khepeti. **Vidhamatī**ti viyogaṃ karoti, dūre khipati. **Viddham setī**ti nāseti adassanaṃ gameti. Atha vā itthidhutto hutvā **vikirati**. Surādhutto hutvā **vidhamati**. Akkhadhutto hutvā **viddhamseti**. Vikirati vā uppannaṃ āyaṃ ajānanena. Vidhamati vissajjanamukhaṃ ajānanena. Viddhamseti ṭhapitaṭṭhāne ārakkhaṃ asaṃvidhānenāti evamādinā yojetabbaṃ.

Aniccatāyeva aṭṭhamīti vināsabhāvo eva aṭṭhamo. **Hāyantī**ti adassanaṃ yanti. **Parihāyantī**ti na puna paññāyanti. **Paridhamsetī**ti ṭhānato apagacchanti. **Paripatantī**ti paggharanti. **Antaradhāyantī**ti antaradhānaṃ adassanaṃ gacchanti. **Vippalujjantī**ti cuṇṇavicuṇṇā hutvā apagacchanti.

Tiṭṭhanteva te bhogeti tesam dhanānaṃ ṭhitakāle “tiṭṭhante nibbuta cāpī”ti evamādīsu³ viya. **Soti** so bhogasāmiko puggalo. **Cavati** devalokato. **Marati** manussalokato. **Vippalujjati** nāgasupaṇṇādilokato. Atha vā **hāyati** dhaññakoṭṭhāgārasena. **Parihāyati** dhanakoṭṭhāgārasena. **Paridhamseti** balibaddahatthi-assādivasena. **Paripatati** dāsīdāsavasena. **Antaradhāyati** dārābharaṇavasena. **Nassati** udakādivasenāti eke vaṇṇayanti.

Ayomayenāti kāḷalohādinibbattena. **Sallenāti** kaṇḍena. **Aṭṭhimayenāti** manussaṭṭhīm ṭhapetvā avasesena. **Dantamayenāti** hatthidantādinā. **Visāṇamayenāti** govisāṇādinā. **Kaṭṭhamayenāti** veḷukaṭṭhādinā. **Viddhoti** vuttappakārasallānaṃ aññataraññatarena paḥaṭo, **Ruppatī**ti vikirati, vikāraṃ āpajjati. **Kuppatī**ti calati, kopaṃ uppādeti.

1. Khu 6. 120 piṭṭhe. 2. Kulaghātaḷo (Sī), kulajhāmaḷo (Ka) 3. Khu 2. 66 piṭṭhe.

Ghaṭṭiyatīti ghaṭṭito hoti. **Pīḷiyatī**ti pīḷito hoti, laddhappahāro **kuppati**. “Tatīyadivase salākaṃ paveṣetvā dhovanakāle **ghaṭṭiyati**. Khārappadāne **pīḷiyati**. Pahāradhovane vā **ruppati**. Tasmim dukkhuppādane **kuppati**. Salākapavesane **pīḷiyati**. Khārappadāne **ghaṭṭiyati**”ti evameke vaṇṇayanti.

Byādhitoti laddhappahāro hutvā pīḷito. **Domanassitoti** domanassappatto. **Vipariṇāmaññathābhāvāti** pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvaṃ upanītena, antososaḍi **soko** ca vācāvippalāpo **paridevo** ca kāyapīlanādi **dukkhañca** cittapīlanādi **domanassañca** bhūso āyāso **upāyāso** ca. Ete vuttappakārā sokādayo uppajjanti samudācāraṃ gacchanti.

3. Tatīyagāthāyaṃ saṅkhepattho—yo pana ime kāme tattha chandarāgavikkhambhanena vā samucchadena vā attano pādena sappassa siraṃ viya parivajjeti, so bhikkhu sabbalokaṃ vipphāretvā¹ ṭhitattā loke visattikāsaṅkhātāṃ taṇhaṃ sato hutvā samativattatīti.

Yoti vibhajitabbaṃ padaṃ. **Yo yādisoti**-ādīni tassa vibhajanapadāni. Ettha ca yasmā **yoti** atthapadaṃ, tañca aniyamena puggalaṃ dīpeti. Tasmā tassa atthaṃ dassento aniyamena puggaladīpakaṃ yosaddameva āha. Tasmā ettha evamattho veditabbo. **Yoti** yo kocīti. Yasmā yo yo koci nāma, so avassaṃ yathāliṅga yathāyutta yathāvihitayathāppakāra yaṃṭhānapatta yaṃdhammasamannāgatavasena ekenākārena paññāyati, tasmā taṃ tattha ñāpetuṃ taṃ bhedaṃ pakāsentō “**yādiso**”ti-ādimāha. Tattha **yādisoti** liṅgavasena yādiso vā tādiso vā hotu, dīgho vā rasso vā kāḷo vā odāto vā maṅguracchavi vā kiso vā thūlo vāti attho.

Yathāyuttoti yogavasena yena vā tena vā yutto hotu, navakammayutto vā uddesayutto vā vāsadhurayutto vāti attho. **Yathāvihitoti** yathāṭhapito navakammādhiṭṭhāyikādivasena. **Yathāpakāroti** yathāpakārena patiṭṭhito padīpanāyakādivasena².

1. Visarivā (Syā)

2. Parisanāyakādivasena (Sī, Syā)

Yaṁṭhānappattoti yaṁ ṭhānantaraṁ patto senāpatiseṭṭhiṭṭhānādivasena.
Yaṁdhammasamannāgatoti yena dhammena upāgato dhutaṅgādivasena.

Vikkhambhanato vāti upacārappanāsamādhīhi kilesānaṁ dūrīkaraṇato vā ghaṭappahārena sevālānaṁ viya. **Samucchedato** vāti puna appavattim katvā accantato maggena kilesānaṁ ucchinnamūlato pahānavasena samucchedato vā. **Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmāti**-ādīni ekādasa padāni vipassanāvasena vuttāni.

Buddhānussatiṁ bhāventopīti-ādīni cha padāni **maraṇassatiṁ bhāventopīti**. **Upasamānussatiṁ bhāventopīti** imāni ca upacārajjhānavasena vuttāni. **Ānāpānassatiṁ bhāventopīti**. **Kāyagatāsatiṁ bhāventopīti**. **Paṭhamam jhānaṁ bhāventopīti**-ādīni **nevasaññānāsaññāyatanasamāpattim bhāventopīti** pariyoṣānāni appanājjhānavasena vuttāni. Tattha **aṭṭhikaṅkalūpamā kāmāti** sunikkantaṁ nikkantaṁ nimmaṁsaṁ lohitamakkhitaṁ aṭṭhikaṅkalam upamā etesaṁ kāmānanti aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā. **Appassādaṭṭhenāti** “appaṁ parittaṁ sukhassādaṁ ādīnavo ettha bhiyyo”ti dassanaṭṭhena. **Passantoti** “yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā”ti nāṇacakkhunā passanto. **Parivajjetīti** dūraṅgameti. Vuttaṅhetam Bhagavatā—

Seyyathāpi gahapati kukkuro jighacchādubbalyapareto goghātakasūnaṁ paccupaṭṭhito assa, tameraṁ dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā aṭṭhikaṅkalam sunikkantaṁ nikkantaṁ nimmaṁsaṁ lohitamakkhitaṁ upasumbheyya. Tam kiṁ maññasi gahapati? Api nu kho so kukkuro amum aṭṭhikaṅkalam sunikkantaṁ nikkantaṁ nimmaṁsaṁ lohitamakkhitaṁ palehanto jighacchādubbalyam paṭivineyyāti. No hetam bhante. Tam kissahetu? Adum hi bhante aṭṭhikaṅkalam sunikkantaṁ nikkantaṁ nimmaṁsaṁ lohitamakkhitaṁ, yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assāti. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisaṅcikkhati “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo”ti. Evametam yathābhūtam sammappaññāya disvā yāyam upekkhā nānattā

nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokāmisupādānā aparisesā nirujjhanti, tamevūpekkhaṃ bhāvetīti¹.

Gijjhādīhi sādharmaṇā maṃsapesi upamā etesanti **maṃsapesūpamā**. Bahūnaṃ sādharmaṇaṭṭhena **bahusādhāraṇā**. Ādittaṃ tiṇukkāṃ upamā etesanti **tiṇukkūpamā**. Anudhanaṭṭhenāti hatthādijhāpanaṭṭhena. Sādhikaporisappamaṇā vītaccikānaṃ vītadhūmaṇaṃ aṅgārānaṃ pūrā aṅgārakāsu upamā etesanti **aṅgārakāsūpamā**. **Mahāparilāhaṭṭhenāti** mahantaparitāpanaṭṭhena. Ārāmarāmaṇeyyādikaṃ supinaṃ upamā etesanti **supinakūpamā**. **Ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhenāti** appatvā, na upagantvā tiṭṭhanaṭṭhena. Yācītena laddhaṃ yānādibhaṇḍaṃ upamā etesanti **yācītakūpamā**. **Tāvakālikaṭṭhenāti** anibandhanaṭṭhena. Sampannaphalarukkho upamā etesanti **rukkhaphalūpamā**. **Sambhañjanaparibhañjanaṭṭhenāti** sākhañjanaṭṭhena ceva samantato bhañjitvā rukkhapātanaṭṭhena ca. Asi ca sūnā ca upamā etesanti **asisūnūpamā**. **Adhikuṭṭanaṭṭhenāti** chindanaṭṭhena. Sattisūlaṃ upamā etesanti **sattisūlūpamā**. **Vinivijjanaṭṭhenāti** nipatetvā² gamaṇaṭṭhena. Bhayajanaṭṭhena sappasiraṃ upamā etesanti **sappasirūpamā**. **Sappaṭibhayaṭṭhenāti** saha abhimukhe bhayaṭṭhena. Dukkhaṇaṇaṃ aggikkhandhaṃ upamā etesanti **aggikkhandhūpamā**. **Mahābhitāpanaṭṭhenāti** mahanta-abhitāpakāyapīlā-uppādanaṭṭhenāti kāmāṃ parivajjetīti. Vuttam hetam—

Seyyathāpi gahapati gijjho vā kaṅko vā kulalo vā maṃsapesiṃ ādāya uḍḍiyeyya, tamenāṃ gijjhāpi kaṅkāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitaccheyyūṃ vissajjeyyūṃ. Taṃ kiṃ maññasi gahapati? Sace so gijjho vā kaṅko vā kulalo vā taṃ maṃsapesiṃ na khippameva paṭinissajjeyya. So tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkhanti. Evaṃ bhante. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “maṃsapesūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati puriso ādittaṃ tiṇukkāṃ ādāya paṭivātaṃ gaccheyya. Taṃ kiṃ maññasi gahapati?”

1. Ma 2. 27 piṭṭhe.

2. Nibbaṭṭetvā (Sī)

Sace so puriso taṃ ādittaṃ tiṇukkaṃ na khippameva paṭinissajjeyya. Tassa sā ādittā tiṇukkā hatthaṃ vā daheyya, bāhuṃ vā daheyya, aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ daheyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkhanti. Evaṃ bhante. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “tiṇukkūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati aṅgārakāsu sādhipaporisā pūrā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmaṇaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikkūlo, tamenāṃ dve balavanto purisā nānābhāsu gahetvā aṅgārakāsuṃ upakaḍḍheyyuṃ. Taṃ kim maññasi gahapati? Api nu so puriso iti citi ceva kāyaṃ sannāmeyyāti. Evaṃ bhante. Taṃ kissahetu? Viditañhi bhante tassa purisassa “imaṃ ca ahaṃ aṅgārakāsuṃ papatissāmi, tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchissāmi maraṇamattaṃ vā dukkhan”ti. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati puriso supinaṃ passeyya ārāmaṇaṇeyyakāṃ vanarāmaṇeyyakāṃ bhūmirāmaṇeyyakāṃ pokkharāṇirāmaṇeyyakāṃ, so paṭibuddho na kiñci paṭipasseyya. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “supinakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati puriso yācitaṃ bhogaṃ yācivā yānaṃ vā poriseyyaṃ pavaramaṇikuṇḍalaṃ. So tehi yācitatehi bhogehi purakkhato parivuto antarāpaṇaṃ paṭipajjeyya. Tamenāṃ jano disvā evaṃ vadeyya “bhogī vata bho puriso, evaṃ kira bho bhogino bhogāni bhuñjanti”ti. Tamenāṃ sāmikā yattha yattheva tāni passeyyuṃ, tattha tattheva tāni hareyyuṃ. Taṃ kim maññasi gahapati? Alaṃ nu kho tassa purisassa aññathattāyāti. Evaṃ bhante. Taṃ kissahetu? Sāmīno hi bhante tāni harantīti. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati

“Yācitakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkham bhāveti. Seyyathāpi gahapati gāmassa vā nigamassa vā avidūre tibbo vanasaṅḍo, tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca. Na cassu kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni. Atha puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno. So taṃ vanasaṅḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkham passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa “ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca, upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, jānāmi kho panāhaṃ rukkham āropitum. Yannūnāhaṃ imaṃ rukkham ārohitvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyyaṃ”ti. So taṃ rukkham ārohitvā yāvadatthañca khādeyya, ucchaṅgañca pūreyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno tiṇhaṃ kuṭhārim ādāya, so taṃ vanasaṅḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkham passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa “ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, na kho panāhaṃ jānāmi rukkham ārohitum. Yannūnāhaṃ imaṃ rukkham mūlato chetvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyyaṃ”ti. So taṃ rukkham mūlatova chindeyya. Taṃ kiṃ maññasi gahapati? Amuko so puriso paṭhamaṃ rukkham ārūḷho. Sace so na khippameva oroheyya. Tassa so rukkho papatanto hatthaṃ vā bhañjeyya pādaṃ vā bhañjeyya aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhañjeyya. So tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhanti. Evaṃ bhante. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “rukkhaphalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo”ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā. Yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti. Tamevūpekkham bhāvetī¹.

1. Ma 2. 27 piṭṭhādīsu.

Evam aṭṭhikaṅkalādika-aggikkhandhūpamapariyosānato vipassanaṃ dassetvā idāni upacārasamādhim dassento “**Buddhānussatim bhāvento**”ti-ādimāha.

Tattha punappunam uppajjanato sati eva anussati.
Pavattitabbaṭṭhānamhiyeva ca pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati. Buddhaṃ ārabha uppannā anussati Buddhānussati. Arahataḍibuddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ, taṃ **Buddhānussatim**. **Bhāventoti** vaḍḍhento brūhento. Dhammaṃ ārabha uppannā anussati **dhammānussati**, svākkhātāḍidhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Saṃghaṃ ārabha uppannā anussati **saṃghānussati**, suppaṭipannatāḍisaṃghaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sīlaṃ ārabha uppannā anussati **sīlānussati**, attano akhaṇḍatāḍisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cāgaṃ ārabha uppannā anussati **cāgānussati**, attano muttacāgatāḍicāgaguṇārammaṇāya¹ satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Devatā ārabha uppannā anussati **devatānussati**, devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ānāpāne ārabha uppannā sati **ānāpānassati**, ānāpānanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Maraṇaṃ ārabha uppannā sati **marāṇassati**, ekabhavapariyāpannañīvitindriyupaccheda-saṅkhātamarāṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ.

Kucchitānaṃ kesāḍīnaṃ paṭikkūlānaṃ āyattā ākarattā kāyoti saṅkhaṃ gate sarīre gatā pavattā sati **kāyagatāsati**, tāḍisaṃ vā kāyaṃ gatā sati “kāyagatasati”ti vattabbe rassaṃ akatvā “kāyagatāsati”ti vuttaṃ. Kesāḍikesu kāyakoṭṭhāsesu paṭikkūlanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Upasamaṃ ārabha uppannā anussati **upasamānussati**, sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ.

Vitakkavicārapīṭisukhacittekaggatāsampayuttaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvento. Pīṭisukhacittekaggatāsampayuttaṃ dutiyajjhānaṃ bhāvento. Sukhacittekaggatāsampayuttaṃ tatiyajjhānaṃ bhāvento. Upekkhācittekaggatāsampayuttaṃ catutthajjhānaṃ bhāvento -pa-nevasaññānāsaññāyatanānaṃ bhāventopi kāme parivajjetīti.

1. Muttacāgatāḍicāgārammaṇāya (Ka)

Vikkhambhanappahānaṃ dassetvā idāni samucchedena kāmānaṃ pahānaṃ dassetuṃ “**sotāpattimaggaṃ bhāventopī**”ti-ādimāha. Tattha maggasotassa āpajjanaṃ sotāpatti, sotāpattiyā maggo sotāpattimaggo. **Apāyagamanīye kāmēti** ye hi apāyaṃ gacchanti, te apāyagamanīye kāme samucchedata sotāpattimaggaṃ bhāvento parivajjeti. Paṭisandhivasena sakimyeva imaṃ lokam āgacchatīti sakadāgāmī, tassa maggo sakadāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. **Oḷāriketi** pariḷāhappatte. Paṭisandhivaseneva kāmabhavaṃ nāgacchatīti anāgāmī, tassa maggo anāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. **Anusahagateti** sukhumabhāvappatte. Kilesehi ārakattā, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā, paccayādīnaṃ arahattā ca araham, arahato bhāvo arahattaṃ. Kim taṃ? Arahattaphalaṃ. Arahattassa maggo arahattamaggo. Taṃ arahattamaggaṃ bhāvento. **Sabbena sabbanti** sabbenākārena sabbam. **Sabbathā sabbanti** sabbappakārena sabbam. **Asesam nissesanti** niravasesam gandhamattampi aṭṭhapetvā. Atha vā **sabbena sabbam** mūlavasena. **Sabbathā sabbam** ākāranippadesavasena. **Asesam nissesam** bhāvanānippadesavasena. Tathā purimena duccharitābhāvena. Dutiyena pariyuṭṭhānābhāvena. Tatiyena anusayābhāvena evameke vaṇṇayanti.

Sappo vuccati ahīti yo koci saranto gacchati. **Kena tthenāti** kena atthena. **Saṃsappanto gacchatīti** yasmā sammā saṃsaranto¹ gacchatīti **sappo**. **Bhujantoti** vaṅkavaṅko hutvā. **Pannasiroti** nipannasīso hutvā. **Sirena supatīti** sīsam bhogantare katvā supanabhāvena sirasā supatīti **sarīsappo**. Bile sayatīti **bilāsayo**. “Bilasayo”tipi Pāḷi, taṃ sundaraṃ. Guhāyaṃ setīti **guhāsayo**. **Dāṭhā tassa āvudhoti** tassa sappassa duve dāṭhā paharaṇasatthasaṅkhāto āvudho. **Visam tassa ghoranti** tassa sappassa byāpakasaṅkhātaṃ visam dāruṇam kakkhaḷam. **Jivhā tassa duvidhāti** tassa sappassa dvedhā jivhā. **Dvīhi jivhāhi rasam sāyatīti** duvidhāhi jivhāhi rasam jānāti assādam vindati sādiyatīti. Jivituṃ kāmayaṭīti **jīvitukāmo**. Amarituṃ kāmayaṭīti **amaritukāmo**. Sukham kāmayaṭīti **sukhakāmo**. **Dukkhappaṭikkūloti**

1. Saṅkanto (Ka)

dukkhaṃ anicchamāno. **Pādenā**ti attano pādena. **Sappasiranti** sappassa sīsaṃ. **Vajjeyyā**ti dūrato vajjeyya. **Vivajjeyyā**ti tassa pamāṇena.

Parivajjeyyāti samantato. **Abhinivajjeyyā**ti catutthappamāṇena. Atha vā purimena sīsato. Dutiyatatiyena dvīhi passehi. Catutthena pacchato. “Kāme pana appattassa pariyesanamūladukkhavatthubhāvena **vajjeyya**. Pattassa ārakkhamūladukkhavatthubhāvena **vivajjeyya**.

Aññānapariḷāhadukkhavatthubhāvena **parivajjeyya**. Vināsamukhe piyavippayogadukkhavatthubhāvena **abhinivajjeyyā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Rañjanavasena **rāgo**. Balavarañjanaṭṭhena **sārāgo**. Visaye sattānaṃ anu anu nayanato **anunayo**. Anurujjhatīti **anurodho**, kāmetīti attho. Yattha katthaci bhava sattā etāya nandantīti **nandī**, sayam vā nandatīti **nandī**. Nandī ca sā rañjanaṭṭhena rāgo cāti **nandirāgo**. Tattha ekasmim ārammaṇe sakim uppanā taṇhā nandī, punappunam uppajjamānā nandirāgoti vuccati. **Cittassa sārāgoti** yo heṭṭhā “balavarañjanaṭṭhena sārāgo”ti vutto, so na sattassa, cittasseva sārāgoti attho.

Icchanti etāya ārammaṇānīti **icchā**. Bahalakilesabhāvena mucchanti etāya pāṇinoti **mucchā**. Gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena **ajjhosānaṃ**. Iminā sattā gijjhanti gedhaṃ āpajjantīti **gedho**. Bahalaṭṭhena vā **gedho**. “Gedhaṃ vā pana pavanasaṇḍan”¹ hi bahalaṭṭheneva vuttaṃ. Anantarapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ, sabbatobhāgena vā gedhoti **paligedho**. Sajjanti etenāti **saṅgo**. Lagganaṭṭhena vā **saṅgo**. Osīdanaṭṭhena **paṅko**. Ākaḍḍhanavasena **ejā**. “Ejā imaṃ purisaṃ parikaḍḍhati tassa tasseva bhavassa abhinibbattiyā”²ti hi vuttaṃ. Vañcanaṭṭhena **māyā**. Vaṭṭasmim sattānaṃ jananaṭṭhena **janikā**. “Taṇhā janeti purisaṃ, cittaṃassa vidhāvati”²ti hi vuttaṃ. Vaṭṭasmim satte dukkhena saṃyojayamānā janetīti **sañjananī**. Ghaṭanaṭṭhena **sibbinī**. Ayam hi vaṭṭasmim satte cutipaṭisandhivasena sibbati ghaṭeti tunnakāro viya pilotikāya pilotikaṃ, tasmā “ghaṭanaṭṭhena sibbinī”²ti vuttā. Anekappakāraṃ visayaḷalam taṇhāvippahanditanivesasaṅkhātāṃ vā ḷalamassā atthīti **jālinī**.

1. Gedhānaṃ saṇḍanti (Sī)

2. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti **saritā**. Allaṭṭhena vā **saritā**. Vuttaṃ hetam “saritāni sinehitāni ca somanassāni bhavanti jantuno”ti¹. Allāni ceva siniddhāni cāti ayam hettha attho. Anayabyasanāpādanaṭṭhena kummānubandhasuttakam viyāti **suttam**. Vuttaṃ hetam “suttanti kho bhikkhave nandirāgassetam adhivacanan”ti². Rūpādīsu vitthataṭṭhena **visatā**. Tassa tassa paṭilābhatthāya satte āyūhāpetīti **āyūhinī**. Ukkaṇṭhitum apadānato sahāyaṭṭhena **dutiya**. Ayam hi sattānam vaṭṭasmiṃ ukkaṇṭhitum na deti, gatagataṭṭhāne piyasahāyo viya abhiraṃāpeti. Teneva vuttaṃ—

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasamsaram.

Itthabhāvaññathābhāvam, samsaram nātivattati”ti³.

Paṇidhānakavasena **paṇidhi**. **Bhavanettīti** bhavarajju. Etāya hi sattā rajjuyā gīvāyam baddhā goṇā viya icchicchitaṭṭhānam niyyanti. Tam tam ārammaṇam vanati bhajati allīyatīti **vanam**, vanati yācatīti vā **vanam**. **Vanathoti** byañjanena padaṃ vaḍḍhitam. Anattadukkhānam vā samuṭṭhāpanaṭṭhena gahanaṭṭhena ca vanam viyāti **vanam**. Balavataṇhāyetaṃ nāmam. Gahanataṭṭhena pana tato balavataṇhā **vanatho** nāma. Tena vuttaṃ—

“Vanam chindatha mā rukkham, vanato jāyate bhayaṃ.

Chetvā vanañca vanathañca, nibbanā hotha bhikkhavo”ti⁴.

Santhavanavasena **santhavo**⁵, samsaggoti attho. So duvidho taṇhāsanthavo mittasanthavo ca. Tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto. Sinehavasena **sneho**. Ālayakaraṇavasena kampamānā apekkhatīti **apekkhā**. Vuttampi cetam “imāni te deva caturāsīti nagarasahassāni Kusāvātīrājadhānippamukhāni, ettha deva chandam janehi jīvite apekkham karohī”ti⁶. Ālayam karohīti ayam hettha attho. Pāṭiyekke pāṭiyekke ārammaṇe bandhatīti **paṭibandhu**, ñātakatṭhena vā pāṭiyekko bandhūtipi **paṭibandhu**. Niccasannissitaṭṭhenapi sattānam taṇhāsamo bandhu nāma natthi.

1. Khu 1. 62 piṭṭhe.

2. Sam 1. 425 piṭṭhe.

3. Khu 1. 201, 261; Am 1. 316; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 54 piṭṭhe Dhammapade.

5. Sandhavo (Pāṭi)

6. Dī 2. 155 piṭṭhe.

Ārammaṇānaṃ asanato **āsā**, ajjhottharaṇato ceva tittim anugantvāva paribhuñjanato cāti attho. Āsīsanavasena **āsīsanā**. Āsīsitassa bhāvo **āsīsitattāṃ**.

Idāni tassā pavattiṭṭhānaṃ dassetuṃ “**rūpāsā**”ti-ādi vuttāṃ. Tattha āsīsanavasena āsāti āsāya atthaṃ gahetvā rūpe āsā **rūpāsā**. Evaṃ navapi padāni veditabbāni. Ettha ca purimāni pañca pañcakāmaguṇavasena vuttāni, parikkhāralobhavasena chaṭṭhaṃ. Taṃ visesato pabbajitānaṃ, tato parāni tīṇi atittiyavattuvasena gahaṭṭhānaṃ. Na hi tesāṃ dhanaputtajīvitehi aññaṃ piyataṃ atthi. “Idaṃ mayhaṃ, idaṃ mayhan”ti vā “asukena me idaṃ dinnāṃ, idaṃ dinnan”ti vā evaṃ satte jappāpetīti **jappā**, parato dve padāni upasaggena vaḍḍhitāni, tato paraṃ aññenākārena vibhajitūṃ āraddhattā puna “jappā”ti vuttāṃ. Jappanākāro **jappanā**. Jappitassa bhāvo **jappitattāṃ**. Punappunaṃ visaye lumpati ākaḍḍhatīti lolupo, lolupassa bhāvo **loluppaṃ**. Loluppanākāro **loluppāyanā**, loluppasamaṅgino bhāvo **loluppāyitattāṃ**.

Pucchañjikatāti yāya taṇhāya lābhaṭṭhānesu pucchaṃ cālayamānā sunakhā viya kampaṃnā vicaranti, taṃ tassā kampaṇataṇhāya nāmaṃ. Sādhu manāpamaṇāpe visaye kāmetīti sādhuḥkāmo, tassa bhāvo **sādhukamyatā**. Mātāmātucchāti-ādike ayuttaṭṭhāne rāgoti **adhammarāgo**. Yuttaṭṭhānepi balavā hutvā uppanno lobho **visamalobho**. “Rāgo visaman”ti-ādivacanato¹ vā yuttaṭṭhene vā ayuttaṭṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammaṭṭhena adhammarāgo. Visamaṭṭhena visamalobhoti veditabbo. Ārammaṇānaṃ nikāmanavasena **nikanti**. Nikāmanākāro **nikāmanā**. Patthayanavasena **patthanā**. Pihāyanavasena **pihanā**. Suṭṭhu patthanā **sampatthanā**. Pañcasu kāmaguṇesu taṇhā **kāmatanḥā**. Rūpārūpabhavesu taṇhā **bhavatanḥā**. Uccedasaṅkhāte vibhave taṇhā **vibhavanḥā**. Suddhe rūpabhavasmimyeva taṇhā **rūpatanḥā**. Arūpabhave taṇhā **arūpatanḥā**. Uccedadiṭṭhisahagato rāgo², nirodhe taṇhā **nirodhatanḥā**. Rūpe taṇhā **rūpatanḥā**. Sadde taṇhā **saddatanḥā**. **Gandhatanḥā**dīsupi eseva nayo. **Oghādayo** vuttatthāva.

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. ...diṭṭhirāgo. (Abhi-Ṭṭha 1. 398 piṭṭhe.)

Kusaladhamme āvaratīti **āvaraṇaṃ**. Chādanavasena **chadanaṃ**. Satte vaṭṭasmim bandhatīti **bandhanaṃ**. Cittaṃ upahantvā kilissati saṃkiliṭṭhaṃ karotīti **upakkilesa**. Thāmagataṭṭhena anu anu setīti **anusayo**. Uppajjamānaṃ cittaṃ pariyuṭṭhātīti **pariyuṭṭhānaṃ**, uppajjitum apadānena kusalavāraṃ gaṇhātīti attho. “Corā magge pariyuṭṭhimsu, dhuttā magge pariyuṭṭhimsū”ti-ādīsu¹ hi maggaṃ gaṇhimsūti attho. Evamidhāpi gahaṇaṭṭhena pariyuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Paliveṭhanaṭṭhena latā viyāti **latā**. “Latā uppajja tiṭṭhatī”ti² āgataṭṭhānēpi ayaṃ taṇhā latāva vuttā. Vividhāni vatthūni icchatīti **vevicchaṃ**. Vaṭṭadukkhaṃ mūlanti **dukkhamūlaṃ**. Tasseva dukkhaṃ nidānanti **dukkhanidānaṃ**. Taṃ dukkhaṃ ito pabhavātīti **dukkhappabhavo**. Bandhanaṭṭhena pāso viyāti pāso, mārassa pāso **mārapāso**. Duruggilanaṭṭhena baḷisaṃ viyāti baḷisaṃ, mārassa baḷisaṃ **mārabalīsaṃ**. Taṇhābhībhūtā mārassa visayaṃ nātikkamanti, tesāṃ upari māro vasaṃ vattetīti iminā pariyaṇena mārassa visayoti **māravisayo**. Sandanaṭṭhena taṇhāva nadī **taṇhānadī**. Ajjhottharaṇaṭṭhena taṇhāva jālaṃ **taṇhājālaṃ**. Yathā sunakhā gaddūlabaddhā yadicchakaṃ niyyanti, evaṃ taṇhābaddhā sattāti dalhabandhanaṭṭhena gaddūlaṃ viyāti gaddūlaṃ, taṇhāva gaddūlaṃ **taṇhā gaddūlaṃ**. Duppūraṇaṭṭhena taṇhāva samuddo **taṇhāsamuddo**. Abhijjhāyanaṭṭhena **abhijjhā**. Lubbhanti etena, sayāṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Sampayuttakānaṃ **akusalānaṃ** patiṭṭhaṭṭhena **mūlaṃ**.

Visattikāti visattikā iti. **Kenatṭhenā**ti kena sabhāvena. **Visatā**ti vitthaṭā rūpādīsu. **Visālā**ti vipulā. **Visaṭā**ti tebhūmakabyāpakavasena vusaṭā. Purimavacanameva takārassa ṭakāraṃ katvā byañjanavibhāgaṃ katvā vuttaṃ. **Visakka**ti parisappati sahati vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahati. Osakkaṃ vipphandaṃ vā “visakkaṇaṃ”tipi vadanti. “Kusalākusalānaṃ patī”ti keci vaṇṇayanti. **Visamharatī**ti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passantī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahaṭīti attho. **Visamvādikā**ti aniccādiṃ niccādito gaṇhantī visaṃvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammaṃsa hetubhāvato

1. Vi 4. 471 piṭṭhe.

2. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

visamūlā, visam̐ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlam̐ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visam̐ phalam̐ etissāti **visaphalā**. Yāya taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā “visaparibhogā”ti vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā.

Tassā visayam̐ dassetukāmo “**visālā vā pana sā taṇhā rūpe**”ti-ādimāha. Tattha **visālā vā panā**ti mahantī eva taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, rūpādayo pañca pañcakāmaguṇīkarāgavasena vuttā. **Kulegaṇeti**-ādini ekādasa padāni loluppādavāsena vuttāni. Kāmadhātuttiko kammavaṭṭavasena vibhatto, kāmabhavattiko vipākavaṭṭavasena vibhatto, saññābhavattiko saññāvasena vibhatto, ekavokārabhavattiko khandhavasena vibhatto. Atītattiko kālavasena, diṭṭhacattukko ārammaṇavasena, apāyattiko okāsavasena, khandhattiko nissattanijjīvavasena vibhattoti ñātabbam̐. Tatrāyam̐ saṅkhepena atthadīpanā vibhāvanā ca—

“Tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato Avīcinirayam̐ pariyaṅgam̐ karitvā uparito Paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmim̐ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātu-āyatanā rūpam̐ vedanā saññā saṅkhārā viññānam̐, ayam̐ vuccati kāmadhātu”¹.

“Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato brahmalokam̐ pariyaṅgam̐ karitvā uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā yaṃ etasmim̐ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā, ayam̐ vuccati rūpadhātu”¹.

“Tattha katamā arūpadhātu? Heṭṭhato Ākāsānañcāyatanupage deve pariyaṅgam̐ karitvā uparito Nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā yaṃ etasmim̐ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā, ayam̐ vuccati arūpadhātū”ti. Aṭṭhakathāyam̐ pana “**kāmadhātū**ti kāmabhavo, pañcakkhandhā labbhanti. **Rūpadhātū**ti rūpabhavo, pañcakkhandhā labbhanti. **Arūpadhātū**ti arūpabhavo, cattāro khandhā labbhanti”ti vuttam̐.

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 254 piṭṭhe.

Atha vā kāmarāgasaṅkhātena kāmena yuttā dhātu **kāmadhātu** kāmasaṅkhātā vā dhātu **kāmadhātu**. Kāmaṃ pahāya rūpena yuttā dhātu **rūpadhātu**, rūpasaṅkhātā vā dhātu **rūpadhātu**. Kāmañca rūpañca pahāya arūpena yuttā dhātu **arūpadhātu**, arūpasaṅkhātā vā dhātu **arūpadhātu**. Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā. Bhavantīti hi bhavāti vuccanti. Saññāya yutto bhavo, saññāvataṃ vā bhavo, saññā vā ettha bhave atthīti **saññābhavo**. So kāmabhavo ca asaññābhavamutto rūpabhavo ca Nevasaññānāsaññābhavamutto arūpabhavo ca hoti.

Na saññābhavo **asaññābhavo**, so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattena sabbhāvato nāsaññāti Nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **Nevasaññānāsaññābhavo**. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca abhāvā Nevasaññānāsaññā asmim bhaveti **Nevasaññānāsaññābhavo**, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, eko vā vokāro, assa bhavassāti **ekavokārabhavo**, so asaññābhavoca. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, cattāro vā vokārā assa bhavassāti **catuvokārabhavo**, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañca vā vokārā assa bhavassāti **pañcavokārabhavo**, so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. Atītattiko heṭṭhā vuttanayova. **Diṭṭhanti** catusamuṭṭhānikāṃ rūpārammaṇāṃ. **Sutanti** dvisamuṭṭhānikāṃ saddārammaṇāṃ. **Mutanti** phusivā gahetabbāni catusamuṭṭhānikāni gandharasaphoṭṭhabbārammaṇāni. **Viññātabbāni** nāma manasā jānitabbāni dhammārammaṇāni. Tesu diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu. **Visaṭṭhā vitthātīti** mahantā patthaṭṭhā.

Apāyaloketi vaḍḍhisāṅkhātassa ayassa abhāvena apāyo, tasmim apāyaloke. **Khandhaloketi** rāsaṭṭhena rūpādayo pañcakkhandhā eva loko. **Dhātuloketi** suññataṭṭhena cakkhudhātu-ādayo aṭṭhārasa dhātuyo eva loko. **Āyatanaloketi** āyatanādihi kāraṇehi dvādasāyatanāni eva loko. Sabbepi lujjanapalujjanaṭṭhena loko, vuttappakāre loko visaṭṭhā vitthātīti visattikā. **Satoti** saratīti sato, puggalena sati vuttā.

Tattha saraṇalakkhaṇā **sati**. Saranti tāya, sayam vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati. Sā panesā apilāpanalakkhaṇā, asamosanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe daḥapatiṭṭhitattā pana esikā viya cakkhudvārādīnam rakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

Tassā pavattiṭṭhānam dassento “**kāye kāyānupassanāsatiṭṭhānam bhāvento sato**”ti-ādīnā nayena catubbidham satipaṭṭhānamāha. Tattha **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccanṅānam kesādīnañca dhammānam samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya “kāyo”ti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evam kucchitānam āyaṭṭhena. Kucchitānam hi paramajegucchānam so āyotipi kāyo. **Āyoti** uppattideso. Tatrāyam vacanattho—āyanti tatoti āyo. Ke āyantīti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānam kesādīnam āyoti **kāyo**.

Kāyānupassanāti kāyassa anupassanā, kāyam vā anupassanā, “**kāye**”ti ca vatvāpi puna “**kāyānupassanā**”ti dutiyam kāyaggahaṇam asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanattham katanti veditabbam.

Tena na kāye vedanānupassanā cittadhammānupassanā vā, atha kho kāyānupassanāyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmim kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānam dassitam hoti, tathā na kāye aṅgapaccanṅavinimutta-ekadhammānupassanā, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassanā. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassanā, atha kho rathasambhārānupassakassa viya aṅgapaccanṅasamūhānupassanā, nagarāvayavānupassakassa viya kesalomādisamūhānupassanā, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibhujanakassa viya rittamuṭṭhiviniveṭhakassa viya ca bhūtopādāyasamūhānupassanāyevāti samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassentena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthi vā

puriso vā añño vā koci dhammo dissati,
yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā
micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccati”¹.

Ghanavinibbhogādīdassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi
attho vedītabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassanāyeva, na
aññadhamaṇupassanā. Yathā anudakabhūṭāyapi marīciyā udakānupassanā
hoti, na evaṃ aniccadukkhānattāsubhabhūteyeva imasmiṃ kāye
niccasukhattasubhabhāvānupassanā, atha kho kāyānupassanā
aniccadukkhānattā subhākārasamūhānupassanāyevāti vuttaṃ hoti.

Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne “idha bhikkhave bhikkhu araññagato
vā -pa-. So satova assasati”² ti-ādinā² nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-
aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca paṭisambhidāyaṃ satipaṭṭhānakathāyaṃ
“idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati. Āpokāyaṃ. Tejokāyaṃ.
Vāyokāyaṃ. Kesakāyaṃ. Lomakāyaṃ. Chavīkāyaṃ. Cammakāyaṃ.
Maṃsakāyaṃ. Ruhīrakāyaṃ. Nhārukāyaṃ. Aṭṭhīkāyaṃ.
Aṭṭhimiñjakāyaṃ”³ ti³ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye
anupassanato kāye kāyānupassanāti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye “ahan”^{ti} vā “maman”^{ti} vā evaṃ gahetabbassa yassa
kassaci anupassanato tassa tasseva pana kesalomādikassa
nānādhamaṇasamūhassa anupassanato kāye
kesādisamūhasaṅkhātākāyānupassanāti evamatthodaṭṭhabbo. Api ca
“imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”^{ti}-ādinā³ anukkamena
paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādīno
ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassanāti
evampi attho daṭṭhabbo. Ayaṃ pana catusatipaṭṭhānasādhāraṇo attho.

1. Dī-Ṭṭha 2. 347; Ma-Ṭṭha 1. 247 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 406 piṭṭhe.

Satipaṭṭhānanti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunanayavītivattāpi, satipi. “Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desissāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha -pa-. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo”ti-ādīsu¹ hi satigocarō “satipaṭṭhānan”ti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati cā”ti-ādīsipi². Tassattho—patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, padhānatṭhānanti vā paṭṭhānaṃ, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo³ sevamāno Satthā gaṇamanusāsiturahati”ti⁴ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunanayavītivattatā “satipaṭṭhānan”ti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahuḷikatā satta bojjhaṅge paripūrentī”ti-ādīsū⁵ pana satiyeva “satipaṭṭhānan”ti vuccati. Tassattho—patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantivā⁶ pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānanti satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam. Tam satipaṭṭhānaṃ. **Bhāventoti** vadḍhento. Ettha ca yaṃ tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunanayavītivattatā “satipaṭṭhānan”ti vuttaṃ, taṃ iminā suttena gahetabbaṃ. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsiturahati”ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha bhikkhave Satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya “idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā”ti. Tassa

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

3. Tadariyo (Ka)

4. Ma 3. 258, 263 piṭṭhesu.

5. Ma 3. 124; Aṃ 3. 287 piṭṭhesu.

6. Okkhanditvā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 91 piṭṭhe.) Okkanditvā (Sī, Syā, Ka)

sāvakaṃ na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca Satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo -pa- maraḥati.

Puna caparaṃ bhikkhave Satthā -pa- idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakaṃ na sussūsanti -pa- vattanti. Ekacce sāvakaṃ sussūsanti -pa- na ca vokkamma Satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, na ca attamaṇo hoti, na ca attamaṇataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamaṇatā ca attamaṇatā ca tadubhayaṃ abhinivajjtvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati bhikkhave dutiyaṃ -pa-.

Puna caparaṃ. Idaṃ vo sukhāyāti. Tassa sāvakaṃ sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamaṇo ceva hoti, attamaṇataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave tatiyaṃ¹.

Evam paṭighānunaṃ anavassutaṃ niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayaṃ vītivattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Buddhānameva kira niccaṃ upaṭṭhitasatitā hoti, na Paccabuddhādīnanti.

Vedanāsu vedanānupassanāti-ādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva yathāyogaṃ yojetvā veditaḥḥaṃ. Ayampi sādharmaṇattho. Sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu visum visum aniccādito ekekavedanānupassanā. Sarāgādike soḷasappabhede citte visum visum aniccādito ekekacittānupassanā. Kāyavedanācittāni ṭhapetvā sesatebhūmakadhammesu visum visum aniccādito ekekadhammānupassanā Satipaṭṭhānasuttante² vuttanayena nīvaraṇādīdhammānupassanāti. Ettha ca kāyete ekavacanaṃ, sarīrassa

1. Ma 3. 263 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 331; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

ekattā. Citteti ekavacanāṃ, cittassa sabhāvabhedābhāvato jātiggaḥaṇeṇa katanti veditabbāṃ. Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathānupassanto vedanāsu vedanānupassanā, citte cittānupassanā, dhammesu dhammānupassanāti veditabbā. Kathaṃ vedanā anupassitabbā? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā aniccato anupassitabbā. Yathāha—

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, pariṇāti vedanā”¹.

Sabbā eva cetā dukkhatopi anupassitabbā. Vuttaṃ hetam “yaṃ kiñci vedayitam, taṃ dukkhasminti vadāmi”². Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā, vipariṇāmadukkhā. Dukkha vedanā ṭhitudukkhā, vipariṇāmasukhā. Adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā, aññāṇadukkhā”³. Api ca aniccādisattavipassanāvasenāpi anupassitabbā. Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādisattānupassanānaṃ sarāgādisoḷasabhedānaṃca vasena anupassitabbāṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ santāsantādīnaṃca vasena anupassitabbā.

Ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittaṇa kāyaṃ pariggaṇhāti, aññeṇa vedanaṃ, aññeṇa cittaṃ aññeṇa dhamme pariggaṇhāti, lokuttaramaggakkaṇe pana ekacittēyeva labbhantīti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma.

Vedanaṃ pariggaṇhitvā cittaṃ pariggaṇhitvā dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma, evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati, kāye pana “subhan”ti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya “sukhan”ti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte “niccan”ti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu “attā”ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhakaṭṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ “lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittयेva labbhantī”ti.

Puna upakāravasena ca aparihīnavasena ca guṇavasena ca¹ apare tayo catukkā vuttā. Tattha **asatiparivajjanāyāti** na sati asati, sati ettha natthīti vā asati, muṭṭhassatiyā etaṃ adhivacanāṃ. **Parivajjanāyāti** samantato vajjanena. Bhattanikkhittakākasadise hi muṭṭhasatipuggale parivajjanena upaṭṭhitasatipuggalasevanena ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanattham ninnapoṇapabbhāracittatāya ca sati uppajjati. **Satikaraṇīyanāṃ dhammānanti** satiyā kātabbānāṃ dhammānāṃ. **Katattāti** katabhāvena. Catunnaṃ maggānāṃ katattā, bhāvitattāti attho. **Satiparibandhānāṃ dhammānāṃ hatattāti** kāmaccchandādīnāṃ nāsitabhāvena. **Satinimittānāṃ dhammānāṃ asammuṭṭhattāti** satiyā kāraṇānāṃ kāyādi-ārammaṇānāṃ anaṭṭhabhāvena.

Satiyā samannāgatattāti satiyā sammā āgatattā aparihīnattā ca. **Vasitattāti** vasibhāvappattena. **Pāguṇṇatāyāti** paguṇabhāvena. **Apaccorohaṇatāyāti** anivattanabhāvena apaccosakkanabhāvena.

Sattattāti sabhāvena vijjamānattā. **Santattāti** nibbutasabhāvattā. **Samitattāti** kilesānāṃ vūpasamitabhāvattā. **Santadhammasamannāgatattāti** sappurisadhammehi aparihīnattā. Buddhānussati-ādayo heṭṭhā vuttanayā eva. Saraṇakavasena sati, idaṃ satiyā sabhāvapadaṃ. Punappunaṃ saraṇato

1. Paguṇavasena ca (Sī, Syā)

anussaraṇavasena **anussati**. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena **paṭissati**. Upasaggavasena vā vaḍḍhitamattameva. Saraṇākāro **saraṇatā**. Yasmā pana saraṇatāti tiṇṇaṃ saraṇānampi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetuṃ puna satiggahaṇaṃ kataṃ. Sati saṅkhātā saraṇatāti ayaṃ hettha attho. Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato **dhāraṇatā**. Anupavisanasāṅkhātena ogāhanaṭṭhena apilāpanabhāvo **apilāpanatā**. Yathā hi udake lābukaṭāhādīni palavanti, na anupavisanti, na tathā ārammaṇe sati. Ārammaṇaṃ hi eṣā anupavisati, tasmā “apilāpanatā”ti vuttā. Cirakatacirabhāsītānaṃ na sammussanabhāvato **asammussanatā**. Upaṭṭhānalakkhaṇe jotanalakkhaṇe ca indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, satisāṅkhātāṃ indriyaṃ **satindriyaṃ**. Pamāde na kampaṭīti **satibalaṃ**. Yāthāvasati niyyānasati kusalasaṭīti **sammāsati**. Bujjhanakassa āngoti bojjaṅgo, pasaṭṭho sundaro vā bojjaṅgo sambojjaṅgo, satiyeva sambojjaṅgo **satisambojjaṅgo**.

Ekāyanamaggoti ekamaggo, ayaṃ maggo na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena¹. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchatīti attho. Ekassa ayano ekāyano. Ekassāti seṭṭhassa. Sabbasattānaṃ seṭṭhova Bhagavā, tasmā “Bhagavato”ti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi Bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi². Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmim ayano ekāyano. Imasmimyeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha “imasmim kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhātī”ti³. Desanābhedoyeva heso, atthato pana ekova. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyena pavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā Sahampati—

1. Pahāya vivekaṭṭhena pavivittena (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 192; Khu 9. 375; Ma 3. 59 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Ekāyanam jātikhayantadassī,
 Maggam pajānāti hitānukampī.
 Etena maggena tarimsu pubbe,
 Tarissanti ye ca taranti oghan”ti¹.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānam gamanaṭṭhena, nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca. **Upetoti** āsannaṃ gato. **Samupetoti** tato āsannataram gato. Ubhayenapi satiyā aparihīnoti attho. **Upagatoti** upagantvāṭṭhito. **Samupagatoti** sampayutto hutvā ṭṭhito. “Upāgato samupāgato”tipi Pāḷi. Ubhayenāpi satisamīpaṃ āgatoti attho. **Upapannoti** aviyogāpanno. **Samupapannoti** paripuṇṇo. **Samannāgatoti** avikalo vijjamāno. “Upeto samupetoti dvīhi padehi pavattaṃ kathitaṃ. Upagato samupagatoti dvīhi padehi paṭivedho. Upapanno samupapanno samannāgatoti tīhi padehi paṭilābho kathito”ti evameke vaṇṇayanti.

Loke vā sā visattikāti yā esā anekappakārena vuttā visattikā, sā khandhaloke eva, na aññatra khandhehi pavattatīti attho. **Loke vā taṃ visattikanti** khandhaloke eva pavattaṃ etaṃ visattikasaṅkhātāṃ taṇhaṃ. **Tarati** kāme parivajjento. **Uttarati** kilese pajahanto. **Patarati** tesam paṭiṭṭhāhetuṃ chindanto. **Samatikkamati** saṃsāraṃ atikkamanto. **Vītivattati** paṭisandhi-abhabbuppattikaṃ karonto. Atha vā **tarati uttarati** kāyānupassanena. **Patarati** vedanānupassanena. **Samatikkamati** cittānupassanena. Atha vā **tarati** silena. **Uttarati** samādhinā. **Patarati** vipassanāya. **Samatikkamati** maggena. **Vītivattati** phalenāti evamādinā yojetabbaṃ.

4. Catutthagāthāya ayaṃ saṅkhepattho—yo ekaṃ sālikhettādikhettaṃ vā gharavatthādivatthuṃ vā kahāpaṇasaṅkhātāṃ hiraññaṃ vā go-assādibhedam gavāssaṃ vā antojātādidāse vā bhatakādikammakare vā itthisaññitā thiyo vā nātibandhavādibandhū vā aññe vā manāpiyarūpādike

1. Saṃ 3. 146, 162 piṭṭhesu.

puthukāme anugijjhatīti. **Sālikkhattanti** yattha sāliyo viruhanti.

Vīhikkhattādīsupi eseva nayo. **Vīhīti** avasesavīhayo. Modayatīti **muggo**.

Gharavatthunti gharapatiṭṭhāpanattham katākatabhūmibhāgo.

Koṭṭhakavatthādīsupi eseva nayo. **Koṭṭhakoti** dvārakoṭṭhādi. **Pureti** gharassa purato. **Pacchāti** gharassa pacchato. Ettha ārāmenti cittaṃ tosentīti **ārāmo**, pupphenapi phalenapi chāyāyapi dakenapi ramantīti attho.

Pasukādayoti eḷakādayo. **Antojātakoti** antogharadāsiyā kucchimhi jāto. **Dhanakkītakoti** dhanena kīṇitvā parivattetvā gahito. **Sāmam vāti** sayam vā. **Dāsabyanti** dāsassa bhāvo dāsabyam taṃ dāsabyam. **Upeṭīti** upagacchati. **Akāmakoti** vāti attano aruciya vā karamarānīto.

Te cattāro punapi dassetuṃ “**āmāya dāsāpi bhavanti heke**”ti āha. **Āmāya dāsāti** antojātadāsā. “Yattha dāso āmajāto ṭhito thullāni gacchati”ti etthāpi eteva vuttā. **Dhanena kīṭāti** dhanadāsā. **Sāmañca eketi** sayam dāsā. **Bhayāpaṇunnāti** akāmadāsā. Bhayena paṇunnā khipitā.

Bhatakāti bhatiyā jīvanakā. Kasikammādikammaṃ karontīti **kammakarā**. **Upajīvinoti** sammantanādinā upagantvā nissayam katvā jīvantīti upajīvino.

Itthīti thiyati etissam gabbhoti itthī. **Pariggahoti** sahāyī sassāmikā. Mātāpītibandhavāpi **ñātibandhu**. Sagotto **gottabandhu**, ekācariyakule vā ekajātīmantam vā uggahitamanto **mantabandhu**. Dhanusippādisaddhim uggahitako **sippabandhu**. “Mittabandhavātipi bandhū”ti katthaci potthake pāṭho dissati.

Gijjhatīti kilesakāmena pattheti. **Anugijjhatīti** anu anu gijjhati punappunam pattheti. **Paligijjhatīti** samantato pattheti. **Palibajjhatīti** visesena pattheti. “Oḷārikattena nimittaggāhavasena **gijjhati, anugijjhati**, anubyañjanaggāhavasena **paligijjhati, palibajjhati**”ti evameke vaṇṇayanti.

5. Pañcamagāthāyaṃ ayaṃ saṅkhepattho—taṃ puggalaṃ abalakhyā kilesā balīyanti saḥanti maddanti. Saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā balīyanti, abalattā balīyantīti attho. Atha vā taṃ kāmagiddhaṃ kāmarattaṃ¹ kāmapariyesantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā, kāyaduccaritādayo ca apākaṭaparissayā maddanti. Tato apākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jāti-ādidukkaṃ bhinnaṃ nāvāṃ udakaṃ viya anveti.

Abalāti natthi etesaṃ balanti abalā, balavirahitā. **Dubbalāti** mandapayogābalena kattabbakiccavirahitā. **Appabalāti** appaṃ parittaṃ etesaṃ balanti appabalā, yujjhitaṃ asamatthā. **Appathāmakāti** appo paritto thāmo etesaṃ vāyāmo ussāhoti appathāmakā. **Hīnā nihīnā** payogahīnena. **Omakā** thāmahīnena. **Lāmakā** paccayahīnena. **Chatukkā** ajjhāsayaḥīnena. **Parittā** pattihīnena². **Sahantīti** maddanti ghaṭṭanaṃ uppādentī. **Parisahantīti** sabbato maddanti. **Abhibhavanti** aparāparaṃ uppattivaseṇa. **Ajjhottharanti** punappunaṃ uppattivaseṇa. **Pariyādiyanti** sussosetvā ṭhānena. **Maddanti** kusaluppattinivāraṇena.

Saddhābalanti saddahanti etāya, sayāṃ vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti saddhā. Sā saddahanalakkhaṇā, okappanalakkhaṇā vā, sampasādanarasā udakappasādakamaṇi viya. Pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya. Akālusiyapaccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā. Saddheyavattthupadaṭṭhānā, sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā. Sā hatthavittabījāni viya daṭṭhabbā. Asaddhiye na kampaṭīti **saddhābalaṃ**. **Vīriyabalanti** vīrassa bhāvo vīriyaṃ, vīraṇaṃ vā kammaṃ vīriyaṃ, vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ. Taṃ panetaṃ upatthambhanalakkhaṇaṇca paggaṇaṇalakkhaṇaṇca vīriyaṃ, sahaḥjātānaṃ upatthambhanarasāṃ, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, “saṃviggo yoniso padahatī”ti vacanato³ saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ vā. Sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlanti daṭṭhabbaṃ. Kosajje na kampaṭīti **vīriyabalaṃ**. Satiyā lakkhaṇādīni vuttāneva.

1. Kāmarakkhantaṃ (Syā, Ka)

2. Sattihīnena (Sī), satihīnena (Syā)

3. ... Am 1. 430 piṭṭhe.

Muṭṭhassacce na kampaṭīti **satibalaṃ**. Sahajātāni sammā ādhīyati ṭhāpetīti samādhī. So pāmokkhalakkhaṇo avikkhepalakkhaṇo vā, sahajātānaṃ dhammānaṃ ārammaṇe sampiṇḍanaraso nhāniyacunṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhāno, ñāṇapaccupaṭṭhāno vā. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passaṭī”¹ti hi vuttaṃ. Visesato sukhapadaṭṭhāno nivāte paḍipaccīnaṃ ṭhīti viya cetaso ṭhītiṭi daṭṭhabbo. Uddhacce na kampaṭīti **samādhībalaṃ**. Pajānātiṭi paññā. Kiṃ pajānāti? “Idaṃ dukkhaṃ”¹ti-ādinā¹ nāyena ariyasaccāni. Sā yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṣṣāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā paḍīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya. Avijjāya na kampaṭīti **paññābalaṃ**. **Hiribalaṃ ottappabalaṃ** ahirike na kampaṭīti hiribalaṃ. Anottaṭṭe na kampaṭīti ottappabalaṃ. Ayaṃ ubhayavasena atthavaṇṇanā hoti. Kāyaduccaritādīhi hirīyatīti hirī, lajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Tehi eva ottappaṭīti ottappaṃ, pāpato ubbegassetāṃ adhivacanaṃ.

Tesaṃ nānākaraṇadīpanatthaṃ samuṭṭhānaṃ, adhipati, lajjādīlakkaṇena cāti imaṃ mātikaṃ ṭhāpetvā ayaṃ vitthārakathā vuttā—ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma. Attādhipati hirī nāma, lokādhipati ottappaṃ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī nāma, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ nāma. Sappatissavalakkhaṇā hirī nāma, vajjabhīrukabhayaḍassāvīlakkaṇaṃ ottappaṃ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti—jātiṃ paccavekkhitvā vāyaṃ paccavekkhitvā sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnājaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ idaṃ kammaṃ, mādisassa² jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”²ti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vāye ṭhītaṃ idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”²ti evaṃ vāyaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetaṃ dubbalaṃ jātikānaṃ kammaṃ, mādisassa

1. Vi 3. 15 piṭṭhe.

2. Tādisassa (Sī, Syā)

sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetam andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ. Mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma hoti. Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi.

“Garahissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā.

Vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasi”ti¹—

evaṃ paccavekkhanto hi bahiddhāsamuṭṭhitena ottappena pāpakammaṃ na karoti, evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hirī nāma? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutaṅgadarassa² na yuttaṃ pāpakammaṃ kātun”ti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hirī nāma hoti. Tenāha Bhagavā “so attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati”ti³.

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāya—

“Mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso, mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tepi maṃ evaṃ jāneyyūṃ ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi’ti. Devatāpi kho santi iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti,

1. Abhi-Ṭṭha 1. 169 piṭṭhe.

2. Dhutavādassa (Ka)

3. Aṃ 1. 146 piṭṭhe.

āsannāpi na dissanti. Cetasāpi cittaṃ jānanti, tāpi maṃ evaṃ jāneyyumaṃ ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. So iti paṭisañcikkhati ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upatṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ’ti. So lokāmyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti¹.

Evaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma hoti. “Lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappaṃ”ti ettha pana lajjāti lajjanākāro, tena sabhāvena saṅghitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅghitaṃ ottappaṃ. Tadubhayampi pāparivajjane pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakaṃ ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhavyeva hīlito, evameva ajjhattaṃ lajjīdhammaṃ okkamitvā pāpakammaṃ na karoti. Ekacco apāyabhayaabhīto hutvā pāpakammaṃ na karoti.

Tatridaṃ opammaṃ—yathā hi dvīsu ayogūḷesu eko sītalo bhavyeva gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tattha paṇḍito sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayaena. Tattha sītalassa gūthamakkhanajigucchāya agaṇhanaṃ viya ajjhattaṃ lajjīdhammaṃ okkamitvā pāpassa akaraṇaṃ, uṇhassa dāhabhayaena agaṇhanaṃ viya apāyabhayaena pāpassa akaraṇaṃ veditabbaṃ.

“Sappatissavalakkaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaadassāvilakkaṇaṃ ottappaṃ”ti idampi dvayaṃ pāparivajjane eva pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā satthumahattapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkaṇaṃ hirim samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti catūhākārehi vajjabhīrukabhāvadassāvilakkaṇaṃ

1. Am 1. 146, 147 piṭṭhesu.

ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jātimahattapaccavekkhaṇādīni ceva attānuvādabhayādīni ca vitthāretvā kathetabbāni. Evaṃ vuttaṃ sattavidhaṃ balaṃ yassa puggalassa natthi, te kilesā taṃ puggalaṃ saḥanti -pa- pariyādiyanti maddantīti.

Dve parissāyāti pākaṭāpākaṭavasena dve eva upaddavā, na ekaṃ, na tīṇi, te vibhāgato dassetuṃ “**katame pākaṭaparissayā**”ti-ādimāha. Tattha **kokāti** kekā¹. Ayameva vā pāṭho. **Corāti** coriyakammehi yuttā. **Māṇavāti** sāhasikakammehi yuttā. **Katakammāti** sandhicchedādikatacorikakammā. **Akatakammāti** taṃ kammaṃ kātuṃ nikkhantā. Ettha **assūti** bhaveyyunti attho. **Cakkhurogoti** cakkhusmiṃ uppannarogo, rujaṭīti rogo. Cakkhurogoti-ādayo vatthivasena veditabbā. Nibbattitapasādānaṃhi rogo nāma natthi. **Kaṇṇarogoti** bahikaṇṇarogo. **Mukharogoti** mukhe uppannarogo. **Dantarogoti** dantasūlaṃ. **Kāsoti** khayarogo. **Sāsoti** svāso uggararogo. **Pināsoti** bahināsikāya rogo. **Dāhoti** abbhantare uppajjanako uṇho. **Mucchāti** sativissajjanakā **Pakkhandikāti** lohitaṭṭhakā atisāro. **Sūlāti** āmasūlā kucchivāto. **Visūcīkāti** mahanto virecanako. **Kilāsoti** sabalo. **Sosoti** sukkhanako sosabyādhi. **Apamāroti** amanussaggāho veriyakkhābādho. **Daddūti** daddupīlakā. **Kaṇḍūti** khuddakapīlakā. **Kacchūti** mahākacchu. **Rakhasāti**² nakhehi vilikhitaṭṭhāne rogo. “Nakhasā”tipi Pāḷi. **Vitacchikāti** hatthatalapādātalesu hīraṃ hīraṃ katvā phāleṇto uppajjanakarogo. **Lohitapittanti** soṇitapittaṃ, rattapittanti vuttaṃ hoti. **Madhumehoti** sarīrabbhantare ukkaṭṭharogo. Vuttaṃ hetāṃ “api ca madhumeho ābādho ukkaṭṭho”ti³.

Amśāti arisarogo. **Pīlakāti** lohitaṭṭhakā. Bhagaṃ dālayatīti **bhagandalā**, vaccamaggaṃ phāletīti attho. **Pittasamuṭṭhānāti** pittena samuṭṭhānaṃ uppatti etesanti pittasamuṭṭhānā. Te kira dvattimsa honti. **Semhasamuṭṭhānādīsipi** eseṇa nayo. **Sannipātīkāti** vātapittasemhānaṃ

1. Koṅkā (Ka)

2. Nakhasāti (Am 3. 343 piṭṭhe.)

3. Vi 2. 9 piṭṭhe.

sannipātena ekībhāvena uppannā. Ābādhaṭṭhena **ābādha**. **Utupariṇāmajāti** utupariṇāmena. **Accuṇhāti** sītena uppajjanakarogā. **Visamaparihārajāti** atiṭṭhānanisajjādinā visamaparihārena jātā. **Opakkamikāti** vadhabandhanādinā upakkamena jātā. **Kammavipākajāti** balavakammavipākasambhūtā. **Sītaṃ uṇhaṃ -pa-** **samphassoti** ime pākaṭā eva. **Iti vāti** evaṃ vā. **Ime vuccantīti** nigamento āha.

Katame paṭicchannaparissayāti apākaṭā acchādita-upaddavā katameti pucchati. Tattha **kāyaduccaritanti** pāṇātipāta-adinnādānamicchācāracetanā veditabbā. **Vacīduccaritanti** musāvādapisuṇavācāpharusavācā-samphappalāpacetanā veditabbā. **Manoduccaritanti** abhijjhābyāpādamicchādīṭṭhiyo veditabbā. Kāye pavattaṃ, kāyato vā pavattaṃ, duṭṭhucaritaṃ, kilesapūtikattā vā duṭṭhu caritanti kāyaduccaritaṃ. Vacīmanoduccaritesupi eseva nayo.

Kāmīyantīti kāmā, pañca kāmaguṇā. Kāmesu chando kāmaccchando. Kāmāyatīti vā kāmo, kāmo eva chando, kāmaccchando na kattukamyatāchando, na dhammacchando vā. Kāmataṇhāva evaṃnāmikā. Kusaladhamme nīvaratīti nīvaraṇaṃ, kāmaccchando eva nīvaraṇaṃ **kāmaccchandanīvaraṇaṃ**, evaṃ sesesupi. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ upagacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti¹ vā **byāpādo**. Thīnatā thīnaṃ. Middhanatā middhaṃ, anussāhasamghanatā asattivighātataṭṭā cāti attho. Thīnañca middhañca **thīnamiddhaṃ**. Tattha thīnaṃ anussāhanalakkhaṇaṃ, vīriyavinodanarasaṃ², saṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ. Middhaṃ akammaññatālakkaṇaṃ, onahanarasaṃ, līnabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, pacalāyikāniddā paccupaṭṭhānaṃ vā, ubhayampi aratitandivijambhitādīsu ayonisomanasikārapadaṭṭhānanti.

Uddhatassa bhāvo **uddhaccaṃ**. Taṃ avūpasamalakkhaṇaṃ vātābhighātacalajalaṃ viya, anavaṭṭhānarasaṃ vātābhighātacaladhajapaṭākāṃ viya, bhantattapaccupaṭṭhānaṃ pāsāṇābhighātasamuddhatabhasmaṃ viya, cetaso avūpasamo ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ. Cittavikkhepoti daṭṭhabbaṃ. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ,

1. Vinayācārarūpaṃ (St), vinayācārasampattim nāseti hitasukhānīti (Ka)

2. Vīriyapanodanarasaṃ (Ka)

tassa bhāvo **kukkuccarū**. Tam pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasam, vippaṭṭisārappaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ dāsabyam viya daṭṭhabbam. Uddhaccaṇca kukkuccaṇca **uddhaccakukkuccarū**. Vigaṭā cikicchāti **vicikicchā**, sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti **vicikicchā**, sā saṃsayalakkhaṇā, saṃsappanarasā, anicchayappaccupaṭṭhānā, anekamaṃsaggāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā. Paṭipatti-antarāyakarāti daṭṭhabbā.

Rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **dosso**. Muihanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho**, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dūsanappaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**, vera-appaṭṭinissajjanaraso, kodhānubandhabhāvappaccupaṭṭhāno. Vuttam cetam “pubbakālam kodho, aparakālam upanāho”ti-ādi¹.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**, tesam vināsanaraso, tadacchādanappaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**, paraguṇehi attano guṇānaṃ samikaraṇaraso, paresam guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**, tassa akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhiratirasā, tato vimukhabhāvappaccupaṭṭhānā. Attano sampattinigūhanalakkhaṇam **macchariyam**, attano sampattiyā parehi sādharāṇabhāvaṃ akkhamanarasam², saṅkocanappaccupaṭṭhānam.

Katāpāpapaṭṭicchādanalakkhaṇā **māyā**, tassa nigūhanarasā, tadāvaraṇappaccupaṭṭhānā. Attano aviḍḍamānaguṇappakāsanalakkhaṇam **sāṭṭheyyam**, tesam samudāharaṇarasam, sarīrākārehipi³ tesam vibhūtakaraṇappaccupaṭṭhānam.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**, appatissavavuttiraso, amaddavappaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**, vipaccanikatāraso, agāravappaccupaṭṭhāno.

Uṇṇatilakkhaṇo **māno**, ahamkāraraso, uddhumātabhāvappaccupaṭṭhāno. Abbhūṇṇatilakkhaṇo **atimāno**, ativiya ahamkāraraso, accuddhumātabhāvappaccupaṭṭhāno.

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

2. ...asukhāyanarasam (Ma-Ṭṭha 1. 111 piṭṭhe.)

3. Pariyākārehipi (Ka)

Mattabhāvalakkhaṇo **mado**, madaggahaṇaraso, ummādapaccupaṭṭhāno. Pañcasu kāmagaṇesu cittassa vossaggalakkhaṇo **pamādo**, vossaggānuppadanaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhānoti evaṃ imesaṃ dhammānaṃ lakkhaṇādīni vedītabbāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana “tattha katamo kodho”¹ti-ādinā¹ Vibhaṅge vuttanayeneva vedītabbo.

Visesato cettha āmisagiddho² attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati, tassa sakim uppanno kodho kodhoyeva. Taduttari upanāho. So evaṃ kuddho upanayhanto ca santepi aññassa lābhino guṇaṃ makkheti “ahampi tādiso”²ti ca yugaggāhaṃ gaṇhāti. Ayamassa makkho ca palāso ca, so evaṃ makkhī palāsī tassa lābhasakkārādīsu “kim imassa iminā”²ti issati padussati, ayamassa issā. Sace panassa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvaṃ na sahati, idamassa maccheraṃ. Lābhahetu kho pana attano santepi dose paṭicchādeti, ayamassa māyā. Asantepi guṇe pakāseti, idamassa sāṭheyyaṃ. So evaṃ paṭipanno sace pana yathādhippāyaṃ lābhaṃ labhati, tena thaddho hoti amuducitto “na idaṃ evaṃ kātabban”²ti ovaditum asakkuṇeyyo, ayamassa thambho. Sace pana naṃ koci kiñci vadati “na idaṃ evaṃ kātabban”²ti, tena sāraddhacitto hoti, bhākuṭīkamukho “ko me tvan”²ti pasayhabhāṇī, ayamassa sārambho. Tato thambhena “ahameva seyyo”²ti attānaṃ maññanto mānī hoti. Sārambhena “ke ime”²ti pare atimaññanto atimānī, ayamassa māno ca atimāno ca. So tehi mānātīmānehi jātimadādi-anekarūpaṃ madam janeti, matto samāno kāmagaṇādībhedesu vatthūsu pamajjati, ayamassa mado ca pamādo cāti vedītabbaṃ.

Sabbe kilesāti sabbepi akusalā dhammā upatāpanaṭṭhena vibādhanatṭhena ca **kilesā**. Kilesapūtikattā **duccarītā**. Kilesadarathakaraṇatṭhena **darathā**. Antoḍāhādikaraṇatṭhena **pariḷāhā**. Sadā tāpanatṭhena **santāpā**. Akosallasambhūtaṭṭhena abhisāṅkharatṭhena ca sabbe **akusalābhisāṅkhārā**.

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

2. Āmisadāyādo (Ma-Ṭṭha 1. 111 piṭṭhe.)

Kenatthenāti kena atthena. Abhibhavanāditividhaṃ atthaṃ dassetuṃ “**parisahantīti parissayā**”ti-ādimāha. **Parisahantīti** dukkhaṃ uppādentī abhibhavanti. **Parihānāya saṃvattantīti** kusalānaṃ dhammānaṃ pariccajanāya saṃvattanti. **Tatrāsayāti** tasmiṃ sarīre akusalā dhammā āsayanti nivasanti uppajantīti attho. **Te parissayāti** kāyaduccaritādayo uppaddavā. **Kusalānaṃ dhammānaṃ antarāyāyāti** upari vattabbānaṃ sammāpaṭipadādito kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ antaradhānāya adassanattāya saṃvattanti. **Sammāpaṭipadāyāti** sundarāya, pasaṭṭhāya vā paṭipadāya, na micchāpaṭipadāya. **Anulomapaṭipadāyāti** aviruddhapaṭipadāya, na paṭilomapaṭipadāya. **Apaccanīkapaṭipadāyāti** na paccanīkapaṭipadāya, apaccatthikaṭipadāya. **Anvatthapaṭipadāyāti** atthānugatāya paṭipadāya, uparūpari vadḍhitāya paṭipadāya, yathā attho, tathā paṭipajjitabbāya paṭipadāyāti vuttaṃ hoti. “Attatthapaṭipadāyā”tipi Pāli, taṃ na sundaraṃ. **Dhammānudhammapaṭipadāyāti** dhammo nāma navalokuttaradhammo. Anudhammo nāma vipassanādi. Tassa dhammassa anurūpā dhammapaṭipadā dhammānudhammapaṭipadā, tassā dhammānudhammapaṭipadāya.

Sīlesu paripūrikāritāyāti pātimokkhasīlesu pāripūriṃ katvā ṭhitatāya. **Indriyesu guttadvāratāyāti** “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti-ādinā¹ nayena vuttasu manacchaṭṭhesu indriyesu sugopitadvārabhāvassa. **Bhojane mattaññutāyāti** paṭiggahaṇādīsu pamāṇayuttatāya. Alaṃsātakādiṃ muñcivā mitabhojanatāya.

Jāgariyānuyogassāti “divasaṃ caṅkamaṇaṃ nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi”ti² evamādinā nayena pañca jāgaraṇadhamme anuyogassa. **Satisampajaññassāti** sabbakammaṭṭhānabhāvanānuyuttānaṃ sabbayogīnaṃ sabbadā upakāraṇakassa satisampajaññassa.

Satipaṭṭhānānanti ārammaṇesu okkantivā³ pakkandivā upaṭṭhānato paṭṭhānaṃ⁴, satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Kāyavedanācittadhammesu paṇassā

1. Dī 1. 66; Am 1. 111; Ma 2. 17; Khu 8. 65 piṭṭhe. 2. Am 1. 112; Ma 2. 18 piṭṭhesu.

3. Okkantivā (Sī, Syā, Ka) okkhandivā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 91)

4. Upaṭṭhānaṃ (Sī)

asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavasena
subhasukhaniccattasaññāpahānakiccasāghanavasena ca pavattito catudhā
pabhedo hoti, tesam catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ.

Catunnaṃ sammappadhānānanti padahanti etenāti padhānaṃ,
sobhanaṃ padhānaṃ sammappadhānaṃ, sammā vā padahanti etenāti
sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato, padhānañca
hitasukhanipphādakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato, padhānabhāvakaraṇato cāti
sammappadhānaṃ, vīriyassetam adhivacanaṃ. Uppannuppannānaṃ
anuppannuppannānañca catunnaṃ akusalakusalānaṃ pahānānupatti-
uppādaṭṭhitikiccasāghanavasena pavattito panassa catudhā pabhedo hoti,
tesam catunnaṃ sammappadhānānaṃ.

Catunnaṃ iddhipādānanti ettha chandavīriyacittavīmaṃsāsu ekeko¹
ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā
vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi. Paṭhamena atthena iddhiyeva pādoti
iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādoti iddhipādo
pādoti paṭiṭṭhā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā
uparūparivisesasaṅkhātānaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati.
Tesaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ.

Sattannaṃ bojjaṅgānanti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjaṅgā. Idaṃ
vuttaṃ hoti, yā eṣā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe
uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-
ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya
satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhi-upekkhāsaṅkhātāya
dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā “bodhī”ti vuccati, **bujjhatīti**
kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati,
nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā
aṅgātipi bojjaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yo panesa²
yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako
“bodhī”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjaṅgā senaṅgarathāṅgādayo
viya.

1. Ekekā (Sī, Syā, Ka)

2. Yopesa (Ka)

Tenāhu Aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjaṅgā”ti.
Tesaṃ sattannaṃ bojjaṅgānaṃ.

Ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti ariyoti taṃ taṃmaggavajjhakilesehi
ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni
assāti aṭṭhaṅgiko. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikā viya ca
tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānaṃ maggati,
kilese vā mārento gacchatīti maggo, tassa ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa
bhāvanānuযোগassa. **Imesaṃ kusalānaṃ dhammānanti** vuttappakārānaṃ
lokiyalokuttarakusaladhammānaṃ. **Antarāyāyāti**
lokuttarakusaladhammānaṃ antarāyāya antaradhānāya
lokiyakusaladhammānaṃ pariccāgāya.

Tesu lokuttarakusaladhammānaṃ uppajjitum appadānaṭṭhena **parissayā**
nāma. Te hi uppajjitvā nirujjhamānā upaddavaṃ nāvahanti. **Tattheteti**
tasmim attabhāve ete. **Pāpakāti** lāmakā. **Attabhāvasannissayāti** attabhāvaṃ
upanissāya ārammaṇaṃ katvā uppajjantīti attabhāvasannissayā. **Daketi**
udake.

Vuttaṃ hetanti kathitaṃ hi etaṃ. **Sāntevāsikoti** antevāsikaṣaṅkhātena
kilesena saha vasatīti sāntevāsiko. **Sācariyakoti** samudācaraṇasaṅkhātena
kilesena saha vasatīti sācariyako.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuvīññāṇena rūpaṃ passivā. Upari
sotena **saddaṃ sutvāti**-ādīsupi eseva nayo. **Uppajjantīti** samudācaranti.
Sarasaṅkappāti nānārammaṇe saṃsaraṇavasena uppannā parikappā.
Saññojanīyāti ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃyojanasambandhanena
saññojanānaṃ hitā. **Tyassāti** te pāpakā assa puggalassa. **Anto vasantīti**
abbhantare citte nivasanti. **Anvāsavantīti** kilesasantānaṃ anugantvā bhusaṃ
savanti anubandhanti. **Te nanti** taṃ puggalaṃ ete akusalā dhammā.
Samudācarantīti sammā ācaranti pavattantīti attho.

Kilissanaṭṭhena **malā**. Sattu-atthena **amittā**. Veri-atthena **sapattā**.
Hanaṇaṭṭhena **vadhakā**. Paccāmittaṭṭhena **paccatthikā**. Atha vā **malā**
sūriyassopakkilesavalāhakā viya. **Amittā** sūriyassa dhūmaṃ viya.

Sapattā sūriyassa himaṃ viya. **Vadhakā** sūriyassa rajaṃ viya. **Paccatthikā** sūriyassa rāhu viya. “**Malā** suvaṇṇassa malaṃ viya cittappabhānāsakā. **Amittā** kālālohamalaṃ viya citte siniddhabhāvanāsakā, **sapattā** yuganaddhaṃ yujjhantā sapattā viya citte patiṭṭhitadhammaṃsakā. **Vadhakā** manussaghātakā viya dhammaghātakā. **Paccatthikā** raññā upagatassa vināso viya mokkhamaggassa paṭisedhakā”ti evameke vaṇṇayanti.

Anatthajananoti na atthaṃ anattaṃ, taṃ anattaṃ uppādetīti anattajanano. Ko so? Lobho. **Cittappakopano**ti cittassa pakopano calano¹, kusalaṃ nivāretvā cittaṃ rundhatīti attho. **Bhayamantarato jātanti** abbhantare attano cittyeva jātaṃ, anattajananaḍibhayahetu. **Taṃ jano nāvabujjhatīti** taṃ bhayaṃ bālamahājano avagantvā otaritvā na jānāti. **Atthanti** luddho puggalo lokiyalokuttara-atthaṃ na jānāti. **Dhammanti** tassa hetuṃ. **Andhatamanti** bahalandhakāraṃ. **Yanti** yasmā, yaṃ naraṃ vā. **Sahateti** abhibhavati.

Ajjhattanti sakasantāne. **Uppajjamānā** uppajjantīti pubbantato uddhaṃ uppajjamānā ahitāya uppajjanti dukkhāya. Tadubhayena aphāsuvihārāya. **Ahitāyāti** cetasikadukkhathāya. **Dukkhāyāti** kāyikadukkhathāya. **Aphāsuvihārāyāti** tadubhayena na sukhavihārathāya. Atha vā “**uppajjamānā** uppajjantīti bhavaṅgacalanato paṭṭhāya yāva voṭṭhabbanā, tāva uppajjamānā nāma. Voṭṭhabbanam pana patvā anivattanabhāvena uppajjanti nāmā”ti evameke vaṇṇayanti.

Tacasāraṃva samphalanti attano phalena nāsitaṃ tacasārasaṅkhātāṃ veḷu viya. **Aratīti** kusalesu dhammesu ukkaṇṭhitatā. **Ratīti** pañcakāmaguṇe abhirati. **Lomahaṃsoti** kaṇṭakasadisso hutvā uddhaggalomo. **Itonidānāti** ayaṃ attabhāvo nidānaṃ paccayo etesanti itonidānā. **Itojāti** ito attabhāvato jātā. **Ito samuṭṭhāya manovitakkāti** yathā dīghasuttakena pāde baddhaṃ kākāṃ kumārakā tassa suttassa pariyaṅgaṃ aṅguliṃ veṭhetvā ossajjanti, so

1. Dhammano (Ka)

dūram gantvāpi puna tesam pādamūleyeva patati, evameva ito attabhāvato samuṭṭhāya pāpavitakkā cittam ossajjanti.

“Sāntevāsiko”ti-ādikaṃ paṭhamasuttam kilesena saḥavāsam sandhāya vuttam. “Tayome bhikkhave antarā malā”ti-ādikaṃ dutiyam kusaladhammalīnakaraṇavasena atthānatthassa ajānanavasena ca. “Tayo kho mahārāja purisassa dhammā ajjhataṃ uppajjamānā”ti-ādikaṃ tatiyam attano nissayaghātanavasena. “Rāgo ca doso ca itonidānā”ti-ādikaṃ catuttham kilesānam paṭiṭṭhādassanavasena vuttanti nātabbam.

Tato tato parissayatoti tamhā tamhā upaddavā. Tam puggalanti vuttapakāra kilesasamaṅgīpuggalam. **Dukkham anvetīti dukkham anu eti mātu pacchato khīrapivako viya. Anugacchatīti samīpaṃ gacchati coraghātako viya vajjhappattassa. Anvāyikaṃ hotīti sampattam hoti dhammaganthikāya paricchedo viya. Jātidukkhanti jātisaddassa tāva aneke atthā paveditā. Yathā—**

Bhavo kulam nikāyo ca, sīlam paññatti lakkhaṇam.

Pasūti sandhi cevāti, jāti-atthā paveditā.

Tathā hissa “ekampi jātim dvepi jātiyo”ti-ādīsū¹ bhavo attho. “Akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenā”ti² ettha kulam. “Atthi Visāke Nigaṇṭhā nāma samaṇajāti”ti³ ettha nikāyo. “Yatoham bhagini ariyāya jātiyā jāto nābhijānāmī”ti⁴ ettha ariyasīlam. “Tiriya nāma tiṇajāti nābhīyā uggantvā nabham āhacca ṭhitā aho”ti⁵ ettha paññatti. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti⁶ ettha saṅkhatalakkhaṇam. “Sampatijāto Ānanda bodhisatto”ti⁷ ettha pasūti. “Bhavapaccayā jāti”ti⁸ ca, “jātipi dukkhā”ti⁹ ca ettha pariyāyato paṭisandhikkhaṇo, nipariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānam sattānam ye ye khandhā pātubhavanti, tesam tesam paṭhamapātubhāvo jātināma.

1. Vi 1. 5; Dī 1. 12; Ma 2. 212 piṭṭhādīsū.

2. Dī 1. 106 piṭṭhe.

3. Am 1. 206 piṭṭhe.

4. Ma 2. 306 piṭṭhe.

5. Am 2. 210 piṭṭhe.

6. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

7. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu.

8. Vi 3. 1; Khu 1. 77; Ma 1. 328; Sam 1. 312; Abhi 2. 142; Abhi 4. 241 piṭṭhesu.

9. Vi 3. 14; Abhi 2. 104; Dī 2. 243; Ma 2. 82; Ma 3. 292; Sam 3. 369; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

Kasmā panesā jāti dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ? Dukkhadukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ paṭicchannadukkhaṃ appaṭicchannadukkhaṃ pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhaṃti.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā “**dukkhadukkhaṃ**”ti vuccati.

Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhuppattihetuto **vipariṇāmadukkhaṃ**. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīlittā¹ **saṅkhāradukkhaṃ**.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosaṃhāyapariḷāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkhaṃ**. Apākaṭadukkhaṃti vuccati.

Dvattimsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvaso **appaṭicchannadukkhaṃ**. Pākaṭadukkhaṃti vuccati.

Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jāti-ādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkhaṃ**. Dukkhadukkhaṃ pana **nippariyāyadukkhaṃ**ti vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ **Bālapaṇḍitasuttādīsu**² Bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatīyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedam dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā.

Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedam dukkhaṃ—ayaṃ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na Uppalapadumapuṇḍarikādīsu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānakuṇapagandhaparibhāvite asuciparamaduggandhapavanavīcarite adhimattajegucche kucchippadesa pūtimacchapūtikummā sa candanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavana usmanā³ puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno

1. ...paripīlittā (Sī), ...paṭipīlittā (Ka) 2. Ma 3. 201 piṭṭhādīsu. 3. Usmānā (Syā)

samiñjanapasāraṇādivirahito adhimattaṃ dukkhaṃ paccanubhotīti, idaṃ tava **gabbhokkantimūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā
upakkhalanagamananisīdanavuṭṭhānāparivattanādīsu surādhattahatthagato
eḷako viya Ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhana
parikaḍḍhana odhunana niddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhaṃ
anubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakupapanno viya
uñhayāgubhattādi-ajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya
loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇapatto viya
tibbaṃ dukkhaṃ anubhoti, idaṃ **gabbhāpariharaṇamūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi
adassanārahe dukkhupattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati,
idaṃ **gabbhavipattimūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā
narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggam paṭipātiyamānassa¹
paramasambādhena ca yonimukhena tālacchiggaḷena viya mahānāgassa
nikaḍḍhiyamānassa narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi
vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **vijāyanamūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisasukhumāla² sarīrassa
hatthaggaḥaṇānāpanadhovanacoḷaparimajjanādīkāle
sūcimukhakhuradhārāhi vijjhanaphālanasadisam dukkhaṃ uppajjati, idaṃ
mātukucchito **bahinikkhamamūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ pana tato param pavattiyam attanāva attānam vadhentassa³
Acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena
abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti, idaṃ **attūpakkamamūlakam**
dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṃ
uppajjati, idaṃ **parūpakkamamūlakam** dukkhanti.

Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hoti, idaṃ
jātidukkhaṃ anveti.

1. Paṭipādiyamānassa (Ka) 2. Sukumāra (Sī, Syā, Ka) 3. Attānam tapantassa (Ka)

Jarādukkhanti duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇaṅca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpanno khandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavattthuto ca. Yaṃ idaṃ aṅgapaccaṅgasithilabhāvato indriyavikāravirūpatā yobbanavināśabalūpaghātasatimativippavāsaparaparibhavādi-anekapaccayaṃ kāyikacetasiṅgaṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu. Tenetaṃ vuccati—

“Aṅgānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato.
Yobbanassa vināśena, balassa upaghātato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano.
Appasādanīyato ceva, bhīyō bālattapattiyā.

Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānaṃ tathā.
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhā”ti¹.

Idaṃ jarādukkhaṃ anvetīti sambandho. **Byādhi**ti vividhaṃ dukkhaṃ ādahati vidahatīti byādhi. Byādhayati tāpayati kampayatīti vā **byādhi**.

Maraṇadukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ saṅkhatalakkhaṇaṅca, yaṃ sandhāya vuttaṃ “jarāmarāṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahitaṃ”ti². Ekabhavapariyāpannañjīvitindriyapabandhavicchedo ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ “niccaṃ maraṇato bhayaṃ”ti³. Taṃ idha adhippetam. Jātipaccayā marāṇaṃ upakkamamarāṇaṃ sarasamarāṇaṃ āyukkhayamarāṇaṃ puññakkhayamarāṇantipi tasseva nāmaṃ. Puna khaṇikamarāṇaṃ sammutimaraṇaṃ samucchadamaraṇanti ayampi bhedo veditabbo. Pavatte rūpārūpadhamānaṃ bhedo **khaṇikamarāṇaṃ** nāma. Tisso mato phusso matoti idaṃ paramatthato sattassa abhāvā, sassam matam, rukkho matoti idampi jīvitindriyassa abhāvā **sammutimaraṇaṃ** nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā **samucchadamaraṇaṃ** nāma. Bāhirasammutimaraṇaṃ ṭhapetvā itaraṃ sammutimaraṇaṃ ca idha yathāvuttappabandhavicchedanabhāvena saṅgahitaṃ, dukkhassa pana vatthubhāvato dukkhaṃ. Tenetaṃ vuccati—

1. Abhi-Ṭṭha 2. 94; Visuddhi 2. 133 piṭṭhesu.

2. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

3. Khu 5. 237; Khu 1. 371 piṭṭhesu.

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato.
 Bhaddassā’pasahantassa, viyogaṃ piyavatthukam.
 Mīyamānassa yaṃ dukkham, mānasam avisesato.
 Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikam.
 Vitujjamānamammānam, hoti dukkham sarīrajam.
 Asayhamappatikāram, dukkhassetassidaṃ yato.
 Maraṇam vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsitaṃ”¹.

Sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadukkhanti ettha sokādīsu **soko**
 nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa antonijjhānalakkhaṇo cittasantāpo.
 Dukkho² panassa dukkhadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvato.
 Tenetaṃ vuccati—

“Sattānam hadayaṃ soko, sallam viya vitujjati.
 Aggitattova nārāco, bhusañca ḍahate puna.
 Samāvahati ca byādhi-jarāmaraṇabhedanam.
 Dukkhampi vividham yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī”³.

Paridevo nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. Dukkho panassa
 saṃsāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenesaṃ vuccati—

“Yaṃ sokasallavihatō paridevamāno,
 Kaṇṭhoṭṭhatālulatalasosajamappasayham.
 Bhiyyodhimattamadhighacchatiyeva dukkham,
 Dukkhoti tena Bhagavā paridevamāhā”⁴.

Dukkham nāma kāyapīḷanalakkhaṇam kāyikam dukkham. Dukkham
 panassa dukkhadukkhattā ceva mānasadukkhāvahanato ca. Tenesaṃ
 vuccati—

“Pīḷeti kāyikamidaṃ, dukkham dukkhañca mānasam bhiyyo.
 Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttan”⁵.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 95; Visuddhi 2. 133 piṭṭhesu.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 97; Visuddhi 2. 134 piṭṭhepi.

4. Abhi-Ṭṭha 2. 98; Visuddhi 2. 143 piṭṭhesu.

2. Dukkhattho (Ka)

5. Abhi-Ṭṭha 2. 99 piṭṭhe.

Domanassam nāma cittapīlanalakkhaṇam mānasam dukkham.
Dukkham panassa dukkhadukkhattā ceva kāyikadukkhāvahanato ca.
Cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya kandanti, urāni patisenti, āvaṭṭanti,
vivaṭṭanti, chinnapapātam¹ papatanti, sattham āharanti, visam khādanti,
rajjuyā ubbandhanti, aggim pavisanti, nānappakāram dukkham anubhavanti.
Tenetaṃ vuccati—

“Pīleti yato cittaṃ, kāyassa ca pīlanam samāvahati.
Dukkhamti domanassampi, domanassam tato ahū”²ti.

Upāyāso nāma nātibyāsanādīhi phuṭṭhassa
adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. **Saṅkhārakkhandhapariyāpanno**
eko dhammoti eke. Dukkho panassa saṅkhāradukkhabhāvato cittaṃ
paridahanato kāyassa vihananato³ ca. Tenetaṃ vuccati—

“Cittassa ca paridahanā, kāyassa vihananato⁴ ca adhimattaṃ.
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto”⁵ ti.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya **soko**, tikkhagginā
paccamānassa bhājanato bahi nikkhamanam viya **paridevo**, bahi
nikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva
parikkhayā pāko viya **upāyāso** daṭṭhabbo.

Nerayikaṃ dukkhanti niraye pañcavidhabandhanādikaṃ dukkham
anveti, tam Devadūtasuttana dīpetabbam. Tenetaṃ vuccati—

“Jāyetha no ce narakesu satto,
Tattha’ggidāhādika’ mappasayham.
Labhetha dukkham nu kuhiṃ patiṭṭham.
Iccāha dukkhāti munīdha jātin”⁶ti.

Tiracchānayanikaṃ dukkhanti tiracchānesu
kasāpatodatālanavijjhanādikaṃ anekavidham dukkham anveti, tam
Bālapaṇḍitasuttato gahetabbam.
Tenetaṃ vuccati—

1. Uddhampādam (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 99 piṭṭhe.

3. Visādanato (Sī, Syā)

4. Visādanā (Sī, Syā)

5. Abhi-Ṭṭha 2. 100 piṭṭhe.

6. Abhi-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhe.

“Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhighātādibhavaṃ anekaṃ.
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ,
Vinā taṃ jāti tatopi dukkhā”¹.

Pettivisaṃkāraṃ dukkhanti petesu pana khuppiṇāsa
vātātapādinibbattaṃ dukkhaṃca lokantare tibbandhakāre
asayhasītādidukkhaṃca anveti. Tenetaṃ vuccati—

“Petesu dukkhaṃ pana khuppiṇāsa-
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ.

Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmāpi dukkhaṃ Muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ.
Na taṃ bhava tattha na ca’ssa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā”².

Mānūsikāraṃ dukkhanti manussesu vadhabandhanādikaṃ dukkhaṃ.
Gabbhokkantimūlakaṃ dukkhanti “ayaṃ hi satto mātukucchimhi
nibbattamāno na Uppalapadumapuṇḍarikādīsu nibbattati”^{ti}-ādinā nayena
yaṃ jātidukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ tāva gabbhokkantimūlakaṃ dukkhaṃ anveti.
Gabbhe ṭhitimūlakaṃ dukkhanti yaṃ pana “so mātu sahasā
upakkhalanagamananiśidanā”^{ti}-ādinā nayena yaṃ tibbaṃ dukkhaṃ vuttaṃ,
idaṃ gabbhe ṭhitimūlakaṃ dukkhaṃ anveti. **Gabbhā vuṭṭhānamūlakaṃ
dukkhanti** “yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccahajjādīhipi
adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne”^{ti}-ādinā nayena yaṃ dukkhaṃ vuttaṃ,
idaṃ mātukucchito bahi nikkhantamūlakaṃ dukkhaṃ anveti. Tenetaṃ
vuccati—

“Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamanañca.
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi”³ dukkhā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe.

3. Jātirayañhi. (Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe.)

Kim bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
 Atthīdha kiñcirapi¹ dukkhamidaṃ kadāci.
 Nevatthi jātivirahe yadato² mahesi,
 Dukkhāti sabbapaṭhamam imamāha jātin”ti³.

Jātasūpanibandhakam dukkhanti jātassa upanibandhanam
 nhānalepanakhādanapivanādi jagganadukkham anveti. **Jātassa**
parādheyyakam dukkhanti parassa aññassa āyattam issariyadukkham anveti.
 “Sabbam paravasam dukkhan”ti hi vuttam. **Attūpakkamam dukkhanti** yaṃ
 attanāva attānam vadhentassa Acelakavatādivasena
 ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena abhuñjantassa
 ubbandhantassa ca dukkham hoti, idaṃ attūpakkamam dukkham anveti.
Parūpakkamam dukkhanti yaṃ parato vadhabandhanādīni anubhavantassa
 uppajjati, idaṃ parūpakkamam dukkham anveti. **Dukkhadukkhanti**
 kāyikacetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā
 dukkhadukkham, idaṃ dukkhadukkham anveti. **Saṅkhāradukkhanti**
 upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udayabbayapīlittā⁴
 saṅkhāradukkham, idaṃ saṅkhāradukkham anveti. **Vipariṇāmadukkhanti**
 sukhavedanā vipariṇāmadukkhassa hetuto vipariṇāmadukkham, idaṃ
 vipariṇāmadukkham anveti.

Mātumaraṇanti mātuyā maraṇam. **Pitumaraṇanti** pituno maraṇam,
bhātumaraṇanti jeṭṭhakaniṭṭhabhātūnam maraṇam. **Bhaginimaraṇanti**
 jeṭṭhakaniṭṭhabhaginīnam maraṇam. **Puttamaraṇanti** puttānam maraṇam.
Dhītumaraṇanti dhītūnam maraṇam. **Ñātibyaṇam dukkhanti** ñātīnam
 byaṇam, corarogabhayādīhi ñātikkhayo, ñātivināsoti attho. Tena
 ñātibyaṇena phuṭṭhassa ajjhotthaṭṭassa abhibhūtassa uppannam dukkham
 ñātibyaṇam dukkham, tam ñātibyaṇam dukkham anveti. Sesesupi eseva
 nayo. Ayam pana viseso—bhogānam byaṇam **bhogabyaṇam**,
 rājacorādivasena bhogakkhayo, bhogavināsoti attho. Vuttanayena tam
 bhogabyaṇam dukkham anveti. **Rogabyaṇanti** rogo eva byaṇam
 rogabyaṇam. Rogo hi ārogyam byasati vināsetīti byaṇam, vuttanayena
 tam rogabyaṇam dukkham anveti. **Sīlabyaṇam dukkhanti** sīlassa
 byaṇam sīlabyaṇam, dussīlyassetam nānam.

1. Kiñcidapi (Visuddhi 2. 132.)

3. Jātirayañhi. (Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe.)

2. Yato (Visuddhi 2. 132.)

4. Paṭipīlittā (Syā, Ka)

Vuttanayena taṃ silabyasaṇaṃ dukkhaṃ anveti. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasaṇaṃ **diṭṭhibyasaṇaṃ**, vuttanayena taṃ diṭṭhibyasaṇaṃ dukkhaṃ anveti. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇāhatāni. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni nākusalāni. Siladiṭṭhibyasaṇadvayaṃ akusalaṃ.

Yathāti opamme. **Bhinnaṃ nāvanti** sithilabandhanaṃ nāvaṃ jajarībhūtaṃ vā, padaruggghāṭimaṃ vā. **Dakamesinti** udakadāyirī udakappavesaniṃ. **Tato tato udakaṃ anvetī**ti tato tato bhinnaṭṭhānato udakaṃ pavisati. **Puratopī**ti nāvāya purimabhāgatopi. **Pacchatopī**ti tassā pacchimabhāgatopi. **Hetṭhatopī**ti adhobhāgatopi. **Passatopī**ti ubhayapassatopi. Yaṃ antarantarā na vuttaṃ, taṃ pāṭhānusārena veditaḍḍhaṃ.

Tasmā kāyagatāsati-ādibhāvanāya jantu sadā sato hutvā vikkhambhanasamucchedavasena rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃpi kilesakāmaṃ parivajjento kāmāni parivajjeyya. Evaṃ te kāme pahāya tappahānakaramaggeneva catubbidhampi oghaṃ tareyya taritum sakuṇeyya. Tato yathā puriso garukaṃ nāvaṃ udakaṃ siñcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhaveyya pāraṃ gaccheyya, evamevaṃ attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukaṃ siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhaveyya. Sabbadhammapāraṃ nibbānaṃ gato bhaveyya arahattappattiyā gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānenāti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Tasmāti yasmā jāti-ādikaṃ dukkhaṃ etaṃ puggalaṃ anveti, tasmā. **Taṃkāraṇā taṃhetū**ti-ādīsupi eseva nayo. Yasmā vuttappakāradukkhaṃ etaṃ anveti, taṃhetu, yasmā anveti tappaccayā, yasmā anveti taṃnidānanti evaṃ padayojanā kātabbā. **Hetū**ti-ādīni kāraṇavevacanāni. Kāraṇāhi tena tassa phalaṃ hinoti pavattatīti hetu. Taṃ taṃ paṭicca phalaṃ eti pavattatīti **paccayo**. “Handa naṃ gaṇhathā”ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti **nidānaṃ**.

“**Taṃkāraṇā**ti akāraṇanikkāraṇapaṭisedho. **Taṃhetū**ti ahetumahābhūtahetupaṭisedho. **Tappaccayā**ti appaccayena saddhiṃ

asādhāraṇapaccayaapaṭisedho. **Tarṇnidānā**ti anidānena saha āgamādhigamanidānapaṭisedho”ti evameke vaṇṇayanti. **Etam ādīnavam sampassamā**noti etam vuttappakāram upaddavam vipassanāññānena sammā passamāno dakkhamāno.

Sadāti mūlapadam. Puna **sadā**ti atthapadam. **Sadā**ti sabbadivase. **Sabbadā**ti sabbasmim kāle. **Sabbakālanti** pubbaṇhādisabbakālam. **Niccakālanti** divase divase. **Dhuvakālanti** abbochinnakālam. **Satatanti** nirantaram. **Samitanti** ekībhūtam. **Abbokiṇṇanti** aññena asammissam. **Ponkhānuponkhanti** paṭipāṭiyā ghaṭitam “ponkhānuponkham avirādhitam upaṭṭhātī”ti-ādīsu¹ viya. **Udakūmikajātanti** nibbatta-udaka-ūmitaraṅgam viya. **Avīcī**ti aviraḷam. **Santatī**ti anupacchinnam. **Sahitanti** ghaṭitam ekībhūtam vā “sahitam me, asahitam te”ti-ādīsu² viya. **Phassitanti** phusitam “nivāte phusitaggale”ti-ādīsu viya. **Purebhattam pacchābhattanti** dve padāni divākālavibhāgavasena. **Purimam yāmam majjhimam yāmam pacchiram yāmanti** tīni rattivibhāgavasena. **Kāle juṇheti** adḍhamāsavasena. **Vasse -pa-gimheti** tīni utuvasena. **Purime vayokhandhe -pa- pacchime** vayokhandheti tīni vayovibhāgavasena vuttānīti nātabbam.

Satoti catūhi kāraṇehi sato. “Kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānam bhāvento sato”ti-ādīni “evam samucchato kāme parivajjeyyā”ti pariyoṣānāni vuttatthāneva. Api ca **sattattā satoti** tīsu vatthūsu satabhāvena vā³ tayo kilese paṭikkamāpetum sattibhāvena vā **satattā sato**. **Santattā**ti kilesopakkilese palāpetvā ṭhānena ca ārammaṇena ca pamocetvā **santattā sato**. **Samitattā**ti iṭṭhaphaladāyakaṇṇānena ca anīṭṭhaphaladāyakaṇṇānena ca samitattā **sato**. **Santadhammasamannāgatoti** sappurisadhamme bhajanato Buddhādi-ariyapuggale sevanto santadhammasamannāgatattā **sato**.

Vatthukāme pariṇānitvāti ete vuttappakāre tebhūmake vatthukāme tīraṇapariññāya jānitvā. **Pahāyā**ti kilesakāme

1. Sam 3. 395 piṭṭhe.

2. Dī 1. 63 piṭṭhe.

3. Satatabhāvena vā (Ka)

pahānapariññāya pariccajivā. **Pajahitvā**ti chaḍḍetvā. Kim kacavaram viya piṭakenāti? Na hi, api ca kho taṃ vinodetvā taritvā¹ vijjhivā nīharitvā. Kim balibaddamiva patodenāti? Na hi, atha kho taṃ byantiṃ karitvā vīgatantaṃ karitvā. Yathāssa antopi nāvasissatī, antamaso bhaṅgamattampi, tathā taṃ karitvā. Kathaṃ pana taṃ tathā katanti? Anabhāvaṃ gahetvā anu abhāvaṃ gametvā. Samucchadappahānena yathā samucchinnā hoti, tathā karitvāti vuttaṃ hoti. Esa nayo kāmaccandanīvaraṇādīsu.

Kāmoghanti-ādīsu pañcakāmaguṇikarāgo avasīdanaṭṭhena “kāmogho”ti vuccati. **Bhavoghoti** rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca. **Diṭṭhoghoti** sassatadiṭṭhādisahagatābhava patthanāyeva, diṭṭhogho bhavoghe eva samodhānaṃ gacchati. Avijjogho catūsu saccesu aññānaṃ. Tattha kāmaguṇe assādato manasi karoto anuppanno ca kāmogho uppajjati, uppanno ca kāmogho saṃvaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasi karoto anuppanno ca bhavogho uppajjati, uppanno ca saṃvaḍḍhati. Tebhūmakadhammesu catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena anuppanno ca avijjogho uppajjati, uppanno ca saṃvaḍḍhatīti veditabbo. Vuttanayapaccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

Appaṇihitavimokkhaṃ paṭipanno **kāmoghaṃ**, animittavimokkhaṃ paṭipanno **bhavoghaṃ**, suññatavimokkhaṃ paṭipanno **avijjoghañca** tareyya. Paṭhamamaggavasena **tareyya**, dutiyamaggavasena **uttareyya**, tatiyamaggavasena **patareyya**, catutthamaggavasena **samatikkameyya**, phalavasena **vītivatteyyā**ti. Atha vā “kāmoghavasena **tareyya**, bhavoghavasena **uttareyya**, diṭṭhoghavasena **patareyya**, avijjoghavasena **samatikkameyya**, sabboghavasena **vītivatteyyā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Garukanti na sallahukaṃ. **Bhārikanti** bhārabhaṇḍaṃ ettha ṭhapayanti bhārikaṃ. **Udakaṃ sitvā**ti udakaṃ siñcitvā. **Osiñcitvā**ti atirekaṃ siñcitvā. **Chaḍḍetvā**ti pātetvā. **Lahukāyā**ti sallahukāya. **Khippanti** sīghaṃ. **Lahunti** taṃkhaṇaṃ. **Appakasirenevā**ti nidukkheneva. **Pāraṃ vuccati amataṃ nibbānanti** sakkāya-orato pārabhūtaṃ pāraṃ. Taṇhāvānato nikkhantaṃ

nibbānaṃ kathiyati. **Yosoti** yo eso. **Sabbasaṅkhārasamatho**-ādi sabbam nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni samanti vūpasamanti, tasmā “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Yasmā cetam āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarajjā virajjanti, sabbam dukkham nirujjhati, tasmā “sabbūpadhipaṭinissaggo, taṇhakkhayo, virāgo, nirodho”ti vuccati. Yā panesā taṇhā bhavena bhavam, phalena vā saddhim kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti nibbānaṃ. **Pāram gaccheyya** nimittavasena ekato vuṭṭhānagotrabhūñāṇena nibbānapāram pāpuṇeyya. **Adhigaccheyya** nimittapavattehi ubhatovuṭṭhānamaggañāṇena nibbānapāram visesena pāpuṇeyya. **Phuseyya** nibbānārammaṇaphalacittavasena nibbānapāram phuseyya. **Sacchikareyya** guṇavasena phusivā paccavekkhaṇāñāṇena nibbānapāram paccakkham kareyya. Atha vā “paṭhamamaggena **pāram gaccheyya**, dutiyena **adhigaccheyya**, tatiyena **phuseyya**, catutthena **sacchikareyyā**”ti evameke vaṇṇayanti. **Yopi pāram gantukāmoti** yo koci vipassanāñāṇe ṭhito puggalo nibbānapāram gantukāmo, sopi avassaṃ tattha gamissatīti **pāragū**. Vuttaṃ hetam—“otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi”ti-ādi. Pubbabhāge ajjhāsaya vasena vipassanāyogena ca, sopi pāragū nāma. **Yopi pāram gacchatīti** yopi maggasamaṅgī nibbānapāram gacchati, sopi pāragū nāma. **Yopi pāram gatoti** yopi maggena kiccaṃ niṭṭhāpetvā phale ṭhito nibbānapāraṅgato sopi pāragū nāma.

Taṃ Jinavacanena dassetuṃ “**vuttampi hetam Bhagavatātiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo**”ti-ādimāha. **Abhiññāpāragūti** adhigatena ñāṇena ñātapariññāya nibbānapāram gantukāmo gacchati, gatoti pāragū. **Pariññāpāragūti** sabbadhammaṃ tīraṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. **Pahānapāragūti** samudayapakkhikānaṃ kilesānaṃ pahānapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. Yo hi sabbadhammaṃ parijānāti, so tīhi pariññāhi parijānāti ñātapariññāya tīraṇapariññāya pahānapariññāyāti. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbadhammaṃ jānāti “ime ajjhattikā, ime bāhirā, idamassa lakkhaṇam, imāni rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni”ti,

ayaṃ **ñātapariññā**. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ ñātaṃ katvā labbhamānavasena sabbadhammaṃ tīreti “aniccato dukkhato rogato”ti-ādinā¹, ayaṃ **tīraṇapariññā**. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīrayitvā aggamaggena dhammesu chandarāgaṃ pajahati, ayaṃ **pahānapariññā**ti. Imā pariññāyo sandhāya “so abhiññāpāragū pariññāpāragū pahānapāragū”ti āha.

Bhāvanāpāragūti bhāvanāya koṭṭim patvā maggavasena nibbānapāraṃ gato. **Sacchikiriyāpāragū**ti phalanibbānavasena sacchi kiriyāphalanibbānapāraṃ gato. **Samāpattipāragū**ti aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ pāraṃ patto. **Sabbadhammānanti** pañcakkhandhādisabbadhammānaṃ. **Sabbadukkhānanti** jātidukkhādisabbadukkhānaṃ. **Sabbakilesānanti** kāyaduccaritādisabbakilesānaṃ. **Ariyamaggānanti** sotāpattimaggādicatunnaṃ ariyamaggānaṃ. **Nirodhassāti** nibbānassa. **Sabbasamāpattīnanti** sabbāsampi aṭṭhannaṃ rūpārūpasamāpattīnaṃ. **Soti** so ariyo. **Vasippattoti** vasībhāvappatto. Atha vā kantabhāvaṃ issariyabhāvaṃ nipphannabhāvaṃ² patto. **Pāramippattoti** pāramīti avasānaṃ niṭṭhānaṃ, uttamabhāvaṃ vā taṃ patto. Kattha pattoti āha “**ariyasmim sīlasmin**”ti-ādi. Tattha ariyasmim **sīlasminti** niddose sīlasim. **Ariyasmim samādhisminti** niddose samādhismim. **Ariyāya paññāyāti** niddosāya paññāya. **Ariyāya vimuttiyāti** niddosāya phalavimuttiyā. Purimena vācākammantājīvā gahitā, dutiyena vāyāmasatisamādhayo gahitā, tatiyena vitakkasammādiṭṭhiyo gahitā, catutthena taṃsampayuttā sesadhammā gahitāti veditabbā.

Antagatoti maggena saṅkhāralokantaṃ gato. **Antappattoti** tameva lokantaṃ phalena patto. **Koṭṭigatoti** maggena saṅkhāraṃ koṭṭim gato. **Koṭṭippattoti** tameva koṭṭim phalena patto. **Pariyantagatoti** maggena khandhāyatanādilokapariyantaṃ paricchedaṃ parivaṭṭumaṃ katvā gato. **Pariyantappattoti** tameva lokaṃ phalena pariyaṅtaṃ katvā patto. **Vosānagatoti** maggena avasānaṃ gato. **Vosānappattoti** phalena avasānaṃ patto. **Tānagatoti** maggena tāyanaṃ gato. **Tānappattoti** phalena tāyanaṃ patto. **Leṇagatoti** maggena nilīyanaṃ gato. **Leṇappattoti** taṃ phalena nilīyanaṃ patto. **Saraṇagatoti** maggena patiṭṭhaṃ gato. **Saraṇappattoti** phalena saraṇaṃ

1. Saṃ 2. 136 piṭṭhe.

2. Nipphandabhāvaṃ, (Sī), nibbānabhāvaṃ (Ka)

patto. **Abhayagatoti** maggena nibbhayaṃ gato. **Abhayappattoti** phalena nibbhayaṃ nibbānaṃ patto. **Accutagatoti** cutivirahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Accutappattoti** taṃ phalena patto. **Amatagatoti** maraṇarahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Amatappattoti** taṃ phalena patto. **Nibbānagatoti** taṇhāvānato nikkhantaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Nibbānappattoti** tameva phalena patto. **So vuṭṭhavāsoti** so arahā dasasu ariyavāsesu vasi parivasi vuṭṭho vuṭṭhāti ca vuṭṭhavāso. **Ciṇṇacaraṇoti** sīlena saha aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasīti ciṇṇacaraṇo. **Gataddhoti** saṃsāraddhānaṃ atikkanto. **Gatadisoti** supinantenapi agatapubbaṃ nibbānadisaṃ gato. **Gatakoṭikoti** anupādisesanibbānakoṭiṃ gato hutvā ṭhito. **Pālitabrahmacariyoti** rakkhitabrahmacariyo. **Uttamadiṭṭhippattoti** uttamaṃ sammādiṭṭhiṃ patto. **Paṭividdhākuppoti** akuppaṃ acalanaṃ arahattaphalaṃ paṭivijjhivā ṭhito. **Sacchikatanirodhāti** nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikatvā ṭhito.

Dukkhaṃ tassa pariññātanti tividhaṃ dukkhaṃ tena samatikkamitvā paricchinnaṃ. **Abhiññeyyanti** sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanaena ākārena jānitabbaṃ. **Abhiññātanti** adhikena ñāṇena ñātaṃ. **Pariññeyyanti** sāmaññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasaṃpānnavasena ca byāpivā pari jānitabbaṃ. **Pariññātanti** samantato ñātaṃ. **Bhāvetabbanti** vaḍḍhetabbaṃ. **Sacchikātātabbanti** paccakkhaṃ kātābbaṃ. Duvidhā hi sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ārammaṇasacchikiriyā cāti.

Ukkhittapalighoti ettha **palighoti** vaṭṭamūlikā avijjā. Ayaṃ hi dukkhipanaṭṭhena “paligho”ti vuccati. Tenesa tassā ukkhittattā “ukkhittapaligho”ti vutto. **Samkiṇṇaparikhoti** parikhā vuccati punabbhavadāyako bhavesu jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca “jāti saṃsāro”ti laddhanāmānaṃ punabbhavakkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. So hi punappunaṃ uppattikaraṇavasena parikkhipivā ṭhitattā “parikhā”ti vuccati. Tenesa tassā samkiṇṇattā vikiṇṇattā “samkiṇṇaparikhō”ti vutto. **Abbūlhesikoti** esikāti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayaṃ hi gambhīrānugataṭṭhena¹ “esikā”ti vuccati. Tenesa tassā abbūlhattā luñcitvā chaḍḍitatthā

1. Ayaṃ hi duruggamaṭṭhena (Sī, Syā)

“abbūḷhesiko”ti vuccati. **Niraggaḷoti** aggaḷaṃ vuccanti orambhāgajanakāni kāmabhava uppattipaccayāni orambhāgiyāni. Etāni hi mahākavāṭaṃ viya nagaradvāraṃ cittaṃ pidahitvā ṭhitattā “aggaḷan”ti vuccanti. Tenesa tesāṃ niraggaḷattā bhinnattā “niraggaḷo”ti vutto. **Ariyoti** nikkilesa parisuddho. **Pannaddhajoti** pātitaṃānaddhajo. **Pannabhāro**ti khandhabhārakilesabhāra-abhisāṅkhārabhārapañcakāmaguṇabhārā pannā oropitā assāti pannabhāro. Api ca idha mānabhārasseva oropitattā “pannabhāro”ti adhippeto. **Visaṃyuttoti** catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṃyutto. Idha pana mānayogeneva visaṃyuttattā “visaṃyutto”ti adhippeto.

Ettāvataṃ therena maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṃ phalasaṃpattim appētvā viharaṇakālo dassito. Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ, ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṃ icchā uppajjeyya “yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati. Coranagaraṃ anagaraṃ karissāmi”ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamtivā nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe khaggena chinditvā saddhim dvārabāhāhi kavāṭaṃ bhinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhindanto parikhaṃ saṃkiritvā nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje pātētvā nagaraṃ agginā jhāpetvā khemanagaraṃ pavisitvā uparipāsādamāruya nātiḡaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeyya, evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvācaro. Tassevaṃ hoti “yāva sakkāyavaṭṭaṃ vaṭṭati, tāva dvattimsakammakāraṇehi aṭṭhanavutirogehi pañcavīsati mahabbhayehi ca parimuccanaṃ natthi”ti. So mahāyodho viya sannāhaṃ silasannāhaṃ katvā paññātiṇhakhaggaṃ gahetvā khaggena esikatthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ chinditvā¹ so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiyasaṃyojanaggaḷaṃ ugghāṭētvā, so yodho palighaṃ viya avijjāpalighaṃ ukkhipitvā so yodho pākāraṃ bhindanto parikhaṃ viya kammābhisāṅkhārapākāraṃ bhindanto jāti saṃsāraparikhaṃ saṃkiritvā so yodho nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje viya

1. Luñcitvā (Ka)

mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṃ jhāpetvā so yodho khemanagaraṃ pavisitvā uparipāsāde surasabhojanaṃ bhuñjanto viya nibbānanagaraṃ pavisitvā amatanirodhārammaṇaṃ phalasaṃpattisukhaṃ anubhavamāno kālaṃ vītināmeti. Vuttaṃ hetam Bhagavatā¹—

“Kathaṅca bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālavatthukatā anabhāvaṃkatā āyatim anuppādadhama. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho hoti.

Kathaṅca bhikkhave bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno ponobhaviko jātisamsāro pahīno hoti -pa-. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti.

Kathaṅca bhikkhave bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno taṅhā pahīnā hoti -pa-. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu abbūḷhesiko hoti.

Kathaṅca bhikkhave bhikkhu niraggaḷo hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti -pa-. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu niraggaḷo hoti.

Kathaṅca bhikkhave bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visamyutto hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālavatthukato anabhāvaṃkato āyatim anuppādadharmo. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visamyutto hoti.

Evaṃ vimuttacittaṃ kho bhikkhave bhikkhuṃ sa-indā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesaṃ nādhigacchanti ‘idaṃ nissitaṃ Tathāgatassa viññāṇaṃ’².

Pañcaṅgavippahīnoti kāmacchandaḍḍipañcaṅgāni vividhehi upāyehi pajahitvā t̥hito. Vuttaṃ hetam—³

1. Am 2. 74 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 193 piṭṭhe.

3. Dī 3. 224, 258 piṭṭhesu.

“Kathañcāvuso bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idhāvuso bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddham pahīnam hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnam hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho āvuso bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti”ti.

Chalaṅgasamannāgoti channaṃ aṅgānaṃ pūretvā chasu dvāresu rūpādi-ārammaṇe¹ paṭighānunayaṃ vajjetvā upekkhāvasena sato sampajāno hutvā viharānavasena chalaṅgāni pūretvā paripuṇṇaṃ katvā ṭhitattā “chalaṅgasamannāgato”ti vutto. Vuttaṃ hetam—²

“Kathañcāvuso bhikkhu, chalaṅgasamannāgato hoti? Idhāvuso bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā -pa- ghānena gandhaṃ ghāyitvā. Jivhāya rasaṃ sāyitvā. Kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā. Manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho āvuso bhikkhu chalaṅgasamannāgato hoti”ti.

Ekārakkho sati-ārakkhena eko uttamo ārakkho assāti ekārakkho. Vuttaṃ hetam—²

“Kathañcāvuso bhikkhu ekārakkho hoti? Idhāvuso bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato viharati. Evaṃ kho āvuso bhikkhu ekārakkho hoti”ti.

Caturāpassenoti paññāya paṭisevanaparivajjanavinodanapajahanānaṃ vasena catunnaṃ apassayānaṃ ito cito ca aparivattamānānaṃ vasena caturāpasseno, tesam pāpuṇitvā ṭhito. Vuttaṃ hetam—³

“Kathañcāvuso bhikkhu caturāpasseno hoti? Idhāvuso bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ parivajjeti.

1. Rūpādi-ārammaṇaṃ (Ka)

2. Dī 3. 224, 258 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 258 piṭṭhe.

Saṅkhāyekaṃ vinodeti, saṅkhāyekaṃ pajahatī”ti-ādinā nayena vitthāretabbaṃ.

Paṇunnapaccekasaccoti “idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva saccaṃ”ti evaṃ pāṭi-ekkaṃ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni paṇunnāni nihaṭāni pahīnāni assāti paṇunnapaccekasacco.

Samavayasatṭhesanoti ettha avayāti anūnā. Saṭṭhāti vissatṭhā. Sammā avayā satṭhā esanā assāti samavayasatṭhesano. Sammā vissatṭhasabba-esanoti attho. **Kevalīti** paripuṇṇo. **Vusitavāti** vusitabrahmacariyo, garusaṃvāse¹ ariyamaggepi dasasu ariyavāsesupi vusitavanto. **Uttamapurisoti** khīṇakilesattā visesapuriso ājaññapuriso. **Paramapurisoti** uttamapuriso, paramaṃ vā paṭilābhaṃ pattattā uttamaṃ pattabbaṃ arahattapaṭilābhaṃ patto anuttarapuññakkhattabhūto uttamapuriso tenevatthena paramapuriso. Anuttaraṃ samāpattiṃ samāpajjitum amataṃ paṭilābhaṃ pattattā **paramapattipatto**. Atha vā “gharāvāse ādīnavaṃ sañjānitvā sāsanaṃ pavisanaṃ vasena **uttamapuriso**. Attabhāve ādīnavaṃ sañjānitvā vipassanāpavisanaṃ vasena **paramapuriso**. Kilese ādīnavaṃ sañjānitvā ariyabhūmantaraṃ pavitṭho **paramapattippattoti** evameke vaṇṇayanti.

Nevācinatīti kusalākusalānaṃ pahīnattā tesāṃ vipākaṃ na vaḍḍheti². **Nāpacinatīti** phale ṭhitattā na viddhaṃseti. **Apacinitvā ṭhitoti** paṭippassaddhipahāne ṭhitattā kilese viddhaṃsetvā ṭhito. Ito paraṃ tīhipi padehi maggaphalavaseneva yojetabbaṃ. **Neva pajahatīti** pahātabbābhāvena kilese na pajahati. **Na upādiyati** taṇhāmānadiṭṭhihi gahetabbābhāvato tehi na gaṇhāti. **Pajahitvā ṭhitoti** cajiṭvā³ ṭhito. **Neva saṃsibbatīti** taṇhāvasena neva saṃsibbati. **Na ussinetīti** mānavaṃ na ukkaṃsati. **Visinitvā ṭhitoti** taṇhāsamsīvanam akatvā ṭhitoti evameke vaṇṇayanti. **Neva vidhūpetīti** kilesaggaṃ na nibbāpeti. **Na sandhūpetīti** kilesaggaṃ na jālāpeti. **Vidhūpetvā ṭhitoti** taṃ nibbāpetvā ṭhito.

1. Yogānurūpavāse (Syā)

2. Cinoti (Sī)

3. Vajjetvā (Sī), vijahitvā (Syā)

Asekkhena sīlakkhandhenāti sikkhitabbābhāvena asekkhena vācākamantājīvasīlakkhandhena sīlarāsinā samannāgatattā ṭhito, aparihīnabhāvena ṭhito. **Samādhikkhandhenā**ti vāyāmasatīti sampayuttana samādhinā. **Vimuttikkhandhenā**ti phalavimuttisampayuttakkhandhena. **Vimuttiñānadassanakkhandhenā**ti paccavekkhaṇañāṇena. **Saccaṃ sampāṭipādiyivā**¹ti catu-ariyasaccaṃ sabhāvavasena sakasantāne sampādiyivā paṭivijjhivā ṭhito. **Ejaṃ samatikkamivā**ti kampanataṇham atikkamivā. **Kilesagginti** rāgādikilesaggim. **Pariyādiyivā**ti khepetvā nibbāpetvā. **Aparigamanatāyā**ti saṃsāre agamanabhāvena, punāgamanābhāvenāti attho. **Kataṃ samādāyā**ti jayaggāham² gahetvā. **Muttipaṭisevanatāyā**ti sabbakilesehi muccivā rūpādi-ārammaṇasevanavasena. Atha vā sabbakilesehi muttaphalasangāpattisevanavasena. **Mettāya pārisuddhiyā**ti upakkilesamuttāya parisuddhabhāve ṭhitāya mettāya ṭhito. **Karuṇā**disupi eseva nayo.

Accantapārisuddhiyāti atikkantaparisuddhabhāvena parisuddhiyā antam pāpūnitvā ṭhito. **Atammayatāyā**ti taṇhādiṭṭhimānā “tammayā”ti vuccanti. Tesam abhāvo atammayatā, tāya taṇhādiṭṭhimānavirahitatāya ṭhito. Vuttam hetam—

“So tādiso lokavidū sumedho, sabbesu dhammesu atammayo Munī”ti³. Etthāpi taṇhāmānadiṭṭhivirahitoti attho. **Vimuttattā**ti sabbakilesehi muttabhāvena. **Santussitattā**ti yathālābha yathābalayathāsārappa santosavasena santuṭṭhabhāvena ṭhito.

Khandhapiyanteti ekacatupañcakkhandhānam tīhi pariññaggīhi jhāpetvā ante avasāne ṭhito, natthi etassa antoti vā pariyantam, tasmim pariyante. **Dhātupariyantā**disupi eseva nayo. Ayam pana viseso— **dhātupariyanteti** aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ pariyante. **Āyanapariyanteti** dvādasannaṃ āyanānaṃ. **Gatipariyanteti** nirayādipañcannaṃ gatīnaṃ. **Upapattipariyanteti** sugatiduggatīsu nibbattiyā. **Paṭisandhipariyanteti** kāmarūpārūpabhavesu

1. Sampāṭipādayivā (Sī, Syā)

2. Nayaggāham (Sī, Syā)

3. Am 1. 148 piṭṭhe.

paṭisandhiyā. **Bhavapariyanteti** ekavokāracatupañcasaññā-
asaññānevasaññānāsaññākāmarūpa-arūpabhavānaṃ. **Saṃsārapariyanteti**
khandhadhātu-āyatanānaṃ abbochinnapavattiyā. **Vatṭapariyanteti**
kammavipākakilesavaṭṭānaṃ pariyante. **Antime bhaveti** avasāne
upapattibhave. **Antime samussaye** ṭhitoti avasāne samussaye sarīre ṭhito.
Antimadehadharoti antimānaṃ avasānadehaṃ sarīraṃ dhāretīti
antimadehadharo. **Arahāti** ārakattā arīnaṃ, arānañca hatattā, paccayādīnaṃ
arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā arahā.

Tassāyaṃ pacchimakoti tassa khīṇāsavassa ayaṃ samussayo attabhāvo
avasāno. **Carimoti** appo mando carimo ālopo, carimaṃ kabaḷaṃ viya. Puna
paṭisandhiyā natthibhāvaṃ¹ sandhāya “**Jātimaraṇasaṃsāro, natthi tassa
punabbhavo**”ti āha. Jananaṃ jāti, maranti tenāti maraṇaṃ, khandhādīnaṃ
abbochinnā saṃsārapavatti ca tassa khīṇāsavassa puna natthīti vuttaṃ
gāthaṃ nigamento āha “**tenāha Bhagavā**—

Tasmā jantu -pa- nāvaṃ sitvāva pāragū”ti.

Imasmiṃ sutte yaṃ antarantarā na vuttaṃ, taṃ pāṭhānusāreṇa
gahetabbaṃ.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddeṣaṭṭhakathāya

Kāmasuttaniddeṣavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Guhaṭṭhakasuttaniddeṣavaṇṇanā

7. Dutiye—**sattoti** laggo. **Guhāyanti** kāye. Kāyo hi rāgādīnaṃ vāḷānaṃ
vasanokāsato “guhā”ti vuccati. **Bahunābhichannoti** bahunā
rāgādikilesajātena abhicchanno. Etena ajjhatabbandhanaṃ vuttaṃ. **Tiṭṭhanti**
rāgādivasena tiṭṭhanto. **Mohanasmiṃ pagāḷhoti** mohanaṃ vuccati
kāmaguṇo. Ettha hi devamanussā muyhanti tesu ajjhogaḷhā hutvā. Etena
bāhirabandhanaṃ vuttaṃ. **Dūre vivekā hi tathāvidho** soti so tathārūpo naro
tividhāpi kāyavivekādivivekā

1. Punapaṭisandhinatthibhāvaṃ (Ka)

dūre anāsanne. Kim kāraṇā? **Kāmā hi loke na hi suppahāyāti** yasmā loke kāmā suppahāyā na honti, tasmāti vuttam hoti.

Sattoti hi kho vuttanti satto, naro, mānavoti evamādinā nayena kathitoyeva. **Guhā tāva vattabbāti** guhā tāva kathetabbā. **Kāyoti vāti-ādīsu** ayam tāva padayojanā—kāyo iti vā guhā iti vā -pa- kumbho iti vāti. Tattha **kāyoti** “kucchitānam āyoti kāyo”ti-ādinā heṭṭhā satipaṭṭhānakathāyam vuttoyeva. Rāgādivāḷānam vasanokāsaṭṭhena **guhā**, “paṭicchādanatṭhena”tipi eke. “Dūraṅgamaṃ ekacaram, asarīram guhāsayan”ti-ādīsu¹ viya. Rāgādīhi jhāpanatṭhena **deho** “te hitvā mānusaṃ dehan”ti-ādīsu² viya.

Pamattakaraṇatṭhena **sandeho** “bhijjati pūtisandeho, maraṇantaṃ hi jīvitan”ti-ādīsu³ viya. Saṃsāre saṅcaraṇatṭhena **nāvā** “siṅca bhikkhu imaṃ nāvam, sittā te lahumessatī”ti-ādīsu⁴ viya. Iriyāpathassa atthibhāvattṭhena **ratho** “ratho silaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”ti-ādīsu⁵ viya. Accuggatatṭhena **dhajo** “dhajo rathassa paññāṇan”ti-ādīsu⁶ viya.

Kimikulānam āvāsabhāvena **vammiko** “vammikoti kho bhikkhu imassetam cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanan”ti-ādīsu⁷ viya. Yatheva hi bāhirako vammiko, vamaṭi vantako vantussayo vantasinehasambaddhoti⁸ catūhi kāraṇehi “vammiko”ti vuccati. So hi ahinakula⁹ undūragharagoḷikādayo nānappakāre pāṇake vamaṭīti vammiko. Upacikāhi vantakoti vammiko. Upacikāhi vamaṭivā¹⁰ mukhatuṇḍakehi ukkhittapaṃsucuṇṇena kaṭippamāṇenapi porisappamāṇenapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantakheḷasinehena ābaddhatāya sattasattāham deve vassantepi na vippakiriyati, nidāghepi tato paṃsumuṭṭhim

1. Khu 1. 18 piṭṭhe Dhammapade.

3. Khu 1. 35 piṭṭhe Dhammapade.

5. Saṃ 3. 5 piṭṭhe.

7. Ma 1. 197 piṭṭhe.

9. Ahimaṅgusa... (Ka)

2. Dī 2. 204 piṭṭhe thokaṃ visadisam.

4. Khu 1. 66 piṭṭhe Dhammapade.

6. Khu 6. 327 piṭṭhe.

8. Vantasinehasambandho (Syā, Ka)

10. Temetvā (Ka)

gahetvā tasmim̄ muṭṭhinā pīḷiyamāne sineho nikkhamati, evaṃ
 vantasinehena sambaddhoti vammiko, evamayam̄ kāyopi “akkhimhā
 aggigūthako”ti-ādinā nayena nānappakāraṃ asucikalimalaṃ vamatīti
 vammiko. Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā imasmiṃ attabhāve
 nikantipariyādānena attabhāvaṃ chaḍḍetvā gatāti ariyehi vantakotipi
 vammiko. Yehi cāyaṃ tīhi aṭṭhisatehi ussito nahārusambaddho
 maṃsāvalepano allacammaṃpariyonaddho chavirañjito satte vañceti, taṃ
 sabbaṃ ariyehi vantamevāti vantussayotipi vammiko. “Taṇhā janeti
 purisaṃ, cittaṃmassa vidhāvati”ti¹ evaṃ taṇhāya janitattā ariyehi vanteneva
 taṇhāsinehena sambaddho ayanti vantasinehena sambaddhotipi vammiko.
 Yathā ca vammikassa anto nānappakārā pāṇakā tattheva jāyanti,
 uccārapassāvaṃ karonti, gilānā sayanti, matā nipatanti. Iti so tesam̄
 sūtiḡharaṃ vaccakuṭiḡilānasālā susānañca hoti, evaṃ
 khattiyamahāsālādīnampi kāyo “ayaṃ gopitarakkhito maṇḍitapasādito
 mahānubhāvānaṃ kāyo”ti acintetvā chavinissitā pāṇā cammanissitā pāṇā
 maṃsanissitā pāṇā nahārunissitā pāṇā aṭṭhinissitā pāṇā aṭṭhimiñjanissitā
 pāṇāti evaṃ kulagaṇānāya asītīmattāni kimikulasahassāni antokāyasmim̄
 yeva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matāmatā
 nipatanti. Iti ayampi tesam̄ pāṇānaṃ sūtiḡharaṃ vaccakuṭi ḡilāna sālā
 susānañca hotīti “vammiko”ti saṅkhaṃ gato.

Manāpāmanāpapatanaṭṭhena **nagaraṃ** “sakkāyanagaraṃ”ti-ādīsu viya.
 Rogādīnaṃ nīḷabhāvena kulāvakabhāvena **nīḷaṃ**² “rogañīlaṃ
 pabhaṅguraṃ”ti-ādīsu³ viya. Paṭisandhiyā nivāsagehaṭṭhena **kuṭi**
 “pañcadvārāyaṃ kuṭikāyaṃ pasakkiyā”ti-ādīsu⁴ viya. Pūtibhāvena **gaṇḍo**
 “rogoti bhikkhave. Gaṇḍoti bhikkhave. Salloti bhikkhave kāyassetam̄
 adhivacanaṃ”ti-ādīsu⁵ viya. Bhijjanaṭṭhena **kumbho** “kumbhūpamaṃ
 kāyamimaṃ viditvā”ti-ādīsu⁶ viya. **Kāyassetam̄ adhivacanaṃ** etam̄
 vuttappakāraṃ catumahābhūtamayassa kucchitadhammānaṃ āyassa
 adhivacanaṃ, kathananti attho. **Guhāyanti**

1. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

2. Rogādīnaṃ nīḷabhāvena kulāvakabhāvena niḍḍam̄. (Sī)

3. Khu 1. 35 piṭṭhe Dhammapade.

4. Khu 2. 247 piṭṭhe.

5. Am̄ 3. 191 piṭṭhe.

6. Khu 1. 18 piṭṭhe Dhammapade.

sarīrasmiṃ. **Sattoti** allīno. **Visattoti** vaṇṇarāgādivasena vividho allīno. Saṅṭhānarāgavasena **āsatto**. Tattheva “sutaṃ sukhaṃ”ti gahaṇavasena **laggo**. Attaggaṇavasena¹ **luggito**. **Palibuddhoti** phassaṛāgavasena amuñcitvā ṭhito. **Bhittikhileti** bhittiyam ākoṭitakhāṇuke. **Nāgadanteti** tatheva hatthidantasadise vaṅkadaṇḍake. **Sattanti** bhittikhile laggam. **Visattanti** nāgadante laggam. **Āsattanti** cīvaravaṃse laggam. **Lagganti** cīvararajjuyā laggam. **Laggitanti** pīṭhapāde laggam. **Palibuddhanti** mañcapāde lagganti evamādinā nayena yojetabbaṃ.

Lagganādhivacananti visesena allīyanakathanam. **Channoti** vuttappakārehi kilesehi chādito. Punappunam uppattivāsena uparūpari channoti **ucchanno**. **Āvutoti** āvarito. **Nivutoti** vārito. **Ophutoti** avattharivā chādito. **Pihitoti** bhājanena ukkhalimukham viya paliguṇṭhito. **Paṭicchannoti** āvaṭo. **Paṭikujjitoti** adhomukham ṭhapito. Tattha tiṇapaṇṇādīhi chāditaṃ viya channo. Ucchanno nadim āvaraṇasetu viya. Āvuto janasañcaraṇamaggāvaraṇam viya.

Vinibaddho mānavasenāti nānāvidhena mānātimānavasena nānāvidhe ārammaṇe baddho hutvā tiṭṭhati. **Parāmaṭṭho diṭṭhivasenāti** dvāsaṭṭhidiṭṭhīnam vasena parāmaṭṭho āmasitvā gahito. **Vikkhepagato uddhaccavasenāti** ārammaṇe asantiṭṭhanavasena cittavikkhepaṃ patto upagato. **Aniṭṭhaṅgato vicikicchāvasenāti** ratanattayādīsu kaṅkhāsāṅkhātāya vicikicchāya vasena sannitiṭṭhānam appatto. **Thāmagato anusayavasenāti** dunnīharaṇa-appahīnānusayavasena thirabhāvaṃ patto upagato hutvā tiṭṭhati.

Rūpūpayanti taṇhādiṭṭhūpayavasena rūpaṃ upagantvā ārammaṇam katvā. **Viññānam tiṭṭhamānam tiṭṭhatīti** tasmim ārammaṇe rūpārammaṇam viññānam tiṭṭhantaṃ tiṭṭhati. **Rūpārammaṇam rūpapatitiṭṭhanti** rūpameva ārammaṇam ālambitvā rūpameva patiṭṭham katvā. **Nandūpasecananti** sappītikataṇhodakena āsittaṃ viññānam. **Vuddhinti** vuddhibhāvaṃ. **Virūḷinti** javanavasena uparito virūḷhibhāvaṃ. **Vepullanti** tadārammaṇavasena vepullaṃ.

1. Attarāgavasena (Si)

Atthi rāgoti-ādīni lobhasseva nāmāni. So hi rañjanavasena **rāgo**, nandanavasena **nandī**, taṇhāyanavasena **taṇhāti** vuccati. **Patit̥thitaṃ tattha viññānaṃ virūḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāya patit̥thitañceva virūḷhañca. **Yatthāti** tebhūmakavaṭṭe, bhummaṃ. Sabbattha vā purimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhīti** idaṃ imasmiṃ vipākavaṭṭe t̥hitassa āyatim̄ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ. **Yattha atthi āyatim̄ punabbhavābhiniḃbattīti** yasmim̄ t̥hāne āyatim̄ punabbhavābhiniḃbatti atthi. Tattha purimasuttaṃ rūpādi-ārammaṇalaggaṇavasena vuttaṃ, dutiyasuttaṃ tadevārammaṇaṃ abhinandanavasena vuttaṃ, tatiyaṃ viññānapatit̥thānavasena vuttaṃ, catutthaṃ catubbidha-āhāravasena, kusalākusalaviññānapatit̥thānavasena vuttanti ñātabbaṃ.

Yebhuyyenāti pāyena. **Muyhantīti** moham̄ āpajjanti. **Sammuyhantīti** visesena muyhanti. **Sampamuyhantīti** sabbākārena muyhanti. Atha vā rūpārammaṇaṃ paṭicca **muyhanti**, saddārammaṇaṃ paṭicca **sammuyhanti**, mutārammaṇaṃ paṭicca **sampamuyhanti**. **Avijjāya andhīkatāti** aṭṭhasu t̥hānesu¹ aññāyā avijjāya andhīkatā. “Gatā”ti vā pāṭho, andhabhāvam̄ upagatāti attho. **Pagālhoti** pavit̥tho. **Ogālhoti** heṭṭhābhāgam̄ pavit̥tho. **Ajjhogālhoti** adhi-ogāhitvā avattharivā visesena pavit̥tho. **Nimuggoti** adhomukhaṃ hutvā pavit̥tho. Atha vā dassanasāmsaggena **ogālho**. Savanasāmsaggena **ajjhogālho**. Vacanasāmsaggena **nimuggo**. Sappurisasāmsaggavirahito vā **ogālho**. Saddhammasevanavirahito vā **ajjhogālho**. Dhammānudhammapaṭipattivirahito vā **nimuggo**.

Vivekāti vivitti, viviccaṇaṃ vā viveko. **Tayoti** gaṇanaparicchedo. **Kāyavivekoti** kāyena vivitti, vinā apasakkaṇaṃ. **Cittavivekādisupi** eseva nayo. **Idha bhikkhūti** imasmiṃ sāsane. Sāmsāre bhayaṃ ikkhanato bhikkhu. **Vivittanti** suññaṃ, appasaddaṃ appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya Vibhaṅge “vivittanti santike cepi senāsaṇaṃ hoti, tañca anākiṇṇaṃ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṃ vivittan”ti² vuttaṃ. Seti ceva āsati ca etthāti senāsaṇaṃ, mañcapit̥thādīnametamadhivacaṇaṃ. Tenāha—

1. Aṭṭhasu aññāpesu (Ka)

2. Abhi 2. 260 pit̥the.

“Senāsananti mañcopi senāsanam, pīṭhampi. Bhisipi. Bibbohanampi. Vihāropi. Aḍḍhayogopi. Pāsādopi. Aṭṭopi. Māḷopi. Leṇampi. Guhāpi. Rukkhamūlampi. Veḷugumbopi. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametam senāsanam”¹.

Api ca vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyam guhāti idam **vihārasenāsanam** nāma. Mañco pīṭham bhisī bibbohananti idam **mañcapīṭhasenāsanam** nāma. Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāroti idam **santhatasenāsanam** nāma. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, idam **okāsasenāsanam** nāmāti evam catubbidham senāsanam hoti. Tam sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva.

Idha panassa sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikasenāsanam dassento “**araññam rukkhamūlan**”²ti-ādimāha. Tattha **araññanti** “nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametam araññam”²ti idam bhikkhunīnam vasena āgataṃ. “Āraññakam nāma senāsanam pañcadhanusatikam pacchiman”³ti idam pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ. Tassa lakkhaṇam Visuddhimagge Dhutaṅganiddese⁴ vuttam. **Rukkhamūlanti** yamkiñci santacchāyam vivittam rukkhamūlam. **Pabbatanti** selam. Tattha hi udakasoṇḍisu udakakiccam katvā sītāya rukkacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījyamānassa cittam ekaggaṃ hoti. **Kandaranti** kam vuccati udakam, tena dāritam, udakena bhinnam pabbatapadesam. Yam “nadītumban”⁵tipi “nadīkuñjan”⁵tipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālukā hoti, matthake maṇivitānam viya vanagahanam, maṇikhandhasadisam udakam sandati. Evarūpaṃ kandaram oruyha pānīyam pivitvā gattāni sītāni katvā vālukam ussāpetvā paṃsukūlacīvaram paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammam karoto cittam ekaggaṃ hoti. **Giriguhanti** dvinnam pabbatānam antaram, ekasmimyeva vā umaṅgasadisam mahāvivaram. Susānalakkhaṇam Visuddhimagge⁵ vuttam.

Vanapatthanti gāmantam atikkamitvā manussānam anupacāraṭṭhānam⁶ yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha “vanapatthanti dūrānametam senāsanānam adhivacanam”⁷ti-ādi⁷. **Abbhokāsanti** acchannam. Ākaṅkhamāno panettha

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

3. Vi 1. 377 piṭṭhe.

4. Visuddhi 1. 70 piṭṭhe.

5. Visuddhi 1. 74 piṭṭhe.

6. Asañcaraṇaṭṭhānam (Ka)

7. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

cīvarakuṭim katvā vasati. **Palālapuñjanti** palālarāsim. Mahāpalālapuñjato hi palālam nikkadḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye¹ karonti, gacchagumbādīnampi upari palālam pakkipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Sabbametam sandhāya vuttaṃ “kāyena vivitto viharatī”ti-ādi. Eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti pavattayatīti vuttaṃ hoti. **Iriyatīti** iriyāpathaṃ vattayati. **Vattatīti** iriyāpathavuttiṃ uppādeti. **Pāletīti** iriyāpathaṃ rakkhati. **Yapetīti** yapayati. **Yāpetīti** yāpayati.

Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassāti kusalajjhānasamaṅgissa. **Nīvaraṇehi cittaṃ vivittanti** upacārena nīvaraṇehi vivittampi samānaṃ anto-appanāyaṃ suṭṭhu vivittaṃ nāma hotīti dassetuṃ “paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ hotī”ti vuttaṃ. Eseva nayo vitakkavicārapīṭisukhadukkhehi dutiyatatiyacatutthajjhānāni samāpannānanti. **Rūpasaññāyāti** kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ rūpāvacarajjhānaṃ saññāya. **Paṭighasaññāyāti** cakkhurūpādisaṃghaṭṭanena uppanāya kusalākusalavipākavasena dvipañcaviññāṇasaṅkhātāya paṭighasaññāya ca. **Nānattasaññāyāti** nānārammaṇe pavattāya catucattālīsakāmāvacarasaññāya ca cittaṃ vivittaṃ hoti suññaṃ hoti.

Ākāsānañcāyatanam samāpannassāti ettha nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāsanantaṃ, ākāsanantameva ākāsañcaṃ, taṃ ākāsañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti ākāsañcāyatanam, kasiṇugghāṭimākāsārammaṇajjhānassetam adhivacanaṃ. Taṃ ākāsañcāyatanam samāpannassa kusalakiriyajjhānaṃ samāpannassa. **Rūpasaññāyāti** saññāsīsenā rūpāvacarajjhānato ceva tadārammaṇato ca. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpan”ti vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu², tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti-ādīsu²pi. Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsenā rūpāvacarajjhānassetam adhivacanaṃ. Rūpe saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpamassa nāmaṃti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa

1. Āvāse (Sī, Syā, Ka)

2. Khu 9. 231 piṭṭhe.

tadārammaṇassa cetam̄ adhivacananti veditabbaṃ. Etāya kusalavipākakiriyāvasena pañcadasavidhāya jhānasaṅkhātāya rūpasaññāya. Etāya ca pathavīkasiṇādivasena aṭṭhavidhāya ārammaṇasaṅkhātāya rūpasaññāya.

Paṭighasaññāyāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ ca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha—“tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo”¹. Tā kusalavipākā pañca akusalavipākā pañcāti etāya paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyāti nānatte gocare pavattāya saññāya, nānattāya vā saññāya. Yathāha—“tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññāṇadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānaṃ sañjānitattam̄, imā vuccanti nānattasaññāyo”¹ evaṃ Vibhaṅge vibhajitvā vuttā. Tā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātumanoviññāṇadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādībhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti. Yasmā cesā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā “nānattasaññā”¹ti vuttā, tāya nānattasaññāya.

Cittaṃ vivittaṃ hotīti ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññāpaṭighasaññānānattasaññāsaṅkhātāhi saññāhi jhānacittaṃ vivittaṃ hoti vinā hoti apasakkaṇaṃ² hoti. **Viññāṇañcāyatanaṃ** etadeva viññāṇaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṃ assāti viññāṇañcāyatanaṃ, ākāse pavattaviññāṇārammaṇassa jhānassetam̄ adhivacanaṃ. Tam̄ jhānaṃ samāpannassa vuttappakārāya ākāsānañcāyatanaṃ saññāya cittaṃ vivittaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatanaṃ ettha pana nāssa kiñcanaṃ akiñcanaṃ, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭham̄ natthīti vuttam̄ hoti. Akiñcanaṃ bhāvo ākiñcaññaṃ, ākāsānañcāyatanaṃ viññāṇaṇāpagaṃ assati tam̄ adhivacanaṃ. Tam̄ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṃ assāti ākiñcaññāyatanaṃ

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

2. Apasakkaṇaṃ (Sī)

ākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇajhānassetam adhivacanam. Tam ākiñcaññāyatanam samāpannassa tāya viññāṇañcāyatanasaññāya cittam vivittam.

Nevasaññānāsaññāyatananti ettha pana yāya saññāya bhāvato tam “nevasaññānāsaññāyatanan”ti vuccati, yathāpaṭipannassa sā saññā hoti, tam tāva dasseturū Vibhaṅge¹ “nevasaññānāsaññā”ti uddharitvā taññeva “ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti, saṅkhārāvesasasamāpattim bhāveti, tena vuccati nevasaññānāsaññā”ti vuttam. Tattha santato manasi karotīti “santāvatāyam samāpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇam karitvā vasatī”ti evam santārammaṇatāya nam “santā”ti manasi karoti. Tam nevasaññānāsaññāyatanam appētvā nisinnassa tāya ākiñcaññāyatanasaññāya jhānacittam suññam hoti.

Sotāpannassāti sotāpattiphalaṃ pattassa. **Sakkāyaditthiyāti** vīsativatthukāya sakkāyaditthiyā. **Vicikicchāyāti** aṭṭhasu ṭhānesu kaṅkhāya. **Silabbataparāmāsāti** “sīlena suddhi, vatena suddhi”ti parāmasitvā uppajjanakaditthi. **Diṭṭhānusayāti** appahīnaṭṭhena santāne anusayakā diṭṭhānusayā. Tathā **vicikicchānusayā**. **Tadekaṭṭhehi** cāti tehi sakkāyaditthi-ādīhi ekato ṭhitehi ca. Upatāpenti vibādheti cāti kilesā, tehi sakkāyaditthiyādikilesehi cittam vivittam suññam hoti. Ettha “tadekaṭṭhan”ti duvidham ekaṭṭham pahānekaṭṭham sahaṅkaṭṭhañca. Apāyagamanīyā hi kilesā yāva sotāpattimaggena na pahīyanti, tāva diṭṭhivicikicchāhi saha ekasmiṃ puggale ṭhitāti pahānekaṭṭhā. Dasasu hi kilesesu idha diṭṭhivicikicchā eva āgatā. Anusayesu diṭṭhānusayavicikicchānusayā āgatā. Sesā pana apāyagamanīyo lobho doso moho māno thinam uddhaccam ahirikaṃ anottappanti aṭṭha kilesā diṭṭhivicikicchāhi saha pahānekaṭṭhā hutvā dvīhi anusayehi saddhiṃ sotāpattimaggena pahīyanti. Rāgadosamohapamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha vicikicchā pahīnā, diṭṭhānusayavicikicchānusayehi saha apāyagamanīyā sabbakilesā pahānekaṭṭhavasena pahīyanti.

1. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā saha vicikicchāya ca saha ekekasmim citta thitā avasesakilesā.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisahagatāni vicikicchāsahagatañcāti pañca cittāni pahīyanti. Tattha dvīsu diṭṭhisampayutta-asaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, dvīsu diṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho thinā uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, vicikicchāsahagatacitta pahīyamāne tena sahajāto moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. Tehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ vivittaṃ hotīti maggacittaṃ viviccati¹, phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitā suññaṃ hotīti attho.

Sakadāgāmissa oḷārikā kāmarāgasaññojanāti oḷārikabhūtā kāyadvāre vītikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtā methunarāgasāṅkhātā saññojanā. So hi kāmabhāve saññojetīti “saññojanan”ti vuccati. **Paṭighasaññojanā**ti byāpādasaññojanā. So hi ārammaṇe paṭihaññatīti “paṭighan”ti vuccati. Te eva thāmagataṭṭhena santāne anusentīti **anusayā**. **Aṇusahagatā**ti sukhumabhūtā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā aṇusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayāti appahīnaṭṭhena santāne anusayanavasena sukhumabhūtā kāmarāgapaṭighānusayā. **Tadekaṭṭhahi cāti** vuttatthehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ vivittaṃ suññaṃ hoti.

Arahatoti kilesārīnaṃ hatattā “arahā”ti laddhanāmassa. **Rūparāgāti** rūpabhāve chandarāgā. **Arūparāgāti** arūpabhāve chandarāgā. **Mānāti** arahattamaggavajjhā² mānā eva. Tathā uddhacca-avijjāmānānusayādayo arahattamaggavajjhā. Etesu uṇṇatilakkhaṇo māno. Avūpasamalakkhaṇaṃ uddhaccaṃ. Andhabhāvalakkhaṇā avijjā. Rūparāga-arūparāgavasena pavattā bhavarāgānusayā. **Tadekaṭṭhehi cāti** tehi ekato

1. Vivittaṃ (Syā)

2. Arahattamaggavajjhakā (Sī, Syā, Ka)

ṭhitehi ca kilesehi. **Bahiddhā ca sabbanimittehi**ti ajjhatacittasantāne akusalakkhandhe upādāya “bahiddhā”ti saṅkham gatehi ajjhataṃ muñcitvā bahiddhā pavattehi sabbasaṅkhāranimittehi maggacittaṃ viviccata vinā hoti apasakkati, phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitam hoti.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā anusayānam abhāvo veditabbo. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānusayapaṭighānusayānam tatiyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, diṭṭhānusayavicikicchānusayānam paṭhamamaggena, bhavarāgānusayāvijjānusayānam catutthamaggeneva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusayavicikicchānusayānam abhāvo hoti, dutiyamaggena kāmarāgānusayapaṭighānusayānam tanubhāvo, tatiyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusayabhavarāgānusayāvijjānusayānam abhāvo hoti. **Cittavivekoti** mahaggatalokuttaracittānam kilesehi suññabhāvo, tucchabhāvoti attho.

Upadhivivekoti kilesakkhandha-abhisāṅkhārasaṅkhātānam upadhīnam suññabhāvo. Upadhim tāva dassetuṃ “**upadhi vuccanti kilesā cā**”ti-ādimāha. Rāgādayo yassa uppajjanti, taṃ upatāpenti vibādhentīti **kilesā** ca. Upādānagocarā rūpādayo **pañcakkhandhā** ca. Upādānasambhūtā puññāpuñña-āneñjā **bhisāṅkhārā** ca. **Amatanti** natthi etassa maraṇasaṅkhātāṃ matanti amataṃ, kilesavisapaṭipakkhattā agadanti¹pi amataṃ. Saṃsārayonigati-upapattiviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu saṃsibbati vinatīti taṅhā “vānan”ti vuccati, taṃ tattha natthīti **nibbānam**. **Vivekaṭṭhakāyānanti** gaṇasaṅgaṇikāya apagatasarīraṇam. **Nekkhammābhiratānanti** nekkhamme kāmādito nikkhante paṭhamajjhānādike abhiratānam tanninnānam. **Paramavodānappattānanti** uttamaparisuddhabhāvaphalaṃ pāpuṇitvā ṭhitānam. “Upakkilesābhāvena parisuddhacittānam, kilesehi muttabhāvena **paramavodānappattānam**. Vikkhambhanappahānena parisuddhacittānam, samucchedappahānena **paramavodānappattānan**”ti evameke vaṇṇayanti. **Nirūpadhīnanti** vigatūpadhīnam. **Visāṅkhāragatānanti** saṅkhārāmmaṇam cajjitvā² vigatasāṅkhāram nibbānam ārammaṇavasena upagatānam. **Visāṅkhāragatam cittanti** etthapi hi nibbānameva “visaṅkhāran”ti vuttaṃ.

1. Amaranti (Sī)

2. Chetvā (Ka), chitvā (Syā)

Vidūreti vividhe dūre. **Suvidūreti** suṭṭhu vidūre. **Na santiketi** na samīpe. **Na sāmantāti** na ekapasse. **Anāsanneti** anaccantasamīpe. **Vivekaṭṭheti** atidūre, vigateti attho. **Tādisoti** taṃsadiso. **Tassaṇṭhitoti** tena ākārena ṭhito. **Tappakāroti** tena pakārena ṭhito. **Tappaṭibhāgoti** taṃkoṭṭhāsiko. Atha vā “attabhāvaguhāya laggabhāvena **tādiso**. Kilesehi channabhāvena **tassaṇṭhito**. Mohanasmiṃ pagāḷhabhāvena **tappakāro**. Tīhi vivekehi dūrabhāvena **tappaṭibhāgoti** evameke vaṇṇayanti.

Duppahāyāti sukhena pahātabbā na honti. **Duccajjāti** sukhena jahitum na sakkā. **Dupparicajjāti** sabbākārena jahitum na sakkā. **Dunnimmadayāti** nimmadam amadam katum na sakkā. **Dubbiniveṭhayāti** viniveṭhanam mocanam katum na sakkā. **Duttarāti** uttarivā atikkantum na sakkā. **Duppatarāti** visesetvā taritum na sakkā. **Dussamatikkamāti** dukkhena atikkamitabbā. **Dubbinivattāti** nivattetum dukkhā. Atha vā “pakativasena dupparicajjā. Goṇapatāsam viya¹ **dunnimmadayā**. Nāgapāsam viya **dubbiniveṭhayā**. Gimhasamaye marukantāram viya **duttarā duppararā**. Byagghapariggahitā aṭavī viya **dussamatikkamā**. Samuddavīci viya **dubbinivattāti** evameke vaṇṇayanti.

8. Evaṃ paṭhamagāthāya “dūre vivekā hi tathāvidho”ti sādhetvā puna tathāvidhānam sattānam dhammatam āvi karonto “**icchānidānā**”ti-ādigāthamāha. Tattha **icchānidānāti** taṇhāhetukā. **Bhavasātabaddhāti** sukhavedanādimhi bhavasātena baddhā. **Te duppamuñcāti** te bhavasātavatthubhūtā dhammā. Te vā tattha baddhā icchānidānā sattā duppamocayā. **Na hi aññamokkhāti** aññe ca mocetum na sakkonti. Kāraṇavacanam vā etaṃ. Te sattā duppamuñcā. Kasmā? Yasmā aññena mocetabbā na honti. Yadi sattā muñceyyum, sakena thāmena muñceyyunti ayamassa attho. **Pacchā pure vāpi apekkhamānāti** anāgate atīte vā kāme apekkhamānā. **Ime va kāme purime va jappanti** ime vā paccuppanne kāme purime vā duvidhepi atītānāgate balavataṇhāya patthayamānā. Imesaṅca dvinnam padānam “te duppamuñcā na hi

1. Ghoravisam viya (Syā, Ka)

aññamokkhā”ti imināva saha sambandho veditabbo. Itarathā apekkhamānā jappaṃ kiṃ karonti, kiṃ vā katāti na paññāyeyyūṃ.

Bhavasātabaddhāti bhave sātāṃ bhavasātāṃ, tena bhavasātena sukhassādena baddhā hutvā ṭhitā. Taṃ bhājetvā dassetuṃ “**ekaṃ bhavasātāṃ—sukhā vedanā**”ti-ādimāha. Yobbanabhāvo **yobbaññaṃ**. Arogabhāvo **ārogyaṃ**. Jīvitindriyassa pavattabhāvo **jīvitaṃ**. Lābhoti catunnaṃ paccayānaṃ lābho. **Yasoti** parivāro. **Pasaṃsāti** kitti. **Sukhanti** kāyikacetasiṃ sukhaṃ. **Manāpikā rūpā**ti manavaḍḍhanakā rūpā. Sesaṃsupi eseva nayo.

Cakkhusampadāti cakkhussa sampadā. “Mayhaṃ cakkhusampannaṃ maṇivimāne ugghāṭitasīhapañjaraṃ viya khāyati”ti uppannaṃ sukhassādaṃ sandhāya “cakkhusampadā”ti vuttaṃ. **Sotasampadā**disupi eseva nayo. **Sukhāya vedanāya sātābaddhā -pa- vibaddhā**ti vividhākārena **baddhā**. **Ābaddhā**ti visesena ādito baddhā. **Laggāti** ārammaṇena saddhiṃ appitā. **Laggitāti** nāgadante phāṇitavārako viya laggitā. Yamettha ca avuttaṃ, taṃ satto visattoti-ādimhi vuttanayena gahetabbaṃ.

Na hi aññamokkhāti na parehi mokkhā. **Te vā bhavasātavattthū duppamuñcā**ti bhave sukhassādavattthubhūtā dhammā te muñcituṃ dukkhā. **Sattā vā etto dummocayā**ti sattā eva vā etasmā bhavasātavattthuto mocetuṃ dukkhā.

Duruddharāti¹ uddharituṃ dukkhā. **Dussamuddharā**ti samantato chinnaṭṭe narakāvāṭe patito viya uddhaṃ katvā uddharituṃ dukkhā. **Dubbuṭṭhāpayā**ti uṭṭhāpetuṃ dukkhā. **Dussamuṭṭhāpayā**ti sukhuma-attaḥbhāvaṃ pathaviyaṃ patiṭṭhāpanaṃ viya ussāpetuṃ ativiya dukkhā.

Te attanā palipapalipannāti gambhīrakaddame yāva sīsato nimuggā na sakkonti. **Paraṃ palipapalipannaṃ uddharitunti** aparaṃ tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharitvā thale patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti. **So vata Cundā**ti soti vattābākārapuggalaniddeso. Tassa “yo”ti imaṃ uddesavacanaṃ āharitvā yo attanā palipapalipanno, so

1. Duddharāti (Ka)

vata Cunda param palipapalipannaṃ uddharissatīti. Evaṃ sesapadesu sambandho veditabbo. **Palipapalipannoti** gambhīrakaddame nimuggo vuccati. Yathā Cunda koci puriso yāva sīsato¹ gambhīrakaddame nimuggo, parampi tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatīti netam ṭhānaṃ vijjati. Na hi taṃ kāraṇamatthi, yena so taṃ uddharitvā thale patiṭṭhāpeyyāti. **Adanto avinīto aparinibbutoti** ettha pana anibbisevanatāya **adanto**. Asikkhitavinayatāya **avinīto**. Anibbutakilesatāya **Aparinibbutoti** veditabbo. **So** tādiso param **damessati** nibbisevanaṃ karissati, **vinessati** tisso sikkhā sikkhāpessati. **Parinibbāpessati** tassa kilese nibbāpessati.

Natthañño kocīti añño koci puggalo mocetuṃ samattho natthi. **Sakena thāmenāti** attano ñāṇathāmena. **Balenāti** ñāṇabalena. **Vīriyenāti** ñāṇasampayuttacetasikavīriyena. **Purisaparakkamenāti** param param ṭhānaṃ akkamanena mahantavīriyena.

Nāhaṃ sahiṣṣāmīti ahaṃ na sahiṣṣāmi na sakkomi, na vāyamissāmīti vuttaṃ hoti. **Pamocanāyāti** pamocetuṃ. **Kathamkathinti** sakaṅkham. **Dhotakāti** ālapanam. **Taresīti** tareyyāsi.

“Attanā hi kataṃ pāpaṃ, attanā saṅkilissati.

Attanā akataṃ pāpaṃ, attanāva visujjhati.

Suddhī asuddhi paccattam, nāñño aññaṃ visodhaye”ti²—

etthāyamattho—yena attanā akusalaṃ kammaṃ kataṃ hoti, so catūsu apāyesu dukkham anubhavanto attanāva saṅkilissati. Yena pana attanā akataṃ pāpaṃ, so sugatiñceva agatiñca gacchanto attanāva visujjhati. Kusalakammasaṅkhātā suddhi akusalakammasaṅkhātā ca asuddhi paccattam kārakasattānaṃ attaniyeva vipaccati. Añño puggalo aññaṃ puggalaṃ na visodhaye neva visodheti, na kilesetīti vuttaṃ hoti.

Tiṭṭhateva nibbānanti amatamahānibbānaṃ tiṭṭhatiyeva. **Nibbānagāmiṃmaggoti** pubbhāgavipassanāto paṭṭhāya ariyamaggo. **Tiṭṭhāmahaṃ samādapetāti** ahaṃ gaṇhāpetā patiṭṭhāpetā tiṭṭhāmi. **Evaṃ ovadiyamānā evaṃ**

1. Yāva nāsitagā (Ka)

2. Khu 1. 38; Abhi 4. 381 piṭṭhesu.

anusāsiyamānāti mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā. Ettha uppanne vatthusmiṃ vadanto **ovadati** nāma, anuppanne vatthusmiṃ anusāsanto “ayasopi te bhavissatī”ti-ādivasena anāgataṃ dassento **anusāsati** nāma. Sammukhā vadantopi **ovadati** nāma, parammukhā dūtasāsanāṃ vā pesento **anusāsati** nāma. Sakim vadantopi **ovadati** nāma punappunāṃ vadanto **anusāsati** nāma. Ovadanto eva vā **anusāsati** nāma. **Appekacceti** api ekacce, eketi attho. **Accantaniṭṭham nibbānaṃ ārādhenti** khayavayasāṅkhātāṃ antāṃ atītanti accantaṃ, accantañca taṃ sabbasaṅkhārānaṃ appavattiṭṭhānattā niṭṭhañcāti accantaniṭṭham, ekantaniṭṭham, satataniṭṭhanti attho. Taṃ accantanibbānaṃ ārādhenti sampādentī. **Nārādhenti**ti na sampādentī, na paṭilabhanti attho. **Ettha kyāhanti** etesu kim ahaṃ, kim karomīti attho. **Maggakkhāyī**ti paṭipadāmaggakkhāyī. **Ācikkhati** katheti. **Attanā paṭipajjamānā muñceyyunti** paṭipajjantā mayāṃ muñceyyuṃ.

Atītaṃ upādāyāti atītaṃ paṭicca. **Kathaṃ pure apekkhaṃ karotī**ti kena pakārena ikkhaṃ olokanaṃ karoti. **Evaṃrūpo ahosinti** dīgharassa-aṇukathulādivasena evaṃjātiko evarūpo abhaviṃ. **Tattha nandim samannānetī**ti tasmim rūpārammaṇe taṇhaṃ sammā ānayaṭi upaneti. **Vedanādīsupi** eseva nayo.

“Iti me cakkhū”ti-ādayo vatthu-ārammaṇavasena taṇhuppattim dassento āha. **Iti rūpātī**ti evaṃ rūpā iti. **Tattha chandarāgapaṭibaddhanti** tesu cakkhurūpesu dubbalasaṅkhāto chando ca balavasāṅkhāto rāgo ca, tena chandarāgena paṭibaddhaṃ allīnaṃ, **viññāṇanti** javanacittāṃ. **Chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassatī**ti tassa javanaviññāṇassa chandarāgena baddhabhāvā. **Tadabhinandatī**ti taṃ ārammaṇāṃ taṇhāvasena abhinandati.

Yānissa tānīti yāni assa tāni. **Pubbeti** atīte. **Saddhinti** ekato. **Hasitalapitakīlītānī**ti dantavidamsādihasitāni ca, vacībhedaṃ katvā lapitāni ca, kāyakhiddādikīlītāni ca. **Tadassādetī**ti taṃ assādayati assādaṃ vindati sādīyati. **Taṃ nikāmetī**ti taṃ nikāmayati paccāsīsati. **Vittim āpajjatī**ti tuṭṭhim pāpuṇāti.

Siyanti bhaveyyaṃ. **Appaṭiladdhassa paṭilābhāyāti** appattassa pāpūnanatthāya. **Cittam paṇidahaṭṭi** cittam ṭhapeti. **Cetaso paṇidhānapaccayāti** cittassa ṭhapanakāraṇā.

Sīlena vāti pañcasīlādisīlena vā. **Vatena vāti** dhutaṅgasamādānena vā. **Tapena vāti** vīriyasamādānena vā. **Brahmacariyena vāti** methunaviratiyā vā. **Devo vāti** mahānubhāvo devarāṇā vā. **Devaññātaro vāti** tesam aññātaro vā.

Jappantāti guṇavasena kathentā. **Pajappantāti** pakārena kathentā. **Abhijappantāti** visesena kathentā, upasaggavasena vā vaḍḍhitam.

9. Evaṃ paṭhamagāthāya “dūre vivekā hi tathāvidho”ti sādhetvā dutiyagāthāya ca tathāvidhānam dhammatam āvi katvā idāni tesam pāpakaraṇam¹ āvi karonto “**kāmesu giddhā**”ti gāthamāha.

Tassattho—**te** sattā kāmesu paribhogataṇhāya **giddhā**, pariyesanādīmanuyuttattā **pasutā**, sammohamāpannattā **pamūlhā**, avagamanatāya macchariyatāya Buddhādīnam vacanam anādiyatāya ca **avadāniyā**, kāyavisamādimhi **visame** niṭṭhā, antakāle maraṇadukkhūpanitā, “kiṃsu bhavissāma ito cutāse”ti paridevayantīti.

Giddhāti kāmarāgena giddhā. **Gadhitāti** saṅkapparāgena paccāsīsamānā hutvā gadhitā. **Mucchitāti** kāmataṇhāya mucchāparetā. **Ajjhosannāti** kāmanandiyā adhi-osannā ajjhotthaṭṭā. **Laggāti** kāmasinehena allīnā. **Laggitāti** kāmapariḷāhena ekībhūtā. **Palibuddhāti** kāmasaññāya āvaṭṭitā. Atha vā “diṭṭhidassane **giddhā**. Abhiṇhadassane **gadhitā**. Saṃsaggakiriyasmiṃ **mucchitā**. Vissāsakiriyasmiṃ **ajjhosannā**. Sinehavaḷaṅjasmiṃ **laggā**. Dvayaṃdvayasamāpattimhi **laggitā**. Aparāparam amuñcamānā hutvā **palibuddhā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Esantīti paccāsīsanti. **Gavesantīti** maggayanti. **Pariyesantīti** sabbākārena icchanti patthenti. Atha vā diṭṭhārammaṇe subhāsubham atthi, natthīti **esanti**. Subhāsubhārammaṇe paccakkham katvā vaḷaṅjanatthāya piyam karontā

1. Pāpakammakaraṇam (Syā)

gavesanti. Cittavasena **esanti.** Payogavasena¹ **gavesanti.** Karaṇavasena **pariyesanti.** Te duvidhe kāme paṭicca otaritvā carantīti **taccaritā.** Te ca kāme bahulaṃ yebhuyyena vaḍḍhenti pavattayantīti **tabbahulā.** Te ca kāme garuṃ katvā rahantīti² **taggarukā.** Tesu kāmesu ninnā namitā hutvā vasantīti **tanninnā.** Tesu kāmesu sanninnā³ hutvā vasantīti **tapponā.** Tesu kāmesu avalambitā hutvā tesuyeva namitā vasantīti **tappabbhārā.** Tesu kāmesu avattharivā mucchāparetappasaṅgā hutvā vadantīti **tadadhimuttā.** Te ca kāme adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā vasantīti⁴ **tadadhipateyyā.** Atha vā “ārammaṇassa iṭṭhabhāvena **taccaritā.** Ārammaṇassa kantabhāvena **tabbahulā.** Ārammaṇassa manāpabhāvena **taggarukā.** Ārammaṇassa piyabhāvena **tanninnā.** Ārammaṇassa kāmupasaṃhitabhāvena **tapponā.** Ārammaṇassa rajanīyabhāvena **tappabbhārā.** Ārammaṇassa mucchanīyabhāvena **tadadhimuttā.** Ārammaṇassa bandhanīyabhāvena **tadadhipateyyā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Rūpe pariyesantīti-ādīsu **pariyesantīti** aladdhassa lābhāya esanasena. **Paṭilabhantīti** hatthagatavasena. **Paribhuñjantīti** vaḷaṅjanavasena vuttanti nātabbaṃ. Kalahaṃ vivādaṃ karotīti **kalahakārako.** Tasmim̐ niyuttoti **kalahapasuto.** **Kammakārakā**disupi eseva nayo. **Gocare carantoti** vesiyādigocare, satipaṭṭhānādigocare vā caramāno. Tesu niyutto **gocarapasuto.** Ārammaṇūpanijjhānavasena jhānaṃ assa atthīti **jhāyī.** Tasmim̐ niyutto **jhānapasuto.**

Avagacchantīti apāyaṃ gacchanti. **Maccharinoti** sakasampattiṃ niguhantā⁵. **Vacananti** kathanāṃ. **Byapathanti** vākyapathaṃ. **Desananti** vissajjana-ovādaṃ. **Anusiṭṭhinti** anusāsanim̐. **Nādiyantīti** na gaṇhanti na garuṃ karonti. “Na paṭissantīti”ti vā pāṭho⁶, soyeva attho. Vatthuto macchariyadassanatthaṃ “**pañca macchariyāni āvāsamacchariyan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha āvāse macchariyaṃ **āvāsamacchariyaṃ.** Sesapadesupi eseva nayo.

1. Saṃyogavasena (Syā)

3. Bhattimā (Syā) gattimā (Ka)

5. Niguhino (Sī, Syā)

2. Dahantīti (Sī, Syā)

4. Carantīti (Syā) vadantīti (Ka)

6. Na allīyantīti vā pāṭho (Sī, Syā)

Āvāso nāma sakalārāṃhampi pariveṇampi ekovarakopi rattiṭṭhānādīnīpi. Tesu vasantā sukhaṃ vasanti, paccaye labhanti. Eko bhikkhu vattasampannasseva pesalassa bhikkhuno tattha āgamaṇaṃ na icchati, āgatopi “khippaṃ gacchatū”ti cintesi, idaṃ **āvāsamacchariyaṃ** nāma. Bhaṇḍanakārakādīnaṃ pana tattha vāsaṃ anicchato āvāsamacchariyaṃ nāma na hoti.

Kulanti upaṭṭhākakulampi ñātikulampi. Tattha aññassa upasaṅkamaṇaṃ anicchato **kulamacchariyaṃ** hoti. Pāpapuggalassa pana upasaṅkamaṇaṃ anicchato macchariyaṃ nāma na hoti. So hi tesaṃ pasādabhedāya paṭipajjati. Pasādaṃ rakkhituṃ samatthasseva pana bhikkhuno tattha upasaṅkamaṇaṃ anicchato macchariyaṃ nāma hoti.

Lābhoti catupaccayalābhova. Taṃ aññasmiṃ sīlavanteyeva labhante “mā labhatū”ti cintentassa **lābhamacchariyaṃ** hoti. Yo pana saddhādeyyaṃ vinipāṭeti, aparibhogadupparibhogādivasena vināseti, pūtibhāvaṃ gacchantampi aññassa na deti, taṃ disvā “sace imaṃ esa na labheyya, añño sīlavā labheyya, paribhogaṃ gaccheyyā”ti cintentassa macchariyaṃ nāma natthi.

Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi. Tattha sarīravaṇṇe maccharī “paro pāsādiko rūpavā”ti vutte taṃ na kathetukāmo hoti. Guṇavaṇṇamaccharī parassa sīlena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇaṃ na kathetukāmo hoti.

Dhammoti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakaṃ paṭivedhadhammaṃ na maccharāyanti, attanā paṭividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedhaṃ icchanti. Taṃ pana paṭivedhaṃ “pare jānantū”ti icchanti¹, tantidhammeyeva pana **dhammacchariyaṃ** nāma hoti. Tena samannāgato puggalo yaṃ guḷhaṃ ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti, taṃ aññe na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena dhammaṃ vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, yaṃ dhammaccharī nāma na hoti. Tattha ekacco puggalo lolo hoti, kālena samaṇo

1. Pare na jānantūti na icchanti (Sī, Ka)

hoti, kālena brāhmaṇo, kālena Nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu “ayaṃ puggalo paveni-āgataṃ tantim saṅhaṃ sukhumaṃ dhammantaraṃ bhinditvā āluḥessatī”ti na deti, ayaṃ puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana “ayaṃ dhammo saṅho sukhumo, sacāyaṃ puggalo gaṇhissati, aññaṃ byākaritvā attānaṃ āvi katvā nassissatī”ti na deti, ayaṃ dhammaṃ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma. Yo pana “sacāyaṃ imaṃ dhammaṃ gaṇhissati, amhākaṃ samayaṃ bhinditum samattho bhavissatī”ti na deti, ayaṃ dhammaccharī nāma hoti.

Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim kule aññesaṃ dānamānanādīni karonte disvā “bhinnaṃ vatidaṃ kulaṃ mamā”ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogaṃ viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīraṇṇaguṇavaṇṇamaccharena pana pariyattidhammacchariyena ca attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe “kim vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyattidhammaṅca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Api ca āvāsamacchariyena lohagehe paccati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, vaṇṇamacchariyena bhava bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti, dhammacchariyena Kukkuḷaniraye nibbattatīti.

Maccharāyanavasena **macchariyaṃ**. Maccharāyanākāro **maccharāyanā**. Maccharena ayitassa maccherasamaṅgino bhāvo **maccharāyittatā**. “Mayhameva hontu, mā aññassā”ti sabbāpi attano sampattiyo byāpetum na icchatīti viviccho, vivicchassa bhāvo **veviccham**, mudumacchariyassetam nāmaṃ. Kadariyo vuccati anādaro, tassa bhāvo **kadariyaṃ**, thaddhamacchariyassetam nāmaṃ. Tena hi samannāgato puggalo parampi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttampi cetam—

“Kadariyo pāpasāṅkappo, micchādiṭṭhi-anādarō.
Dadamānaṃ nivāreti, yācamānāna bhojanan”¹.

Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṃ añcati saṅkocetīti kaṭukañcuko, tassa bhāvo **kaṭukañcukatā**. Aparō nayo—kaṭukañcukatā vuccati kaṭacchuggāho. Samatittikapuṇṇāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto sabbatobhāgena saṅkuṭitena aggakaṭacchunā gaṇhāti pūretvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ maccharipuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmīṃ saṅkucite kāyopi tatheva saṅkucati paṭikuṭati paṭinivaṭṭati na sampasāriyatīti maccheranā “kaṭukañcukatā”²ti vuttaṃ.

Aggahitatham cittassāti paresaṃ upakāra karaṇe dānādīnā ākārena yathā na sampasāriyati, evaṃ āvaritvā gahitabhāvo cittaṃ. Yasmā pana maccharipuggalo attano santakaṃ paresaṃ adātukāmo hoti, parasantakaṃ gaṇhitukāmo. Tasmā “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassā”³ti pavattivasenassa attasampattinigūhanalakkhaṇatā, parasampattiggahaṇalakkhaṇatā a veditabbā.

Khandhamacchariyampi macchariyanti attano pañcakkhandhasaṅkhātāṃ upapattibhavaṃ aññehi asādhāraṇaṃ “acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassā”³ti pavattaṃ macchariyaṃ khandhamacchariyaṃ nāma. **Dhātu-āyatanamacchariyesupi** eseva nayo. **Gāhoti** gāhanicchayavasena gahaṇaṃ. **Avadaññutāyāti** Sabbaññubuddhānampi kathitaṃ ajānanabhāvena. Yācakānaṃ adadamāno hi tehi kathitaṃ na jānāti nāma. **Janā pamattāti** sativippavāsā janā. **Vacananti** saṅkhepavacanaṃ. **Byappathanti** vitthāravacanaṃ. **Desananti** upamaṃ dassetvā atthasandassanavacanaṃ. **Anusiṭṭhanti** punappunaṃ saṃlakkhāpanavacanaṃ. Atha vā dassetvā kathanāṃ **vacanaṃ** nāma. Gaṇhāpetvā kathanāṃ **byappatham** nāma. Toṣetvā² kathanāṃ **desanaṃ** nāma. Padassetvā³ kathanāṃ **anusiṭṭhi** nāma. Atha vā paritāpadukkhaṃ nāsetvā kathanāṃ **vacanaṃ** nāma. Pariḷāhadukkhaṃ nāsetvā kathanāṃ **byappatham** nāma. Apāyadukkhaṃ nāsetvā kathanāṃ **desanaṃ** nāma. Bhavadukkhaṃ nāsetvā kathanāṃ **anusiṭṭhi** nāma. Atha vā dukkhasaccapariññāpaṭivedhayuttaṃ **vacanaṃ**. Samudayasaccapahānapaṭivedhayuttaṃ **byappatham**. Nirodhasaccasacchikiriyaṭivedhayuttaṃ **desanaṃ**. Maggasaccabhāvanāpaṭivedhayuttaṃ **anusiṭṭhīti** evamādinā nayena eke vaṇṇayanti.

1. Saṃ 1. 96 piṭṭhe.

2. Attham dassetvā (Syā)

3. Padato dassetvā (Syā)

Na sussusantīti na suṇanti. **Na sotam odahantīti** savanattham kaṇṇasotam na ṭhapenti. **Na aññā cittaṃ upatṭhapenti** jānanattham cittaṃ na patiṭṭhapenti. **Anassavāti** ovādam asuṇamānā. **Avacanakarāti** suṇamānāpi vacanam na karontīti avacanakarā. **Paṭilomavuttinoti** paṭāṇī¹ hutvā pavattanakā. **Aññeneva mukham karontīti** karontāpi mukham na dentīti attho.

Visameti kāyasucaritādisammatassa samassa paṭipakkhattā visamam, tasmim visame. **Niviṭṭhāti** pavitṭhā dunnīharā. **Kāyakammeti** kāyato pavatte, kāyena vā pavatte kāyakamme. **Vacīkammādisupi** eseva nayo.

Tattha kāyakammavacīkammamanokammāni duccharitavasena vibhattāni, pāṇātipātādayo dasa-akusalakammamapathavasena vibhattāti nātabbam, ayam tāvettha sādharmaṇapadavaṇṇanā, asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttam hoti. Pāṇoti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyam. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānam aññataradvārapavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tīracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānam pana samabhāve sati kilesānam upakkamānaṅca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti—pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittam upakkamo tena maraṇanti. Chappayogā—sāhatthiko āṇattiko nissaggiyo thāvaro vijjāmayo iddhimayoti. Imasmim panatthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, tasmā nam na vitthārayissāma. Aññaṅca evarūpaṃ, atthikehi pana samantapāsādikam Vinayaṭṭhakatham² oloketvā gahetabbam.

1. Paṭilomāni (Sī)

2. Vi-Ṭṭha 2. 39 piṭṭhādīsu.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**, parassa haraṇaṃ¹ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmim̐ pana² parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmim̐ mahāsāvajjaṃ. Taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti—parapariggahitaṃ parapariggahitasaññitā theyyacittaṃ upakkamo tena haraṇanti. Chappayogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paṭicchannāvahāro parikappāvahāro kusāvahāroti imesaṃ pañcannaṃ avahārānaṃ vasena pavattanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesūti** methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammasevanādhīpāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavīttikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā Dhammarakkhitā sārakkhā sapaṇḍāṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkītā chandavāsini bhogavāsini paṭavāsini odapattakinī obhatacumbaṭakā dāsī ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhaṭṭā muhuttikāti etā dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnaṃ sārakkhasapaṇḍāṇḍānaṃ dasannaṃca dhanakkītādānanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā, idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So panesa micchācāro silādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro

1. Parasāmharaṇaṃ (Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe.)

2. Tasmim̐ (Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe.)

sambhārā—agamanīyavatthu tasmim̄ sevanacittam̄ sevanapayogo maggena maggapaṭipatti adhvāsanti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visamvādanādhīppāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo—**musāti** abhūtam̄ ataccham̄ vatthu. **Vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanam̄, lakkhaṇato pana atatham̄ vatthum̄ tathato param̄ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. So yamattham̄ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānam̄ attano santakam̄ adātukāmatāya “natthī”ti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanattham̄ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānam̄ appakampi telam̄ vā sappim̄ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telam̄ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānāyena pavatto appasāvajjo, adiṭṭham̄yeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānam̄ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti—atatham̄ vatthu visamvādanacittam̄ tajjo vāyāmo parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyākaṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamattham̄ jānāti, ayam̄ kiriyasamuṭṭhāpikā cetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇavācā¹ti-ādīsu yāya vācāya yassa tam̄ vācam̄ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvam̄ parassa ca suññabhāvam̄² karoti, sā **pisuṇavācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusam̄ karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayam̄ **pharusavācā**³. Yena sampham̄ palapati niratthakam̄, so **samphappalāpo**. Tesam̄ mūlabhūtāpi cetanā pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva idha adhippetāti.

Tattha saṁkiliṭṭhacittassa paresam̄ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **pisuṇavācā**. Sā yassa bhedaṁ

1. Pisuṇā vācā (Sī)

2. Piyasuññabhāvam̄ (Sī) pesuññabhāvam̄ (Syā)

3. Pharusā vācā (Sī)

Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**, so paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā honti—parasatto ca tassa ca vināsacintāti. Parasattavattuke hi kodhe uppannepi na tāva kammopathabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṃ na cintesi.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādītthi**. Sā “natthi dinnan”ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samhappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca.

Saññī. Asaññī. Nevasaññīnāsaññī bhavissāmāti rūpādivasena kaṅkhanti. **Bhavissāma nu kho mayanti**-ādinā attānaṃ kaṅkhanti. Tattha **bhavissāma nu kho. Na nu kho bhavissāmā**ti tassa sassatākāraṇca ucchedākāraṇca nissāya anāgate attānaṃ vijjamānataṇca avijjamānataṇca kaṅkhanti. **Kim nu kho bhavissāmā**ti jātiliṅgupapattiyo nissāya “khattiyā nu kho bhavissama. Brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññatarā”ti kaṅkhanti. **Kathaṃ nu kho bhavissāmā**ti saṅghānākāraṇca nissāya “dīghā nu kho bhavissāma. Rassa-odātakaṇhapamāṇika-appamāṇikādīnaṃ aññatarā”ti kaṅkhanti. Keci pana “issaranimmānādīni nissāya ‘kena nu kho kāraṇena bhavissāmā’ti hetuto kaṅkhantī”ti vadanti. **Kim hutvā kim bhavissāma nu kho mayanti** jāti-ādīni nissāya “khattiyā hutvā nu kho brāhmaṇā bhavissāma -pa- devā hutvā manussā”ti attano paramparaṃ kaṅkhanti. Sabbattheva pana **addhānanti** kālādhivacanametāṃ.

10. Yasmā etadeva **tasmā hi sikkhetha -pa- āhu dhīrā**ti. Tattha **sikkhethā**ti tisso sikkhā āvajjeyya. **Idhevā**ti imasmimyeva sāsane. Tattha sikkhitabbāti **sikkhā. Tissoti** gaṇanaparicchedo. **Adhisīlasikkhā**ti adhikaṃ uttamaṃ sīlanti adhisīlaṃ, adhisīlaṇca taṃ sikkhitabbaṭṭhena sikkhā cāti adhisīlasikkhā. Esa nayo adhicitta-adhipaññāsikkhāsu.

Katamaṃ panettha sīlaṃ, katamaṃ adhisīlaṃ, katamaṃ cittaṃ, katamaṃ adhicittaṃ, katamā paññā, katamā adhipaññāti? Vuccate—pañcaṅgadasaṅgasīlaṃ tāva

sīlameva. Tañhi Buddhhe uppannepi anupannepi loke pavattati. Uppanne Buddhhe tasmim̄ sīle Buddhāpi sāvakāpi mahājanam̄ samādapenti, anupanne Buddhhe Paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā samādiyanti. Te taṃ kusalam̄ dhammam̄ paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattim̄ anubhonti.

Pātimokkhasam̄varasīlam̄ pana “adhisīlan”ti vuccati. Tañhi sūriyo viya pajjotānam̄ Sineru viya pabbatānam̄ sabbalokiyasīlānam̄ adhikañceva uttamañca, Buddhuppādeyeva ca pavattati, na vinā Buddhuppādā. Na hi taṃ paññattim̄ uddharitvā añño satto ṭhapetum̄ sakkoti. Buddhāyeva pana sabbaso kāyavacīdvāra-ajjhācārasotam̄ chinditvā tassa tassa vītikkamassa anucchavikam̄ taṃ sīlasam̄varam̄ paññapenti. Pātimokkhasam̄varatopi ca maggaphalasampayuttameva sīlam̄ adhisīlam̄.

Kāmāvacarāni pana aṭṭha kusalacittāni lokiya-aṭṭhasamāpatticittāni ca ekajjham̄ katvā cittamevāti veditabbāni. Buddhuppādānuppāde cassa pavatti, samādapanam̄ samādānañca sīle vuttanayeneva veditabbam̄.

Vipassanāpādakam̄ aṭṭhasamāpatticittam̄ pana “adhicittan”ti vuccati. Tañhi adhisīlam̄ viya sīlānam̄, sabbalokiyacittānam̄ adhikañceva uttamañca, Buddhuppādeyeva ca hoti, na vinā Buddhuppādā. Tatopi ca maggaphalacittameva adhicittam̄.

“Atthi dinnam̄ atthi yiṭṭhan”ti¹ ādinayappavattam̄ pana kammassakatāññam̄ paññā. Sā hi Buddhhe uppannepi anupannepi loke pavattati. Uppanne Buddhhe tassā paññāya Buddhāpi sāvakāpi mahājanam̄ samādapenti, anupanne Buddhhe Paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā sattā samādiyanti. Tathā hi Aṅkuro dasavassasahassāni mahādānam̄ adāsi. Velāmo Vessantaro aññe ca bahū paṇḍitamanussā mahādānāni adāmsu. Te taṃ kusalam̄ dhammam̄ paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattim̄ anubhaviṃsu.

yadetaṃ kāyakammādīnaṃ samādhāna¹vasena, kusalānañca dhammānaṃ
patiṭṭhāvasena vuttaṃ sīlaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ cetanādibhedena
bhinnassāpi samādhāna¹ patiṭṭhābhāvānatikkamanato. Evaṃ lakkhaṇassa
panassa—

Dussīlyaviddhamāsanatā, anavajjaguṇo tathā.
Kiccasampatti-atthena, raso nāma pavuccati.

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccaṭṭhena rasena dussīlyaviddhamāsanarasam,
sampatti-atthena rasena anavajjarasanti veditabbaṃ.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññubhi.
Ottappañca hirī ceva, padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ.

Tañhidaṃ sīlaṃ “kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyyaṃ”ti evaṃ
vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, soceyyabhāvena paccupaṭṭhāti gaṇanabhāvaṃ
gacchati. Hirottappañca pana tassa viññūhi padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ,
āsannakāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva tiṭṭhati ca,
asati neva uppajjati ceva na tiṭṭhati cāti evaṃvidhena sīlena sīlavā hoti.
Etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa, vattapaṭipattiṃ vā
pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttaṃ hetam paṭisambhidāyaṃ²
“kiṃ sīlanti, cetanā sīlaṃ cetasikaṃ sīlaṃ saṃvaro sīlaṃ avītikkamo
sīlan”ti.

Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa
vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi
viramantassa virati. Api ca cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa
sattakammaphacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhijjhaṃ pahāya
vigatābhijjhena cetasā viharatī”ti-ādinā³ nayena
Saṃyuttamahāvagge⁴ vuttā anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhidhammā.
Saṃvaro sīlanti ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo pātimokkhasaṃvaro
satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisāṃvaro vīriyasaṃvaro. Tassa
nānākaraṇaṃ upari āvi bhavissati. **Avītikkamo sīlanti** samādinnaṣīlassa
kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ, avītikkamasīlanti
idameva

1. Samādāna (Sī) 2. Khu 9. 43 piṭṭhe. 3. Dī 1. 67 piṭṭhe. 4. Saṃ 3. 8 piṭṭhe.

nippariyāyato sīlaṃ. Cetanāsīlaṃ, cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Pātimokkhanti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā “pātimokkhan”ti vuttaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** pātimokkhasaṃvarasīlena samannāgato. **Ācāragocarasampannoti** ācārena ceva gocarena ca sampanno. **Aṇumattesūti** appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayadassī. **Samādāyāti** sammā ādiyivā. **Sikkhati sikkhāpadesūti** taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyivā sikkhati. Api ca samādāya sikkhati sikkhāpadesūti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhakoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā, taṃ sabbaṃ samādāya sikkhati.

Khuddako sīlakkhandhoti saṃghādisesādisāvaseso sīlakkhandho. **Mahantoti** pārājikādiniravaseso. Yasmā pana pātimokkhasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ “patiṭṭhā”ti vuttaṃ. Patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusalā dhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti patiṭṭhā. Ayamatto “sīle patiṭṭhāya naro sapañño”¹ti ca, “patiṭṭhānalakkhaṇaṃ mahārāja sīlaṃ sabbesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ”²ti ca, “sīle patiṭṭhito kho mahārāja -pasabbe kusalā dhammā na parihāyanti”²ti ca ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppatti-atthena **ādi**. Vuttampi cetam “tasmā tiha tvam Uttiya-ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”³ti. Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamam nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādi-paricchedena vibhajivāva nagaraṃ māpeti. Evameva yogāvacarō ādito sīlaṃ visodheti, tato aparabhāge samādhivipassanā maggaphalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamam tīhi khārehi vattham dhovivā parisuddhe vatthe yadicchakam raṅgajātam upaneti, yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evameva

1. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhesu.

2. Khu 11. 32 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 144 piṭṭhe.

yogāvacarō āditovā sīlaṃ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti. Tasmā sīlaṃ “ādī”ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhabhāya **caraṇaṃ**. Caraṇāti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disaṃ gamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripuṇṇapādasseva jāyati, evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamaṇāya nānagamaṇaṃ na sampajjati. Yassa pana taṃ abhinnaṃ hoti akhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ, tassa nibbānagamaṇāya nānagamaṇaṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ “caraṇaṃ”ti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamaṇavasena **saṃyamo**. Saṃvaraṇavasena **saṃvaroti** ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha saṃyameti vītikkamavipphandaṇaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti vītikkamavasena tassa vipphandaṇaṃ na detīti saṃyamo. Vītikkamassa pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahaṭṭīti saṃvaro.

Mokkhanti uttamaṃ mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubbūmakakusalaṃ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena “mokkhaṇ”ti. Pamukhe sādhiṭi **pāmokkhaṃ**, pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. **Kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyāti** catubbūmakakusalānaṃ paṭilābhatthāya pāmokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti veditabbaṃ.

Viviceva kāmehi kāmehi vivicca vinā hutvā apakkamitvā¹. Yo paṇāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmim paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharāṇasamaye avijjamaṇānaṃpi kāmaṇaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmapariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? “Viviceva kāmehi”ti evaṃ hi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūnimassa jhānassa kāma paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṃ na pavattati andhakāre sati paḍipobhāso² viya, tesam pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārimatīrasseva. Tasmā niyamaṃ karotīti.

1. Apasakketvā (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.)

2. Paḍipo (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.)

Tattha siyā “kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyā”ti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Tamnissaraṇato hi pubbapade eva esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmaṇameva nissaraṇaṃ. Yathāha “kāmaṇametam nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhammaṃ”ti¹. Uttarapadepi pana yathā “idheva bhikkhave samaṇo², idha dutiyo samaṇo”ti³ ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharitum. Tasmā vivicceva kāmehi, vivicceva akusalehi dhammehīti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādharmaṇavacanena tadaṅgavivekādayo kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅghaṃ gacchanti, tathāpi pubbabhāge kāyavivekacittavivekavikkhambhanavivekā daṭṭhabbā.

Lokuttaramaggakkaṇe

kāyavivekacittavivekasamucchedavivekanissaraṇavivekā.

Kāmehīti iminā pana padena ye ca idha “katame vatthukāmā manāpikā rūpā”ti-ādinā nayena vatthukāmā vuttā, ye ca idheva Vibhaṅge “chando kāmo rāgo kāmo chandarāgo kāmo saṅkappo kāmo rāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo”ti evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅghatā icceva daṭṭhabbā. Evañhi sati vivicceva kāmehīti vatthukāmehipi viviccevāti attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammehīti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmaṇavivekavacanato yeva ca etesaṃ paṭhamena saṅkilesavatthupphānaṃ, dutiyena saṅkilesappahānaṃ, paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hotīti

1. Khu 1. 237 Itivuttake.

2. Paṭhamo samaṇo (Syā, Ka)

3. Ma 1. 92 piṭṭhe.

ñātabbāṃ. Esa tāva nayo “kāmehi”ti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādihi anekabhedo kāmaccandova “kāmo”ti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katamo kāmaccando, kāmo”ti-ādinā¹ nayena Vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visuṃ vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmatoṭi avatvā kāmehiṭi vuttaṃ. Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā, kāmaccando”ti-ādinā nayena Vibhaṅge² uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato² nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni, tesāṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni, viddhaṃsakāni vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi “samādhi kāmaccandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyā”ti peṭake³ vuttaṃ.

Evamettha vivicceva kāmehiṭi iminā kāmaccandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti, vivicca akusalehi dhammehiṭi iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ aggahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmaccandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādāna-abhiijhākāyaganthakāmarāgasāmyojanānaṃ, dutiyena avasesa-oghayogāsava-upādānaganthasāmyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṃsāmpayuttakānaṃca, dutiyena avijjāya taṃsāmpayuttakānaṃca. Api ca paṭhamena lobhasāmpayutta-aṭṭhacittupādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittupādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ “**savitakkaṃ savicāraṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha

1. Abhi 2. 266 piṭṭhe.

2-2. Uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato (Abhi-Ṭṭha 1. 210 piṭṭhe.)

3. Pariyesitabbāṃ.

ārammaṇe cittaassa abhiniropanalakkhaṇo vitakko,
 ārammaṇānumajjanalakkhaṇo vicāro. Santepi ca nesam katthaci aviyoge
 oḷārikatṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhīghāto viya cetaso
 paṭhamābhiniṇipāto vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca
 ghaṇḍānuravo viya anupabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko
 paṭhamuppattikāle paripphandanabhūto cittaassa, ākāse uppatitukāmassa
 pakkhino pakkhavikkhepo viya, padumābhimukhapāto viya ca
 gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro
 nātiparipphandanabhāvo cittaassa, ākāse uppatitassa pakkhino
 pakkhappasāraṇam viya, paribbhamanam viya ca padumābhimukhapatitassa
 bhamarassa padumassa uparibhāge.

Dukanipātāṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi
 pakkhehi vātam gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanam viya ārammaṇe
 cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇattham pakkhe
 phandāpayamānassa gamanam viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti
 vuttam. Tam anuppabandhena pavattiyam yujjati. So pana nesam viseso
 paṭhamadutiyaḷjhānesu pākaṭo hoti. Api ca malaggahitam kamsabhājanam
 ekena hatthena daḷham gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṇḍupakena¹
 parimajjantassa daḷhaggahaṇahattho viya vitakko. Parimajjanahattho viya
 vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā
 bhājanam karontassa uppīlanahattho viya vitakko. Ito cito ca
 sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍālam karontassa majjhe
 sannirumbhitvā² ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko. Bahi
 paribbhamanaḷkaṇṭako viya anumajjamāno vicāro. Iti iminā ca vitakkena
 iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena ca phalena cāti idam
 jhānam “savitakkam savicāran”ti vuccati.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā
 viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammārāsīti attho. Tasmā vivekā,
 tasmim vā viveke jātanti vivekajam. **Pītisukhanti** ettha piṇayatīti pīti, sā
 sampiyāyanalakkhaṇā. Sā panesā

1. Cuṇṇatelaṇḍupakena (Sī)

2. Sannirujjhitvā (Ka)

khuddikāpīti¹ khaṇikāpīti okkantikāpīti ubbegāpīti pharaṇāpīti pañcavidhā hoti.

Tattha khuddikāpīti sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. Khaṇikāpīti khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. Okkantikāpīti samuddatīraṃ vīci viya, kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegāpīti balavatī hoti, kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇapattā.

Pharaṇāpīti atibalavatī hoti. Tāya hi uppanāya sakalasarīraṃ dhamitvā² pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākāṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiṃ citta-passaddhiṃ, passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākāṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasaṅgahaṃ, sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākāṃ gacchantaṃ tividhaṃ samādhiṃ paripūreti khaṇikasamādhiṃ upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃcāti. Tāsu yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṅgatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmim atthe adhippetā pīti.

Itaraṃ pana sukhayatīti **sukhaṃ**, yassa uppajjati, taṃ sukhitāṃ karotīti attho. Sukhanaṃ vā sukhaṃ, suṭṭhu vā khādanti khaṇanti ca kāyacittābādhanā sukhaṃ, somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Taṃ sātalaṅghanaṃ. Santepi ca nesā katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhataṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantodakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyappavesana-udakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmim tasmim samaye pākābhāvato cetā vuttanti veditaṃ. Iti ayaṃ pīti idaṃ sukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ “pītisukhaṃ”ti vuccati.

Atha vā pīti ca sukhaṃcā pītisukhaṃ dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti evampi vivekajaṃ pītisukhaṃ. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti, tañcassa atthi,

1. Khuddakāpīti (Syā, Ka)

2. Pharitvā (Syā, Visuddhimagga)

tasmā alopasamāsaṃ katvā ekapadeneva “vivekajamṭisukhan”tipi vattum yujjati.

Paṭhamanti gaṇanānupubbataṃ paṭhamam, idaṃ paṭhamam uppannantipi paṭhamam. **Jhānanti** duvidham jhānam ārammaṇūpanijjhānam lakkhaṇūpanijjhānañcāti. Tattha aṭṭha samāpattiyo pathavīkasiṇādi-ārammaṇam upanijjhāyantīti **ārammaṇūpanijjhānanti** saṅkhyam gatā. Vipassanāmaggaṭṭhalāni pana **lakkhaṇūpanijjhānam** nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upanijjhānato lakkhaṇūpanijjhānam. Vipassanāya katakiccassa maggena ijghanato maggo lakkhaṇūpanijjhānam, phalam pana nirodhasaccam tathalakkhaṇam upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānam. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇūpanijjhānam, lokuttaramaggakkhaṇe lakkhaṇūpanijjhānam adhippetam. Tasmā ārammaṇūpanijjhānato ca lakkhaṇūpanijjhānato ca paccanīkajhāpanato ca jhānanti veditabbam.

Upasampajjāti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttam hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttam hoti. **Viharatīti** tadanurūpena iriyāpathavihārena iriyati, vuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanam vuttim abhinipphādeti.

Tam panetam paṭhamajjhānam pañcaṅgavippahīnam pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇam, dasalakkhaṇasampannam. Tattha kāmaccando byāpādo thinamiddham uddhaccakukkuccam vicikicchāti imesam pañcannam nīvaraṇānam pahānavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānam uppajjati. Tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni. Kāmaccandena hi nānāvisayappalobhitam cittam na ekattārammaṇe samādhīyati kāmaccandābhībhūtam vā, tam na kāmādhātuppahānāya paṭipadam paṭipajjati. Byāpādena vā ārammaṇe paṭihaññamānam na nirantaram pavattati. Thinamiddhābhībhūtam akammaññam hoti. Uddhaccakukkuccaparetam avūpasantameva hutvā paribbhamati. Vicikicchāya upahatam jhānādhigamasādhikam paṭipadam nārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā etāneva pahānaṅgānīti vuttāni.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittam abhiniropeti, vicāro anupabandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetasso

payogasampattisambhavā pīti pīṇanam sukhañca upabrūhanam karoti. Athassa sesasampayuttadhammā¹ etehi abhiniropanānubandhana-pīṇanupabrūhanehi anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samam sammā ca ādhiyati. Tasmā vitakko vicāro pīti sukham cित्तेkaggatāti imesam pañcannam uppattivāsena pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānam uppannam nāma hoti. Tenassa etāni pañcaṅgasamannāgatānīti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva jhānam nāma atthīti gahetabbam. Yathā pana aṅgamattavaseneva caturaṅginī senā. Pañcaṅgikam tūriyam. Aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati. Evamidampi aṅgamattavaseneva pañcaṅgikanti vā pañcaṅgasamannāgatanti vā vuccatīti veditabbam.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni. Idha pana upacāratopi balavatarāni rūpāvacaralakkhaṇappattāni nipphannāni. Ettha hi vitakko suvisadena ākārena ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati. Vicāro ativiya ārammaṇam anumajjamāno. Pītisukham sabbāvantampi kāyam pharamānam. Tenevāha “nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭam hoti”². Cित्तेkaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimam samuggapaṭalam viya ārammaṇesu phusitā hutvā uppajjati, ayametesam itarehi viseso. Tattha cित्तेkaggatā kiñcāpi “savitakkam savicāran”³ti imasmim pāṭhe na niddiṭṭhā, tathāpi Vibhaṅge³ “jhānanti vitakko vicāro pīti sukham cित्तेkaggatā”³ti evam vuttattā aṅgameva. Yena hi adhippāyena Bhagavatā uddeso kato, soyeva tena Vibhaṅge pakāsitoti.

Tividhakalyāṇa

Tividhakalyāṇam, dasalakkhaṇasampannanti ettha pana ādimajjhapariyosānavasena tividhakalyāṇatā. Tesamyeva ca ādimajjhapariyosānānam lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā. Tatrāyam Pāḷi—

Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānam, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīni lakkhaṇāni,

1. Atha nam sasesasampayuttadhammam (Visuddhimagga)

2. Dī 1. 70 piṭṭhādīsu.

3. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

yo tassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittam paṭipajjati, paṭipannattā tatha cittaṃ pakkhandati. Yañca paripanthato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittam paṭipajjati, yañca paṭipannattā tatha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati “paṭhamam jhānam ādikalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannañcā”ti.

Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni, visuddham cittaṃ ajjupekkhati, samathapaṭipannam ajjupekkhati, ekattupaṭṭhānam ajjupekkhati. Yañca visuddham cittaṃ ajjupekkhati, yañca samathapaṭipannam ajjupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānam ajjupekkhati. Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati “paṭhamam jhānam majjhekalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannañcā”ti.

Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā, pariyoṣānam, pariyoṣānassa kati lakkhaṇāni? Pariyoṣānassa catthāri lakkhaṇāni, tatha jātānam dhammānam anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānam ekarāsaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanatṭhena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyoṣānam, pariyoṣānassa imāni catthāri lakkhaṇāni. Tena vuccati “paṭhamam jhānam pariyoṣānakalyāṇaṇceva hoti catulakkhaṇasampannañcā”ti¹.

“Tatra **paṭipadāvisuddhi** nāma sasambhāriko upacāro.

Upekkhānubrūhanā nāma appanā. **Sampahaṃsanā** nāma paccavekkhaṇā”ti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagatam cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti² upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṃsitan”ti¹ Pāḷiyam vuttam, tasmā anto-appanāyameva āgamanavasena **paṭipadāvisuddhi**, tatra majjhattupekkhāya kiccavasena **upekkhānubrūhanā**, dhammānam anativattanādibhāvasādhanaena pariyoḍāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena **sampahaṃsanā** ca veditabbā.

1. Paṭisam 167 piṭṭhe.

2. Paṭipadāvisuddhilakkhaṇaṇceva hoti (Sī, Syā)

Katham? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmim̐ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati. Visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimam̐ samathanimittam̐ paṭipajjati.

Majjhimasamathanimittam̐ nāma samappavatto appanāsamādhiyeva. Tadanantaram̐ pana purimacittam̐ ekasantatipariṇāmanayena tathattam̐ upagacchamānam̐ majjhimam̐ samathanimittam̐ paṭipajjati nāma, evam̐ paṭipannattā tathattupagamanena tatha pakkhandati nāma. Evam̐ tāva purimacitte vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇe ye va āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evam̐ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāram̐ akaronto visuddham̐ cittaṃ ajjupekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāram̐ akaronto samathapaṭipannam̐ ajjupekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggam̐ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāram̐ akaronto ekattupaṭṭhānam̐ ajjupekkhati nāma. Evam̐ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evam̐ upekkhānubrūhite tatha jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññam̐ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādāni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yañcesa tadupagam̐ tesam̐ anativattana-ekarasabhāvānam̐ anucchavikam̐ vīriyam̐ vāhayati, yā cassa tasmim̐ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākāra yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu tam̐ tam̐ ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannāva, tasmā “dhammānam̐ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā”ti vuttaṃ.

Vitakkavicārānam̐ vūpasamāti vitakkassa ca vicārassa cāti imesam̐ dvinnam̐ vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadharmā na santi, aññe ye va hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam̐ dutiyajjhānādīnam̐ adhigamo hotīti dassanattam̐ “vitakkavicārānam̐

vūpasamā”ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ajjhattanti** idha niyakajjhattaṃ adhippetam, **Vibhaṅge** pana “ajjhattaṃ paccattan”ti¹ ettakameva vuttam. Yasmā niyakajjhattaṃ adhippetam, tasmā attani jātam, attano santāne nibbattanti ayamettha attho.

Sampasādananti sampasādanam vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanam, nīlavaṇṇayogato nīlavattham viya. Yasmā vā tam jhānam sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati, tasmāpi “sampasādanam”ti vuttam. Imasmim ca atthavikappe sampasādanam cetasoti evam padasambandho veditabbo. Purimasmim pana atthavikappe cetasoti etam ekodibhāvena saddhim yojetabbaṃ.

Tatrāyam atthayojanā—eko udetīti **ekodi**, vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko asahāyo hutvātipi vattum vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, utthāpetīti attho. Seṭṭhaṭṭhena eko ca so udi cāti **ekodi**, samādhissetam adhivacanam. Iti imam ekodim bhāveti vaḍḍhetīti idam dutiyajjhānam **ekodibhāvam**. So panāyam ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa. Tasmā etam “**cetasso ekodibhāvan**”ti vuttam.

Nanu cāyam saddhā paṭhamajjhānēpi atthi, ayañca ekodināmako samādhi, atha kasmā idameva “sampasādanam cetaso ekodibhāvan”ti vuttanti? Vuccate—adum hi paṭhamajjhānam vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalam na suppasannam hoti, tasmā satiyāpi saddhāya sampasādananti na vuttam. Na suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvanti na vuttam. Imasmim pana jhāne vitakkavicārapalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo. Tasmā idameva evam vuttanti veditabbaṃ.

Avitakkam avicāranti bhāvanāya pahīnattā etasmiml, etassa vā vitakko natthīti avitakkam. Imināva nayena avicāram. Etthāha “nanu ca

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’ti imināpi ayamatto siddho, atha kasmā puna vuttam ‘avitakkaṃ avicāraṃ’ti”. Vuccate—evametaṃ, siddhovāyamatto. Na panetaṃ tadatthadīpakaṃ, nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhigamo hotīti dassanattaṃ ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’ti evaṃ vuttan”ti.

Api ca vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālussiyassa¹. Vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva nivarapaṭṭhānā, na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidam vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakka-avicārabhāvassa hetuparidīpakañca. Na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakaṃ. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkaṃ avicāraṃ”ti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito, sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi “samādhī”ti vattabbaṃ arahati, vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattaṃ idameva “samādhijan”ti vuttam. **Pītisukhanti** idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbata² dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ uppannantipi dutiyaṃ.

Pītiyā ca virāgāti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanam vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā **ca**-saddo sampiṇḍanatto, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñca bhīyyo vūpasamā cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanatto hoti, tasmā pītiyā jigucchanā ca samatikkamā cāti³ ayamatto daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhīyyo vitakkavicārānañca vūpasamāti evaṃ yojanā veditabbā.

1. Kilesakālussiyassa (Ka)

2. Gaṇanānupubbato (Sī, Syā)

3. Vūpasamā cāti (Ka) (Abhi-Ṭṭha 1. 216 piṭṭhe.)

Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamāti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. “Vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti hi vutte idaṃ paññāyati “nūna¹ vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā”ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā”ti² evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ³ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno⁴ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tenāyamattho vutto “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā”ti.

Upekkhako ca viharatīti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī “upekkhako”ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā brahmavihārupekkhā bojjhaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha bhikkhave bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”ti⁵ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachalārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārahūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharatī”ti⁶ evamāgatā sattesu majjhattākārahūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

1. Nanu (Sī, Syā)

3. Evaṃ pahāne vuccamāne (Ka)

5. Am 2. 247 piṭṭhe.

2. Ma 2. 98, 99 piṭṭhe.

4. Vūpasame vuccamāne (Ka)

6. Dī 1. 234; Ma 1. 47 piṭṭhesu.

Yā pana “upekkhāsambojjhaṅgam bhāveti vivekanissitan”¹ti¹ evamāgatā saha-jātānaṃ dhammānaṃ majjhataṅkārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittam manasi karoti”²ti² evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā pana “kati saṅkhārupekkhā samathavasena³ uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti, aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”⁴ti⁴ evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhā santiṭṭhanāgahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti upekkhāsahagatan”⁵ti⁵ evamāgatā adukkhamasukhasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā pana “yadatthi yaṃ bhūtam, taṃ pajahati, upekkham paṭilabhati”⁶ti⁶ evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhako ca viharati”⁷ti⁷ evamāgatā aggasukhepi tasmim apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati pārisuddhim catuttham jhānam”⁷ti⁷ evamāgatā sabbapaccanīkapaṭisuddhā paccanīkavūpasamanepi sabyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā panassā ayaṃ

1. Ma 2. 204 piṭṭhe.

2. Am 1. 258 piṭṭhe.

3. Samādhivasena (sabbattha)

4. Khu 9. 62 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

6. Ma 3. 51; Am 2. 450 piṭṭhesu.

7. Abhi 1. 45; Dī 1. 71 piṭṭhesu.

bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya, tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi esā, kiccavasena dvidhā bhinnā, yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavitṭhaṃ sappam ajapadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake¹ nipannaṃ disvā “sappo nu kho no”ti avalokentassa sovattikattayaṃ² disvā nibbematikassa “sappo na sappo”ti vicinane majjhataṭṭā uppajjati, evameva yā āradhāvipassakassa vipassanāññaṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhataṭṭā uppajjati, ayaṃ vipassanupekkhā. Yathā pana tassa purisassa ajapadaṇḍakena gāḷhaṃ sappam gahetvā “kintāhaṃ imaṃ sappam aviheṭṭento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyyan”ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhataṭṭā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggaṇe majjhataṭṭā, ayaṃ saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu majjhataṭṭāsaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññaṃaññaṃca avasesāhi ca atthato bhinnāyevāti. Āha cettha—

“Majjhatabrahmabojjhaṅga, chaḷaṅgajhānasuddhiyo.

Vipassanā ca saṅkhāra, vedanāvīriyaṃ iti.

Vitthārato dasopekkhā, chamajjhataṭṭāto tato.

Duve paññā tato dvīhi, catassova bhavantimā”ti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha— “nanu cāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyaṃjānesupī atthi. Tasmā tatrāpi ‘upekkhako ca viharatī’ti evamayam vattabbā siyā, sā kasmā na vuttā”ti. Aparibyattakiccato.

1. Thusakoṭṭhāse (Syā)

2. Sovattikattayaṃ (Ka)

Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ, vitakkādīhi abhibhūtattā. Idha paṇāyaṃ vitakkavicārapīṭhi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Sato ca sampajānoti ettha saratīti **sato**. Sampajānātīti **sampajāno**. Iti puggalena sati ca sampajāñaṅga vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asamussanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇaṃ sampajāñaṅgaṃ, tīraṇarasam, pavicayapaccupaṭṭhānaṃ.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajāñaṅga purimajjhānesupi atthi. Muṭṭhassatissa hi asampañānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā. Oḷārikattā pana tesaṃ jhānaṅgaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajāñaṅgakiccaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajāñaṅgakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo—yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenuṃ upagacchati, evamidam tatiyajjhānasukhaṃ pīṭito apanītampi satisampajāñaṅgarakkhena¹ arakkhiyamānaṃ punadeva pīṭim upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā, sukhe vāpi sattā sārājanti. Idaṅga atimadhurasukhaṃ, tato param sukhābhāvā. Satisampajāñaṅganubhāvena panettha sukhe asārājantā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbam.

Idāni **sukhaṅga kāyena paṭisaṃvedetīti** ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santepi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ. Yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo, yassa phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhaṅga kāyena paṭisaṃvedetī”ti āha.

Idāni **yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti** ettha yaṃjhānāhetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsentī, pasaṃsantīti adhippāyo. Kinti?

1. Apanītaṃ, taṃ satisampajāñaṅgarakkhena (Ka)

Upekkhako satimā sukhavihārīti. Tam tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ pasamsantīti? Pasamsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhīyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajjanasevitameva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā pasamsāraho. Iti pasamsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasamsāhetubhūte guṇe pakāsento “upekkhako satimā sukhavihārī”ti evaṃ pasamsantīti veditabbaṃ. **Tatiyanti** gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ uppannantipi tatiyaṃ.

Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. **Pubbevā**ti tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa ca cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti.

Kadā pana nesāṃ pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthajjhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānaṃ upacārakkhaṇesu. Evametesāṃ pahānakkamena avuttānaṃ, **Indriyavibhaṅge** pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhassomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesāṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesāṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ. Sukhindriyaṃ. Somanassindriyaṃ aparisesāṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu sukhasa ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesāṃ nirujjhati”¹ti evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti. Atisayanirohattā. Atisayanirodho hi nesāṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho.

1. Saṃ 3. 188 piṭṭhe.

Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍamsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva anto-appanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetam na suṭṭhu niruddham hoti, paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyaṃ, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīnassāpi¹ domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca satī uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārābhāve. Appahīnāyeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, na tveva dutiyajjhāne, pahīnappaccayattā. Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapañītarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhasa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānūpacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā, appanāpattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca “etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”²ti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ katanti.

Etthāha—“athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā”³ti? Sukhaggahaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ **adukkhamasukhanti** ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā dubbiññeyyā, na sakkā sukkena gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā vā tathā vā upasaṅkamitvā gahetuṃ, asakkuṇeyyassa goṇassa sukhagahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā² gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ “ayaṃ so gaṇhatha nan”³ti tampi gāhāpeti, evameva Bhagavā sukhaggahaṇatthaṃ sabbā etā samāharīti. Evañhi samāhaṭā etā dassetvā “yaṃ neva sukhaṃ, na dukkhaṃ, na somanassaṃ, na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā”³ti sakkā hoti esā gāhayituṃ.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanatthañcāpi etā vuttāti veditabbā. Dukkappahānādayo³ hi tassā paccayā. Yathāha—

1. Pahīnassa (Ka)

2. Sabbe (Ka)

3. Sukhappahānādayo (Vi-Ṭṭha 1. 124 piṭṭhe.) sukhadukkappahānādayo (Abhi-Ṭṭha 1. 222 piṭṭhe.)

sati-ādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi
 “upekkhāsati-parisuddhin”ti na vuttaṃ. Idha pana
 vitakkādi-paccanikadhammatejābhivhavābhāvā sabhāgāya ca
 upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā
 ativiya parisuddhā, tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya
 saha-jātāpi sati-ādayo parisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idameva
 “upekkhāsati-parisuddhin”ti vuttanti veditabbaṃ. **Catutthanti**
 gaṇanānupubbata¹ catutthaṃ. Idaṃ catutthaṃ uppannantipi catutthaṃ.

Paññavā hotīti paññā assa atthīti paññavā. **Udayatthagāminiyāti**
 udayagāminiyā ceva atthagāminiyā ca. **Samannāgatoti** paripuṇṇo. **Ariyāyāti**
 niddosāya. **Nibbedhikāyāti** nibbedhapakkhikāya. **Dukkakkhayagāminiyāti**
 nibbānagāminiyā. **So idaṃ dukkhanti** evamādīsu “ettakaṃ dukkhaṃ na ito
 bhīyo”ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ
 pajānāti paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ “**ayaṃ**
dukkhasamudayo”ti. Tadubhayampi yaṃ thānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesāṃ
 appavattim nibbānaṃ “**ayaṃ dukkhanirodhoti**. Tassa ca sampāpakaṃ
 ariyamaggaṃ “**ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**”ti
 sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti paṭivijjhatīti evamattho
 veditabbo.

Evam sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento
 “**ime āsavā**”ti-ādimāha. Te vuttanayeneva veditabbā. Evam tisso sikkhāyo
 dassetvā idāni tāsāṃ pāripūrikkamaṃ dassetuṃ “**imā tisso sikkhāyo**
āvajjanto sikkheyyā”ti-ādimāha. Tassattho—paccekaṃ paripūretuṃ
 āvajjantopi sikkheyya, āvajjitvāpi “ayaṃ nāma sikkhā”ti jānantopi
 sikkheyya, jānitvā punappunaṃ passantopi sikkheyya, passitvā yathādiṭṭhaṃ
 paccavekkhantopi sikkheyya, paccavekkhitvā tattheva cittaṃ acalaṃ katvā
 paṭiṭṭhapentopi sikkheyya,
 taṃtaṃsikkhāsampayuttasaddhāvīriyasatisamādhipaññāhi sakasakakiccaṃ
 karontopi sikkheyya, abhiññeyyābhijānanakālepi taṃ taṃ kiccaṃ karontopi
 tisso sikkhāyo sikkheyya, adhisīlaṃ ācareyya, adhicittaṃ sammā careyya,
 adhipaññaṃ samādāya vatteyya.

1. Gaṇanānupubbato (Si)

Idhāti mūlapadam. **Imissā diṭṭhiyā**ti-ādīhi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātāṃ Sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Tañhi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhī**ti vuccati. Tasseva khamanavasena **khanti**, ruccanavasena **ruci**, gahaṇavasena **ādāyo**, sabhāvaṭṭhena **dhammo**, sikkhitabbaṭṭhena **vinayo**, tadubhayenapi **dhammavinayo**, pavuttavasena **pāvacaṇaṃ**, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ**, anusīṭṭhidānavasena **Satthusāsana**nti vuccati. Tasmā “imissā diṭṭhiyā”ti-ādīsu imissā Buddhadiṭṭhiyā imissā Buddhakhantiyā imissā Buddharuciya imasmim Buddha-ādāye imasmim Buddhadhamme imasmim Buddhavinaye.

Ye kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi “ime dhammā sarāgāya saṃvattanti, no virāgāya, saññogāya saṃvattanti, no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti, no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti, no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti, no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti, no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti, no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti, no subharatāyā”ti. Ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi “neso dhammo, neso vinayo, netaṃ Satthusāsanaṃ”ti.

Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi “ime dhammā vi-arāgāya saṃvattanti, no sarāgāya -pa- subharatāya saṃvattanti, no dubbharatāyā”ti. Ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi “eso dhammo, eso vinayo, etaṃ Satthusāsanaṃ”ti¹—

evaṃ vutte imasmim Buddhadhammavinaye imasmim Buddhapāvacaṇe imasmim Buddhabrahmacariye imasmim Buddhasāsanaṃti evamattho veditaḃbo.

Api cetaṃ sikkhattayasaṅkhātāṃ sakalaṃ sāsanaṃ Bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kāraḃaṃ apāyesu apatamaṇaṃ katvā dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ² vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo. Kusaladhammehi vā akusaladhammaṇaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ—

1. Am 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhādīsu.

2. Tasseva saṃkilesapakkhaṃ (Ka)

“Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi “ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya -pa-. Ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi “eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsanam”¹.

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetam—

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca.
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā”².

Tathā—

“Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānatan”³.

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadharmatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisattham⁴. Tenāha Bhagavā “nayidaṃ bhikkhave brahmacariyaṃ vussati janakuhanatthan”⁵ vitthāro. Puṇṇattheropi āha “anupādāparinibbānattham kho āvuso Bhagavati brahmacariyaṃ vussati”⁶. Visiṭṭham vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Samsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭham nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi Bhagavā, tasseva vinayo.

Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanānaṃ, pavacanameva pāvacanānaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ Satthubhūtaṃsa Bhagavato sāsanaṃ Satthusāsanānaṃ. Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃtipi Satthusāsanānaṃ. “So vo mamaccayena Satthāti⁷ hi dhammavinayova Satthā”^{ti} vuttoti evametesānaṃ padānaṃ attho vedītabbo.

Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbappakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”^{ti} ca “imasmin”^{ti} ca ayaṃ niyamo katoti vedītabbo.

1. Am 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhādīsu.

2. Vi 4. 357; Ma 2. 308 piṭṭhesu.

4. Na hi vañcanattham (Sī) na bhavabhogādi-attham (Syā)

6. Ma 1. 204 piṭṭhe.

3. Vi 3. 55 piṭṭhe.

5. Am 1. 334 piṭṭhe.

7. Dī 2. 127 piṭṭhe.

Jīvanti tena taṃsampayuttakā dhammāti jīvitam. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti indriyam. Jīvitameva indriyam **jīvitindriyam**. Tam pavattasantatādhipateyyam hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānam dhammānam anupālanalakkhaṇam jīvitindriyam, tesam pavattanarasam, tesamyeva ṭhapanapaccupaṭṭhānam, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānam. Santepi ca anupālanalakkhaṇādīmhi vidhāne atthikkhaṇeyeva tam te dhamme anupāleti, udakam viya uppalādīni. Yathāsakam paccayehi uppannepi ca dhamme pāleti, dhāti viya¹ kumāram, sayampavattitadhammasambandheneva ca pavattati, niyāmakō viya nāvam. Na bhaṅgato uddham pavattayati, attano ca pavattayitabbānañca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhapeti, sayam bhijjamānattā, khīyamāno viya vaṭṭisineho padīpasikham, na ca anupālanapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitam, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbam. **Ṭhitiparittatāya vāti** ṭhitikkhaṇassa mandatāya thokatāya. **Appakanti** mandam lāmakam, **sarasaparittatāya vāti** attano paccayabhūtānam kiccānam sampattīnam vā appatāya dubbalatāya.

Tesam dvinnam kāraṇam vibhāgato dassetuṃ **“katham ṭhitiparittatāya”**ti-ādimāha. Tattha ‘atīte cittakkhaṇe jīvitthāti evamādi pañcavokārabhave pavattiyam cittassa nirujjhanakāle sabbasmim rūpārūpadhamme anirujjhantepi rūpato arūpassa paṭṭhānabhāvena arūpajīvitam sandhāya, cuticittena vā saddhim sabbesam rūpārūpānam nirujjhanabhāvena pañcavokārabhave cuticittam sandhāya, catuvokārabhave rūpassa abhāvena catuvokārabham sandhāya kathitan’ti veditabbam. **Atīte cittakkhaṇeti** atītacittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgikāle taṃsamaṅgīpuggalo “jīvittha” iti vatthum labbhati. **Na jīvatīti** “jīvatī”tipi vattum na labbhati. **Na jīvissatīti** “jīvissatī”tipi vattum na labbhati. **Anāgate cittakkhaṇe jīvissatīti** anāgatacittassa anuppajjanakkhaṇasamaṅgikāle “jīvissatī”ti vattum labbhati. **Na jīvatīti** “jīvatī”ti vattum na labbhati. **Na jīvitthāti** “jīvittha” itipi vattum na labbhati. **Paccuppanne cittakkhaṇeti** paccuppannacittakkhaṇasamaṅgikāle. **Jīvatīti** “idāni jīvatī”ti vattum labbhati. **Na jīvitthāti** “jīvittha iti vattum na labbhati. **Na jīvissatīti** “jīvissatī”tipi vattum na labbhati.

1. Dhāti viya (Ka)

Jīvitam attabhāvo ca sukhadukkhā cāti ayam gāthā pañcavokārabhavam amuñcitvā labbhamānāya dukkhāya vedanāya gahitattā pañcavokārabhavameva sandhāya vuttāti veditabbā. Katham? **Jīvanti** jīvitasīsena saṅkhārakkhandho. **Attabhāvoti** rūpakkhandho. “Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”¹ ti vuttattā upekkhā vedanā antokarivā **sukhadukkhā cāti** vedanākkhandho, cittaṃ iti viññāṇakkhandho vutto. Imesaṃ catunnaṃ khandhānaṃ kathitattāyeva khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇabhāvena lakkhaṇākārasena saññākkhandhopi kathitoti veditabbo. Evaṃ vuttasu pañcasu khandhesu arūpadhammaṃ muñcitvā kammaṣamuṭṭhānādirūpassa appavattanabhāvena **ekacittasamāyuttāti** arūpapadhānabhāvo kathito hoti. Katham? Asaññasatte rūpampi idhupacitakammabalaṃ amuñcitvāva pavattati, nirodhasamāpannānaṃ rūpampi paṭhamasamāpannasamāpattibalaṃ amuñcitvāva pavattati. Evaṃ attano appavattiṭṭhānēpi rūpapavattiṃ attano santakameva katvā pavattanasabhāvassa arūpadhammassa attano pavattiṭṭhāne rūpapavattiyā padhānakāraṇabhāvena ekacittasamāyuttāti cittapadhānabhāvo kathitoti veditabbo.

Evaṃ pañcavokārabhave pavattiyam rūpapavattiyā padhānabhūtacittanirodhena rūpe dharamāneyeva pavattānam² nirodho nāma hotīti arūpadhamavasena eva “**lahuso vattate khaṇo**”² ti vuttam. Atha vā pañcavokārabhave cuticittam sandhāya kathitāti veditabbā. Evaṃ kathiyamāne sukhadukkhā cāti kāyikacetasikasukhavedanā ca kāyikacetasikadukkhavedanā ca cuticittakkhaṇe ahontīpi ekasantativasena cuticittena saddhiṃ nirujjhatīti kathitā. Catuvokārabhavam vā sandhāya kathitātīpi veditabbā. Katham? Aññasmim ṭhāne attabhāvoti saññākkhandhassa vuttabhāvena attabhāvoti saññākkhandhova gahito. Brahmaloke kāyikasukhadukkhadomanassaṃ ahontampī sukhadukkhā cāti vedanāsāmaññato labbhamāno vedanākkhandho gahitoti veditabbaṃ. Sesaṃ vuttasadisameva. Imesu ca tīsu vikappesu **kevalāti** dhuvasukhasubha-attā natthi, kevalam tehi avomissā. **Lahuso vattati khaṇoti** vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atiparitto jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe.

2. Sattānam (Syā)

Ekato dvinnam cittānam appavattim dassento “**cullāsītisahassānī**”ti gāthamāha. **Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marūti** ye devagaṇā caturāsīti kappasahassāni āyūm gahetvā Nevasaññānāsaññāyatane tiṭṭhanti. “Ye narā”tipi Pāḷi. **Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittasamohitā**¹ tepi devā dvīhi cittehi samohitā ekato hutvā yuganaddhena cittena na tu eva jīvanti, ekenekena cittena jīvantīti attho.

Idāni maraṇakālam dassento “**ye niruddhā**”ti gāthamāha. Tattha **ye niruddhā**ti ye khandhā niruddhā atthaṅgatā. **Marantassāti** matassa. **Tiṭṭhamānassa vāti** dharamānassa vā. **Sabbepi sadisā khandhāti** cutito uddham niruddhakkhandhā vā pavatte niruddhakkhandhā vā puna ghaṭetum asakkuṇeyyaṭṭhena sabbepi khandhā sadisā. **Gatā appaṭisandhikāti** niruddhakkhandhānam puna āgantvā paṭisandhānābhāvena gatā appaṭisandhikāti vuccanti.

Idāni tīsu kālesu niruddhakkhandhānam nānattam natthīti dassetum “**anantarā**”ti gāthamāha. Tattha **anantarā ca ye bhaggā, ye ca bhaggā anāgatā**ti ye khandhā anantarātītā hutvā bhinnā niruddhā, ye ca anāgatā khandhā bhijjissanti. **Tadantareti** tesam antare niruddhānam paccuppannakhandhānam. **Vesamam natthi lakkhaṇeti** visamassa bhāvo vesamam, tam vesamam natthi, tehi nānattam natthīti attho. Lakkhīyatīti lakkhaṇam, tasmim lakkhaṇe.

Idāni anāgatakkhandhānam vattamānakkhandhehi asammissabhāvam kathento “**anibbattena na jāto**”ti gāthamāha. **Anibbattena na jāto**ti ajātena apātubhūtena anāgatakkhandhena na jāto na nibbatto. Etena anāgatakkhandhassa vattamānakkhandhena asammissabhāvam kathesi. **Paccuppanna jīvātīti** khaṇapaccuppanna vattamānakkhandhena jīvati. Etena ekakkaṇe dvīhi cittehi na jīvātīti kathitam. **Cittabhaggā matoti** dvīhi cittehi ekakkaṇe ajīvanabhāvena cittabhaṅgena mato. “Uparito cittabhaṅgā”tipi Pāḷi, tam ujukameva. **Paññatti paramatthiyāti** “rūpam jīrati maccānam, nāmagottam na jīratī”ti² vacanakkamena paṇṇattimattam na jīraṇasabhāvena paramā ṭhiti etissāti paramatthiyā³, sabhāvattṭhikāti attho.

1. Dvīhi cittehi saṃyutā (Pāḷi), dvīhi cittehi samohitā (Sī)

2. Sam 1. 40 piṭṭhe.

3. Paramatṭhiti (Sī)

“Datto mato, Mitto mato”ti paṇṇattimattameva hi tiṭṭhati. Atha vā **paramatthiyā**ti paramatthikā. Paramo attho etissāti paramatthikā. Ajaṭākāsoti paññattiyā natthidhammaṃ paṭicca kathanam viya matoti paññatti natthidhammaṃ paṭicca na kathiyati, jīvitindriyabhaṅgasankhātam dhammaṃ paṭicca kathiyati.

Anidhānagatā bhaggāti ye khandhā bhinnā, te nidhānaṃ nihitam nicayaṃ na gacchantīti anidhānagatā. **Puñjo natthi anāgateti** anāgatepi nesaṃ puñjabhāvo rāsibhāvo natthi. **Nibbattāyeva tiṭṭhantī**ti paccuppannavasena uppannā ṭhitikkhaṇe vayadhammāva hutvā tiṭṭhanti. Kimiva? **Āragge sāsapūpamā**ti sūcimukhe sāsapo viya.

Idāni khandhānaṃ dassanabhāvaṃ dassento “**nibbattāna**”ti gāthamāha. Tattha **nibbattānaṃ dhammānanti** paccuppannānaṃ khandhānaṃ. **Bhaṅgo nesaṃ purakkhatoti** etesaṃ bhedo purato katvā ṭhapito. **Palokadhammā**ti nassanasabhāvā. **Purāṇehi amissitā**ti pure uppannehi khandhehi na missitā na saṃsaggā.

Idāni khandhānaṃ adassanabhāvaṃ dassento “**adassanato āyanti**”ti gāthamāha. Tattha **adassanato āyantī**ti adissamānāyeva āgacchanti uppajjanti. **Bhaṅgā gacchantidassananti** bheda bhaṅgato uddham adassanabhāvaṃ gacchanti. **Vijjuppādova ākāseti** vivaṭākāse vijjulātāniccharaṇam viya. **Uppajjanti vayanti cāti** pubbantato uddham uppajjanti ca bhijjanti ca, nassantīti attho. “Udeti āpūراتi veti cando”ti¹ evamādīsu viya.

Evam ṭhitiparittataṃ dassetvā idāni sarasaparittataṃ dassento “**katham sarasaparittatāyā**”ti-ādimāha. Tattha **assāsūpanibandham jīvitanti** abbhantarapavisanaṃ nāsikavāṭapaṭibaddham jīvitindriyaṃ. **Passāsoti** bahinikkhamaṇaṃ nāsikavāṭo. **Assāsapassāsoti** tadubhayaṃ. **Mahābhūtūpanibandhanti** catusamuṭṭhānikānaṃ pathavī-āpatejavāyānaṃ mahābhūtānaṃ paṭibaddham jīvitam. **Kabaḷikārāhārūpanibandhanti** asitapītādikabaḷikāra-āhārena upanibandham. **Usmūpanibandhanti** kammajatejodhātūpanibandham. **Viññāṇūpanibandhanti** bhavaṅgaviññāṇūpanibandham. Yaṃ sandhāya vuttam “āyu usmā ca viññāṇam, yadā kāyaṃ jahantiman”ti².

1. Khu 5. 120 piṭṭhe Jātake.

2. Saṃ 2. 117 piṭṭhe.

Idāni nesam̐ dubbalakāraṇam̐ dassento “**mūlampi imesam̐ dubbalan**”ti-
 ādimāha. tattha **mūlampī** patiṭṭhaṭṭhena mūlabhūtampi. Assāsapassāsānam̐
 hi karajakāyo mūlam̐. Mahābhūtādīnam̐ avijjākammataṇṭhāhārā. **Imesanti**
 vuttappakārānam̐ assāsādīnam̐ jīvitindriyapavattikāraṇavasena vuttānam̐.
 Etesu hi ekekasmim̐ asati jīvitindriyam̐ na tiṭṭhati. **Dubbalanti** appathāmam̐.
Pubbahetūpī atītajātiyam̐ imassa vipākavaṭṭassa hetubhūtā kāraṇasaṅkhātā
 avijjāsaṅkhāraṇahupādānabhavāpi. **Imesam̐ dubbalā ye paccayā tepi**
dubbalāti ye ārammaṇādisādhāraṇapaccayā. **Pabhāvikā**ti padhānam̐ hutvā
 uppādikā bhavataṇṭhā. **Sahabhūmī**ti sahabhāvikāpi rūpārūpadhammā.
Sampayogāpīti ekato yuttāpi arūpadhammā. **Sahajāpī**ti saddhim̐ ekacitte
 uppannāpi. **Yāpi payojikā**ti cutipaṭisandhivasena yojetum̐ niyuttāti payojikā,
 vaṭṭamūlakā taṇṭhā. Vuttam̐ hetam̐ “taṇṭhadutiyo puriso”ti¹. **Niccadubbalā**
 niraṇṭarena dubbalā. **Anavaṭṭhitā**ti na avaṭṭhitā, otaritvā² na ṭhitā.
Paripātayanti imeti ime aññamaññam̐ pātayanti khepayanti. **Aññamaññassāti**
 añño aññassa, eko ekassāti attho. **Hi**-iti kāraṇatthe nipāto. **Natthi tāyitā**
 tāyano rakkhako natthi. **Na cāpi ṭhapenti aññamaññanti** aññe aññam̐
 ṭhapetum̐ na sakkonti. **Yopi nibbattako so na vijjatī**ti yopi imesam̐ uppādako
 dhammo, so idāni natthi.

Na ca kenaci koci hāyatīti koci ekopi kassaci vasena na parihāyati.
Gandhabbā ca ime hi sabbasoti sabbe hi ime khandhā sabbākārena bhaṅgam̐
 pāpuṇitum̐ yuttā. **Purimehi pabhāvitā imeti** pubbahetupaccayehi ime
 vattamānakā uppādikā. **Yepi pabhāvikā**ti yepi ime vattamānakā uppādakā
 pubbahetupaccayā. **Te pure matā**ti te vuttappakārapaccayā vattamānam̐
 apāpuṇitvā paṭhamameva maraṇam̐ pattā. **Purimāpi ca pacchimāpi cāti**
 purimā pubbahetupaccayāpi ca pacchimā vattamāne paccayasamuppannā ca.
Aññamaññam̐ na kadāci maddasaṃsūti aññamaññam̐ kismiṅci kāle na
 diṭṭhapubbā. **Ma-kāro** padasandhivasena vutto.

Cātumahārājikanam̐ devānanti Dhataṭṭhāvīrūḷhakavīrūpakkhakuvera-
 saṅkhātā cātumahārājā issarā etesanti Cātumahārājikā. Rūpādīhi dībbanti

1. Khu 1. 201, 268 piṭṭhe.

2. Onamitvā (Syā)

kīḷantīti **devā**. Te Sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu atthi pabbataṭṭhakāpi, atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesam paramparā Cakkavālapabbataṃ pattā. Khiḍḍāpadosikā Manopadosikā Sīvalāhakā Uṇhavalāhakā Candimā devaputto Sūriyo devaputtoti ete sabbepi Cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva tesam Cātumahārājikānaṃ jīvitam. **Upādāyāti** paṭicca. **Parittakanti** vuddhipaṭisedho. **Thokanti** mandakālam, dīghadivasapaṭisedho. **Khaṇikanti** mandakālam, kālantarapaṭisedho. **Lahukanti** sallahukam, alasapaṭisedho. **Ittaranti** sīghabalavapaṭisedho. **Anaddhanīyanti** kālavasena na addhānakkhamam. **Naciraṭṭhitikanti** divasena ciram na tiṭṭhatīti naciraṭṭhitikam, divasapaṭisedho.

Tāvatiṃsānanti tettiṃsajanā tattha upapannāti Tāvatiṃsā. Api ca Tāvatiṃsāti tesam devānaṃ nānamevātipi vuttam. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā Cakkavālapabbataṃ pattā. Tathā **Yāmādīnaṃ**. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā Cakkavālapabbataṃ appattā nāma natthi. Dibbasukham yātā payātā sampattāti **Yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **Tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena nimmitukāmakāle¹ yathārucite bhoge nimminivā ramantīti **Nimmānaratī**. Cittācāram nātvā parehi nimmitesu bhogesu vasam vattentīti **Paranimmitavasavattī**. Brahmakāye brahmaghaṭṭāya niyuttāti **brahmakāyikā**. Sabbepi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Gamanīyoti gandhabbo². **Samparāyoti** paraloko. **Yo bhikkhave ciram jīvati, so vassasanti** yo ciram tiṭṭhamāno, so vassasatamattam tiṭṭhati. **Appam vā bhiyyoti** vassasatato upari tiṭṭhamāno dve vassasatāni tiṭṭhamāno nāma natthi. **Hīleyya nanti** nam jīvitam avaññātam kareyya, lāmakato cinteyya. “Hīleyyānan”ti ca paṭhanti. **Accayantīti** atikkamanti. **Ahorattāti** rattindivaparicchedā. **Uparujjhatīti** jīvitindriyam nirujjhati, abhāvam upagacchati. **Āyu khiyyati maccānanti** sattānaṃ āyusaṅkhāro khayam yāti. **Kunnadīnaṃva odakanti** yathā udakacchinnāya kunnadiyā udakam, evam maccānaṃ āyu khiyyati. Paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇikamattoyeva. Yathā nāma rathacakkam

1. Ramitukāmakāle (Sī, Syā)

2. Gantabbo (Sī)

pavattamānampi ekeneva nemipadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evameva ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ tasmim citta niruddhamatte satto niruddhoti vuccati.

Dhīrāti dhīrā iti. Puna **dhīrāti** paṇḍitā. **Dhitimāti** dhiti assa atthīti dhitimā. **Dhitisampannāti** paṇḍiccena samannāgatā. **Dhikatapāpāti** garahitapāpā. Tamyeva pariyāyaṃ dassetuṃ “**dhī vuccati paññā**”ti-ādimāha. Tatha pajānātīti **paññā**. Kim pajānāti? “Idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā nayena ariyasaccāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana “paññāpanavasena paññā”ti vuttā. Kinti paññāpeti? “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti paññāpeti. Sāva¹ avijjāya abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, dassanalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretītipi indriyaṃ, paññāva indriyaṃ **paññāindriyaṃ**. Sā panesā obhāsanalakkhaṇā, pajānanalakkhaṇā ca, yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāraṃ nirujjhati, āloko pātubhavati, evameva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā hoti. Tenāha therō—

“Yathā mahārāja puriso andhakāre gehe telappadīpaṃ paveseyya, pavīṭṭho padīpo andhakāraṃ viddhamseti², obhāsaṃ janeti, ālokaṃ vidaṃseti³, pākaṭāni ca rūpāni karoti, evameva kho mahārāja paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ viddhamseti, vijjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, pākaṭāni ariyasaccāni karoti. Evaṃ kho mahārāja obhāsanalakkhaṇā paññā”ti⁴.

Yathā pana cheko bhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanādīni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitabbāsevitabbe hīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāga-appaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttampi cetam Dhammasenāpatinā “pajānāti pajānātīti kho āvuso tasmā paññāvāti vuccati. Kiñca pajānāti? Idaṃ dukkhanti pajānātī”ti⁵ vitthāretabbaṃ. Evamassā pajānanalakkhaṇatā veditabbā.

1. Sā ca (Syā)

2. Vidhameti (Syā)

3. Vidasseti (Syā)

4. Khu 11. 38 Milindapañhe.

5. Ma 1. 366 piṭṭhe.

Aparo nayo—yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā,
akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā, kusalissāsakhitta-usupaṭivedho viya.
Visayobhāsarasā, padīpo viya. Asammohapaccupaṭṭhānā,
araññagatasudesako viya.

Khandhadhīrāti pañcasu khandhesu ñāṇam pavattentīti khandhadhīrā.
Aṭṭhārasasu dhātūsu ñāṇam pavattentīti **dhātudhīrā**. Sesesupi iminā nayena
attho netabbo. **Te dhīrā evamāhamsūti** ete paṇḍitā evaṃ kathayim̐su.
Kathentīti “appakam̐ parittakan”ti kathayanti. **Bhaṇantīti** “thokam̐
khaṇikan”ti bhāsanti. **Dīpayantīti** “lahukam̐ ittaran”ti patiṭṭhapenti.
Voharantīti “anaddhanikam̐ naciraṭṭhitikan”ti nānāvidhena byavaharanti.

11. Idāni ye tathā na karonti, tesam̐ byasanuppattim̐ dassento “**pasāmī**”ti
gāthamāha. Tattha **passāmīti** maṃsacakkhu-ādīhi pekkhāmi. **Loketi**
apāyādimhi. **Pariphandamānanti** ito cito ca phandamānam̐. **Pajam̐ imanti**
imam̐ sattakāyam̐. **Taṇhāgatanti** taṇhāya gatam̐ abhibhūtam̐ nipātītanti
adhippāyo. **Bhavesūti** kāmabhavādīsu. **Hīnā narāti** hīnakammantā narā.
Maccumukhe lapantīti antakāle sampatte maraṇamukhe paridevanti.
Avītataṇhāseti avigatataṇhā. **Bhavāti** kāmabhavādīkā. **Bhavesūti**
kāmabhavādīkesu. Atha vā **bhavābhavesūti** bhavābhavesu, punappunam̐
bhavesūti vuttam̐ hoti.

Passāmīti maṃsacakkhunāpi passāmīti duvidham̐ maṃsacakkhu
sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tattha yoyam̐ akkhikūpake patiṭṭhito
heṭṭhā akkhikūpakaṭṭhikena upari bhamukaṭṭhikena ubhato akkhikūṭehi
bahiddhā akkhilomehi¹ paricchinnō akkhikūpakamajjhā nikkhantena
nhārusuttakena matthaluṅge² ābaddho setakaṇhamaṇḍalavicitto³
maṃsapiṇḍo, idam̐ **sasambhāracakkhu** nāma. Yo pana ettha sito ettha
paṭibaddho catunnam̐ mahābhūtānam̐ upādāya pasādo, idam̐ **pasādacakkhu**
nāma. Idamadhippetam̐. Tadetam̐ tassa sasambhāracakkhuno
setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānam̐
sarīrasaṇṭhānuppattipadesa⁴ diṭṭhamaṇḍale

1. Akkhikūpeti (Sī, Syā) akkhipakhumehi (Paṭīsam̐-Ṭṭha 1. 73 piṭṭhe.)

2. Matthaluṅgena (Sī, Syā, Ka)

3. Setakaṇhātīkaṇhamaṇḍalavicitto (Paṭīsam̐-Ṭṭha 1. 73 piṭṭhe.)

4. ...desabhūte (Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe.)

sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya sattakkhipaṭalāni byāpetvā pamānato ūkāsiramattarā¹ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati.

Taṃ cakkhatīti cakkhu, tena maṃsacakkhunā passāmi.

Dibbacakkhunāti “addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā”²ti² evaṃvidhena dibbacakkhunā. **Paññācakkhunāti** “virajam vītamaṃ dhammacakkhum udapādī”³ti³ evaṃ āgatena paññācakkhunā. **Buddhacakkhunāti** “addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave Buddhacakkhunā lokam volokento”⁴ti⁴ evamāgatena Buddhacakkhunā. **Samantacakkhunāti** “samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇaṃ”⁵ti⁵ evamāgatena samantacakkhunā. **Passāmīti** maṃsacakkhunā hatthatale ṭhapitāmalakaṃ viya rūpagataṃ maṃsacakkhunā. **Dakkhāmīti** sañjānāmi dibbena cakkhunā cutūpapātaṃ. **Olokemīti** avalokemi paññācakkhunā catusaccaṃ. **Nijjhāyāmīti** cintemi Buddhacakkhunā saddhāpañcamakāni indriyāni. **Upaparikkhāmīti** samantato ikkhāmi pariyesāmi samantacakkhunā pañca neyyapathe.

Tañhāphandanāya phandamānanti tañhācalanāya calamānaṃ. Ito param diṭṭhiphandanādidiṭṭhibyasanena dukkhena phandamānapariyosānaṃ vuttanayattā uttānameva. **Samphandamānanti** punappunaṃ phandamānaṃ. **Vipphandamānanti** nānāvidhena calamānaṃ. **Vedhamānanti** kampamānaṃ. **Pavedhamānanti** padhānena kampamānaṃ. **Sampavedhamānanti** punappunaṃ kampamānaṃ. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Tañhānugatanti tañhāya anupaviṭṭhaṃ. **Tañhāyānusaṭanti** tañhāya anupatthaṃ. **Tañhāyāsannanti** tañhāya nimuggaṃ. **Tañhāya pātīti** tañhāya khittaṃ. “Paripātitaṃ”⁶ti vā pāṭho. **Abhibhūṭanti** tañhāya madditaṃ ajjhotthaṃ. **Pariyādinnacittanti** khepetvā gahitacittaṃ. Atha vā oghena gataṃ viya **tañhāgataṃ**. Upādiṇṇakarūpapaccayehi pativā gataṃ viya **tañhānugataṃ**. Udaḍḍhiṃ chādetvā patthaṇālikā udaḍḍhi viya **tañhānusaṭanti**. Vaccakūpe nimuggaṃ viya **tañhāyāsannaṃ**. Rukkhaḍḍhato pativā narake patitaṃ viya **tañhāpātitaṃ**. Upādiṇṇakarūpaṃ saṃyogaṃ viya **tañhāya abhibhūṭanti**. Upādiṇṇakarūpapariggāhakaṃ uppannavipassanaṃ viya tañhāya **pariyādinnacittaṃ**. Atha vā kāmaccandena **tañhāgataṃ**. Kāmapipāsāya **tañhānugatanti**.

1. Muggapaṭalamattarā ūkāsīsamattarā (Ka)

2. Ma 1. 227 piṭṭhe.

3. Ma 2. 346; Vi 3. 16 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 225 piṭṭhe.

5. Khu 8. 93, 178 piṭṭhesu.

Kāmāsavena **taṇhānusataṃ**. Kāmapariḷāhena **taṇhāyāsannaṃ**.
 Kāmajjhosaṇena **taṇhāya pātitaṃ**. Kāmoghena **taṇhāya abhibhūtaṃ**.
 Kāmupādānena taṇhāya **pariyādinnacittanti** evameke vaṇṇayanti.
Kāmabhaveti kāmāvacare. **Rūpabhaveti** rūpāvacare. **Arūpabhaveti**
 arūpāvacare. Tesāṃ nānattaṃ heṭṭhā pakāsitaṃyeva.

Bhavābhavesūti bhavābhaveti bhavoti kāmadhātu. **Abhavoti**
 rūpārūpadhātu. Atha vā **bhavoti** kāmadhātu rūpadhātu. **Abhavoti**
 arūpadhātu. Tesu bhavābhavesu. **Kammabhaveti** kammavaṭṭe. **Punabbhaveti**
 ponobhavike vipākavaṭṭe. **Kāmabhaveti** kāmadhātuyā. **Kammabhaveti**
 kammavaṭṭe. Vattha kammabhavo bhāvayatīti bhavo. **Kāmabhavē**
punabbhaveti kāmadhātuyā upapattibhave vipākavaṭṭe. Vipākabhavo
 bhavatīti bhavo. **Rūpabhavādīsipi** eseva nayo. Ettha ca “kāmabhavē
 rūpabhavē arūpabhavē”ti okāsabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Tīsupi
 “kammabhavē”ti kammabhavaṃ, tathā “punabbhavē”ti upapattibhavaṃ
 sandhāya vuttaṃ. **Punappunabbhaveti** aparāparaṃ uppattiyaṃ. **Gatiyāti**
 pañcagatiyā aññatarāya. **Attabhāvābhiniḍḍattiyāti** attabhāvānaṃ
 abhiniḍḍattiyā. **Avītatataṇhāti** mūlapadaṃ. **Avigatataṇhāti** khaṇikasamādhī
 viya khaṇikappahānābhāvena na vigatā taṇhā etesanti avigatataṇhā.
Acattataṇhāti tadaṅgappahānābhāvena apariccattataṇhā. **Avantataṇhāti**
 vikkhambhanappahānābhāvena na vantataṇhāti avantataṇhā. **Amuttataṇhāti**
 accantasamucchedappahānābhāvena na muttataṇhā. **Appahīnataṇhāti**
 paṭippassaddhippahānābhāvena na pahīnataṇhā. **Appaṭinissaṭṭhataṇhāti**
 nissaraṇappahānābhāvena bhavē paṭiṭṭhitaṃ anusayakilesaṃ
 appaṭinissajjitvā ṭhitattā appaṭinissaṭṭhataṇhā.

12. Idāni yasmā avigatataṇhā evaṃ phandanti ca lapanti ca, tasmā
 taṇhāvinaye samādapento “**mamāyite**”ti gāthamāha. Tattha **mamāyitēti**
 taṇhādiṭṭhimamattehi “mamaṃ”ti pariggahite vatthusmiṃ. **Passathāti** sotāre
 ālapanto āha. **Etampīti** etampi ādīnavaṃ. Sesāṃ pākāṭameva.

Dve mamattāti dve ālayā. **Yāvatāti** paricchedaniyamatthe¹ nipāto.
Taṇhāsaṅkhātēnāti taṇhākoṭṭhāsena, saṅkhā saṅkhātanti

1. Niyamanatthe (Syā, Ka)

atthato ekam “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti-ādīsu¹ viya. **Sīmakatanti** aparicchedadosavirahitaṃ mariyādakataṃ “tīyojanaparamaṃ sīmaṃ sammannitun”ti-ādīsu² viya. **Odhikatanti** vacanaparicchedadosavirahitaṃ paricchedakataṃ sīmantarīkarukkho viya. **Pariyantakatanti** paricchedakataṃ. Sīmantarīkarukkho pana dvinnāṃ sādharmaṇaṃ, ayaṃ pana ekābaddhatālapanti viya katanti pariyantakataṃ. **Pariggahitanti** kālantarepi parāyattaṃ muñcivā sabbākārena gahitaṃ. **Mamāyitanti** ālayakataṃ vassūpagataṃ senāsaṇaṃ viya. **Idaṃ mamanti** samīpe ṭhitaṃ. **Etaṃ mamanti** dūre ṭhitaṃ. **Ettakanti** parikkhāranīyamaṇaṃ “ettakampi nappaṭibhāseyyā”ti viya. **Ettāvatāti** paricchedatthepi nipātanīyamaṇaṃ “ettāvatā kho mahānāma”ti viya. **Kevalampi mahāpathavinti** sakalampi mahāpathaviṃ.

Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritanti aṭṭhuttarasataṃ taṇhāgamanavittāraṃ. Aṭṭhuttarasataṃ kathaṃ hotīti ce? Rūpaṇhā -pa- dhammaṇhāti evaṃ cakkhuvārādīsu javanavīthiyā pavattā taṇhā “setṭhiputto, brāhmaṇaputto”ti evamādīsu pitito laddhanāma viya pītusadisārammaṇe bhūtā. Ettha ca rūpārammaṇā rūpe taṇhāti rūpaṇhā. Sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmaṇhā. Sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassatan”ti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā. Uccchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ ucchiṃjati vinassati pacchedaṃ bhavissati”ti³ evaṃ assādentī pavattamānā vibhavataṇhāti evaṃ tividdhā hoti. Yathā ca rūpaṇhā, tathā saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni honti. Tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddharūpādīsu aṭṭhārasāti chattīṃsa, iti atītāni chattīṃsa, anāgatāni chattīṃsa, paccuppannāni chattīṃsāti aṭṭhasataṃ. Ajjhaticassa upādāya “asmī”ti hoti, “itthasmī”ti hotīti vā evamādīni ajjhaticarūpādīnissitāni aṭṭhārasa, bāhirassupādāya iminā “asmī”ti hoti, iminā “itthasmī”ti hotīti bāhirarūpādīnissitāni aṭṭhārasāti chattīṃsa. Iti atītāni chattīṃsa, anāgatāni chattīṃsa, paccuppannāni chattīṃsāti evampi aṭṭhasata⁴taṇhāvicarītāni honti.

1. Khu 1. 414 piṭṭhe.

3. Pacca na bhavissati (Sī, Syā)

2. Vi 3. 145 piṭṭhe.

4. Aṭṭhasataṃ (Sī, Syā)

Viśativatthukā sakkāyaditṭhīti rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ ekekampi “rūpaṃ attato samanupassatī”ti-ādinā¹ nayena catudhā gāhavasena pavattāni vatthūni katvā uppannā vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye ditṭhīti sakkāyaditṭhi. **Dasavatthukā micchādītṭhī**ti “natthi dinnam, natthi yiṭṭhan”ti-ādinayappavattā micchādītṭhi ayāthāvadītṭhi, virajjhivā gahaṇato vā vitathā ditṭhi micchādītṭhi, anathāvahattā paṇḍitehi kucchitā ditṭhītipi micchādītṭhi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānamadassanakāmatādipadaṭṭhānā, paramavajjāti daṭṭhabbā. **Dasavatthukā antaggāhikā ditṭhī**ti sassato loko, asassato loko, antavā loko”ti-ādinayappavattā ekekaṃ koṭṭhāsaṃ patitṭhaṃ katvā gahaṇavasena evaṃ pavattā ditṭhi dasavatthukā antaggāhikā ditṭhi. **Yā evarūpā ditṭhī**ti yā evaṃ jātikā ditṭhi. **Ditṭhigatanti** ditṭhisu gataṃ. Idaṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhiditṭhi-antogadhattāti ditṭhigataṃ, ditṭhiyeva duratikkamanaṭṭhena gahaṇaṃ **ditṭhigahaṇaṃ** tiṇagahaṇavanagahaṇapabbatagahaṇāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena **ditṭhikantāraṃ** corakantāravāḷakantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Sammādītṭhiyā vinivijjanaṭṭhena vilomanatṭhena ca **ditṭhivisūkāyikaṃ**. Micchādassanaṃ hi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijhati ceva vilometi ca. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato ditṭhiyā virūpaṃ phanditanti **ditṭhivipphanditaṃ**. Ditṭhigatiko hi ekasmiṃ patitṭhātum na sakkoti. Kadāci sassataṃ anussarati², kadāci ucchedaṃ. Ditṭhiyeva bandhanaṭṭhena saṃyojananti **ditṭhisamyojanaṃ**. Susumārādayo viya purisaṃ ārammaṇaṃ daḷhaṃ gaṇhātīti **gāho**. Patitṭhahanato **patitṭhāho**. Ayaṃ hi balavapavattibhāvena patitṭhahitvā gaṇhāti. Niccādivasena abhinivisatīti **abhiniveso**. Dhammasabhāvaṃ atikkamivā niccādivasena parato āmasatīti **parāmāso**. Anathāvahattā kucchito maggo, kucchitānaṃ vā apāyānaṃ maggoti **kummaggo**. Ayāthāvapathato **micchāpatho**. Yathā hi disāmūḷhena “ayaṃ asukagāmassa nāma patho”ti gahitopi taṃ gāmaṃ na sampāpeti, evaṃ ditṭhigatikenā “sugatipatho”ti gahitāpi ditṭhi sugatiṃ na pāpetīti ayāthāvapathato micchāpatho. Micchāsabhāvato **micchattaṃ**. Tattheva

1. Khu 9. 137 piṭṭhe.

2. Anuvattati (Si) anugacchati (Syā)

paribbhamanato taranti ettha bālāti titham, tithaṅca tam anattānaṅca āyatananti **tithāyatanam**, tithiyānam vā sañjātidesaṭṭhena nivāsaṭṭhānaṭṭhena ca āyatanantipi **tithāyatanam**. Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāhoti **vipariyesaggāho**. Asabhāvagāhoti **viparitaggaḥo**. “Anicce niccan”ti-ādinayappavattavasena parivattetvā gāho **vipallāsaggāho**. Anupāyagāho **micchāgāho**. Ayāthāvakasmim vatthusmim na sabhāvasmim vatthusmim tatham yāthāvakam sabhāvanti gāho “**ayāthāvakasmim yāthāvakan**”ti **gāho**. **Yāvatāti** yattakā. **Dvāsaṭṭhidiṭṭhigatānī** brahmajāle¹ āgatāni dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni.

Acchedasaṅkinopi phandantī acchinditvā pasayha balakkārena gaṇhissantīti uppannasamkinopi calanti. **Acchindantepī** vuttanayena acchiḥantepi. **Acchinnepi** vuttanayena acchinditvā gahitepi. **Vipariṇāmasamkinopi** parivattetvā aññathābhāvena āsamkinopi. **Vipariṇāmantepī** viparivattanakālepi. **Vipariṇatepi** viparivattitepi. **Phandantī** calanti. **Samphandantī** sabbākārena calanti. **Vipphandantī** vividhākārena² phandanti. **Vedhantī** bhayam disvā kampanti. **Pavedhantī** chambhitattā bhayena visesena kampanti. **Sampavedhantī** lomahamsanabhayena sabbākārena kampanti. **Phandamāneti** upayogabahuvacanam. **Appodaketi** mandodake. **Parittodaketi** luṭitodake. **Udakapariyādāneti** khīṇodake. **Balākāhi vāti** vuttāvasesāhi pakkhijātīhi. **Paripātiyamānāti** vihiṁsiyamānā ghaṭṭiyamānā. **Ukkhipiyamānāti** kaddamantarato nīhariyamānā giliyamānā vā. **Khajjamānāti** khādiyamānā. **Phandanti** kākehi. **Samphandanti** kulalehi. **Vipphandanti** balākāhi. **Vedhanti** tuṇḍena gahitakāle maraṇavasena. **Pavedhanti** vijjhanakāle. **Sampavedhanti** maraṇasamīpe.

Passitvāti aguṇam passitvā. **Tulayitvāti** guṇāguṇam tulayitvā. **Tīrayitvāti** guṇāguṇam vitthāretvā. **Vibhāvayitvāti** vatthuhānabhāgim muñcitvā vajjetvā. **Vibhūtam katvāti** nipphattim pāpetvā āveṇikam katvā. Atha vā samkiṇṇadosam mocetvā vatthuvibhāgakaraṇena **passitvā**. Aparicchedadosam mocetvā pamāṇakaraṇavasena **tulayitvā**. Vatthudosam mocetvā vibhāgakaraṇavasena **tīrayitvā**. Sammohadosam

1. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

2. Vividhā (Ka)

mocayitvā aggavibhāgakaṇavasena **vibhāvayitvā**. Ghanadosaṃ mocetvā pakativibhāgakaṇasena **vibhūtaṃ katvā**. **Pahāyāti** pajahitvā. **Paṭinissajjivāti** nissajjivā. **Amamāyantoti** taṇhādiṭṭhīhi ālayaṃ akaronto. **Agaṇhantoti** diṭṭhiyā pubbhāge paññāya taṃ na gaṇhanto. **Aparāmasantoti** vitakkena ūhanaṃ¹ akaronto. **Anabhinipesantoti** niyāmokkantidiṭṭhivasena nappavisanto.

Akubbamānoti pariggāhataṇhāvasena akaronto. **Ajanayamānoti** ponobhavikataṇhāvasena ajanayamāno. **Asañjanayamānoti** visesena asaṇjanayamāno. **Anibbattayamānoti** patthanātaṇhāvasena na nibbattayamāno. **Anabhinibbattayamānoti** sabbākārena na abhinibbattayamāno. Upasaggavasena vā etāni padāni vaḍḍhitāni. Evamettha paṭhamagāthāya assādaṃ.

13. Tato parāhi catūhi gāthāhi ādīnavañca dassetvā idāni sa-upāyaṃ nissaraṇaṃ nissaraṇānisamsaṇca dassetuṃ, sabbāhi vā etāhi kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṇca dassetvā idāni nekkhamme ānisamsaṃ dassetuṃ “**ubhosu antesū**”ti gāthādvayamāha. Tattha **ubhosu antesūti** phassaphassasamudayādīsu dvīsu dvīsu paricchedesu. **Vineyya chandanti** chandarāgaṃ vinetvā. **Phassaṃ pariññāyāti** cakkhusamphassādiphassaṃ, phassānusārena vā taṃsampayutte sabbepi arūpadhamme, tesāṃ vatthudvārārammaṇavasena rūpadhamme cāti sakalampi nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi pariḷānitvā. **Anānugiddhoti** rūpādīsu sabbadhammesu agiddho. **Yadattagarahī tadakubbamānoti** yaṃ attanā garahati, taṃ akurumāno. **Na limpatī diṭṭhasutesu dhīroti** so evarūpo dhitisampanno dhīro diṭṭhesu ca sutesu ca dhammesu dvinnaṃ lepānaṃ ekenāpi lepena na limpati, ākāsamiva nirupalitto accantavodānappato hoti.

Phasso eko antoti phasso ekaparicchedo. Phusatīti phasso. Svāyaṃ phusanalakkaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno. Ayañhi arūpadhammopi samāno

1. Ohanaṃ (Syā, Ka)

ārammaṇe phusanākāreneva pavattatīti phusanalakkhaṇo. Ekadeseneva anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhum, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇaṅca saṅghaṭṭetīti saṅghaṭṭanaraso, vatthārammaṇasaṅghaṭṭanato vā uppānattā sampatti-atthenapi rasena “saṅghaṭṭanaraso”ti veditabbo. Vuttam hetam **Aṭṭhakathāyam**¹—

“Catubhūmakaphasso no phusanalakkhaṇo nāma natthi, saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvārikova hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇotipi saṅghaṭṭanarasotipi nāma. Manodvārikassa phusanalakkhaṇotveva nāmaṃ, na saṅghaṭṭanaraso”ti.

Idaṅca vatvā idaṃ suttaṃ² ābhatam—

“Yathā mahārāja dve meṇḍā yujjheyyum, yathā eko meṇḍo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbam. Yathā dutiyo meṇḍo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbam. Yathā tesam sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca. Yathā mahārāja dve sammā vajjeyyum, dve pāṇi vajjeyyum. Yathā eko pāṇi, evaṃ cakkhu daṭṭhabbam. Yathā dutiyo pāṇi, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbam. Yathā tesam sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso cā”ti vitthāro.

Yathā vā “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti-ādīsu³ cakkhuviññāṇādīni cakkhu-ādināmena vuttāni, evamidhāpi tāni cakkhu-ādināmeneva vuttānīti veditabbāni. Tasmā “evaṃ cakkhu daṭṭhabban”ti-ādīsu evaṃ cakkhuviññāṇam daṭṭhabbanti iminā nayena attho veditabbo. Evaṃ sante cittārammaṇasaṅghaṭṭanato imasmimpi sutte kiccaṭṭheneva rasena “saṅghaṭṭanaraso”ti siddho hoti. Tiṇṇam sannipātasāṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayañhi tattha tattha “tiṇṇam saṅgati phasso”ti evaṃ kāraṇasseva vasena paveditoti. Imassa ca suttapadassa tiṇṇam saṅgatiyā phassoti ayamatto, na saṅgatiṃ mātameva phasso.

1. Abhi-Tṭha 1. 151 piṭṭhe.

2. Khu 11. 61 piṭṭhe Milindapañhe.

3. Abhi 1. 261 piṭṭhe.

Evam paviditattā pana tenevākārena paccupaṭṭhātīti
 “sannipātapaccupaṭṭhāno”ti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānenesa
 vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanaṃ hesa paccupaṭṭhāpeti, uppādetīti
 attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā uṇhapaccayāpi samānā
 lākhāsaṅkhātadhātunissitā usmā attano nissaye mudubhāvākārī hoti, na
 attano paccayabhūtepi bahiddhā vītaccitaṅgārasaṅkhāte uṇhabhāve. Evam
 vatthārammaṇasaṅkhāta-aññapaccayopi samāno cittaṇissitattā attano
 nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccayabhūtepi
 vatthumhi ārammaṇevāti veditabbo. Tajjena samannāhārena pana indriyena
 ca parikkhate visaye anantarāyena uppajjanato esa
 “āpāthagatavisayapadaṭṭhāno”ti vuccati.

Phasso yato samudeti uppajjati, so “phassasamudayo”ti vuccati, vuttaṃ
 hetam “saḷāyatanapaccayā phasso”ti¹. Atītaduko kālavasena vutto.
 Vedanāduko “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti² vuttattā
 upekkhāvedanaṃ sukameva katvā sukhadukkhavasena, nāmarūpaduko
 rūpārūpavasena, āyatanaduko saṃsārapavattivasena, sakkāyaduko
 pañcakkhandhavasena vuttoti veditabbo. Tattha sukhayatīti **sukhā**.
 Vedayatīti **vedanā**. Dukkhatīti **dukkhā**. Namanalakkhaṇaṃ **nāmaṃ**.
 Ruppenalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**. Cakkhāyatanādīni **cha ajjhattikāni**.
 Rūpāyatanādīni **cha bāhirāni**. Rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā
 vijjamānaṭṭhena **sakkāyo**. Avijjākammataṇhā-āhāraphassanāmarūpā
sakkāyasamudayo.

Cakkhusamphasseti cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti
 attho. Cakkhuto pavatto samphasso cakkhusamphasso. So pana attanā
 sampayuttāya vedanāya sahaajāta-aññamaññanissayavipāka-āhārasampayutta-
 atthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Suṇātīti **sotaṃ**. Tam
 sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅguliveṭṭhakaṣaṇṭhāne
 padese sotaviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ
 tiṭṭhati. Sotato pavatto samphasso **sotasamphasso**. **Ghānasamphassā**dīsipi
 eseva nayo. Ghāyatīti

1. Vi 3. 1; Abhi 2. 142 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe.

ghānaṃ. Taṃ sasambhārabhiṣṭhaṃ anto ajapadasaṅghāne padese
 ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.
 Jīvitamavhāyatīti **jivhā**, sāyanatṭhena vā **jivhā**. Sā sasambhārajivhāya ati-
 aggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe bhinna-uppaladalaggasaṅghāne
 padese jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā
 tiṭṭhati. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso.
 Yāvataṃ imasmiṃ kāye upādiṇṇapavatti nāma atthi, tattha yebhuyena
 kāyappasādo kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ
 sādhayamāno tiṭṭhati. Munātīti **mano**, vijānātīti attho. **Manoti**
 sahāvajjanabhavaṅgaṃ. Manato pavatto samphasso **manosamphasso**.

Chabbidhampi phassaṃ duvidhameva hotīti dassetuṃ
 “**adhivacanasamphasso paṭighasamphasso**”ti āha. Manodvāriko
adhivacanasamphasso. Pañcadvāriko vatthārammaṇādipaṭighena uppajjanato
paṭighasamphasso.

Sukhavedanāya ārammaṇe¹ **sukhavedanīyo**. Dukkavedanāya
 ārammaṇe **dukkavedanīyo**. Adukkhamasukhavedanāya ārammaṇe
adukkhmasukhavedanīyo. Tattha sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ
 sukhitāṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khanati, khādati ca kāyacittābādanti
 sukhaṃ. Dukkhatīti dukkhaṃ, yassuppajjati, taṃ dukkhitāṃ karotīti attho.
 Na dukkhaṃ na sukhaṃ adukkhmasukhaṃ, **ma**-kāro padasandhivasena
 vutto.

Kusaloti-ādayo jātivasena vuttā. Tattha **kusaloti**
 ekavīsaticusalacittasampayutto. **Akusaloti** dvādasākusalacittasampayutto.
Abyākatoti avasesavipākakiriyaḥabyākatacittasampayutto.

Puna bhavappahedavasena niddisanto “**kāmāvacaro**”ti-ādimāha.
 Catupaññāsakāmāvacaracittasampayutto **kāmāvacaro**. Kāmaṃ pahāya rūpe
 avacaratīti **rūpāvacaro**, kusalābyākatavasena
 pañcadasārūpāvacaracittasampayutto. Kāmañca rūpañca pahāya arūpe
 avacaratīti **arūpāvacaro**, kusalābyākatavasena
 dvādasārūpāvacaracittasampayutto.

1. Ārammaṇo (Syā, Ka)

Idāni abhinivesavasena dassento “**suññato**”ti-ādimāha. Tattha **suññatoti** rāgadosamohehi suññattā suññato. Rāgadosamohanimittehi animittattā **animitto**. Rāgadosamohapañidhīnaṃ abhāvato **appañihitoti** vuccati.

Idāni vaṭṭapariyāpanna-apariyāpannavasena dassento “**lokiyo**”ti-ādimāha. Loko vuccati lujjanapalujjanatṭhena vaṭṭaṃ, tasmim̐ pariyāpannabhāvena loke niyuttoti **lokiyo**. Uttiṇṇoti uttaro, loke apariyāpannabhāvena lokato uttaroti **lokuttaro**. **Phusanāti** phusanākāro. **Samphusanā samphusitattanti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam̐.

Evam̐ ñātaṃ katvāti evaṃ pākaṭaṃ katvā jānanto **tīreti** tīrayati upari vattabbākārena cinteti. Aniccantikātāya ādi-antavantatāya ca **aniccato** tīreti. Uppādavayapaṭipīlanatāya dukkhavatthutāya ca **dukkhato**. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya kilesāsucipaggharatāya uppādajarābhāṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato**. Pīlājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca **sallato**. Vigarahaṇīyatāya avaḍḍhi-āvahanatāya aghavatthutāya ca **aghato**. Aseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasatāya avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmarañehi lujjanapalujjanatāya **palokato**. Anekabyasanāvahanatāya **ītiso**. Aviditānaṃyeva vipulānaṃ anattānaṃ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṃ ākaratāya ca dukkhavūpasamasāṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhūtātāya ca **bhayato**. Anekehi anattthehi anubaddhatāya dosūpasatṭhatāya¹, upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca **upasaggato**. Byādhijarāmarañehi ceva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya² **calato**. Upakkamena ceva sarasena ca pabhaṅgupagamanasīlatāya **pabhaṅguto**. Sabbāvattāvinipātītāya, thirabhāvassa ca abhāvātāya **adhuvato**. Atāyanatāya ceva alabbhaneyyakhematāya

1. Dosasūlasaṅghitatāya (Sī) dosūpasāṅghitatāya (Syā, Ka) 2. Cañcalitatāya (Sī, Syā)

ca **atāṇato**. Alliyitum anarahatāya, allinānampi ca leṇakiccākāritāya **aleṇato**. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**. Yathāparikkappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato**. Rittatāyeva **tucchato**, appakattā vā. Appakampi hi loke “tucchan”ti vuccati. Sāmi nivāsi vedaka kārakādhiṭṭhāyakavirahitatāya **suññato**.

Sayaṅca asāmikabhāvādītāya **anattato**. Pavattidukkhātāya, dukkhassa ca ādīnavatāya **ādīnavato**. Atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo, kapaṇamanussassetāṃ adhivacanaṃ. Khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnavasādisatāya **ādīnavato**. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā pariṇāmapakatitāya **vipariṇāmadhammato**. Dubbalatāya, pheggu viya sukhabhañjanīyatāya ca **asārakato**. Aghahetutāya **aghamūlato**. Mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya **vadhakato**. Vigatabhavatāya vibhavasambhūtātāya ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsavato**. Hetupaccayehi abhisāṅkhatātāya **saṅkhatato**. Maccumārakilesamārānaṃ āmisabhūtātāya **mārāmisato**. Jātijarābyādhimaraṇapakatitāya **jātijarābyādhimaraṇadhammato**. Sokaparideva-upāyāsahetutāya **sokaparideva-upāyāsadhammato**. Taṇhādiṭṭhiduccaritasāṅkilesānaṃ visayadhammatāya **sāṅkilesadhammato**. Avijjākammataṇhāsaḷāyatanavasena uppattito **samudayato**. Tesāṃ abhāvena **atthaṅgamato**. Phasse chandarāgavasena madhurassādena **assādato**. Phassassa vipariṇāmena **ādīnavato**. Ubhinnaṃ nissaraṇena **nissaraṇato** **tīretīti** sabbesu ca imesu “tīretī”ti pāṭhaseso datṭhabbo.

Pajahatīti sakasantānato nīharati. **Vinodetīti** tudati. **Byantim karotīti** vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametīti** anu anu abhāvaṃ gameti. Ariyamaggasatthena ucchinnāṃ taṇhā-avijjāmayāṃ mūlametesanti **ucchinnamūlā**. Tālavatthu viya nesāṃ vatthu katanti **tālāvatthukatā**. Yathā hi tālarukkhāṃ samūlaṃ uddharitvā tassa vatthumatte tasmim padese kate na puna tassa tālassa uppatti paññāyati, evaṃ ariyamaggasatthena samūle rūpādirase uddharitvā tesāṃ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbepi te “tālāvatthukatā”ti vuccanti. **Yassesoti**

yassa puggalassa eso gedho. **Samucchinnoti** ucchinno. **Vūpasantoti** phalena vūpasanto. **Paṭipassaddhoti** paṭipassaddhippahānena paṭipassambhito. Upasaggena vā padam vaḍḍhitam. **Abhabbuppattikoti** puna uppajjitum abhabbo. **Ñāṇagginā daḍḍhoti** maggañāṇagginā jhāpito. Atha vā visanikkhittam bhājanena saha chaḍḍitam viya vatthunā saha pahīno. Mūlacchinnavisavalli viya samūlacchinnoti **samucchinno**. Uddhane udakam siñcivā nibbāpita-aṅgaram viya **vūpasanto**. Nibbāpita-aṅgare patita-udakaphusitam viya **paṭipassaddho**. Aṅkuruppattiyā hetucchinnaḥḥam viya **abhabbuppattiko**. Asanipātavisarukkho viya **ñāṇagginā**¹ **daḍḍhoti** evameke vaṇṇayanti.

Vītagedhoti idam sakabhāvapariccajanavasena vuttam. **Vigatagedhoti** idam ārammaṇe sālayabhāvapariccajanavasena. **Cattagedhoti** idam puna anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttagedhoti** idam santatito vinimocanavasena. **Pahīnagedhoti** idam muttassāpi kvaci anavaṭṭhānadassanavasena. **Paṭinissatṭhagedhoti** idam ādinnapubbassa nissaggadassanavasena vuttam. **Vītarāgo vigatarāgo cattarāgoti** vuttanayena yojetabbam. Tattha gijjhanavasena **gedho**. Rañjanavasena **rāgo**. **Nicchātoti** nittaṇho. “Nicchado”tipi pāṭho, taṇhāchadanavirahitoti attho. **Nibbutoti** nibbutasabhāvo. **Sītibhūtoti** sītasabhāvo. **Sukhapaṭisamvedīti** kāyikacetasikasukham anubhavanasabhāvo. **Brahmabhūtenāti** uttamasabhāvena. **Attanāti** cittena.

Katattā cāti pāpakammānam katabhāvena ca. **Akatattā cāti** kusalānam akatabhāvena ca. **Katam me kāyaduccaritam, akatam me kāyasucaritanti-**ādayo dvārasena avirativirativasena kammaṭṭhavasena ca vuttā. **Silesu’ mhi na paripūrakārīti-**ādayo catupārisuddhisīlavasena. **Jāgariyamananuyuttoti** pañcajāgaraṇavasena. **Satisampajaññenāti** sātthakādisampajaññavasena. **Cattāro satipaṭṭhānāti-**ādayo bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttaravasena. **Dukkham me apariññātanti-**ādayo cattāro ariyasaccavasena vuttāti veditabbam. Te atthato tattha tattha vuttanayattā pākaṭṭayeva.

1. Pariññagginā (Ka)

Dhīro paṇḍitoti satta padā vuttatthāyeva. Api ca dukkhe akampiyaṭṭhena **dhīro**. Sukhe anuppilavaṭṭhena **paṇḍito**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthe kataparicayaṭṭhena **paññavā**. Attatthaparatthe niccalaṭṭhena **buddhimā**. Gambhīra-uttānatthe apaccosakkaṇaṭṭhena **ñāṇī**. Guḷhapaṭicchannatthe obhāsanaṭṭhena **vibhāvī**. Nikkilesabyavadānaṭṭhena tulāsadisoti **medhāvī**. **Na limpatīti** saḷāyā na limpati ākāse lekhā viya. **Na palimpatīti** visesena na limpati. **Na upalimpatīti** saññoḅo hutvāpi na limpati hatthatale lekhā viya. **Alittoti** saññoḅo hutvāpi na kilissati kāsikavatthe ṭhapitamaṇiratanaṃ viya. **Apalittoti** visesena kilissati maṇiratane paliveṭṭhitakāsikavatthaṃ viya. **Anupalittoti** upagantvāpi na allīyati pokkharapatte udakabindu viya. **Nikkhantoti** bahi nikkhanto bandhanāgārato palāto viya. **Nissaṭoti** pāpapahīno amittassa paṭicchāpitakiliṭṭhavatthu viya. **Vippamuttoti** suṭṭhu mutto gayhūpage vatthumhi ratim nāsetvā puna nāgamaṇaṃ viya. **Visaññuttoti** kilesehi ekato na yutto byādhinā muttagilāno viya. **Vimariyādikatena cetasāti** vigatamariyādakatena cittaṇa, sabbabhāveṇa sabbārammaṇeṇa sabbakilesehi muttacittenti attho.

14. **Saññaṃ pariññāti** gāthāya pana ayaṃ saṅkhepattho—na kevalaṅca phassameva, api ca kho pana kāmasaññādibhedam saññaṃ, saññānusāreṇa vā pubbe vuttanayeneva nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi pariḷānitvā imāya paṭipadāya catubbidhampi vitareyya **oghaṃ**, tato so tiṇṇogho taṇhādiṭṭhipariggahesu taṇhādiṭṭhikilesappahāneṇa¹ anupalitto khīṇāsavamuni rāgādisallānaṃ abbūḷhattā **abbūḷhasallo** sativepullappattiyā **appamatto caraṃ** pubbhāge vā appamatto caranto tena appamādacāreṇa abbūḷhasallo hutvā sakaparattabhāvādibhedam **nāsīti lokamimaṃ paraṅca**, aññadatthu carimacittanīrodhā nirupādānova jātavedo parinibbāṭī arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi dhammanettiṭṭhapanameva karonto, na tu imāya desanā ya maggaṃ vā phalaṃ vā uppādesi khīṇāsavassa desitattāti.

1. Taṇhādiṭṭhilepappahāneṇa (Ka)

Nilādibhedam ārammaṇam sañjānātīti **saññā**. Sā sañjānanalakkhaṇā, paccābhiññāṇarasā. Catubhūmikasaññā hi nosañjānanalakkhaṇā nāma natthi, sabbā sañjānanalakkhaṇāva. Yā panettha abhiññāṇena sañjānāti, sā paccābhiññāṇarasā nāma hoti. Tassā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇam katvā puna tena abhiññāṇena tam paccābhijānanakāle, purisassa kālatilakādi-abhiññāṇam sallakkhetvā puna tena abhiññāṇena “asuko nāma eso”ti tassa paccābhijānanakāle, rañño piḷandhanagopakabhaṇḍāgārikassa tasmim tasmim piḷandhane nāmapaṇṇakam bandhitvā “asukam piḷandhanam nāma āharā”ti vutte dīpaṃ jāletvā sārāgabbham pavisitvā paṇṇam vācētvā tassa tasseva piḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti veditabbā.

Aparo nayo—sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā saññā, punasañjānanapaccayanimittakaraṇarasā dāru-ādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassaka-andho viya, ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijju viya, yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānam purisāti uppannasaññā viya. Yā panettha nāṇasampayuttā hoti, sā nāṇameva anuvattati sasambhārapathavī-ādīsu sesadhammā pathavī-ādīni viyāti veditabbā.

Kāmapaṭisaññuttā saññā **kāmasaññā**. Byāpādapāṭisaññuttā saññā **byāpādasaññā**. Vihimsāpaṭisaññuttā saññā **vihimsāsaññā**. Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmasaññā hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati. Byāpādasaññā appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati. Vihimsāsaññā saṅkhāresu na uppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi. “Ime sattā haññantu vā, ucchijjantu vā, vinassantu vā, mā vā ahesun”ti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Nekkhammapaṭisaññuttā saññā **nekkhammasaññā**, sā asubhapubbabhāge kāmāvacarā hoti, asubhajhāne rūpāvacarā, tam jhānam pādakam katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Abyāpādapāṭisaññuttā saññā **abyāpādasaññā**, sā mettāpubbabhāge kāmāvacarā hoti, mettājhāne rūpāvacarā, tam jhānam pādakam katvā

uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Avihimsāpaṭisaññuttā saññā **avihimsāsaññā**, sā karuṇāpubbabhāge kāmāvacarā, karuṇājhāne rupāvacarā, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Yadā alobho sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā mettā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Rūpārammaṇaṃ ārabha uppannā saññā **rūpasaññā**. **Saddasaññā**dīsupi eseva nayo. Idaṃ tassāyeva ārammaṇato nāmaṃ. Ārammaṇānaṃ vuttattā cakkhusamphassajādivatthūnipi vuttāneva honti.

Yā evarūpā saññāti aññāpi “paṭighasamphassajā saññā adhivacanasamphassajā saññā”ti evamādikā veditabbā. Tattha adhivacanasamphassajā saññātipi pariyāyena chadvārikāyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayam piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā¹ sahajātasaññāya “adhivacanasamphassajā saññā”ti nāmaṃ karonti, nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikā saññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikā saññā. Etā atirekasaññā pariggahitāti veditabbā.

Saññāti sabhāvanāmaṃ. **Sañjānanāti** sañjānanākāro. **Sañjānitattanti** sañjānitabhāvo.

Avijjoghanti pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyam nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyam vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyam nāma, taṃ vindiyam na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭham, āyatanānaṃ āyatanaṭṭham, dhātūnaṃ suññaṭṭham, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭham, saccānaṃ tathaṭṭham aviditaṃ karotītipi avijjā. Dukkhadīnaṃ piṭṭhādivasena vuttaṃ catubbidham² atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre yonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesu khandhādīsu na javatīti avijjā. Api ca cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā, taṃ avijjogham. Kāmoghavasena **uttareyya**. Bhavoghavasena **patareyya**. Diṭṭhoghavasena **samatikkameyya**. Avijjoghavasena **vītivatteyya**. Atha vā

1. Attano (Sī, Syā) 2. Catubbidham catubbidham (Ka, Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 84 piṭṭhepi)

sotāpattimaggena pahānavasena **uttareyya**. Sakadāgāmimaggena pahānavasena **patareyya**. Anāgāmimaggena pahānavasena **samatikkameyya**. Arahattamaggena pahānavasena **vītivatteyya**. Atha vā “**tareyyādīpañcapadaṃ tadaṅgādīpañcapahānena yojetabban**”ti keci vadanti.

“**Monam vuccati nāṇan**”ti vatvā taṃ pabhedato dassetuṃ “**yā paññā pajānanā**”ti-ādimāha. Taṃ vuttanayameva ṭhapetvā “amoho dhammavicayo”ti padaṃ. **Amoho** kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho bhāvanāhetu. Amohena aviparītaṃ gaṇhāti mūḷhasa viparītaggahaṇato. Amohena yāthāvaṃ yāthāvato dhārento yathāsabhāve pavattati. Mūḷho hi “tacchaṃ atacchaṃ, atacchaṅca tacchan”ti gaṇhāti, tathā icchitālābhaddukkaṃ na hoti. Amūḷhasa “taṃ kutettha labbhā”ti evamādīpaccavekkhaṇasambhavato maraṇadukkaṃ na hoti. Sammohamaraṇaṃ hi dukkaṃ, na ca taṃ amūḷhasa hoti, pabbajitānaṃ sukhasaṃvāso hoti, tiracchānayanīyaṃ nibbatti na hoti. Mohena hi niccasammūḷhā tiracchānayanīyaṃ upapajjanti. Mohapaṭipakkho ca amoho mohavasena amajjhataḥbhāvassa abhāvakaro. Amohena avihimsāsaññā dhātusaññā majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ, pacchimaganthadvayassa pabhedanaṅca hoti. Pacchimāni dve satipaṭṭhānāni tasseva ānubhāvena ijjhanti. Amoho dīghāyukatāya paccayo hoti. Amūḷho hi hitāhitaṃ nātvā ahitaṃ parivajjento hitaṅca paṭisevamāno dīghāyuko hoti, attasampattiyā aparihīno hoti. Amūḷho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti, ariyavīhārassa paccayo hoti, udāsīnapakkhesu nibbuto hoti amūḷhasa sabbābhisaṅgatāya abhāvato. Amohena anattadassanaṃ hoti. Asammūḷho hi yāthāvagahaṇakusalo aparīṇāyakaṃ khandhapañcakaṃ aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etena anattadassanaṃ, evaṃ attadassanaṃ mohena. Ko hi nāma attasuññataṃ bujjhitvā puna sammohaṃ āpajjeyyāti.

Tena nāṇena samannāgatoti etena vuttappakārena nāṇena samaṅgībhūto sekkhādayo muni. **Monappattoti** paṭiladdhañāṇo¹

1. Paṭiladdhañāṇena (Sī, Syā)

munibhāvaṃ patto. **Tiṇṇī** gaṇanaparicchedo. **Moneyyānī**ti munibhāvakarā moneyyakarā paṭipadā dhammā. **Kāyamoneyyanti**-ādīsu viññattikāyarūpakāyavasena paññāpetabbaṃ **kāyamoneyyaṃ**. Viññattivācāsaddavācāvasena paññāpetabbaṃ **vacimoneyyaṃ**. Manodvārikacittādivasena paññāpetabbaṃ **manomoneyyaṃ**. **Tividhakāyaduccaritānaṃ pahānanti** pāṇātipātādividhānaṃ kāyato pavattānaṃ duṭṭhu caritānaṃ pajāhanaṃ. **Kāyasucaritanti** kāyato pavattaṃ suṭṭhu caritaṃ. **Kāyārammaṇe ñāṇanti** kāyaṃ ārammaṇaṃ katvā aniccādivasena pavattaṃ kāyārammaṇe ñāṇaṃ. **Kāyapariññāti** kāyaṃ ñātātirāṇappahānapariññāhi jānāvasena pavattaṃ ñāṇaṃ. **Pariññāsahagato maggoti** ajjhattikaṃ kāyaṃ sammāsivā uppāditamaggo pariññāsahagato. **Kāye chandarāgassa pahānanti** kāye taṇhāchandarāgassa pajāhanaṃ¹. **Kāyasaṅkhāranirodhoti** assāsapassāsānaṃ nirodho āvaraṇo, catutthajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. **Vacīsaṅkhāranirodhoti** vitakkavicārānaṃ nirodho āvaraṇo, dutiyajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. **Cittasaṅkhāranirodhoti** saññāvedanānaṃ nirodho āvaraṇo, saññāvedayitanirodhasamāpattisamāpajjanaṃ.

Paṭhamagāthāya **kāyamuninti**-ādīsu kāyaduccaritappahānavasena **kāyamuni**. Vacīduccaritappahānavasena **vācāmuni**. Manoduccaritappahānavasena **manomuni**. Sabbākusalappahānavasena **anāsavamuni**. **Moneyyasampannanti** jānitabbaṃ jānitvā phale ṭhitattā moneyyasampannaṃ. **Āhu sabbappahāyinenti** sabbakilese pajāhitvā ṭhitattā sabbappahāyinaṃ kathayanti.

Dutiyagāthāya **ninhātapāpakanti** yo ajjhattabahiddhasaṅkhāte sabbasmimpi āyatane ajjhattabahiddhārammaṇavasena uppattirahāni sabbapāpakāni maggañāṇena ninhāya dhovivā ṭhitattā ninhātapāpakam āhūti evamattho daṭṭhabbo. Agāramajjhe vasantā **agāramunino**. Pabbajjupagatā **anagāramunino**. Tattha sekkhā **sekkhamunino**. Arahanto **asekkhamunino**. Paccekabuddhā **Paccekamunino**. Sammāsambuddhā **Munimunino**.

Puna kathetukamyatāpucchāvasena “**katame agāramunino**”ti āha. **Agārikā**ti kasigorakkhādi-agārikakamme niyuttā. **Diṭṭhapadāti**

1. Kāyachandarāgassa pahānanti kāyatanhāchandarāgassa pajāhanaṃ (Sī, Ka)

diṭṭhanibbānā. **Viññātasāsanā**ti viññātaṃ sikkhattayasāsaṇaṃ etesanti viññātasāsanā. **Anagārā**ti kasigorakkhādi-agāriyakammaṃ etesaṃ natthīti pabbajitā “anagārā”ti vuccanti. **Satta sekkhā**ti sotāpannādayo satta. Tīsu sikkhāsu sikkhantīti sekkhā. Arahanto na sikkhantīti asekkhā. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca ekakāva anācariyakāva catusaccaṃ bujhitavantoti **Paccekabuddhā Paccekamunino**.

Munimunino vuccanti Tathāgatāti ettha aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato—tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathavāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgatoti.

Kathaṃ Bhagavā **tathā āgatoti Tathāgato**? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā. Kim vuttaṃ hoti? Yenābhinihārena purimakā Bhagavanto āgatā, teneva amhākampi Bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā Bhagavanto dāna sīla nekkhamma paññā vīriya khanti saccādiṭṭhānamettupekkhāsāṅkhātā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatimsapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ nayana dhana rajja puttadāra pariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā amhākampi Bhagavā āgato. Yathā ca purimakā Bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañcendriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā pūretvā āgatā, tathā amhākampi Bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti Tathāgato.

Yathā ca Dīpaṅkarabuddha-ādayo,
Sabbaññubhāvaṃ Munayo idhāgatā.
Tathā ayaṃ Sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumāti. (1)

Kathaṃ **tathā gatoti Tathāgato?** Yathā sampatijātā purimakā Bhagavanto gatā. Kathaṅca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītihārena gatā. Yathāha—

Sampatijāto Ānanda bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā ca disā anuviloketi, āsabiṅca vācaṃ bhāsati “aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”¹.

Taṅcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yaṃ hi so sampatijāto samehi pādehi patiṭṭhāti, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Uttaramukhabhāvo panassa sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ. Sattapadavītihāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. “Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā”² ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimadanassa³. Setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṃ sabbāññūtānāvaraṇaṇāṇapaṭilābhassa. Āsabhivācābhāsaṇaṃ pana appaṭivattiyavaradhammacakkapavattanassa pubbanimittaṃ. Tathā ayaṃ Bhagavāpi gato. Taṅcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ tesamyeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā—

“Muhuttajātova gavampatī yathā,
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ.
So vikkamī satta padāni Gotamo,
Setaṅca chattaṃ anudhārayuṃ marū.

Gantvāna so satta padāni Gotamo,
Disā vilokesi samā samantato.
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi,
Sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”⁴.

1. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 386 piṭṭhe.

3. Nimmathanassa (Sī, Syā, Ka) 4. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 192; Itivuttaka-Ṭṭha 112 piṭṭhesu.

Evam tathā gatoti Tathāgato.

Atha vā yathā purimakā Bhagavanto, ayampi Bhagavā theva nekkhammena kāmacchandaṃ -pa- paṭhamajjhānena nīvaraṇe -pa- aniccānupassanāya niccasaññaṃ -pa- arahattamaggena sabbakilese pahāya gato, evampi tathā gatoti Tathāgato. (2)

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato?** Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejodhātuyā uṇhatalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāśadhātuyā asamphuṭthalakkhaṇaṃ, viññāṇadhātuyā vijānanalakkhaṇaṃ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṃ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, vicārassa anumajjanalakkhaṇaṃ, pītiyā pharaṇalakkhaṇaṃ, sukhasa sātālakkhaṇaṃ, cittaḥkaggatāya avikkhepalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ, vīriyindriyassa paggahalakkhaṇaṃ, satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ, paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṃ, vīriyabalassa kosajje, satibalassa muṭṭhassacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṃ, vīriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇaṃ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṃ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṃ, samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ, upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṃ, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammā-ājīvassa vodānalakkhaṇaṃ, sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṃ, sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññānalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ cetanālakkaṇaṃ, viññāṇassa vijāṇanalakkhaṇaṃ, nāmassa namanalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, taṇhāya hetulakkhaṇaṃ, upādānassa gahaṇalakkhaṇaṃ, bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ, jātiyā nibbatilakkhaṇaṃ, jarāya jīraṇalakkhaṇaṃ, maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatalakkhaṇaṃ, āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ, satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ, iddhipādānaṃ ijghanalakkhaṇaṃ, indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ, balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ, bojjaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ, maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ, vipassanāya anupassanālakkaṇaṃ, samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ, yuganaddhānaṃ anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaraṇalakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ, khaye ñāṇassa samucchedalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ, chandassa mūlalakkhaṇaṃ.

Manasikāraṇaṃ samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiā ādhipateyyalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttariyalakkhaṇaṃ, vimuttiyā sārālakkaṇaṃ, amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, etaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto anuppattoti Tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato. (3)

Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato?
Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha—

“Cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkhaṇaṃ’ti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ”¹ vitthāro.

1. Sam 3. 337 piṭṭhe.

Tāni ca Bhagavā abhisambuddhoti tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo.

Api ca jarāmaṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa-. Saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho -pa-. Jātiyā jarāmaṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. (4)

Kathaṃ **tathadassitāya Tathāgato?** Bhagavā yaṃ sadevake loke -pa- sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantānaṃ rūpārammaṇānaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanam? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītakaṃ”¹ ti-ādina¹ nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsopi āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttampi cetam Bhagavatā—

“Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṃ sutam mutam viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṭam manasā, tamahaṃ jānāmi -pa- tamahaṃ abbhaññāsim. Taṃ Tathāgatassa viditaṃ, taṃ Tathāgato na upaṭṭhāsī”² ti².

Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Tattha tathadassī-atthe Tathāgatoti padasambhavo veditabbo. (5)

Kathaṃ **tathavāditāya Tathāgato?** Yaṃ rattim Bhagavā Bodhimaṇḍe Aparājitapallaṅke nisinna catunnaṃ³ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddho, yañca rattim yamakasālānamantare anupādīsēsāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇe

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

2. Am 1. 333 piṭṭhe.

3. Tiṇṇam (Am-Ṭṭha 1. 85; Ma-Ṭṭha 1. 52; Di-Ṭṭha 1. 65 piṭṭhesupi.)

kāle paṭhamabodhiyampi majjhimabodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ Suttaṃ Geyyaṃ -pa- Vedallaṃ. Sabbaṃ taṃ atthato byañjanato ca anupavajjaṃ anūnamanadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamohamadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāḷiyā mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti avitathaṃ anaññathaṃ. Yathāha—

“Yañca Cunda rattiṃ Tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmim antare bhāsati lapati niddisati. Sabbaṃ taṃ tatheva hoti no aññathā, tasmā ‘Tathāgato’ ti vuccati”¹.

Gada-attho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya Tathāgato.

Api ca āgadanāṃ āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā Tathāgatoti evametasmim atthe padasiddhi veditabbā. (6)

Kathaṃ **tathākāritāya Tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti Tathāgato. Tenevāha “yathāvādī bhikkhave Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. ‘Tasmā Tathāgato’ ti vuccati”². Evaṃ tathākāritāya Tathāgato. (7)

Kathaṃ **abhibhavanatṭhena Tathāgato?** Upari bhavaggaṃ heṭṭhā Avīcim pariyaṇṇaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro rājātirāḷā devānaṃ atidevo Sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tenāha—

1. Dī 1. 111 piṭṭhe.

2. Am 1. 332 piṭṭhe.

“Sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya pajāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘Tathāgato’ti vuccatī”¹.

Tatthevaṃ² padasiddhi vedītabbā—agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dībbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokam abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññamayo ca agado assāti dakārassa takāram katvā Tathāgatoti vedītabbo. Evaṃ abhibhavanatṭhena Tathāgato. (8)

Api ca tathāya gatoti Tathāgato, tatham gatoti Tathāgato. **Gatoti** avagato, atīto patto paṭipannoti attho. Tattha sakalam lokam tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti Tathāgato, lokasamudayam pahānapariññāya tathāya gato atītoti Tathāgato, lokanirodham sacchikiriyāya tathāya gato pattoti Tathāgato, lokanirodhagāminim paṭipadam tatham gato paṭipannoti Tathāgato. Tena yam vuttam Bhagavatā—

“Loko bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visamyutto. Lokasamudayo bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Tathāgatassa pahīno. Lokanirodho bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā bhikkhave tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yam bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- anuvaritam manasā, sabbam tam Tathāgatena abhisambuddham. Tasmā ‘Tathāgato’ti vuccatī”³.

1. Am 1. 332 piṭṭhe.

2. Tatrevaṃ (Sī, Ka)

3. Am 1. 331, 332 piṭṭhesu.

Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāvadīpane mukhamattameva. Sabbākārena pana Tathāgatova Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabbabuddhā Tathāgataguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena “Tathāgatā”ti āha.

Arahantoti kilesehi ārakattā, arīnaṃ arānañca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā Tathāgato Arahaṃ. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravīdūre t̥hito maggena savāsānaṃ kilesānaṃ viddhamsitattāti ārakattā Arahaṃ.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.

Asamaṅgī ca dosehi, Nātho tenārahaṃ mato.

Te cānena kilesārayo maggena hatāti arīnaṃ hatattāpi Arahaṃ.

Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.

Paññāsathena nāthena, tasmāpi Arahaṃ mato.

Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhiṃ puññādi-abhisāṅkhārāraṃ jarāmarāṇanemiṃ āsavasamudayamayena akkhena vijjhivā tibhavarathe samāyojitaṃ anādīkālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena Bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlathaviyaṃ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti Arahaṃ.

Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato.

Lokanāthena tenesa, “arahan”ti pavuccati.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādīpaccaye arahati pūjāvīsesaṅca, teneva ca uppanne Tathāgate ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṃ karonti. Tathā hi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṃ pūjesi, yathābalañca aññe devā ca manussā ca Bimbisāraṅkosalarājādayo. Parinibbutampi ca Bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsītivihārasahassāni patiṭṭhāpesi. Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvīsesānanti paccayādīnaṃ arahattāpi Arahaṃ.

Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
 Yasmā ayaṃ arahati Lokanātho.
 Atthānurūpaṃ arahanti loke,
 Tasmā Jino arahati nāmametaṃ.

Yathā ca loke ye keci paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ
 karonti, evamesa na kadāci pāpaṃ karotīti pāpakaraṇe rahābhāvatopi
 Arahaṃ.

Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
 Rahābhāvena tenesa, Arahaṃ iti vissuto.

Evam sabbathāpi—

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so Muni.
 Hatasāmsāracakkāro, paccayādīna cāraho.
 Na raho karoti pāpāni, Arahaṃ tena vuccatīti.

Yasmā pana sabbe Buddhā arahattaguṇenāpi samasamā, tasmā
 sabbesampi vasena “arahanto”ti āha. **Sammāsambuddhā**ti sammā sāmañca
 sabbadhammānaṃ buddhattā Sammāsambuddho. Tathā hesa sabbadhamme
 Sammāsambuddho, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme
 pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme
 sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato. Tenevāha—

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ.
 Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā Buddhosmi brāhmaṇā”ti¹.

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā
 purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ,
 nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi
 sabbadhamme sammā sāmañca Buddho. Esa nayo
 sotaghānajivhākāyamanesu. Eteneva ca nayena rūpādīni cha āyatanāni,
 cakkhuviññāṇādayo cha viññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā,
 cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā,

1. Khu 1. 368; Ma 2. 352 piṭṭhesu.

rūpasaññādayo cha saññā, rūpasañcetanādayo cha cetanā, rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattimsākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaraṇādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni.

Tatrāyaṃ ekapadayo janā—jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca Buddho anubuddho paṭividdho. Yaṃ vā pana kiñci atthi neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhantikañāṇavasena Sammāsambuddho. Tesaṃ pana vibhāgo upari āvi bhavissati. Yasmā pana sabbabuddhā Sammāsambuddhaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesampi vasena “Sammāsambuddhā”ti āha.

Monenāti kāmāni hi moneyyapaṭipadāsañkhātena maggañāṇamonena Muni nāma hoti, idha pana tuṇhībhāvaṃ sandhāya “na monenā”ti vuttaṃ. **Mūlharū**poti tuccharūpo. **Aviddasū**ti aviññū. Evarūpo hi tuṇhībhūtopi Muni nāma na hoti. Atha vā moneyyamuni nāma na hoti, tucchabhāvo ca pana aññāṇi ca hotīti attho. **Yo ca tulaṃva paggayhā**ti yathā hi tulaṃ gahetvā ṭhito atirekaṃ ce hoti, harati, ūnaṃ ce hoti, pakkhipati, evameva so atirekaṃ haranto viya pāpaṃ harati parivajjeti, ūnake pakkhipanto viya kusalaṃ paripūreti. Evañca pana karonto sīlasamādhīpaññāvimuttivimuttiñāṇadassanasañkhātaṃ **varam** uttamameva ādāya **pāpāni** akusalakammāni **parivajjeti samuni** nāmāti attho. **Tena so Munī**ti kasmā pana so Munīti ce? Yaṃ heṭṭhā vuttakāraṇaṃ, tena so munīti attho. **Yo munāti ubho loketi** yo puggalo imasmim khandhādiloke tulaṃ āropetvā minanto viya “ime ajjhattikā khandhā, ime bāhirā”ti-ādīnā nayena

ime ubho atthe munāti. **Muni tena pavuccatī**ti tena pana kāraṇena “Munī”ti vuccatiyevāti attho.

Asatañcāti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho—yvāyaṃ akusalakusalappabhedo, asatañca satañca dhammo, taṃ “ajjhataṃ bahiddhā”ti imasmim sabbaloke pavicayañāṇena asatañca satañca ñatvā dhammaṃ. Tassa ñātattā eva, rāgādibhedato sattavidhaṃ **saṅgaṃ** taṇhādīṭṭhibhedato duvidhaṃ **jāla**ñca **aticca** atikkamitvā ṭhito, so tena monasaṅkhātena pavicayañāṇena samannāgatattā **Muni. Devamanussehi pūjito**ti idaṃ panassa thutivacanaṃ. So hi khīṇāsavamunittā devamanussānaṃ pūjāraho hoti, tasmā evaṃ vuttoti.

Sallanti mūlapadaṃ. **Satta sallānī**ti gaṇanaparicchedo. **Rāgasallanti** rañjanaṭṭhena rāgo ca pīlājanakatāya antotudanaṭṭhāya dunniharaṇatāya sallañcāti rāgasallaṃ. **Dosasallādīsupi** eseva nayo. **Abbūhasalloti** mūlapadaṃ. **Abbahitasalloti**¹ nīhaṭṭasallo. **Uddhahasalloti** uddhaṃ haṭṭasallo uddharitasallo. **Samuddhahasalloti** upasaggavasena vutto. **Uppāṭṭitasalloti** luñcitasallo. **Samuppāṭṭitasalloti** upasaggavaseneva.

Sakkaccakārīti dānādīnaṃ kusalaḍḍhamānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakaraṇavasena sakkaccakārī. Satatabhāvakaraṇena **sātaccakārī**. Aṭṭhitakaraṇena **aṭṭhitakārī**. Yathā nāma kakaṇṭako² thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasānaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti. So “asātaccakārī, anaṭṭhitakārī”ti vuccati. Ayaṃ evaṃ na karotīti aṭṭhitakārī. **Anolīnavuttikoti** nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa bhāvena na līnavuttikoti anolīnavuttiko. **Anikkhittacchandoti** kusalakaraṇe vīriyacchandassa anikkhittabhāvena anikkhittacchando. **Anikkhittadhuroti** vīriyadhurassa anoropanena anikkhittadhuro, anosakkitaṃānasoti attho. **Yo tattha chando ca vāyāmo cāti** yo tesu kusalaḍḍhammesu kattukamyatādhammacchando ca payattasaṅkhāto³ vāyāmo ca.

1. Abbūhitasalloti (Syā)

2. Kukaṇṭako (Sī)

3. Payatanasaṅkhāto (Sī)

Ussahanavasena **ussāho ca**. Adhimattussahanavasena **usselī ca**. Vāyāmo ceso pāraṃ gamanatthēna. Ussāho ceso pubbaṅgamanatthēna. Ussolhī ceso adhimattatthēna. **Appaṭivāni cāti** anivattanā ca. **Sati ca sampajaññanti** saratīti sati. Sampajānātīti sampajaññam, samantato pakārehi jānātīti attho. Sātthakasampajaññam sappāyasampajaññam gocarasampajaññam asammohasampajaññanti imassa sampajānassa vasena bhedo veditabbo. **Ātappanti** kilesatāpanavīriyam. **Padhānanti** uttamavīriyam. **Adhiṭṭhānanti** kusalakaraṇe paṭiṭṭhābhāvo. **Anuyogoti** anuyuñjanam. **Appamādoti** nappamajjanam, satiyā avippavāso.

Imam lokam nāsīsātīti mūlapadam. **Sakattabhāvanti** attano attabhāvam. **Parattabhāvanti** paraloke attabhāvam. Sakarūpavedanādayo attano pañcakkhandhe, pararūpavedanādayo ca paraloke pañcakkhandhe. **Kāmadhātunti** kāmabhavam. **Rūpadhātunti** rūpabhavam. **Arūpadhātunti** arūpabhavam. Puna rūpārūpavasena dukam dassetuṃ kāmadhātuṃ rūpadhātuṃ ekam katvā, arūpadhātuṃ ekam katvā vuttam. **Gatim vāti** paṭiṭṭhānavasena pañcagati vuttā. **Upapattim vāti** nibbattivāsena catuyoni vuttā. **Paṭisandhim vāti** tiṇṇam bhavanam ghaṭanavasena paṭisandhi vuttā. **Bhavam vāti** kammabhavavasena. **Samsāram vāti** khandhādīnam abbochinnavasena. **Vatṭam vāti** tebhūmakavaṭṭam **nāsīsātīti**.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddeṣaṭṭhakathāya

Guhaṭṭhakasuttaniddeṣavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddeṣavaṇṇanā

15. Duṭṭhaṭṭhake paṭhamagāthāyam tāva tatha **vadantīti** Bhagavantam bhikkhusamghaṇca upavadanti. **Duṭṭhamanāpi eke, athopi ve saccamanāti** ekacce duṭṭhacittā, ekacce tathasaññinopi hutvā titthiyā tuṭṭhacittā, ye tesam sutvā, saddahimsu, te saccamanāti adhippāyo. **Vādaṇca jātanti** etam akkosavādam uppannam. **Muni no upetīti** akāraṇatāya ca akuppanatāya ca Buddhamuni na upeti. **Tasmā Munī natthi khilo kuhiñcīti** tena kāraṇena ayam Muni, rāgādikhilehi natthi khilo kuhiñcīti veditabbo.

Duṭṭhamanāti uppannehi dosehi dūṣitacittā. **Viruddhamanā**ti tehi kilesehi kusalassa dvāraṃ adatvā āvaritacittā. **Paṭiviruddhamanā**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitam. **Āhatamanā**ti paṭighena āhatam cittaṃ etesanti āhatamanā. **Paccāhatamanā**ti upasaggavaseneva. **Āghātītanā**ti vihiṃsāvasena āghātītam manam etesanti āghātītanā. **Paccāghātītanā**ti upasaggavaseneva. Atha vā “kodhavasena **duṭṭhamanā**, upanāhavasena **paduṭṭhamanā**¹, makkhavasena **viruddhamanā**, paḷāsavasena **paṭiviruddhamanā**, dosavasena **āhatapaccāhatamanā**, byāpādavasena **āghātītapaccāghātītanā**. Paccayānam alābhena **duṭṭhamanā paduṭṭhamanā**, ayasena **viruddhamanā paṭiviruddhamanā**, garahena **āhatapaccāhatamanā**, dukkhavedanāsamaṅgībhāvena **āghātītapaccāghātītanā**”ti evamādinā nayena eke vaṇṇayanti. **Upavadantī**ti garaham uppādentī. **Abhūtenā**ti asaṃvijjamānena.

Saddahantāti pasādavasena saddham uppādentā. **Okappentā**ti guṇavasena otarivā avakappayantā. **Adhimuccantā**ti sampasādanavasena sannīṭṭhānam katvā tesam katham adhvāsantā. **Saccamanā**ti tacchamanā. **Saccasaññī**noti tacchasaññīno. **Tathamanā**ti aviparītanā. **Bhūtanā**ti bhūtattamanā². **Yāthāvamanā**ti niccalamanā. **Aviparītanā**ti nicchayamanā. Tatha “saccamanā saccasaññīno”ti saccavādiguṇam, “tathamanā tathasaññīno”ti saccasaddhāguṇam³, “bhūtanā bhūtasaññīno”ti ṭhitaguṇam⁴, “yāthāvamanā yāthāvasaññīno”ti paccayikaguṇam⁵, “aviparītanā aviparītasaññīno”ti avisamvādaguṇam kathitanti nātabbam.

Paratoghosoti aññesaṃ santikā uppannasaddo. **Akkosoti** jāti-ādīsu dasasu akkosesu aññataro. **Yo vādam upetī**ti yo puggalo upavādam upagacchati. **Kārako vā**ti katadoso vā. **Kāratāyā**ti dosassa katabhāvena. **Vuccamā**noti kathiyamāno. **Upavadiyamā**noti dosam upavajjamāno. **Kuppatī**ti kopam karoti.

1. Natthi Pāliyam.

2. Bhūtattamanā (Ka)

3. Saccasandhaguṇam (Syā)

4. Cetobhūtaguṇam (Sī), ṭhetobhūtaguṇam (Syā)

5. Saccāyikaguṇam (Sī, Ka)

Khilajātatāpi natthīti cittabandhabhāvaccittakacavarabhāvasaṅkhātāṃ paṭighakhilāṃ jātaṃ assāti khilajāto, tassa bhāvo khilajātātā, tāpi natthi na santi. **Pañcapi cetokhilāti** kāme avītarāgo, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadattham udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukham passasukham middhasukham anuyutto viharati, aññatarāṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati “imināham sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaññataro vā”¹ti¹ evarūpā pañcapi cittassa bandhabhāvaccittakacavarabhāvasaṅkhātā cetokhilā natthi.

16. Imañca gātham vatvā Bhagavā Ānandattheraṃ pucchi “evaṃ khumsetvā vambhetvā vuccamānā bhikkhū Ānanda kiṃ vadantī”ti. Na kiñci Bhagavāti. “Na Ānanda ‘aham sīlavā’ti sabbattha tuṅhī bhavitabbaṃ. Loke hi nābhāsamaṇāṃ jānanti, missam bālehi paṇḍitan”²ti² vatvā “bhikkhū Ānanda te manusse evaṃ paṭicodentū”ti³ dhammadesanatthāya “abhūtavādī nirayaṃ upetī”³ti³ imam gātham abhāsi. Thero taṃ uggahetvā bhikkhū āha “manussā tumhehi imāya gāthāya paṭicodetabbā”ti. Bhikkhū tathā akamsu. Paṇḍitamanussā tuṅhī ahesum. Rājāpi rājapurise sabbattha pesetvā⁴ yesam dhuttānaṃ lañjam datvā titthiyā taṃ mārāpesum, te gahetvā niggayha taṃ pavattim ṇatvā titthiye paribhāsi. Manussāpi titthiye disvā leḍḍunā hananti, paṃsunā okiranti “Bhagavato ayasaṃ uppādesun”ti. Ānandatthero taṃ disvā Bhagavato ārocesi, Bhagavā therassa imam gāthamabhāsi “**sakañhiditthim -pa- vadeyyā**”ti.

Tassa attho—yāyaṃ ditthi titthiyajanassa “Sundarim māretvā samaṇānaṃ Sakyaputtīyānaṃ avaṇṇam pakāsetvā etenupāyena laddham sakkāraṃ sādiyissāma”⁵ti⁵ so taṃ ditthim katham atikkameyya, atha kho so ayaso tameva titthiyajanaṃ paccāgato taṃ ditthim accetuṃ asakkontaṃ. Yo vā sassatādivādī, sopi **sakaṃ ditthim kathamaccayeyya**, tena ditthichandena **anunīto** tāya ca ditthiruciya **niviṭṭho**, api ca kho pana **sayam samattāni pakubbamāno** attanāva paripuṇṇāni tāni ditthigatāni karonto **yathā jāneyya, tatheva vadeyyati**.

1. Ma 1. 146 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 468 piṭṭhe.

3. Khu 1. 57, 130, 224, 382 piṭṭhesu.

4. Sabbato (Ka)

5. Harissāmāti (Ka)

Avannaṃ pakāsayitvāti aḡuṇaṃ pākaṭaṃ katvā. **Sakkāraṃ**ti catunnaṃ paccayānaṃ sakkaccakaraṇaṃ. **Sammānaṃ**ti cittaṇa bahumaṇaṇaṃ. **Paccāharissāmaṃ**ti etaṃ lābhādiṃ nibbattessāma. **Evaṃdiṭṭhikā**ti evaṃladdhikā. Yathā taṃ “lābhādiṃ nibbattessāma”ti evaṃ ayaṃ laddhi tesāṃ atthi, tathā “atthi me vuttappakāro dhammo”ti etesaṃ khamati ceva rucati ca, evaṃsabhāvameva vā tesāṃ cittaṃ “atthi me cittaṃ”ti. Tadā tesāṃ diṭṭhi vā, diṭṭhiyā saha khanti vā, diṭṭhikhantiṃ saddhiṃ ruci vā, diṭṭhikhantiṃ ruciṃ saddhiṃ laddhi vā, diṭṭhikhantiṃ ruciladdhiṃ saddhiṃ ajjhāsaya vā, diṭṭhikhantiṃ ruciladdhi-ajjhāsayaṃ saddhiṃ adhippāya vā hotiṃ dassento “**evaṃdiṭṭhikā -pa- evaṃadhippāya**”ti āha. **Sakāṃdiṭṭhanti** attano dassanaṃ. **Sakāṃ khantiṃ**ti attano sahanaṃ. **Sakāṃ ruciṃ**ti attano ruciṃ. **Sakāṃ laddhiṃ**ti attano laddhiṃ. **Sakāṃ ajjhāsayaṃ**ti attano ajjhāsayaṃ. **Sakāṃ adhippāyaṃ**ti attano bhāvaṃ. **Atikkamanti**ti samatikkamanti. **Atha kho sveva ayasoti** so eva ayaso ekasena. **Te paccāgatoti** tesāṃ pati-āgato. Teti sāmi-atthe upayogavacanaṃ.

Atha vāti atthantaradassanaṃ. **Sassatoti** nicco dhuvo. **Lokoti** attabhāvo. **Idameva saccaṃ, moghamāññaṃ**ti idaṃ eva tacchaṃ tathaṃ, aññaṃ tucchaṃ. **Samattā**ti sampuṇṇā. **Samādinnaṃ**ti sammā ādinnaṃ. **Gahitā**ti upagantvā gahitā.

Parāmaṭṭhāti sabbākāreṇa parāmasitvā gahitā. **Abhinivṛṭṭhā**ti visesena laddhappatiṭṭhā. **Asassatoti** vuttavipariyāyena veditaṃ.

Antavāti sa-anto. **Anantavā**ti vuddhi-anantavā. **Taṃ jīvaṃ**ti so jīvo, liṅgavipallāso kato. **Jīvoti** ca attāyeva. **Tathāgatoti** satto, “Arahaṇa”ti eke. **Paraṃ maraṇā**ti maraṇato uddhaṃ, paraloketi attho. **Na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā**ti maraṇato uddhaṃ na hoti. **Hoti ca na ca hoti Tathāgato paraṃ maraṇā**ti maraṇato uddhaṃ hoti ca na hoti ca. **Neva hoti na na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā**ti ucchedavasena neva hoti, takkikavasena na na hoti¹.

1. Sassatavasena na na hoti (Syā)

Sakāya diṭṭhiyāti-ādayo karaṇavacanaṃ. **Allinoti** ekībhūto.

Sayaṃ samattaṃ karotīti attanā ūnabhāvaṃ mocetvā sammā attāṃ samattaṃ karoti. **Paripuṇṇanti** atirekadosaṃ mocetvā sampuṇṇaṃ. **Anomanti** hīnadosaṃ mocetvā alāmakāṃ. **Agganti**-ādim. **Setṭhanti** padhānaṃ niddosaṃ. **Visesanti** jeṭṭhakaṃ. **Pāmokkhanti** adhikaṃ. **Uttamanti** visesaṃ na heṭṭhimaṃ. **Pavaraṃ karotī**ti atirekena uttamaṃ karoti. Atha vā “āsayadosamocanena **aggaṃ**, saṃkilesadosamocanena **setṭhaṃ**, upakkilesadosamocanena **visesaṃ**¹, pamattadosamocanena **pāmokkhaṃ**, majjihadosamocanena **uttamaṃ**, uttamamajjihadosamocanena **pavaraṃ karotī**”ti evameke vaṇṇayanti. **Ayaṃ Satthā sabbaññū**ti ayaṃ amhākaṃ Satthā sabbajānanavasena sabbaññū. **Ayaṃ dhammo svākkhātō**ti ayaṃ amhākaṃ dhammo suṭṭhu akkhātō. **Ayaṃ gaṇo suppaṭipannoti** ayaṃ amhākaṃ gaṇo suṭṭhu paṭipanno. **Ayaṃ diṭṭhi bhaddikā**ti ayaṃ amhākaṃ laddhi sundarā. **Ayaṃ paṭipadā supaññattā**ti ayaṃ amhākaṃ pubbabhāgā attantapādipaṭipadā suṭṭhu paññattā. **Ayaṃ maggo niyyānikoti** ayaṃ amhākaṃ niyyāmokkantiko maggo niyyānikoti **sayaṃ samattaṃ karoti**.

Katheyya “sassato loko”ti. **Bhaṇeyya** “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti. **Dīpeyya** “antavā loko”ti. **Vohareyya** nānāvidhena gaṇhāpeyya “hoti ca na ca hoti”ti.

17. Atha rājā sattāhaccayena taṃ kuṇapaṃ chaḍḍāpetvā sāyanhasamayāṃ vihāraṃ gantvā Bhagavantaṃ abhivādetvā āha “nanu bhante īdise ayase uppanne mayhampi ārocetabbaṃ siyā”ti. Evaṃ vutte Bhagavā “na mahārāja ‘ahaṃ sīlavā guṇasampanno’ti paresaṃ ārocetuṃ ariyānaṃ paṭirūpan”ti vatvā tassā aṭṭhuppattiyā “**yo attano sīlavatāni**”ti avasesagāthāyo abhāsi.

Tattha **sīlavatāni**ti pātimokkhādīni sīlāni, āraññikādīni dhutaṅgavatāni ca. **Anānupuṭṭhoti** apucchito. **Pāvāti** vadati. **Anariyadhammaṃ kusalā tamāhu**, yo ātumānaṃ sayameva pāvāti yo evaṃ

1. Visiṭṭhaṃ (Ka)

attānaṃ sayameva vadati, tassa taṃ vādaṃ “anariyadhammo eso”ti kusalā evaṃ kathenti.

Atthi sīlañceva vatañcāti sīlanatṭhena sīlañceva atthi, samādānatṭhena vatañca atthi, **vataṃ na sīlanti** vuttatṭhena vataṃ atthi, taṃ na sīlaṃ.

Katamanti kathetukamyatāpucchā. **Idha bhikkhu sīlavāti**-ādayo vuttanayā eva. **Samvaratṭhenāti** samvaraṇatṭhena, vītikkamadvāraṃ pidahanatṭhena.

Samādānatṭhenāti taṃ taṃ sikkhāpadaṃ sammā ādānatṭhena.

Āraññikaṅganti¹ araññe nivāso sīlaṃ assāti āraññiko, tassa aṅgaṃ āraññikaṅgaṃ. **Piṇḍapātikaṅganti** bhikkhāsankhātānaṃ para-āmisapiṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti vuttaṃ hoti.

Taṃ piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti piṇḍapātiko, piṇḍāya vā patitum vatametassāti piṇḍapātī. **Patitunti** caritum.

Piṇḍapātī eva piṇḍapātiko, tassa aṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ. **Aṅganti** kāraṇaṃ vuccati. Tasmā yena samādānena so piṇḍapātiko hoti, tassetam

adhivacananti veditabbaṃ. Eteneva nayena rathikāsusānasankārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhugataṭṭhena tesu

paṃsukūlamivāti paṃsukūlaṃ. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulatīti paṃsukūlaṃ, kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ

laddhanibbacaṇassa paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, paṃsukūlaṃ sīlamassāti paṃsukūliko, paṃsukūlikassa aṅgaṃ **paṃsukūlikaṅgaṃ**.

Saṅghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasaṅkhātānaṃ ticīvaraṃ sīlamassāti

tecīvariko, tecīvarikassa aṅgaṃ **tecīvarikaṅgaṃ**. **Sapadānacārikaṅganti**

dānaṃ vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānato apadānaṃ, anavakhaṇḍananti attho. Saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanavirahitaṃ, anugharanti

vuttaṃ hoti. Sapadānaṃ caritum idamassa sīlanti sapadānacārī,

sapadānacārīyeva sapadānacāriko, tassa aṅgaṃ sapadānacārikaṅgaṃ.

Khalupacchābhattikaṅganti **khalūti** paṭisedhanatthe nipāto. Pavāritena satā

pacchā laddhaṃ bhattaṃ pacchābhattaṃ nāma, tassa pacchābhattassa

bhojanaṃ pacchābhattabhojanaṃ, tasmim pacchābhattabhojane

pacchābhattasaññaṃ katvā pacchābhattaṃ sīlamassāti pacchābhattiko, na

pacchābhattiko khalupacchābhattiko, samādānavasena

paṭikkhittātirittabhojanassetam nāmaṃ, tassa aṅgaṃ

1. Āraññikaṅganti (Sī)

khalupacchābhattikaṅgaṃ. **Nesajjikaṅganti** sayanaṃ paṭikkhipivā nisajjāya viharitum sīlamassāti nesajjiko, tassa aṅgaṃ nesajjikaṅgaṃ.

Yathāsanthatikaṅganti yadeva santhatam yathāsanthatam, “idaṃ tuyham pāpuṇāti”ti evaṃ paṭhamam uddiṭṭhasenāsanassetam adhivacanam. Tasmim yathāsanthatate viharitum sīlamassāti yathāsanthatiko, tassa aṅgaṃ yathāsanthatikaṅgaṃ. Sabbāneva panetāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ nāṇam aṅgaṃ etesanti **dhutaṅgāni**. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhānam dhunanato aṅgāni ca paṭipattiyāti **dhutaṅgāni**. Evam tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo. Sabbāneva cetāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttampi cetam—

“Yo samādiyati, so puggalo. Yena samādiyati, cittacetāsikā ete dhammā. Yā samādānacetanā, tam dhutaṅgaṃ, yaṃ paṭikkhipati, tam vatthun”ti¹.

Sabbāneva ca loluppaiddhamśanarasāni, nilloppabhāvapaccupaṭṭhānāni, appicchātādi-ariyadhammapadaṭṭhānāni. Evamettha lakkhaṇādīhi vinicchayo veditabbo.

Vīryasamādānampīti vīryaggahaṇampi. **Kāmaṅgānti** ekamsatthe nipāto. **Taco ca nhāru cāti** chavi ca nhāruvalliyo ca. **Aṭṭhi cāti** sabbā aṭṭhiyo ca. **Avasissatūti** tiṭṭhatu. **Upasussatu maṃsalohitanti** sabbam maṃsaṅca lohitaṅca sukkhatu². “Taco”ti ekaṃ aṅgaṃ, “nhārū”ti ekaṃ, “aṭṭhī”ti ekaṃ, “upasussatu maṃsalohitan”ti ekaṃ aṅgaṃ. **Yaṃ tanti** upari vattabbapadena sambandho. **Purisathāmenāti** purisassa kāyikena balena **balenāti** nāṇabalena. **Vīriyenāti** cetasikaṅṇāvīriyatejena. **Parakkamenāti** param param ṭhānam akkamanena ussāhappattavīriyena. **Pattabbanti** yaṃ tam pāpuṇitabbam. **Na tam apāpuṇitvāti** tam pattabbam appatvā. **Vīriyassa saṅṭhānam**³ bhavissatī vuttappakāraṃ vīriyassa sithilattam osīdanam na bhavissati. “Paṭṭhānam”tipi⁴ pāṭho, ayamevattho. **Cittam paggaṇhātīti** cittam ussāham gaṇhāpeti. **Padahatīti** patiṭṭhāpeti.

1. Visuddhi 1. 59 piṭṭhe.

3. Santhānam (Sī), saṅḍānam (Syā)

2. Sussatu (Syā), ṭhassatu (Ka)

4. Saṅṭhānantipi (Sī, Syā)

Nāṣissanti na khādissāmi na bhuñjissāmi. **Na pivissāmīti** yāgupānādīni na pivissāmi. **Vihārato na nikkhameti** senāsanato bahi na nikkhameyyaṃ. **Napi passam nipāte**ssanti passam¹ mañce vā pīthe vā bhūmiyaṃ vā kaṭasantharake vā pātanam ṭhapanam na karissāmi. **Taṇhāsalle anūhateti** taṇhāsankhāte kaṇḍe anuddhaṭe, avigateti attho.

Imaṃ pallaṅkanti samantato ābhujitaṃ ūrubaddhāsanam. **Na bhindissāmīti** na vijahissāmi. **Yāva me na anupādāyāti** catūhi upādānehi gahaṇam aggahetvā. **Āsavehīti** kāmāsavādīhi catūhi āsaveti. **Vimuccissatīti** samucchadavimuttiyā na muccissati. **Na tāvāham imamhā āsanā vuṭṭhahissāmīti**-ādim katvā yāva **rukhamulā nikkhamissāmīti** okāsavasena vuttā. **Imasmiññeva pubbaṇhasamayaṃ ariyadhammaṃ āharissāmīti**-ādim katvā yāva **gimheti** kālavasena vuttā. **Purime vayokhandheti**-ādayo vayavasena vuttā. Tattha **āsanā na vuṭṭhahissāmīti** nisinnāsanā na uṭṭhahissāmi. **Adḍhayogāti** nikuṇḍagehā. **Pāsādāti** dīghapāsādā. **Hammiyāti** muṇḍacchadanagehā. **Guhāyāti** paṃsuguhāya. **Leṇāti** mariyādachinnacchiddā pabbataleṇā. **Kuṭiyāti** ullittādikuṭiyā. **Kūṭāgārāti** kaṇṇikaṃ āropetvā katagehato. **Attāti** dvāraṭṭalākā. **Mālāti** vaṭṭagehā. Uddaṇḍo nāma eko patissayaviseso. “Tichadanageho”tipi eke. **Upaṭṭhānasālāti** sannipātasālā, bhojanasālā vā. **Maṇḍapādayo** pakaṭāyeva. **Ariyadhammanti** anavajjadhammaṃ, ariyānaṃ vā Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakaṇaṃ dhammaṃ. **Āharissāmīti** mama cittasamīpaṃ ānayissāmi sīlena. **Samāharissāmīti** visesena ānayissāmi samādhinā. **Adhigacchissāmīti** paṭilābhavasena gamissāmi tadaṅgena. **Phassayissāmīti** phussissāmi maggena. **Sacchikarissāmīti** pacchakkham karissāmi phalena. Atha vā sotāpattimaggena **āharissāmi**. Sakadāgāmi maggena **samāharissāmi**, anāgāmi maggena **adhigacchissāmi**, arahattamaggena **phassayissāmi**, paccavekkhaṇena **sacchikarissāmi**. Dvīsupi navesu phassayissāmīti nāmakāyena nibbānaṃ phussissāmīti attho.

Apuṭṭhoti mūlapadam, tassa apucchitoti attho. **Apucchitoti** ajānāpito. **Ayācitoti** anāyācīto. **Anajjhesitoti**

1. Sīsam (Syā), pāsum (Ka)

anāṇāpito, “na icchito”ti eke. **Apasāditoti** na pasādāpito. **Pāvadaṭṭi** kathayati. **Ahamasmīti** ahaṃ asmi bhavāmi. **Jātiyā vāti** khattiyabrāhmaṇajātiyā vā. **Gottena vāti** Gotamādigottena vā. **Kolaputtiyena vāti** kulaputtabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vāti** sarīrasundaratāya vā. **Dhanena vāti** dhanasampattiya vā. **Ajjhenena vāti** ajjhāyakaraṇena vā. **Kammāyatanena vāti** kammameva kammāyatanam, tena kammāyatanena, kasigorakkhakammādinā vā. **Sippāyatanena vāti** dhanusippādinā vā. **Vijjāṭṭhānena vāti** aṭṭhārasavijjāṭṭhānena vā. **Sutena vāti** bahussutaguṇena vā. **Paṭibhānena vāti** kāraṇākāraṇapaṭibhānasankhātānāṇena vā. **Aññātaraññātarena vā vatthunāti** jāti-ādīnam ekekena vatthunā vā.

Uccā kulāti khattiyabrāhmaṇakulā, etena jātigottamahattam dīpeti. **Mahābhogakulāti** gahapatimahāsālakulā, etena adḍhamahattam dīpeti. **Uḷārabhogakulāti** avasesavessādikulā, etena pahūtajātarūparajatādīm dīpeti. Caṇḍālāpi hi uḷārabhogā honti. **Ñātoti** pākaṭo. **Yasassīti** parivārasampanno. **Suttantikoti** suttante niyutto. **Vinayadharoti** Vinayapiṭakadharo. **Dhammakathikoti** ābhidhammiko. **Āraññikoti-ādayo** dhutaṅgapubbaṅgamapaṭipattidassanattam vuttā. **Paṭhamassa jhānassa lābhīti-ādayo** rūpārūpa-aṭṭhasamāpattiyo dassetvā paṭivedhadassanavasena vuttā. **Pāvadaṭṭi** mūlapadam. **Katheti** “piṭakācariyosmi”ti kathayati. **Bhaṇāṭṭi** “dhutaṅgikomhī”ti pākaṭam karoti. **Dīpayati** “rūpajjhānam lābhīmhī”ti paridīpayati. **Voharatīti** “arūpajjhānam lābhīmhī”ti vākyabhedam karoti.

Khandhakusalāti pañcasu khandhesu salakkhaṇasāmaññalakkhaṇesu chekā, ñātātiraṇapahānavasena kusalāti attho. **Dhātu-āyatanapaṭiccasamuppādādisupi** eseva nayo. **Nibbānakusalāti** nibbāne chekā. **Anariyānanti** na ariyānam. **Eso dhammoti** eso sabhāvo. **Bālānanti** apaṇḍitānam. **Asappurisānanti** na sobhanapurisānam. **Attāti** attānam.

18. **Santoti** rāgādikilesūpasamena santo. Tathā **abhinibbutatto**. **Iti’hanti** sīlesu akatthamānoti “ahamasmi

sīlasampanno”ti-ādinā nayena iti sīlesu akatthamāno, sīlanimittam attupanāyikam vācam abhāsamānoti vuttam hoti. **Tamariyadhammam kusalā vadantīti** tassa tam akatthanam “ariyadhammo eso”ti Buddhādayo khandhādikusalā vadanti. **Yassussadā natthi kuhiñci loketi** yassa khīṇāsavassa rāgādayo sattussadā kuhiñci loke natthi. Tassa tam akatthanam “ariyadhammo eso”ti evam kusalā vadantīti sambandho.

Santoti mūlapadam. **Rāgassa samitattāti** rañjanalakkhaṇassa rāgassa samitabhāvena. **Dosādīsupi** eseva nayo. **Vijjhātattāti** sabbapariḷāhānam jhāpitattā. **Nibbutattāti** sabbasantāpānam nibbāpitabhāvena. **Vigatattāti** sabbākusalābhisaṅkhārānam vigatabhāvena dūrabhāvena. **Paṭipassaddhattāti** sabbākārena abhappattikabhāvena¹. **Sattannam dhammānam bhinnattā bhikkhūti** upari vattabbānam sattadhammānam bhinditvā ṭhitabhāvena bhikkhu. Sakkāyadīṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsoti ime tayo kilesā sotāpattimaggena bhinnā, rāgo dosoti ime dve kilesā oḷārikā sakadāgāmimaggena bhinnā, te eva aṇusahagatā anāgāmimaggena bhinnā, moho mānoti ime dve kilesā arahattamaggena bhinnā. Avasese kilese dassetuṃ “**bhinnāssa honti pāpakā akusalā dhammā**”ti āha. **Samkilesikāti** kilesapaccayā. **Ponobhavikāti** punabbhavadāyikā. **Sadarāti** kilesadarathā ettha santīti sadarā. “Saddarā”tipi pāṭho, sahadarathāti attho. **Dukkhavipākāti** phalakāle dukkhadāyikā. **Āyatim jātijarāmaraniyāti** anāgate jātijarāmarāṇassa paccayā.

Pajjena katena attanāti gāthāya ayam piṇḍattho—yo attanā bhāvitena maggena parinibbānam gato, kilesaparinibbānam patto, parinibbānatattā eva ca **vitiṇṇakāṅkho** vipattisampattihānivuddhi-ucchedasassata-apuññapuññappabhedam **bhavañca vibhavañca vippahāya** maggavāsam **vusitavā** khīṇapunabbhavoti etesam thutivacanānam araho so **bhikkhūti**.

1. Passaddhuppattikabhāvena (Syā)

Iti'hanti, idahantīti duvidho pāṭho. **Itīti padasandhi-ādayo** sandhāya “idahān”ti pāṭhaṃ na rocentī¹. Tattha **itīti** yaṃ vuttam. **Padasandhīti** padānam sandhi padasandhi, padaghaṭananti attho. **Padasaṃsaggoti** padānam ekībhāvo. **Padapāripūrīti** padānam paripūraṇam dvinnam padānam ekībhāvo. **Akkharasamavāyoti** ekībhūtopi aparipuṇṇopi hoti, yaṃ na evaṃ. Akkharānam samavāyo sannipāto hotīti dassanattam “akkharasamavāyo”ti āha. **Byañjanasiliṭṭhatāti** byañjanasamuccayo padamīti vuttānam byañjanānam atthabyañjanānam atthabyattikāraṇānam vā madhurabhāvattā pāṭhassa mudubhāvo. **Padānupubbatā metanti** padānam anupubbabhāvo padānupubbatā, padapaṭipāṭibhāvoti attho. **Metanti** etaṃ. Katamanti ce? **Itīti** idaṃ. **Metanti** ettha ma-kāro padasandhivasena vutto. **Katthī hotīti** “ahamasmi sīlasampanno”ti attānam ukkaṃsetvā kathanasīlo hoti. **Kitthatīti** vuttanayena kathayati. **Vikatthatīti** vividhā² kathayati. **Katthanāti** kathanā. **Āratoti** dūrato rato. **Viratoti** ṭhānasaṅkantisena vigatabhāvena rato. **Paṭiviratoti** tato nivattivā sabbākārena viyutto hutvā rato. Tattha pisācam viya disvā palāto ārato. Hatthimhi maddante viya paridhāvitvā gato virato. Yodhasampahāram viya pothetvā maddetvā gato paṭivirato.

Khīṇāsavassāti khīṇakilesāsavassa. **Kammussadoti** puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjabhisaṅkhārasaṅkhātānam kammānam ussado-usannatā. **Yassimeti** yassa³ khīṇāsavassa ime ussadā.

19. Evaṃ khīṇāsavapaṭipattim dassetvā idāni diṭṭhigatikānam titthiyānam paṭipattīna dassento āha “**pakappitā saṅkhatā**”ti. Tattha **pakappitāti** parikappitā. **Saṅkhatāti** paccayābhisaṅkhatā. **Yassāti** yassa kassaci diṭṭhigatikassa. **Dhammāti** diṭṭhiyo. **Purakkhatāti** purato katā. **Santīti** saṃvijjanti. **Avīvadātāti** avodātā. **Yadattani passati ānisaṃsaṃ, taṃ nissito kuppapaṭiccasantinti** yassete diṭṭhidhammā ‘purakkhatā avodātā santi, so evaṃvidho yasmā attani tassā diṭṭhiyā diṭṭhadhammikaṅca sakkārādīm samparāyikaṅca gativisesādīm ānisaṃsaṃ sampassati, tasmā taṅca ānisaṃsaṃ, taṅca kuppātāya ca paṭiccasamuppannatāya ca sammutisantitāya ca

1. Āropenti (Syā)

2. Vividham (Sī, Syā)

3. Tassimeti tassa (Sī, Syā)

kuppapaṭiccasantisāṅkhātāṃ diṭṭhiṃ nissito ca hoti. So taṃ nissitattā attānaṃ vā ukkaṃseyya, pare vā vambheyya abhūtehipi guṇadosehi.

Saṅkhatāti mūlapadaṃ. **Saṅkhatā**ti paccayehi samāgantvā katā. Upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Abhisāṅkhatā**ti paccayehi abhikatā. **Saṅṭhapitā**ti paccayavaseneva sammā ṭhapitā. **Aniccā**ti hutvā abhāvena. **Paṭiccasamuppannā**ti vatthārammaṇaṃ paṭicca uppannā. **Khayadhammā**ti kamena khayasabhāvā. **Vayadhammā**ti pavattivasena parihāyanasabhāvā. **Virāgadhammā**ti anivattī hutvā vigacchanasabhāvā. **Nirodhadhammā**ti nirujjhanasabhāvā, anuppattidhammā hutvā nirujjhanasabhāvāti attho. **Diṭṭhigatikassā**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo gahetvā ṭhitapuggalassa.

Purekkhārāti pure katā. **Taṇhādhajoti** ussāpitaṭṭhena taṇhādhajoti, taṇhāpaṭākā assa atthīti taṇhādhajoti. Purecārikaṭṭhena taṇhā eva ketu assāti **taṇhāketu**. **Taṇhādhipateyyoti** chandādhipativasena, taṇhā adhipatito āgatāti vā taṇhādhipateyyo, taṇhādhipati vā etassa atthīti taṇhādhipateyyo. **Diṭṭhidhajādīsupi** eseva nayo. **Avodātā**ti aparissuddhā. **Samkiliṭṭhā**ti sayāṃ kiliṭṭhā. **Samkilesikā**ti tapanīyā.

Dve ānisaṃse passatīti dve guṇe dakkhati. **Diṭṭhadhammikañca** ānisaṃsanti imasmiṃyeva attabhāve paccakkhadhammānisaṃsañca. **Samparāyikanti** paraloke pattabbaṃ ānisaṃsañca. **Yarūdiṭṭhiko sathā hotīti** sathā yathāladdhiko bhavati. **Tarūdiṭṭhikā sāvakā hontīti** tassa vacanaṃ suṇantā sāvakāpi tathāladdhikā honti. **Sakkarontīti** sakkārappattaṃ karonti. **Garuṃ karontīti** garukārappattaṃ karonti. **Mānentīti** manasā piyāyanti. **Pūjentīti** catupaccayābhihārapūjāya pūjenti. **Apacitīm karontīti** apacitippattaṃ karonti. Tattha yassa cattāro paccaye sakkaritvā su-abhisāṅkhate paṇīte katvā¹ denti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṃ manasā² piyāyanti, so mānito. Yassa sabbampetaṃ karontī, so pūjito. Yassa abhivādanapaccupaṭṭhāna-añjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karontī, so apacito.

1. Paṇīte paṇīte katvā (Sī, Syā)

2. Manussā (Sī)

Keci “**sakkaronti** kāyena, **garuṃ karonti** vācāya, **mānenti** cittena, **pūjenti** lābhenā”ti vaṇṇayanti. **Alaṃ nāgattāya vāti** nāgabhāvāya nāgarājabhāvāya vā alaṃ pariyattaṃ. **Supaṇṇattāya vāti** supaṇṇarājabhāvāya. **Yakkhattāya vāti** yakkhasenāpatibhāvāya. **Asurattāya vāti** asurabhāvāya. **Gandhabbattāya vāti** gandhabbadevaghāṭe nibbattabhāvāya. **Mahārājattāya vāti** catunnam mahārājānaṃ aññatarabhāvāya. **Indattāya vāti** sakkabhāvāya. **Brahmattāya vāti** brahmakāyikādīnaṃ aññatarabhāvāya. **Devattāya vāti** sammutidevādīnaṃ aññatarabhāvāya. **Suddhiyāti** parisuddhabhāvāya alaṃ pariyattaṃ. **Visuddhiyāti** sabbamalarahita-accantaparisuddhabhāvāya. **Parisuddhiyāti** sabbākārena parisuddhabhāvāya.

Tattha tiracchānayanoniyāṃ adhipaccattaṃ¹ suddhiyā. Devaloke adhipaccattaṃ¹ visuddhiyā. Brahma-loke adhipaccattaṃ parisuddhiyā. Caturāsītīkappasahassāni atikkamitvā muccanattaṃ **muttiyā**. Antarāyābhāvena muccanattaṃ **vimuttiyā**. Sabbākārena muttiyā **parimuttiyā**. **Sujjhantīti** tasmim samaye pabbajitabhāvena suddhiṃ pāpuṇanti. **Visujjhantīti** pabbajjāṃ gahetvā paṭipattiyā yuttabhāvena vividhena sujjhanti. **Parisujjhantīti** nipphattiṃ pāpetvā sabbākārena sujjhanti. **Muccanti** tesāṃ samayan taradhammena. **Vimuccanti** etassa Satthuno ovādena. **Parimuccanti** etassa Satthuno anusāsanena. **Sujjhissāmīti**-ādayo anāgatavasena vuttā. **Āyatimphalapāṭīkaṅkhīti** anāgate vipākaphalamākaṅkhamāno. Idāṃ diṭṭhigatikānaṃ icchāmattaṃ². Diṭṭhigataṃ hi ijhamānaṃ³ nirayaṃ vā tiracchānayanonim vā nipphādeti.

Accantasantīti ati-antanissaraṇasanti. **Tadaṅgasantīti** paṭhamajjhānādiguṇaṅgena nīvaraṇādi-aguṇaṅgaṃ sametīti jhānaṃ tadaṅgasanti. **Sammutisantīti** samāhāravasena diṭṭhisanti. Tā vibhāvato dassetuṃ “**katamā accantasantī**”ti-ādimāha. **Amataṃ nibbānanti** evamādayo heṭṭhā vuttatthāyeva. **Paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassa nīvaraṇāsantā** **hontīti** evamādayo anto-appanāyaṃ atisayavasena vuttā. Api ca sammutisantīti imasmim atthe adhippetā, santīti itare dve santiyo paṭikkhipitvā sammutisantimeva dīpeti. **Kuppasantīti** vipākajanakavasena parivattanavasena

1. Ādhipaccaṃ (Sī), ādhipaccattaṃ (Syā)

2. Ajjhāciṇṇaṃ (Sī, Syā)

3. Icchamānaṃ (Sī)

calasantim. **Pakuppasantinti** visesena calasantim. **Eritasantinti** kampanasantim. **Sameritasantinti** visesena kampitasantim. **Calitasantinti** tasseva vevacanam. **Ghaṭṭitasantinti** pīlitasantim. **Santim** nissitoti diṭṭhisāṅkhātāṃ santim nissito. **Assitoti** āsito visesena nissito. **Allīnoti** ekībhūto.

20. Evaṃ nissite tāva “**Diṭṭhīnivesā -pa- ādiyatī ca dhamman**”ti tattha **diṭṭhīnivesā**ti idamsaccābhīnivesasaṅkhātāni diṭṭhīnivesanāni. **Na hi svātivattā**ti sukhena ativattitabbā na honti. **Dhammesu niccheyya samuggahī**tanti dvāsaṭṭhidīṭṭhigatesu¹ taṃ taṃ samuggahitaṃ abhinivīṭṭhadhammaṃ nicchīnītvā pavattā diṭṭhīnivesā na hi svātivattāti vuttaṃ hoti. **Tasmā naro tesu nivesanesu, nirassatī ādiyatī ca dhammanti** yasmā na hi svātivattā, tasmā naro tesuyeva diṭṭhīnivesanesu ajasīla gosīlakukkurasīla pañcātapa maruppapāta ukkuṭikappadhāna kaṇṭakāpassayādibhedam sathhāraṃ dhammakkhānaṃ gaṇādibhedañca taṃ taṃ dhammaṃ nirassati ca ādiyati ca jahati ca gaṇhāti ca vanamakkaṭo viya taṃ taṃ sākhanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ nirassanto ca ādiyanto ca anavaṭṭhitacittattā asantehipi guṇadosehi attano vā parassa vā yasāyasaṃ uppādeyya. **Durativattā**ti atikkamituṃ dukkhā. **Duttarā**ti du-uttarā. **Duppatarā dussamatikkamā dubbinivattā**ti² upasaggena vaḍḍhitā.

Nicchīnītvāti sassatavasena nicchayaṃ katvā. **Vinicchīnītvā**ti attavasena nānāvīdhena vinicchayaṃ katvā. **Vicinītvā**ti pariyesitvā. **Pavicinītvā**ti attaniyavasena sabbākārena pariyesitvā. “Nicinītvā viccinītvā”tipi pāṭho. **Odhiggāhoti** avadhiyitvā gāho³. **Bilaggāhoti** koṭṭhāsavasena gāho “bilaso vibhajitvā”ti-ādīsu viya⁴. **Varaggāhoti** uttamagāho. **Koṭṭhāsaggāhoti** avayavavasena gāho. **Uccayaggāhoti** rāsivasena gāho. **Samuccayaggāhoti** koṭṭhāsavasena rāsivasena ca gāho. **Idam saccanti** idameva sabhāvaṃ. **Tacchanti** tathabhāvaṃ aviparītasabhāvaṃ. **Tathanti** vipariṇāmarahitaṃ. **Bhūtanti** vijjamaṇaṃ. **Yāthāvanti** yathāsabhāvaṃ. **Aviparītanti** na viparītaṃ.

1. Dvīsaṭṭhidhammesu (Ka)

2. Dubbinivattāti (Sī, Syā, Ka)

3. Odissaggāhoti avīsesetvā Gāho (Syā)

4. Dī 2. 234; Ma 1. 73 piṭṭhesu.

Nirassatīti ni-assati vikkhipati. **Paravicchindanāya vāti** parehi vissajjāpanena. **Anabhisambhuṇanto vāti** asampāpuṇanto vā asakkonto vā vissajjeti. **Paro vicchindetīti** añño viyogaṃ karoti. **Natthetthāti** natthi ettha. **Sīlaṃ anabhisambhuṇantoti** sīlaṃ asampādentoti. **Sīlaṃ nirassatīti** sīlaṃ vissajjeti. Ito paresupi eseva nayo.

21. Yo panāyaṃ sabbadiṭṭhigatādidosadhunanāya paññāya samannāgatattā dhono, tassa **Dhonassa hi -pa- anūpayo so**. Kim vuttaṃ hoti? Dhonadhammasamannāgamā **dhonassa** dhutasabbapāpassa arahato katthaci **loke** tesu tesu **bhavesu** saṅkappanā **diṭṭhi natthi**. So tassā diṭṭhiyā abhāvā, yāya ca attanā kataṃ pāpakammaṃ paṭicchādentā titthiyā māyāya vā mānena vā evaṃ agatiṃ gacchanti, tampi **māyañca mānañca pahāya dhono** rāgādīnaṃ dosānaṃ **kena gaccheyya**, diṭṭhadhamme samparāye vā nirayādisu gativisesesu kena saṅkhaṃ gaccheyya, **anūpayo so**, so hi taṇhādiṭṭhi-upayānaṃ dvinnaṃ abhāvena anūpayoti.

Kimkāraṇāti kena kāraṇena. **Dhonā vuccati paññāti** dhonā iti kimkāraṇā paññā kathiyati. **Tāya paññāya kāyaduccaritanti** tāya vuttappakārāya paññāya kāyato pavattaṃ duṭṭhu kilesapūtikattā vā caritanti kāyaduccaritaṃ. **Dhūtañca dhotañcāti** kampitañca dhovitañca. **Sandhotañcāti** sammā dhovitañca. **Niddhotañcāti** visesena suṭṭhu niddhotañca. **Rāgo dhuto cāti-** ādayo catunnaṃ maggānaṃ vasena yojetabbā.

Sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhi dhutā cāti maggasampayuttāya sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhi kampitā calitā dhovitā. **Sammāsaṅkappādisupi** eseva nayo. Vuttaṃ hetam “sammādiṭṭhikassa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti”ti suttaṃ¹ vitthāretabbaṃ. **Sammāñāṇenāti** maggasampayuttañāṇena, paccavekkhaṇāñāṇena vā. **Micchāñāṇanti** viparītañāṇaṃ ayāthāvañāṇaṃ, pāpakiriyāsu upacintāvasena² pāpaṃ katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhaṇākārena

1. Am 3. 430; Dī 3. 259 piṭṭhesu.

2. Sukhumacintāvasena (Syā), upāyacintāvasena (Ka)

ca uppanno moho. **Sammāvimuttiyā micchāvimuttī**ti samucchadavimuttiyā viparītā ayāthāvavimuttiyeva citovimuttisaññitā”¹.

Arahā imehi dhoneyyehi dhammehīti rāgādīhi kilesehi dūre ṭhito arahā imehi vuttappakārehi kilesadhovanehi dhammehi upeto hoti. **Dhono**ti Dhono puggalo, teneva “**so dhutarāgo**”ti-ādayo āha.

Māyā vuccati vañcanikā cariyāti vañcanakiriyāṃ vañcanakaraṇaṃ assā atthīti vañcanikā cariyā. **Tassa paṭicchādanahetū**ti tesaṃ duccharitānaṃ appakāsanakāraṇā. **Pāpikaṃ icchaṃ paṇidaha**ti lāmaṃ patthanaṃ paṭiṭṭhāpeti. “**Mā maṃ jaññā**”ti icchatīti “mayhaṃ kataṃ pāpaṃ pare mā jānimsū”ti paccāsīsati. **Sanikkappeti**ti vitakkaṃ uppādeti. **Vācaṃ bhāsati**ti jānaṃyeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti. “Amhākaṃ vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthī”ti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatī**ti “mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jānimsū”ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā assāti māyāvī, māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca assarati etāya sattoti **accasarā**. Kāyavācākiriyāhi aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati**, micchā karontīti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti pāpānaṃ vikkhipanato **nikiraṇā**. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃharaṇato **gūhanā**. Samabhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacākammehi pāpaṃ chādetīti **chādanā**. Sabbathā bhāgena chādanā **paricchādanā**. Na uttāniṃ katvā dassetīti **anuttānikammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvīkammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati, yāya samannāgato puggalo bhasmapaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikapaliveṭṭhitāṃ viya ca satthaṃ hoti.

1. Ayāthāvavimuttasseva sato vimuttisaññitā (Sī)

Ekavidhena mānoti ekaparicchedena ekakoṭṭhāsena māno. **Yā cittassa unnatīti** yā cittassa abhussāpanā, ayam mānoti attho. Ettha puggalaṃ anāmasitvā nibbattitamānova vutto.

Attukkaṃsanamānoti attānaṃ upari ṭhapanamāno.

Paravambhanamānoti pare lāmakakaraṇamāno. Ime dve mānā yebhuyyena tathā pavattākārasena vuttā.

“Seyyohamasmī”ti mānoti jāti-ādīni nissāya “ahamasmi seyyo”ti uppanno māno. **Sadisamānādisupi** eseva nayo. Evamimepi tayo mānā puggalavisesaṃ anissāya tathā pavattākārasena vuttā. Tesu ekeko tiṇṇampī seyyasadisahīnānaṃ uppajjati. Tattha “seyyohamasmī”ti māno seyyasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. “Sadisohamasmī”ti māno sadisasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. “Hīnohamasmī”ti māno hīnasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno.

Catubbidhena māno lokadhammasena vutto. Pañcavidhena māno pañcakāmaguṇavasena vutto. Chabbidhena māno cakkhādisampattivāsena vutto. Tattha **mānaṃ janetīti** mānaṃ uppādeti.

Sattavidhena mānaniddese **mānoti** unnamo. **Atimānoti** “jāti-ādīhi mayā sadiso natthī”ti atikkamitvā maññanavasena uppanno māno. **Mānātimānoti** “ayam pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayam hīnataro”ti uppanno māno. Ayam bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimāno nāmāti dassetuṃ **“mānātimāno”**ti āha. **Omānoti** hīnamāno. Yo “hīnohamasmī”ti māno nāma vutto, ayam omāno nāma. Api cettha “tvaṃ jātimā, kākajāti viya te jāti. Tvaṃ gottavā, caṇḍālagottaṃ viya te gottaṃ. Tuyhaṃ saro atthi, kākasaro viya te saro”ti evaṃ attānaṃ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayam “omānā”ti veditabbo.

Adhimānoti cattāri saccāni appatvā pattasaññissa, catūhi maggehi kattabbe kicce akateyeva katasaññissa, catusaccadhamme anadhigate

adhigatasaññissa, arahatte asacchikate sacchikatasaññissa uppanno adhigatamāno adhimāno nāma. Ayaṃ pana kassa uppajjati, kassa na uppajjati? Ariyasāvakaṃ tāva na uppajjati. So hi maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkāṅkho, tasmā sotāpannādīnaṃ “ahaṃ sakadāgāmi”ti-ādivasena māno na uppajjati, dussīlassa ca na uppajjati. So hi ariyaguṇādhigame nirāsova. Sīlavatopi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādīmanuyuttassa na uppajjati, parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavathapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakāṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āradhavi-passakassa uppajjati, uppanne ca suddhasamathalābhī suddhavipassanālābhī vā antarā ṭhabeti. So hi dasapi vassāni vīsampi vassāni tiṃsampi vassāni asītipi vassāni kilesasamudācāraṃ apassanto “ahaṃ sotāpanno”ti vā “sakadāgāmi”ti vā “anāgāmi”ti vā maññati, samathavi-passanālābhī pana arahatteyeva ṭhabeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā supariggahitā, tasmā saṭṭhipi vassāni asītipi vassāni vassasatampi kilesā na samudācaranti, khīṇāsavasveva cittācāro hoti. So evaṃ dīgharattaṃ kilesasamudācāraṃ apassanto antarā aṭṭhatvāva “arahā ahan”ti maññati.

Asmimānoti rūpe asmīti-ādinā nayena pañcasu khandhesu “ahaṃ rūpādayo”ti uppanno māno. **Micchāmānoti** pāpakehi kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānasutapaṭibhānasīlabbatehi, pāpikāya ca diṭṭhiyā uppanno māno. Tattha **pāpakam kammāyatanam** nāma kevaṭṭamacchabandhanesādānaṃ kammaṃ. **Pāpakam sippāyatanam** nāma macchajālakhīpakumīnakaraṇesu ceva pāsa-oḍḍanasūlāropanādīsū ca chekatā. **Pāpakam vijjāṭṭhānam** nāma yā kāci parūpaghātavijjā. **Pāpakam sutam** nāma bhāratayuddhasītāharaṇādīpaṭisaṃyuttaṃ. **Pāpakam paṭibhānam** nāma dubbhāsītayuttaṃ kappanāṭakavilappanādi¹paṭibhānam. **Pāpakam sīlam** nāma ajasīlam gosīlam. **Vatampi** ajavatagovatameva. **Pāpikā diṭṭhi** pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi. **Aṭṭhavidhamāno** uttānatthoyeva.

1. ...vilambanāṭakādi (Sī)

Navavidhena mānaniddese **seyyassa “seyyohamasmī”**ti-ādayo nava mānā puggalaṃ nissāya vuttā. Ettha pana **seyyassa “seyyohamasmī”**ti māno rājānañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa “sadisohamasmī”ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa “hīnohamasmī”ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanavāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṃ ‘rājā’ti vohārasukhamattakameva, kiṃ rājā nāma ahan”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko, bahussuto, mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Sadisassa “seyyohamasmī”ti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāhan”ti vā ete māne karoti.

Hīnassa “seyyohamasmī”ti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, aññe jīvitum asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana paveṇī-āgatattā seyyo”ti vā, “paveṇī-āgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ kiṃ mayhaṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma ahan”ti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusacaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca seyyassa “seyyohamasmī”ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa “sadiśohamasmī”ti, hīnassa “hīnohamasmī”ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhā.

Ettha ca seyyassa “seyyohamasmī”ti māno uttamassa uttamaṭṭhena “ahaṃ seyyo”ti evaṃ uppannamāno, seyyassa “sadiśohamasmī”ti māno uttamassa samaṭṭhena “ahaṃ sadiśo”ti evaṃ uppannamāno. Seyyassa “hīnohamasmī”ti māno uttamassa lāmakaṭṭhena “ahaṃ hīno”ti evaṃ uppannamāno. Evaṃ seyyamāno sadiśamāno hīnamānoti ime tayo mānā seyyassa uppajjanti. Sadiśassāpi ahaṃ seyyo, sadiśo, hīnoti tayo mānā uppajjanti. Hīnassāpi ahaṃ hīno, sadiśo, seyyoti tayo mānā uppajjanti.

Dasavidhamānaniddese **idhekacco mānaṃ janeti**ti ekacco puggalo mānaṃ janayati. **Jātiyā vāti** khattiyabhāvādijātisampattiyā vā. **Gottena vāti** Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. **Kolaputtiyena vāti** mahākulabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vāti** vaṇṇasampannasarīratāya vā. Sarīraṃ hi “pokkharan”ti vuccati, tassa vaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanena vāti** dhanasampannabhāvena vā, mayhaṃ nidhānagatassa dhanassa paṃṇaṃ natthīti attho. **Ajjhenena vāti** ajjhāyanavasena vā. **Kammāyatanena vāti** “avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā, “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ samijjhatī”ti vā evamādinayappavattena kammāyatanena vā. **Sippāyatanena vāti** “avasesā sattā nisippā, ahaṃ sippavā”ti evamādinayappavattena sippāyatanena vā. **Vijjāṭṭhānena vāti** idaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Sutena vāti** “avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti evamādisutena vā. **Paṭibhānena vāti** “avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānapaṃṇaṃ natthī”ti evamādiṭṭhānena vā. **Aññataraññatarena vā vatthunāti** avuttena aññena vatthunā vā. **Yo evarūpo mānoti** mānakaraṇavasena māno. **Maññanā maññitattanti** ākārabhāvaniddeso. Ussitaṭṭhena **unnati**. Yassuppajjati,

taṃ puggalaṃ unnāmeti ukkhipitvā ṭhapetīti **unnāmo**. Samussitaṭṭhena **dhajo**. Ukkhipanaṭṭhena cittaṃ sampaggaṇhātīti **sampaggāho**. Ketu vuccati bahūsu dhajesu accuggatadhajo. Mānopi punappunaṃ uppajjamāno aparāpare upādāya accuggataṭṭhena ketu viyāti ketu, taṃ ketuṃ icchatīti ketukamyam, tassa bhāvo **ketukamyatā**. Sā pana cittassa, na attano. Tena vuttaṃ “ketukamyatā cittassā”ti. Mānasampayuttaṃ hi cittaṃ ketuṃ icchati, tassa bhāvo, ketusaṅkhāto mānoti. **Dhono māyañca mānañca pahāya pajahitvā** yo so dhono arahā heṭṭhā vuttanayena vinodanabyantikaraṇādivasena kilese pajahitvā ṭhito, so tena rāgādīnā kilesena gaccheyya.

Nerayikoti vāti niraye nibbattakasattoti vā. **Tiracchānayanikādisupi** eseva nayo. **So hetu natthīti** yena janakahetunā gatiyādīsu nibbatteyya, so hetu natthi. **Paccayoti** tasseva vevacanaṃ. **Kāraṇanti** ṭhānaṃ. Kāraṇaṃ hi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti vuccati. Tasmā yena hetunā yena paccayena gatiyādīsu nibbatteyya, taṃ kāraṇaṃ natthi.

22. Yo pana nesam dvinnaṃ upayānaṃ bhāvena upayo hoti, so **Upayo hi -pa- diṭṭhimidheva sabbanti**. Tattha **upayoti** taṇhādiṭṭhinissito. **Dhammesu upeti vādanti** “ratto”ti vā “duṭṭho”ti vā evaṃ tesu tesu dhammesu upeti vādanti. **Anūpayam kena katham vadeyyāti** taṇhādiṭṭhippahānena pana anūpayam khīṇāsavaṃ kena rāgena vā dosena vā katham “ratto”ti vā “duṭṭho”ti vā vadeyya. Evaṃ anupavajjo ca so kim titthiyā viya katapaṭicchādako bhavissatīti adhippāyo. **Attā nirattā na hi tassa atthīti** tassa hi attadiṭṭhi vā ucchedadiṭṭhi vā natthi, gahaṇamuñcanaṃ vāpi attanirattasaññitaṃ natthi. Kimkāraṇā natthīti ce? **Adhosi so diṭṭhimidheva sabbanti**, yasmā so idheva attabhāve ñāṇambunā sabbadiṭṭhigataṃ adhosi pajahi vinodesīti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi. Taṃ sutvā rājā attamano Bhagavantaṃ abhivādetvā pakkāmīti.

Rattoti vāti rāgena rattoti vā. **Duṭṭhoti vāti**-ādīsipi eseva nayo. **Te abhisankhārā appahīnāti** ye puññāpuñña-āneñjābhisankhārā,

te appahīnā. **Abhisāṅkhārānaṃ appahīnattā**ti tesāṃ vuttappakārānaṃ kammābhisāṅkhārānaṃ na pahīnabhāvena. **Gatīyā vādaṃ upeti**ti pañcannaṃ gatīnaṃ aññatarāya kathanāṃ upagacchati. Tenevāha “**nerayikoti vā -pa-vādaṃ upeti upagacchati**”ti. **Vadeyyā**ti katheyya. **Patitaṃ natthī**ti gahetabbaṃ natthi. **Muñcitabbaṃ natthī**ti muñcitvā ṭhitattā mocetabbaṃ natthi.

Yassatthi gahitanti yassa puggalassa “aham mamā”ti gahitaṃ atthi. **Tassatthi muñcitabbanti** tassa puggalassa mocetabbaṃ atthi. Upari padāni parivattetvā yojetabbāni. **Gahaṇaṃ muñcanaṃ samatikkantoti** gahaṇamocanā arahā atikkanto. **Buddhiparihānivītivattoti** vaḍḍhiṅca parihāniṅca atikkamitvā pavatto. **So vuṭṭhavāsoti**-ādim katvā **ñāṇagginā daḍḍhānī**ti pariyoṣānaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Adhosī**ti kantesi¹. **Dhuni sandhuni niddhunī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddeṣaṭṭhakathāya

Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddeṣavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. **Suddhaṭṭhakasuttaniddeṣavaṇṇanā**

23. Catutthe suddhaṭṭhake paṭhamagāthāya tāvattho—na bhikkhave evarūpena dassanena suddhi hoti, api ca kho kilesamalīnattā asuddhaṃ, kilesarogānaṃ adhiḡamā sarogameva Candābhaṃ brāhmaṇaṃ, aññaṃ vā evarūpaṃ disvā diṭṭhigatiko bālo abhijānāti “**passāmi suddhaṃ paramaṃ arogaṃ**, tena ca diṭṭhisāṅkhātena dassanena **saṃsuddhi narassa hoti**”ti, so evaṃ abhijānanto taṃ dassanaṃ “**paramaṃ**”ti **ñātvā** tasmim dassane **suddhānupassī** samāno taṃ dassanaṃ “**maggañāṇaṃ**”ti **pacce**ti. Taṃ pana maggañāṇaṃ na hoti.

Paramaṃ ārogyappattanti uttamaṃ nibyādhiṃ pāpuṇitvā ṭhitaṃ. **Tāṇappattanti** tathā pālanappattaṃ. **Leṇappattanti** nilīyanappattaṃ. **Saraṇappattanti** patiṭṭhāpattaṃ, dukkhanāsaṇaṃ vā pattaṃ. **Abhayappattanti** nibbhayaḡbhāvappattaṃ. **Accutappattanti** niccalabhāvaṃ pattaṃ. **Amatappattanti** amataṃ mahānibbānaṃ pattaṃ. **Nibbānappattanti** vānavirahitaṃ pattaṃ.

1. Adhopīti kampesi (Sī)

Abhijānantoti visesena jānanto. **Ājānantoti** ājānamāno. **Vijānantoti** anekavidhena jānamāno. **Paṭivijānantoti** taṃ taṃ paṭicca vijānamāno. **Paṭivijjhantoti** hadaye kurumāno.

Cakkhuvīññānaṃ rūpadassanenāti cakkhuvīññāṇena rūpadassanaṃ. **Ñānanti pacceṭṭīti** paññā itī saddahati. **Maggoti pacceṭṭīti** “upāyo”ti saddahati. **Pathoti** sañcāro. **Niyānanti** gahetvā yātīti nīyānaṃ. “Nīyyānaṃ”ti vā pāṭho.

24. “**Diṭṭhena ce suddhī**”ti dutiyagāthā. Tassattho—tena rūpadassanasāṅkhātena **diṭṭhena** yadi kilesasuddhi narassa hoti, tena vā **ñāṇena so** yadi jāti-ādidukkhāṃ pajahāti, evaṃ sante ariyamaggato **añña** asuddhimaggeneva **so sujjhati**, rāgādīhi upadhīhi sa-upadhiko eva samāno sujjhātīti vattabbataṃ āpanno hoti, na ca evaṃvidho sujjhati. Tasmā **diṭṭhī hi naṃ pāva tathā vadānaṃ**, sā naṃ diṭṭhiyeva “micchādiṭṭhiko ayan”ti katheti, diṭṭhi-anurūpaṃ “sassato loko”ti-ādinā nayena tathā tathā vadatīti.

Rāgena saha vattatīti **sarāgo**, rāgavāti attho. **Sadosoti**-ādīsupi eseva nayo.

25. **Na brāhmaṇoti** tatiyagāthā. Tassattho—yo pana bāhitapāpattā **brāhmaṇo** hoti, so maggena adhigatāsavakkhayo khīṇāsavabrāhmaṇo ariyamaggañāṇato añña abhimaṅgalasammatarūpasāṅkhāte **diṭṭhe** tathāvidhasaddasaṅkhāte **sute** avītikkamasāṅkhāte **sīle** hatthivatādibhede **vate** pathavi-ādibhede **mute** ca uppannena micchāñāṇena **suddhiṃ na** āhāti. Sesamassa brāhmaṇassa¹ vaṇṇabhaṇanāya vuttaṃ. So hi tedhātukappuññe sabbasmiṅca **pāpe anūpalitto**, kasmā? Tassa pahīnattā tassa attadiṭṭhiyā, yassa kassaci vā gahaṇassa pahīnattā **attañjaho**, puññābhisaṅkhārādīnaṃ akaraṇato “**nayidhapakubbamāno**”ti vuccati. Tasmā naṃ evaṃ pasamsanto āha. Sabbasseva cassa purimapādena² sambandho veditabbo—puñña ca pāpe ca anūpalitto

1. Khīṇāsavabrāhmaṇassa (Sī, Syā)

2. Evaṃyeva cassa purimapādena (Ka)

attañjaho nayidha pakubbamāno na brāhmaṇo aññato suddhimāhāti. **Nāti paṭikkhepoti** na iti paṭisedho.

Bāhitvā sabbapāpakānīti gāthāyattho—yo catutthamaggena bāhitvā sabbapāpakāni **ṭhitatto** ṭhito-icceva vuttaṃ hoti. Bāhitapāpattā eva ca **vimalo** vimalabhāvaṃ brahmabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ patto, paṭinissaṭṭhasamādhivikkhepakarakilesamalena aggamaggaphalasalasamādhinā **sādhusamāhito**, saṃsārahetusamatikkamena **saṃsāramaticca** pariniṭṭhitakiccatāya **kevalīti** ca, taṇhādīṭṭhīhi anissittā **anissitoti** ca, lokadhammehi nibbikāraṭṭā **tādīti** ca pavuccati. Evaṃ thutiraho **sa brahmā** so brāhmaṇoti.

Aññatra satipaṭṭhānehīti cattāro satipaṭṭhāne muñcitvā. **Sammappadhānādīsupi** eseva nayo.

Santeke samaṇabrāhmaṇāti ekacce lokasaṅketena “samaṇabrāhmaṇā”ti laddhavohārā saṃvijjanti. **Diṭṭhasuddhikāti** diṭṭhena suddhiṃ icchamānā. **Te ekaccānaṃ rūpānaṃ dassananti** ete diṭṭhasuddhikā etesaṃ rūpārammaṇānaṃ olokanāṃ. **Maṅgalaṃ paccentīti** iddhikāraṇaṃ¹ buddhikāraṇaṃ sabbasampattikāraṇaṃ patiṭṭhāpentī. **Amaṅgalaṃ paccentīti** aniddhikāraṇaṃ² na buddhikāraṇaṃ na sampattikāraṇaṃ patiṭṭhāpentī. **Te kālato vuṭṭhahitvāti** ete diṭṭhādimaṅgalikā puretameva vuṭṭhahitvā. **Abhimaṅgalagatānīti** visesena vuḍḍhikāraṇagatāni. **Rūpāni passantīti** nānāvidhāni rūpārammaṇāni dakkhanti. **Cāṭakasakuṇanti**³ evaṃnāmakaṃ. **Phussaveḷuvalaṭṭhinti** phussanakkhattena uppannaṃ taruṇabeḷuvalaṭṭhim. **Gabbhinittinti** sagabbhaṃ itthim. **Imārakaṃ khandhe āropetvā gacchantanti** taruṇadārakaṃ aṃse ussāpetvā⁴ gacchamānaṃ. **Puṇṇaghaṭanti** udakapuṇṇaghaṭaṃ. **Rohitamacchanti** rattarohitamacchaṃ. **Ājaññarathanti** sindhavayuttarathaṃ. **Usabhanti** maṅgala-usabhaṃ. **Gokapilanti** kapilagāvim.

Palālapuñjanti thusa⁵rāsīm. **Takkaghaṭanti** gotakkādīpūritacāṭim. **Rittaghaṭanti** tucchaghaṭaṃ. **Naṭanti** naṭakādīm. “Dhuttakiriyan”ti eke. **Naggasamaṇakanti**

1. Iṭṭhakāraṇaṃ (Sī, Ka)

3. Cāpasakuṇanti. Cātasakuṇanti (Ka)

5. Busa (Sī)

2. Anīṭṭhakāraṇaṃ (Sī, Ka)

4. Uccāpetvā (Ka)

niccoḷasamaṇaṃ. **Kharanti** gadrabhaṃ. **Kharayānanti** gadrabhayuttaṃ vayhādikaṃ. **Ekayuttayānanti** ekena vāhanena saṃyuttaṃ yānaṃ. **Kāṇanti** ekakki-ubhayakkhikāṇaṃ. **Kuṇinti** hatthakuṇiṃ. **Khañjanti** khañjapādaṃ tiriyaḡatapādaṃ. **Pakkhahatanti** piṭhasappiṃ¹. **Jiṇṇakanti** jarājiṇṇaṃ. **Byādhikanti** byādhipiṭitaṃ. **Matanti**² kālaṅkataṃ.

Sutasuddhikāti sotaviññāṇena sutena suddhiṃ icchamānā. **Saddānaṃ savananti** saddārammaṇānaṃ savanaṃ. **Vaḍḍhāti vāti**-ādayo loke pavattasaddamattāni gahetvā vuttā. Amaṅgalaṃ pana “**kāṇo**”ti-ādinā tena tena nāmena vuttasaddāyeva. “**Chindan**”ti vāti hatthapādādicchinnanti vā. “**Bhindan**”ti vāti sīsādibhinnanti vā. “**Daḍḍhan**”ti vāti agginā jhāpitanti vā. “**Naṭṭhan**”ti vāti corādīhi vināsitanti vā. “**Natthī**”ti vāti na vijjatīti vā.

Sīlasuddhikāti sīlena visuddhiṃ icchanakā. **Sīlamattenāti** saṃvaraṇamattena. **Samyāmamattenāti** uparamamattena. **Samvaramattenāti** dvārathakanamattena. **Avitikkamamattenāti** na atikkamitamattena. **Samaṇo muṇḍikāputtoti** mātito laddhanāmaṃ. **Sampannakusalanti** paripuṇṇakusalaṃ. **Paramakusalanti** uttamakusalaṃ. **Uttamapattippattanti** uttamaṃ arahattaṃ pāpuṇitabbaṃ patvā ṭhitaṃ. **Ayojjanti** parājetuṃ asakkuṇeyyaṃ samaṇaṃ.

Vatasuddhikāti samādānena vatena suddhiṃ icchanakā. **Hatthivatikā vāti** samādinnaṃ hatthivataṃ etesaṃ atthīti hatthivatikā, sabbahatthikiriyaṃ karontīti attho. Kathaṃ? “Ajja paṭṭhāya hatthīhi kātabbaṃ karissāmi”ti evaṃ uppannacittā hatthīnaṃ gamaṇākāraṃ tiṭṭhanākāraṃ nisīdanākāraṃ sayanākāraṃ uccārapassāvakaṇākāraṃ, aññe hatthī disvā soṇḍaṃ ussāpetvā gamaṇākāraṇca sabbāṃ karontīti **hatthivatikā**. **Assavatikā**disupi labbhamānavasena yathāyogaṃ yojetabbaṃ. Tesu avasāne **disāvatikā vāti** puratthimādidisānaṃ namassanavasena samādinnadisāvatikā, etesaṃ vuttappakārānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vatasamādānaṃ sampajjamānaṃ hatthi-ādināṃ saḡabyataṃ upaneti. Sace kho panassa micchādiṭṭhi hoti “imināhaṃ sīlavatasamādānabrahmacariyena devo vā devaññataro vā homī”ti cintayantassa nirayatiracchānayoṇīnaṃ aññataro hotīti ṇātabbaṃ. Vuttaṃ hetāṃ Bhagavatā³—

1. Pakkhapādaṃ piṭhasappiṃ (Syā)

2. Natthi Pāliyaṃ.

3. Ma 2. 50 piṭṭhe.

Idha Puṇṇa ekacco kukkuravatam bhāveti paripuṇṇam abbokiṇṇam, kukkurasīlam bhāveti paripuṇṇam abbokiṇṇam, kukkuracittam bhāveti paripuṇṇam abbokiṇṇam, kukkurākappam bhāveti paripuṇṇam abbokiṇṇam. So kukkuravatam bhāvetvā paripuṇṇam abbokiṇṇam, kukkurasīlam bhāvetvā paripuṇṇam abbokiṇṇam, kukkuracittam bhāvetvā paripuṇṇam abbokiṇṇam, kukkurākappam bhāvetvā paripuṇṇam abbokiṇṇam kāyassa bhedaṃ paramaṃ maraṇā kukkurānam saḥabyatam upapajjati. Sace kho panassa evaṃdiṭṭhi hoti “imināham sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaṃnātarā vā”ti, sāssa hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhissa kho aham Puṇṇa dvinnam gatīnam aññataram gatim vadāmi nirayam vā tiracchānayanim vā. Iti kho Puṇṇa sampajjamānam kukkuravatam kukkurānam saḥabyatam upaneti, vipajjamānam nirayanti.

Gandhabbavatikādayo gandhabbādīnam saḥabyatam upagacchantīti attho na gahetabbo, micchādiṭṭhiyā gahitattā nirayatiracchānayanimeva upagacchantīti gahetabbo.

Mutasuddhikāti phusitena suddhikā. **Pathavim āmasantī**ti sasambhārikam mahāpathavim kāyena phusanti. **Haritanti** allanīlasaddalam. **Gomayanti** gavādigomayam. **Kacchapanti** aṭṭhikacchapādi-anekavidham. **Phālam akkamantī**ti ayaphālam maddanti. **Tilavāhanti** tilasakaṭam tilarāsim vā. **Phussatīlam khādantī**ti maṅgalapaṭisaṃyuttam tilam khādanti. **Phussatelaṃ makkhentī**ti tathārūpam tilatelaṃ sarīrabbhāñjanam karonti. **Dantakaṭṭhanti** dantapoṇam. **Mattikāya nhāyantī**ti kuṅkuṭṭhādikāya saṅhamattikāya sarīram ubbaṭṭetvā¹ nhāyanti. **Sātakam nivāsentī**ti maṅgalapaṭisaṃyuttam vattham paridahanti. **Veṭṭhanam veṭṭhentī**ti sīsaveṭṭhanam pattuṇṇādipaṭam sīse ṭhapenti paṭimuccanti.

Tedhātukam kusalābhisankhāranti kāmādhāturūpadhātu-arūpadhātūsu paṭisandhidāyakaṃ kosallasambhūtam paccayābhisankhāram. **Sabbaram akusalanti** dvādasavidham akosallasambhūtam akusalam. **Yatoti yadā**. Te

1. Ubbattetvā (Syā)

dasavidho puññābhisaṅkhāro ca, dvādasavidho apuññābhisaṅkhāro ca, catubbidho āneñjābhisaṅkhāro ca yathānurūpaṃ samucchedaṃ pahānena pahīnā honti. **Attadiṭṭhijahoti** “eso me attā”ti gahitadiṭṭhim jaho. **Gāhaṃ jahoti** “eso hamasmī”ti mānasampayuttagaṇaṃ jaho. Puna **attañjahoti** “etaṃ mamā”ti taṇhāgaṇavasena ca diṭṭhigahaṇavasena ca parāmasitvā gahitaṃ, parato āmaṭṭhañca, tasmim abhiniviṭṭhañca, balavataṇhāvasena gilitvā ajjhositañca, balavamucchitañca. **Sabbaṃ taṃ cattaṃ hotīti**-ādayo vuttanayāyeva.

26. Evaṃ “na brāhmaṇo aññato suddhimāhā”ti vatvā idāni ye diṭṭhigatikā aññato suddhim bruvanti, tesaṃ tassā diṭṭhiyā anibbāhakabhāvaṃ dassento “**purimaṃ pahāyā**”ti gāthamāha. Tassattho—tehi aññato suddhivādā samānāpi yassā diṭṭhiyā appahīnattā gahaṇamuñcanaṃ hoti, tāya **purimaṃ sathhārādiṃ pahāya aparaṃ nissitā ejāsaṅkhātāya taṇhāya anugatā** abhibhūtā rāgādibhedaṃ **na taranti saṅgaṃ** tañca atarantā taṃ taṃ dhammaṃ uggaṇhanti ca **nirassajanti** ca makkaṭṭova **sākhanti**.

Purimaṃ sathhāraṃ pahāyāti purimagahitaṃ Sathhupaṭiññaṃ vajjetvā. **Paraṃ Sathhāraṃ nissitāti** aññaṃ Sathhupaṭiññaṃ nissitā allīnā. **Purimaṃ dhammakkhānaṃ pahāyāti**-ādīsipi eseva nayo.

Ejānugāti taṇhāya anugā. **Ejānugatāti** taṇhāya anugatā. **Ejānusatāti** taṇhāya anusaṭṭā pakkhandā vā. **Ejāya pannā patitāti** taṇhāya nimuggā ca nikkhipitā ca.

Makkaṭṭoti vānaro. **Araññeti** vipine. **Pavaneti** mahāvane. **Caramānoti** gacchamāno. **Evamevāti** opammasaṃsandanaṃ¹. **Puthūti** nānā. **Puthudiṭṭhigatānīti** nānāvidhāni diṭṭhigatāni. **Gaṇhanti ca muñcanti cāti** gahaṇavasena gaṇhanti ca cajanavasena muñcanti ca. **Ādiyanti ca nirassajanti cāti** palibodhaṃ karonti ca vissajjenti ca khipanti ca.

27. Pañcamagāthāya ca sambandho—yo ca so “diṭṭhī hi naṃ pāva tathā vadānaṃ”ti vutto, so sayāṃ samādāyāti. Tattha **sayanti**

1. Opammasampañipādanaṃ (Syā)

sāmaṃ. **Samādāyāti** gaheṭvā. **Vatānīti** hatthivatādīni. **Uccāvacanti** aparāparaṃ, hīnapañītaṃ vā satthārato satthārādīṃ. **Saññasattoti** kāmasaññādisu laggo. **Vidvā ca vedehi samecca dhammanti** paramatthavidvā ca arahā catūhi maggañāṇavedehi catusaccadhammaṃ abhisameccāti. Sesam pākaṭameva.

Sāmaṃ samādāyāti sayameva gaheṭvā. **Ādāyāti** ādiyitvā gaṇhitvā. **Samādāyāti** sammā ādāya. **Ādiyitvāti** balibodham katvā. **Samādiyitvāti** sammā palibodham katvā. **Gaṇhitvāti** avissajjetvā. **Parāmasitvāti** dassitvā. **Abhinivisitvāti** patiṭṭhahitvā. **Kāmasaññādayo** vuttanayā eva.

Vidvāti medhāvī. **Vijjāgatoti** vijānanabhāvaṃ gato. **Ñāṇīti** paññāsampanno. **Vibhāvīti** ñāṇena vīmaṃsako. **Medhāvīti** aniccādīhi tulitañāṇo. **Paññāti-ādayo** heṭṭhā vuttanayāyeva. Catusaccadhammaṃ vicināṭīti **dhammavicayasambojjhaṅgo**. Bojjhaṅgattho heṭṭhā vuttova. **Vīmaṃsāti** catusaccadhammavicinanā paññāva. “Vīmaṃsā dhammacintanā”¹ ti hi vuttā. **Vipassanāti** maggasampayuttā vividhākārena passanā paññāva. **Sammādiṭṭhīti** sobhanā, pasatṭhā, sundarā maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Tehi vedehīti** eteheva catūhi maggañāṇehi. **Antagatoti** jātijarāmarañassa pariyoṣānaṃ gato. **Koṭigatoti-ādayo** heṭṭhā vuttanayāva. **Vedānaṃ vā antagatoti** jānitabbānaṃ avasānappatto. **Vedehi vā antagatoti** catūhi maggañāṇavedehi vaṭṭadukkhassa pariyaṇṭabhāvena antasaṅkhātāṃ nibbānaṃ gato. **Viditattāti** viditabhāvena jānitabhāvena.

Vedāni viceyya kevalānīti gāthāya ayamattho—yo catūhi maggañāṇavedehi kilesakkhayaṃ karonto gato, so paramatthato vedagū nāma hoti. **Sova sabbasamaṇabrāhmaṇānaṃ** satthasaññītāni **vedāni** tāyeva maggabhāvanāya kiccato aniccādivasena **viceyya**. Tattha chandarāgappahānena tameva **sabbaṃ vedamaticca** yāpi vedapaccayā, aññathā vā uppajjanti vedanā, tāsu **sabbavedanāsu vītarāgo** hoti. Tasmā tamattham dassento “kiṃ pattinamāhu vedagūn”² ti puṭṭho “idaṃ pattinan” ti

1. Vīmaṃsā dhammavicinanāti (Sī)

2. Khu 1. 360 piṭṭhe.

avatvā “Vedāni viceyya -pa- vedagū so”ti āha. Yasmā vā yo pavicayapaññāya **Vedāni viceyya**, tattha chandarāgappahānena **sabbaṃ vedamaticca** vattati. **So** satthasaññitāni **vedāni** gato ñāto atikkantova hoti. Yo **vedanāsu vītarāgo**, sopi vedanāsaññitāni **vedāni** gato atikkanto, ativedanaṃ gatotipi **vedagū**. Tasmā tampi atthaṃ dassento “idaṃ pattinan”ti avatvā “Vedāni viceyya -pa- vedagū so”ti āha.

Sameccāti ñāṇena samāgantvā. **Abhisameccāti** ñāṇena paṭivijjhivā. **Dhammanti** catusaccadhammaṃ. **Sabbe saṅkhārāti** sabbe sappaccayā dhammā. Te hi saṅkhatasaṅkhārā nāma. Paccayehi saṅgamma kariyantīti saṅkhārā, te evaṃ paccayeti saṅgamma katattā “saṅkhatā”ti visesetvā vuttā. “Kammaṇibbattā tebhūmakarūpārūpadhammā abhisāṅkhatasaṅkhārā”ti Aṭṭhakathāsu¹ vuttā. Tepi “aniccā vata saṅkhārā”ti-ādīsu² saṅkhatasaṅkhāresu saṅghaṃ gacchanti. “Avijjāgato’yaṃ bhikkhave purisapuggalo puññañce saṅkhāraṃ abhisāṅkharotī”ti-ādīsu³ avijjāpaccayā saṅkhārāva āgatā. Tebhūmikakusalākusalacetanā abhisāṅkharaṇakasaṅkhārā nāma. “Yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī”ti-ādīsu⁴ āgataṃ kāyikacetasikavīriyaṃ payogābhisāṅkhāro nāma. “Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannaṃ kho āvuso Visākha bhikkhuno paṭhamāṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro”ti-ādīsu⁵ āgatā vitakkavicārā. Vācaṃ saṅkharontīti vacīsaṅkhārā, assāsapassāsā kāyena saṅkharīyantīti kāyasaṅkhārā, saññā ca vedanā ca cittaṇa saṅkharīyantīti cittasaṅkhārā. Idha pana saṅkhatasaṅkhārā adhippetā. **Aniccā** hutvā abhavaṭṭhena. **Dukkhā** paṭipīḷanaṭṭhena. **Sabbe dhammāti** nibbānampi antokatvā vuttā. **Anattā** avasavattanaṭṭhena. **Avijjāpaccayā saṅkhārāti** ettha yaṃ paṭicca phalameṭi, so paccayo. **Paṭiccāti** na vinā, apaccakkhitvā⁶ attho. **Etīti** uppajjati ceva pavattati cāti attho. Api ca upakāraṇattho paccayaṭṭho, avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 134; Visuddhi 2. 158 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 129; 161; Saṃ 1. 160 piṭṭhādīsu.

3. Saṃ 1. 310 piṭṭhe.

4. Am 1. 110 piṭṭhe.

5. Ma 1. 376 piṭṭhe.

6. Apaṭikkhitvāti (Sī, Syā)

tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā **sambhavantī**ti nibbattanti, evaṃ sambhavantisaddassa sesapadehipi yojanā kātabbā.

Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ dukkhasamudaye aññāṇaṃ dukkhanirodhe aññāṇaṃ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ pubbante aññāṇaṃ aparante aññāṇaṃ pubbantāparante aññāṇaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ. Katame saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhāro āneñjābhisaṅkhāro, kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro, aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhisaṅkhāro, dvādasa akusalacetanā apuññābhisaṅkhāro, catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro, kāyasañcetanā kāyasaṅkhāro, vacīsañcetanā vacīsaṅkhāro, manosañcetanā cittasaṅkhāro.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tasseva hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativiseṣe dukkhanirodhasaññī hutvā, nirodhassa ca amaggbhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādīmukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Api ca so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijarārogamaraṇādi-anekādīnavavokiṇṇampi puññaphalasaṅkhātāṃ dukkhaṃ dukkhato ajānanto tassa dhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedāṃ puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmako viya maruppapātāṃ. Dukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanikaṃ vipariṇāmadukkhaṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhiniṇṇāṃ, madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanāṃ.

Kāmupasevanādīsu ca savipākesu ādīnavam̐ apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhībhūtātāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāram̐ ārabhati bālo viya gūthakīḷanam̐, maritukāmo viya ca visakhādanam̐. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtam̐ āneñjābhisaṅkhāram̐ ārabhati disāmūḷho viya pisācanagarābhīmukhamaggagamanam̐. Evaṃ yasmā avijjābhāvatova saṅkhārabhāvo, na abhāvato. Tasmā jānitabbametam̐ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti.

Etthāha—gaṇhāma tāva etaṃ “avijjā saṅkhārānam̐ paccayo”ti, kim panāyamekāva avijjā saṅkhārānam̐ paccayo, udāhu aññepi paccayā santīti? Kim panettha¹ yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Atha aññepi santi, “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ekakāraṇaniddeso nupapajjati? Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā—

Ekam̐ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekam̐.

Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho².

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākāṭattā, katthaci asādhāraṇattā desanāvīlāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetum̐ vā phalam̐ vā dīpeti. Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati”ti³ ca, “avijjāsamudayā āsavasamudayo”ti⁴ ca vacanato aññesampi taṇhādīnam̐ saṅkhārahetūnam̐ hetūti padhānattā, “Avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti”ti pākāṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānam̐ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanam̐ veditabbanti.

Etthāha—evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya katham̐ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattam̐ yujjati. Na hi nimbabījato ucchu uppajjati. Katham̐ na yujjissati. Lokasmiñhi—

1. Kiñcetha (Abhi-Ṭṭha 2. 139 piṭṭhe.)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 140; Paṭisam-Ṭṭha 1. 318; Visuddhi 2. 173 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 311 piṭṭhe.

4. Ma 1. 68 piṭṭhe.

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā.

Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā, sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena, sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā. Api ca ayaṃ aññopi pariyāyo—

“Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānaṃ lakkhaṇe.

Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisaṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato.

Avijjā paccayo tesāṃ, tividhānampa’yaṃ tato¹.

Yathāpi nāma jaccandho, naro aparīṇāyako.

Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi ekadā.

Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā aparīṇāyako.

Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃapi ekadā.

Yadā ca ñatvā so dhammaṃ, saccāni abhisamessati.

Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatī”ti.

Saṅkhārapaccayā viññānanti chaviññānakāyā cakkhuvīññānaṃ sotavīññānaṃ ghānavīññānaṃ jivhāvīññānaṃ kāyavīññānaṃ manovīññānaṃ. Tatha cakkhuvīññānaṃ kusalavipākāṃ akusalavipākānti duvidhaṃ. Tathā sotaghānajivhākāyavīññānāni. Manovīññānaṃ pana dve vipākamanodhātuyo, tisso ahetukavipākamanovīññānadhātuyo, aṭṭha sahetukavipākacittāni, pañca rūpāvacaravipākacittāni, cattāri arūpāvacaravipākacittānīti bāvīsatividhaṃ. Iti sabbāni bāttīmsalokiyavipākavīññānāni.

Tatha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “idaṃ vuttappakāraṃ viññānaṃ saṅkhārapaccayā hotī”ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāṃ hetuṃ, vipākāna ca na upacitakammābhāve uppajjati, yadi uppajjeyya,

1. Tividhānaṃ ayaṃ tato (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 319 piṭṭhe.)

sabbesaṃ sabbavīpākāni uppajjeyyūṃ, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ
 “saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotī”ti. Sabbameva hi idaṃ
 pavattipaṭisandhivasena dvedhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni, dve
 manodhātuyo, somanassasahagatā ahetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa
 pañcavokārabhave pavattiyāmyeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu
 bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Laddhappaccayamiti dhamma-mattametam bhavantaramupeti.
 Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetam laddhappaccayam rūpārūpadhammamattam uppajjamānam
 “bhavantaramupeti”ti vuccati, na satto na jīvo. Tassa ca nāpi atītabhavato
 idha saṅkanti atthi, nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Ettha ca purimaṃ
 cavanato cuti, pacchimaṃ bhavantarādīpaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati.

Etthāha—nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ
 manussattabhāve khandhā, tesam niruddhattā, phalapaccayassa ca kamma
 tattha agamanato, aññassa aññato ca tam phalam siyā, upabhuñjake ca asati
 kassa tam phalam siya, tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti? Tatridam
 vuccati—

“Santāne yaṃ phalam, etaṃ, nāññassa na ca aññato.
 Bījānaṃ abhisāṅkhāro, etassatthassa sādako.

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti.
 Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti”ti.

Yopi vadeyya “evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa
 paccayā siyūṃ, avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇeyeva nesaṃ
 vipākena bhavitabbaṃ. Atha¹ avijjamānā, pavattito pubbe pacchā ca niccaṃ
 phalāvahā siyūṃ”ti. So evaṃ vattabbo—

“Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā.
 Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanan”ti.

1. Atha vā (Sī)

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti idha vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā nāmaṃ, cattāri mahābhūtāni catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ rūpaṃ. Abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānaṅca paṭisandhikkhaṇe vatthudasakaṃ kāyadasakanti vīsati rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā. Sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkipitvā tettimsa, opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavatthudasakāni jīvitindriyanavakaṅcāti ekūnacattālīsa rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete bācattālīsa dhammā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā. Kāmabhava pana sesa-opapātikānaṃ, saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotaghānajivhākāyavatthubhāvadasakānīti sattati rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā. Esa¹ ukkaṃso, avakaṃsena pana taṃtaṃdasakavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā paṭisandhiyaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā. Asaññīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpapavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavatta-ututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ, saddapātubhāvakāle ututo ceva cittato ca saddanavakaṃ, kabaḷikārāhārūpajivīnaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakanti evaṃ āhārasamuṭṭhānassa, suddhaṭṭhakassa, utucittasamuṭṭhānānaṅca dvīnaṃ navakānaṃ vasena chabbīsatividhaṃ, ekekacitte tikkhattuṃ uppajjamānaṃ vuttakammasamuṭṭhānaṅca sattatividhanti channavutividhaṃ rūpaṃ, tayo ca arūpino khandhāti navanavutidhammā yathāsambhavaṃ “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi “cittānuparivattino dhammā”ti-ādīna² nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana—

1. Evaṃ (Sī, Syā)

2. Abhi 1. 10 piṭṭhādīsū.

“Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati.
Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo itī”ti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti nāmaṃ vuttameva. Idha pana rūpaṃ niyamato cattāri mahābhūtāni, cha vatthūni, jīvitindriyanti ekādasavidhaṃ. Saḷāyatanam pana cakkhāyatanam sota. Ghāna. Jivhā. Kāya. Manāyatanam.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo”ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanam hoti, na aññathāti.

Saḷāyatanapaccayā phassoti—

Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassa-ādayo.
Viññāṇamiva bāttimsa, vitthārena bhavanti te.

Phassapaccayā vedanāti—

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā.
Chaḷeva tā pabhedena, idha bāttimsa vedanā.

Vedanāpaccayā taṇhāti—

“Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā.
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiiyopi icchati.
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā.

Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā.
Vedanāpaccayā taṇhā, itī vuttā Mahesinā”ti.

Taṇhāpaccayā upādānanti cattāri upādānāni kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ silabbatupādānaṃ attavādupādānaṃ. **Upādānapaccayā bhavoti** idha kammabhavo adhippeto, upapattibhavo pana paduddhāravasena vutto. **Bhavapaccayā jāṭīti** kammabhavapaccayā jāti paṭisandhikhandhānaṃ pātubhavo.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti ce? Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītatādivisesadassanato. Bāhirānañhi janakajananisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ

yamakānampi sataṃ hīnapañītatādiviseso dissati. So ca na ahetuko sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvato kammabhavahetukova. Kammaṃ hi sattānaṃ hīnapañītatādivisesassa hetu. Tenāha Bhagavā “kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapañītatāyā”ti¹. Tasmā jānitabbametaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti.

Jātipaccayā jarāmarañanti-ādīsu yasmā asati jātiyā jarāmarañāñceva sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmarañāñceva jarāmarañasañkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa bālassa jarāmarañādisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti. Tasmā jātipaccayā jarāmarañanti. **Samecca abhisamecca dhammanti** ñāṇena samāgantvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā.

Evam dvādasapadikaṃ paccayākārappavattiṃ dassetvā idāni vivaṭṭavasena avijjādīnaṃ nirodhadassanattamaṃ “**avijjānirodhā sañkhāranirodhoti samecca abhisamecca dhamman**”ti-ādīmāha. Tattha **avijjānirodhā**ti avijjāya anuppādanirodhā puna appavattinirodhena. **Sañkhāranirodhoti** sañkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evam sesapadesupi. **Idaṃ dukkhanti**-ādayo pubbe vuttanayā eva. **Ime dhammā abhiññeyyā**ti ime tebhūmakā dhammā sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanākārena, adhikena ñāṇena vā sabhāvato jānitabbā. **Pariññeyyā**ti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena, kiccasaṃpanavasena ca byāpitvā² jānitabbā. **Ime dhammā pahātabbā**ti ime samudayapakkhikā dhammā tena tena guṇaṅgena pahātabbā. **Bhāvetabbā**ti vaḍḍhetabbā. **Sacchikātabbā**ti paccakkhaṃ kātātabbā. Duvidhā sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ca ārammaṇasacchikiriyā ca. **Channaṃ phassāyatanānanti** cakkhādīnaṃ channaṃ āyatanānaṃ. **Samudayañca atthaṅgamañcā**ti uppādañca nirodhañca.

Bhūripaññoti bhūri viyāti bhūri, tāya bhūripaññāya samannāgato bhūripañño. **Mahāpaññoti**-ādīsu mahāpaññādīhi samannāgatoti attho.

1. Ma 3. 224 piṭṭhe.

2. Byāpetvā (Ka)

Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ—katamā mahāpaññā? Mahante atthe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante dhamme. Mahantā niruttiyo. Mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante samādhikkhandhe. Paññākkhandhe. Vimuttikkhandhe. Vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahantāni ṭhānāṭhānāni. Mahāvihārasamāpattiyo. Mahantāni ariyasaccāni. Mahante satipaṭṭhāne. Sammappadhāne. Iddhipāde. Mahantāni indriyāni. Balāni. Bojjhaṅgāni. Mahante ariyamagge. Mahantāni sāmāññaphalāni. Mahā-abhiññāyo. Mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

Katamā puthupaññā? Puthunānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā. Puthunānādhātūsu. Puthunānā-āyatanesu. Puthunānāpaṭiccasamuppādesu. Puthunānāsuññatamanupalabbhesu. Puthunānā-atthesu. Dhammesu. Niruttīsu. Paṭibhānesu. Puthunānāsīlakkhandhesu. Puthunānāsamādhīpaññāvīmuttivimuttiñāṇadassanakkhandhesu. Puthunānāṭhānāṭhānesu. Puthunānāvīhārasamāpattīsu. Puthunānā-ariyasaccesu. Puthunānāsatiipaṭṭhānesu. Sammappadhānesu. Iddhipādesu. Indriyesu. Balesu. Bojjhaṅgesu. Puthunānā-ariyamaggesu. Sāmāññaphalesu. Abhiññāsu. Puthunānājanasādhāraṇe¹ dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā hāsapaññā? Idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti. Indriyasamvaram paripūreti. Bhojane mattaññutaṃ. Jāgariyānuyogaṃ. Sīlakkhandhaṃ. Samādhikkhandhaṃ. Paññākkhandhaṃ. Vimuttikkhandhaṃ. Vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā, hāsabahulo -pa- pāmojjabahulo ṭhānāṭhānaṃ paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā, hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhatīti hāsapaññā, satipaṭṭhāne bhāveti. Sammappadhāne. Iddhipāde. Indriyāni. Balāni. Bojjhaṅge. Ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā, hāsabahulo sāmāññaphalāni sacchikarotīti hāsapaññā, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

1. Puthujjanasādhāraṇe (Khu 9. 373 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge)

Katamā javanapaññā? Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumāṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā, dukkhato. Anattato khippaṃ javatīti javanapaññā, yā kāci vedanā. Yā kāci saññā. Ye keci saṅkhārā. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ. Aniccato. Dukkhatto. Anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhum -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato. Dukkhatto. Anattato khippaṃ javatīti javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena, dukkhaṃ bhayatṭhena, anattā asāraḥkathenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā. Saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ. Cakkhum -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena, dukkhaṃ bhayatṭhena, anattā asāraḥkathenāti tulayitvā -pa- vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā -pa- Vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā. Saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ. Cakkhum -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ -pa- nirodhadhammanti tulayitvā -pa- vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā tikkhapaññā? Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā, uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti. Uppannaṃ byāpādavitakkaṃ. Uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ. Uppannuppanne pāpake akusale dhamme. Uppannaṃ rāgaṃ. Uppannaṃ dosaṃ. Mohaṃ. Kodhaṃ. Upanāhaṃ. Makkhaṃ. Paḷāsaṃ. Issaṃ. Macchariyaṃ. Māyaṃ. Sāṭheyyaṃ. Thambhaṃ. Sārambhaṃ. Mānaṃ. Atimānaṃ. Madāṃ. Pamādaṃ. Sabbe kilese. Sabbe duccharite. Sabbe abhisāṅkhāre. Sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā. Ekamhi āsane cattāro ariyamaggā, cattāri ca sāmāññaphalāni, catasso ca paṭisambhidāyo, cha abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā nibbedhikapaññā? Idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ. Mohakkhandhaṃ. Kodhaṃ. Upanāhaṃ -pa-. Sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

28. **Sa sabbadhammesu visenibhūto, yaṃ kiñci diṭṭhaṃ va sutam mutam vāti** so bhūripaṅṅo khīṇāsavo yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā sutam vā mutam vā tesu sabbadhammesu mārasenaṃ vināsetvā ṭhitabhāvena visenibhūto. **Tameva dassinti** taṃ eva¹ visuddhadassim. **Vivaṭam carantanti** taṇhāchadanādivigamena vivaṭam hutvā carantaṃ. **Kenīdha lokasmi vikappayeyyāti** kena idha loke taṇhākappena vā diṭṭhikappena vā koci vikappeyya, tesam vā pahīnattā rāgādinā pubbe vuttenāti.

Kāmā te paṭhamā senāti-ādīsu catūsu gāthāsu ayamatto—yasmā āditova agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mohayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ pantesu vā senāsanesu, aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu **arati** uppajjati. Vuttañcetam “pabbajitena kho āvuso abhirati dukkara”²ti. Tato te parapaṭibaddhajīvikattā **khuppiṭṭāsā** bādheti, tāya bādhitānaṃ pariyesanatanhā cittaṃ kilamayati, atha nesaṃ kilantacittānaṃ **thinamiddham** okkamati, tato visesamanadhigacchantānaṃ durabhisambhavesu araññavanapatthesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā **bhīru** jāyati, tesam ussāṅkitaparisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasamanassādayamānānaṃ viharataṃ “na siyā nu kho esa maggo”ti paṭipattiyam **vicikicchā** uppajjati, taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena **mānamakkhathambhā** jāyanti, tepi vinodetvā viharataṃ tato adhikataram visesādhigamam nissāya **lābhasakkārasilokā** uppajjanti, lābhādimucchitā dhammapaṭirūpakāni pakāsentā **micchāyasam** adhigantvā tattha ṭhitā jāti-ādīhi **attānaṃ ukkaṃsenti**, **param vambhenti**. Tasmā kāmādinam paṭhamasenaṃdibhāvo veditabbo.

1. Tam evam (Si)

2. Sam 2. 456 piṭṭhe.

Evametaṃ dasavidhaṃ senaṃ uddisitvā yasmā sā kaṇhadhammasamannāgatattā kaṇhassa namucino upakārāya saṃvattati, tasmā naṃ “tava senā”ti niddisanto āha “**esā namuci te senā, kaṇhassā bhippahārinī**”ti. Tattha **abhippahārinī**ti samaṇabrāhmaṇānaṃ ghātinī nippothinī, antarāyakarīti attho. **Na naṃ asūro jināti, jetvāva labhate sukhanti** evaṃ tava senaṃ¹ asūro kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jināti, sūro pana jināti, jetvāva maggasukhaṃ phalasukhañca adhigacchati.

Yato catūhi ariyamaggehiti yadā catūhi niddosanibbānamagganasāṅkhātehi maggehi. **Mārasenā**ti mārasa senā vacanakarā kilesā. **Paṭisenikarā**ti paṭipakkhakarā. **Jitā cāti** parājayamānā hanitā ca. **Parājītā cāti** niggahitā ca. **Bhaggā**ti bhinnā. **Vippaluggā**ti cuṇṇavicuṇṇā. **Parammukhā**ti vimukhabhāvaṃ pāpitā. **Visenibhūtoti** nikkilesa hutvā ṭhito.

Vodātadassinti byavadātadassim. **Tāni chadanānī**ti etāni taṇhādikilesachadanāni. **Vivaṭānī**ti pākaṭikatāni. **Viddhaṃsitānī**ti ṭhitaṭṭhānato apahatāni. **Ugghāṭitānī**ti uppāṭitāni. **Samugghāṭitānī**ti visesena uppāṭitāni.

29. **Na kappayantī**ti gāthāya sambandho attho ca—kiñca bhīyyo? Te hi tādisā santo dvinnāṃ kappānaṃ purekkhārānañca kenaci **na kappayanti na purekkharontī**, paramatthaṃ accantasuddhiṃ adhiगतattā anaccantasuddhimyeva akiriyasassatadiṭṭhiṃ “**accantasuddhī**”ti **na te vadanti**. **Ādānaganthaṃ gathitaṃ visajjā**ti catubbidhampi rūpādīnaṃ ādāyakattā ādānaganthaṃ attano cittasantāne gathitaṃ baddhaṃ ariyamaggasatthena vissajja chinditvā. Sesāṃ pākaṭameva.

Accantasuddhinti accantaṃ paramatthaṃ suddhiṃ. **Samsārasuddhinti** samsārato suddhiṃ. **Akiriyadiṭṭhinti** karoto na karīyati pāpanti akiriyadiṭṭhiṃ. **Sassatavādanti** “nicco dhuvo sassato”ti vacanaṃ. **Na vadanti** na kathenti.

1. Evaṃ mārasenaṃ (Syā)

Ganthāti nāmakāyaṃ ganthenti cutipaṭṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭentīti ganthā. Abhijjhā ca sā nāmakāyaghaṭanavasena gantho cāti **abhijjhākāyagantho**. Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**. Byāpādo ca so vuttanayena gantho cāti **byāpādo kāyagantho**. **Silabbataparāmāso**ti “īto bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī”¹ti parato āmāso. **Idāmsaccābhiniveso**ti sabbaññubhāsītampi paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccāṃ, moghamaññāna”²ti iminā ākārena abhiniveso idāmsaccābhiniveso. **Attano diṭṭhiyā rāgoti** attanā abhinivisitvā gahitāya diṭṭhiyā chandarāgo. **Paravādesu āghātoti** parassa vacanesu kopo. **Appaccayoti** atuṭṭhākāro. **Attano sīlaṃ vāti** attanā samādinnaṃ gosīlādisīlaṃ vā. **Attano diṭṭhīti** attanā gahitā parāmatṭhā diṭṭhi. **Tehi ganthehīti** etehi vuttehi nāmakāyaghaṭanehi. **Rūpaṃ ādiyantīti** catusamuṭṭhānikaṃ rūpārammaṇaṃ ādiyanti gaṇhanti. **Upādiyantīti** upagantvā gaṇhanti taṇhāgahaṇena. **Parāmasanti** diṭṭhigahaṇena. **Abhinivisanti** mānagahaṇena. **Vaṭṭanti** tebhūmakavaṭṭaṃ. **Gantheti** bandhane.

Vosajjitvā vāti sammā vissajjitvā vā. **Gathiteti** bandhane. **Ganthiteti** ganthanena ganthite. **Vibandheti** visesena bandhe. **Ābandheti** anekavidhena bandhe. **Palibuddheti** amuñcite. **Bandhane poṭayitvāti** taṇhāmānadiṭṭhibandhanāni pappoṭayitvā. **Visajjāti** cajitvā.

Ime pana cattāro ganthe kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vaṭṭati, maggapaṭipāṭiyāpi. Kilesapaṭipāṭiyā abhijjhākāyagantho arahattamaggena pahiyati, byāpādo kāyagantho anāgāmimaggena, sīlabbataparāmāso kāyagantho idāmsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā sīlabbataparāmāso kāyagantho idāmsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena byāpādo kāyagantho anāgāmimaggena, abhijjhākāyagantho arahattamaggenāti. Ete cattāro ganthā yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te catuppabhedā abhijjhāyanti etāya, sayāṃ vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti **abhijjhā**.

1. Abhi 1. 230, 241 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 230 piṭṭhe.

Lobhoyeva nāmakāyaṃ gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmim̐ ghaṭetīti **kāyagantho**. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti **byāpādo**. “Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī”ti parāmasanaṃ sīlabbataparāmāso, sabbaññubhāsitaṃ paṭikkhipivā “sassato loko, idameva saccāṃ, moghamaññān”ti-ādinā ākārena abhinivisatīti idaṃsaccābhiniveso. **Yathā vayhaṃ vāti**-ādiṃ vayhādivisaṅkharāṇaṃ ganthānaṃ viyogakaraṇe upamaṃ dassento āha.

Na janentīti na uppādentī. **Na sañjanentīti** na nibbattentī. **Nābhinibbattentīti** upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Na sañjanentīti uppādakkaṇaṃ. Na nibbattentī nābhinibbattentīti pavattikkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

30. **Sīmātigoti** gāthā ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya vuttā. Pubbasadiso eva panassā sambandho, so evaṃ atthavaṇṇanāya saddhim̐ veditabbo—kiñca bhiiyo? So īdiso bhūripaṇṇo catunnaṃ kilesasīmānaṃ atītattā **sīmātigo**, bāhitapāpattā ca **brāhmaṇo**, itthambhūtassa ca **tassa natthi**, paracittapubbenivāsañāṇehi **ñatvā** vā maṃsadibbacakkhūhi **divvā** vā kiñci **samuggahitaṃ**, abhiniviṭṭhanti vuttaṃ hoti. So ca kāmarāgābhāvato **na rāgarāgī** rūpārūparāgābhāvato **na virāgaratto**, yato evaṃvidhassa **tassa** “idaṃ paramaṃ”ti kiñci **idha uggahitaṃ natthīti** arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Catasso sīmāyoti cattāro paricchedā. **Diṭṭhānusayoti** diṭṭhi ca sā appahīnaṭṭhena anusayo cāti diṭṭhānusayo. **Vicikicchānusayā**dīsupi eseva nayo. Kenāṭṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā “anusayā”ti vuccanti. **Anusentīti** anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā—anusayaṭṭho nāma appahīnākāro, appahīnākāro ca “uppajjati”ti vattum̐ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ—appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā vuccanti. So cittasampayutto sārammaṇo

sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā “uppajjati”ti vattum yujjati.

Tatridam pamāṇam—**paṭisambhidāyam** tāva abhisamayakathāyam¹ “paccuppanne kilese pajahati”ti pucchitvā anusayānam paccuppannabhāvassa atthitāya “thāmagato anusayam pajahati”ti vuttam. **Dhammasaṅgāyām** mohassa padabhājane² “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānam, avijjālaṅgī moho akusalamūlam, ayam tasmim samaye moho hoti”ti akusalacittena saddhim avijjānusayassa³ uppannabhāvo vutto. **Kathāvatthusmim** “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayutta”ti⁴ sabbe vādā paṭisedhitā. **Anusayayamake** sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmiṃ uppajjanavāre⁵ “yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjati”ti-ādi vuttam. Tasmā “anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanti”ti yaṃ vuttam, taṃ iminā tantippamāṇena suvuttanti veditabbaṃ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”ti-ādi vuttam, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Tattha diṭṭhānusayo catūsu diṭṭhisampayuttesu, vicikicchānusayo vicikicchāsahagata, avijjānusayo dvādasasu akusalacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca, tayopi avasesatebhūmakadhammesu ārammaṇavasena diṭṭhivicikicchāmohā. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagatacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavasena uppajjamāno lobho. Paṭighānusayo domanassasahagatacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca amanāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. Mānānusayo diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca dukkhavedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavaseneva uppajjamāno māno. Bhavarāgānusayo catūsu diṭṭhivippayuttesu

1. Khu 9. 394 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

3. Mohassa (Ka)

4. Abhi 4. 323 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 5. 274 piṭṭhe.

uppajjamānopi sahajātavasena vutto, ārammaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

Tattha **diṭṭhānusayoti** dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi. **Vicikicchānusayoti** aṭṭhavatthukā vicikicchā. **Tadekaṭṭhā ca kilesāti** sahajekaṭṭhavasena diṭṭhiyā vicikicchāya, sahajekaṭṭhavasena ekato ṭhitā. **Mānānusayoti** navavidhamāno. **Paramatthañāṇena vā ñatvāti** paresaṃ cittācārajānanapaññāya jānitvā, cetopariyañāṇena jānitvāti vuttaṃ hoti. **Pubbenivāsānussatiñāṇena vāti** atīte nivuṭṭhakkhandhānussaraṇañāṇena jānitvā. **Mamsacakkhunā vāti** pakaticakkhunā. **Dibbacakkhunā vāti** dibbasadisena dibbavihārasannissitena vā dibbacakkhunā passivā. **Rāgarattāti** rāgena rañjitā. **Ye pañcasu kāmagaṇesūti** ye pañcasu rūpādivatthukāmakoṭṭhāsesu. **Virāgarattāti** virāgasāṅkhātāsu rūpārūpasamāpattīsu atirattā allīnā. **Yato kāmārāgo cāti** yadā kāmabhava rāgo ca. **Rūpārūparāgesupi** eseva nayo.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Suddhaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paramaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā

31. Pañcame Paramaṭṭhakasutte **paramanti diṭṭhīsu paribbasānoti** idaṃ paramanti gahetvā sakāya sakāya diṭṭhiyā vasamāno. **Yaduttariṃ kuruteti** yaṃ attano satthārādiṃ seṭṭhaṃ karoti. **Hīnāti aññe tato sabbamāhāti** taṃ attano satthārādiṃ ṭhapetvā tato aññe sabbe “hīnā ime”ti āha. **Tasmā vivādāni avītivattoti** tena kāraṇena so diṭṭhikalāhe avītivattova hoti.

Vasantīti paṭhamuppannadiṭṭhivasena vasanti. **Pavasanti**ti pavisitvā vasanti. **Āvasanti**ti visesena vasanti. **Parivasanti**ti sabbabhāgena vasanti. Taṃ upamāyasādhento “**yathā āgārikā vā**”ti-ādimāha. **Āgārikā vāti** gharasāmikā. **Gharesu vasanti**ti attano gharesu āsāṅkavirahitā hutvā nivasanti. **Sāpattikā vāti** āpattibahulā. **Sakilesā**

vāti rāgādikilesabahulā. **Uttarīm karotīti** atirekaṃ karoti. **Ayaṃ satthā sabbaññūti** ayaṃ amhākaṃ Satthā sabbaṃ jānāti.

Sabbe parappavāde khipatīti sabbāparaladdhiyo chaḍḍeti. **Ukkhipatīti** nīharati. **Parikkhipatīti** parammukhe karoti. **Diṭṭhimedhagānīti** diṭṭhivihesakāni.

32. Dutiyagāthāyattho—evaṃ avītivatto ca **yaṃ diṭṭhe sute sīlavate muteti** etesu catūsu vatthūsu uppannadiṭṭhisānkhāte **attani** pubbe vuttappakāraṃ **ānisaṃsaṃ passati, tadeva so tattha sakāya diṭṭhiyā ānisaṃsaṃ** “idaṃ seṭṭhan”ti abhinivisitvā **aññaṃ sabbaṃ** parasatthārādikaṃ **nihīnato passati.**

Dve ānisaṃse passatīti dve guṇe oloketi. **Diṭṭhadhammikañcāti** diṭṭhe paccakkhe attabhāve vipaccanakaraṇaṃ. **Samparāyikañcāti** paraloke paṭilabhitabbagunaṇca. **Yamdiṭṭhiko satthāti** yaṃladdhiko tiṭṭhāyatanasāmiko. **Alaṃ nāgattāya vāti** nāgarājabhāvāya vā pariyattaṃ. **Supaṇṇattādīsupi** eseva nayo. **Devattāya vāti** sammutidevādibhāvāya. **Āyatīm phalapāṭikaṅkhī hotīti** anāgate vipākaphalaṃ patthayāno hoti. **Diṭṭhasuddhiyāpi** dve ānisaṃse **passatīti** cakkhuviññāṇena diṭṭharūpāyatanassa vasena suddhiyā hetuttāpi attano gahitagahaṇena dve guṇe oloketi. **Sutasuddhiyādīsupi** eseva nayo.

33. Tatiyagāthāyattho—evaṃ passato ca **yaṃ** attano satthārādikaṃ **nissito aññaṃ** parasatthārādikaṃ **hīnaṃ passati, taṃ** pana dassanaṃ **ganthameva kusalā vadanti,** bandhananti vuttaṃ hoti. Yasmā etadeva, **tasmā hi diṭṭhaṃ va sutaraṃ mutaṃ vā, sīlabbataṃ bhikkhu na nissayeyya,** nābhiniveseyyāti vuttaṃ hoti.

Kusalāti khandhādijānane chekā. **Khandhakusalāti** rūpādīsū pañcasu khandhesu kusalā. **Dhātu-āyatana paṭiccasamuppāda satipaṭṭhāna sammappadhāna-iddhipāda-indriya bala bojjaṅga magga phala nibbānesupi** eseva nayo. Tattha **maggakusalāti** catūsu maggesu. **Phalakusalāti** catūsu phalesu. **Nibbānakusalāti** duvidhe nibbāne chekā. **Te kusalāti** te etesu

vuttappakāresu chekā. **Evaṃ vadantī**ti evaṃ kathenti. **Gantho esoti** passato ca attano satthārādinissitañca aññaṃ parasatthārādim hīnato dassanañca gantho bandhano esoti vadanti. **Lagganaṃ etanti** etaṃ vuttappakāraṃ nāgadante laggitaṃ viya adholambanaṃ. **Bandhanaṃ etanti** nicchinditum dukkhaṭṭhena saṅkhalikādibandhanaṃ viya etaṃ bandhanaṃ. **Palibodho esoti** saṃsārato nikkhamitum appadānaṭṭhena eso palibodho.

34. Catutthagāthāyattho—na kevalaṃ diṭṭhasutādīsu na nissayeyya, apica kho pana asañjātaṃ uparūpari **diṭṭhimpi lokasmiṃ na kappayeyya**, na janeyyāti vuttaṃ hoti. Kīdisaṃ? **Ñāṇena vā sīlavatena vāpi**, samāpattiñāṇādiñāṇena vā sīlavatena vā yā kappiyati¹, etaṃ diṭṭhiṃ na kappeyya. Na kevalaṃ diṭṭhiṃ na kappayeyya, apica kho pana mānenapi jāti-ādīhi vatthūhi **samoti attānamanūpaneyya, hīno na maññetha visesi vāpī**ti.

Aṭṭhasamāpattiñāṇena vāti paṭhamajjhānādīnaṃ aṭṭhannaṃ samāpattiṇaṃ sampayuttapaññāya vā. **Pañcābhīññāṇena vā**ti lokiyānaṃ pañcannaṃ abhiññānaṃ sampayuttapaññāya vā. **Micchāñāṇena vā**ti viparītasabhāvena pavattāya paññāya amutte muttaṃ passāti evaṃ uppannaṃ micchāñāṇena vā.

35. Pañcamagāthāyattho—evaṃ hi diṭṭhiṃ akappento amaññamāno ca **attaṃ pahāya anupādiyāno** yaṃ pubbe gahitaṃ, taṃ pahāya paraṃ aggaṇhanto tasmimpi vuttappakāre ñāṇe duvidhaṃ **nissayaṃ no karoti**, akaronto ca **sa ve viyattesu** nānādiṭṭhivasena bhinnesu sattesu **na vaggasārī** chandādivasena agacchanadhammo hutvā dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu **kiñci diṭṭhiṃ na pacceti**, na paccāgacchatīti vuttaṃ hoti.

Catūhi upādānehīti kāmupādānādīhi catūhi bhusaṃ gahaṇehi **sa ve viyattesu**ti so puggalo nicchitesu. **Bhinnesū**ti dvidhā bhinnesu.

36. Idāni yo so imāya gāthāya vutto khīṇāsavo, tassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ “**yassūbhayante**”ti-ādikā tisso gāthāyo āha. Tattha² paṭhamagāthāya **yassūbhayante**ti pubbe vutte phassādibhede.

1. Yaṃ kappayissati (Ka)

2. Tesu (Sī, Syā, Ka), tīsu (?)

Paṇidhīti taṇhā. **Bhavābhavāyāti** punappunabhavāya. **Idha vā huram vāti** sakattabhāvādibhede idha vā parattabhāvādibhede parattha vā.

Phasso eko antoti cakkhusamphassādiko eko koṭṭhāso.
Phassasamudayoti vatthārammaṇo. Yato samudeti uppajjati, so samudayo.
Dutiyo antoti dutiyo koṭṭhāso. **Atītanti** ati itam atītam, atikkantanti vuttam hoti. **Anāgatanti** na āgatam, anuppannanti vuttam hoti. **Sukhā vedanā**dayo visabhāgavasena. **Nāmarūpadukam** namanaruppanavasena. **Ajjhattikā**dayo ajjhatabhāhiravasena. **Sakkāyā**dayo khandhapañcakānam pavattisamudayavasena vuttāti veditabbā.

Sakattabhāvoti attano attabhāvo. **Parattabhāvoti** parassa attabhāvo.

37. Dutiyagāthāya **diṭṭhe vāti** diṭṭhasuddhiyā vā. Esa nayo **sutādīsu**. **Saññāti** saññāsamuṭṭhāpikā diṭṭhi.

Aparāmasantanti taṇhāmānadiṭṭhīhi na parāmasantam.
Anabhinivesantanti teheva anabhinivisantam.

“**Vinibaddho**”ti vāti mānena vinibaddhoti vā. “**Parāmaṭṭho**”ti vāti parato nicasukhasubhādīhi parāmaṭṭhoti vā. **Vikkhepagatoti** uddhaccavasena. **Aniṭṭhaṅgatoti** vicikicchāvasena. **Thāmagatoti** anusayavasena. **Gatiyāti** gantabbavasena.

38. Tatiyagāthāya **dhammāpi tesam na paṭicchitāseti** dvāsaṭṭhidiṭṭhigatadhammāpi tesam “idameva saccam, moghamaññan”ti¹ evam na paṭicchitā. **Pāraṅgato na pacceti tādīti** nibbānapāram gato tena tena maggena pahīne kilese puna nāgacchati pañcahi ca ākārehi tādī hotīti. Sesam pākaṭameva.

Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti “rūpam attato samanupassati”ti-ādinā² nayena ekekasmim khandhe catūhi catūhi ākārehi pañcakkhandhe patiṭṭham katvā pavattā vijjamāne kāye diṭṭhi. **Dasavatthukā micchādiṭṭhīti**

1. Khu 1. 158 piṭṭhe.

2. Khu 9. 140 piṭṭhādīsu.

“natthi dinnan”ti¹ādinayappavattā diṭṭhi. **Antaggāhikādiṭṭhī** “sassato loko idameva saccam, moghamaññan”ti²ādinayappavattā ekekaṃ antaṃ atthīti gaheṭvā pavattā diṭṭhi. **Yā evarūpā diṭṭhī** idāni vuccamānānaṃ ekūnavīsapadānaṃ sādharmaṇaṃ mūlapadaṃ. Yā diṭṭhi, tadeva **diṭṭhigataṃ**, yā diṭṭhi, tadeva **diṭṭhigahananti** sabbesaṃ sambandho kātabbo. Yā ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gataṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhiditṭhiyā antogatattāti **diṭṭhigataṃ**. Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva.

Dvinnam antānaṃ ekantagatatṭhi diṭṭhigataṃ. Tattha **sassatoti** nicco. **Lokoti** attā. Idha sarīraṃyeva nassati, attā pana idha parattha ca soyevāti maññanti. So hi sāmāññeva āloketīti katvā lokoti maññati. **Asassatoti** anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. **Antavāti** paritte kaṣiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃ parittakaṣiṇārammaṇaṃ cetanaṃ sapariyanto “attā”ti maññanti. **Anantavāti** na antavā appamāṇe kaṣiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃ appamāṇakaṣiṇārammaṇaṃ cetanaṃ apariyanto “attā”ti maññanti. **Tam jīvaṃ tam sarīranti** jīvo ca sarīraṃca taṃyeva. Jīvoti attā, liṅgavipallāsena napuṃsakavacanaṃ kataṃ. **Sarīranti** rāsaṭṭhena khandhapaṇcakaṃ. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti** añño jīvo aññaṃ khandhapaṇcakaṃ. **Hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti** khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato paraṃ hoti vijjati na nassati, **Tathāgatoti** cetam sattaḍhivacanaṃ. Keci pana “**Tathāgatoti** arahā”ti vadanti. Ime **na hotīti** pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Na hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti** khandhāpi idheva nassanti, Tathāgato ca maraṇato paraṃ na hoti ucchijjati. Ime **hotīti** pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Hoti ca na ca hotīti** ime ekekapakkhapariggāhe dosaṃ disvā ubhayapakkham gaṇhanti. **Neva hoti na na hotīti** ime ubhayapakkhapariggāhe ubhayadosāpattim disvā “hoti ca na hotī”ti ca “neva hoti na na hotī”ti ca amarāvikkhepapakkham gaṇhanti.

Ayam panettha Aṭṭhakathānayo³—“sassato loko”ti vāti-ādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha **sassato**

1. Abhi 1. 240 piṭṭhe. 2. Ma 3. 22, 253 piṭṭhesu. 3. Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 7 piṭṭhādīsu.

lokoti ca khandhapañcakaṃ lokoti gahetvā “ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko”ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassatoti** tameva lokaṃ “ucchiḃjati vinassatī”ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavāti** parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “antavā”ti ca gaṇhantassa “antavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim̃ kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena ca “ananto”ti gaṇhantassa “anantavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi hoti ucchedadiṭṭhipi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** “bhedanadhammassa sarīrasseva jīvan”ti gahitattā “sarīre ucchiḃjamāne jīvampi ucchiḃjati”ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapadena sarīrato aññassa jīvassa gahitattā “sarīre ca ucchiḃjamānepi jīvaṃ na ucchiḃjati”ti sassataggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Hoti Tathāgatoti-** ādisu “satto Tathāgato nāma, so paraṃ maraṇā hotī”ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. “Na hotī”ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. “Hoti ca na ca hotī”ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. “Neva hoti na na hotī”ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadiṭṭhīti vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi. Yathāyogaṃ bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cāti dvidhā hoti. Tāsu ekāpi tesāṃ khīṇāsavānaṃ na paṭicchitāti attho.

Ye kilesāti ye kilesā **sotāpattimaggena pahīnā**, te kilese. **Na punetīti** na puna eti. **Na paccetīti** puna nibbattetvā na paṭi-eti, **na paccāgacchatīti** paccabhave nāgacchati. **Pañcahākārehi tādīti** pañcahi kāraṇehi koṭṭhāsehi vā sadiso. **Iṭṭhāniṭṭhe tādīti** iṭṭhārammaṇe ca aniṭṭhārammaṇe ca anunayapaṭiḃham̃ muñcitvā ṭhitattā dvīsu sadiso. **Cattāvīti** kilese cajitavā. **Tiṇṇāvīti** saṃsāraṃ atikkamitavā. **Muttāvīti** rāgādito muttavā. **Tarṇniddesā tādīti** tena tena silāsaddhādinā niddisitvā niddisitvā kathetabbato sadiso.

Taṃ pañcavidhaṃ vitthāretvā kathetukāmo “**kathaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādi**”ti-ādimāha. Tattha **lābhepīti** catunnaṃ paccayānaṃ lābhepi. **Alābhepīti** tesāṃ alābhepi. **Yasepīti** parivārepi. **Ayasepīti** parivāravipattiyāpi. **Pasaṃsāyapīti** vaṇṇabhaṇaṇāyapi. **Nindāyapīti** garahāyapi. **Sukhepīti** kāyikasukhepi. **Dukkhepīti** kāyikadukkhepi. **Ekañce**¹ **bāhaṃ gandhena limpeyyunti** sace ekaṃ bāhaṃ catujātiyagandhena lepaṃ uparūpari dadeyyuṃ. **Vāsiyā taccheyyunti** yadi ekaṃ bāhaṃ vaddhakā vāsiyā tacchetvā tacchetvā tanuṃ kareyyuṃ. **Amusmiṃ natthi rāgoti** amusmiṃ gandhalepane sineho natthi na saṃvijjati. **Amusmiṃ natthi paṭighanti** amusmiṃ vāsiyā tacchane paṭihananasāṅkhātaṃ paṭighaṃ kopaṃ natthi na saṃvijjati. **Anunayapaṭighavippahīnoti** sinehañca kopañca pajahitvā ṭhito. **Ugghātinighātivītivattoti** anunayavasena anuggahañca paṭighavasena nigghahañca atikkamitvā ṭhito. **Anurodhavirodhasamatikkantoti** anunayañca paṭighañca sammā atikkanto.

Sīle satīti sīle saṃvijjamāne. **Sīlavāti** sīlasampanno. Tena niddesaṃ kathanāṃ labhatīti **tādi**. **Saddhāya sati saddhoti** evamādīsupi eseva nayo.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Paramaṭṭhakasuttaniddesaṅgaṇāni niṭṭhitā.

6. Jarāsuttaniddesaṅgaṇā

39. Chaṭṭhe Jarāsutte **appaṃ vata jīvitaṃ idanti** idaṃ vata manussānaṃ jīvitaṃ appakaṃ parittaṃ ṭhitiparittatāya sarasaparittatāyāti guhaṭṭhakasuttepi vuttanayametāṃ. **Orāṃ vassasatāpi miyyatīti** vassasatā orāṃ kalalādikālepi miyyati. **Aticcāti** vassasataṃ atikkamitvā. **Jarasāpi miyyatīti** jarāya miyyati. Ito paraṃ guhaṭṭhakasuttavaṅgaṇāya vuttanayeneva gahetabbaṃ.

1. Pāliyaṃ (ekacce)

Appanti mandam. **Gamanīyo samparāyoti** paraloko gantabbo.
Kalalakālepīti ettha kalalakālam nāma paṭisandhikkhaṇe tīhi jāti-uṇṇamsūhi
katasuttage ṭhitatelabindupparamāṇam accham vippasannakalalam hoti. Yam
sandhāya vuttam—

“Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo.

Evam vaṇṇappaṭibhāgam, kalalam sampavuccatī”ti¹.

Tasmim kalalakālepi. **Cavatīti** jīvitam gaḷati. **Maratīti** jīvitaviyogam
āpajjati. **Antaradhāyatīti** adassanam pāpuṇāti. **Vippalujjatīti** chijjati.
“Aṇḍajayoniyā **cavati**. Jalābujayoniyā **marati**. Samsedajayoniyā
antaradhāyati. Oparātikayoniyā **vippalujjatī**”ti evameke vaṇṇayanti.
Abbudakālepīti abbudam nāma kalalato sattāhaccayena maṁsadhovana-
udakavaṇṇam hoti, kalalanti nāmam antaradhāyati. Vuttampi cetam—

“Sattāham kalalam hoti, paripakkam samūhataṁ.

Vivaṭṭamānam tabbhāvam, abbudam nāma jāyati”ti².

Tasmim abbudakālepi. **Pesikālepīti** tasmāpi abbudā sattāhaccayena
vīṇatipusadisā pesi nāma sañjāyati. Sā maricaphāṇitena dīpetabbā.
Gāmadārikā³ hi supakkāni maricāni gahetvā sāṭakante bhaṇḍikam katvā
pīḷetvā maṇḍam ādāya kapāle pakkhipitvā ātape ṭhapenti, tam sukkhamānam
sabbabhāgehi muccati. Evarūpā pesi hoti, abbudanti nāmam antaradhāyati.
Vuttampi cetam—

“Sattāham abbudam hoti, paripakkam samūhataṁ.

Vivaṭṭamānam tabbhāvam, pesi nāma pajāyati”ti⁴.

Tasmim pesikālepi. **Ghanakālepīti** tatopi pesito sattāhaccayena
kukkuṭaṇḍasaṅṭhāno ghano nāma maṁsapiṇḍo nibbattati, pesīti nāmam
antaradhāyati. Vuttampi cetam—

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 274; Abhi-Ṭṭha 2. 21 piṭṭhesu.

3. Gāmadārikā (Sī, Syā)

2. Saṁ-Ṭṭha 1. 274 piṭṭhe.

4. Saṁ-Ṭṭha 1. 275 piṭṭhe.

“Sattāhaṃ pesi bhavati, paripakkaṃ samūhataṃ.

Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, ghanoti nāma jāyati.

Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṃ, samantā parimaṇḍalaṃ.

Evaṃ ghanassa saṅghānaṃ, nibbattaṃ kammaṭṭhāyā”ti¹.

Tasmim̄ ghanakālepi. **Pasākhakālepi**ti pañcame sattāhe dvinnāṃ dvinnāṃ hatthapādānaṃ sīsassa catthāya pañca pīlakā jāyanti, yaṃ sandhāya vuttaṃ “pañcame bhikkhave sattāhe pañca pīlakā saṅghahanti kammato”ti¹. Tasmim̄ pasākhakālepi. Tato paraṃ chaṭṭhasattamādīni sattāhāni atikkamma desanaṃ saṅkhapitvā dvācattālīsasattāhe pariṇatakāle kesalomanakhādīnaṃ uppattikālaṃca. Tassa ca nābhito uṭṭhito nālo mātu udarapaṭalena ekābaddho hoti, so Uppaladaṇḍako viya chiddo, tena āhāraso saṃsaritvā āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ so dasamāse yāpeti, taṃ sabbaṃ avatvā “**sūtighare**”ti āha, yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Kesā lomā nakhāni ca”²

“Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānaṃca bhojanaṃ.

Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro”ti³.

Tattha **sūtighareti** sūtikaghare, vijāyanaghareti attho. “Sūtikāghare”ti vā pāṭho, sūtikāyāti padacchedo. **Addhamāsikopīti** jātaḍḍivasato paṭṭhāya addhamāso etassa atthīti addhamāsiko. **Dvemāsikā**dīsupi eseṃa nayo. Jātaḍḍivasato paṭṭhāya ekaṃ saṃvaccharaṃ etassa atthīti saṃvacchariko. Upari **dvevassikā**dīsupi eseṃa nayo.

Yadā jīṇṇo hotīti yasmim̄ kāle jarājīṇṇo bhavati jajjarībhūto. **Vuddhoti** vayovuddho. **Mahallakoti** jātimahallako. **Addhagatoti** tayo addhe atikkanto. **Vayo-anuppattoti** tatiyaṃ vayaṃ anuppatto. **Khaṇḍadantoti** antarantārā patitā dantā phālītā ca jarānubhāvena khaṇḍā dantā jātā assāti khaṇḍadanto. **Palitakesoti** paṇḍarakeso. **Vilūnanti** luñcitvā gahitakesā viya

1. Saṃ-Ṭṭha 1. 275 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 208 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 208; Abhi 4. 359 piṭṭhesu.

khallāṭasīso. **Khalitasiroti** mahākhallāṭasīso. **Valinanti** sañjātavali. **Tilakāhatagattoti** setatīlakakāḷatīlakehi vikiṇṇasarīro. **Bhoggoti** bhaggo, imināpissa vaṅkabhāvaṃ dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇoti** daṇḍapaṭissaraṇo daṇḍadutiyo. **So jarāyapīti** so puggalo jarāyapi abhibhūto marati. **Natthi maraṇamhā mokkhoti** maraṇato muñcanupāyo natthi nupalabbhati.

Phalānamiva pakkānaṃ, pāto patanato bhayanti paripākagatānaṃ sithilavaṇṭānaṃ panasaphalādīpakkānaṃ paccūsakāle avassaṃ patissantīti phalāsāmikānaṃ bhāyamānānaṃ viya. **Evam jātāna maccānaṃ, niccaṃ maraṇato bhayanti** evameva uppanānaṃ sattānaṃ maccusaṅkhātamarāṇato satataṃ kālaṃ bhayaṃ.

Yathāpi kumbhakārassāti yathā nāma mattikābhājanaṃ karontassa kataṃ mattikābhājananti¹ tena niṭṭhāpitabhājanaṃ. **Sabbaṃ bhedanapariyantanti** pakkāpakkāṃ sabbaṃ bhedanaṃ bhijjapariyantaṃ avasānaṃ assāti bhedanapariyantaṃ. **Evam maccāna jīvitanti** evameva sattānaṃ āyusaṅkhāraṃ.

Daharā ca mahantā cāti taruṇā ca mahallakā ca. **Ye bālā ye ca paṇḍitāti** ye ca assāsapassāsāyattā jīvitā bālā ye ca paṇḍiccena samannāgatā Buddhādayo. **Sabbe maccuvasaṃ yantīti** ete vuttappakārā daharādayo sabbe maccuno issariyaṃ upagacchanti.

Tesaṃ maccuparetānanti etesaṃ maccunā parivāritānaṃ. **Gacchataṃ paralokatoti** ito manussalokato paralokaṃ gacchantānaṃ. **Na pitā tāyate puttanti** pitā puttaṃ na rakkhati. **Ñāti vā pana ñātaketī** mātāpitipakkhikā ñāti vā teyeva ñātake rakkhituṃ na sakkonti.

Pekkhataññeva ñātīnanti vuttavidhānaṃyeva ñātīnaṃ pekkhantānaṃyeva oloketānaṃyeva. **Passa lālappataṃ puthūti passāti** ālapanāṃ. Lālapantānaṃ vilapantānaṃ puthūnaṃ nānappakārānaṃ. **Ekamekova maccānaṃ, govajjho viya niyyatīti** sattānaṃ ekameko vadhāya niyyamānaṇo viya maraṇāya niyyati pāpuṇiyati. **Evamabbhāhato**

1. Khu 1. 371 piṭṭhe passitabbaṃ.

lokoti evameva sattaloko bhusaṃ āhato. **Maccunā ca jarāya cāti** maraṇena ca jarāya ca abhibhūto.

40. **Mamāyiteti** mamāyitavatthukāraṇā. **Vinābhāvaṃ santamevidanti** santaṃ vijjamānaṃ vinābhāvameva idaṃ, na sakkā avinābhāvena bhavituntī vuttaṃ hoti.

Socantīti cittena socanaṃ karonti. **Kilamantīti** kāyena kilamathaṃ pāpuṇanti. **Paridevantīti** nānāvidhaṃ vācāvilāpaṃ bhaṇanti. **Urattālim kasantīti** uraṃ tāletvā tāletvā kandanti. **Sammohaṃ āpajjantīti** sammohabhāvaṃ pāpuṇanti.

Aniccoti hutvā abhāvaṭṭhena. **Saṅkhatoti** paccayehi saṅgama kato. **Paṭiccasamuppannoti** paccayasāmaggiṃ paṭicca na paccakkhāya saha sammā ca uppanno. **Khayadhammoti** khayaṃ gamanasabhāvo. **Vayadhammoti** vayaṃ gamanasabhāvo, bhaṅgavasena bhaṅgamasabhāvoti attho. **Virāgadhammoti** virajjanasabhāvo. **Nirodhadhammoti** nirujjhanasabhāvo. **Yvāyaṃ pariggahoti** yo ayaṃ pariggaho. “Yāya pariggaho”tipi pāṭho, ayameva padacchedo. **Niccoti** satatakāliko. **Dhuvoti** thiro. **Sassatoti** acavano. **Avipariṇāmadhammoti** pakati-ajahanasabhāvo. **Sassatisamaṃ tatheva ṭhassatīti** Candasūriyasinerumahāsamuddapathavīpabbatādayo viya tiṭṭheyya.

Nānābhāvoti jātiyā nānābhāvo. **Vinābhāvoti** maraṇena viyogabhāvo. **Aññathābhāvoti** sabbhāvato¹ aññathābhāvo. **Purimānaṃ purimānaṃ khandhānanti** anantare pure uppanānaṃ khandhānaṃ. **Vipariṇāmaññathābhāvāti** pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvena. Pacchimā pacchimā khandhādayo pavattantī uppajjantīti sambandho.

Sabbaṃ gharāvāsapalibodhanti sakalaṃ gihibhāvajaṭaṃ. **Ñātimitāmaccapalibodhanti** mātāpitupakkhikā ñātī, mittā saḥāyā, amaccā bhaccā. **Sannidhipalibodhanti** nidhānajaṭaṃ chinditvā. **Kesamassurū ohāretvāti** kese ca massūni ca oropayitvā. **Kāsāyāni vatthānīti** kasāyarasapītāni vatthāni.

41. **Māmakoti** mama upāsako bhikkhu vāti saṅkham̄ gato, Buddhādīni vā vatthūni mamāyamāno.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇiddeso. “Yaññadattassa maraṇaṃ, somadattassa maraṇaṃ”ti evaṃ hi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparattadīpanaṃ sijjhati. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparattadīpanaṃ sijjhati. **Tamhā tamhāti** ayaṃ gativasena anekesaṃ nikāyānaṃ sādharmaṇiddeso. **Sattanikāyāti** sattānaṃ nikāyā, sattaḡhaṭā sattasamūhāti attho. **Cutīti** cavanavasena vuttaṃ. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā sāmāññavacanametāṃ. **Cavanatāti** bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedoti** cutikhandhānaṃ bhaṅguppattiparidīpanaṃ. **Antaradhānanti** ḡhaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ khandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ḡhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccumaraṇanti** maccusaṅkhātāṃ maraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyāti **kālam̄kiriyaṃ**. Ettāvataṃ sammutimaraṇaṃ dīpitaṃ. Idāni paramatthena dīpetuṃ “**khandhānaṃ bhedo**”ti-ādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu “mato”ti vohāro hoti.

Ettha ca catuvokārapañcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḡavarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḡavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Kāmarūpabhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḡavarassa sabbhāvato. Yasmā vā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesaṃ vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsu kaḡavarassa nikkhepo. Ettha ca kaḡavarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ “kaḡavarassa nikkhepo”ti vuttaṃ. **Jīvitindriyassupacchedoti** iminā indriyabaddhasseva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma natthīti dasseti. “Sassaṃ mataṃ, rukkho mato”ti¹ idaṃ pana vohāramattameva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvameva dīpenti. **Rūpagatanti** rūpameva rūpagataṃ. **Vedanāgatanti**-ādīsupi eseva nayo.

1. Phusso mato tisso matoti (Syā)

Tattha **pubbeva maccanti** maccaṃ vā bhogā pubbeva paṭhamataraññeva vijahanti. Macco vā te bhoge pubbataṃ jahati. **Kāmakāmī**ti corarājānaṃ ālapati. Ambho kāme kāmayamāna kāmakāmi bhogino nāma loke asassatā, bhogesu vā naṭṭhesu jīvamānā ca abhogino honti. Bhoge vā pahāya sayāṃ nassanti, tasmā ahaṃ mahājanassa sokakālepi na socāmīti attho.

Viditā mayā sattuka lokadhammāti corarājānaṃ ālapanto āha. Ambho sattuka mayā lābho alābho yaso ayasoti-ādayo lokadhammā viditā. Yatheva hi cando udeti ca pūrati ca puna ca khīyati, yathā ca sūriyo andhakāraṃ vidhamento mahantaṃ lokappadesaṃ tapitvāna¹ puna sāyaṃ atthaṃ paleti atthaṃ gacchati na dissati, evameva bhogā uppajjanti ca vinassanti ca, tattha kiṃ sokena, tasmā na socāmīti attho.

Taṇhāmaññanāya maññatīti taṇhāya janitamānamaññanāya maññati. **Mānaṃ karoti diṭṭhimaññanāyā**ti diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannāya maññanāya. **Mānamaññanāyā**ti sahaḷātamānamaññanāya. **Kilesamaññanāyā**ti vuttappakārāya upatāpanaṭṭhena kilesamaññanāya maññati.

Kuhāti vimhāpakā². **Thaddhā**ti khāṇu viya thaddhā. **Lapā**ti paccayanimittena lapanakā.

42. **Saṅgati**ti samāgataṃ diṭṭhaṃ phuṭṭhaṃ vā. **Piyāyanti**ti piyakataṃ.

Saṅgatiti sammukhībhūtaṃ. **Samāgati**ti samīpaṃ āgataṃ. **Samāhiti**ti ekībhūtaṃ. **Sannipatiti**ti piṇḍitaṃ. **Supinagati**ti supinaṃ pavitṭho. **Senābyūhaṃ passati**ti senāsannivesaṃ dakkhati. **Ārāmaṇeyyakanti**ti pupphārāmādīnaṃ ramaṇīyabhāvaṃ. **Vanarāmaṇeyyakā**disupi eseva nayo. **Petanti**ti ito paralokaṃ gataṃ. **Kālaṅkatanti**ti mataṃ.

43. **Nāmaṇyevā**'vasissati, **akkheyyanti**ti sabbaṃ rūpādiddhammajātaṃ pahīyati, nāmamattameva tu avasissati “Buddharakkhito Dhammarakkhito”ti evaṃ akkhātum³ kathetum.

1. Tejivāna (Sī, Syā)

2. Jimhāpakā (Ka)

3. Saṅkhātum (Ka)

Ye cakkhuviññāṇābhisambhūtāti ye sayam cakkhuviññāṇena abhisambhūtā rāsikatā diṭṭhā catusamuṭṭhānikā rūpā.

Sotaviññāṇābhisambhūtāti paratoghosena sotaviññāṇena rāsikatā sutā dvisamuṭṭhānikā saddā.

44. **Munayoti** khīṇāsavamunayo. **Khemadassinoti** nibbānadassino.

Sokoti sokaiddese—byasatīti byasanam, hitasukham khipati viddhamsetīti attho. Ñāṭīnam byasanam ñātibyasanam, corarogabhayādīhi ñātikkhayo ñātivināsoti attho. Tena **ñātibyasanena**. **Phuṭṭhassāti** ajjhotthaṭassa, abhibhūtassa samannāgatassāti attho. Sesesupi eseva nayo. Ayam pana viseso—bhogānam byasanam **bhogabyasanam** rājacorādivasena bhogakkhayo bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasanam **rogabyasanam**. Rogo hi ārogyam byasati vināsetīti byasanam. Silassa byasanam **sīlabyasanam**, dussīlyassetam nāmam. Sammādiṭṭhim vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanam **diṭṭhibyasanam**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīni nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tīni neva kusalāni nākusalāni, sīladiṭṭhibyasanadvayam akusalam.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmacabyasanādīsu yena kenaci. **Samannāgatassāti** samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenāti** yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Sokoti** socanakavasena soko. Idam tehi kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattam. **Socanāti** socanākāro. **Socitattanti** socitabhāvo. **Antosokoti** abbhantarasoko. Dutiyapadam upasaggena vaḍḍhitam. So hi abbhantaram sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjati “antosoko antoparisoko”ti vuccati¹. **Antodāhoti** abbhantaradāho. Dutiyapadam upasaggena vaḍḍhitam. **Cetaso pariḷhāyanāti** cittassa jhānanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittam

1. ... yo hi -pa- uppajjati, so antoparisokoti vuccati. (Sī)

jhāpeti dahati, “cittaṃ me jhāmaṃ, na me kiñci paṭibhātī”ti vadāpeti. Dukkhiro mano dummano, tassa bhāvo **domanassaṃ**. Anupaviṭṭhaṭṭhena sokova sallanti **sokasallaṃ**.

Paridevaniddese “mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto”ti evaṃ ādissa ādissa devanti rodanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasseva ākārahāvaniddesavasena vuttāni. **Vācāti** vacanaṃ. **Palāpoti** tucchāṃ niratthakavacanaṃ. Uppaḍḍhabhaṇita¹ aññabhaṇitādivasena virūpo palāpo **vippalāpo**. **Lālappoti** punappunaṃ lapanāṃ. Lālappanākāro **lālappanā**. Lālappitassa bhāvo **lālappitattaṃ**. Macchariyādāni vuttatthāneva.

45. Sattamaḡāthā evaṃ maraṇabbhāhate loka anurūpapaṭipattidassanattaṃ vuttā. Tattha **patilīnacarassāti** tato tato patilīnaṃ cittaṃ katvā carantassa. **Bhikkhuno**ti kalyāṇaputhujjanaṃ vā sekkhassa vā. **Sāmaggiyamāhu tassa taṃ, yo attānaṃ bhavane na dassayeti** tassetāṃ patirūpamāhu, yo evaṃpaṭipanno nirayādibhede bhavane attānaṃ na dassaye. Evañhi yo imamahā maraṇā mucceyyāti adhippāyo.

Patilīnacara vuccantīti tato tato līnacittācārā kathīyanti. **Satta sekkhāti** adhisīlādīsū tīsū sikkhāsū sikkhantīti sotāpattimaggaṭṭhaṃ ādim katvā yāva arahattamaggaṭṭhā satta sekkhā. **Arahāti** phalaṭṭho. So niṭṭhitacittatā **patilīno**. Sekkhānaṃ patilīnacaraṇabhāve kāraṇaṃ dassento “**kiṃkāraṇā**”ti-ādimāha. **Te tato tatoti** te satta sekkhā tehi tehi ārammaṇehi **cittaṃ patilīnentāti** attano cittaṃ nilīnentā. **Patikuṭentāti** saṅkocentā. **Pativaṭṭentāti** kaṭasāraṇaṃ viya ābhujentā. **Sanniruddhantāti** sannirujjhantā. **Sannigaṇhantāti** niggahaṃ kurumānā. **Sannivārentāti** vārayamānā. **Rakkhantāti** rakkhaṃ kurumānā. **Gopentāti** cittamañjūsāya gopayamānā.

1. Uppathabhaṇita... (Sī, Syā)

Idāni dvāravasena dassento “**cakkhudvāre**”ti-ādimāha. Tattha **cakkhudvāreti** cakkhuviññānavāre. **Sotadvārā**disupi eseva nayo. **Bhikkhunoti puthujjanakalyāṇakassa vā bhikkhuno, sekkhassa vā bhikkhunoti** bhikkhusaddassa vacanattamaṃ avatvā idhāhippetabhikkhuyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṃ asamucchinnattā, kalyāṇo ca sīlādipaṭṭipattiyuttattāti puthujjanakalyāṇova puthujjanakalyāṇako, tassa **puthujjanakalyāṇakassa**. Adhisīlādīni sikkhatīti **sekkho**, tassa sekkhassa vā sotāpannassa vā sakadāgāmino vā anāgāmino vā.

Āsanti nisīdanti etthāti **āsanam**. **Yatthāti** yesu mañcapīṭhādīsu. **Mañcoti-**ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nisajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto, so pana masārakabundikābaddhakuḷīrapādaka-āhaccapādakānaṃ aññataro. **Pīṭhampi** tesam aññatarameva. **Bhisīti** unṇabhisi coḷabhisi vākabhisi tiṇabhisi paṇṇabhisīnaṃ aññatarā. **Taṭṭikāti** tālapaṇṇādīhi vinitvā katā. **Cammakhaṇḍoti** nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. **Tiṇasanthārā**dayo tiṇādīni gumbetvā¹ katā. **Asappāyarūpadassanenāti** asappāyānaṃ iṭṭharūpānaṃ olokanena. **Rittanti** abhantarato tucchaṃ. **Vivittanti** bahiddhāpavesanena suññaṃ. **Pavivittanti** koci gahaṭṭho tattha natthīti atirekena suññaṃ. **Asappāyasaddassavanepi** eseva nayo. **Pañcahi kāmaguṇehīti** itthirūpasaddagandharasaphoṭṭhabbehi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi. Vuttampi cetam—

“Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā.

Pañca kāmaguṇā loke, itthirūpasmim dissare”ti².

Bhajatoti cittena sevanaṃ karontassa. **Sambhajatoti** sammā sevantassa. **Sevatoti** upasaṅkamantassa. **Nisevatoti** nissayaṃ katvā sevantassa. **Samsevatoti** suṭṭhu sevantassa. **Paṭisevatoti** punappunaṃ upasaṅkamantassa.

Gaṇasāmaggīti samaṇānaṃ ekībhāvo samaggabhāvo.
Dhammasāmaggīti sattatiṃsabodhipakkhiyadhammānaṃ samūhabhāvo.
Anabhinibbattisāmaggīti

1. Gaṇḍetvā (Syā) gumbhetvā (Ka)

2. Am 2. 61 piṭṭhe.

anibbattamānānaṃ anuppajjamānānaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutānaṃ arahantānaṃ samūho. **Samaggāti** kāyena aviyogā. **Sammodamānāti** cittaena suṭṭhu modamānā tussamānā. **Avivadamānāti** vācāya vivādaṃ akurumānā. **Khīrodakībhūtāti** khīrena saṃsaṭṭha-udakasadisā.

Te ekato pakkhandantīti te bodhipakkhiyadhammā ekaṃ ārammaṇaṃ pavisanti. **Pasīdantīti** tasmimīyeva ārammaṇe pasādamāpajjanti. **Anupādisesāyāti** upādivirahitāya.

Nibbānadhātuyāti amatamahānibbānadhātuyā. **Ūnattaṃ vāti** ettha unabhāvo ūnattaṃ, aparipuṇṇabhāvoti attho. **Puṇṇattaṃ vāti** paripuṇṇabhāvo puṇṇattaṃ, puṇṇabhāvo vā na paññāyati natthīti attho.

Nerayikānanti niraye nibbattanakakammānaṃ atthibhāvena. Nirayaṃ arahantīti nerayikā, tesāṃ nerayikānaṃ. **Nirayo bhavananti** nirayo eva tesāṃ vasanaṭṭhānaṃ gharaṃ. **Tiracchānayanikānanti** -ādīsupi eseva nayo. **Tassesā sāmaggīti** tassa khīṇāsavassa esā nibbānasāmaggī. **Etam channanti** etaṃ anucchavikaṃ. **Patirūpanti** sadisaṃ paṭibhāgaṃ, asadisāṃ appaṭibhāgaṃ na hoti. **Anucchavikanti** etaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vā dhammānaṃ, maggaphalanibbānasāsanadhammānaṃ vā anucchavikaṃ. Tesāṃ chaviṃ chāyaṃ sundarabhāvaṃ anveti anugacchati, atha kho santikāva tehi dhammehi anucchavikattā eva ca anulomaṃ. Tesaṃca anulometi, atha kho na vilomaṃ na paccanīkabhāve ṭhitaṃ.

46. Idāni “yo attānaṃ bhavane na dassaye”ti evaṃ khīṇāsavo vibhāvito, tassa vaṇṇabhaṇanattamaṃ ito parā tisso gāthāyo āha. Tattha paṭhamagāthāya **sabbatthāti** dvādasasu āyatanesu. Na piyaṃ kubbatī nopī appiyanti niddese **piyāti** citte pītikarā. Te vibhāgato dassento “**katame sattā piyā, idha yassa te hontī**”ti āha. Tattha **yassa teti** ye assa te. **Hontīti** bhavanti. **Atthakāmāti** vaḍḍhikāmā. **Hitakāmāti** sukhakāmā. **Phāsukāmāti** sukhavīhārakāmā. **Yogakkhemakāmāti** catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ kāmā. Mamāyatīti **mātā**. Piyāyatīti **pitā**. Bhajatīti **bhātā**.

Bhaginīti etthāpi eseva nayo. Puṇṇ tāyati rakkhatīti **putto**. Kulavaṃsaṃ dhāretīti **dhītā**. **Mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñāti** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātipakkhikā. **Ime sattā piyāti** ime sattā pītijanakā. Vuttavipariyāyena appiyā veditabbā.

47. **Yadidaṃ diṭṭhasutamutesu vāti** ettha pana yadidaṃ diṭṭhasutaṃ, ettha vā mutesu vā dhammesu evaṃ Muni na upalimpatīti evaṃ sambandho veditabbo.

Udakathevoti udakassa thevo. “Udakatthevako”tipi pāṭho.
Padumapatteti paduminipatte.

48. **Dhono na hi tena maññati**, yadidaṃ diṭṭhasutamutesu vāti atrāpi yadidaṃ diṭṭhasutaṃ, tena vatthunā na maññati, mutesu vā dhammesu na maññatīti evameva sambandho veditabbo. **Na hi so rajjati no virajjati**ti bālaputhujjano viya na rajjati, kalyāṇaputhujjanasekkhā viya na virajjati, rāgassa khīṇatta “viratto”teva saṅkhaṃ gacchati. Sesaṃ pākaṭamevāti.

Tāya paññāya kāyaduccaritanti sampayuttāya pubbabhāgāyeva vā paññāya pariggahetabbe pariggaṇhanto yogī tividhaṃ kāyaduccaritaṃ samucchadavasena dhunāti. Ayañca puggalo vipannadhammaṃ desanādhammesu dhunantesu taṃ dhammasamaṅgīpuggalopi dhunāti nāma. Te ca dhamme paññāya attano pavattikkhaṇe dhunitumāraddho dhutāti vuccati, yathā bhuñjitumāraddho bhuttoti vuccati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ. **Dhutanti** kattusādhanāṃ. **Dhutaṃ** paṭhamamaggena. **Dhotaṃ** dutiyamaggena. **Sandhotaṃ** tatiyamaggena. **Niddhotaṃ** catutthamaggena.

Dhono diṭṭhaṃ na maññatiti arahā maṃsacakkhunā diṭṭhaṃ dibbacakkhunā diṭṭhaṃ rūpāyatanāṃ na maññati tīhi maññanāhi, kathaṃ? Rūpāyatanāṃ subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto na tattha chandarāgaṃ janeti na taṃ assādeti nābhinandati, evaṃ diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati. “Iti me rūpaṃ siyā anāgatamaddhānaṃ”ti vā panettha nandiṃ na samannāneti. Rūpasampadaṃ vā ākaṅkhamāno dānaṃ na deti, sīlaṃ na samādiyati, uposathakammaṃ na karoti.

Evampi diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati, attano pana parassa ca rūpasampattivipattiṃ nissāya mānaṃ na janeti. “Imināhaṃ seyyosmīti vā, sadiṣosmīti vā, hīnosmīti vā”ti evaṃ diṭṭhaṃ mānāmaññanāya na maññati. Rūpāyatanāṃ pana “niccaṃ dhuvāṃ sassataṃ”ti na maññati. Attānaṃ¹ “attaniyaṃ”ti na maññati. Maṅgalaṃ “amaṅgalaṃ”ti na maññati. Evaṃ diṭṭhaṃ diṭṭhimaññanāya na maññati. **Diṭṭhasmiṃ na maññatīti** rūpasmiṃ attānaṃ samanupassananayena amaññanto diṭṭhasmiṃ na maññati. Yathā vā thane thaññaṃ, evaṃ rūpasmiṃ rāgādayoti amaññantopi diṭṭhasmiṃ na maññati. Tasmimyeva paṇassa diṭṭhimaññanāya amaññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca na uppādayato taṇhāmānāmaññanāpi natthīti veditabbā. Evaṃ diṭṭhasmiṃ na maññati. **Diṭṭhato na maññatīti** ettha pana **diṭṭhatoti** nissakkavacanaṃ. Tasmā sa-upakāraṇassa attano vā parassa vā yathāvuttappabhedato diṭṭhato upapatti vā niggamaṇaṃ vā diṭṭhato vā añño attāti amaññamāno diṭṭhato na maññatīti veditabbo. Ayamassa na diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva paṇassa diṭṭhimaññanāya amaññito vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca na uppādayato na taṇhāmānāmaññanāpi veditabbā.

Diṭṭhā meti na maññatīti ettha pana “etaṃ mamā”ti taṇhāvasena amamāyamāno diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati. **Sutanti** maṃsasotenapi sutāṃ, dibbasotenapi sutāṃ, saddāyatanassetāṃ adhivacanaṃ. **Mutanti** mutvā munitvā ca gahitaṃ āhacca upagantvāti attho. Indriyānaṃ ārammaṇānañca aññamaññaṃ saṃkilese viññātanti vuttaṃ hoti. Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Viññātanti** manasā viññātāṃ, sesānaṃ sattānaṃ āyatanānametaṃ adhivacanaṃ, dhammārammaṇassa vā, idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhati. Vitthāro paṇettha diṭṭhavāre vuttanayena veditabbo.

Idāni Bhagavatā vuttasuttavasena dassento “**asmīti bhikkhave**”ti-ādimāha. Tattha **asmīti** bhavāmi, niccassetāṃ adhivacanaṃ. **Maññitametanti** diṭṭhikappaṇaṃ etaṃ. **Ayamahasmīti** ayaṃ ahaṃ asmi bhavāmi.

Aññatra satipaṭṭhānehīti ṭhapetvā catusatipaṭṭhāne.

Sabbe bālaputhujjanā rajjantīti sakalā andhabālā nānā janā lagganti. **Satta sekkhā virajjantīti** sotāpaṇṇādayo satta ariyajanā virāgaṃ

1. Attāṃ (Sī, Sya, Ka)

āpajjanti. **Arahā neva rajjati no virajjatīti** kilesānaṃ parinibbāpi tattā ubhayampi na karoti. **Khayā rāgassāti-ādayo** tividhāpi nibbānameva.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddeṣaṭṭhakathāya

Jarāsuttaniddeṣavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tissametteyyasuttaniddeṣavaṇṇanā

49. Sattame Tissametteyyasutte **methunamanuyuttassāti** methunadhammaṃ samāyuttassa. **Itīti** evamāha. **Āyasmāti** piyavacanametam. **Tissoti** nāmaṃ tassa therassa. Sopi hi Tissoti nāmena. **Metteyyoti** gottam, gottavaseneva esa pākaṭo ahosi. Tasmā aṭṭhuppattiyam¹ vuttam “Tissametteyyā nāma dve saḥāyā”ti. **Vighātanti** upaghātam. **Brūhīti** ācikkha. **Mārisāti** piyavacanametam, niddukkhāti vuttam hoti. **Sutvāna tava sāsānanti** tava vacanam sutvā. **Viveke sikkhissāmaseti** saḥāyam ārabbhā dhammadesanam yācanto bhaṇati, so pana sikkhitasikkhoyeva.

Methunadhammo nāmāti idam niddisitabbassa methunadhammassa upadesapadam. **Asaddhammoti** asatam nīcajanānam dhammo. **Gāmadhammoti** gāmaṃvāsīnam sevanadhammo. **Vasaladhammoti** vasalānam dhammo, kilesavassanato vā sayameva vasalo dhammoti vasaladhammo. **Duṭṭhulloti** duṭṭho ca kilesehi duṭṭhattā, thūlo ca anipuṇabhāvatoti duṭṭhullo. Yasmā ca tassa dhammassa parivārabhūtam dassanampi gahaṇampi āmasanampi phusanampi ghaṭṭanampi duṭṭhullam, tasmāpi duṭṭhullo so methunadhammo. **Odakantikoti** udakam assa ante suddhattham ādiyātīti udakanto, udakantoyeva odakantiko. Raho paṭicchanne okāse kattabbatāya **rahasso**. Vinaye² pana “duṭṭhullam odakantikam rahassan”ti pāṭho. Tattha tīsu padesu **yo soti** padam parivattetvā yaṃ tanti katvā yojetabbam “yaṃ tam duṭṭhullam, so methunadhammo, yaṃ tam odakantikam so methunadhammo, yaṃ tam

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 249 piṭṭhe.

2. Vi 1. 24 piṭṭhe.

rahassaṃ, so methunadhammo”ti. Idha pana “yo so asaddhammo so methunadhammo -pa- yo so rahasso, so methunadhammo”ti evaṃ yojanā veditabbā. Dvayena dvayena samāpajjitabbato **dvayaṃdvayasamāpatti**. Tattha yojanā—yā sā dvayaṃdvayasamāpatti, so methunadhammo nāmāti. **Kimkāraṇā vuccati methunadhammoti** kena kāraṇena kena pariyāyena methunadhammoti kathiyati. Taṃ kāraṇaṃ dassento “**ubhinnaṃ rattānaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **ubhinnaṃ rattānanti** dvinnaṃ itthipurisānaṃ rāgena rañjitānaṃ. **Sārattānanti** visesena suṭṭhu rañjitānaṃ. **Avassutānanti** kilesena tintānaṃ. **Pariyuṭṭhitānanti** kusalācāraṃ pariyādiyivā madditvā ṭhitānaṃ “magge corā pariyuṭṭhitā”ti-ādīsu viya. **Pariyādinacittānanti** kusalacittāṃ pariyādiyivā khepetvā ṭhitacittānaṃ. **Ubhinnaṃ sadisānanti** dvinnaṃ kilesena sadisānaṃ. **Dhammoti** sabhāvo. **Taṃkāraṇāti** tena kāraṇena. Taṃ upamāya sādento “**ubho kalahakārakā**”ti-ādimāha. Tattha **ubho kalahakārakāti** pubbhāge kalahakārakā dve. **Methunakāti vuccantīti** sadisāti vuccanti. **Bhaṇḍanakārakāti** tattha tattha gantvā bhaṇḍanaṃ karontā. **Bhassakārakāti** vācākalahaṃ karontā. **Vivādakārakāti** nānāvacaṇaṃ karontā. **Adhikaraṇakārakāti** vinicchayaṇapāpuṇanavisesakāraṇaṃ karontā. **Vādinoti** vādapaṭivādino. **Sallāpakāti** vācaṃ kathentā **evamevanti** upamāsamsandanaṃ.

Yuttassāti saññuttassa. **Payuttassāti** ādarena yuttassa. **Āyuttassāti** visesena yuttassa. **Samāyuttassāti** ekato yuttassa. **Taccarittassāti** taṃcaritaṃ karontassa. **Tabbahulassāti** taṃbahulaṃ karontassa. **Taggarukassāti** taṃgaruṃ karontassa. **Tanninnassāti** tasmim̐ natacittassa. **Tapponassāti** tasmim̐ natakāyassa. **Tappabbhāressāti** tasmim̐ abhimukhakāyassa. **Tadadhimuttassāti** tasmim̐ adhiharitassa¹. **Tadadhipateyyassāti** taṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattassa.

Vighātanti niddesassa uddesavacaṇaṃ. **Vighātanti** pīḷanaṃ. **Upaghātanti** samīpaṃ katvā pīḷanaṃ. **Pīḷananti** ghaṭṭanaṃ. **Ghaṭṭananti** pīḷanaṃ. Sabbhaṃ aññamaññavevacanaṃ. **Upaddavanti** himsanaṃ. **Upasagganti** tattha tattha upagantvā pīḷanākāraṃ². **Brūhīti** kathehi.

1. Avasāditassa (Sī) avasāritassa (Syā)

2. Līnākāraṃ (Sī, Ka)

Ācikkhāti vissajjehi. **Desehī**ti dassahi. **Paññapehī**ti ñāpehi. **Paṭṭhapehī**ti ṭhapehi. **Vivarā**ti pākaṭaṃ karohi. **Vibhajā**ti bhājeti. **Uttānikarohī**ti tīraṃ pāpehi. **Pakāsehī**ti pākaṭaṃ karohi.

Tuyhaṃ vacananti tava vācaṃ. **Byappathanti** vacanaṃ. **Desananti** ācikkhanaṃ. **Anusāsananti** ovādaṃ. **Anusiṭṭhanti** anusāsaṇaṃ. **Sutvā**ti sotena sutvā. **Suṇivā**ti tasseva vevacanaṃ. **Uggahetvā**ti sammā gahetvā. **Upadhārayitvā**ti anāsetvā. **Upalakkhayitvā**ti sallakkhetvā.

50. **Mussate vāpi sāsana**nti pariyattipaṭipattito duvidhampi sāsanaṃ nassati. **Vāpī**ti padapūraṇamattaṃ. **Etaṃ tasmim anariya**nti tasmim puggale etaṃ anariyaṃ, yadidaṃ micchāpaṭipadā. **Gāravādhivacana**nti guṇavisiṭṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacanaṃ¹. Tenāhu porāṇā—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garu gāravayutto so, **Bhagavā** tena vuccatī”ti².

Catubbidhaṃ vā³ nāmaṃ āvatthikaṃ, liṅgikaṃ, nemittikaṃ, adhiccasamuppananti. Adhiccasamuppannaṃ nāma lokiyavohārena “yadicchakan”ti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho, dammo, balibaddhoti evamādi **āvattthikaṃ**, daṇḍī, chattī, sikhī, karīti evamādi **liṅgikaṃ**, tevijjo, chaḷabhiññoti evamādi **nemittikaṃ**, sirivaḍḍhako, dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanattaṃ anapekkhitvā pavattaṃ **adhiccasamuppannaṃ**. Idaṃ pana **Bhagavā**ti nāmaṃ nemittikaṃ, na Mahāmāyāya, na Suddhodanamahārājena, na asītiyā ñātisahasseehi kataṃ, na Sakkasantusitādīhi devatāviseseehi kataṃ. Vakkhati ca “Bhagavāti netam nāmaṃ mātaraṃ kataṃ -pa- paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ Bhagavā”ti⁴.

“Bhāgyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu **Bhagavā** tato”ti⁵.

Tattha—

“Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo, dve cāpare vaṇṇavikāranāsā.
Dhātūnamatthātisayena yogo, taduccate pañcavidhaṃ niruttin”ti—

1. Guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanaṃ (Vi-Ṭṭha 1. 94.)

2. Visuddhi 1. 203 piṭṭhe.

3. Catubbidhaṃ hi (Ka)

4. Khu 7. 162 piṭṭhe.

5. Visuddhi 1. 204 piṭṭhe.

evaṃ vuttaniruttillakkhaṇaṃ gahetvā padasiddhi veditabbā. Tattha “nakkhattarājāriya tārakānaṃ”ti ettha rakārāgamo viya avijjamānassa akkharassa āgamo **vaṇṇāgamo** nāma. “Himsanā, himso”ti vattabbe “sīho”ti viya vijjamānakkharānaṃ heṭṭhupariyavasena parivattanaṃ **vaṇṇavipariyāyo** nāma. “Nave channake dāni diyyati”ti ettha akārassa ekārapajjanatā viya aññakkharassa aññakkharāpajjanatā **vaṇṇavikāro** nāma. “Jīvanassa mūto jīvanamūto”ti vattabbe “jīmūto”ti vakāranakārānaṃ vināso viya vijjamānakkharavināso **vaṇṇavināso** nāma. “Pharusāhi vācāhi pakrubbamāno āsajja maṃ tvaṃ vadasi kumārā”ti ettha pakrubbamānoti padassa abhibhavamānoti atthapaṭipādanaṃ viya tattha tattha yathāyogaṃ visesatthayogo **dhātūnaṃ atthāṭṭisayena yogo** nāma.

Evam niruttillakkhaṇaṃ gahetvā saddanayena vā pisodarādinissito paṭiṭṭhānīti pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā yasmā lokiyalokuttarasukhābhiniḥḥattakāṃ dānasīlādipārappattāṃ bhāgyamassa atthi, tasmā “Bhāgyavā”ti vattabbe “Bhagavā”ti vuccatīti nātabbāṃ.

Yasmā pana lobha dosa moha viparīta manasikāra ahirikānottappa kodhūpanāha makkha paḷāsa issā macchariya māyā sāṭṭheyya thambhasārambha mānātimāna mada pamāda taṇhā avijjā tividhākusalāmūla duccharitasāṃkilesa mala visamasāññā vitakka papañca catubbidha vipariyesa āsava gantha-ogha yoga agati taṇhuppādūpādāna pañcacetokhīla vinibandha nīvaraṇābhiniḥḥandana chavivādāmūla taṇhākāya sattānusaya aṭṭhamicchatta navataṇhāmūlakadasākusalakammāpatha dvāsaṭṭhiḍḍhiḍḍigata aṭṭhasatataṇhāvicaritappabheda sabbadarathaparilāha kilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañcakilesakhandha-abhisāṅkhārādevaputtamaccumāre abhañji, tasmā bhaggatā etesaṃ parissayānaṃ “Bhaggavā”ti vattabbe “**Bhagavā**”ti vuccati. Āha cettha—

“Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo.

Bhaggāssa pāpakā dhammā, **Bhagavā** tena vuccatī”ti¹.

Bhāgyavantatāya cassa satapuññajalakkhaṇavarassa rūpakāyasampattī dīpitā hoti. Bhaggadosatāya dhammakāyasampattī. Tathā lokiyasarikkhānaṃ

1. Vi-Ṭṭha 1. 96; Visuddhi 1. 204 piṭṭhesu.

bahumatabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, abhigatānañca nesam̐ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi upakāritā, lokiyalokuttarasukhehi ca saññojanasamatthatā dīpitā hoti.

Yasmā ca loke issariyadhammayasasirikāmapayattesu chasu dhammesu bhagasaddo pavattati, paramaṅcassa sakacitte **issariyaṃ**, aṇimā laṅghimā¹ dīkaṃ vā lokiyasammataṃ sabbākāraparipūraṃ atthi, tathā lokuttaro **dhammo**, lokattayabyāpako yathābhuccaguṇadhigato ativiya parisuddho **yasō**, rūpakāyadassanabyāvaṭajanayanappasādajananasamatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅpaccaṅgasirī, yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitaṃ attahitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā icchiticchitathanipphattisaññito **kāmo**, sabbalokagarubhāvappattihetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto **payatto** ca atthi, tasmā imehi bhagehi yuttattāpi **bhagā assa santīti** iminā atthena “**Bhagavā**”ti vuccati.

Yasmā pana kusalādīhi bhedehi sabbadhamme, khandhāyatanadhātusacca-indriyapaṭiccasamuppādādīhi vā kusalādīdhamme, pīḷana saṅkhata santāpa vipariṇāmaṭṭhena vā **dukkhamariyasaccaṃ**, āyūhananidānasaṃyogapalibodhaṭṭhena **samudayaṃ**, nissaraṇavivekāsaṅkhata-amataṭṭhena **nirodhaṃ**, niyyānikahetudassanādhipeyyaṭṭhena **maggāṃ** vibhattavā, vibhajitvā vivaritvā desitavāti vuttaṃ hoti, tasmā “**vibhattavā**”ti vattabbe “**Bhagavā**”ti vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahma-ariyavihāre kāyacitta-upadhiviveke suññatappaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā “**bhattavā**”ti vattabbe “**Bhagavā**”ti vuccati.

Yasmā pana tīsu bhavesu taṅhāsaṅkhātāṃ gamanaṃ anena vantaṃ, tasmā “bhavesu vantaḡamano”ti vattabbe bhavasaddato bhakāraṃ gamanasaddato gaḡaraṃ vantaḡaddato vakārañca dīghaṃ katvā ādāya “**Bhagavā**”ti vuccati, yathā loke “mehanassa khassa mālā”ti vattabbe “mekhalā”ti vuccati.

1. Laghimā (Vi-Ṭṭha 1. 96 piṭṭhe.)

Puna aparampi pariyāyaṃ niddisanto “**api ca bhaggarāgoti Bhagavā**”ti-
ādimāha. Tattha bhaggo rāgo assāti bhaggarāgo. **Bhaggadosādisupi** eseva
nayo. **Kaṇḍakoti**¹ vinivijjhanatṭhena kilesā eva. **Bhajīti** uddesavasena
vibhāgaṃ katvā bhājesi. **Vibhajīti** niddesavasena vividhā bhājesi. **Pavibhajīti**
paṭiniddesavasena pakārena vibhaji. Ugghaṭṭitaññūnaṃ vasena **bhaji**.
Vipañcitaññūnaṃ vasena **vibhaji**. Neyyānaṃ vasena **pavibhaji**.

Dhammaratananti—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.

Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti²—

evaṃ vaṇṇitaṃ dhammaratanaṃ tividhena bhājesi. **Bhavānaṃ antakaroti**
kāmaḥbhavādīnaṃ navannaṃ bhavānaṃ paricchedaṃ pariyantaṃ
parivaṭumaṃ kāraḷo. **Bhāvitakāyoti** vaḍḍhitakāyo. Tathā itaresupi. **Bhajīti**
sevi. **Araññavanapatthānīti** gāmassa vā nagarassa vā indakhīlato bahi
araññaṃ. Vanapatthāni manussūpacārātikkantāni vanasaṇḍāni. **Pantānīti**
yattha manussā na kasanti navapanti dūrāni senāsanāni. Keci pana
“vanapatthānīti yasmā yattha byagghādayo atthi, taṃ vanā te pālayanti
rakkhanti, tasmā tehi rakkhitattā vanapatthānī”ti vadanti. **Senāsanānīti** seti
ceva āsati ca etthāni senāsanāni. **Appasaddānīti** vacanasaddena appasaddāni.
Appanigghosānīti gāmanagaranigghosasaddena appanigghosāni.
Vijanavātānīti antosañcaraṇajanassa sarīravātena virahitāni.
“Vijanavādānī”tipi pāṭho, anto janavādena virahitānīti attho.
“Vijanapātānī”tipi pāṭho, janasañcāravirahitānīti attho.
Manussarāhasseyyakānīti manussānaṃ rahassakaraṇatṭhānāni.
Paṭisallānasārappānīti vivekānurūpāni. **Bhāgī vāti** bhāgo cīvarādikoṭṭhāso
assa atthīti bhāgī. Paṭilābhavasena attharasādibhāgo assa atthīti bhāgī.
Attharasassāti hetuphalasampattisaṅkhātassa attharasassa. **Dhammarasassāti**
hetusampattisaṅkhātassa dhammarasassa. Vuttaṃ hetam “hetuphale ñāṇaṃ
atthapaṭisambhidā, hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti³.
Vimuttirasassāti phalasampattisaṅkhātassa vimuttirasassa. Vuttampi cetam
“kiccasampatti-atthena, raso nāma pavuccatī”ti⁴.

1. Kaṇḍakoti (Sī, Syā)

3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Di-Ṭṭha 2. 35 piṭṭhādīsu.

4. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 15; Visuddhi 1. 8 piṭṭhesu.

Catunnaṃ jhānānanti paṭhamajjhānādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ. **Catunnaṃ appamaññānanti** mettādīnaṃ pharaṇappamaṇavirahitānaṃ catunnaṃ brahmavihārānaṃ. **Catunnaṃ arūpasamāpattīnanti** ākāśānañcāyatanādīnaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti** “rūpī rūpāni passatī”ti-ādinā¹ nayena vuttānaṃ ārammaṇavimuttānaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ. **Abhibhāyatanānanti** ettha abhibhūtāni āyatanāni etesaṃ jhānānanti abhibhāyatanāni, jhānāni. **Āyatanānīti** adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanasaṅkhātāni kasiṇārammaṇāni. Nāṇuttariko hi puggalo visadañṇoti kiṃ ettha ārammaṇe samāpajjitabbaṃ, na mayi cittekaggatākaraṇe bhāro atthīti tāni ārammaṇāni abhibhavitvā samāpajjati. Saha nimituppādenevettha appanaṃ nibbattetīti attho. Evaṃ uppāditāni jhānāni abhibhāyatanānīti vuccanti, tesāṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ. **Navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnanti** pubbaṃ pubbaṃ anu anupubbaṃ, anupubbaṃ viharitabbato samāpajjitabbato anupubbavihārasamāpatti, anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbāti attho, tāsāṃ navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnaṃ. **Dasannaṃ saññābhāvanānanti** Girimānandasutte² āgatānaṃ aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ. **Dasannaṃ kasiṇasamāpattīnanti** sakalaṭṭhena kasiṇasaṅkhātānaṃ pathavīkasiṇajjhānādīnaṃ dasannaṃ jhānānaṃ. **Ānāpānassatisamādhissīti** ānāpānassatisampayuttasamādhissa. **Asubhasamāpattiyāti** asubhajjhānasamāpattiyā. **Dasannaṃ Tathāgatabalānanti** Dasabalabalānaṃ dasannaṃ. **Catunnaṃ vesārajjananti** visāradabhāvānaṃ catunnaṃ vesārajjanānaṃ. **Catunnaṃ paṭisambhidānanti** paṭisambhidāñṇānaṃ catunnaṃ. **Channaṃ abhiññāṇānanti** iddhividhādīnaṃ channaṃ abhiññāṇānaṃ. **Channaṃ Buddhadhammānanti** “sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇanuparivattī”ti-ādinā³ nayena upari āgatānaṃ channaṃ Buddhadhammānaṃ.

Tattha cīvarādayo bhāgyasampattivasena vuttā. Attharasatiko paṭivedhasena vutto. Adhisīlatiko paṭipattivasena. Jhānattiko rūpārūpajjhānavasena. Vimokkhattiko samāpattivasena. Saññācatukko upacārappanāvasena. Satipaṭṭhānādayo sattatimsabodhipakkhiyadhammasena. **Tathāgatabalānanti**-ādayo āveṇikadhammasena vuttāti veditabbā.

1. Abhi 1. 65 piṭṭhe. 2. Am 3. 342 piṭṭhādīsu. 3. Khu 8. 175; Khu 10. 16 piṭṭhesu.

Ito param **Bhagavāti netam nāmantī**-ādi “atthamanugatā ayam paññattī”ti nāpanattham vuttaṃ. Tattha **samaṇā** pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** Sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantikanti** vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmim vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikam nāmaṃ. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalādhigamena siddho hoti. Tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Tam nemittikampi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ “vimokkhantikametaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ”ti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhāti** Mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattī** arahattaphalasacchikiriyāya sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ Bhagavāti yā** ayam Bhagavāti paññatti.

Dvīhi kāraṇehīti dvīhi koṭṭhāsehi. **Pariyattisāsananti** te piṭakam Buddhavacanaṃ. **Paṭipattīti** paṭipajjati etāyāti paṭipatti. **Yam tassa pariyāpuṭanti** tena puggalena yaṃ pariyāpuṭam sajjhāyitam, karaṇatthe sāmivacanaṃ. “Pariyāpuṭan”tipi pāṭho. **Suttanti** Ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā, Suttanipāte Maṅgalasutta¹ Ratanasutta² Tuvaṭakasuttāni³, aññampi ca suttanāmakam Tathāgatavacanaṃ suttanti veditabbaṃ. **Geyyanti** sabbampi sagāthakam Suttaṃ Geyyanti veditabbaṃ, visesena Saṃyuttake sakalopi Sagāthāvaggo. **Veyyākaraṇanti** sakalam Abhidhammapiṭakam niggāthakam suttam, yaṅca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitam Buddhavacanaṃ, tam “Veyyākaraṇan”ti veditabbaṃ. **Gāthāti** Dhammapadam, Theragāthā, Therīgāthā, Suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca “Gāthā”ti veditabbā. **Udānanti** somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā dve-asīti suttantā “Udānan”ti veditabbaṃ. **Itivuttakanti** “vuttaṃ hetam Bhagavatā”ti-ādinayappavattā⁴ Dasuttarasatasuttantā “Itivuttakan”ti veditabbaṃ. **Jātakanti** Apaṇṇakajātakādīni⁵ paṇṇāsādhikāni pañcajātakasatāni “Jātakan”ti veditabbaṃ. **Abbhutadhammanti**

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 4 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 421 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 195 piṭṭhādīsu.

5. Khu 5. 1 piṭṭhe.

“cattārome bhikkhave acchariyā abbhutadhammā Ānande”ti-
 ādinayappavattā¹ sabbepi acchariya-abbhutadhammapaṭisaṃyuttā suddantā
 “abbhutadhamman”ti veditabban. **Vedallanti** Cūḷavedalla² Mahāvedalla³
 sammādiṭṭhi⁴ Sakkapañha⁵saṅkhārabhājanīyamahāpuṇṇamasuttādayo⁶
 sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuddantā “Vedallan”ti
 veditabban. **Idam pariyattisāsananti** idam vuttappakāraṃ teṭṭakam
 Buddhavacanam pariyāpuṇitabbaṭṭhena pariyatti, anusāsanatṭhena sāsanananti
 katvā pariyattisāsanam. **Tampi mussatīti** tampi pariyattisāsanam nassati.
Sammussatīti-ādito nassati. **Paribāhiro hotīti** parammukho hoti.

Katamam paṭipattisāsananti lokuttaradhammato pubbabhāgo tadattham
 paṭipajjīyatīti paṭipatti. Sāsīyanti ettha veneyyāti sāsanam. **Sammāpaṭipadāti**-
 ādayo vuttanayā eva.

Pāṇampi hanatīti jīvitindriyampi ghāteti. **Adinnampi ādiyatīti**
 parapariggahitampi vatthum gaṇhāti. **Sandhimpī chindatīti** gharasandhimpī
 chindati. **Nillopampi haratīti** gāme paharivā mahāvilopampi karoti.
Ekāgārikampi karotīti paṇṇāsamattehipi saṭṭhimattehipi parivāretvā
 jīvaggāham gahetvāpi dhanam āharāpeti. **Paripanthepi tiṭṭhatīti**
 panthadūhanakammaṃ karoti. **Paradārampi gacchatīti** paradāresu cārittam
 āpajjati. **Musāpi bhaṇatīti** atthabhaṇjanakam musāpi vadati.
Anariyadhammoti anariyasabhāvo.

51. **Eko pubbe caritvānāti** pabbajjāsāṅkhātena vā gaṇāvavassaggaṭṭhena
 vā pubbe loke viharivā. **Yānam bhantaṃva taṃ loke, hīnamāhu**
puthujjananti taṃ vibbhantakam puggalam yathā hatthiyānādiyānam
 adantaṃ visamampi ārohati, ārohanakampi bhaṇjati, papātepi papatati, evam
 kāyaduccaritādivisamārohanena nirayādīsu, atthabhaṇjanena jātipapātādīsu
 papatanena ca yānam bhantaṃva hīnam puthujjanañca āhūti.

Pabbajjāsāṅkhātena vāti pabbajjakoṭṭhāsena vā “pabbajito samaṇo”ti
 gaṇanāropanena vā. **Gaṇāvavassaggaṭṭhena vāti** gaṇasaṅgaṇikārāmatam
 vissajjetvā vassaggaṭṭhena vā.

1. Dī 2. 199; Am 1. 448 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 373 piṭṭhādīsu. 3. Ma 1. 365 piṭṭhādīsu.
 4. Ma 1. 57 piṭṭhādīsu. 5. Dī 2. 211 piṭṭhādīsu. 6. Ma 3. 66 piṭṭhādīsu.

Eko paṭikkamatīti ekakova gāmato nivattati. **Yo nisevatīti** niddesassa uddesapadaṃ. **Aparena samayenāti** aññasmiṃ kāle aparabhāge. **Buddhanti** Sabbaññubuddhaṃ. **Dhammanti** svākkhātātādiguṇayuttaṃ dhammaṃ. **Saṃghanti** suppaṭipannatādiguṇayuttaṃ saṃghaṃ. **Sikkhanti** adhisīlādisikkhitabbaṃ sikkhaṃ. **Paccakkhāyāti** Buddhādiṃ paṭikkhipivā. **Hīnāyāti** hīnatthāya gihibhāvāya. **Āvattitvāti** nivattitvā. **Sevati** ekavāraṃ sevati. **Nisevati** anekavidhena sevati. **Samsevati** allīyitvā sevati. **Paṭisevati** punappunaṃ sevati.

Bhantanti vibbhantaṃ. **Adantanti** dantabhāvaṃ anupanītaṃ. **Akāritanti** susikkhitakiriyaṃ asikkhāpitaṃ. **Avinītanti** na vinītaṃ ācārasampattiyā asikkhitaṃ. **Uppathaṃ gaṇhātīti** vuttappakāraṃ yānaṃ adantātiyuttaṃ bhantaṃ visamamaggaṃ upeti. **Visamaṃ khāṇumpi pāsāṇampi abhiruhātīti** visamaṃ hutvā ṭhitaṃ kharakhāṇumpi¹ tathā pabbatapāsāṇampi ārohati. **Yānampi ārohanakampi bhañjatīti** vayhādiyānaṃ ārohantassa pājentassa hatthapādādimpi bhindati. **Papātepi papatatīti** ekatocchinnapabbhārapapātepi pātepi. **So vibbhantakoti** so paṭikkantako. **Bhantayānapaṭibhāgoti** anavaṭṭhitayānasadiso. **Uppathaṃ gaṇhātīti** kusalakamma-pathato paṭikkamitvā apāyapathabhūtaṃ uppathaṃ micchāmaggaṃ upeti. **Visamaṃ kāyakammaṃ abhiruhātīti** samassa paṭipakkhaṃ kāyaduccaritasāṅkhātaṃ visamaṃ kāyakammaṃ ārohati. Sesesupi eseva nayo. **Niraye attānaṃ bhañjatīti** nirassādasāṅkhāte niraye attabhāvaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ karoti. **Manussaloke attānaṃ bhañjatīti** vividhakammakāraṇavasena bhañjati. **Devaloke attānaṃ bhañjatīti** piyavippayogādīdukkhavasena. **Jātipapātampi papatatīti** jātipapātepi pātepi. **Jarāpapātādīsupi** eseva nayo. **Manussaloketi** idha adhippetalokameva dasseti.

Puthujjanāti niddesassa uddesapadaṃ. Tattha puthujjanāti—

Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.

Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

1. Khadirakhāṇumpi (Sī, Syā)

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ janānādīhipi kāraṇehi puthujjano. Taṃ vibhāgato dassetuṃ “**puthu kilese janentī**”ti-ādimāha. Tattha bahūnaṃ nānappakārānaṃ sakkāyadiṭṭhīnaṃ avihatattā vā tā janenti, tāhi janitāti vā puthujjanā. Avihatamevatthaṃ janasaddo vadati. **Puthu sathārānaṃ mukhullokikā**ti ettha puthū nānā janā Satthupaṭiñṇā etesanti puthujjanāti vacanatto. **Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti** ettha janetabbā janayanti etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti puthujjanā. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisankhārādayo. Te etesaṃ vijjantīti puthujjanā. Abhisankharaṇādi-attho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Nānāsantāpehi santapantīti** rāgaggi-ādayo santāpā. Te eva vā sabbepi vā kilesā pariḷāhā. **Puthu pañcasu kāmagaṇesūti** ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti puthujjanā. Puthu jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā¹ janasaddo daṭṭhabbo. **Palibuddhāti** sambaddhā². **Āvutāti** āvaritā. **Nivutāti** vāritā. **Ovutāti** uparito pihitā. **Pihitāti** heṭṭhābhāgena pihitā. **Paṭicchannāti** apākaṭā. **Paṭikujjitāti** adhomukhagatā.

Atha vā puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā. Puthu vā ayaṃ visumyeva saṅkharagato, visamsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano.

Evam ye te—

“Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti—

dveva puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

52. **Yaso kitti cāti** lābhasakkāro pasamsā ca. **Pubbeti** pabbajitabhāve. **Hāyate vāpi tassa sāti** tassa vibhantakassa sato

1. Rāgādi-atthe eva vā (Sī, Syā)

2. Paripannā (Sī)

so ca yaso sā ca kitti hāyati. **Etampi disvāti** etampi pubbe yasakittīnaṃ lābhaṃ pacchā ca hāniṃ disvā. **Sikkhetha methunaṃ vipphāṭaveti** tisso sikkhāyo sikkhetha. Kimkāraṇā? **Methunaṃ vipphāṭave**, methunappahānatthāyāti vuttaṃ hoti.

Kittivaṇṇagatoti Bhagavā kittivaṇṇo, kittisaddaṇceva guṇaṅca ukkhipitvā vadanto hotīti attho. Cittaṃ nānāyena kathanam assa atthīti **cittakathī**. **Kalyāṇapaṭibhānoti** sundarapaṇṇo.

Hāyatīti niddesassa uddesapadaṃ. **Parihāyatīti** samantato hāyati. **Paridhamasatīti** adhopathaviṃ patati. **Paripatatīti** samantato apagacchati. **Antaradhāyatīti** adassanaṃ yāti. **Vippalujjatīti** ucchijjati.

Khuddako sīlakkhandhoti thullaccayādi. **Mahanto sīlakkhandhoti** pārājikasamghādiseso.

Methunadhammassa pahānāyāti tadaṅgādīpahānena pajahanatthāya. **Vūpasamāyāti** malānaṃ vūpasamanatthāya. **Paṭinissaggāyāti** pakkhandanapariccāgapaṭinissaggatthāya. **Paṭipassaddhiyāti** paṭipassaddhisāṅkhātassa phalassa atthāya.

53. Yo hi methunaṃ na vipphājati **Saṅkappehi -pa-** tathāvidho. Tattha **paretoti** samannāgato. **Paresaṃ nigghosanti** upajjhāyādīnaṃ nindāvacaṇaṃ. **Maṅku hotīti** dummano hoti.

Kāmasaṅkappenāti kāmapaṭisaṃyuttena vitakkena. Upariṭṭhepi eseva nayo. **Phuṭṭhoti** vitakkehi phusito. **Paretoti** aparihīno. **Samohitoti** sammā ohito anto pavitṭho. **Kapaṇo viyāti** duggatamanusso viya. **Mando viyāti** aññāṇī viya. **Momūho viyāti** sammohabhūto viya. **Jhāyatīti** cinteti. **Pajjhāyatīti** bhusaṃ cinteti. **Nijjhāyatīti** anekavidhena cinteti. **Apajjhāyatīti** tato apagantvā cinteti. **Ulūkoti** ulūkasakuṇo. **Rukkhasākhāyanti** rukkhe utṭhitasākhāya, viṭape vā. **Mūsikaṃ magayamānoti** mūsikaṃ gavesamāno, “maggayamāno”tipi paṭhanti. **Kotthūti** siṅgālo. **Biḷāroti** babbu.

Sandhisamalasaṅkaṭireti dvinnam̐ gharānam̐ antare ca udakaniddhamanacikkhallakacavaraniḅhipanaṭṭhāne ca thaṅḅile ca. **Vahacchinnoti** piṭṭhigīvamamsacchinno. Ito parā gathā pākaṭasambandhā eva.

54. Tāsu **satthānīti** kāyaduccaritādīni. Tāni hi attano paresaṅca chedanaṭṭhena “satthānī”ti vuccanti. Tesu vāyam̐ visesena tāva ādito musāvacanasatthāneva karoti, “iminā kāraṇenāham̐ vibbhanto”ti bhaṅanto. Tenevāha “**esa khvassa mahāgedho, mosavajjam̐ pagāhatī**”ti. Tattha **esa khvassāti** esa kho assa. **Mahāgedhoti** mahābandhanam̐. Katamoti ce? Yadidam̐ mosavajjam̐ pagāhati, svāyam̐ musāvādajjhogāho “mahāgedho”ti veditabbo.

Tīṇi satthānīti tayo chedakā. Kāyaduccaritam̐ **kāyasattham̐**. **Vacīsathādīsupi** eseva nayo. Tam̐ vibhāgato dassetuṃ “**tividham̐ kāyaduccaritam̐ kāyasatthan**”ti āha. **Sampajānamusā bhāsātīti** jānanto tuccham̐ vācam̐ bhāsati. **Abhirato aham̐ bhante ahoṣim̐ pabbajjāyāti** sāsane pabbajjāya anabhirativirahito aham̐ āṣim̐. **Mātā me posetabbāti** mātā mayā posetabbā. **Tenamhi vibbhantoti bhaṅatīti** tena kāraṇena paṭikkanto asmītipi katheti. **Pitā me posetabboti**-ādīsupi eseva nayo.

Eso tassa mahāgedhoti tassa puggalassa eso mahābandho. **Mahāvananti** mahantam̐ duṭṭhavanam̐. **Gahananti** duratikkamam̐. **Kantāroti** corakantārādisadiso. **Visamoti** kaṅṭakavisamo. **Kuṭiloti** vaṅkakaṭakasadiso. **Paṅkoti** pallalasadiso. **Palipoti** kaddamasadiso. **Palibodhoti** mahādukkho¹. **Mahābandhananti** mahantam̐ dumocayabandhanam̐. **Yadidam̐ sampajānamusāvādoti** yo ayam̐ sampajānamusāvādo.

Sabhaggato vāti sabhāyam̐ ṭhito vā. **Parisaggato vāti** gāmaparisāyam̐ ṭhito vā. **Ñātimajjhagato vāti** dāyādānam̐ majjhe ṭhito vā. **Pūgamajjhagato vāti** senīnam̐ majjhe ṭhito vā. **Rājakulamajjhagato vāti** rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito vā. **Abhinītoti** pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭhoti** sakkhim̐ katvā pucchito. **Ehambho**

1. Mahāduggo (Sī, Syā)

purisāti ālapanametam. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkahetu vā**ti ettha **āmisanti** lābho adhippeto. **Kiñcikkhanti** yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ, antamaso tittiravaṭṭaka sappipiṇḍa navanītapīṇḍādimmattakassapi lābhassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsatī**ti jānantoyeva musāvādaṃ karoti.

Puna aññaṃ pariyāyaṃ dassento “**api ca tihākārehi musāvādo hoti, pubbevassa hotī**”ti-ādīmāha. Tattha **tihākārehi**ti sampajānamusāvādassa aṅgabhūtehi tīhi kāraṇehi. **Pubbevassa hotī**ti pubbabhāgeyeva assa puggalassa evaṃ hoti “musā bhaṇissan”ti. **Bhaṇantassa hotī**ti bhaṇamānassa hoti. **Bhaṇitassa hotī**ti bhaṇite assa hoti. Yaṃ vattabbaṃ tasmim vutte hotīti attho. Atha vā **bhaṇitassā**ti vuttavato niṭṭhitavacanassa hotīti. Yo evaṃ pubbabhāgepi jānāti, bhaṇantopi jānāti, pacchāpi jānāti “musā mayā bhaṇitan”ti, so evaṃ vadanto musāvādakammunā bajjhatīti ayamettha attho dassito. Kiñcāpi dassito, atha kho ayametthaviseso—pucchā tāva hoti, “musā bhaṇissan”ti pubbabhāgo atthi, “musā mayā bhaṇitan”ti pacchābhāgo natthi. Vuttamattameva hi koci pamussati kiṃ tassa musāvādo hoti, na hotīti? Sā evaṃ **Atṭhakathāsu** vissajjitā—pubbabhāge “musā bhaṇissan”ti ca, bhaṇantassa “musā bhaṇāmī”ti ca jānato pacchābhāge “musā mayā bhaṇitan”ti na sakkā na bhavitum, sacepi na hoti, musāvādayeva. Purimameva hi aṅgadvayaṃ pamāṇaṃ. Yassāpi pubbabhāge “musā bhaṇissan”ti ābhogo natthi, bhaṇanto pana “musā bhaṇāmī”ti jānāti. Bhaṇitepi “musā mayā bhaṇitan”ti jānāti. So musāvādena na kāretabbo. Pubbabhāgo hi pamāṇataro. Tasmim asati davā bhaṇitaṃ vā, ravā bhaṇitaṃ vā hotīti.

Ettha ca taṃñāṇatā ca ñāṇasamodhānaṅca pariccajitabbaṃ. **Taṃñāṇatā pariccajitabbā**ti yena cittena “musā bhaṇissan”ti jānāti, teneva “musā bhaṇāmī”ti ca, “musā mayā bhaṇitan”ti ca jānātīti evaṃ ekacitteneva tīsu khaṇesu jānātīti ayaṃ taṃñāṇatā pariccajitabbā.

Na hi sakkā teneva cittena taṃ cittaṃ jānituṃ, yathā na sakkā teneva asinā so asi chinditunti. Purimaṃ purimaṃ pana cittaṃ pacchimassa pacchimassa cittassa tathā uppattiyā paccayo hutvā nirujjhati. Tenetaṃ vuccati—

“Pamāṇaṃ pubbabhāgo, tasmim̃ sati na hessati.
Sesadvayanti nattheta, miti vācā tivaṅgikā”¹.

Ñānasamodhānaṃ pariccajitabbanti etāni tīṇi cittaṇi ekakkhaṇe uppajjantīti na gahetabbāni. Idañhi cittaṃ nāma—

“Aniruddhamhi paṭhame, na uppajjati pacchimaṃ.
Nirantaruppajjanato, ekaṃ viya pakāsatī”¹.

Ito paraṃ pana yvāyaṃ ajānaṃyeva “jānāmī”^{ti}-ādinā nayena sampajānamusā bhaṇati, yasmā so “idaṃ abhūtan”^{ti} evaṃdiṭṭhiko hoti, tassa hi attheva ayaṃ laddhi. Tathā “idaṃ abhūtan”^{ti} evamassa khamati ceva ruccati ca. Evamassa saññā, evaṃ sabhāvameva cassa cittaṃ “idaṃ abhūtan”^{ti}. Yadā pana musā vattukāmo hoti, tadā taṃ diṭṭhiṃ vā diṭṭhiyā saha khantiṃ vā diṭṭhikantiṃ saddhiṃ ruciṃ vā diṭṭhikantiruciṃ saddhiṃ saññāṃ vā diṭṭhikantirucisaññāhi saddhiṃ bhāvaṃ vā vinidhāya nikkhipitvā paṭicchadetvā abhūtaṃ katvā bhaṇati. Tasmā tesampi vasena aṅgahedaṃ dassetuṃ “**api ca ca catūhākārehi**”^{ti}-ādi vuttaṃ.

Ettha ca **vinidhāya diṭṭhinti** balavadhammavinidhānavasenetāṃ vuttaṃ. **Vinidhāya khantinti**-ādini tato dubbaladubbalānaṃ vinidhānavasena. **Vinidhāya saññanti** idaṃ panettha sabbadubbaladhammavinidhānavasena. Saññāṃmattampi nāma avinidhāya sampajānamusā bhāsissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

55. **Mandova parikissatīti** pāṇavadhādini karonto tatonidānaṃca dukkhamanubhonto bhogapariyesanārakkhaṇāni ca karonto momūho viya parikilissati.

Tamenaṃ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārentīti na rājāno karonti, rājadhīnapurisā nānāvīdhāni kammakāraṇāni karonti.

1. Vi-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhe.

Kasāhipi tālentīti kasādaṇḍakehipi vitajjenti. **Vettehī**ti vettalatāhi. **Addhadaṇḍakehī**ti muggarehi, pahārasādhanattham vā catuhatthadaṇḍam dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālikanti** kañjiya-ukkhālikakammakāraṇam. Tam karontā sīsakapālam uppāṭetvā tattam ayogulam saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgam pakkuṭṭhitvā upari uttarati. **San̄khamuṇḍikanti** san̄khamuṇḍakammakāraṇam. Tam karonto uttarotṭha-ubhatokaṇṇacūlikagalavāṭakaparicchena cammam chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhim katvā daṇḍakena veṭhetvā uppāṭenti, saha kesehi cammam uṭṭhahati. Tato sīsakaṭāham thūlasakkharāhi ghaṁsitvā dhovantā san̄khavaṇṇam karonti. **Rāhumukhanti** rāhumukhakammakāraṇam. Tam karontā san̄kunā mukham vivarivā antomukhe dīpam jālenti, kaṇṇacūlikāhi vā paṭṭhāya mukham nikhādanena khananti, lohitaṁ paggharivā mukham pūreti.

Jotimālikanti sakalasarīram telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti. **Hatthapajjotikanti** hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpam viya pajjālenti. **Erakavattikanti** erakavattakammakāraṇam. Tam karontā heṭṭhāgīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe¹ kantivā² gopphake pāṭenti. Atha nam yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammavaṭṭe akkamitvā akkamitvā patati. **Cirakavāsikanti** cirakavāsikakammakāraṇam. Tam karontā theva cammavaṭṭe kantivā kaṭiyam ṭhapenti, kaṭito paṭṭhāya kantivā gopphakesu ṭhapenti, uparimehi heṭṭhimasarīram cirakanivāsanavattam viya hoti. **Ṇeyyakanti** Ṇeyyakakammakāraṇam. Tam karontā ubhosu kapparesu ca ubhosu jaṇṇukesu ca ayavalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti, so catūhi ayasūlehi bhūmiyam patiṭṭhahati. Atha nam parivāretvā aggim karonti. “Ṇeyyako jotipariggaho yathā”ti āgataṭṭhānēpi idameva vuttam. Tam sandhito sandhito sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭṭhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kammakāraṇā nāma natthi.

Bālisamānsikanti ubhatomukhehi bālisehi paharivā cammamānsanharūni uppāṭenti. **Kahāpaṇikanti** sakalasarīram tiṇhāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattam kahāpaṇamattam pāṭentā koṭṭenti. **Khārāpatacchikanti**

1. Cammabandhe (Ka)

2. Akkamitvā akkamitvā (Sī)

sarīraṃ tattha tattha āvudhehi paharivā kocchehi khāraṃ ghaṃsenti, cammamāṃsanhārūni paggharivā pasavanti, aṭṭhikasaṅkhalikāva tiṭṭhati. **Palighaparivattikanti** ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchiddena ayasūlaṃ koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṃ karonti. Atha naṃ pāde gahetvā āviñchanti. **Palālapīṭhakanti** chekā kāraṇikā chavicammaṃ acchinditvā nisadapotakāhi aṭṭhīni chinditvā kesesu gahetvā ukkhipanti, māṃsarāsiyeva hoti. Atha naṃ keseheva pariyanandhitvā gaṇhanti, palālapīṭhaṃ viya katvā paliveṭṭhenti. **Sunakhehipīti** katipayāni divasāni āhāraṃ adatvā chātasunakhehi khādāpentī. Te muhuttēna aṭṭhisāṅkhalikameva karonti. **Evampi kissatīti** evampi vighātaṃ pāpuṇāti. **Parikissatīti** sabbabhāgena vighātaṃ pāpuṇāti. **Parikilissatīti** upatāpaṃ pāpuṇāti.

Puna aññaṃ kāraṇaṃ dassento “**atha vā kāmataṇhāya abhibhūto**”ti-ādimāha. Tattha **kāmataṇhāyāti** pañcakāmaguṇikalobhena. **Abhibhūtoti** tena maddito. **Pariyādinna**cittoti kusalācāraṃ khepetvā gahitacitto. **Bhoge pariyesantoti** dhaṇaṃ gavesamāno. **Nāvāya mahāsamuddaṃ pakkhandatīti** taraṇisaṅkhātāya nāvāya mahantaṃ Loṇasāgaraṃ pavisati. **Sītassa purakkhatoti** sītaṃ purato katvā. **Uṇhassa purakkhatoti** uṇhaṃ purato katvā. **Ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Makasāti** makasā eva. **Piṇḍiyamānoti** ḍaṃsādisamphassehi vihesiyamāno. **Khuppi**pāsāya miyyamānoti khuddāpipāsāya maramāno. **Tigumbaṃ gacchatīti**-ādīni **mūlapadaṃ gacchatīti**pariyosānāni catuvīsati padāni raṭṭhanāmena vuttāni. **Marukantāraṃ gacchatīti** vālukakantāraṃ tārakasaññāya gacchati. **Jaṇṇupathanti** jāṇūhi gantabbamaggaṃ. **Ajapathanti** ajehi gantabbamaggaṃ. **Meṇḍapathepi** eseva nayo.

Saṅkupathanti khāṇuke koṭṭetvā tehi uggamitabbaṃ khāṇumaggaṃ, taṃ gacchanto pabbatapāde ṭhatvā ayasiṅghāṭakaṃ yottēna bandhitvā uddhaṃkhipitvā pabbate laggāpetvā yottēnārūyha vajiraggena lohadaṇḍena pabbataṃ vijjhivā khāṇukaṃ koṭṭetvā tattha ṭhatvā siṅghāṭakaṃ ākaḍḍhitvā puna upari laggāpetvā tattha ṭhito cammayottaṃ olambetvā taṃ ādāya otarivā heṭṭhimakhāṇuke bandhitvā vāmahatthēna yottaṃ gahetvā dakkhiṇahatthēna muggaraṃ ādāya yottaṃ paharivā khāṇukaṃ nīharivā

puna abhiruhati. Etenupāyena pabbatamatthakaṃ abhiruḥya parato otaranto purimanayeneva paṭhamāṃ pabbatamatthake khāṇukaṃ koṭṭetvā cammapasibbake yottaṃ bandhitvā khāṇuke veṭhetvā sayāṃ antopasibbake nisīditvā makkaṭakānaṃ suttavissajjanākārena yottaṃ viniveṭhetvā otarati. Tena vuttaṃ “khāṇuke koṭṭetvā tehi uggamitabbaṃ khāṇumaggan”ti. **Chattapathanti** cammachattena vātaṃ gāhāpetvā sakuṇehi viya otaritabbaṃ maggaṃ. **Vamsapathanti** veṇugumbachedanasatthena chinditvā rukkhāṃ pharasunā koṭṭetvā maggaṃ karonto veḷuvane nisseṇim katvā veḷugumbe āruyha veḷum chinditvā aparassa veḷugumbassa upari pāetvā veḷugumbamatthakeneva gantabbaṃ maggaṃ sandhāya “vamsapathaṃ gacchati”ti vuttanti veditabbaṃ.

Gavesanto na vindati, alābhamūlakampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetīti avindanamūlakampi kāyikacetasiḥṇaṃ dukkhaṃ paṭilabhati.

Laddhāti labhitvā. Ārakkhamūlakanti rakkhaṇamūlakampi. **Kinti me bhogeti** kena upāyena mama bhoge. **Neva rājāno hareyyum -pa-** na appiyā dāyādā hareyyunti. **Gopayatoti** mañjūsādīhi gopayantassa. **Vippalujjantīti** vinassanti.

56. **Etamādīnavam̐ ñatvā, muni pubbāpare idhāti** etaṃ “yaso kitti ca yā pubbe, hāyate vāpi tassa sā”ti ito pabhuti vutte pubbāpare idha imasmim̐ sāsane pubbato apare samaṇabhāvato vibbhantakabhāve ādīnavam̐ muni ñatvā.

Daḷhaṃ kareyyāti niddesapadassa uddesapadaṃ. **Thiraṃ kareyyāti** asithilaṃ kareyya. **Daḷhaṃ samādāno assāti** thirapaṭiṇṇo bhaveyya. **Avatṭhitasamādānoti** sanniṭṭhānapaṭiṇṇo.

57. **Etaṃ ariyānamuttamanti** yadidaṃ vivekacariyā, etaṃ Buddhādīnaṃ ariyānaṃ uttamaṃ. Tasmā vivekaṃyeva sikkhethāti adhippāyo. **Na tena seṭṭho maññethāti** tena ca vivekena attānaṃ “seṭṭho ahan”ti na maññeyya, tena mānathaddho na bhaveyyāti vuttaṃ hoti.

Unnatinti ussāpanaṃ. **Unnamanti** uggantvā paṭṭhapanāṃ. **Mānanti** ahaṃkāraṃ. **Thāmanti** balakkāraṃ. **Thambhanti** thaddhakaraṇaṃ. **Thaddhoti** amaddavo. **Paṭṭhaddhoti** visesena amaddavo. **Paggahitasiroti** uṭṭhitasīso. **Sāmantāti** na ārakā. **Āsanneti** na dūre. **Avidūreti** samīpe. **Upakaṭṭheti** santike.

58. **Rittassāti** vivittassa, kāyaduccaritādihi virahitassa. **Oghatiṇṇassa pihayanti, kāmesu gadhitā pajāti** vatthukāmesu laggā sattā tassa caturoghatiṇṇassa pihayanti iṇāyikā viya āṇaṇyassāti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Rittassāti sabbakilesehi tucchassa. **Vivittassāti** suñṇassa. **Pavivittassāti** ekakassa. Idāni yehi ritto hoti, te dassento “kāyaduccaritena rittassā”ti-ādimāha. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyāti dvidhā rittatā veditabbā. Kilesapaṭipāṭiyā tāva rāgo moho thambho sārambho māno madoti imehi chahi kilesehi arahattamaggena ritto hoti, doso kodho upanāho pamādoti imehi catūhi kilesehi anāgāmimaggena ritto hoti, atimāno makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti imehi sattahi sotāpattimaggena ritto hoti.

Maggapaṭipāṭiyā pana sotāpattimaggena atimāno makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti imehi sattahi ritto hoti, anāgāmimaggena doso kodho upanāho pamādoti imehi catūhi ritto hoti, arahattamaggena rāgo moho thambho sārambho māno madoti imehi chahi ritto hoti. Tīṇi duccharitāni sabbakilesehī-ādinā nayena avasesāpi yathāyogaṃ yojetabbā.

Vatthukāme pari jānitvāti tebhūmake vatthukāme ñātatiṇṇapaṇiññāhi samāpanavasena jānitvā. **Kilesakāme pahāyāti** chandādayo kilesakāme pahānapariññāya jahitvā. **Byantimkaritvāti** vigatantaṃ vigatakoṭim karitvā.

Kāmoghaṃ tiṇṇassāti anāgāmimaggena avasānasaṅkhātāṃ kāmoghaṃ taritvā ʘhitassa. **Bhavoghanti** arahattamaggena. **Diṭṭhoghanti** sotāpattimaggena. **Avijjoghanti** arahattamaggena. **Sabbam samsārapathanti** sabbakhandhadhātu-āyatanapaṭipāṭisaṅkhātāṃ pathaṃ arahattamaggeneva taritvā ʘhitassa. Sotāpattimaggena **uttiṇṇassa**. Sakadāgāmimaggena **nittiṇṇassa**. Anāgāmimaggena kāmadhātuṃ **atikkantassa**. Arahattamaggena sabbabhavaṃ **samatikkantassa**. Phalasaṃpattivasena **vītivattassa**. **Pāraṃgatassāti**-ādīni nibbānavasena vuttāni. **Yathā iṇāyikā āṇaṇyanti** pavaḍḍhaka-iṇaṃ ādāya¹ vicarantā āṇaṇyaṃ. **Patthenti** patthanāṃ uppādentī. **Ābādhikā ārogyanti** pittādirogāturo bhesajjakiriyāya taṃ rogavūpasamanatthaṃ ārogyaṃ. **Yathā bandhanabaddhāti** nakkhattadivase bandhanāgāre baddhapurisā. **Yathā dāsā bhujissanti** yasmā bhujissā purisā yaṃ icchantī, taṃ karonti, na naṃ koci balakkārena tato nivatteti, tasmā dāsā bhujissabhāvaṃ patthenti. **Yathā kantāraddhānapakkhandāti** yasmā balavanto purisā hatthabhāraṃ gahetvā² sajjāvudhā saparivārā kantāraṃ paṭipajjanti, te corā dūratova disvā palāyanti. Te sotthinā kantāraṃ nittharivā khemantaṃ patvā haṭṭhatuṭṭhā honti. Tasmā kantārapakkhandā khemantabhūmiṃ patthenti. Desanāpariyosāne tisso sotāpattiphalaṃ patvā pacchā pabbajitvā arahattaṃ sacchākāsi.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Tissametteyyasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pasūrasuttaniddesavaṇṇanā

59. Aṭṭhame Pasūrasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva saṅkhepo—ime diṭṭhigatikā attano diṭṭhiṃ sandhāya “idheva suddhī”ti vadanti. Aññesu pana dhammesu visuddhiṃ nāhu, evaṃ yaṃ attano sathhārādiṃ nissitā, tattheva “esa vādo subho”ti evaṃ subhavādā hutvā puthū samaṇabrāhmaṇā “sassato loko”ti-ādīsu paccekasaccesu nivīṭṭhā.

1. Saṃvaḍḍhita-iṇaṃ ādāya (Syā)

2. Hatthasāraṃ sajjitā (Sī, Syā)

Sabbe paravāde khipantīti sabbā paraladdhiyo chaḍḍenti. **Ukkhipantī**ti dūrato khipanti. **Parikkhipantī**ti samantato khipanti. **Subhavādā**ti niddesassa uddesapadam. **Sobhanavādā**ti “etaṃ sundaran”ti kathentā. **Paṇḍitavādā**ti “paṇḍitā mayan”ti evaṃ kathentā. **Thiravādā**ti “niddosavādam vadāmā”ti kathentā. **Ñāyavādā**ti “yuttavādam vadāmā”ti kathentā. **Hetuvādā**ti “kāraṇasahitam vadāmā”ti kathentā. **Lakkhaṇavādā**ti “sallakkhetabbaṃ vadāmā”ti vadantā. **Kāraṇavādā**ti “udāharaṇayuttavādam vadāmā”ti kathentā. **Ṭhānavādā**ti pakkamitum asakkuṇeyyavādam vadāmā”ti vadantā.

Niviṭṭhāti antopaviṭṭhā. **Patīṭṭhitā**ti tattheva ṭhitā.

60. Evaṃ niviṭṭhā ca “**te vādakāmā**”ti dutiyagāthā. Tattha **bālam dahantī mithu aññamaññanti** “ayaṃ bālo, ayaṃ bālo”ti evaṃ dvepi janā aññamaññaṃ bālam dahanti, bālato passanti. **Vadanti te aññasitā kathojjanti** te aññamaññasatthārādinissitā kalahaṃ vadanti. **Pasaṃsakāmā kusalāvadānā**ti pasaṃsatthikā ubhopi “mayam kusalāvadānā paṇḍitavādā”ti evaṃ saññino hutvā.

Vādattikāti vādēna atthikā. **Vādādhippāyā**ti vādajjhāsayā. **Vādapurekkhārā**ti vādameva purato katvā caramānā. **Vādapariyesanam carantā**ti vādameva gavesanam caramānā. **Vigayhā**ti pavisitvā. **Ogayhā**ti otaritvā. **Ajjhogāhetvā**ti nimujjitvā. **Pavisitvā**ti antokatvā¹.

Anojavantīti nihīna-ojavatī, tejavirahitāti attho. **Sākathā**ti eṣā vācā. **Kathojjam vadantī**ti nittejam bhaṇanti. Evaṃ vadānesu ca tesu eko niyamato eva.

61. **Yutto kathāyanti** gāthā. Tattha **yutto kathāyanti** vādakathāya ussukko. **Pasaṃsamiccham vinighāti hotī**ti attano pasaṃsam icchanto “katham nu kho niggahessāmī”ti-ādinā nayena pubbeva vādā kathamkathī vinighāti hoti. **Apāhatasminti** pañhavīmaṃsakehi “atthāpagataṃ te bhaṇitam, byañjanāpagataṃ te bhaṇitan”ti-ādinā nayena

1. Antogantvā (Sī, Syā)

apaharite vāde. **Nindāya so kuppātī**ti evaṃ apāhatasmim ca vāde uppannāya nindāya so kuppati. **Randhamesī**ti yassa randhameva gavesanto.

Thomananti vaṇṇabhaṇanaṃ. **Kittinti** pākaṭakaraṇaṃ. **Vaṇṇahāriyanti** guṇavaḍḍhanaṃ. **Pubbeva sallāpāti** sallāpato puretameva. “Kathamidaṃ kathamidaṃ”ti kathamkathā assa atthīti **kathamkathī**. **Jayo nu kho meti** mama jayo. **Katham nigghanti** kena pakārena niggaṇhanaṃ. **Paṭikammaṃ karissāmī**ti mama laddhiṃ parisuddhiṃ karissāmi. **Visesanti** atirekaṃ. **Paṭivisesanti** punappunaṃ visesaṃ. **Āveṭhiyaṃ karissāmī**ti pariveṭhanaṃ karissāmi. **Nibbeṭhiyanti** mama nibbeṭhanaṃ mocanaṃ nikkhamaṇaṃ. **Chedanti** vādachindanaṃ. **Maṇḍalanti** vādasaṅghātaṃ. **Pārisajjāti** paricārikā. **Pāsārikāti** kāraṇitā. **Apaharantī**ti paṭibāhanti.

Atthāpagatanti atthato apagataṃ, attho natthīti. **Atthato apaharantī**ti atthamhā paṭibāhanti. **Attho te dunnītoti** tava attho na sammā upanīto. **Byañjanaṃ te duropitanti** tava byañjanaṃ duppatiṭṭhāpitaṃ. **Niggaho te akatotī** tayā niggaho na kato. **Paṭikammaṃ te dukkaṭanti** tayā attano laddhipatiṭṭhāpanaṃ duṭṭhu kataṃ. **Visamakathaṃ dukkathitanti** na sammā kathitaṃ. **Dubbhaṇitanti** bhaṇantenapi duṭṭhu bhaṇitaṃ. **Dullapitanti** na sammā vissajjitaṃ. **Duruttanti** aññathā bhaṇitaṃ. **Dubbhāsitanti** virūpaṃ bhāsitaṃ.

Nindāyāti garahaṇena. **Garahāyāti** dosakathanena. **Akittiyāti** aguṇakathanena. **Avāṇṇahārikāyāti** aguṇavaḍḍhanaṇena.

Kuppātīti pakatibhāvaṃ jahetvā calati. **Byāpajjātī**ti dosavasena pūtibhāvaṃ āpajjati. **Paṭiṭṭhīyatī**ti kodhavasena gaṇabhāvaṃ gacchati. **Kopañcāti** kupitabhāvaṃ. **Dosañcāti** dūsaṇaṃ. **Apaccayañcāti** atuṭṭhākāraṇa. **Pātukarotī**ti pākaṭaṃ karoti. **Randhamesī**ti antaragavesī. **Virandhamesī**ti chiddagavesī. **Aparaddhamesī**ti guṇaṃ apanetvā dosameva gavesī. **Khalitamesī**ti pakkhalanagavesī. **Galitamesī**ti patanagavesī. “Ghaṭṭitamesī”tipi pāṭho, tassa pīlanagavesīti attho. **Vivaramesī**ti dosagavesī.

62. Na kevalañca so kuppāti, apica kho pana “**yamassa vādan**”ti gāthā. Tattha **parihīnamāhu**, **apāhatanti** atthabyañjanādito apāhataṃ parihīnaṃ vadanti. **Paridevatī**ti tato nimittaṃ so “aññaṃ mayā āvajjitaṃ”ti-ādīhi vippalapati. **Socatī**ti “tassa jayo”ti-ādīni ārabha socati. “**Upaccagā man**”ti **anutthunā**ti “so maṃ vādena vādaṃ atikkanto”ti-ādīnā nayena suṭṭhutaṃ vippalapati.

Parihāpanti na vaḍḍhitaṃ. **Aññaṃ mayā āvajjanti** aññaṃ kāraṇaṃ mayā avanamitaṃ¹. **Cintanti** vīmaṃsitaṃ. **Mahāpakkhoti** mahanto ñātipakkho etassāti mahāpakkho. **Mahāparisoti** mahāparicārikapariso. **Mahāparivāro**ti mahādāsādāsiparivāro. **Parisā cāyaṃ vaggā**ti ayañca parisā vaggā, na ekā. **Puna bhāñjissāmī**ti puna bhindissāmi.

63. **Ete vivādā samaṇesū**ti ettha pana samaṇā vuccanti bāhiraparibbājakā. **Etesu ugghātinighāti hotī**ti etesu vādesu jayaparājayādivasena citta-ugghātanighātaṃ vā pāpuṇanto ugghāti ca nighāti ca hoti. **Virame kathojjanti** pajaheyya kalahaṃ. **Na ha’ññadattha’tthi pasamsalābhā**ti na hi ettha pasamsalābhato añño attho atthi. **Uttāno vā**ti na gambhīroti attho “pañcime kāmaguṇā”ti-ādīsu² viya.

Gambhīro vāti duppaveso appatitṭho paṭiccasamuppādo viya. **Gūḷho vā**ti paṭicchanno hutvā ṭhito “abhiraṃa Nanda ahaṃte pāṭibhogo”ti-ādīsu³ viya. **Paṭicchanno vā**ti apākaṭo “mātaraṃ pīturaṃ hantvā”ti-ādīsu⁴ viya. **Neyyo vā**ti nīharitvā kathetabbo “asaddho akataññū cā”ti-ādīsu⁵ viya. **Nīto vā**ti Pāḷiyā ṭhitaniyāmena kathetabbo “cattārome bhikkhave ariyavaṃsā”ti-ādīsu⁶ viya. **Anavajjo vā**ti niddosatto “kusalā dhammā”ti-ādīsu⁷ viya. **Nikkilesa vā**ti kilesavirahito vipassanā viya. **Vodāno**

1. Namitaṃ (Sī)

2. Am 2. 359 piṭṭhe.

3. Khu 1. 102 piṭṭhe Udāne.

4. Khu 1. 55; Khu 10. 143 piṭṭhe.

5. Khu 1. 27 piṭṭhe.

6. Am 1. 336 piṭṭhe.

7. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

vāti parisuddho lokuttaram viya. **Paramattho** vāti uttamattho uttamatthabhūto attho khandhadhātu-āyatananibbānāni viya.

64. Chaṭṭhagāthāyattho—yasmā ca na ha'ññadattha'tthi pasamsalābhā, tasmā paramam lābham labhantopi “sundaro ayan”ti **tattha** diṭṭhiyā **pasamsito vā pana** hotīti tam **vādam parisāya majjhe** dīpetvā tato so tena jayatthena tuṭṭhim vā dantavidamsakam vā āpajjanto **hassati**, mānena ca **unnamati**. Kimkāraṇam? Yasmā tam jayattham **pappuyya yathā mano** jāto.

Thambhayitvāti pūretvā. **Brūhayitvā**ti vaḍḍhetvā. Imissā gāthāya niddeso uttānattho.

65. Evaṃ unnamato ca “**yā unnati**”ti gāthā. Tattha **mānātimānam vadate** panesoti eso pana tam unnatim “vighātabhūmi”ti abujjhamāno mānañca atimānañca vadati. Evaṃ imissāpi gāthāya niddeso uttānattho.

66. Evaṃ vāde dosam dassetvā idāni tassa vādam asampaṭicchanto “**sūro**”ti gāthamāha. Tattha **rājakhādāyā**ti rājakhādāniyena, bhattavetanenāti vuttam hoti. **Abhigajjame'ti paṭisūra'micchanti** yathā so paṭisūram icchanto abhigajjanto eti, evam diṭṭhigatiko diṭṭhigatikanti dasseti. **Yeneva so tena palehī**ti yena so tuyham paṭisūro, tena gaccha. **Pubbeva natthi yadidam yudhāyā**ti yam pana kilesajātam yuddhāya siyā¹, tam idha pubbeva natthi, bodhimūleyevassa pahīnanti dasseti.

Sūroti niddesassa uddesapadam. Suṭṭhu uro sūro, vissatṭha-uro ninnauroti attho. **Vīro**ti parakkamavanto. **Vikkantoti** saṅgāmam pavisanto. **Abhīrūti**-ādayo vuttanayā eva. **Putṭhoti** niddesassa uddesapadam. **Positoti** thūlakato. **Āpāditoti** upaḍḍhabalito² paṭipādito. **Vaḍḍhitoti** tato tato bhāvito.

1. Yudhāyāti yam panidam kilamattham yuddhāya siyā (Sī, Syā)

2. Upecca pālito (Sī, Syā)

Gajjantoti abyattasarena¹ gajjanto. **Uggajjantoti** ukkuṭṭhiṃ karonto. **Abhigajjantoti** sīhanādaṃ karonto. **Etīti** āgacchati. **Upeṭīti** tato samīpaṃ gacchati. **Upagacchatīti** tato samīpaṃ gantvā na nivattati. **Paṭisūranti** nibbhayaṃ. **Paṭipurisanti** sattupurisaṃ. **Paṭisattunti** sattu hutvā abhimukhe ṭhitaṃ. **Paṭimallanti** paṭisedhaṃ hutvā yujjhantaṃ. **Ichchantoti** ākaṅkhamāno.

Palehīti gaccha. **Vajāti** mā tiṭṭha. **Gacchāti** samīpaṃ upasaṅkama. **Abhikkamāti** parakkamaṃ karohi.

Bodhiyā mūleti Mahābodhirukkhassa samīpe. **Ye paṭisenikarā** kilesāti ye kilesā paṭipakkhakarā. **Paṭilomakarāti** paṭāṇikarā. **Paṭikaṅṭhakakarāti** vinivijjhanakarā. **Paṭipakkhakarāti** sattukarā.

67. Ito paraṃ sesagāthā pākaṭasambandhā eva. Tattha **vivādayantīti** vivadanti. **Paṭisenikattāti** paṭilomakārakā. “Na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī”ti-ādinā nayena viruddhavacanaṃ vivādo.

Sahitaṃ meti mama vacanaṃ atthasaṃhitaṃ. **Asahitaṃ teti** tava vacanaṃ anattasaṃhitaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ taṃ adhiciṇṇaṃ cirakālesevanavasena paṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ. **Āropito te vādoti** tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** bhattapuṭaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādā pamokkhatthāya uttaraṃ² pariyesamāno vicara. **Nibbeṭhehi vāti** atha vā mayā āropitadosato attānaṃ mocehi. **Sace pahosīti** sace sakkosi.

Āveṭhiyāya āveṭhiyanti āveṭhetvā nivattanena nivattanaṃ. **Nibbeṭhiyāya nibbeṭhiyanti** dosato mocanena mocanaṃ. **Chedena chedanti** evamādi heṭṭhā vuttanayattā yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

68. **Visenikatvāti** kilesasenaṃ vināsetvā. **Kimlabhethāti** paṭimallaṃ kiṃ labhissasi. **Pasūrāti** taṃ paribbājakaṃ ālapati. **Yesīdha natthīti** yesaṃ idha natthi. Imāyapi gāthāya niddeso uttānatthoyeva.

1. Padena (Sī, Syā)

2. Uttariṃ (Ka)

69. **Pavitakkanti** “jayo nu kho me bhavissatī”ti-ādīni vitakkento. **Dhonenā yugaṃ samāgamā**ti dhutakilesena Buddhena saddhim yugaggāhaṃ samāpanno. **Na hi tvaṃ sakkhasi sampayātaveti** kotthu-ādayo viya sihādīhi dhonenā saha yugaṃ gahetvā ekapadampi¹ sampayātum yugaggāhameva vā sampādetum na sakkhissasīti.

Manoti niddesassa uddesapadam. **Cittanti** cittatāya cittaṃ. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti mano. **Mānasanti** mano eva. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti² hi ettha pana sampayuttakadhammo mānasoti vutto.

“Kathaṃ hi Bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato.
Appattamānaso sekkho, kālamkayirā janesutā”ti³—

ettha arahattaṃ mānasanti vuttaṃ. Idha pana manova mānasaṃ, byañjanavasena hetam padaṃ vaḍḍhitam.

Hadayanti cittaṃ. “Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi”ti⁴ ettha uro hadayanti vuttaṃ. “Hadayāhadayaṃ maññe aññāya tacchatī”ti⁵ ettha cittaṃ. “Vakkaṃ hadayan”ti⁶ ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abhantaraṭṭhena “hadayan”ti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaram**, bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha “pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”ti⁷. Tato nikkhantattā pana akusalampi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya godhāvarito nikkhantā godhāvāri viya ca “paṇḍaran”tveva vuttaṃ.

Mano manāyatananti idha pana manogahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanattham. Tenetaṃ dīpeti “nayidaṃ devāyatanam viya manassa āyatanattā manāyatanam, atha kho mano eva āyatanam manāyatanan”ti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanam** veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanam vāsudevāyatanan”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti

1. Ekasarampi (Ka) 2. Vi 3. 28; Saṃ 1. 113 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 306; Saṃ 1. 209 piṭṭhesu.

6. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 122 piṭṭhe.

5. Ma 1. 38 piṭṭhe.

7. Aṃ 1. 9 piṭṭhe.

aggo cāti asadisadāna-aggattā¹ asamānapaññattā aggo ca. **Seṭṭho cāti** sabbaguṇehi appaṭṭisamaṭṭhena seṭṭho ca. **Mokkho cāti** savāsanehi kilesehi muttattā mokkho ca. **Uttamo cāti** attano uttaritaravirahitattā uttamo ca. **Pavaro cāti** sabbalokena abhipatthanīyattā pavaro ca. **Mattena mātaṅgenāti** pabhinnamadena hatthinā.

Kotthukoti jiraṇasiṅgālo². **Sīhena migaraññā saddhinti** kesarasīhena migarājena saha. **Taruṇakoti** chāpako. **Dhenupakoti** khīrapako. **Usabhenāti** maṅgalasammatena usabhena. **Calakakunā saddhinti** calamānakakunā saddhim. **Dhaṅkoti** kāko. **Garuḷena venateyyena saddhinti** ettha **garuḷenāti** jātivāsena nāmaṃ. **Venateyyenāti** gottavasena. **Caṇḍāloti** chavaçaṇḍālo. **Raññā cakkavattināti** cātuddīpikacakkavattinā. **Pamsupisācakoti** kacavarachaḍḍanaṭṭhāne nibbattako yakkho. **Indena devaraññā saddhinti** Sakkena devarājena saha. **So hi Bhagavā mahāpaññoti-ādīni** chappadāni heṭṭhā vitthāritāni. Tattha **paññāpabhesakusaloti** attano anantavikappe paññābhede cheko. **Pabhinnaññānoti** anantappabhedapattaññaṇo. Etena paññāpabhedakusalattepi sati tāsamaṃ paññānaṃ anantabhedattaṃ dasseti. **Adhigatapaṭṭisambhidoti** paṭiladdha-aggacatupaṭṭisambhidaññaṇo. **Catuvesārajappatto** cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha—

Sammāsambuddhassa te paṭijānato “ime dhammā anabhisambuddhā”ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā mārō vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittamaṃ bhikkhave na samanupassāmi, etamaṃ bhikkhave nimittamaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajappatto viharāmi.

Khīṇāsavassa te paṭijānato “ime āsavā aparikkhīṇā”ti -pa- “Ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā”ti -pa-. Yassa kho

1. Asadisakānaṃ aggattā (Si), asadisattā (Syā)

2. Kāṇasiṅgālo (Ka)

pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmim̃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ bhikkhave na samanupassāmi, etamaham̃ bhikkhave nimittam̃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmīti¹.

Dasabalabaladhārīti dasa balāni etesanti dasabalā, dasabalānam̃ balāni dasabalabalāni, tāni dasabalabalāni dhārayatīti dasabalabaladhārī, dasabalañābaladhārīti attho. Etehi tīhi vacanehi anantappabhedānam̃ neyyānam̃ pabhedamukhamattam̃ dassitam̃. Soyeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena **purisāsabho**. Asantāsaṭṭhena **purisasīho**. Mahantaṭṭhena **purisanāgo**. Pajānanaṭṭhena **purisājañño**. Lokakiccadhuravahanaṭṭhena **purisadhorayho**.

Atha tejādīkam̃ anantañāṇato laddham̃ guṇavisesam̃ dassetukāmo tesam̃ tejādīnam̃ anantañāṇamūlabhāvam̃ dassento “**anantañāṇo**”ti vatvā “**anantatejo**”ti-ādīmāha. Tattha **anantañāṇoti** gaṇanavasena ca² pabhāvavasena ca antavirahitañāṇo. **Anantatejoti** veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. **Anantayasoti** paññāguṇeheva lokattayavitthātānantakittighoso. **Aḍḍhoti** paññādhanasamiddhiyā samiddho. **Mahaddhanoti** paññādhanavaḍḍhattepi³ pabhāvamahattena mahantam̃ pavattapaññādhanamassāti mahaddhano. “Mahādhano”ti vā pāṭho. **Dhanavāti** pasamsitabbapaññādhanavattā niccayuttapaññādhanavattā atisayabhāvena paññādhanavattā dhanavā. Etesupī hi tīsu atthesu idam̃ vacanam̃ saddavidū icchanti.

Evam̃ paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhim̃ dassetvā puna paññāguṇeneva lokahitasampattisiddhim̃ dassento “**netā**”ti-ādīmāha. Tattha veneyye saṃsārasaṅkhātābhayaṭṭhānato nibbānasaṅkhātam̃ khemaṭṭhānam̃

1. Am̃ 1. 315; Ma 1. 103 piṭṭhesu.

2. Guṇavasena ca (Sī)

3. Paññādhanavantepe (Sī) paññādhanamahattena (Syā)

netā. Tattha nayanakāle¹ eva saṁvaravinayapahānavinayavasena veneyye **vinetā.** Dhammadesanākāle eva saṁsayacchedanena **anunetā.** Saṁsayam chinditvā saññāpetabbaṁ atthaṁ **paññāpetā.** Tathā paññāpitānaṁ nicchayakaraṇena **nijjhāpetā.** Tathā nijjhāpitassa atthassa paṭipattipayojanasena **pekkhetā.** Tathāpaṭipanne paṭipattibalena **pasādetā.** **So hi Bhagavāti** ettha **hi-kāro** anantaram vuttassa atthassa kāraṇopadesa nipāto.

Anuppannassa **maggassa uppādetāti** sakasantāne na-uppannapubbassa cha-asādhāraṇañāṇahetubhūtaṁ ariyamaggassa bodhimūle lokahitattaṁ sakasantāne uppādetā. **Asañjātassa maggassa sañjanetāti** veneyyasantāne asañjātapubbassa sāvakaṇāmiṇāṇahetubhūtaṁ ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhūti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjanetā. Sāvakaveneyyānampi hi santāne Bhagavatā² vuttavacaneneva ariyamaggassa sañjananato Bhagavā sañjanetā nāma hoti. **Anakkhātassa maggassa akkhātāti** aṭṭhadhammasamannāgatānaṁ Buddhabhāvāya katābhinihārānaṁ bodhisattānaṁ Buddhabhāvāya byākaraṇaṁ datvā anakkhātāpubbassa pāramitāmaggassa “Buddho bhavissatī”ti byākaraṇamatteneva bodhimūle uppajjitāpubbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayam nayo paccakabodhisattabyākaraṇepi labbhatiyeva. **Maggāññūti** paccavekkhaṇāvasena attano uppāditassa ariyamaggassa ñātā. **Maggavidūti** veneyyasantāne janetāpubbassa ariyamaggassa kusalo. **Maggakovidoti** bodhisattānaṁ akkhātāpubbassa vicakkhaṇo. Atha vā abhisambodhipaṭipatti **maggāññū,** paccakabodhipaṭipatti **maggavidū,** sāvakabodhipaṭipatti **maggakovidō.** Atha vā—

“Etena maggena tarimsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan”ti³—

vacanato yathāyogaṁ atītānāgatapaccuppannabuddhapaccakabuddha-sāvakānaṁ maggavasena ca suññatānimitta-appaṇihitamaggavasena ca ugghaṭitaññūvipañcitanñūneyyapuggalānaṁ maggavasena ca yathākkamenettha yojanaṁ

1. Dassanakāle (Sī, Syā)

2. Bhagavato (Ka)

3. Saṁ 3. 162 piṭṭhe.

karonti. **Maggānugā ca panassāti** Bhagavato¹ gatamaggānugāmino hutvā. Ettha **ca**-saddo hetu-atthe nipāto, etena ca Bhagavatā² magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. **Pana**-saddo katatthe nipāto, tena Bhagavatā katamaggakaraṇaṃ vuttaṃ hoti. **Pacchā samannāgatāti** paṭhamāṃ gatassa Bhagavato pacchā sīlādiguṇena samannāgatā. Iti thero “anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādīhi yasmā sabbepi Bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇaṃ kathesi.

Jānaṃ jānātīti jānitabbaṃ jānāti, sabbaññutāya yaṃkiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañcaneyyapathabhūtaṃ paññāya jānātīti attho. **Passaṃ passatīti** passitabbaṃ passati, sabbadassāvītāya taṃyeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passatīti attho. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṃ nayana³ pariñāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Viditātādi-atthena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammayoti vā **dhammabhūto**. Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūto**. Ñāṇaṃ viya bhūtoti **ñāṇabhūto**. Aviparītadhammo viya bhūtoti **dhammabhūto**. Brahmā viya bhūtoti **brahmabhūto**. Yvā yaṃ dhammassa vacanato vattanato vā **vattā**. Nānappakārehi vacanato vattanato vā **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā dassanato⁴ **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsanāya vā dhammadesanāya amatassa adhigamāpanato **amatassa dātā**. Lokuttarassa dhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsukhaṃ lokuttaradhammassa dānena ca dhammesu issaroti **dhammassāmī**. Tathāgatapadaṃ heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni “jānaṃ jānātīti”ti-ādīhi vuttaguṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṃ sādiento “**natthī**”ti-ādimāha. Evambhūtaṃ

1. Bhagavatā (Sī)

2. Bhagavato (Ka)

3. Dassana... (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 255 piṭṭhe.)

4. Nayanato (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 255 piṭṭhe.)

hi tassa Bhagavato pāramitāpuññaphalappabhāvanipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa vihatattā asammohato sabbadhammānaṃ ñātattā **aññātaṃ** nāma natthi. Tatheva ca sabbadhammānaṃ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā **adiṭṭhaṃ** nāma natthi. Ñāṇena pattattā **aviditaṃ** nāma natthi. Asammohasacchikiriyāya sacchikatattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya **aphassitaṃ** nāma natthi.

Paccuppananti paccuppannaṃ kālaṃ vā dhammaṃ vā. **Upādāyāti** ādāya, antokatvāti attho. Upādāyavacaneneva kālavinimuttaṃ nibbānampi gahitameva hoti. “Atītā”divacanāni ca “natthī”ti-ādivacaneneva ghaṭṭiyanti, “sabbe”ti-ādivacanena vā. **Sabbe dhammāti** sabbasaṅkhatāsaṅkhatadhammapariyādānaṃ. **Sabbākārenāti** sabbadhammesu ekekasēva dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṃ. **Ñāṇamukheti** ñāṇābhimukhe. **Āpāthaṃ āgacchantīti** osaraṇaṃ upenti. **Jānītabbanti** padaṃ **neyyanti** padassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ.

Attattho vāti-ādīsu vā-saddo samuccayattho. **Attatthoti** attano attho. **Paratthoti** paresaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ attho. **Ubhayatthoti** attano ca paresaṅcāti sakiṃyeva ubhinnaṃ attho. **Diṭṭhadhammikoti** diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭhadhammapayojano vā attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā **samparāyiko**. **Uttānoti-ādīsu** vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā uttāno. Vohāraṃ atikkamivā vattabbo suññatāpaṭisaṃyutto dukkhapatiṭṭhattā **gambhīro**. Lokuttaro accantatirokkhattā **gūlho**. Aniccatādiko ghanādīhi paṭicchannattā **paṭicchanno**. Apacuravohārena vattabbo yathārutaṃ aggahetvā adhippāyassa netabbato **neyyo**. Pacuravohārena vattabbo vacanamatteneva adhippāyassa nītattā **nīto**. Suparisuddhasīlasamādhivipassanattho tadaṅgavikkhambhanavasena vajjavirahitattā **anavajjo**. Kilesasamucchedanato ariyamaggattho **nikkilesa**. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho **vodāno**. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbānaṃ **paramattho**. **Parivattatīti** Buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā antobuddhañāṇe byāpitvā¹ vā samantā vā alaṅkaritvā vā² viśesena vā vattati.

1. Byāpetvā (Ka)

2. Āliṅgitvā vā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 256 piṭṭhe.)

“**Sabbarāṃ kāyakammaṃ**”ti-ādīhi Bhagavato nāṇavisayatam¹ dasseti. **Nāṇānuparivattīti** nāṇaṃ anuparivatti, nāṇavirahitaṃ na hotīti attho. **Appaṭṭhatanti** nirāvaraṇataṃ dasseti. Puna sabbaññutaṃ upamāya sādhetukāmo “**yāvatakan**”ti-ādimāha. Tattha jānitabbanti **neyyam**. Neyyapariyanto neyyāvasānamassa atthīti **neyyapariyantikaṃ**. Asabbaññūnaṃ pana neyyāvasānameva natthi. **Nāṇapariyantikepi** eseva nayo. Purimayamake vuttatthameva iminā yamakena visesetvā dasseti, tatiyayamakena paṭisedhavasena niyametvā dasseti. Ettha ca neyyam nāṇassa pathattā **neyyapatho**. **Aññamaññapariyantatṭhāyino**ti neyyaṅca nāṇaṅca khepetvā² ṭhānato aññamaññassa pariyanṭe ṭhānasilā.

Āvajjanapaṭibaddhāti manodvārāvajjanāyattā, āvajjitānantarameva jānātīti attho. **Ākaṅkhaṭṭibaddhāti** ruci-āyattā, āvajjanānantaram javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve padāni imesaṃ dvinnam padānam yathākkamena atthappakāsanattham vuttāni. **Āsayam jānātīti** ettha āsayanti nissayanti etthāti āsayo, micchādīṭṭhiyā sammādīṭṭhiyā kāmādīhi nekkhammādīhi vā paribhāvitassa santānassetam adhivacanam. Sattasantānam anusenti anupavattenti anusayā, thāmagatānam kāmarāgādīnamva etaṃ adhivacanam. **Anusayam jānātīti** anusayakathā heṭṭhā vuttāyeva.

Caritanti pubbe katakusalākusalakammaṃ. **Adhimuttinti** sampati kusale akusale vā cittavosaggo. **Apparajakkheti** paññāmaye akkhamhi appam rāgādirajo etesanti apparajakkhā. Appam rāgādirajo etesanti vā apparajakkhā, te apparajakkhe. **Mahārajakkheti** nāṇamaye akkhamhi mahantaṃ rāgādirajo etesanti mahārajakkhā. Mahantaṃ rāgādirajo etesanti vā mahārajakkhā, te mahārajakkhe. **Tikkhindriye mudindriyeti** tikkhāni saddhādīni indriyāni etesanti tikkhindriyā. Mudūni saddhādīni indriyāni etesanti mudindriyā. **Svākāre dvākāreti** sundarā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti svākārā. Kucchitā garahitā asaddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti dvākārā. **Suviññāpaye duviññāpayeti** ye kathitaṃ kāraṇam

1. Nāṇamayataṃ, nāṇapassataṃ (Ka)

2. Byāpetvā (Sī, Syā)

sallakkhenti sukhena sakkā honti viññāpetum, te suviññāpayā. Tabbiparītā duviññāpayā. **Bhabbābhabbeti** bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā bhavanti jāyantīti **bhabbā**. Vattamānasamīpe vattamānavacanam. Bhavissanti jāyissanti vāti bhabbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhabbā. Vuttapaṭipakkhā **abhabbā**.

Satte pajānātīti rūpādike ārammaṇe lagge laggite satte pajānāti. **Sadevako lokoti** saha devehi sadevako. Saha mārena **samārako**. Saha brahmunā **sabrahmako**. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇī**. Pajātattā **pajā**. Saha devamanussehi **sadevamanussā**. “Pajā”ti sattalokassa pariyāyavacanametam. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇam, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādi brahmaggahaṇam. Sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇam samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca. Pajāvacanena sattalokaggahaṇam. Sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇam. Evamettha tīhi padehi okāsaloko. Dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti vedītabbo.

Aparo nayo—sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena chakāmāvacaraloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasabbasattaloko vā. Api cettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedayo sabbassapi lokassa antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ sādheti. Tato yesam siyā “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro Vasavattī, kiṃ sopi antobuddhañāṇe parivattatī”ti. Tesam vimatiṃ vidhamento “samārako”ti āha. Yesam pana siyā “brahmā mahānubhāvo, ekaṅguliyā ekasmim cakkavāḷasahassee ālokaṃ pharati. Dvīhi -pa- dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassee ālokaṃ pharati, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ sopi antobuddhañāṇe parivattatī”ti. Tesam vimatiṃ vidhamento “sabrahmako”ti āha. Tato

yesaṃ siyā “puṭhū samaṇabrāhmaṇā sāsanaṇapaccatthikā, kiṃ tepi antobuddhañāṇe parivattanti”ti. Tesāṃ vimatiṃ vidhamento “sassaṇaṇabrāhmaṇī pajā”ti āha.

Evam ukkaṭṭhānam antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ pakāseto “sadevamanussā”ti āha. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu “**sadevakoti** devatāhi saddhiṃ avasesaloko. **Samārakoti** mārena saddhiṃ avasesaloko. **Sabrahmakoti** brahmehi saddhiṃ avasesaloko. Evam sabbepi tibhavūpage satte tihākārehi tisu padesu pakkhipitvā puna dvihākārehi pariyādātuṃ ‘**sassaṇaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussa**’ti vuttam. Evam pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukameva pariyādinnaṃ hoti”ti.

Antamasoti uparimantena. **Timitimiṅgalanti** ettha Timi nāma ekā macchajāti, timiṃ gilituṃ samatthā tato mahantasarīrā Timiṅgalā nāma ekā macchajāti, timiṅgalampi gilituṃ samatthā pañcayojanasatikasarīrā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātiggaṇaṇena ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. **Garulaṃ venateyyanti** ettha **garuḷoti** jātivaseṇa nāmaṃ. **Venateyyoti** gottavasena. **Padeseti** ekadese. **Sāriputtasamāti** sabbabuddhānaṃ Dhammasenāpatitthere gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Sesasāvakaṃ hi paññāya dhammasenāpatittherena samā nāma natthi. Yathāha “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ Sāriputto”ti¹. Aṭṭhakathāyañca² vuttam—

“Lokaṇātham ṭhapetvāna, ye caññe santi paṇino.

Paññāya Sāriputtassa, kalam nāgghanti soḷasin”ti.

Pharivvāti Buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ pāpuṇitvā ṭhānato tesāṃ paññaṃ pharivvā byāpitvā tiṭṭhati. **Abhibhavivvāti** sabbadevamanussānampi paññaṃ atikkamivvā, tesāṃ avisayabhūtampi³ sabbam neyyaṃ abhibhavivvā tiṭṭhatīti attho.

1. Am 1. 23 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 226; Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 257 piṭṭhesu.

3. Visayabhūtampi (Ka)

Paṭisambhidāyaṃ¹ pana “atighaṃsitvā”ti pāṭho, ghaṃsitvā tudivāti² attho. **Yepi teti-**ādīhi evaṃ pharivā abhibhavitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṃ dasseti. Tatha **paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇā**ti saṃhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādā**ti viññātaparappavādā ceva parehi saddhiṃ katavādaparicayā ca. **Vāavedhirūpā**ti vāavedhidhanuggahasadisā. **Vo bhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatānī**ti vāavedhī viya vālaṃ sukhumānīpi paresaṃ diṭṭhigamaṇāni attano paññāgamaṇena bhindantā viya carantīti attho. Atha vā “gūthagataṃ muttagataṃ”ti-ādīsu³ viya paññā eva **paññāgataṃ**. Diṭṭhiyo eva **diṭṭhigatāni**. **Paññe abhisāṅkharitvā abhisāṅkharitvā**ti dvipadampi tipadampi catupadampi pucchāṃ racayitvā tesāṃ paññānaṃ atibahukattā sabbasaṅghatthaṃ dvikkhattuṃ vuttāṃ. **Gūḷhāni ca paṭicchannāni ca** atthajātānīti pāṭhaseso. Tesāṃ tathā vinayaṃ disvā attanā abhisāṅkhatāṃ paññaṃ pucchantīti evaṃ Bhagavatā adhippetattā paññaṃ pucchanti. Aññesaṃ pana pucchāya okāsameva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṃ dhammaṃ deseti. Yathāha—

“Te paññaṃ abhisāṅkharonti ‘imaṃ mayaṃ paññaṃ samaṇaṃ Gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo Gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma, evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evampissa mayaṃ vādaṃ āropessāma’ti. Te suṇanti ‘samaṇo khalu bho Gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā oṣaṭo’ti. Te yena samaṇo Gotamo tenupasaṅkamanti. Te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ Gotamaṃ paññaṃ pucchanti, kutossa vādaṃ āropessanti, aññadatthu samaṇasseva Gotamassa sāvakā sampajjantī”ti⁴.

Kasmā paññe na pucchantīti ce? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ desento parisāya ajjhāsayaṃ oloketi, tato passati “ime paṇḍitā gūḷhaṃ rahassaṃ paññaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā āgatā”ti. So tehi

1. Khu 9. 377 piṭṭhe. 2. Turitvāti (Sī) 3. Aṃ 3. 181 piṭṭhe. 4. Ma 1. 233 piṭṭhādīsu.

apuṭṭhoyeva “pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe, pade, akkhare ettakāti imaṃ pañhaṃ pucchanto evaṃ puccheyya, vissajjento evaṃ vissajjeyyā”ti iti ovaṭṭikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā dasseti¹. Te paṇḍitā “seyyā vata no, ye mayaṃ ime pañhe na pucchimhā. Sacepi mayaṃ puccheyyāma, appatitṭhite no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā”ti attamanā bhavanti.

Api ca Buddhā nāma dhammaṃ desetā parisam mettāya pharanti, mettāpharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṃ pasīdati, Buddhā nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṃ siñcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesaṃ mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evaṃ hoti—“evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena Bhagavatā saddhiṃ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṃ gaṇhituṃ”ti attano pasannabhāveneva pañhe na pucchantīti.

Kathitā vissajjitā vāti “evaṃ tumhe pucchathā”ti apucchitapañhānaṃ² uccāraṇena te pañhā Bhagavatā kathitā eva honti. Yathā ca te vissajjetabbā, tathā vissajjitā eva honti. **Niddiṭṭhakāraṇāti** iminā kāraṇena iminā hetunā evaṃ hontīti evaṃ sahetukaṃ katvā visajjanena Bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā, **upakkhittakā ca te Bhagavato sampajjantīti** khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato pañhavissajjaneneva Bhagavato samīpe khittakā pakkhittakā³ sampajjanti, sāvakā vā sampajjanti upāsakā vāti attho, sāvakasampattim vā pāpuṇanti, upāsakasampattim vāti vuttaṃ hoti. **Athāti** anantaratthe, tesaṃ upakkhittakasampattisamanantaramevāti attho. **Tatthāti** tasmim ṭhāne, tasmim adhikāre vā. **Atirocatīti** ativiya jotati pakāsati. **Yadidaṃ paññāyāti** yāyaṃ Bhagavato paññā, tāya paññāya Bhagavāva atirocatīti attho. **Iti**-saddo kāraṇattho, iminā kāraṇenāti attho. Sesaṃ sabbattha pākāamevāti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Pasūrasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Viddhamseti (Sī), vidamseti (Ka)

2. Pucchitapañhānaṃ (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 259 piṭṭhe passitabbaṃ.)

3. Pādakkhittakā (Ka)

9. Māgaṇḍiyasuttaniddesavaṇṇanā

70. Navame Māgaṇḍiyasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva Ajapālanigrodhamūle nānārūpāni nimminivā abhikāmaṃ āgataṃ māradhītaṃ **disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañca** chandamattampi **methunasmiṃ nāhosi, kimevidaṃ** imissā dārikāya **muttakarīsapuṇṇaṃ** rūpaṃ disvā bhavissati, sabbathā **pādāpi naṃ samphusituṃ na icche**, kutonena samvasitunti.

Muttapuṇṇanti āhāra-utuvasena vatthipuṭantaraṃ pūretvā ṭhitamuttana pūritaṃ. **Karīsapuṇṇanti** pakkāsayasaṅkhāte heṭṭhānābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare ubbedhena aṭṭhaṅgulamatte antāvasāne ṭhitavaccena puṇṇaṃ. **Semhapuṇṇanti** udarapaṭale ṭhita-ekapattappamāṇena semhena pūritaṃ. **Ruhirapuṇṇanti** yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā hadayavakkapapphāsānaṃ¹ upari thokaṃ thokaṃ paggharantena vakkahadayayakanapapphāse temayamānena ṭhitena ekapattassa pūraṇamattena sannicalohitasāṅkhātena ca kesalomanaḥhadantānaṃ maṃsaviniṃmuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca ṭhapetvā dhamanijālānusāreṇa sabbāṃ upādiṇṇakasarīraṃ pharivā ṭhitasāmsaraṇalohitasāṅkhātena ca duvidhena ruhireṇa puṇṇaṃ.

Aṭṭhisāṅghātanti sakalasarīre heṭṭhā aṭṭhīnaṃ upariṭṭhitāni sādhiḥkāni tīṇi aṭṭhisatāni, tehi aṭṭhīhi ghaṭitaṃ. **Nhārusambandhanti** sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitāni nava nhārusatāni, tehi nhārūhi sambandhaṃ ābandhaṃ. **Rudhiramaṃsāvālepananti** sāmsaraṇalohitena ca sādhiḥkāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpetvā ṭhitena navamaṃsapesitatena ca anulittaṃ sarīraṃ. **Cammavinaddhanti** sakalasarīraṃ pariyanandhitvā pākaṭakilomakassa upari chaviyā heṭṭhā ṭhitaṃ cammaṃ, tena cammena vinaddhaṃ pariyanaddhaṃ. “Cammāvanaddhan”tipi Pāli. **Chaviyā paṭicchannanti** atisukhumachaviyā paṭicchannaṃ chādetvā ṭhitaṃ. **Chiddāvachiddanti** anekachiddaṃ. **Uggharantanti** akkhimukhādīhi uggharantaṃ. **Paggharantanti** adhobhāgena paggharantaṃ. **Kimisaṅghanisevanti** sūcimukhādīhi nānāpāṇakulasamūhehi āseviṃ. **Nānākalimalaparipūranti** anekavidhehi asucikoṭṭhāsehi pūritaṃ.

1. Hadayavatthupapphāsānaṃ (Si)

71. Tato Māgaṇḍiyo “pabbajitā nāma mānusaḱe kāme pahāya dibbakāmatthāya pabbajanti, ayañca dibbepi kāme na icchati, idampi itthiratanam, kā nu assa diṭṭhī”ti pucchitum dutiyam gāthamāha. Tattha **etādisam ce ratananti** dibbitthiratanam sandhāya bhaṇati. **Nārinti** attano dhītaram sandhāya. **Diṭṭhigatam sīlavatam nu jīvanti** diṭṭhiñca sīlañca vatañca jīvitañca. **Bhavūpapattiñca vadesi** kīdisanti attano bhavūpapattim vā tuvam kīdisam vadesi.

72. Ito parā dve gāthā vissajjanapucchānayaena pavattattā pākaṭasambandhāyeva. Tāsu paṭhamagāthāya saṅkhepattho—**tassa** mayham Māgaṇḍiya dvāsaṭṭhiditṭhigata**dhammesu** nicchinitvā “idameva saccam, moghamaññan”ti¹ evam **idam vadāmīti samuggahītam na hoti** natthi na vijjati, kimkāraṇā? Ahañhi passanto **diṭṭhīsu** ādīnavam kañci diṭṭhim aggahetvā saccāni pavacinanto ajjhattam rāgādīnam santibhāvena² **ajjhattasantisankhātam** nibbānameva addasanti.

Ādīnavanti upaddavam. **Sadukkanti** kāyikadukkheṇa sadukkham. **Savighātanti** cetasikadukkheṇa sahitam. **Sa-upāyāsanti** upāyāsasahitam. **Saparilāhanti** sadaratham. **Na nibbidāyāti** na vaṭṭe nibbindanattāya. **Na virāgāyāti** na vaṭṭe virāgatthāya. **Na nirodhāyāti** na vaṭṭassa nirodhattāya. **Na upasamāyāti** na vaṭṭassa upasamatthāya. **Na abhiññāyāti** na vaṭṭassa abhijānanattāya. **Na sabbodhāyāti** na kilesaniddāvīgamena vaṭṭato sambujjhanattāya. **Na nibbānāyāti** na amatanibbānatthāya. Ettha pana “nibbidāyā”ti vipassanā. “Virāgāyā”ti maggo. “Nirodhāya upasamāyā”ti nibbānam. “Abhiññāya sabbodhāyā”ti maggo. “Nibbānāyā”ti nibbānameva. Evam ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, tīsu maggo, tīsu nibbānam vuttanti evam vavattānakathā veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānipi nibbānavevacanānipi hontiyeva.

Ajjhattam rāgassa santinti ajjhattarāgassa santabhāvena nibbutabhāvena ajjhattasantisankhātam nibbānam olokesim. **Dosassa santinti** ādisupi eseva nayo. **Pacinantoti** niddesassa uddesapadam. **Vicinantoti** saccāni vaḍḍhento vibhāvento. **Pavicinantoti** tāneva paccekam vibhāvento.

1. Ma 3. 22, 253 piṭṭhādīsu.

2. Santabhāvena (Ka)

Keci “gavesanto”ti vaṇṇayanti. **Adassanti** olokesiṃ. **Adakkhinti** vinivijjhim. **Aphassinti** paññāya phusiṃ. **Paṭivijjhinti** nāṇena paccakkham akāsiṃ.

73. Dutiyagāthāya saṅkhepattho—**yānimāni** diṭṭhigatāni tehi tehi sattehi vinicchinitvā gahitattā “**vinicchayā**”ti ca attano paccayehi abhisāṅkhatabhāvādinā nayena “**pakappitāni**”ti ca vuccanti, **te ve muni** diṭṭhigatadhamme aggahetvā **ajjhattasantīti yametamattham brūsi**, ācikkhame, **katham nu dhīrehi paveditam tam** katham pakāsitam dhīrehīti vadati.

Imissā gāthāya niddeso uttānattho ṭhapetvā paramatthapadam. Tattha **yam paramatthanti** yam uttamam nibbānam.

74. Athassa Bhagavā yathā yena upāyena tam padam dhīrehi pakāsitam, tam upāyam sapaṭipakkham dassento “**na diṭṭhiyā**”ti gāthamāha. Tattha **na diṭṭhiyāti**-ādīhi diṭṭhisuti-aṭṭhasamāpattiñāṇabāhiraṣilabbatāni paṭikkhipati. “**Suddhimāhā**”ti ettha vuttam **āha**-saddam sabbattha nakārena saddhim yojetvā purimapatattayam netvā “diṭṭhiyā suddhim nāha na kathamī”ti evamattho veditabbo. Yathā cettha, evam uttarapadesupi. Tattha ca **adiṭṭhiyā nāhāti** dasavatthukam sammādiṭṭhim vinā na kathamī. Tathā **assutyāti** navaṅgam savanam vinā. **Aññāti** kammassakatasaccānulomikaññam vinā. **Asīlatāti** pātimokkhasamvaram vinā. **Abbatāti** dhutaṅgavatam vinā. **Nopi tenāti** tesu ekamekena diṭṭhi-ādimattenāpi na kathamīti evamattho veditabbo. **Ete ca nissajja anuggahāyāti** ete ca purimadiṭṭhi-ādibhede kaṇhapakkhike dhamme samugghātakaraṇena nissajja, pacchime adiṭṭhi-ādibhede sukkapakkhikepi atammayatāpajjanena¹ anuggahāya. **Santo anissāya bhavam na jappeti** imāya paṭipattiyā rāgādivūpasamena santo cakkhādīsu kañci dhammam anissāya ekampi bhavam na jappe, apihetum apatthetum samattho siyā, ayamassa ajjhattasantīti adhippāyo.

Savanampi icchitabbanti suttādivasena suṇanampi ākaṅkhitabbarim. **Sambhārā ime dhammāti** sammādiṭṭhi-ādikā ime dhammā upakāraṭṭhena sambhārā

1. Asamugghātāpajjanena (Syā)

honti. **Kaṇhapakkhikānanti** akusalapakkhe bhavānaṃ. **Samugghātato pahānaṃ icchitabbanti** sammā hananato samucchedata pahānaṃ ākaṅkhitabbānaṃ. **Tedhātukesu kusalesu dhammesūti** kāmarūpārūpasāṅkhātesu tebhūmaṅkhesu kosallasambhūtesu. **Atammayatāti nittaṇhabhāvo.**

75. Evaṃ vutte vacanatthaṃ asallakkhento Māgaṇḍiyo “**no ce kirāti** gāthamāha. Tattha diṭṭhādīni vuttanayāneva. Kaṇhapakkhikāniyeva pana sandhāya ubhayatrāpi āha. **Āha**-saddaṃ pana “no ce”ti saddena yojetvā **no ce kira āha** no ce kira kathesīti evaṃ attho daṭṭhabbo. **Momūhanti** atimūlhaṃ, mohanaṃ vā¹. **Paccenti** jānanti. Imissāpi gāthāya niddeso uttāno.

76. Athassa Bhagavā taṃ diṭṭhiṃ nissāya pucchāṃ paṭikkhipanto “**diṭṭhiṅca nissāyā**”ti gāthamāha. Tassattho—tvaṃ Māgaṇḍiya **diṭṭhiṃ nissāya** punappunaṃ pucchamāno yāni te diṭṭhigatāni samuggahitāni, tesveva **samuggahītesu pamohaṃ** āgato tvaṃ **ito** ca mayā vutta-ajjhattasantito paṭipattito dhammadesanato vā **aṇumpi yuttasaññaṃ** na passasi, tena kāraṇena tvaṃ imaṃ dhammaṃ **momūhato** passasīti.

Lagganaṃ nissāya laggananti diṭṭhilagganaṃ allīyitvā diṭṭhilagganaṃ. **Bandhananti** diṭṭhibandhanaṃ. **Palibodhanti** diṭṭhipalibodhaṃ.

Andhakāraṃ pakkhandosīti bahalandhakāraṃ pavīṭṭhosi. **Yuttasaññanti** samaṇadhamme yuttasaññaṃ. **Pattasaññanti** samaṇadhamme paṭiladdhasaññaṃ. **Lagganasaññanti** sañjānitasaññaṃ. **Kāraṇasaññanti** hetusaññaṃ. **Ṭhānasaññanti** kāraṇasaññaṃ. **Na paṭilabhasīti** na vindasi. **Kuto ñānanti** maggañānaṃ pana kena kāraṇena labhissasi. **Aniccaṃ vāti** hutvā abhāvaṭṭhena pañcakkhandhā aniccaṃ. **Aniccasaññānulomaṃ vāti** “pañcakkhandhā aniccā”ti uppannā saññā aniccasaññā, tāya saññāya anulomaṃ appaṭikkūlaṃ aniccasaññānulomaṃ. Kim taṃ? Vipassanāñānaṃ dvinnaṃ vipassanāñānaṃ dukkhānattasaññānulomānampi eseva nayo.

77. Evaṃ samuggahītesu pamohena² Māgaṇḍiyassa vivādāpattim dassetvā idāni tesu aññesu ca dhammesu vigatappamohassa attano

1. Mohabahalaṃ vā (Ka)

2. Sammohena (Syā)

nibbivādataṃ dassento “**samo visesī**”ti gāthamāha. Tassattho—**yo** evaṃ tidhā mānena vā diṭṭhiyā vā puggalena vā **maññati**, **so tena** mānena tāya vā diṭṭhiyā tena vā puggalena vivadeyya. Yo pana amhādiso imāsu **tīsu vidhāsu avikampamāno**, **samo visesīti na tassa hoti**, na ca hīnoti pāṭhaseso. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova.

78. Kiñca bhiyyo—“**saccanti so**”ti gāthā. Tassattho—**so** evarūpo pahīnamānadiṭṭhiko “mādiso ‘bāhitapāpattā’dinā nayena **brāhmaṇo**, idameva saccan”ti **kiṃ vadeyya** kiṃ vattum bhaṇeyya, kena vā kāraṇena bhaṇeyya, “mayhaṃ saccam, tuyhaṃ musā”ti vā **kena** mānena diṭṭhiyā puggalena vā vivadeyya. **Yasmiṃ** mādiso khīṇāsavo “sadiśohamasmi”ti pavattiyā **samaṃ** vā, itaradvayabhāvena pavattiyā **visamaṃ vā** maññitaṃ **natthi**, samānādīsu **kena vādam paṭisamyujeyya** paṭipphareyyāti¹. Imissāpi gāthāya niddeso uttāno.

79. Nanu ekaṃseneva evarūpo puggalo? “**Okam pahāyā**”ti gāthā. Tattha **okam pahāyāti** rūpadhātvaḍivīññāṇassokāsam² tatra chandarāgappahānena chaḍḍetvā. **Aniketasārīti** rūpanimittaniketādīni taṇhāvasena asaranto. **Gāme akubbarṃ muni santhavānīti** gāme gihisanthavāni akaronto. **Kāmehi rittoti** kāmesu chandarāgābhāvena sabbakāmehi puthubhūto. **Apurakkharānoti** āyatim attabhāvaṃ anabhinibbattento. **Katham na viggayha janena kayirāti** janena saddhim viggāhikakatham na katheyya.

Hālidakānīti evaṃnāmako gahapati. **Yenāyasmā Mahākaccāno tenupasaṅkamīti yenāti** bhummatthe karaṇavacanam. Tasmā yattha Mahākaccāno, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena Mahākaccāno devamanussehi upasaṅkamtabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca

1. Paṭipassambheyya (Sī, Syā)

2. Rūpavattthādiviññāṇassa... (Suttanipāta-Ṭṭha 2. 261 piṭṭhe.)

kāraṇena Mahākaccāno upasaṅkamitabbo?

Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. Upasaṅkamīti ca gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gato tato āsannataraṃ ṭhānaṃ Mahākaccānassa samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

Abhivādetvāti pañcapatiṭṭhitena vanditvā. Idāni yenatthena Mahākaccānassa upaṭṭhānaṃ āgato, taṃ pucchitukāmo dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi patiṭṭhāpetvā ekamantaṃ nisīdi. **Ekamantanti** bhāvanapuṃsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”¹ti-ādīsu¹viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, evaṃ nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdīti** nisajjaṃ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti. Ayañca gahapati tesāṃ aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno ca pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ? Atidūraṃ accāsannaṃ uparivātaṃ unnatappadesaṃ atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuraṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti.

Etadvocāti etaṃ avoca. **Vuttamidaṃ bhante Kaccāna Bhagavatā Aṭṭhakavaggiye Māgaṇḍiyapañheti Aṭṭhakavaggiyamhi Māgaṇḍiyapañho nāma atthi, tasmim pañhe.**

Rūpadhātūti rūpakkhandho adhippeto. **Rūpadhāturāgavinibandhanti** rūpadhātumhi rāgena vinibaddhaṃ. **Viññānanti** kammaviññānaṃ. **Okasārīti** ghasārī ālayasārī. Kasmā panettha “viññāṇadhātu kho gahapati”ti na vuttanti? Sammohaviḅhātathaṃ. “Oko”ti hi atthato paccayo vuccati, pure-

1. Am 1. 386 piṭṭhe.

jātañca kammaviññāṇaṃ pacchājātassa kammaviññāṇassapi vipākaviññāṇassapi, vipākaviññāṇaṃ vipākaviññāṇassapi kammaviññāṇassapi paccayo hoti, tasmā “katarāṃ nu kho idha viññāṇaṃ”¹ti sammoho bhaveyya, tassa vighātthaṃ taṃ aggahetvā asambhinnāva desanā katāti. Apica vipāka-ārammaṇavasena catasso abhisankhāravīññāṇaṭṭhitiyoti vuttāti tā dassetumpi idha viññāṇaṃ na gahitaṃ.

Upayupādānāti taṃhūpayadiṭṭhūpayavasena dve upayā, kāmupādānādīni cattāri upādānāni ca. **Cetaso adhiṭṭhānā bhinivesānusayāti** akusalacittassa adhiṭṭhānabhūtā ceva abhinivesabhūtā ca anusayabhūtā ca. **Tathāgatassāti** Sammāsambuddhassa. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ ete pahīnāva, Satthu pana khīṇāsavabhāvo loke atipākaṭoti uparimakoṭiyā evaṃ vuttaṃ. **Viññāṇadhātuyāti** idha viññāṇaṃ kasmā gahitaṃ?

Kilesappahānadassanattaṃ. Kilesā hi na kevalaṃ catūsuyeva khandhesu pahīnā pahīyanti, pañcasupi pahīyantiyevāti kilesappahānadassanattaṃ gahitaṃ. **Evaṃ kho gahapati anokasārī hotīti** evaṃ kammaviññāṇena okaṃ asarantena anokasārī nāma hoti.

Rūpanimittaniketavisāraviniṇḍhāti rūpameva kilesānaṃ paccayaṭṭhena nimittaṃ, ārammaṇakiriyasaṅkhātena nivāsaṭṭhena¹ nicketanti rūpanimittaniketaṃ. Visāro ca viniṇḍho ca visāraviniṇḍhā. Ubhayenapi hi kilesānaṃ patthaṭabhāvo ca viniṇḍhanabhāvo ca vutto, rūpanimittaniketete visāraviniṇḍhāti rūpanimittaniketavisāraviniṇḍhā, tasmā rūpanimittaniketamhi uppanna kilesavisārena ceva kilesaviniṇḍhanena cāti attho. **Niketasārīti vuccatīti** ārammaṇakaraṇavasena nivāsaṭṭhānaṭṭhena nicketasārīti² vuccati. **Pahīnāti** te rūpanimittaniketete kilesavisāraviniṇḍhā pahīnā.

Kasmā panettha pañcakkhandhā ca “okā”³ti vuttā, cha ārammaṇāni “nicketan”³ti? Chandarāgassa balavadubbalatāya. Samānepi hi etesaṃ ālayaṭṭhena visayaṭṭhāve **okoti** nippariyāyena suddhaṃ gehameva³ vuccati,

1. ...nivāsaṭṭhānaṭṭhena (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe.)

2. Ārammaṇakaraṇavasena nivāsaṭṭhānaṃ sārīti. (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe.)

3. Niccanivāsaṭṭhānaṭṭhena gehameva (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe.)

niketanti “ajja asukaṭṭhāne kiḷissāmā”ti katasaṅketānaṃ nivāsanaṭṭhānaṃ uyyānādi. Tattha yathā puttadāradhanadhaññapuṇṇagehe chandarāgo balavā hoti, evaṃ ajjhattikesu khandhesu. Yathā pana uyyānaṭṭhānādīsu tato dubbalataro hoti, evaṃ bāhiresu chasu ārammaṇesūti chandarāgassa balavadubbalatāya evaṃ desanā katāti veditabbā.

Sukhitesu sukhitoti upaṭṭhākesu dhanadhaññalābhādivasena sukhitesu “idānāhaṃ manāpaṃ cīvaraṃ manāpaṃ bhojanaṃ labhissāmī”ti gehassitasukhena sukhito hoti, tehi pattasampattiṃ¹ attanā anubhavamāno viya carati². **Dukkitesu dukkhito**ti tesam kenacideva kāraṇena dukkhe uppanne sayam dviguṇena dukkhena dukkhito hoti. **Kiccakaraṇīyesūti** kiccasaṅkhātesu karaṇīyesu. **Voyogaṃ āpajjati**ti upayogaṃ sayam tesam kiccānaṃ kattabbataṃ āpajjati.

Kāmesūti vatthukāmesu. **Evaṃ kho gahapati kāmehi aritto hoti**ti evaṃ kilesakāmehi aritto hoti.

Anto kāmānaṃ bhāvena³ atuccho. Sukkapakkho tesam abhāvena ritto tucchoti veditabbo.

Purakkharānoti vaṭṭam purato kurumāno. **Evaṃrūpo siyanti**-ādīsu dīgharassa kāḷodātādīsu rūpesu evaṃrūpo nāma bhaveyyanti pattheti. Sukhādīsu vedanāsu **evaṃvedano** nāma. Nīlasaññādīsu saññāsu **evaṃsañño** nāma. Puññābhisaṅkhārādīsu saṅkhāresu **evaṃsaṅkhāro** nāma. Cakkhuviññānādīsu viññāṇesu **evaṃviññāno** nāma bhaveyyanti pattheti.

Apurakkharānoti vaṭṭam purato akurumāno. **Sahitam me, asahitam teti** tuyham vacanaṃ asahitam asiliṭṭham, mayham sahitaṃ siliṭṭham madhuraṃ madhurapānasadisam. **Adhiciṇṇam te viparāvattanti** yam tuyham dīghena kālena paricitaṃ suppaguṇam, tam mama vādam āgamma sabbam khaṇena viparāvattam nivattam. **Āropito te vādoti** tuyham doso mayā āropito. **Caravādappamokkhāyati** tam tam ācariyam upasaṅkamitvā uttaram pariyesanto imassa vādassa mokkhāya cara āhiṇḍa. **Nibbeṭhehi vā sace pahosīti** atha sayameva pahosi, idheva nibbeṭhehīti.

1. Tehi saha sampattiṃ (Sī)

2. Vadati (Sī)

3. Sabbhāvena (Sī, Syā)

80. So evarūpo “**yehi vivitto**”ti gāthā. Tattha **yehī** yehi diṭṭhigatādīhi. **Vivitto vicareyyāti** ritto careyya. **Na tāni uggayha vadeyya nāgoti** “āguṃ na karotī”ti-ādinā¹ nayena nāgo tāni diṭṭhigatāni uggahetvā na careyya. **Elambujanti** elasaññite ambumhi jātaṃ kaṇṭakanālaṃ vārijaṃ, padumanti vuttaṃ hoti. **Yathā jalena paṅkena canūpalittanti** taṃ padumaṃ yathā jalena ca paṅkena ca anupalittaṃ hoti. **Evaṃ muni santivādo agiddhoti** evaṃ ajjhattasantivādo muni gedhābhāvena agiddho. **Kāme ca loke ca anūpalittoti** duvidhepi kāme apāyādike ca loke dvīhi silesehi anupalitto hoti.

Āguṃ na karotīti akusalādidosāṃ na karoti. **Na gacchatī**ti agativasena na gacchati. **Nāgacchatī**ti pahīnakilese na upeti. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā. **Te kilese na punetī**ti ye kilesā pahīnā, te kilese puna na eti. **Na paccetī**ti paṭi na upeti. **Na paccāgacchatī**ti puna na nivattati.

Kharadaṇḍoti kharapattadaṇḍo pharusadaṇḍo. **Cattagedhoti** vissaṭṭhagedho. **Vantagedhoti** vamtagedho. **Muttagedhoti** chinnabandhanagedho. **Pahīnagedhoti** pajahitagedho. **Paṭinissaṭṭhagedhoti** yathā na puna cittaṃ āruhati, evaṃ paṭivissajjitedho. Upari **vītarāgā**disupi eseva nayo. Sabbāneva tāni gahitaggahaṇassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

81. Kiñca bhiyyo—“**na vedagū**”ti gāthā. Tattha **na vedagū diṭṭhiyāyakoti** catumaggavedagū mādiso diṭṭhiyāyako na hoti, diṭṭhiyā gacchanto vā, taṃ sārato paccanto vā na hoti. Tattha vacanattho—yāyatīti yāyako. Karaṇavacanena diṭṭhiyā yāyatīti diṭṭhiyāyako. Upayogatthe sāmivacanenapi diṭṭhiyā yātīti diṭṭhiyāyako. **Na mutiyā sa mānametī**ti mutarūpādibhedāya mutiyāpi so mānaṃ na eti. **Na hi tammayo soti** taṇhādiṭṭhivasena tammayo hoti tapparāyaṇo, ayaṃ pana na tādiso. **Na kammunā nopi sutena neyyoti** puññābhisāṅkhārādinā kammunā vā, sutasuddhi-ādinā sutena

1. Khu 8. 149, 203 piṭṭhesu.

vā so netabbo na hoti. **Anūpanīto sa nivesanesūti** so dvinnampi upayānaṃ pahīnattā sabbesu taṇhādīṭṭhinivesanesu anupanīto.

Mutarūpena vāti ettha mutarūpaṃ nāma gandharasaphoṭṭhabbāni. **Mānaṃ netīti** asmimānaṃ na eti. **Na upetīti** samīpaṃ na eti. **Na upagacchatīti** upagantvā na tiṭṭhati. **Tammayoti** tappakato.

82. Tassa ca evaṃvidhassa “**saññāvirattassā**”ti gāthā. Tattha **saññāvirattassāti** nekkhammasaññāpubbaṅgamāya bhāvanāya pahīnakāmādisaññassa. Iminā padena ubhatobhāgavimutto samathayāniko adhippeto. **Paññāvimuttassāti** vipassanāpubbaṅgamāya bhāvanāya sabbakilesehi vimuttassa. Iminā sukkhavipassako adhippeto. **Saññañca diṭṭhiñca ye aggahesum, te ghaṭṭamānā vicaranti** loketi ye pana kāmasaññādikam saññaṃ aggahesum, te visesato gahaṭṭhā kāmādhikaraṇaṃ, ye ca diṭṭhiṃ aggahesum, te visesato pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ aññaṃaññaṃ ghaṭṭentā vicarantīti.

Yo samathapubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti yo puggalo samathapubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ bhāveti, paṭhamam samādhim uppādetvā pacchā sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ uppādetīti attho. **Tassa āditoti** tassa puggalassa paṭhamajjhānādito. **Upādāyāti** paṭicca āgamma. **Ganthā vikkhambhitā hontīti** ganthā dūrīkatā bhavanti. **Arahatte patteti** arahattaphalaṃ patte. **Arahatoti** arahattaphale ṭhitassa. **Ganthā ca mohā cāti-ādayo** sabbe kilesā pahīnā honti.

Yo vipassanāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti yo puggalo vipassanaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā ariyamaggaṃ bhāveti, paṭhamam vipassanaṃ uppādetvā pacchā ariyamaggasampayuttam samādhim bhāvetīti attho. **Tassa ādito upādāyāti** tassa puggalassa vipassanato paṭṭhāya vipassanaṃ paṭicca. **Mohā vikkhambhitā hontīti** ettha **vikkhambhitāti** dūraṃ pāpitā saññāvasena¹. **Ghaṭṭentīti** ye kāmasaññādim gaṇhanti, te saññāvasena pīlenti. **Samghaṭṭentīti** tato tato pīlenti. Idāni ghaṭṭente dasseturū

1. Paññāvasena (Ka)

“**rājānopi rājūhivivadanti**”ti-ādinā nayena vitthāro vutto. **Aññamaññaṃ pāṇhipi upakkamanti**ti ettha aññamaññaṃ hatthehi paharanti. **Leḍḍuhīti** kapālakhaṇḍehi. **Daṇḍehīti** aḍḍhadaṇḍakehi. **Satthehīti** ubhatodhārehi satthehi.

Abhisankhārānaṃ appahinattāti puññādi-abhisankhārānaṃ appahinabhāvena. **Gatiyā ghaṭṭenti**ti gantabbāya patiṭṭhābhūtāya gatiyā pīḷenti ghaṭṭanaṃ āpajjanti. **Nirayādisupi** eseva nayo. Sesamettha vuttanayattā uttānameva.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Māgaṇḍiyasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Purābhedaṣuttaniddesavaṇṇanā

83. Dasame Purābhedaṣuttaniddese **kathamdassīti** imassa suttassa ito paresaṅca pañcannaṃ Kalahavivāda Cūḷabyūha Mahābyūha Tuvaṭaka Attadaṇḍasuttānaṃ Sammāparibbājanīyasuttavaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayeneva sāmāññato uppatti veditabbā. Visesato pana yatheva tasmim mahāsamaye rāgacaritadevatānaṃ sappāyavasena dhammaṃ desetum Nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā Sammāparibbājanīyasuttanta² mabhāsi, evaṃ tasmimyeva mahāsamaye “kiṃ nu kho purā sarīrabhedā kattabban”ti uppannacittānaṃ devatānaṃ cittaṃ ñatvā tāsāṃ anuggahatthaṃ aḍḍhateḷasabhikkhusataparivāraṃ nimmitabuddhaṃ ākāseṇa ānetvā tena attānaṃ pucchāpetvā imaṃ suttamabhāsi.

Katham? Buddhā nāma mahantā ete sattavisesā, yaṃ sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvaritaṃ manasā na kiñci katthaci nīlādivasena vibhatarūpārammaṇesu vibhatarūpārammaṇaṃ vā, bherisaddādivasena vibhataṣaddārammaṇādīsu saddādi-ārammaṇaṃ vā atthi, yaṃ etesaṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ nāgacchati. Yathāha “yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 85 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 332 piṭṭhe.

anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi tamahaṃ abbhāññāsinaṃ”¹, evaṃ sabbattha appaṭihatañāṇo Bhagavā sabbāpi tā devatā bhabbābhavvasena dve koṭṭhāse akāsi. “Kammāvaraṇena vā samannāgatā”²ti-ādinā² hi nayena vuttā sattā abhabbā nāma. Te ekavihāre vasantepi Buddhā na olokenti. Viparītā pana bhabbā nāma. Te dūre vasantepi gantvā saṅgaṇhanti. Tasmim devatāsannipāte ye abhabbā, te pahāya bhabbe pariggahesi. Pariggahetvā “ettakā ettha rāgacaritā, ettakā dosādicaritā”³ti cariyavasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṃ sappāyadhammedesanaṃ upadhārento “rāgacaritānaṃ devānaṃ Sammāparibbājanīyasuttaṃ”³ kathessāmi, dosacaritānaṃ Kalahavivādasuttaṃ⁴, mohacaritānaṃ Mahābyūhasuttaṃ⁵, vitakkacaritānaṃ Cūḷabyūhasuttaṃ⁶, saddhācaritānaṃ Tuvaṭṭakasuttaṃ⁷, buddhacaritānaṃ Purābhedasuttaṃ⁸ kathessāmi”³ti desanaṃ vavatthāpetvā puna taṃ parisam manasākāsi “attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena, aṭṭhuppattikena, pucchāvasenā”³ti. Tato “pucchāvasena jāneyyā”³ti ñatvā “atthi nu kho koci devatānaṃ ajjhāsayanaṃ gahetvā cariyavasena pañhaṃ pucchitum samattho”³ti “tesu pañcasatesu bhikkhūsu ekopi na sakkotī”³ti addasa. Tato asītimahāsāvake⁹, dve aggasāvake ca samannāharitvā “tepi na sakkontī”³ti disvā cintesi “sace Paccekabuddho bhaveyya, sakkuṇeyya nu kho”³ti. “Sopi na sakkuṇeyyo”³ti ñatvā “Sakkasuyāmadīsu koci sakkuṇeyyā”³ti samannāhari. Sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṃ pucchāpetvā attanā vissajjeyya. Na pana tesupi koci sakkoti. Athassa etadahosi “mādiso Buddhoyeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño Buddho”³ti anantāsu lokadhātūsu anantañāṇaṃ pattharivā lokam olokento na aññaṃ Buddhaṃ addasa. Anacchariyañcetanaṃ, idāni attanā samaṃ na passeyya, yo jātadivasepi brahmajālavaṇṇanāyamaṃ¹⁰ vuttanayena attanā samaṃ apassanto “aggohamasmi lokassā”³ti¹¹ appaṭivattiyamaṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesi

1. Am 1. 333 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

3. Khu 1. 332 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 413 piṭṭhādīsu.

5. Khu 1. 418 piṭṭhādīsu.

6. Khu 1. 415 piṭṭhādīsu.

7. Khu 1. 421 piṭṭhādīsu.

8. Khu 1. 411 piṭṭhādīsu.

9. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhādīsu.

10. Dī-Ṭṭha 1. 60 piṭṭhādīsu.

11. Dī 2. 13 piṭṭhe.

“sace ahaṃ pucchitvā ahameva vissajjeyyaṃ, evaṃ tā devatā na sakkhissanti paṭivijjhitaṃ. Aññasmiṃ pana Buddheyeva pucchante mayi ca vissajjante accherakaṃ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhitaṃ, tasmā Nimmitabuddhaṃ māpessāmi”ti abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “pattacīvaraggahaṇaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṅca mama sadisaṃyeva hotū”ti kāmāvacaracittehi parikammaṃ katvā “pācīnayugandharaparikkhepato ullaṅghayamānaṃ candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhamanto viya āgacchatū”ti rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi. Devasaṅgho taṃ disvā “aññopi nu kho bho cando uggato”ti āha. Atha candaṃ ohāya āsannatare jāte “na cando, sūriyo uggato”ti. Puna āsannatare jāte “na sūriyo, devavimānaṃ etan”ti. Puna āsannatare jāte “na devavimānaṃ, devaputto eso”ti. Puna āsannatare jāte “na devaputto, mahābrahmā eso”ti. Puna āsannatare jāte “na mahābrahmā, aparopi bho Buddho āgato”ti āha.

Tattha puthujanadevatā cintayīṃsu “ekabuddhassa tāva ayaṃ devatāsannipāto. Dvinnāṃ kīvamahanto bhavissatī”ti. Ariyadevatā cintayīṃsu “ekissā lokadhātuyā dve Buddhā nāma natthi, addhā Bhagavā attanā sadisaṃ aññaṃ ekaṃ Buddhaṃ nimmini”ti. Athassa devasaṅghassa passantasseva Nimmitabuddho āgantvā Dasabalaṃ avanditvāva sammukhaṭṭhāne samasamaṃ katvā māpīte āsane nisīdi. Bhagavato bāttīṃsamahāpurisalakkhaṇāni, nimmitassāpi, Bhagavato sarīrā chabbaṅṅarasmīyo nikkhamanti, nimmitassāpi, Bhagavato sarīrarasmīyo nimmitasarīre paṭihaññanti, nimmitassa rasmiyo Bhagavato kāye paṭihaññanti. Tā dvinnampi Buddhānaṃ sarīrato uggamma bhavaggaṃ āhacca tato tato paṭinivattitvā devatānaṃ matthakamatthakapariyantena otaritvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ paṭiṭṭhahīṃsu. Sakalacakkavāḷagabbhaṃ suvaṇṇamayavaṅkagopānasivinaddhamiva cetiyagharaṃ virocittha. Dasahassacakkavāḷadevatā ekacakkavāḷe rāsibhūtā dvinnāṃ Buddhānaṃ rasmi-abbhantaraṃ pavisitvā aṭṭhaṃsu. Nimmito nisīdantoyeva “**kathāṃdassī kathāṃsīlo, upasantoti vuccatī**”ti-ādinā nayena adhipaññādikāṃ pucchanto gāthamāha.

Tattha pucchāya tāva so nimmito **kathāṃdassī**ti adhipaññaṃ, **kathāṃsīloti** adhisīlaṃ, **upasantoti** adhicittaṃ pucchati. Sesāṃ pākaṭameva.

Nimmitabuddhādivibhāvanatthaṃ Peṭake¹—

“Upeti dhammaṃ paripucchamāno, kusalaṃ atthupasañhitaṃ.
Na jīvati na nibbuto na mato, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā².

Saṃsārakhīṇo na ca vantarāgo,
Na cāpi sekkho na ca diṭṭhadhammo.
Akhīṇāsavo antimadehadhārī,
Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā.

Na dukkhasaccena samaṅgibhūto,
Na maggasaccena kuto nirodho.
Samudayasaccato suvidūravidūro,
Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā.

Ahetuko nopi ca rūpanissito,
Apaccayo nopi ca so asaṅkhato.
Asaṅkhatārammaṇo nopi ca rūpī,
Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā”ti—

vuttaṃ.

Tattha paṭhamagāthā Nimmitabuddhaṃ sandhāya, dutiyagāthā
pacchimabhavikabodhisattaṃ sandhāya, tatiyagāthā arahattaphalaṭṭhaṃ
sandhāya, catutthagāthā arūpe nibbānapaccavekkhaṇamanodvārapurecārika-
cittasamaṅgiṃ³ sandhāya vuttāti nātabbā. **Kīdisena dassanenāti** kīdisavasena
dassanena. **Kiṃsaṅṭhitenāti** kiṃsarikkhena. **Kiṃpakārenāti** kiṃvidhena.
Kiṃpaṭibhāgenāti kiṃākārena.

Yaṃ pucchāmīti yaṃ puggalaṃ pucchāmi, taṃ mayhaṃ viyākarohi.
Yācāmīti āyācāmi. **Ajjhesāmīti** āṇāpemi. **Pasādemīti** tava santāne
somanasaṃ uppādemī. **Brūhīti** niddesassa uddesapadaṃ. **Ācikkhāti**
desetabbānaṃ “imāni nāmāni”ti nāmavasena kathehi. **Desehīti** dasshehi.
Paññapehīti jānāpeti. Nāṇamukhavasena hi appanaṃ ṭhapento

1. Natthi Peṭakopadese.

2. Vi 5. 373 piṭṭhe.

3. Nibbānapaccavekkhaṇapurecārikatthena cittasamaṅgiṃ (Sī)

“paññapehī”ti vuccati. **Paṭṭhapehī** paññāpehi, pavattāpehīti attho. Ñāṇamukhe ṭhāpehīti vā. **Vivarāti** vivaṭaṃ karohi, vivarivā dassēhīti attho. **Vibhajāti** vibhāgakiriyāya vibhāvento dassēhīti attho. **Uttānikarohīti** pākaṭabhāvaṃ karohi.

Atha vā **ācikkhāti** desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni etassa atthassa vivaraṇatthaṃ vuttāni. Tattha **desehīti** ugghaṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamaṃ uddesavasena desehi. Ugghaṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṃ paṭhamaṃ vuttañca paṭivijjhanti. **Paññapehīti** vipaṅcitaññūnaṃ vasena tesāṃ cittatosanena buddhīnisānena ca paṭhamaṃ saṅkhittassa vitthārato niddesavaseneva paññapehi. **Paṭṭhapehīti** tesāmyeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthāritavasena ṭhāpehi paṭṭhāpehi. **Vivarāti** niddiṭṭhassapi punappunaṃ vacanena vivarāhi. **Vibhajāti** punappunaṃ vuttassāpi vibhāgakaṛaṇena vibhajāhi. **Uttānikarohīti** vivaṭassa vitthārataravacanena vibhattassa ca nidassanavacanena uttāniṃ karohi. Ayaṃ desanā neyyānampi paṭivedhāya hotīti.

84. Vissajjane pana Bhagavā sarūpena adhipaññādīni avissajjetvāva adhipaññādippabhāvena yesāṃ kilesānaṃ upasamā “upasanto”ti vuccati, nānādevatānaṃ āsayānulomena tesāṃ upasamameva dīpento “**vītataṇho**”ti-ādikā gāthāyo abhāsi. Tattha ādito aṭṭhannaṃ gāthānaṃ “taṃ brūmi upasanto”ti imāya gāthāya sambandho vedītabbo, tato parāsaṃ “sa ve santoti vuccatī”ti iminā sabbapacchimena padena.

Anupadavaṇṇanānayo—**vītataṇho purābhedāti** yo sarīrabhedā pubbameva pahīnataṇho. **Pubbamantamanissitoti** atītaddhādībhedaṃ pubba-antaṃ anissito. **Vemajjhe nupasaṅkheyyoti** paccuppannēpi addhani “ratto”ti-ādinā nayena na upasaṅkhātabbo. **Tassa natthi purakkhatanti** tassa arahato dvinnaṃ purekkhārānaṃ abhāvā anāgate addhani purakkhatamāpi natthi, taṃ brūmi upasantoti evamettha yojanā vedītabbā. Esa nayo sabbattha.

Purā kāyassa bhedāti karajakāyassa bhedato pubbeyeva. **Attabhāvassāti** sakalattabhāvassa. **Kaḷavarassa nikkhepāti** kaḷavarassa

nikkhepato sarīrassa ṭhapanato. **Jīvitindriyassa upacchedāti** duvidhassa jīvitindriyassa upacchedato pubbameva.

Pubbanto vuccati atīto addhāti pubbasāṅkhāto anto koṭṭhāso “atīto addhāti, atikkanto kālo”ti kathīyati. **Atītaṃ addhānaṃ ārabbhāti** atītakālaṃ paṭicca taṅhā pahīnā.

Aparampi bhaddekarattapariyāyaṃ¹ dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **evaṃrūpo ahosinti** kāḷopi samāno indanīlamaṇivaṇṇo ahosinti evaṃ manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahoṣiṃ. Kusalasukhasomanassavedanāvaseneva **evaṃvedano**. Taṃsampayuttānaṃyevasaṅñādīnaṃ vasena **evaṃsaṅño**. **Evaṃsaṅkhāro**. **Evaṃviññāṇo ahoṣiṃ atītamaddhānanti tattha nandiraṃ na samannānetīti** tesu rūpādīsu taṅhaṃ vā taṅhāsampayuttadiṭṭhiṃ vā nānupavattayati. Aparena pariyāyena Mahākaccānabhaddekarattapariyāyaṃ² dassento “**atha vā iti me cakkhu ahoṣī**”ti-ādimāha. Tattha **cakkhūti** cakkhupasādo. **Rūpāti** catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayena sesāyatanānīpi veditabbāni. **Viññāṇanti** nissayaviññāṇaṃ. **Na tadabhinandatīti** taṃ cakkhuṃ ceva rūpaṅca taṅhādiṭṭhivasena nābhinandati. **Iti me mano ahoṣi iti dhammāti** ettha pana **manoti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ. **Hasitalapitakīḷitānīti** dantavidamaṃsakahasitaṅca vācālapitaṅca kāyakīḷadikīḷitaṅcāti hasitalapitakīḷitāni. **Na tadassādetīti** tāni hasitādīni nābhinandati. **Na taṃ nikāmetīti** kantaṃ na karoti. **Na ca tena vittim āpajjatīti** tena ca tuṭṭhiṃ na pāpuṇāti.

Taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca uppannoti **paccuppanno**. **Rattoti nupasaṅkheyyoti** rāgena rattoti gaṇanaṃ na upanetaḃbo. Uparipi eseva nayo. **Evarūpo siyanti**-ādīsu paṇītamamuññarūpādivaseneva taṅhādiṭṭhipavattanaṅkhātā nandī samannānayanā veditabbā. **Na paṇidahaṭīti** patthanāvasena na ṭhāpeti. **Appaṇidhānapaccayāti** na patthanāṭhapanakāraṇena.

85. **Asantāsīti** tena tena alābhato asantasanto. **Avikatthīti** sīlādīhi avikatthanasīlo. **Akukkucoti** hatthakukkuccādivirahito. **Mantabhāṇīti** mantāya pariggahetvā vācaṃ bhāsītā.

1. Ma 3. 226 piṭṭhādīsu.

2. Ma 3. 231 piṭṭhādīsu.

Anuddhatoti uddhaccavirahito. **Sa ve vācāyatoti** so vācāya yato saṃyato catudosavirahitaṃ vācaṃ bhāsitaṃ hoti.

Akkodhanoti yaṃ hi kho vuttanti “na kodhano akodhano kodhavirahito”ti yaṃ kathitaṃ, taṃ paṭhamāṃ tāva kodhaṃ kathetukāmo “**apica kodho tāva vattabbo**”ti āha. **Kodho tāva vattabboti** paṭhamāṃ kodho kathetabbo. **Dasahākārehi kodho jāyatīti** dasahi kāraṇehi kodho uppajjati. **Anatthaṃ me acarīti** avaḍḍhiṃ me akāsi, iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Aṭṭhāne vā pana kodho jāyatīti** akāraṇe kodho uppajjati. Ekacco hi “devo ativassatī”ti kuppati, “na vassatī”ti kuppati, “sūriyo tappatī”ti kuppati, “na tappatī”ti kuppati, vāte vāyantepi kuppati, avāyantepi kuppati, sammajjituṃ asakkonto bodhipaṇṇānaṃ kuppati, cīvaraṃ pārupituṃ asakkonto vātassa kuppati, upakkhalitvā khāṇukassa kuppati. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “aṭṭhāne vā pana kodho jāyatī”ti. Tattha heṭṭhā navasu ṭhānesu satte ārabha uppannattā kammaṭṭhabhedo hoti.

Aṭṭhānaghāto pana saṅkhāresu uppanno¹ kammaṭṭhabhedāṃ na karoti. Cittāṃ āghātento uppannoti **cittassa āghāto**. Tato balavataro **paṭighāto**. Paṭihaññanavasena **paṭighaṃ**. Paṭivirujjhatīti **paṭivirodho**. Kupanavasena **kopo**. **Pakopo sampakopoti** upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Dussanavasena **doso**. **Padososampadosoti** upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Cittassa byāpattīti** cittassa vipannatā viparivattanākāro. Manāṃ padūsayamāno uppajjatīti **manopadoso**. Kujjhanavasena **kodho**. Kujjhanākāro **kujjhanā**. Kujjhitassa bhāvo **kujjhitattaṃ**. Dussatīti **doso**. **Dussanāti** dussanākāro. **Dussitattanti** dussitabhāvo. Pakatibhāvavijhanaṭṭhena byāpajjanaṃ **byāpatti**. **Byāpajjanāti** byāpajjanākāro. Virujjhatīti **virodho**. Punappunaṃ virujjhatīti **paṭivirodho**. Viruddhākārapaṭiviruddhākāravasena vā idaṃ vuttaṃ. Caṇḍiko vuccati caṇḍo, thaddhapuggalo, tassa bhāvo **caṇḍikkaṃ**. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ aparipuṇṇameva hotīti **asuropo**. Kuddhakāle

1. Kuppanto (Ka)

hi paripuṇṇavacanam nāma natthi, sacepi kassaci hoti, tam appamāṇam. Apare pana “assujananaṭṭhena assuropanato assuropo”ti vadanti, tam akāraṇam somanassassāpi assujananato. Heṭṭhāvutta-attamanatāpaṭipakkhato na attamanatāti **anattamanatā**. Sā pana yasmā cittasseva, na sattassa, tasmā “**cittassā**”ti vuttam.

Adhimattaparittatā veditabbāti adhimattabhāvo parittabhāvo ca, balavabhāvo mandabhāvoti attho. **Kañci kāleti** ekadā. “Kañci kālan”tipi pāṭho. **Cittāvilakaraṇamatto hotīti** cittassa āvilakaraṇappamāṇo, cittakiliṭṭhakarāṇappamāṇoti attho. “Cittālasakaraṇamatto”tipi pāṭho, tam na sundaram. Tassa cittakilamathakarāṇamattoti attho. **Na ca tāva mukhakulānavikulāno hotīti** mukhassa saṅkocanavisaṅkocano na ca tāva hoti. **Na ca tāva hanusañcopano hotīti** dvinnam hanūnam aparāparam calano na ca tāva hoti. **Na ca tāva pharusavācam nicchāraṇo hotīti** paresam mammachedakam pharusavācam mukhato nīharaṇena bahi nikkhamano na ca tāva hoti. **Na ca tāva disāvidisānuvilokano hotīti** parassa abbhukkiraṇattham daṇḍādi-atthāya disaṅca anudisaṅca punappunam vilokano na ca tāva hoti.

Na ca tāva daṇḍasatthaparāmasano hotīti āghātanattham daṇḍaṅca ekatodhārādisatthaṅca ādiyano na ca tāva hoti. **Na ca tāva daṇḍasattha-abbhukkiraṇo hotīti** vuttappakāram daṇḍasattham ukkhipitvā paharaṇo na ca tāva hoti. **Na ca tāva daṇḍasattha-abhinipātano hotīti** etam duvidham parassa paharaṇattham na ca tāvakhpano hoti. **Na ca tāva chinnavicchinakaraṇo hotīti** daṇḍasatthādikhpanena parasarīram dvidhākaraṇo ca vividhākārena vaṇakaraṇo ca na tāva hoti. “Chiddavicchiddakaraṇo”tipi pāṭho. **Na ca tāva sambhañjanapalibhañjano hotīti** sarīram bhañjitvā cuṇṇavicuṇṇakaraṇo na ca tāva hoti. **Na ca tāva aṅgamaṅga-apakaddhano hotīti** aṅgapaccaṅgam sampaggahetvā apanetvā kaḍḍhano na ca tāva hoti. **Na ca tāva jīvitā voropano hotīti** jīvitindriyato voropano na ca tāva hoti. **Na ca tāva sabbacāgapariccāgāya saṅṭhito hotīti** sabbam

parassa jīvitam nāsetvā attano jīvitanāsanatthāya saṅghito na ca tāva hoti. Idam vuttam hoti—yadā aññaṃ jīvitā voropetvā attānam jīvitā voropanatthāya ṭhito, tadā sabbacāgapariccāgā nāma hoti. Vuttam hetam Bhagavatā—

“Kodham chetvā sukham seti, kodham chetvā na socati.

Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇa.

Vadam ariyā pasamsanti, tam hi chetvā na socati”ti¹.

Yatoti yadā. **Parapuggalam ghāṭetvāti** parapuggalam² nāsetvā. **Attānam ghāṭeti**ti attānam mārehi. **Paramussadagatoti** atibalavabhāvam gato. **Paramavepullappattoti** ativipulabhāvam patto. **Kodhassa pahīnattāti** anāgāmmimaggena vuttappakārassa kodhassa pahīnabhāvena. **Kodhavatthussa pariññātattāti** kodhassa patiṭṭhābhūtassa kāraṇabhūtassa piyāpiya-aṭṭhānasankhātassa vatthussa ñātatīraṇapariññāhi byāpetvā ñātabhāvena. **Kodhahetussa upacchinnattāti** kodhassa janakahetuno domanassasahagatacittuppādassa ucchinnabhāvena.

Tāsīti bhāyanasīlo hoti. **Uttāsīti** atibhāyanasīlo. **Parittāsīti** samantato bhāyanasīlo. **Bhāyatīti** bhayaṃ uppajjati. **Santāsam āpajjati**ti virūpabhāvam pāpuṇāti. **Katthī hotīti** attano vaṇṇabhaṇanasīlo hoti. **Vikatthīti** vividhā nānappakārato vaṇṇabhaṇanasīlo. **Jātiyā vāti** khattiyabhāvādijātisampattiyā vā. **Gottena vāti** Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. **Kolaputtiyena vāti** mahākulabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vāti** vaṇṇasampannasarīratāya vā. Sarīrañhi “pokkharan”ti vuccati, tassavaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanena vāti**-ādīni uttānatthāneva.

Kukkuccanti niddesassa uddesapadam. Tattha **kukkuccanti** kucchitam kataṃ kukatam, tassa bhāvo kukkucam. Tam pacchānutāpalakkaṇam, katākatānusocanarasam, vippaṭṭisārapaccupaṭṭhānam, katākatapadaṭṭhānam, dāsabyam viya daṭṭhabbam. **Hatthakukkucampīti** hatthehi kucchitam kataṃ kukatam, tassa bhāvo hatthakukkucam. **Pādakukkucādisupi** eseva nayo.

1. Sam 1. 163, 239 piṭṭhādīsu.

2. Sattupuggalam (Sī)

Akappiye kappiyasaññitāti acchamaṃsaṃ sūkaramaṃsanti khādati, dīpimaṃsaṃ migamaṃsanti khādati, akappiyabhojanaṃ kappiyabhojananti bhuñjati, vikāle kālasaññitāya bhuñjati, akappiyapānakaṃ kappiyapānakanti pivati. Ayaṃ akappiye kappiyasaññitā. **Kappiye akappiyasaññitāti** sūkaramaṃsaṃ acchamaṃsanti khādati, migamaṃsaṃ dīpimaṃsanti khādati, kappiyabhojanaṃ akappiyabhojananti bhuñjati, kāle vikālasaññitāya bhuñjati, kappiyapānakaṃ akappiyapānakanti pivati. Ayaṃ kappiye akappiyasaññitā. **Avajje vajjasaññitāti** niddose dosasaññitā. **Vajje avajjasaññitāti** sadose niddosasaññitā. **Kukkuccāyanāti** kukkuccāyanākāro. **Kukkuccāyitanti** kukkuccāyitabhāvo. **Cetaso vippaṭisāroti** cittassa virūpo paṭisaraṇabhāvo¹. **Manovilekhoti** cittassa vilekho.

Katattā ca akatattā cāti kāyaduccaritādīnaṃ katabhāvena ca kāyasucaritādīnaṃ akatabhāvena ca. **Kataṃ me kāyaduccaritanti** mayā kāyena kilesapūtikattā duṭṭhuṃ caritaṃ kāyena kataṃ. **Akataṃ me kāyasucaritanti** mayā kāyena suṭṭhu caritaṃ na kataṃ. **Vacīduccaritavacīsucaritādīsipi** eseva nayo **nirodh**apariyosānesu.

Cittassāti na sattassa na posassa. **Uddhaccanti** uddhatakāro. **Avūpasamoti** na vūpasamo. Ceto vikkhipatīti **cetaso vikkhepo, bhantattaṃ cittassāti** cittassa bhantabhāvo bhantayānabhantagoṇādīnaṃ viya. Iminā ekārammaṇasmim̐ yeva vipphandaṃ kathitaṃ. Uddhaccaṃ hi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nānārammaṇeti. **Idaṃ vuccati uddhaccanti** ayaṃ uddhatabhāvo kathiyati.

Musāvādaṃ pahāyāti ettha **musāti** visamvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo.

Aparo nayo—**musāti** abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññatti² samuṭṭhāpikā cetanā musāvādo, taṃ **musāvādaṃ. Pahāyāti** imaṃ musāvādacetanāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ

1. Paṭihatabhāvo (Sī) paṭippharaṇabhāvo (Syā)

2. Tathāvacīviññatthi (Ka)

pajahitvā. **Paṭiviratoti** pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato¹ viratova. Natthi tassa vītikkamissāmīti cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kāyaviññeyyāti iminā nayena aññesupi evarūpesu padesu attho vedītabbo.

Saccam vadatīti **saccavādī**. Saccena saccam sandahati ghaṭetīti **saccasandho**, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccam, tassa musāvādena antaritattā saccam saccena na ghaṭiyati, tasmā so na saccasandho, ayam pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccam sandahatiyevāti saccasandho.

Thetoti thiro, thirakathoti attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti, eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīsam chindantepi dve kathā na katheti, ayam vuccati theto.

Paccayikoti pattiyāyitabbako, saddhāyitabbakoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukenā”ti vutte “mā tassa vacanam saddahathā”ti vattabbatam āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukenā”ti vutte “yadi tena vuttam, idameva pamāṇam, idāni upaparikkhitabbam natthi, evameva idan”ti vattabbatam āpajjati, ayam vuccati paccayiko.

Avisamvādako lokassāti tāya saccavādītāya lokam na visamvādetīti attho.

Pisuṇam vācam pahāyāti-ādīsu yāya vācāya yassa tam vācam bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvam parassa ca suññabhāvam karoti, sā **pisuṇā vācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusam karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayam **pharusā vācā**. Yena samham palapati niratthakam, so **samphappalāpo**. Yā tesam mūlabhūtā cetanāpi pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva ca idha adhippetā.

1. Ārato (Sī, Ka)

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ ito vuttānaṃ santike sutāṃ, tesaṃ, bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātāti** dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamtivā “tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yuttan”ti-ādīni vatvā sandhānaṃ kattā anukattā.

Anuppadātāti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā “tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikametan”ti-ādīni vatvā dalhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**, yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. “Samaggarāmo”tipi Pāli, ayamevettha attho. **Samaggaratoti** samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇimvācaṃ bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpikameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Parassa mammachedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusā vācā**, nelāti elāṃ vuccati doso, nassā elanti nelā, niddosāti attho “nelaṅgo setapachhādo”ti ettha¹ vuttanelāṃ viya. **Kaṇṇasukhāti** byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanāṃ viya kaṇṇasūlāṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopāṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā**. Hadayaṃ gacchati apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**, pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātīpi **porī**, purassa esātīpi **porī**, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. Kālena vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tathaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti

1. Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhesu.

bhūtavādī. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**.

Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassa atthīti **nidhānavatī**, hadaye nidhātabbayuttakaṃ vācaṃ bhāsītāti attho. **Kālenā**ti evarūpim bhāsamānopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī”ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana apekkhitvāva bhāsātīti attho. **Sāpadesanti** sa-upamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsātīti attho. **Atthasamhīanti** anekhipi nayehi vibhajantena pariyādātum asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena sahitattā atthasamhītaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipivā aññaṃ bhāsātīti vuttaṃ hoti. **Catuddosāpagataṃ vācaṃ bhāsātīti** musāvādādīhi catūhi dosehi apagataṃ vācaṃ bhāsati. **Dvattimsāya tiracchānakathāyāti** dvattimsāya saggamokkhānaṃ tiracchānabhūtāya kathāya.

Dasa kathāvattūnīti appicchatādīni dasa vivaṭṭanissitāya kathāya vatthubhūtāni kāraṇāni. **Appicchakathanti** ettha appicchoti icchāviraḥito aniccho nittaṇho. Ettha hi byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravaseso. Na hi khīṇāsavassa aṇumattāpi icchā nāma atthi.

Apicettha atricchatā pāpicchatā mahicchatā appicchatāti ayaṃ bhedo veditabbo—tatha sakalābhe atittassa paralābhapatthanā **atricchatā** nāma, tāya samannāgatassa ekabhājane pakkapūvepi¹ attano patte patite² na supakko viya khuddako viya ca khāyati, sveva pana parassa patte pakkhitto supakko viya mahanto viya ca khāyati. Asantaguṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **pāpicchatā** nāma, sā “idhekacco asaddho samāno saddhoti maṃ jano jānātū”ti-ādinā³ nayena atreva āgatāyeva. Tāya ca samannāgato puggalo kohaṇṇe paṭiṭṭhāti. Santaguṇasambhāvanatā pana

1. Pakkapūvopi (Sī)

2. Pahito (Sī), pakkhitto (Syā)

3. Abhi 2. 364 piṭṭhe.

paṭiggahaṇe ca amattaññutā **mahicchatā** nāma, sāpi “idhekacco saddho samāno saddhoti maṃ jano jānātūti icchati, sīlavā samāno sīlavāti maṃ jano jānātū”ti¹ iminā nayena āgatāyeva. Tāya samannāgato puggalo dussantappayo hoti, vijātamātāpissa cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati—

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Sakaṭena paccaye detu, tayopete atappayā”ti².

Santaguṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññutā **appicchatā** nāma, tāya samannāgato puggalo attani vijjamānampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno “saddhoti maṃ jano jānātū”ti na icchati. Sīlavā. Pavivitto. Bahussuto. Āraddhavīriyo. Samādhisampanno. Paññavā. Khīṇāsavo samāno “khīṇāsavoti maṃ jano jānātū”ti na icchati seyyathāpi **Majjhantikatthero**. Evaṃ appiccho ca pana bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ thāvaram karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti, yathā yathā hi so attano appicchatāya appaṃ gaṇhāti, tathā tathā tassa vatte pasannā manussā bahū denti.

Aparopi catubbidho appiccho paccaya-appiccho dhutaṅga-appiccho pariyatti-appiccho adhigama-appicchoti. Tattha catūsu paccayesu appiccho **paccaya-appiccho**. So dāyakassa vasaṃ jānāti, deyyadhammassa vasaṃ jānāti, attano thāmaṃ jānāti. Yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇeneva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅga-appiccho** nāma. Yo pana bahussutabhāvaṃ na jānāpetukāmo, ayaṃ **pariyatti-appiccho** nāma. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, **ayaṃ adhigama-appiccho** nāma.

1. Abhi 2. 364 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 2. 45; Am-Ṭṭha 1. 57; Abhi-Ṭṭha 2. 455; Udāna-Ṭṭha 206 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

Khīṇāsavo pana atricchataṃ pāpicchataṃ mahicchataṃ pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma. “Āvuso atricchataṃ pāpicchataṃ mahicchataṃ ime dhammā pahātabbāti tesu ādīnavaṃ dassetvā evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabban”ti vadanto appicchakathaṃ katheti nāma.

Santuṭṭhīkathanti—ādisu viṣesatthameva dīpayissāma, yojanā pana vuttanayeneva veditabbā. **Santuṭṭhīkathanti** itarītarapaccayasantosam nissitam katham. So panesa santoso dvādasavidho hoti. Seyyathidaṃ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti tividho. Evaṃ piṇḍapātādisupi.

Tassāyaṃ pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaram labhati sundaram vā asundaram vā. So teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana yo pakatidubbalo vā hoti, ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaram pārupanto kilamati. So sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti. So pattuṇṇacīvarādīnam¹ aññataram mahagghacīvaram, bahūni vā pana cīvarāni labhitvā “idaṃ therānam cirapabbajītānam, idaṃ bahussutānam anurūpaṃ, idaṃ gilānānam, idaṃ appalābhīnam hotū”ti datvā tesam purāṇacīvaram vā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭim katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātam labhati lūkham vā paṇītam vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddham vā byādhiviruddham vā piṇḍapātam labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanam bhuñjitvā samaṇadhammam karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bahuṃ paṇītam

1. Paṭtuṇṇacīvarādīnam (Ka)

piṇḍapātāṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussuta-appalābhīgīlānānaṃ datvā tesāṃ vā sesakaṃ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu senāsanaṃ labhati manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ na domanassaṃ¹ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenāpi yathāladdheneva tussati. Ayamassa senāsane **yathālābhasantoso.** Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā santake sappāyaseṇāsane vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane **yathābalasantoso.**

Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussuta-appalābhīgīlānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso.** Yopi “uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhībhūtassa puna paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavanti”ti paṭisañcikkhitvā tādisaṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati, so taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamulādīsu vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa² senāsane **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati, teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso.** Yo pana telena atthiko phāṇītaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telāṃ gahevā aññadeva vā pariyesitvā ()³ bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso.**

1. Na Paṭighaṃ (Sī, Syā)

2. Ayampissa (Sī)

3. (Tehi) (Sī, Syā)

Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādīpaṇītabhesajjāṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussuta-appalābhīgilānānaṃ datvā tesāṃ ābhatena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmim bhājane catumadhuraṃ ṭhapetvā ekasmim muttahaṛitakaṃ “gaṇha bhante yadicchasi”ti vuccamāno “sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha muttahaṛitakaṃ nāma Buddhādīhi vaṇṇitan”ti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttahaṛitakena bhesajjāṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye **yathāsārūppasantoso**. Imesaṃ pana paccekapaccayesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ santosānaṃ yathāsārūppasantosova aggo. Arahā ekekasmim paccaye imehi tīhipi santuṭṭhova.

Pavivekakathanti pavivekanissitaṃ kathaṃ. Tayo hi vivekā kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma.

Vuttampi hetam—“kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiraṭānaṃ. Cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti¹.

Asaṃsaggakathanti ettha pana savanasāṃsaggo dassanasāṃsaggo samullapanasāṃsaggo sambhogasāṃsaggo kāyasāṃsaggoti pañcavidho saṃsaggo. Tesu idha bhikkhu suṇāti “amukasim gāme vā nigame vā itthī vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ, anāvikatvā hīnāyāvattati. Evaṃ parehi kathiyamānarūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasāṃsaggo** nāma.

1. Khu 7. 122 piṭṭhe.

Idha bhikkhu na heva kho suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthiṃ vā kumāriṃ vā abhirūpaṃ dassaniyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ anāvikatvā hīnāyāvattati. Evaṃ visabhāgarūpaṃ oloketassa pana cakkhuviññānavīthivasena uppannarāgo **dassanasamsaggo** nāma.

Aññamaññaṃ allāpasallāpavasena uppannarāgo pana **samullapanasamsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasamsaggo** nāma. Hatthagghāhādivasena uppannarāgo pana **kāyasamsaggo** nāma. Arahā imehi pañcahi saṃsaggehi catūhipi parisāhi saddhiṃ asaṃsaṭṭho, gāhamuttako ceva saṃsaggamuttako ca. Asaṃsaggassa vaṇṇaṃ bhaṇanto asaṃsaggakathaṃ katheti nāma.

Vīriyārambhakathanti ettha yo paggahitavīriyo paripuṇṇakāyikacetavīriyo hoti, gamane uppannaṃ kilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti, ṭhāne uppannaṃ kilesaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ kilesaṃ sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, daṇḍena¹ kaṇhasappaṃ uppiḷetvā gaṇhanto viya amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca vicarati, tādissassa āradhaviṇṇavasena vaṇṇaṃ bhaṇanto vīriyārambhakathaṃ katheti nāma.

Sīlakathanti-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhīti** vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo. **Paññāti** lokiyalokuttaraññaṃ. **Vimuttīti** arahattaphalavimuttī². **Vimuttiññānadassananti** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇaṇñaṃ. Sīlādīnaṃ guṇaṃ pakāseto sīlādīkathaṃ katheti nāma.

Satipaṭṭhānakathanti-ādīni **saṅgajālamaticca so munītipariyosānāni** pubbe vuttānusārena veditabbāni.

86. **Nirāsattīti** nittaṇho. **Vivekadassī phassesūti** paccuppannesu cakkhusamphassādīsu attādibhāvavivekaṃ passati. **Diṭṭhīsu ca na nīyatīti** dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu kāyaci diṭṭhiyā na nīyati.

1. Mantena (Sī)

2. Ariyaphalavimuttī (Syā)

Vipariṇataṃ vā vatthum na socatī pakatibhāvaṃ jahitvā naṭṭhe kismiñci vatthusmiṃ na sokaṃ āpajjati. **Vipariṇatasmiṃ vāti** vinassamāne vatthumhi.

Cakkhusamphasso cakkhum vatthum katvā cakkhuviññāṇasahajāto phasso cakkhusamphasso. Sesesupi eseva nayo. Ettha ca purimā cakkhupasādādivatthukāva, manosamphasso hadayavatthukopi avatthukopi sabbo catubhūmako phasso. **Adhivacanasamphasso** pariyāyena etassa nāmaṃ hotiyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayam piṭṭhivaṭṭakā hutvā attano sahajātasamphassassa adhivacanasamphasso nāmaṃ karonti.

Paṭighasamphasso nippariyāyena pana paṭighasamphasso nāma pañcadvārikaphasso. Adhivacanasamphasso nāma manodvārikaphasso. **Sukhavedanīyo phasso** sukhavedanāya hito uppādako phasso. Itaradvayepi eseva nayo. **Kusalo phasso** ekavīsaticusalacittasahajāto phasso. **Akusaloti** dvādasa-akusalasahajāto phasso. **Abyākatoti** chappaññāsa-abyākatasahajāto phasso. **Kāmāvacaroti** catupaññāsakāmāvacarasahajāto phasso. **Rūpāvacaroti** kusalādipañcadasarūpāvacarasampayutto. **Arūpāvacaroti** kusalābyākatavasena dvādasa-arūpāvacarasampayutto.

Suññatoti anattānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo suññato, tena sahajāto phasso suññato phasso. Itaradvayepi eseva nayo. **Animittoti** ettha aniccānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo animitto. **Appaṇihitoti** dukkhānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo appaṇihito. **Lokiyoti** loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭo, tasmim pariyāpannabhāvena loke niyuttoti lokiyo, tebhūmako dhammo. **Lokuttaroti** lokato uttaro uttiṇṇoti lokuttaro, loke apariyāpannabhāvenapi lokuttaro. **Attana vāti** attabhāvena vā. **Attaniyena vāti** attāyattena vā.

87. **Patilīnoti** rāgādīnaṃ pahīnattā tato apagato. **Akuhakoti** avimhāpako tīhi kuhanavatthūhi. **Apihālūti** apihanasīlo,

patthanātaṅhāya rahitoti vuttaṃ hoti. **Amaccharīti** pañcamaccheravirahito. **Appagabbhoti** kāyapāgabbhiyādivirahito. **Ajegucchoti** sampannasīlādītāya ajegucchanīyo asecanako manāpo. **Pesuṇeyye ca no yutoti** dvīhi ākārehi upasāṃharitabbe pisuṇakamme ayutto.

Rāgassa pahīnattāti arahattamaggena rāgakilesassa pahīnabhāvena. **Asmimāno pahīno hotīti** asmīti unnatimāno samucchedavasena pahīno hoti.

Tīṇi kuhanavattḥūnīti tīṇi vimhāpanakāraṇāni.

Paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ kuhanavattḥūti ādīsu cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasessa sato pāpicchatāṃ nissāya paṭikkhipanena te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitapasāde¹ ñatvā puna tesaṃ “aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa, sace appamattakampi kiñci paṭiggaṇheyyā”ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti api sakaṭabhārehi² upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ **paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ kuhanavattḥūti** veditabbaṃ. Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhīppāyena katena iriyāpathena vimhāpanaṃ **iriyāpathasaṅkhātāṃ**³ **kuhanavattḥūti** veditabbaṃ. Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ **sāmantajappanasaṅkhātāṃ kuhanavattḥūti** veditabbaṃ.

Katamaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātanti ettha paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātāṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ. **Nimantenti** idha gahapatikā “bhikkhaṃ gaṇhathā”ti bhikkhū nimantenti. Ayameva vā pāṭho. “Nimanteti”ti vā “vadanti”ti vā keci paṭhanti. Tādise nimantāpentī. Nimantenti pāṭhassa sambhavo daṭṭhabbo. **Cīvaraṃ paccakkhātīti** cīvaraṃ paṭikkhipati. **Etaṃ sārappaṃ, yaṃ samaṇoti** yaṃ cīvaradhāraṇaṃ samaṇo karoti, etaṃ sārappaṃ anucchavikaṃ. **Pāpaṇikā vā nantakānīti** āpaṇadvāre patikāni antavirahitāni pilotikāni. **Uccinitvāti** saṃkaḍḍhitvā. **Uñchācariyāyāti** bhikkhācāraṇena. **Piṇḍiyālopenāti** piṇḍaṃ katvā laddhālopena. **Pūtimuttēna vāti**

1. Suppatiṭṭhitasaddhe (Sī, Syā)

2. Asītisakaṭabhārehi (Ka)

3. Iriyāpathasannissitaṃ (Sī, Syā)

gomuttēna vā. **Osadham kareyyāti** bhesajjakiccaṃ kareyya. **Tadupādāyāti** tato paṭṭhāya. **Dhutavādoti** dhutaḡaṇavādī. **Bhiyyo bhiyyo nimantenti** uparūpari nimantenti. **Sammukhībhāvāti** sammukhībhāvena, vijjamaṇatāyāti attho. **Pasavatīti** paṭilabhati. Saddhāya sammukhībhāvena sakkā kātunti “**saddhāya sammukhībhāvā**”ti-ādimāha. Deyyadhammā sulabhā dakkhiṇeyyā ca, saddhā pana dullabhā. Puthujjanassa hi saddhā athāvarā, padavāre padavāre nānā hoti. Tenevassa Mahāmogallānasadisopi aggasāvako pāṭibhogo bhavituṃ asakkonto āha “dvinnaṃ kho nesaṃ āvuso dhammaṇaṃ pāṭibhogo bhogaṇaṇca jīvitassa ca, saddhāya pana tvaṃ pāṭibhogo”ti.

Evam tumhe puññaena paribāhirā bhavissathāti ettha **puññaenāti** nissakkatthe karaṇavacanaṃ. Puññaato parihīnā parammukhā bhavissatha. **Bhākuṭikāti** mukhānaṃ padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena¹ bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasaṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ silamassāti **bhākuṭiko**, bhākuṭikassa bhāvo **bhākuṭiyam**. **Kuhanāti** vimhāpanā. Kuhassa āyanā **kuhāyanā**. Kuhitassa bhāvo **kuhitattam**.

Pāpicchoti asantaḡaṇadīpanakāmo. **Ichhāpakatoti** icchāya-apakato, upaddutoti attho. **Sambhāvanādhippāyoti** bahumānajjhāsayo. **Gamaṇam saṅṭhapeti**ti abhikkamādigamaṇaṃ abhisāṅkharoti, pāsādikabhāvaṃ karotīti vuttaṃ hoti. Itaresupi eseva nayo. **Paṇidhāya gacchatīti** patthanaṃ ṭhapetvā gacchati. Sesaṇsupi eseva nayo. **Samāhito viya gacchatīti** upacārapatto viya gacchati. Sesaṇsupi eseva nayo.

Āpāthakajjhāyīva hotīti sammukhā āgataṇaṃ maṇussaṇaṃ jhānaṃ samāpajjanto viya santabhāvaṃ dasseti. **Iriyāpathassāti** catu-iriyaṇpathassa. **Āṭhapanāti** ādiṭṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanāti** ṭhapanākāro. **Saṅṭhapanāti** abhisāṅkharāṇaṃ, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Ariyadhammasannissitanti** lokuttaraḡadhammapaṭibaddham. **Kuñcikanti** avāpuraṇaṃ. **Mittāti** sinehavanto. **Sandiṭṭhāti** diṭṭhamattā. **Sambhattāti** dalhamittā. **Uddaṇḡeti** eko patissayaviseso.

1. Padhānaparimathitabhāvadassanena (Si)

Korajikakorajikoti saṅkocasaṅkocako, atisaṅkocakoti vuttaṃ hoti. “Koracakakoracako”¹ ti vā pāṭho. **Bhākuṭikabhākuṭikoti** ativiya mukhasaṅkocanasīlo. **Kuhakakuhakoti** ativiya vimhāpako. **Lapakalapakoti** ativiya sallāpako. **Mukhasambhāvīkoti** attano mukhavasena aññehi saha sambhāvīko, appitacittoti eke. **Santānanti** kilesasantatāya santānaṃ. **Samāpattīnanti** samāpajjitabbānaṃ. **Gambhīranti** ninnapatiṭṭhānaṃ². **Gūḷhanti** dassetuṃ dukkhaṃ. **Nipūnanti** sukhumanā. **Paṭicchannanti** padatthena duppaṭivijjhādhippāyaṃ. **Lokuttaranti** dhammādīpakaṃ. **Suññatāpaṭisaññuttanti** nibbānapaṭisaññuttaṃ. Atha vā **lokuttarasuññatāpaṭisaññuttanti** lokuttaradhammabhūtanibbānapaṭisaññuttaṃ.

Kāyikaṃ pāgabbhiyanti kāye bhavaṃ kāyikaṃ. Vācasikacetasikesupi eseva nayo. **Acittikārakatoti** bahumānakiriyarahito. **Anupāhanānaṃ caṅkamantānanti** upāhanavirahitānaṃ caṅkamantānaṃ samīpe, anādare vā sāmivacanaṃ. **Sa-upāhanoti** upāhanārūḷho hutvā caṅkamati. **Nīce caṅkame caṅkamantānanti** akataparicchedāya bhūmiyā caṅkamante paricchedaṃ katvā vālukaṃ ākiritvā ālambanaṃ yojetvā katacaṅkame nīcepi caṅkame caṅkamante. **Ucce caṅkame caṅkamati** ti iṭṭhakacayanasampanne vedikāparikkhitte ucce caṅkame caṅkamati. Sace pākāraparikkhitto hoti dvārakoṭṭhakayutto, pabbatantaravanantarabhūmantarassa vā suppaṭicchanno, tādise caṅkame caṅkamituṃ vaṭṭati, appaṭicchannepi upacāraṃ muñcivā vaṭṭati. **Ghaṭṭayantopi tiṭṭhatī** atisamīpe tiṭṭhati. **Puratopi tiṭṭhatī** puratthimatopi tiṭṭhati. **Ṭhitakopi bhaṇatī** khāṇuko viya anonamivā bhaṇati. **Bāhāvikkhepakoti** bāhuṃ khipitvā khipitvā bhaṇati.

Anupakhajjāti sabbesaṃ nisinnaṭṭhānaṃ pavisitvā. **Navepi bhikkhū āsanena paṭibāhatī** attano pattāsane anisīditvā pure vā pacchā vā pavisanto āsanena paṭibāhati nāma.

Anāpucchampi kaṭṭhaṃ pakkhipatī anāpucchitvā anapaloketvā aggimhi dāruṃ khipati. **Dvāraṃ pidahatī** jantāghare pidahati.

1. Korāñjakakoti vā (Sī), korajakoti vā (Syā)

2. Chinnapatiṭṭhaṃ (Syā)

Otaratīti udakatitthaṃ pavisati. **Nhāyatī**ti sarīraṃ sineheti. **Uttaratī**ti udakatitthato tīraṃ uggacchati.

Vokkammāpīti atikkamivāpi. **Ovarakānī**ti gabbhe patiṭṭhitasayanagharāni¹.

Gūlhānīti paṭicchannāni. **Paṭicchannānī**ti aññehi paṭicchāditāni.

Anajjhīṭṭho vāti therehi “dhammaṃ bhaṇāhī”ti anāṇatto anāyācīto ca.

Pāpadhammoti lāmakadhammo. **Asucisaṅkassarasamācāro**ti aññehi “ayaṃ dussīlo”ti saṅkāya saritabbo ācāro saṃyogo etassāti asucisaṅkassarasamācāro. Saṅkassarasamācāroti sakāraṃ saṃyogaṃ katvāpi paṭhanti. **Paṭicchannakammantoti** paṭicchāditakāyavacīkammanto.

Assamaṇoti na samaṇo. **Samaṇapaṭiññoti** “ahaṃ samaṇo”ti paṭijānanto.

Abrahmacārīti seṭṭhacariyā virahito. **Brahmacāripaṭiññoti** vuttapaṭipakkho.

Antopūṭiti abbhantare kusaladhammavirahitattā antopūṭibhāvamāpanno.

Avassutoti rāgena tinto. **Kasambujātoti** saṅkārasabhāvo.

Ācāragocarasampannoti ettha bhikkhu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samīñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro. Evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti. Tattha katamo **upanissayagocaro?** Dasakathāvattthugunaṣasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, suttaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vadḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vadḍhati. Ayaṃ vuccati upanissayagocaro.

1. Gabbhapaṭiṃḍitasayanagharāni (Syā)

Katamo **ārakkhagocaro**? Idha bhikkhu antaragharaṃ pavittṭho vīthim paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī susaṃvuto gacchati, na hatthim olokeno, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokeno, na uddhaṃ ullokeno, na adho olokeno, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati. Ayaṃ vuccati ārakkhagocaro.

Katamo **upanibandhagocaro**? Cattāro satipaṭṭhānā yattha cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetam Bhagavatā “ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”¹, ayaṃ vuccati upanibandhagocaroti. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena upeto -pa-samannāgato. Tenapi vuccati ācāragocarasampannoti.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti aṇupamāṇesu asaṅcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhati. Ettha ca “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”^{ti} ettāvata ca puggalādhiṭṭhānāya desanāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dassitaṃ. “Ācāragocarasampanno”^{ti}-ādi pana sabbaṃ yathāpaṭipannassa taṃ sīlaṃ sampajjati, taṃ paṭipattim dassetuṃ vuttanti veditabbaṃ.

88. **Sātiyesu anassāvīti** sātavattḥūsu kāmaguṇesu taṇhāsanthavavirahito. **Sanḥoti** saṇhehi kāyakammādīhi samannāgato. **Paṭibhānavāti** pariyattiparipucchādhigamapaṭibhānehi samannāgato. **Na saddhoti** sāmāṃ adhigatadhammaṃ na kassaci saddahati. **Na virajjatīti** khayā rāgassa virattattā idāni na virajjati.

Yesam esāti yesam puggalānaṃ sātavattḥūsu kāmaguṇesu icchā taṇhā. **Appahīnāti** santhavasampayuttā taṇhā arahattamaggena appahīnā. **Tesam cakkhuto rūpataṇhā savatīti** etesaṃ cakkhudvārato pavattajavanavīthisampayuttā rūpārammaṇā taṇhā uppajjati. **Āsavatīti** okāsato yāva bhavaggā dhammato yāva gotrabhū savati. **Sandatīti** nadīsotaṃ viya adhomukhaṃ sandati. **Pavattatīti** punappunam

1. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

uppattivāsena pavattati. Sesadvāresupi eseva nayo. Sukkapakkhe vuttavipariyāyena taṅhā arahattamaggena suppahīnā. Tesam cakkhuto rūpataṅhā na savati.

Sanhena kāyakammena samannāgatoti aphaṛusena mudunā kāyakammena samaṅgībhūto ekībhūto. **Vacīkammā**dīsupi eseva nayo. **Sanhehi satipaṭṭhānehīti**-ādīsū satipaṭṭhānādayo lokiyalokuttaramissakā. Pariyāpuṇana-atthādi paripucchālokīyalokuttaradhammādhigamavasena sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamattā tisso paṭibhānappabhedasaṅkhātā paññā yassa atthi, so **paṭibhānavā**. **Tassa pariyaṭṭim nissāya paṭibhāyatīti** tassa puggalassa pariyaṭṭanam allīyivā nāṇam jāyati nāṇam abhimukham hoti. **Cattāro sati paṭṭhānāti** sattatimsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttaramissakavasena vuttā. Maggaphalāni nibbattitalokuttaravasena. Catasso paṭisambhidāyo cha ca abhiññāyo vimokkhanikavasena vuttāti nātabbā.

Tattha **catasso paṭisambhidāyoti** cattāro nāṇappabhedāti attho. Iddhividhādi-āsavakkhayapariyosānāni adhikāni cha nāṇāni. **Tassāti** parassa¹, attho paṭibhāyatīti sambandho. **Atthoti** saṅkhepato hetuphalam. Tañhi yasmā hetu-anusārena arīyati adhigamīyati pāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṅkiñci paccayuppannam nibbānam bhāsitattho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā, tam attham paccavekkhantassa so attho pabhedato nāto pākaṭo hoti. **Dhammoti** saṅkhepato paccayo. So hi yasmā tam tam vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitam kusalam akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā, tam dhammam paccavekkhantassa so dhammo pabhedato nāto pākaṭo hoti, tasmim atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhicārī vohāro, tassa abhilāpe bhāsane udīraṇe tam lapitam bhāsitam udīritam sabhāvaniruttisaddam ārammaṇam katvā paccavekkhantassa sā nirutti nātā pākaṭā hoti.

1. Tassāti padassa (Si)

Ettha **atthe ñāte attho paṭibhāyatī**ti idāni tassa saddaṃ āharitvā vuttappabhede atthe pākaṭibhūte vuttappabhedo attho tassa puggalassa paṭibhāyati ñāṇābhimukho hoti. **Dhamme ñāte dhammo paṭibhāyatī**ti vuttappabhede dhamme pākaṭibhūte vuttappabhedo dhammo paṭibhāyati. **Niruttiyā ñātāya nirutti paṭibhāyatī**ti vuttappabhedāya niruttiyā pākaṭāya vuttappabhedā nirutti paṭibhāyati. **Imesu tīsu ñāṇesu ñāṇanti** atthadhammaniruttīsu imesu tīsu sabbatthakañāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tesu tīsu ñāṇesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ, yathāvuttesu vā tesu tīsu ñāṇesu gocarakiccādivasena vitthāragataṃ¹ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. **Imāya paṭibhānapaṭisambhidāyā**ti imāya vuttappakārāya yathāvuttavitthārapaññāya upeto hoti. **So vuccati paṭibhānavā**ti nigamento āha. **Yassa pariyatti natthī**ti pariyatti nāma Buddhavacanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa puggalassa evarūpā pariyatti natthi. **Paripucchā natthī**ti paripucchā nāma Pāli-aṭṭhakathādisu gaṇṭhipada-atthapadavinicchayakathā. Uggahitapāli-ādīsu hi atthaṃ kathentassa paṭisambhidā visadā honti. **Adhigamo natthī**ti adhigamo nāma arahattappatti. Arahattaṃ hi pattassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa vuttappakārā tividhā sampatti natthi. **Kim tassa paṭibhāyissatī**ti kena kāraṇena tassa puggalassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ upaṭṭhahissati.

Sāmanti sayameva. **Sayaṃ abhiññānti** sayameva tena ñāṇena avagamitaṃ. **Attapaccakkhaṃ dhammanti** attanā paṭivijjhitaṃ paccavekkhitaṃ dhammaṃ. **Na kassaci saddahatī**ti attapaccakkhatāya paresaṃ na saddahatī, saddhāya na gacchati. **Avijjāpaccayā saṅkhārā**ti-ādikaṃ dvādasapadikapaccayākāradassanavasena vuttaṃ. **Avijjānirodhā**ti-ādāyo saṃsāranivattim sandhāya vuttā. **Idaṃ dukkhanti**-ādi saccadassanavasena. **Ime āsavā**ti-ādāyo aparena pariyāyena kilesavasena paccayadassanavasena. **Ime dhammā abhiññeyyā**ti-ādāyo abhiññeyyapariññeyyapahātabbābhāvetabbasacchikātabbadhammānaṃ dassanavasena. **Channaṃ phassāyatanā**nti-ādāyo phassāyatanānaṃ uppattiṅca atthaṅgamaṅca assādaṅca uppaddavaṅca nissaraṅca dassanavasena. **Pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ** pañcaviśatividhena udayaṅca vāyaṅca, tesu

1. Vitthārato (Ka)

chandarāgavasena assādañca, tesam vipariṇāmaṃ ādīnavañca, nissaraṇasaṅkhātaṃ nibbānañca. **Catunnaṃ mahābhūtānaṃ** avijjādisamudayañca, avijjādinirodhe atthaṅgamañca evamādidassanavasena vuttā. Ete dhammā tattha tattha vuttanayena veditabbā.

Amatogadhanti natthi etassa maraṇasaṅkhātaṃ matanti amataṃ. Kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amataṃ. Tasmim̐ ninnatāya **amatogadham̐**. **Amataparāyananti**¹ vuttappakāraṃ amataṃ paraṃ ayanam̐ gati patiṭṭhā assāti amataparāyanam̐. **Amatapariyosānanti** taṃ amataṃ saṃsārassa niṭṭhābhūtattā pariyosānamassāti amatapariyosānam̐.

89. **Lābhakamyā na sikkhatī** lābhapatthanāya suttantādīni na sikkhati. **Aviruddho ca taṇhāya, rasesu nānugijjhatī** virodhābhāvena ca aviruddho hutvā taṇhāya mūlarasādīsu gedham̐ nāpajjati.

Kena nu khoti lābhapatthanāya kāraṇacintane pihassa pariyesane nipāto. **Lābhābhiniḃbattiyāti** catunnaṃ paccayānaṃ visesena uppattiyā. **Lābham̐ paripācentoti** paccaye paripācayanto.

Attadamatthāyāti vipassanāsampayuttāya paññāya attano damanatthāya. **Attasamatthāyāti** samādhisampayuttāya paññāya attano samādhānatthāya. **Attapariniḃbāpanatthāyāti** duvidhenāpi nāṇena attano anupādāpariniḃbānatthāya. Vuttañhetam̐ “anupādāpariniḃbānattham̐ kho āvuso Bhagavati brahmacariyam̐ vussatī”². **Appicchaññeva nissāyāti** ettha paccaya-appiccho adhigama-appiccho pariyatti-appiccho dhutaṅga-appicchoti cattāro appicchā, tesam̐ nānattaṃ heṭṭhā vitthāritam̐ eva, taṃ appiccham̐ alliyitvā. **Santuṭṭhiññevāti** catūsu paccayesu ca tividham̐ santosam̐ alliyitvā, etesam̐ vibhāgo heṭṭhā vitthāritoyeva. **Sallekhaññevāti** kilesalekhanam̐. **Idamatthitaññevāti** imehi kusaladhammehi atthi idamatthi, tassa bhāvo idamatthitā, taṃ idamatthitam̐yeva nissāya alliyitvā.

Rasoti niddesassa uddesapadam̐. **Mūlarasoti** yaṃkiñci mūlam̐ paṭiccanibbattaraso. **Khandharasādīsupi** eseva nayo. **Ambilanti** takkambilādi.

1. Amataparāyaṇanti (Sī)

2. Ma 1. 204 piṭṭhe.

Madhuranti ekantato gosappi-ādi. Madhu pana kasāvayuttaṃ ciranikkhittaṃ kasāvaṃ hoti, phāṇitaṃ khāriyuttaṃ ciranikkhittaṃ khāriyaṃ hoti. Sappi pana ciranikkhittaṃ vaṇṇagandhe jahantampi rasaṃ na jahatīti tadeva ekantamadhuraṃ. **Tittakanti** nimbapaṇṇādi. **Kaṭukanti** siṅgiveramaricādi. **Loṇikanti** sāmuddikaloṇādi. **Khārikanti** vātingaṇakaḷirādi¹. **Lambikanti**² padarāmalaka kapiṭṭha sālavādi. **Kasāvanti** harītakādi. Ime sabbepi rasā vatthivasena vuttā. Taṃtaṃvatthuko panettha raso ca ambulādīni nāmehi vuttoti veditabbo. **Sādūti** iṭṭharaso. **Asādūti** aniṭṭharaso. Iminā padadvayena sabbopi raso pariyādinno. **Sītanti** sītaraso. **Uṇhanti** uṇharaso. Evamayam³ mūlarasādinā bhedenā bhinnopi raso lakkhaṇādīhi abhinnoyeva. Sabbopi hesa jivhāpaṭiḥanaṇalakkhaṇo, jivhāvīṇṇāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. **Te jivhaggena rasaggānīti** ete samaṇabrāhmaṇā pasādajivhaggena uttamarasāni. **Pariyesantīti** gavesamānā. **Āhiṇḍantīti** tattha tattha vicaranti. **Te ambulāṃ labhitvā anambulāṃ pariyesantīti** takkādi-ambulāṃ laddhā anambulāṃ gavesanti. Evaṃ sabbam parivattetvā parivattetvā yojitam.

Paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāretīti paṭisaṅkhānapaññāya⁴ jānitvā upāyena āhāraṃ āhāreti. Idāni upāyaṃ dassetuṃ “**neva davāyā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **neva davāyāti** davatthāya na āhāreti. Tattha naṭalaṅghakādayo davatthāya āhārenti nāma. Yañhi bhojanam bhuttassa naccagītakabbasilokasaṅkhāto davo atirekatarena paṭibhāti, taṃ bhojanam adhammena visamena pariyesitvā te āhārenti. Ayaṃ pana bhikkhu na evamāhāreti.

Na madāyāti mānamadapurisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rājarājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma. Te hi attano mānamadapurisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya piṇḍarasabhojanādīni paṇītabhojanāni bhuñjanti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ nāhāreti.

1. Vātinganakampillakādi (Sī)

2. Lapilanti pīlava kapiṭṭha sālavādi (Sī)

3. Evamassa (Ka)

4. Paṭisaṅkhāya paññāya (Ka)

Na maṇḍanāyāti sarīramaṇḍanatthāya na āhāreti. Tattha rūpūpajīviniyo mātuḡāmā antepurikādayo ca sappiphāṇitādīni pivanti, siniddhamudumaddavabhojanam āhārenti. Evaṃ no āṅgalaṭṭhi¹ susaṅṭhitā bhavissati, sarīre chavivaṇṇo pasanno bhavissatīti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na vibhūsanāyāti sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti. Tattha nibbuddhamallamuṭṭhikamallaceṭakādayo susiniddhehi macchamaṃsādīhi sarīram pīṇenti “evaṃ no maṃsam ussadam bhavissati pahārasahanatthāyā”ti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti.

Yāvadevāti āhārāharaṇapayojanassa paricchedaniyamadassanam. **Imassa kāyassa ṭhītiyāti** imassa catumahābhūtikassa karajakāyassa ṭhapanatthāya āhāreti, idamassa āhārāharaṇe payojananti attho. **Yāpanāyāti** jīvitindriyayāpanatthāya āhāreti. **Vihimsūparatīyāti** vihimsā nāma abhuttapaccayā uppajjanakakhuddā², tassā uparatīyā vūpasamanatthāya āhāreti. **Brahmacariyānuggahāyāti** brahmacariyam nāma tisso sikkhā sakalasāsanam, tassa anuggaṇhatthāya āhāreti.

Itīti upāyanidassanam, iminā upāyenāti attho. **Purāṇaṅca vedanam paṭihanikhāmīti** purāṇavedanam nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā, tam paṭihanissāmīti āhāreti. **Navāṅca vedanam na uppādessāmīti** navavedanā nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā, na tam uppādessāmīti āhāreti. Atha vā navavedanā nāma bhuttapaccayā na uppajjanakavedanā³, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva āhāreti.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me bhavissati. **Anavajjatā cāti** ettha atthi sāvajjam, atthi anavajjam. Tattha adhammikapariyesanā adhammikapaṭiggahaṇam adhammena paribhogoti idam sāvajjam nāma. Dhammena pana pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanam anavajjam nāma. Ekacco anavajjeyeva⁴ sāvajjam karoti, “laddham me”ti katvā

1. Aṅgalaṭṭhi (Syā) aṅgasandhi (Ka)

3. Bhuttapaccayena uppajjanakavedanā (Sī, Ka)

2. Khudā (Sī)

4. Anavajjamyeva (Sī, Ka)

pamaṇātikkantaṃ, taṃ jīrāpetuṃ asakkonto uddhaṃviracana-adhoviṛecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanādīsu ussukkaṃ āpajjanti, “kiṃ idan”ti vutte “asukassa nāma udaraṃ uddhumātan”ti-ādiṃ vadanti. “Esa niccakālampi evaṃ pakatikoyeva, attano kucchippamaṇaṃ nāma na jānāti”ti nindanti garahanti. Ayam anavajjeyeva sāvajjaṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā “anavajjatā ca me bhavissati”ti āhāreti.

Phāsuvihāro cāti etthāpi atthi phāsuvihāro, atthi na phāsuvihāro. Tattha āharahatthako alaṃsāṭako tatravaṭṭako kākamāsako bhuttavamitakoti imesaṃ pañcannaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanaṃ na phāsuvihāro nāma. Etesu hi **āharahatthako** nāma bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya uṭṭhātuṃ asakkonto “āhara hatthan”ti vadati. **Alaṃsāṭako** nāma accuddhumātakucchitāya uṭṭhitopi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti. **Tatravaṭṭako** nāma uṭṭhātuṃ asakkonto tatteva parivaṭṭati. **Kākamāsako** nāma yathā kākehi āmasituṃ sakkoti, evaṃ yāva mukhadvārā āhāreti. **Bhuttavamitako** nāma mukhena sandhāretuṃ asakkonto tattheva vamaṭi. Evaṃ akatvā “phāsuvihāro ca me bhavissati”ti āhāreti. Phāsuvihāro nāma catūhi pañcahi ālopehi unūdaratā. Ettakaṃ hi bhuñjitvā pānīyaṃ pivato cattāro iriyāpathā sukkena pavattanti. Tasmā Dhammasenāpati evamāha—

“Cattāro pañca ālope, abhuvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti¹.

Imasmim pana ṭhāne aṅgaṇi samodhānetabbāni. Neva davāyāti hi ekaṃ aṅgaṃ, na madāyāti ekaṃ, na maṇḍanāyāti ekaṃ, na vibhūsanāyāti ekaṃ, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyāti ekaṃ, vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyāti ekaṃ, iti purāṇaṅca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navaṅca vedanaṃ na uppādessāmīti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatīti ekaṃ aṅgaṃ, anavajjatā ca phāsuvihāro cāti ayamettha bhojanānisaṃso.

1. Khu 2. 343; Khu 11. 392 piṭṭhesu.

Mahāśivatto panāha “heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbānī”ti. Tattha yāvadeva imassa kāyassa ṭhītiyāti ekaṃ aṅgaṃ, yāpanāyāti ekaṃ, vihiṃsūparatīyāti ekaṃ, brahmacariyānuggahāyāti ekaṃ, iti purāṇaṅca vedanaṃ paṭihaṅkhāmīti ekaṃ, navaṅca vedanaṃ na uppādessāmīti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatīti ekaṃ, anavajjatā cāti ekaṃ, phāsuvihāro pana bhojanānisamsoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti.

90. Upekkhakoti chaḷaṅgupekkhāya samannāgato. **Satoti** kāyānupassanādisatiyutto.

Upekkhakoti chaḷaṅgupekkhāya samannāgatoti ettha chaḷaṅgupekkhādhammo nāma koti? Nāṇādayo. “Nāṇan”ti vutte kiriyato cattāri nāṇasampayuttāni labbhanti, “satatavihāro”ti¹ vutte aṭṭha mahācittāni labbhanti, “rajjanadussanaṃ natthī”ti vutte dasa cittāni labbhanti. Somanassaṃ āsevanavasena labbhati. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu—cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittampi na passati acakkhukattā. Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena pana pasādavatthukena cittaena passati. Īdisesu pana ṭhānesu “dhanunā vijjhatī”ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho.

Neva sumano hotīti lobhuppattivasena chandarāguppattivasena somanasso na hoti. **Na dummanoti** paṭighuppattivasena duṭṭhacitto na hoti. **Upekkhakoti** upapattito ikkhako hoti, apakkhapatito hutvā iriyāpathaṃ pavatteti. **Sato sampajānoti** satimā nāṇasampanno. **Manāpaṃ nābhigijjhatīti** manavaḍḍhanakaṃ iṭṭhārammaṇaṃ nābhigijjhati na pattheti. **Nābhihamsatīti** na tussati. **Na rāgaṃ janetīti** tattha tattha rañjanaṃ na uppādeti. **Tassa ṭhitova kāyo hotīti** tassa khīṇāsavassa cakkhādīkāyo kampārahittatā ṭhito niccalo hoti. **Amanāpanti**

1. Santavīhāroti (Sī)

aniṭṭhārammaṇaṃ. **Na maṅku hotīti** domanassito na hoti. **Appatiṭṭhitacittoti** kodhavasena ṭhitamano na hoti. **Alīnamanasoti** alīnacitto.

Abyāpannacetasoti byāpādarahitacitto.

Rajanīye na rajjatīti rajanīyasmiṃ vatthusmiṃ na rāgaṃ uppādeti.
Dussanīye na dussatīti dosuppāde vatthusmiṃ na dosaṃ uppādeti.
Mohanīye na muyhatīti mohanīyasmiṃ vatthusmiṃ na moham uppādeti.
Kopanīye na kuppātīti kodhanīyasmiṃ vatthusmiṃ na calati. **Madanīye na majjatīti** madanīyasmiṃ vatthusmiṃ na saṃsīdati. **Kilesanīye na kilissatīti** upatapanīyasmiṃ vatthusmiṃ na upatappati. **Diṭṭhe diṭṭhamattoti** rūpārammaṇe cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamatto. **Sute sutamattoti** saddāyatane sotaviññāṇena sute sutamatto. **Mute mutamattoti** ghānajiṃhākāyaviññāṇena pāpuṇitvā gahite gahitamatto. **Viññāte viññātamattoti** manoviññāṇena ñāte ñātamatto. **Diṭṭhe na limpatīti** cakkhuviññāṇana diṭṭhe rūpārammaṇe taṇhādīṭṭhilepena na limpati. **Diṭṭhe anūpayoti** rūpārammaṇe nittaṇho hoti. **Anapāyoti** apaduṭṭhacitto.

Samvijjatīti labbhati. **Passatīti** oloketi. **Chandarāgoti** sineho.
Rūpārāmani rūpaṃ ārāmaṃ assāti rūpārāmaṃ. Rūpe ratanti **rūparataṃ**.
Rūpe santuṭṭhīti **rūpasammuditaṃ**.

Dantaṃ nayanti samitinti uyyānakīlāmaṇḍalādīsu mahājanamajjham gacchantā dantameva goṇajātīm vā assajātīm vā yāne yojetvā nayanti. **Rājāti** tathārūpāneva ṭhānāni gacchanto rājāpi dantameva abhiruhati. **Manussesūti** manussesupi catūhi ariyamaggehi danto nibbisevanova seṭṭho. **Yo'ti vākyanti** yo evarūpaṃ atikkamavacanaṃ punappunaṃ vuccamānampi titikkhati na paṭipphandati¹ na vihaññati, evarūpo danto seṭṭhoti attho.

Assatarāti vaḷavāya gadrabhena jātā. **Ājānīyāti** yaṃ assadammasārathi kāraṇaṃ kāreti, tassa khippaṃ jānanasamatthā. **Sindhavāti** sindhavaraṭṭhe jātā assā. **Mahānāgāti** kuñjarasaṅkhātā mahāhatthino.

1. Na paṭippharati (Sī, Syā)

Attadantoti ete assatarā vā ājānīyā vā sindhavā vā kuñjarā vā varā dantā, na adantā¹. Yo pana catumaggasaṅkhātena attadantena dantatāya attadanto nibbisevano, ayaṃ tatopi varam, sabbehipi etehi uttaritaroti attho.

Na hi etehi yānehīti yāni etāni hatthiyānādiyānāni, na hi etehi yānehi koci puggalo supinantenapi agatapubbattā “**agatan**”ti saṅkhātaṃ nibbānadisaṃ, taṃ ṭhānaṃ gaccheyya. Yathā pubbabhāge indriyadameṇa **dantena** aparabhāge ariyamaggabhāvanāya **sudantena danto** nibbisevano sappañño puggalo taṃ agatapubbaṃ disaṃ gacchati, dantabhūmiṃ pāpuṇāti. Tasmā attadamanameva varanti attho.

Vidhāsu na vikampantīti seyyassa seyyohamasmīti-ādīsu mānavidhāsu na calanti nappavedhanti². **Vippamuttā punabbhavāti** punabbhavapaṭisandhiyā punappunaṃ uppattito suṭṭhu muttā muñcitvā ṭhitā. **Dantabhūmimanuppattāti** ekantadamaṇaṃ arahattaphalabhūmiṃ pāpuṇitvā ṭhitā. **Te loke vijitāvinoti** te arahanto sattaloke vijitavijayā vijitavanto nāma honti.

Yasmā ca bhāvitindriyo nibbhayo nibbikāro danto hoti, tasmā tamatthaṃ dassento “**yassindriyāni**”ti gāthamāha. Tassattho—**yassa** cakkhādāni **chaḷindriyāni** gocarabhāvanāya aniccādītilakkaṇaṃ āropetvā vāsanābhāvanāya satisampajaññagandhaṃ³ gāhāpetvā **bhāvitāni**, tāni ca kho **ajjhatta**gocarabhāvanāya, evaṃ pana **bahiddhā ca sabbaloketi** yattha yattha indriyānaṃ vekallatā vekallato vā sambhavo, tattha nābhijjhādivasena **bhāvitāni**ti evaṃ **nibbijjha** ṇatvā paṭivijjhivā **imaṃ paraṅca lokam** sakasantatikhandhalokaṃ parasantatikhandhalokaṅca dantamaraṇaṃ maritukāmo **kālam kaṅkhati**, jīvitakkhayakālam āgāmeti patimāneti, na bhāyati maraṇassa. Yathāha—

“Maraṇe me bhayaṃ natthi, nikanti natthi jīvite⁴.

Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ.

Kālaṅca patimānemi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti⁵.

1. Dantāvaratarā attadantā (Dhammapada-Ṭṭha 2. 309 piṭṭhe passitabbaṃ)

2. Vedhenti (Ka) 3. Gabbhaṃ (Ka) 4. Khu 2. 224 piṭṭhe Theragāthāyaṃ.

5. Khu 2. 307, 314, 345; Khu 11. 45 piṭṭhādīsu thokaṃ visadisāṃ.

Bhāvito sa dantoti evaṃ bhāvitindriyo so danto.

91. **Nissayathāti**¹ taṇhādiṭṭhinissayā. **Ñatvā dhammanti** aniccādihi ākārehi dhammā jānitvā. **Anissitoti** evaṃ tehi nissayehi anissito. Tena aññatra dhammañāṇā nitthi nissayānaṃ abhāvoti dīpeti. **Bhavāya vibhavāya vāti** sassatāya ucchedāya vā. Imissā gāthāya niddeso uttāno.

92. **Taṃ brūmi upasantoti** taṃ evarūpaṃ ekekagāthāya vuttam upasantoti kathemi. **Atarī so visattikanti** so imam visatādibhāvena visattikāsankhātam mahātaṇham atari.

Attano diṭṭhiyā rāgo abhijjhākāyaganthoti sayam gahitadiṭṭhiyā rañjanasankhāto rāgo abhijjhākāyagantho. **Paravādesu āghāto appaccayoti** paresam vādapaṭivādesu kopo ca atuṭṭhākāro ca byāpādo kāyagantho. **Attano sīlam vā vatam vāti** sayam gahitamethunaviratisankhātam sīlam vā govatādivatam vā. **Sīlabbatam vāti** tadubhayam vā. **Parāmāsoti**² iminā suddhīti-ādivasena parato āmasati. **Attano diṭṭhi idamsaccābhiniveso kāyaganthoti** sayam gahitadiṭṭhim “idameva saccam moghamaññan”³ti³ ayoniso abhiniveso idamsaccābhiniveso kāyagantho. **Ganthā tassa na vijjantīti** tassa khīṇāsavassa dve diṭṭhiganthā sotāpattimaggena na santi. Byāpādo kāyagantho anāgāmimaggena. Abhijjhākāyagantho arahattamaggena.

93. Idāni tameva upasantam pasamsanto āha “**na tassa puttā**”³ti evamādi. Tattha puttā atrajādayo cattāro. Ettha ca puttapariggahādayo puttādināmena vuttāti veditabbā. Te hissa na vijjanti, tesam vā abhāvena puttādayo na vijjantīti. **Attāti** “attā atthī”³ti gahitā sassatadiṭṭhi natthi. **Nirattāti** “ucchijjatī”³ti gahitā ucchedadiṭṭhi.

1. Nissayanāti (Ka)

2. Parāmasatīti (Sī, Syā)

3. Khu 1. 158; Ma 3. 22, 253 piṭṭhādīsu.

Natthīti gahetabbaṃ natthi. **Muñcitabbaṃ natthīti** mocetabbaṃ natthi.
Yassa natthi gahitanti yassa puggalassa taṇhādīṭṭhivasena gahitaṃ na vijjati.
Tassa natthi muñcitabbanti tassa puggalassa muñcitabbaṃ na vijjati.
Gāhamuñcanasamatikkantoti gahaṇaṅca mocanaṅca vītivatto.
Vuddhiparihānivītivattoti vuḍḍhiṅca hāniṅca atikkanto.

94. **Yena naṃ vajjuṃ puthujjanā, atho samaṇabrāhmaṇā**ti yena taṃ
rāgādinā vajjena puthujjanā sabbepi devamanussā itova bahiddhā
samaṇabrāhmaṇā ca rattoti vā duṭṭhoti vā vadeyyuṃ. **Taṃ tassa**
apurakkhatanti taṃ rāgādivajjaṃ tassa arahato apurakkhataṃ. **Tasmā**
vādesu ne’jatīti taṅkāraṇā nindāvacaṇesu na kampaṭi.

Ne’jatīti niddesassa uddesapadaṃ. **Na iñjatīti** calanaṃ na karoti. **Na**
calatīti na tattha namati. **Na vedhatīti** kampaṭuṃ asakkuṇeyyatāya na
phandati. **Nappavedhatīti** na kampaṭi. **Na sampavedhatīti** na parivattati.

95. **Na ussesu vadateti** visiṭṭhesu attānaṃ antokatvā “ahaṃ visiṭṭho”ti
atimānavasena na vadati. Esa nayo itaresu dvīsu. **Kappaṃ ne’ti akappiyoti**
so evarūpo duvidhampi kappaṃ na eti. Kasmā? Yasmā akappiyo,
pahīnakappoti vuttaṃ hoti. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova.

96. **Sakanti** mayhanti pariggahitaṃ. **Asatā ca na socatīti** avijjamānādīnā
asatā ca na socati. **Dhammesu ca na gacchatīti** sabbadhammesu
chandādivasena na gacchati. **Sa ve santoti vuccatīti** so evarūpo naruttamo
“santo”ti vuccati. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova. Arahattanikūṭena
desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatānaṃ
arahattappatti ahosi, sotāpannādīnaṃ gaṇanā natthīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Purābhedasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā

97. Ekādasame Kalahavivādasuttaniddese **kutopahūtā kalahā vivādāti** kalaho ca tassa pubbabhāgo vivādo cāti ime kuto jātā. **Paridevasokā sahamaccharā cāti** paridevasokā ca sahamaccharā ca kuto pahūtā. **Mānātimānā sahapesuṇā cāti** mānā ca atimānā ca pesuṇā ca kuto pahūtā. **Teti te sabbepi aṭṭha kilesadhammā. Tadiṅgha brūhīti** taṃ mayā pucchitamatthaṃ brūhi, yācāmi taṃ ahanti. Yācanattho hi **iṅghāti** nipāto.

Ekena ākārenāti ekena kāraṇena. **Aparena ākārenāti** aparena kāraṇena. **Āgārikā daṇḍapasutāti** gahapatino vihesamānā. **Pabbajitā āpattiṃ āpajjantāti** anagārikā sattasu āpattikkhandhesu aññataraṃ āpajjamānā.

Kutopahūtāti kutobhūtā. **Kutojātāti** kuto paṭiladdhabhāvā. **Kutosañjātāti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam. **Kutonibbattāti** kuto nibbattalakkhaṇaṃ pattā. Upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā “**kuto-abhinibbattā**”ti vuttam. **Kutopātubhūtāti** kutopākaṭṭibhūtā. **Kimnidānāti**-ādīsu attano phalaṃ nidetīti **nidānam**. Etasmā phalaṃ samudetīti **samudayo**. Etasmā phalaṃ jāyatīti **jāti**. Etasmā phalaṃ pabhavatīti **pabhavo**. **Mūlam pucchatīti** kalahassa kāraṇaṃ pucchati. Kāraṇaṃhi paṭiṭṭhaṭṭhena mūlam. Attano phalanipphādanatthaṃ hinoti pavattatīti **hetu**. “Handa naṃ gaṇhathā”ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti **nidānam**. Etasmā phalaṃ sambhavatīti **sambhavo**. Pabhavati phalaṃ etasmāti **pabhavo**. Samuṭṭhāti ettha phalaṃ, etena vā samuṭṭhātīti **samuṭṭhānam**. Attano phalaṃ āharatīti **āhāro**. Apaṭikkhipitabbaṭṭhena attano phalaṃ ārametīti **ārammaṇam**. Etaṃ paṭicca apaṭikkhipitvā phalaṃ eti pavattatīti **paccayo**. Etasmā phalaṃ samudetīti **samudayoti** evametesam padānam vacanattho veditabbo. Taṃ sandhāya “kalahassa ca vivādassa ca mūlam pucchatī”ti-ādīnā nayena desanā vuttā.

98. **Piyappahūtāti** piyavatthuto jātā. **Maccherayuttā kalahā vivādāti** iminā Kalahavivādādīnaṃ na kevalaṃ piyavatthumeva, macchariyampi

paccayaṃ dasseti. Kalahavivādasīsena cettha sabbepi te dhammā vuttāti veditabbā. Yathā ca etesaṃ macchariyaṃ, tathā pesuṇānañca vivādaṃ. Tenāha “**vivādaajātesu ca pesuṇānī**”ti. Imissā gāthāya niddeso uttānatthoyeva.

99. **Piyā su lokasmim kutonidānā, ye cāpi lobhā vicaranti loketi** “piyappahūtā kalahā”ti ye ettha vuttā, te piyā lokasmim kutonidānā, na kevalaṅca piyā, ye cāpi khattiyādayo loke vicaranti lobhahetu lobhenābhibhūtā vicaranti, tesam so lobho ca kutonidānoti dve atthe ekāya pucchāya pucchati. **Kutonidānā**ti cettha kimnidānā kimhetukāti paccattavacanassa to-ādeso veditabbo, samāse cassa lopābhāvo. Atha vā **nidānā**ti jātā, uppannāti attho. Tasmā kuto jātā kuto uppannāti vuttam hoti. **Āsā ca niṭṭhā cāti** āsā ca tassā āsāya samiddhi ca. **Ye samparāyāya narassa hontīti** ye narassa samparāyāya honti, parāyanā hontīti vuttam hoti. Ekā evāyampi pucchā.

Dīpā hontīti patiṭṭhā bhavanti. **Saraṇā hontīti** dukkhanāsanā honti. **Niṭṭhā parāyanā hontīti** samiddhiparāyanā honti.

100. **Chandānidānānīti** kāmacchandādichandanidānāni. **Ye cāpi lobhā vicarantīti** ye cāpi khattiyādayo lobhā vicaranti, tesam lobhopi chandanidānoti dvepi atthe ekato vissajjeti. **Itonidānā**ti chandanidānā evāti vuttam hoti. “Ito nidānā”ti hi chandaṃ sandhāyāha. Chandanidānā hi lobhādayo. “Itonidānā”ti saddasiddhi cettha “kutonidānā”ti ettha vuttanayena veditabbā. Āsāya samiddhi vuccati **niṭṭhā**ti ajjhāsayanibbattiṭṭhā kathiyati.

101. **Vinicchayāti** taṇhādiṭṭhivinicchayā. **Ye cāpi dhammā samaṇena vuttāti** ye ca aññepi kodhādīhi sampayuttā, tathārūpā vā akusalā dhammā Buddhasamaṇena vuttā, te **kutopahūtā**ti.

Aññajātikāti aññasabhāvā. **Aññavihitakā**ti aññenākārena ṭhitā.
Samitapāpenāti nibbāpitaṭṭapāpena. **Bāhitapāpadhammenā**ti
 pahīnalāmakadhammena. **Bhinnakilesamūlenā**ti kilesamūlāni bhinditvā
 ṭhitena. **Sabbākusalamūlabandhanā pamuttenā**ti dvādasa-akusalabandhanāni
 mocetvā ṭhitena. **Vuttā**ti kathitā. **Pavuttā**ti pakārena kathitā.

102. **Tamūpanissāya pahoti chandoti** taṃ sukhadukkhavedanaṃ
 tadubhayavattusāṅkhātāni sātāsātāni upanissāya
 saṃyogaviyogapatthanāvasena chando pahoti. Ettāvatā “chando nu
 lokasmiṃ kutonidāno”ti ayaṃ paṇho vissajjito hoti. **Rūpesu disvā vibhavaṃ**
bhavañcāti rūpesu vayaṅca uppādaṅca disvā. **Vinicchayaṃ kubbati jantu**
loketi apāyādike loke ayaṃ jantu bhogādhighamatthaṃ taṇhāvinicchayaṃ
 “attā me uppanno”ti-ādinā nayena diṭṭhivinicchayaṅca kurute. Ettāvatā
 “vinicchayā cāpi kutopahūtā”ti ayaṃ paṇho vissajjito hoti.

Sātāsātāni nissāyāti madhuraṅca amadhuraṅca upanissayaṃ katvā.
Iṭṭhāniṭṭhanti iṭṭhārammaṇaṅca aniṭṭhārammaṇaṅca.

Surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyoganti ettha **surā**ti piṭṭhasurā
 pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā.
Merayanti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo guḷāsavo sambhārasaṃyuttoti
 pañca āsavā. Taṃ sabbampi madakaraṇavasena majjāni. **Pamādaṭṭhānanti**
 pamādakāraṇāni, yāya cetanāya taṃ majjāni pivati, tassetāni adhivacanaṃ.
Anuyoganti taṃ surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyogaṃ anu-āyogaṃ
 punappunaṃ karaṇāni. Yasmā ca pana taṃ anuyuttassa me uppannā ceva
 bhogā parihāyanti, anuppannā ca nuppajjanti, tasmā “me bhogā
 parikkhayaṃ khīṇabhāvaṃ gacchanti”ti jānāti. Evaṃ sabbattha.
Vikālavisikhācariyānuyoganti avelāya visikhāsu cariyānuyuttaṃ.
Samajjābhicaraṇanti naccādidassanavasena samajjābhigamaṇāni.
Ālasyānuyoganti kāyālasiyatāya yuttappayuttatāni. **Apāyamukhāni na**
sevatīti bhogānaṃ vināsadvārāni na sevati.

Kasiyā vāti kasikammaṇa vā. **Vañijjāya vā**ti dhammikavañijjakammaṇa
 vā. **Gorakkhena vā**ti gopālakammaṇa vā. **Issatthena vā**ti

dhanusippena vā. **Rājaporisena vāti** rājasevakakammena vā. **Sippaññatarena vāti** kumbhakārādisippānaṃ aññatarena vā. **Paṭipajjatīti** payogaṃ karoti. **Cakkhusmiṃ uppanne jānātīti** sasambhāracakkhusmiṃ uppanne jānāti. “**Attā me uppanno**”ti diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Cakkhusmiṃ antarahiteti** tasmim vīnaṭṭhe. **Attā me antarahitoti** “mama attā vīnaṭṭho”ti diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Vigato me attāti** vītikanto¹ mama attā. **Sotasminti-ādīsupi** eseva nayo.

103. **Etepi dhammā dvayameva santeti** ete kodhādayo dhammā sātāsātadvaye sante eva honti uppajjanti. Ettāvataṭṭhi tatiyapañhopi vissajjito hoti. Idāni yo evaṃ vissajjitesu etesu pañhesu kathamkathī bhaveyya, tassa kathamkathāpahānūpāyaṃ dassento āha “**kathamkathī ñāṇapathāya sikkhe**”ti, ñāṇadassanañāṇādighamanatthaṃ tisso sikkhā sikkheyyāti vuttam hoti. Kimkāraṇā? **Ñatvā pavuttā samaṇena dhammā**. Buddhasamaṇena hi ñatvā dhammā vuttā, natthi tassa dhammesu aññānaṃ, attano pana ñāṇānubhāvena te ajānanto na jāneyya, na desanādosena. Tasmā **kathamkathī ñāṇapathāya sikkhe, ñatvā pavuttā samaṇena dhammāti**.

Pakkhepabandhanena vā baddhoti nāgarikabandhena baddho. **Parikkhepabandhanena vāti** vatiparikkhepabandhanena vā. **Gāmaṇḍanāti-ādīsu** tasmā tasmā ṭhānato nikkhamituṃ alabhanto gāmaṇḍanādihi baddho nāma hoti. **Tassa bandhanassa mokkhatthāyāti** etassa vuttappakāraṇassa bandhanassa mocanatthaṃ.

Ñāṇampi ñāṇapathoti pure uppannaṃ ñāṇaṃ aparāparuppannassa ñāṇampi ñāṇassa sañcaraṇamaggoti ñāṇampi ñāṇapatho. **Ñāṇassa ārammaṇampi ñāṇapathoti** ñāṇassa paccayopi taṃ ālambitvā uppajjanato ñāṇapatho. **Ñāṇasahabhunopi dhammā ñāṇapathoti** ñāṇena sahuppannā avasesā cittacetāsikā dhammāpi ñāṇapatho. Idāni upamāya sādheṇto “**yathā ariyamaggo ariyapatho**”ti-ādīmāha.

1. Atikkanto (S)

Katharṅkathī puggaloti vicikicchāvanto puggalo. **Sakaṅkhoti** sadvelḥako. **Savilekhoti** cittarājjivanto. **Sadvelḥakoti** kaṅkhāvanto. **Savicikicchoti** sandehavanto. **Ñāṇādhigamāyāti** ñāṇapaṭilābhatthāya. **Ñāṇaphusanāyāti**¹ ñāṇapaṭivijjhanatthāya. Atha vā ñāṇavindanatthāya². **Ñāṇasacchikiriyāyāti** ñāṇassa paccakkhakarāṇatthāya. **Sanidānāhanti** ahaṃ sanidānaṃ sapaccayaṃ katvā dhammadesanaṃ karomi. **Sappāṭihāriyanti** niyyānikaṃ katvā. **No appāṭihāriyanti** aniyyānikaṃ akatvā dhammadesanaṃ karomi.

104. **Sātaṃ asātañca kutonidānāti** ettha sātāsātanti sukhadukkhavedanā eva adhippetā. **Na bhavanti heteti** na bhavanti etc. **Vibhavaṃ bhavañcāpi yametamatthaṃ, etaṃ me pabrūhi yatonidānanti** sātāsātānaṃ vibhavaṃ bhavañca etaṃ pi yaṃ atthaṃ. Liṅgabyattayo ettha kato. Idaṃ pana vuttaṃ hoti—sātāsātānaṃ vibhavo bhavo cāti yo esa attho, etaṃ me pabrūhi yatonidānanti. Ettha ca sātāsātānaṃ vibhavabhavavattukā vibhavabhavadiṭṭhiyo eva vibhavabhavāti atthato veditabbo. Tathā hi imassa pañhassa vissajjanapakke “bhavadiṭṭhipi phassanidānā, vibhavadiṭṭhipi phassanidānā”ti upari niddese³ vakkhati. Imāya gāthāya niddese vattabbaṃ natthi.

105. **Itonidānanti** phassanidānaṃ. Imāyapi vattabbaṃ natthi.

106. **Kismiṃ vibhūte na phusanti phassāti** kismiṃ vītivatte cakkhusamphassādayo pañca phassā na phusanti. Imāyapi vattabbaṃ natthi.

107. **Nāmañca rūpañca paṭiccāti** sampayuttakanāmañca vatthārammaṇarūpañca paṭicca. **Rūpe vibhūte na phusanti phassāti** rūpe vītivatte pañca phassā na phusanti.

Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti cakkhurūpaviññāṇānaṃ tiṇṇannaṃ saṅgatiyā phasso jāyati. **Cakkhu ca rūpā ca rūpasminti** pasādacakkhuñca rūpārammaṇāni ca rūpabhāge rūpakoṭṭhāse katvā. **Cakkhusamphassaṃ ṭhapetvāti** tiṇṇaṃ saṅgatiyā uppannaphassaṃ muñcivā. **Sampayuttakā dhammā nāsminti** avasesā

1. Ñāṇadassanāyāti (Sī, Syā) 2. Ñāṇanipphādanatthāya (Sī, Syā) 3. Khu 7. 212 piṭṭhe.

vedanādayo phassena sahaḷātā dhammā nāma bhāge. **Sotañca paṭiccāti-**ādīsipi eṣeva nayo.

Catūhākārehi rūpaṃ vibhūtaṃ hotīti catūhi kāraṇehi rūpaṃ vītivattaṃ hoti. **Ñātavibhūtenāti** pākāṭaṃ katvā vītivattena. **Tīraṇavibhūtenāti** aniccādito tīrayitvā vītivattena. **Pahānavibhūtenāti** chandarāgapahānato vītivattena. **Samatikkamavibhūtenāti** catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ paṭilābhavasena vītivattena.

108. **Kathaṃ sametassāti** kathaṃ paṭipannassa. **Vibhoti rūpanti** rūpaṃ vibhavati, na bhavēyya vā. **Sukhaṃ dukhañcāti** iṭṭhāniṭṭharūpameva pucchati.

Jāneyyāmāti jānissāma. **Ājāneyyāmāti** viṣesena jānissāma. **Vijāneyyāmāti** anekavidhena jānissāma. **Paṭivijāneyyāmāti** sammā jānissāma. **Paṭivijjheyāmāti** cittaena bujjhissāma.

109. **Na saññasaññīti** yathā sametassa vibhoti rūpaṃ, so pakatisaññāya saññīpi na hoti. **Na visaññasaññīti** visaññāyapi virūpāya saññāya visaññī na hoti ummattako vā khittacitto vā. **Nopi asaññīti** saññāviraḥitopi na hoti nirodhasamāpanno vā asaññasatto vā. **Na vibhūtasaññīti** “sabbaso rūpasaññānaṃ”ti-ādinā¹ nayena samatikkantasaññīpi na hoti arūpajjhānalābhī. **Evaṃ sametassa vibhoti rūpanti** etasmim saññasaññītādibhāve aṭṭhatvā yadetaṃ vuttaṃ “so evaṃ samāhite citte -pa-ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya cittaṃ abhinīharatī”ti, evaṃ sametassa arūpamaggasamaṅgino² vibhoti rūpaṃ. **Saññānidānā hi papañcasañkhāti** evaṃ paṭipannassāpi ca yā saññā, taṃnidānā taṇhādīṭṭhipapañcāssa appahīnāva hontīti dasseti.

Asaññino vuccanti nirodhasamāpannāti saññāvedanā nirodhetvā nirodhasamāpannā saññābhāvena asaññinoti kathīyanti. **Asaññasattāti** sabbena sabbāṃ saññābhāvena asaññābhāve nibbattā.

So evaṃ samāhite citteti tattha soti so bhikkhu. **Evanti** catutthajjhānakkamanidassanametāṃ, iminā kamena catutthajjhānaṃ paṭilābhivātī

1. Abhi 2. 254 piṭṭhādīsu.

2. Arūpacittasamaṅgino (Sī, Syā)

vuttaṃ hoti. **Samāhiteti** iminā catutthajjhānasamādhinā samāhite. **Parisuddheti**-ādīsu pana upekkhāsati-parisuddhibhāvena parisuddhe. Parisuddhattāyeva **pariyodāte**, pabhassareti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātena vihatarāgādi-aṅgaṇattā **anaṅgaṇe**. Anaṅgaṇattā eva ca **vigatūpakkilese**. Aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati. Subhāvitattā **mudubhūte**, vasībhāvappatteti vuttaṃ hoti. Vase vattamānañhi cittaṃ mudūti vuccati. Muduttāyeva ca **kammaniye**, kammakkhame kammayoggeti vuttaṃ hoti. Mudu hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti suddhantamiva suvaṇṇaṃ. Tadubhayampi ca subhāvitattāyeva. Yathāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ bhāvitaṃ kammaniyaṃ hoti yathayidaṃ bhikkhave cittaṃ”¹.

Etesu hi parisuddhabhāvādīsu t̥hitattā **t̥hite**. T̥hitattāyeva **āneñjappatte** acale niriñjaneti vuttaṃ hoti. Mudukammaññabhāvena vā attano vase t̥hitattā **t̥hite**. Saddhādīhi pariggahitattā **āneñjappatte**. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na iñjati, vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena na iñjati, samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti ākāsānañcāyatanasamāpattiṇilābhatthāya.

Aparo nayo—catutthajjhānasamādhinā **samāhite**. Nīvaraṇadūrī bhāvena **parisuddhe**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodāte**. Jhānapaṭilābhapaccanikānaṃ pāpakānaṃ icchāvācarānañca abhāvena **anaṅgaṇe**. Icchāvācarānanti icchāya avācarānaṃ, icchāvasena otiñṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopa-appaccayānanti attho. Abhiññādīnaṃ cittūpakkilesānaṃ vigamena **vigatūpakkilese**. Ubhayampi cetam Aṅgaṇasuttavattasuttānusāreneva² veditabbaṃ. Vasippattiyā **mudubhūte**. Iddhipādabhāvūpagamanaena **kammaniye**. Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamanaena **t̥hite āneñjappatte**, yathā āneñjabhāvaṃ āneñjappattaṃ hoti, evaṃ t̥hiteti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgamena cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti ākāsānañcāyatanasamāpattiṇilābhatthāya pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ.

1. Am 1. 4 piṭṭhe.

2. Ma 1. 29, 43 piṭṭhesu.

Āruppamaggasamaṅgīti arūpasamāpattiyā gamanamaggena aparihīno.
Papañcāyeva papañcasaṅkhāti taṇhādipapañcāyeva papañcasaṅkhā.

110. **Ettāvata'ggam** nu vadanti heke, **yakkhassa suddhim idha paṇḍitāse**. **Udāhu aññampi vadanti ettā**ti ettāvata' nu idha paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā aggam suddhim sattassa vadanti, udāhu aññampi etto arūpasamāpattito adhikañca vadantīti pucchati.

Etto arūpasamāpattitoti etasmā arūpasamāpattito.

111. **Ettāvata'ggampi vadanti heketi** eke sassatavādā samaṇabrāhmaṇā paṇḍitamānino ettāvata'pi aggam suddhim vadanti. **Tesaṃ paneke samayaṃ vadantī**ti tesaññeva eke ucchedavādā samayaṃ ucchedaṃ vadanti. **Anupādisese kusalāvadānā**ti anupādisese kusalavādā samānā.

Bhavatajjitāti bhavato bhītā. **Vibhavaṃ abhinandantī**ti ucchedaṃ paṭicca tussanti. **Te sattassa samanti** te ucchedavādino puggalassa samaṃ anuppattim vadanti. **Upasamanti** atīva samaṃ. **Vūpasamanti** santam. **Nirodhanti** anuppādam. **Paṭipassaddhinti** apunuppattim.

112. **Ete ca ñatvā upanissitā**ti ete ca diṭṭhigatike sassatucchedadiṭṭhiyo nissitāti ñatvā. **Ñatvā Munī nissaye so vīmaṃsī**ti nissaye ca ñatvā so vīmaṃsī paṇḍito Buddhamuni. **Ñatvā vimuttoti** dukkhāniccādito dhamme ñatvā vimutto. **Bhavābhavāya na sametī**ti punappunaṃ upapattiyā na samāgacchati. **Aparāmasanti** aparāmasanto. Parāmāsaṃ nāpajjantoti attho.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Cūḷabyūha¹suttaniddesavaṇṇanā

Dvādasame Cūḷabyūhasuttaniddese **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiparibbasānāti** idampi tasmimīyeva mahāsamaye “sabbepime diṭṭhigatikā ‘sādhurūpāmhā’ ti bhaṇanti, kiṃ nu kho sādhurūpāva ime attano eva diṭṭhiyā paṭiṭṭhahanti, udāhu aññampi diṭṭhiṃ gaṇhanti” ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ purimanayeneva Nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā vuttaṃ.

113. Tattha ādito dvepi gāthā pucchāgāthāyeva. Tāsu **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiparibbasānāti** attano attano diṭṭhiyā vasamānā. **Viggayhanānā kusalā vadantīti** taṃ diṭṭhiṃ balavaggāhaṃ gahetvā “tattha kusalāmhā” ti paṭijānamānā puthu puthu vadanti, ekaṃ na vadanti. **Yo evaṃ jānāti sa vedi dhammaṃ, idaṃ paṭikkosa’ makevalīsoti** tañca diṭṭhiṃ sandhāya yo evaṃ jānāti, so dhammaṃ vediyi. Idaṃ pana paṭikkosanto hīno hotīti ca vadanti.

Nānā vadantīti nānākāraṇaṃ bhaṇanti. **Vividhaṃ vadantīti** nānāvidhaṃ bhaṇanti. **Aññoññaṃ vadantīti** ekaṃ avatvā aññaṃ aññaṃ gahetvā vadanti. **Akevalī soti** yo akusalo ayaṃ. **Asamattoti** na paripūro. **Aparipuṇṇoti** na sampuṇṇo.

114. **Bāloti** hīno. **Akkusaloti** avidvā.

115. Idāni tisso vissajjanagāthā hontīti. Tā purimaḍḍhena vuttamatthaṃ pacchimaḍḍhena paṭibyūhitvā ṭhitā. Tena byūhena uttarasuttato ca appakattā idaṃ suttaṃ “Cūḷabyūhan” ti nāmaṃ labhi. Tattha paṭhamagāthāyaṃ tāva **parassa ce dhammanti** parassa diṭṭhiṃ. **Sabbevime bālāti** evaṃ sante sabbeva ime bālā hontīti adhippāyo. Kimkāraṇā? **Sabbevime diṭṭhiparibbasānāti.**

116. **Sandiṭṭhiyā ceva na vīvadātā, saṃsuddhapaññā kusalā mutimāti** sakāya diṭṭhiyā anavīvadātā avodātā samkiliṭṭhāva samānā saṃsuddhapaññā ca kusalā ca mutimanto ca te honti ce. Atha vā “sandiṭṭhiyā ce vadātā” ti² pāṭho, tassattho—sakāya pana diṭṭhiyā

1. Cūḷavyūha (Sī, Syā)

2. Ce pana vīvadātāti (Sī)

vodātā saṃsuddhapaññā kusalā mutimanto honti ce, **na tesam kocīti** evaṃ sante tesam ekopi nihīnapañño na hoti, kimkāraṇā? **Diṭṭhī hi tesampi tathā samattā**, yathā itaresanti.

117. **Na vāhametanti** gāthāya saṅkhepattho—**yaṃ te mithu** dve dve janā **aññamaññaṃ** “bālo”ti āhu, ahaṃ **etaṃ tathiyanti** tacchanti **neva brūmi**. Kim kāraṇā? Yasmā sabbeva te **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiṃ** “idameva **saccaṃ** moghamaññaṃ”ti **akāṃsu**, tena ca kāraṇena **paraṃ** “bālo”ti **dahanti**. Ettha ca tathiyaṃ, tathevanti¹ dvepi pāṭhā.

Tacchanti atucchaṃ. **Tathanti** aviparītaṃ, **bhūtaṃ** santaṃ. **Yāthāvanti** saṃvijjamānaṃ. **Aviparītaṃ** na viśaṅketaṃ.

118. **Yamāhūti** pucchāgāthāya “**yaṃ diṭṭhisaccaṃ tathiyaṃ**”ti eke āhu.

119. **Ekaṃ hi saccanti** vissajjanagāthāya ekaṃ saccaṃ nirodho maggo vā. **Yasmiṃ pajā no vivade pajānanti** yamhi sacce pajānanto pajā no vivadeyyuṃ. **Sayaṃ thunantīti** attanā vadanti.

120. **Kasmā nūti** pucchāgāthāya **pavādiyāseti** vādino. **Udāhu te takkamanussarantīti** te vādino udāhu attano takkamattaṃ anugacchanti.

Takkapariyāhatanti vitakkena samantato āhataṃ. **Vīmaṃsānucaritanti** attano upaṭṭhitapaññāya vicaritaṃ. **Sayaṃ paṭibhānanti** attano paṭibhānaṃ.

121. **Na hevāti** vissajjanagāthāya **aññatra saññāya niccānīti** ṭhapetvā saññāmattena niccanti gahitaggahaṇāni. **Takkañca diṭṭhīsu pakappayitvāti** attano niccasāṅkappamattaṃ diṭṭhīsu janetvā.

Yasmā pana diṭṭhīsu vitakkaṃ janentā diṭṭhiyo sañjanenti, tasmā vuttaṃ “diṭṭhigatāni janenti sañjanentī”ti-ādi. **Janentīti** uparūpari diṭṭhiṃ uppādentā janenti. **Sañjanentīti**-ādiṇi upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā vuttāni. **Mayhaṃ saccanti** mama vacanaṃ tacchaṃ.

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 270 piṭṭhe passitabbaṃ.

122. Idāni evaṃ nānāsaccesu asantesu takkamattaṃ anussarantānaṃ diṭṭhigatikānaṃ vippaṭipattim dassetuṃ “**diṭṭhe sute**”ti-ādikā gāthāyo abhāsi. Tattha **diṭṭheti** diṭṭhaṃ, diṭṭhasuddhinti adhippāyo. Esa nayo sutādīsu. **Ete ca nissāya vimānadassīti** ete diṭṭhidhamme nissayitvā suddhibhāvasaṅkhātaṃ¹ vimānaṃ asammānaṃ passantopi. **Vinicchaye ṭhatvā pahassamāno, bālo paro akkusaloti cāhāti** evaṃ vimānadassīpi tasmim diṭṭhivinicchaye ṭhatvā tuṭṭhijāto hāsajāto hutvā paro “hīno ca avidvā cā”ti evaṃ vadatiyeva.

Na sammānetīpi vimānadassīti na bahumānaṃ karotīti evampi vimānadassī na bahumānadassī. **Domanassaṃ janetīti** paṭhamam diṭṭhinissayam allīyitvā domanassaṃ patvā pacchā diṭṭhivinicchaye ṭhitakāle somanassaṃ uppādetīti attho.

Vinicchayadiṭṭhiyā ṭhatvāti sannitṭhānaṃ katvā gahitadiṭṭhiyā ṭhatvā.

123. Evaṃ sante **yenevāti** gāthā. Tattha **saya’ mattanāti** sayameva attānaṃ. **Vimānetīti** garahati. **Tadeva pāvāti** tadeva vacanaṃ diṭṭhim vadati, taṃ vā puggalaṃ.

124. **Atisāraditṭhiyāti** gāthayattho—so evaṃ tāya lakkhaṇātisāriniyā **atisāraditṭhiyā samatto** paripuṇṇo uddhumāto, tena ca diṭṭhimānena **matto** “paripuṇṇo aham kevalī”ti evaṃ **paripuṇṇamānī**. **Sayameva** attānaṃ **manasā** “aham paṇḍito”ti abhisiṅcati. Kim kāraṇā? **Diṭṭhī hi sā tassa tathā samattāti**.

Sabbā tā diṭṭhiyo lakkhaṇātikantāti tā sabbā dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo lakkhaṇam atītā atisarantīti atikkantā. **Anomoti** anūno.

125. **Parassa ceti** gāthāya sambandho attho ca—kiñca bhiyyo? Yo so vinicchaye ṭhatvā pahassamāno “bālo paro akkusalo”ti cāha, tassa **parassa ce hi vacasā** so tena vuccamāno **nihīno** hoti, **tumo sahā hoti nihīnapañño**, sopi teneva saha nihīnapañño hoti. Sopi hi taṃ “bālo”ti vadati. Atha

1. Sudiṭṭhisabhāvākhyam (Sī), suddhi-abhāvasaṅkhātam (Syā)

tassa vacanaṃ appamaṇaṃ, so pana sayameva vedagū ca dhīro ca hoti. Evaṃ sante na koci bālo samaṇesu atthi. Sabbepi hi te attano icchāya paṇḍitā.

Vācāyāti kathanena. Vacanenāti bhāsitena. Ninditakāraṇāti garahahetunā. Garahitakāraṇāti avaññāta hetunā. Upavaditakāraṇāti upavādahetunā.

126. Aññaṃ itoti gāthāya sambandho attho ca—“atha ce sayam vedagū hoti dhīro. Na koci bālo samaṇesu atthi”ti evaṃ hi vuttepi siyā kassaci “kasmā”ti. Tattha vuccate—yasmā aññaṃ ito yā’bhivadanti dhammaṃ, aparaddhā suddhi, makevalī te. Evampi titthyā puthuso vadanti, ye ito aññaṃ diṭṭhiṃ abhivadanti, te aparaddhā viraddhā suddhimaggaṃ, akevalino ca teti evaṃ puthutitthyā yasmā vadantīti vuttaṃ hoti. Kasmā panevaṃ vadantīti ce? Sandiṭṭhirāgena hi te’bhirattā, yasmā sakena diṭṭhirāgena te abhirattāti vuttaṃ hoti.

Te suddhimagganti te aññatitthyā akiliṭṭhamaggaṃ. Visuddhimagganti niddosamaggaṃ. Parisuddhimagganti sukkamaggaṃ. Vodātamagganti paṇḍaramaggaṃ. Pariyodātamagganti pabhāvanta maggaṃ. Viraddhāti vuttavidhinā maggena virajjhivā ṭhitā. Aparaddhāti aparajjhivā ṭhitā. Khalitāti parihīnā. Galitāti tato bhaṭṭhā. Aññāyāti aññaṇena. Aparaddhāti parājayamāpannā. Atha vā “ñāyāparaddhā”tipi pāṭho. Ñāyena maggena viraddhāti attho.

127. Evaṃ abhirattā ca—idheva suddhinti gāthā. Tattha sakāyaneti sakamagge. Dalhaṃ vadānāti dalhavādā.

Thiravādāti sanniṭṭhānavādā. Balikavādāti balavantavādā. Avaṭṭhitavādāti patiṭṭhahivā kathitavādā.

128. Ye evaṇca dalhavādā, tesu yo koci titthiyo sakāyane vāpi dalhaṃ vadāno ka’mettha bāloti paraṃ daheyya, saṅkhepato tattha sassatuccheda saṅkhāte vitthārato natthika issara kāraka niyati-ādibhede sake ayane “idameva saccaṃ”ti dalhaṃ vadāno kaṃ paraṃ ettha diṭṭhigate “bālo”ti saha dhammena passeyya, nanu sabbopi tassa matena

paṇḍito eva suppaṭipanno eva ca. Evaṃ sante **sayameva so medhagamāvaheyya, param vadam bālamasuddhidhammam**. Sopi param “bālo ca asuddhidhammo ca ayan”ti vadanto attanāva kalaham āvaheyya. Kasmā? Yasmā sabbopi tassa matena paṇḍitoyeva suppaṭipannoyeva ca.

129. Evaṃ sabbathāpi **vinicchaye thatvā sayam pamāya, uddham sa lokasmim vivādametīti** diṭṭhiyā thatvā sayañca satthārādiṃ minivā so bhiyyo vivādametīti. Evaṃ pana vinicchayesu ādīnavam nītvā ariyamaggena **hitvāna sabbāni vinicchayāni, na medhagam kubbati jantuloketi** arahattanikūṭena desanam niṭṭhāpesi.

Sayam pamāyāti attanā minivā. **Paminitvāti** pamāṇam katvā. “Pavinetvā”tipi pāṭho, tam na sundaram. **Uddham vādena saddhinti** attano upari kathentena saha. Desanāpariyosāne Purābhedasutte¹vuttasadiso eva abhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Cūḷabyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Mahābyūha²suttaniddesavaṇṇanā

130. Terasame Mahābyūhasuttaniddese **ye kecime diṭṭhiparibasānāti** idampi “kim nu kho ime diṭṭhiparibasānā viññūnam santikā nindameva labhanti, udāhu pasamsampī”ti uppannacittānam ekaccānam devatānam tamattham āvikātuṃ purimanayeneva Nimmitabuddhena attānam pucchāpetvā vuttam. Tattha **anvānantīti** anu ānantī punappunam āharanti.

Nindameva anventīti garahameva upagacchanti.

131. Idāni yasmā te “idameva saccan”ti vadantāpi diṭṭhigatikavādino kadāci katthaci pasamsampi labhanti, yam etam pasamsāsānkhātām vādaphalam, tam appam, rāgādīnam samāya samattham na hoti, ko pana vādo dutiye nindāphale,

1. Khu 7. 161 piṭṭhādīsu.

2. Mahāviyūha (Sī, Syā)

tasmā etamattam dasseto imam tāva vissajjanagātham āha “**appaṃ hi etaṃ na alaṃ samāya, duve vivādassa phalāni brūmī**”ti. Tattha **duvevivādassa phalānī**ti nindā ca pasamsā ca jayaparājayādīni vā taṃsabhāgāni. **Etampi disvāti** “nindā aniṭṭhā eva, pasamsā nālaṃ samāyā”ti etampi vivādaphale ādīnavam disvā. **Khemā’bhipassam avivādabhūmī**ti avivādabhūmiṃ nibbānam khemanti passamāno.

Appakanti mandam. **Parittakanti** thokam. **Omakanti** heṭṭhimakam. **Lāmakanti** pāpakam. **Samāyāti** rāgādīnam samanattāya. **Upasamāyāti** uparūpari samanattāya. **Vūpasamāyāti** sannisīdāpanattāya. **Nibbānāyāti** amatamahānibbānattāya. **Paṭinissaggāyāti** maggena kilesānam nissajjanattāya. **Paṭipassaddhiyāti** phalena paṭipassaddhānam anuppajjanattāya nālam.

132. Evaṃ hi avivādamāno—**yā kācimāti** gāthā. Tattha **sammutiyoti** diṭṭhiyo. **Puthujjāti** puthujjanasambhavā. **So upayam kimeyyāti** so upagantabbatṭhena upayam rūpādīsu ekampi dhammam kiṃ upeyya, kena vā kāraṇena upeyya. **Diṭṭhe sute khantimakubbamānoti** diṭṭhasutasuddhīsu pemaṃ akaronto.

Puthujjanehi janitāti puthujjanehi uppādītā. **Sammutiyoti** diṭṭhiyo. **Puthu nānājanehi janitā vāti** anekavidhehi diṭṭhigatikehi uppādītā vā. **Netīti** na eti. **Na upetīti** samīpaṃ na eti. **Na upagacchatīti** nivattati. **Nābhīnīvisatīti** pavisitvā nappatīṭṭhati.

133. Ito bāhirā pana—**sīluttamāti** gāthā. Tassattho—sīlamīyeva “uttaman”ti maññamānā **sīluttamāti** eke bhonto samīyamamattena **suddhim** vadanti, hatthivatādīñca **vataṃ samādāya upatṭhitāse**. **Idheva** diṭṭhiyam **assa** Satthuno **suddhim bhavūpanītā** bhavajjhositā samānā vadanti, api ca te **kusalāvadānā** “kusalā mayan”ti evaṃvādā.

134. Evaṃ sīluttamesu ca tesu tathā paṭipanno yo koci—**sace cutoti** gāthā. Tassattho—**sace** tato **sīlavatato** paravicchindanena vā anabhisambhuṇanto vā **cuto hoti**, so taṃ sīlabbatakammaṃ puññābhisaṅkhārādīkammaṃ vā **virādhayitvā vedhatī**. Na kevalaṅca

vedhati, api ca kho taṃ sīlabbatasuddhiṃ **pajappatī** ca vippalapati ca **patthayatī** ca. Kimiva? **Satthāva hīno pavasaṃ gharamhā**, gharamhā pavasanto satthato hīno yathā taṃ gharaṃ vā satthaṃ vā patthayatīti.

Paravicchindanāya vāti parena vāriyamāno vā. **Anabhisambhūnanto** vāti taṃ paṭipattiṃ asampādentō vā.

Aññāya aparaddhoti nibbānena parihīno maggato vā. **Taṃ vā satthaṃ anubandhatīti** taṃ vā satthaṃ sabbattha pacchato gacchati.

135. Evaṃ pana sīluttamānaṃ pavedhanakāraṇaṃ ariyasāvako **sīlabbatam vāpi pahāya sabbanti** gāthā. Tattha **sāvajjānavajjanti** sabbākusalaṃ lokiyakusalaṃca. **Etaṃ suddhiṃ asuddhinti apatthayānoti** pañcakāmaguṇādibhedam suddhiṃ akusalādibhedam asuddhiṃca apatthayamāno. **Virato careti** suddhiyā asuddhiyā ca virato careyya. **Santimanuggahāyāti** diṭṭhiṃ aggahetvā.

Kaṇham kaṇhavipākanti akusalakammaṃ akusalavipākadāyakaṃ. **Sukkam sukavipākanti** lokiyakusalaṃ attanā sadisaṃ sukavipākadāyakaṃ.

Niyāmāvakkantinti maggapavisanaṃ. **Sekkhāti** satta sekkhā. **Aggadhammanti** uttamadhammaṃ, arahattaphalaṃ.

136. Evaṃ ito bāhirake sīluttame saṃyamena visuddhivāde tesaṃca vipākam¹ sīlabbatapahāyino arahato ca paṭipattiṃ dassetvā idāni aññathāpi suddhivāde bāhirake dassento “**tamūpanissāyā**”ti gāthamāha. Tassattho—santaññepi samaṇabrāhmaṇā, te **jigucchitam** amarantapaṃ vā diṭṭhasuddhi-ādīsu vā aññataraññataraṃ **upanissāya** akiriyadiṭṭhiyā vā **uddhamsarā** hutvā **bhavābhavesu avītatanhā suddhi’manutthunanti** vadanti kathentīti.

Tapojigucchavādāti kāyapiḷanāditapena pāpahirīyanavādā. **Tapojiguchasārāti** teneva tapena hirīyanasāravanto. **Uddhamsarāvādāti** sāmsārena suddhiṃ kathayantā.

1. Vighātaṃ (Sī, Syā)

137. Evaṃ tesāṃ avītaṇṇhānaṃ suddhiṃ anutthunantānaṃ yopi
suddhipattameva attānaṃ maññeyya, tassāpi avītaṇṇhattā bhavābhavesu
taṃ taṃ vatthum **patthayamānassa hi jappitāni** punappunaṃ hontiyevāti
adhippāyo. Taṇhā hi āsevitā taṇhaṃ vaḍḍhayateva, na kevalaṅca jappitāni,
pavedhitam vāpi pakappitesu, taṇhādiṭṭhīhi cassa pakappitesu vatthūsu
pavedhitampi hotīti vuttaṃ hoti. Bhavābhavesu pana vītaṇṇhattā āyatīṃ
cutūpapāto idha yassa natthi, sa kena vedheyya kuhiṃ va jappeti
ayametissā gāthāya sambandho.

Āgamananti puna āgamaṇaṃ. **Gamananti** ito aññattha gamaṇaṃ.
Gamanāgamananti ito gantvā puna nivattanaṃ. **Kālanti** maraṇaṃ. **Gatīti**
gamaṇavasena gatiyā gantabbaṃ.

138. **Yamāhu dhammanti** pucchāgāthā.

139. Idāni yasmā ekopi ettha vādo sacco natthi, kevalaṃ
diṭṭhimattakena hi te vadanti, tasmā tamatthaṃ dassento “**sakaṃ hi**”ti imaṃ
tāva vissajjanagāthamāha. Tattha **sammutinti** diṭṭhiṃ. **Anomanti** anūnaṃ.

140. Evametesu sakaṃ dhammaṃ paripuṇṇaṃ brūvantesu aññassa
dhammaṃ pana hīnanti vadantesu yassa kassaci—**parassa ce vambhayitena**
hīnoti gāthā. Tassattho—yadi **parassa** ninditakāraṇā **hīno** bhaveyya, **na koci**
dhammesu visesi aggo bhaveyya. Kim kāraṇā? **Puthū hi aññassa vadanti**
dhammaṃ nihīnato sabbeva te **samhi dalhaṃ vadānā** sakadhamme
dalhavādā eva.

Vambhayitakāraṇāti dhamsitakāraṇā. **Garahitakāraṇāti**
lāmakakatakāraṇā. **Upavaditakāraṇāti** akkositakāraṇā. **Sakāyananti**
sakamaggaṃ.

141. Kiṅca bhiyyo—**saddhammapūjāti** gāthā. Tassattho—te ca titthiyā
yathā pasamsanti sakāyanāni, saddhammapūjāpi nesaṃ tatheva vattati. Te
hi ativiya satthārādīni sattaronti. Tattha yadi te pamāṇā siyurū, evaṃ sante
sabbeva vādā tathiyā¹ bhaveyyurū.

Kim kāraṇā? **Suddhī hi nesam paccattameva.** Na sā aññattha sijjhati, nāpi paramatthato. Attani diṭṭhigāhamattameva hi taṃ tesam parapaccayaneyyabuddhīnam¹. **Paccattamevāti** pāṭekkameva.

142. Yo pana viparītato bāhitapāpattā brāhmaṇo, tassa **na brāhmaṇassa paraneyyamatthīti** gāthā. Tassattho—**brāhmaṇassa** hi “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā² nayena sudīṭṭhattā parena netabbaṃ nāṇaṃ natthi. Diṭṭhidhammesu “idameva saccaṃ”ti nicchinitvā **samuggahīti** natthi. Taṃkāraṇā so diṭṭhikalāhāni atikkanto, **na hi so seṭṭhato passati dhammamaññam** aññatra satipaṭṭhānādīhi.

Na paraneyyoti parena netabbo jānāpetabbo na hoti. **Na parapattiyo na parapaccayoti** paresam paccetabbo na hoti. **Na parapaṭibaddhagūti** paresam paṭibaddhagamano na hoti.

143. **Jānāmīti** gāthāya sambandho attho ca—evaṃ tāva paramatthabrāhmaṇo na hi seṭṭhato passati dhammamaññam, aññe pana titthiyā paracittañāṇādīhi jānantāpi passantāpi “**jānāmi passāmi tatheva etan**”ti evaṃ vadantāpi ca **diṭṭhiyā suddhim paccenti**. Kasmā? Yasmā tesu ekopi **adakkhi ce** addasa cepi **tena** paracittañāṇādinā yathābhūtamattham, **kiñhi tumassa tena** tassa tena dassanena kim kataṃ, kim dukkhapariññā sādhitā, udāhu samudayappahānādīnam aññataram, yato sabbathāpi atikkamitvā ariyamaggaṃ te titthiyā aññeneva **vadanti suddhim**, atikkamitvā vā te kitthiye Buddhādayo aññeneva vadanti suddhinti.

144. **Passam naroti** gāthāya sambandho attho ca—kiñca bhiyyo? Yvāyam paracittañāṇādīhi addakkhi, so **passam naro dakkhati nāmarūpaṃ**, na tato paraṃ, **disvāna vā ñassati tānimeva** nāmarūpāni niccato sukhatō vā, na aññathā, so evaṃ passanto **kāmaṃ bahuṃ passatu appakaṃ vā** nāmarūpaṃ niccato sukhatō ca athassa evarūpena dassanena **na hi tena suddhim kusalā vadanti**.

1. Paraneyyasuddhīnam (Ka) 2. Dī 2. 192; Saṃ 1. 160, 398; Khu 2. 363 piṭṭhādīsu.

145. **Nivissavādī**ti gāthāya sambandho attho ca—tena ca dassanena suddhiyā asatiyāpi yo “jānāmi passāmi tatheva etan”ti evaṃ nivissavādī, etaṃ vā dassanaṃ paṭicca diṭṭhiyā suddhiṃ paccento “idameva saccaṃ”ti evaṃ nivissavādī, so **subbinayo** na hoti taṃ tathā **pakappitaṃ** abhisankhataṃ **diṭṭhiṃ purakkharāno**. So hi **yam** satthārādīṃ **nissito**, **tattheva subhaṃ vadāno suddhiṃ vado**, “**parisuddhivādo parisuddhidassano vā ahan**”ti attānaṃ maññaṃāno **tattha tathaddasā so**, tattha sakāya diṭṭhiyā aviparītameva so addasa. Yathā sā diṭṭhi pavattati, tatheva taṃ addasa, na aññathā passitum icchatīti adhippāyo.

Nivissavādīti patiṭṭhahitvā kathento. **Dubbinayoti** vinetum dukkho. **Duppaññāpayoti** nāpetum cittaṃ labbhāpetum dukkho. **Dunnijjhāpayoti** cittaṃ vīmaṃsitvā gahaṇatthaṃ punappunaṃ nijjhāpayitum dukkho. **Duppekkhāpayoti** ikkhāpayitum dukkho. **Duppasādayoti** citte pasādaṃ uppādetum dukkho.

Appassīti nāṇena paṭivedhaṃ pāpuṇi. **Paṭivijjhīti** cittaṃ avabodhaṃ pāpuṇi.

146. Evaṃ pakappitaṃ diṭṭhiṃ purakkharānesu tiṭṭhiyesu—**na brāhmaṇo kappamupeti saṅkhāti** gāthā. Tattha **saṅkhāti** saṅkhāya, jānitvāti attho. **Napi nāṇabandhūti** samāpattiñāṇādinā akatataṇhādīṭṭhibandhu. Tattha viggaho—nāpi assa nāṇena kato bandhu atthīti napi nāṇabandhu. **Sammutiyoti** diṭṭhisammutiyo. **Puthujjāti** puthujjanasambhavā. **Uggahaṇanti maññeti** uggahaṇanti aññe, aññe tā sammutiyo uggahaṇatīti vuttaṃ hoti.

Upekkhatīti upapattito apakkhapatito hutvā passati.

147. Kiñca bhiyyo—**vissajja ganthānīti** gāthā. Tattha **anuggahoti** uggahaṇavirahito, sopi nāssa uggahoti anuggaho. Na vā uggahaṇatīti anuggaho.

Ganthe vossajjitvāti abhijjhādike ganthe cajitvā. **Vissajjāti** puna anādiyanavasena jahitvā. **Gadhīti** ghaṭīte. **Ganthīti** suttana saṅgahite viya ganthite. **Bandheti** suṭṭhu bandhe. **Vibandheti** vividhā bandhe.

Palibundheti samantato bandhanena bandhe. **Bandhaneti** kilesabandhane. **Phoṭayitvāti** papphoṭetvā. **Saccam vissajjam karontīti** visañkharitvā aparibhogam karonti. **Vikopentīti** cuṇṇavicuṇṇam karonti.

148. Kiñca bhiyyo—so evarūpo—**pubbāsaveti** gāthā. Tattha **pubbāsaveti** atītarūpādīni ārabba uppajjanadhammakilese. **Naveti** paccuppannarūpādīni ārabba uppajjanadhamme. **Na chandagūti** chandādivasena na gacchati. **Anattagarahīti** katākatavasena attānam agarahanto.

149. Evaṃ anattagarahī ca—**sa sabbadhammesūti** gāthā. Tattha **sabbadhammesūti** dvāsaṭṭhidiṭṭhidhammesu “yam kiñci diṭṭham vā”ti evam pabhedesu. **Pannabhāroti** patitabhāro. Na kappetīti **na kappiyo**, duvidhampi kappam na karotīti attho. **Nūparatoti** puthujjanakalyāṇakasekkhā viya uparatisamaṅgīpi no hoti. **Na patthiyoti** nittaṇho. Taṇhā hi patthayatīti patthiyā, nāssa patthiyāti na patthiyo. Ito parañca heṭṭhā ca tattha tattha vuttanayatā uttānatthameva. Evaṃ arahattanikūṭeneva desanam niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne Purābhedasutte¹ vuttasadiso eva abhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddeṣaṭṭhakathāya

Mahābyūhasuttaniddeṣavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Tuvāṭakasuttaniddeṣavaṇṇanā

150. Cuddasame Tuvāṭakasuttaniddeṣe **pucchāmi tanti** idampi tasmim yeva mahāsamaye “kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī”ti uppannacittānam ekaccānam devatānam tamattham pakāsetum purimanayeneva Nimmitabuddhena attānam pucchāpetvā vuttam.

Tattha ādipucchāgāthāya tāva **pucchāmīti** ettha adiṭṭhajotanādivasena pucchā vibhajitā. **Ādiccabandhūti** ādiccassa gottabandhu.

1. Khu 7. 161 piṭṭhādīsu.

Vivekaṃ santipadañcāti vivekañca santipadañca. **Kathaṃ disvāti** kena kāraṇena disvā, kathaṃ pavattadassano hutvāti vuttam hoti.

Tisso pucchāti gaṇanaparicchedo. **Adiṭṭhajotanāti** yaṃ na diṭṭham na paṭividdham, tassa pākātakaraṇatthāya pucchā. **Diṭṭhasaṃsandanāti** yaṃ ñānacakkhunā diṭṭham, tassa ghaṭanattāya. **Vimaticchedanāti** yā kaṅkhā, tassācchedanattam. **Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātanti** dhammānaṃ tathalakkhaṇaṃ pakatiyā na ñātāṃ. **Adiṭṭhanti** na diṭṭham. “Na niṭṭhan”tipi pāṭho. **Atulitanti** tulāya tulitaṃ viya na tulitaṃ. **Atīritanti** tīraṇāya na tīritaṃ. **Avibhūṭanti** na pākātaṃ. **Avibhāvitanti** paññāya na vaḍḍhitam. **Tassa ñāṇāyāti** tassa dhammassa lakkhaṇajānanattāya. **Dassanāyāti** dassanattāya. **Tulanāyāti** tulanattāya. **Tīraṇāyāti** tīraṇattāya. **Vibhāvanāyāti** vibhāgakaraṇattāya. **Aññehi paṇḍitehīti** aññehi buddhisampannehi. **Saṃsayapakkhandoṭi** sandeham pavittṭho.

Manussapucchāti manussānaṃ pucchā. **Amanussapucchāti** nāgasupaṇṇādīnaṃ pucchā. **Gahaṭṭhāti** avasesagahaṭṭhā. **Pabbajitāti** liṅgavasena vuttā. **Nāgāti** suphassādayo nāgā. **Supaṇṇāti** supaṇṇasaṃyuttavasena¹. **Yakkhāti** yakkhasaṃyuttavasena² ca veditabbā. **Asurāti** Pahārādādayo. **Gandhabbāti** Pañcasikhagandhabbaputtādayo. **Mahārājānoti** cattāro mahārājāno. **Ahīnindriyanti** saṅṭhānavasena avikalindriyam. **So nimmitoti** so Bhagavatā nimmito Buddho.

Vodānatthapucchāti visesadhammapucchā. **Atītapucchāti** atīte dhamme ārabba pucchā. **Anāgatādīsipi** eseva nayo. **Kusalapucchāti** anavajjadhammapucchā. **Akusalapucchāti** sāvajjadhammapucchā. **Abyākatapucchāti** tadubhayaviparītadhammapucchā.

Ajjhesāmi tanti taṃ āṇāpemi. **Kathayassu meti** mayham kathehi. **Gottañātakoti** gottena ñābhako. **Gottabandhūti** gottajjhattiko. **Ekenākārenāti** ekena koṭṭhāsena.

Santipadanti santisaṅkhātāṃ nibbānapadaṃ. **Ye dhammā santādhigamāyāti** ye satipaṭṭhānādayo dhammā nibbānapaṭilābhatthāya. **Santiphusanāyāti**

1. Saṃ 2. 207 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 1. 264 piṭṭhādīsu.

ñāṇaphassena nibbānaphusanatthāya. **Sacchikiriyāyāti** paccakkhakaṇaṭṭhāya. **Mahantaṃ sīlakkhandhanti** mahantaṃ sīlarāsiṃ. **Samādhikkhandhā**disupi eseva nayo. Sīlakkhandhādayo lokiyalokuttarā, vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva.

Tamokāyassa padālananti avijjārāsissa viddhamāsanāṃ. **Vipallāsassa bhedananti** catubbidhavipallāsassa bhedanaṃ. **Taṇhāsallassa abbuhananti** taṇhākaṇṭakassa luñcanaṃ. **Abhisāṅkhārassa vūpasamanti** puññādi-abhisāṅkhārassa nibbāpanaṃ. **Bhārassa nikkhepananti** pañcakkhandhabhārassa ṭhapanāṃ. **Samāsāravatṭassa upacchedananti** samāsārapavattassa chedanaṃ. **Santāpassa nibbāpananti** kilesasantāpassa nibbuti. **Pariḷāhassa paṭipassaddhanti** kilesadarathassa sannisīdanaṃ. **Devadevoti** devānaṃ atidevo.

151. Atha Bhagavā yasmā yathā passanto kilese uparundhati, tathā disvā tathā pavattadassano hutvā parinibbāti, tasmā tamatthaṃ āvikaronto nānappakārena taṃ devapariṣaṃ kilesappahāne niyojento “**mūlaṃ papañca saṅkhāyā**”ti ārabhitvā pañca gāthā abhāsi.

Tattha ādigāthāya tāva saṅkhepattho—**papañcasaṅkhāti** papañcāti saṅkhātattā papañcā eva papañcasaṅkhā. Tassā avijjādayo kilesā mūlaṃ, taṃ papañcasaṅkhāya mūlaṃ **asmīti** pavattamānañca **sabbaṃ** mantāya **uparundhe**. **Yā kāci ajjhantaṃ taṇhā** uppajjeyyūṃ, **tāsaṃ vinayāya** pahānāya **sadā sato sikkhe** upaṭṭhitassati hutvā sikkheyyāti.

Ajjhattasamuṭṭhānā vāti citte uppannā vā. **Purebhattanti** divābhattato purekālaṃ. Accantasamyogatthe upayogavacanaṃ, atthato pana bhummameva pūrebhatteti, esa nayo pacchābhattādisu. **Pacchābhattanti** divābhattato pacchākālaṃ. **Purimaṃ yāmaṃ** rattiyaṃ paṭhamakoṭṭhāsaṃ. **Majjhimaṃ yāmaṃ** rattiyaṃ dutiyakoṭṭhāsaṃ. **Pacchimaṃ yāmaṃ** rattiyaṃ tatiyakoṭṭhāsaṃ. **Kāleti** kālapakkhe. **Junḥeti** sukkapakkhe. **Vasseti** cattāro vassānamāse. **Hemanteti** cattāro hemantamāse. **Gimheti** cattāro gimhānamāse. **Purime vayokhandheti** paṭhame vayokoṭṭhāse, paṭhamavayeti attho. Tīsu ca vayesu vassasatāyukassa purisassa ekekasmim vaye catumāsādhikāni tettiṃsa vassāni honti.

152. Evaṃ paṭhamagāthāya tāva tīhi sikkhāhi yuttamā desanamā arahattanikūṭena desetvā puna mānappahānavasena desetum **“yaṃ kiñci”**ti gāthamāha. Tattha **yaṃ kiñci dhammabhijāṇā ajjhattanti** yaṃ kiñci uccākulīnatādikaṃ attano guṇam jāneyya. **Atha vāpi bahiddhāti** atha vā bahiddhāpi ācariyupajjhāyānam vā guṇam jāneyya. **Na tena thāmaṃ kubbethāti** tena guṇena mānam na kareyya.

Satānanti santaguṇavantaṇam. **Santānanti** nibbutasantānam. **Na vuttāti** na kathitā. **Nappavuttāti** na vissajjitā.

153. Idānissa akaraṇavidhiṃ dassento **“seyyo na tenā”**ti gāthamāha. Tassattho—**tena** ca mānena **“seyyohan”**ti vā **“nīcohan”**ti vā **“sarikkhohan”**ti vāpi **na maññeyya**. Tehi ca uccākulīnatādīhi guṇehi **phuṭṭho anekarūpehi** **“aham uccā kulā pabbajito”**ti-ādinā nayena attānam vikappento na tiṭṭheyāti.

154. Evaṃ mānappahānavasenapi desetvā idāni sabbakilesūpasamavasena desetum **“ajjhattamevā”**ti gāthamāha. Tattha **ajjhattame’vupasameti** attani eva rāgādisabbakilese upasameyya. **Na aññato bhikkhu santimeseyyāti** ṭhapetvā ca satipaṭṭhānādīni aññena upāyena santimā na pariyeseyya. **Kuto nirattā vāti** nirattā kutoyeva.

Na eseyyāti sīlabbatādīhi na maggeyya. **Na gaveseyyāti** na olokeyya. **Na pariyeseyyāti** punappunamā na ikkheyya.

155. Idāni ajjhattamā upasantassa khīṇāsavassa tādibhāvamā dassento **“majjhe yathā”**ti gāthamāha. Tassattho—**yathā mahāsamuddassa** uparihetṭhimabhāgānam vemajjhasaṅkhāte catuyojanasahassappamāṇe **majjhe** pabbatantare ṭhitassa vā majjhe samuddassa **ūmi no jāyati, ṭhitova** so **hoti** avikampamāno **evaṃ** anejo khīṇāsavo lābhādīsu **ṭhito** assa avikampamāno, so tādiso rāgādi-**ussadamā bhikkhu na kareyya kuhiñcīti**.

Ubbedhenāti hetṭhābhāgena. **Gambhīroti** udakapitṭhito paṭṭhāya **caturāsītiyojanasahassāni** gambhīro. **“Ubbedho”**tipi pāṭho, tam

na sundaram. **Heṭṭhā**ti anto-udakam. **Uparī**ti uddhamudakam. **Majjheti** vemajjhe. **Na kampatī**ti ṭhitatṭhānato na calati. **Na vikampatī**ti ito cito ca na calati. **Na calatī**ti niccalam hoti. **Na vedhatī**ti na phandati. **Nappavedhatī**ti na parivattati. **Na sampavedhatī**ti na paribbhamati. **Aneritoti** na erito. **Aghatī**toti akkhobho. **Acalitoti** na kampito. **Aluḷitoti** na kalalībhūto. **Tatra ūmi no jāyatī**ti tasmim ṭhāne vīci na uppajjati.

Sattannam pabbatānam antarikāsūti Yugandharādīnam sattannam pabbatānam antarantarā. **Sīdantarā**ti antamaso simbalītūlampi tesu patitapatitam sīdatīti sīdā, pabbatantare jātattā antarā. “Antarasīdā”tipi pāṭho.

156. Idāni evam arahattanikūṭena desitam dhammadesanam abbhānumodento tassa ca arahattassa ādipaṭipadam pucchanto Nimmitabuddho “**akittayī**”ti gāthamāha. Tattha **akittayī**ti ācikkhi. **Vivaṭacakkhū**ti vivaṭehi anāvareṇehi pañcahi cakkhūhi samannāgato. **Sakkhidhammanti** sakāyattam sayam abhiññātam attapaccakkhadhammam. **Parissayavinayanti** parissayavinayanam¹. **Paṭipadam vadehī**ti idāni paṭipattim vadehi. **Bhaddanteti** bhaddam tava atthūti Bhagavantam ālapanto āha. Atha vā bhaddam sundaram tava paṭipadam vadehītipi vuttam hoti. **Pātimokkham atha vāpi samādhinti** tameva paṭipadam bhinditvā pucchati. Paṭipadanti etena vā maggam pucchati. Itarehi sīlam samādhīna pucchati.

Maṃsacakkhunāpīti sasambhārikamaṃsacakkhunāpi. **Dibbacakkhunāpī**ti dibbasadisattā dibbam. Devānam hi sucaritakammanibbattam pittasemharuhirādīhi apalibuddham upakkilesavinimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamattam dibbam pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattam nāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbam, dibbavihārasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissittāpi dibbam, ālokariggahena mahājutikattāpi dibbam, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbam. Tam sabbam saddasatthānusārena veditabbam, dassanaṭṭhena cakkhu, cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu, dibbañca tam cakkhu cāti dibbacakkhu, tena dibbacakkhunāpi vivaṭacakkhu. Idāni pañcavidham cakkhum vitthārena kathetum “**katham Bhagavā maṃsacakkhunāpi**

1. Parissayavinayanāya (Sī, Syā), arissavinayapaṭipadam (Ka)

vivaṭacakkhū”ti-ādimāha. **Maṃsacakkhumhi Bhagavato pañcavaṇṇā samvijjantī**ti ettha sasambhārādikacakkhumhi Buddhassa Bhagavato pañca koṭṭhāsā paccekaṃ paccekaṃ upalabbhanti.

Nīlo ca vaṇṇoti umāpupphavaṇṇo. **Pītako ca vaṇṇoti** kaṇikārapupphavaṇṇo. **Lohitako ca vaṇṇoti** indagopakavaṇṇo. **Kaṇho ca vaṇṇoti** añjanavaṇṇo. **Odāto ca vaṇṇoti** osadhitārakavaṇṇo. **Yattha ca akkhiḷomāni patitṭhitānī**ti yasmiṃ thāne akkhiḷomāni patitṭhitvā utṭhitāni. **Taṃ nīlaṃ hoti sunīlanti** ettha **nīlanti** sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Sunīlanti** antaravirahitaṃ suṭṭhu nīlaṃ. **Pāsādikanti** pasādaṇṇakam. **Dassaneyyanti** dassanīyam. **Upamāpupphasamānanti** dakasītalapupphasadisam. **Tassa paratoti** tassa samantā bāhirapasse. **Pītakanti** sabbasaṅgāhakam. **Supītakanti** antaravirahitaṃ suṭṭhu pītakam. **Ubhayato ca akkhikūṭānī**ti dve ca akkhikoṭṭiyo. **Lohitakānī**ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Sulohitakānī**ti apaññāyamānavivarāni suṭṭhu lohitaṇi. **Majjhe kaṇhanti** akkhīnaṃ majjhimaṭṭhānaṃ añjanasadisam kaṇham. **Sukaṇhanti** antaravirahitaṃ suṭṭhu kaṇham. **Alūkhanti** pasādikaṃ¹. **Siniddhanti** paṇītam. **Bhaddāriṭṭhakasamānanti** apanītatacabhaddāriṭṭhakaphalasadisam. “Addāriṭṭhakasamānan”tipi Pāli, tassā tintakākasadisanti attho. **Odātanti** sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Su-odātanti** antaravirahitaṃ rajatamaṇḍalasadisam suṭṭhu odātam. **Setaṃ paṇḍaranti** dvīhipi ati-odātataṃ dasseti. **Pākatikena maṃsacakkhunā**ti pakatimaṃsacakkhunā. **Attabhāvapariyāpannenā**ti attabhāvasannissitena. **Purimasucaritakammābhiniḷbattenā**ti purimesu tattha tathuppannesu attabhāvesu kāyasucaritādikammunā uppāditeṇa. **Samantā yojanaṃ passatī**ti samantato catugāvutappamāṇe yojane tirokuṭṭādigaṭam rūpaṃ āvaraṇavirahitaṃ pakatimaṃsacakkhunā dakkhati.

Divā ceva rattinīcāti divasabhāge ca rattibhāge ca. **Caturaṅgasamannāgatoti** catūhi aṅgehi samannāgato paripuṇṇa-andhakāro ālokavirahito. **Sūriyo vā atthaṅgatoti** sūrabhāvaṃ janayanto utṭhito

1. Bhaddakanti sassirīkam (Sī), sassirīkam (Syā)

sūriyo vigato. **Kālapakkho ca uposathoti** kālapakkhe cātuddasī-uposathadivaso ca. **Tibbo ca vanasaṇḍoti** gahano ca rukkharāsī. **Mahā ca kāḷamegho abbhutṭhitoti** mahanto kāḷamegho abbhapaṭalo ca utṭhito hoti. **Kuṭṭo vāti** iṭṭhakācayo vā. **Kavāṭaṃ vāti** dvāravātapānādikavāṭaṃ vā. **Pākāro vāti** mattikādipākāro vā. **Pabbato vāti** paṃsupabbatādipabbato vā. **Gacchaṃ vāti** taruṇagacchādīgacchaṃ vā. **Latā vāti** karavindādi¹ latā vā. **Āvaraṇaṃ rūpānaṃ dassanāyāti** rūpāramaṇānaṃ dassanattāya paṭisedhaṃ natthi. **Ekañce tilaphalaṃ nimittaṃ katvāti** sace ekaṃ tilabijaṃ saññānaṃ katvā. **Tilavāhe pakkhipeyyāti** dve sakaṭe² tilarāsīmhi khippeyya. Keci pana “vāho nāma kumbhātirekadvesakaṭaṇ”ti vadanti. **Taññeva tilaphalaṃ uddhareyyāti** taṃnimittakataṃ tilabijaṃyeva uddharitvā gaṇheyya.

Dibbena cakkhunāti idaṃ vuttatthameva. **Visuddhenāti** cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhena. Yo hi cutimattameva passati na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati na cutim, so navasattapātubhāvasassatadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti, ubhayañcetaṃ Buddhaputtā passantī. Tena vuttaṃ “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhan”ti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, mānusakaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ.

Tena dibbena cakkhunā visuddhena **atikkantamānusakena satte passatīti** manussamaṃsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissantī, te cavamānā. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatinibbattāva, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīne. Tabbiparīte **paṇīte**. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. Tabbiparīte **dubbaṇṇe**, abhirūpe virūpeti attho. **Sugateti** sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane.

1. Karaviñchādi (Sī), kāḷavaṇṇādi (Syā)

2. Sakaṭe (Sī, Syā)

Duggateti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne. **Yathākammūpageti** yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”ti-ādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammūpagaññakiccaṃ.

Tassa ca ñāṇassa ayamuppattikkamo—idha bhikkhu hetṭhānirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkhaṃ anubhavamāne, taṃ dassanaṃ dibbacakkhu kiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhaṃ anubhavanti”ti, athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃ kammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tathā uparidevalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nandanavana missakavana phārusakavanādīsu satte passati mahāsampattiṃ anubhavamāne. Tampi dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavanti”ti. Athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃ kammārammaṇaṃ ñāṇamuppajjati. Idaṃ yathākammūpagaññanaṃ nāma. Imassa visum parikammaṃ nāma natthi. Yathā ca imassa, evaṃ anāgataṃsaññāssāpi. Dibbacakkhupādakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Ime vata bhontoti-ādīsu **imeti** dibbacakkhunā diṭṭhānaṃ nidassanavacanaṃ. **Vatāti** anusocanatthe nipāto. **Bhontoti** bhavanto. Duṭṭhu caritaṃ, duṭṭhum vā caritaṃ kilesapūtīkattāti duccharitaṃ, kāyena duccharitaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccharitanti **kāyaduccharitaṃ**. Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatāti** samaṅgībhūtā.

Ariyānaṃ upavādakāti Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakaṇaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhamāsanena vā upavādakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. Tattha “natthi imesaṃ samaṇadhammo, assamaṇā ete”ti vadanto antimavatthunā upavadati. “Natthi imesaṃ jhānaṃ vā vimokkho vā maggo vā phalaṃ vā”ti-ādīni vadanto guṇaparidhamāsanena upavadatīti veditabbo. So ca jhānaṃ vā upavadeyya ajhānaṃ vā, ubhayathāpi ariyūpavādova hoti, atibhāriyaṃ kammaṃ, anantariyakammasadisaṃ, saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṇca, satekiccaṃ pana hoti. Tasmā yo ariyaṃ upavadati, tena gantvā sace attanā vuḍḍhataro hoti, ukkuṭikaṃ nisīditvā “ahaṃ

āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamāhi”ti khamāpetabbo. Sace pana navakataro hoti, vanditvā ukkuṭīkaṃ nisīditvā añjalim paggahetvā “ahaṃ bhante tumhe idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamathā”ti khamāpetabbo. Sace so nakkhamabhi, disāpakkanto vā hoti, sayam vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantum na pesetum sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesam santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭīkaṃ nisīditvā sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayeneva paṭipajjitvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ khamatu me so āyasmā”ti vatvā khamāpetabbo. Sammukhā akhamantepi etadeva kātabbaṃ. Sace ekacārikabhikkhu hoti, neva tassa vasanaṭṭhānaṃ na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vipaṭṭisāro hoti, kiṃ karomī”ti vattabbaṃ. So vakkhati “tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā”ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena añjalim paggahetvā “khamathā”ti vattabbaṃ. Yadi so parinibbuto hoti, parinibbutamañcaṭṭhānaṃ gantvā yāva sivathikaṃ gantvāpi khamāpetabbo. Evaṃ kate neva saggāvaraṇaṃ na maggāvaraṇaṃ hoti, pākatikameva hotīti.

Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnanānāvidhakammā, ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritaggaḥaṇeneva ariyūpavāde, manoduccaritaggaḥaṇena ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāyapi imesaṃ dvinnaṃ punavacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanatthanti veditabbaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Vuttampi cetam—

“Seyyathāpi Sāriputta bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampadamidaṃ Sāriputta vadāmi. Taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhim appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye”ti¹.

micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha—

1. Ma 1. 102, 103 piṭṭhesu.

“Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃmahāsāvajjaṃ yathayidaṃ bhikkhave micchādīṭṭhi. Micchādīṭṭhiparamāni bhikkhave mahāsāvajjāni”¹.

Kāyassa bhedaṭi upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantarābhiniḃbattakkhandhaggaṇe. Atha vā **kāyassa bhedaṭi** jīvitindriyassupacchedā. **Paraṃ maraṇāti** cuticittato uddhaṃ. **Apāyanti** evamādi sabbāṃ nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkhaḃhetubhūtā puññasammataṃ ayā apetaṭṭā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbataṃ gatiṭi **duggati**. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakāriṇoti **vinipāto**, vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgātipi **vinipāto**. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggaṇeṇa tiracchānayoṇiṃ dīpeti, tiracchānayoṇi hi apāyo sugatito apetaṭṭā. Na duggati, mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggaṇeṇa pettivisaṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sukhato² apetaṭṭā dukkassa ca gatiḃhūtaṭṭā, na tu vinipāto, asurakāyasadisāṃ avinipataṭṭā. Vinipātaggaṇeṇa asurakāyaṃ dīpeti. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi ca vinipataṭṭā vinipātoti vuccati. Nirayaggaṇeṇa Avīci-ādi-anekappakāraṃ nirayameva dīpetiṭi. **Upapannāti** upagatā, tattha abhiniḃbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditaḃbo. Ayaṃ pana viseso—tattha sugatiggaṇeṇa manussagatiṭi saṅgayhati. Saggaggaṇeṇa devagatiyeva. Tattha sundarā gatiṭi **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti** ayaṃ vacanaṭṭho. **Iti dibbena cakkhunāti**-ādi sabbāṃ nigamanavacanaṃ.

Evam dibbena cakkhunā passaṭṭi ayamettha saṅkhepaṭṭho—
dibbacakkhuññaṃ parittaḃaccuppanna-ajjhatabhiddhārammaṇavasena
catūsu ārammaṇesu

1. Am 1. 35 piṭṭhe.

2. Sugatito (Ka)

pavattati. Yathākammūpagaññaṇaṃ parittamahaggaṭāṭita-
ajjhatabhiddhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati.
Anāgataṃsaññaṇaṃ parittamahaggaṭa-appamañnamagga anāgata-
ajjhatabhiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattatīti.

Ākaṅkhamāno ca Bhagavāti Bhagavā icchamāno. **Ekampi lokadhātum passeyyāti** ekaṃ cakkavāḷaṃ olokeyya. **Sahassimpi cūlanikanti** ettha yāvata candimasūriyā pariharanti, disā bhānti virocamaṇā, tāva sahasadhā loko, esā sahasicūlanikā nāma. **Cūlanikanti** khuddakaṃ. **Dvisahassimpi majjhimikaṃ lokadhātuntī** ettha sahasacakkavāḷaṇaṃ sahasabhāgena gaṇetvā dasasatasahasacakkavāḷaparimāṇā dvisahassī majjhimikā lokadhātu nāma. Ettakena Buddhānaṃ jātikkhetaṃ nāma dassitaṃ. Bodhisattānaṃ hi pacchimabhava devalokato cavitvā mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇadvase ca mātukucchito nikkhamaṇadvase ca mahābhinnikkhamaṇadvase ca sambodhidhammacakkapavattana-āyusaṅkhārossajjanapariniḥṅgaṇadvasesu ca ettakaṃ ṭhānaṃ kampaṭi.

Tisahassimpi. Mahāsahassimpi lokadhātuntī sahasito paṭṭhāya tatiyāti tisahassī, paṭṭhamasahasim sahasadhā katvā gaṇitaṃ majjhimikaṃ sahasadhā katvā gaṇitattā mahantehi sahassehi gaṇitāti mahāsahasī. Ettāvata koṭisatasahasacakkavāḷaparimāṇo loko dassito hoti. Gaṇakaputtatissatthero pana evamāha “na hi tisahassimahāsahasilokadhātuyā etaṃ parimāṇaṃ. Idaṃ hi ācariyānaṃ sajjhāyamūlakaṃ vācāya parihīnaṭṭhānaṃ, dasakoṭisatasahasacakkavāḷaparimāṇaṃ pana ṭhānaṃ tisahassimahāsahasilokadhātu nāma”ti. Ettāvata hi Bhagavato āṇākkhetaṃ nāma dassitaṃ. Etasmiṃhi antare Āṭṭhāṇiyaparitta¹ Isigiliparitta² Dhajjagaparitta³ Bojjhaṅaparitta⁴ Khandhaparitta⁵ Moraparitta⁶ Mettaparitta⁷ Ratanaparittānaṃ⁸ āṇā pharati.

Yāvatakaṃ vā pana ākaṅkheyyāti yatthakaṃ vā iccheyya. Iminā visayakkhetaṃ dassitaṃ. Buddhānaṃ hi visayakkhettassa pamāṇaparicchedo nāma

1. Dī 3. 158 piṭṭhādīsu. 2. Ma 3. 112 piṭṭhādīsu. 3. Saṃ 1. 220 piṭṭhādīsu.

4. Saṃ 3. 71 piṭṭhādīsu. 5. Vi 5. 245; Khu 5. 53; Aṃ 1. 384 piṭṭhādīsu.

6. Khu 5. 38 piṭṭhādīsu. 7. Khu 1. 10, 300 piṭṭhādīsu. 8. Khu 1. 7, 314 piṭṭhādīsu.

natthi, natthikabhāve cassa imaṃ upamaṃ āharanti—
koṭisatasahassacakkavālamhi yāva brahmalokā sāsapehi pūretvā sace koci
puratthimāya disāya ekacakkavāle ekaṃ sāsapaṃ pakkhipanto āgaccheyya,
sabbepi te sāsapā parikkhayaṃ gaccheyyuhū, na tveva puratthimāya disāya
cakkavāḷāni. Dakkhiṇādīsupi eseva nayo. Tattha Buddhānaṃ avisayo nāma
natthi. **Tāvatakaṃ passeyyāti** tattakaṃ olokeyya. Evaṃ parisuddhaṃ
Bhagavato dibbacakkhūti dibbacakkhukathaṃ niṭṭhāpesi.

Kathaṃ Bhagavā paññācakkhunāpi vivaṭacakkhūti kenappakārena
paññācakkhunā apihitacakkhu. **Mahāpañño puthupaññoti-ādikaṃ tattha
atirocati yadidaṃ paññāyāti** pariyosānaṃ heṭṭhā vuttatthameva.

Buddhacakkhunāti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena
ca. Imesaṃ dvinnaṃ ñāṇānaṃ Buddhacakkhūti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa
samantacakkhūti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ dhammacakkhūti. **Lokaṃ
volokento addasa satteti** satte addakki. **Apparajakkheti-ādīsu** yesaṃ
vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**.
Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādāni indriyāni
tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva
saddhādayo ākāraṃ suṇḍarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti,
sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva
vajañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Uppaliniyanti Uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnīti**
yāni antonimuggāneva posiyanti. **Udakaṃ accuggammatitṭhantīti** udakaṃ
atikkamitvā tiṭṭhanti. Tattha yāni yāni accuggamma ṭhitāni, tāni tāni,
sūriyarasmiṣamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni
samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakā anuggatāni
antonimuggaposīni, tāni tatiyadivaseva pupphanakāni. Udakā pana
anuggatāni aññānīpi saroga-uppalāni nāma atthi, yāni neva pupphissanti,
macchacchabhakkhāneva bhavissanti, tāni Pāḷim nārūḷhāni, āharitvā
pana dīpetabbānīti dīpitāni.

Yatheva hi tāni catubbidhapupphāni, evameva ugghaṭitaññū
vipañcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Yassa puggalassa
udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**.
Yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajīyamāne
dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa
puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato
bhajato payirupāsato dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**.
Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato
bahumpi vācato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati
puggalo **padaparamo**. Tattha Bhagavā Uppalavanādisadisam
dasasahasilokadhātum olokento ajja pupphanakāni ugghaṭitaññū, sve
pupphanakāni vipañcitaññūti evaṃ sabbākārato ca addasa. Tattha tiṇṇaṃ
puggalānaṃ imasmiṃyeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṃ
sādheti, padaparamānaṃ anāgatatthāya vāsana hoti.

Rāgacaritoti-ādīsu rajjanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti
rāgacarito. Dussanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **dosacarito**.
Muyhanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **mohacarito**.
Vitakkanavasena ūhanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti
vitakkacarito. Okappanasaddhāvasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti
saddhācarito. Ñāṇameva caraṇaṃ, ñāṇena vā caraṇaṃ, ñāṇassa vā caraṇaṃ,
ñāṇato vā caraṇaṃ etassa atthīti **ñāṇacarito**. **Rāgacaritassāti** rāgussadassa
rāgabahulassa. Paratopi eseva nayo.

Asubhakathaṃ kathetīti uddhumātakādidasavidhaṃ
asubhapaṭisaṃyuttakathaṃ ācikkhati. Vuttañhetam “asubhā bhāvetabbā
rāgassa pahānāyā”ti¹. **Mettābhāvanam ācikkhatīti** mettābhāvanam
cittasinehanam katheti. Vuttañhetam”mettā bhāvetabbā byāpādassa
pahānāyā”ti¹. **Uddeseti** sajjhāyane. **Paripucchāyāti** Aṭṭhakathāya. **Kālena**
dhammassavaneti yuttappattakāle uttari pariyattidhammassavane.
Dhammasākacchāyāti aññehi saddhiṃ sākacchāya. **Garusaṃvāseti** garūnaṃ
payirupāsane. **Nivesetīti** ācariyānaṃ santike patitthāpeti. **Ānāpānassatim**

1. Am 3. 165 piṭṭhe.

ācikkhatī ānāpānassatisampayuttakammaṭṭhānaṃ katheti. Vuttañhetam
 “ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā”¹. **Pasādanīyam nimittam**
ācikkhatī Cūḷavedalla² Mahāvedalla³ dipasādanakam suttam katheti.
Buddhasubodhinti Buddhassa Bhagavato Buddhappaṭivedham.
Dhammasudhammatanti navavidhalokuttaradhammassa svākkhātataṃ.
Samghasuppaṭipattinti aṭṭhavidha-ariyasamghassa
 suppaṭipannatādisuṭṭhupaṭipattim. **Silāni ca attanoti** attano santakasīlāni ca.
Ācikkhati vipassanānimittanti udayabbayādipaṭisaṃyuttam katheti.
Aniccākāraṇanti hutvā abhāvākāraṃ. **Dukkhākāraṇanti**
 udayabbayapaṭipīlanākāraṃ. **Anattākāraṇanti** avasavattanākāraṃ.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane
 pabbatamuddhani ṭhitova, na hi tattha ṭhitassa dassanattam abhimukhe
 gīvukkipanapasāraṇādikiccam⁴ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭibhāgam
 selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—yathā
 selapabbatamuddhani ṭhitova cakkhumā puriso **samantato janataṃ** passeyya.
Sumedha sundarapañña sabbaññutaññāṇena **samantacakkhu** Bhagavā
dhammayam paññāmayam **pāsadamāruyha** sayam **apetasoko**
sokāvatiṇṇam jātijarābhībūtañca janataṃ avekkhassu upadhārayatu
 upaparikkhatu.

Ayaṃ panettha adhippāyo—yathā hi pabbatapādasāmantā mahantaṃ
 khettaṃ katvā tattha kedārapāḷisu kuṭīyo katvā rattiṃ aggim jāleyya,
 caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṃ assa, atha tassa pabbatassa matthake
 ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmim olokayato neva khettaṃ na
 kedārapāḷīyo na kuṭīyo na tattha sayitamanussā paññāyeyyurim, kuṭikāsu pana
 aggijālamattameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādam āruyha sattakāyam
 olokayato Tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre
 dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi Buddhacakkhussa āpātham nāgacchanti, rattiṃ
 khittasārā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi
 ṭhitā āpātham gacchanti, te eva aggi viya Himavantapabbato viya ca.
 Vuttampi cetam—

“Dūre santo pakāśenti, Himavantova pabbato.

Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā”⁵.

1. Am 3. 165 piṭṭhe. 2. Ma 1. 373 piṭṭhādīsu. 3. Ma 1. 365 piṭṭhādīsu.

4. Sampasāraṇādikiccam (Ka)

5. Khu 1. 56; Khu 10. 12 piṭṭhādīsu.

Sabbaññutaññāṇanti ettha pañcaneyyapathappahedaṃ sabbaṃ aññāsīti sabbaññū. Saṅkhatāsāṅkhatādibhedā sabbadhammā hi saṅkhāro vikāro lakkhaṇaṃ nibbānaṃ paññattīti pañceva neyyapathā honti. Sabbaññussa bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇaṃ “sabbaññutāññāṇaṃ”ti vattabbe “sabbaññutaññāṇaṃ”ti vuttaṃ. Sabbaññūti ca kamasabbaññū sakimsabbaññū satatasabbaññū sattisabbaññū ñātasabbaññūti pañcavidhā sabbaññuno siyumaṃ. Tesu kamena sabbajānanakālāsambhavato kamasabbaññutā na hoti, sakim sabbārammaṇaggahaṇābhāvato sakim sabbaññutā na hoti, cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārammaṇacittasambhavato bhavaṅgacittavirodhato yutti-abhāvato ca satatasabbaññutā na hoti, parisesto sabbajānanasamatthatāya sattisabbaññutā vā siyā, viditasabbadhammattā ñātasabbaññutā vā, sattisabbaññuno sabbajānanattaṃ natthīti tampi na yujjati, “na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci -pa- samantacakkhū”ti vuttattā ñātasabbaññutā eva yujjati. Evañhi sati kiccato asamrohato kāraṇasiddhito āvajjanapaṭibaddhato sabbaññutameva hotīti. **Tena fāṇeṇāti** tena sabbajānanañāṇena.

Puna aparena pariyāyena sabbaññubhāvasādhanatthaṃ¹ “**na tassa**”ti gāthamāha. Tattha **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti** tassa Tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā adīṭṭhaṃ nāma kiñci appamattakampi na atthi na samvijjati. **Atthīti** idaṃ vattamānakālikaṃ ākhyātapadaṃ, iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Gāthābandhasukhatthaṃ panettha **da-kāro** payutto. **Atho aviññātanti** ettha **athoti** vacanopādāne nipāto. **Aviññātanti** atītakālikaṃ aviññātaṃ nāma kiñci dhammajātaṃ nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtaṃ **atthi**-saddassa gahaṇe pāṭhasesaṃ vināpi yujjatiyeva. Iminā atītakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. **Ajānitabbanti** anāgatakālikaṃ ajānitabbaṃ nāma dhammajātaṃ na bhavissati natthīti. Iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Jānanakiriyāvisesamattameva vā ettha **a-kāro**. **Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyanti** ettha yaṃ tekālikaṃ vā kālavinimuttaṃ vā neyyaṃ jānitabbaṃ kiñci dhammajātaṃ atthi, taṃ sabbaṃ Tathāgato abhiññāsi adhikena

1. Sabbaññutaññāṇabhāvasādhanatthaṃ (Ka)

sabbaññutaññāna jāni paṭivijjhi, ettha **atthi**-saddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā **atthi**-saddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo. **Tathāgato tena samantacakkhū**ti kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñāṇacakkhu assāti samantacakkhu, tena yathāvuttena kāraṇena Tathāgato samantacakkhu sabbaññūti vuttaṃ hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññānaṃ sādhitam.

Na itihitihanti “evaṃ kira āsi, evaṃ kira āsi”ti na hoti. **Na itikirāyāti** “evaṃ kira etan”ti na hoti. **Na paramparāyāti** paramparakathāyāpi na hoti. **Na piṭakasampadāyāti** amhākaṃ piṭakatantiyā saddhiṃ sametīti na hoti. **Na takkahetūti** takkaggāhenapi na hoti. **Na ākāraparivitakkenāti** “sundaramidaṃ kāraṇaṃ”ti evaṃ kāraṇaparivitakkenapi na hoti. **Na ditṭhinijjhānakkhantiyāti** amhākaṃ nijjhāyitvā khamitvā gahitadiṭṭhiyā saddhiṃ sametītipi na hoti.

Atha vāpi samādhinti ettha **samādhinti** kusalacittekaggatā samādhi. Kenatṭhena samādhīti? Samādhānatṭhena. Kimidaṃ samādhānaṃ nāma? Ekārammaṇe cittacetāsikānaṃ samaṃ sammā ca ādhānaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti tasmā yassa dhammassa ānubhāvena ekārammaṇe cittacetāsikā samaṃ sammā ca avikkhippamānā avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṃ samādhānanti veditabbaṃ. Tassa kho pana samādhissa—

Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo, vikkhepaddhamāsanam raso.

Akampanamupaṭṭhānaṃ, padaṭṭhānaṃ sukham pana¹.

Samādhi anāvila-acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭhiti**. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitam. Api ca sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṅṭhiti**. Ārammaṇam ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti**. Kusalapakkhasmiñhi cattārova dhammā ārammaṇam ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā “okappanā”ti vuttā, sati “apilāpanatā”ti, samādhi “avaṭṭhiti”ti, paññā “pariyogāhanā”ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇam ogāhanti

1. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 16 piṭṭhe.

taṇhā diṭṭhi avijjāti. Tenevete “oghā”ti vuttā. Cित्तेkaggatā panettha na balavatī hoti. Yathā hi rajutaṭṭhānaṭṭhāne udakena siñcitvā sammatṭhe thokameva kālaṃ rajo sannisīdati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāveneva vuṭṭhāti, evameva akusalapakkhe cित्तेkaggatā na balavatī hoti.

Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato **avisāhāro**. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantam cittaṃ vikkhipati nāma. Ayaṃ pana tathāvidho vikkhepo na hotīti **avikkhepo**. Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṃ visāhaṭam nāma hoti, ito cito ca harīyati¹, ayaṃ pana evaṃ avisāhaṭamānasassa bhāvoti **avisāhaṭamānasatā**. **Samathoti** tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cित्तेkaggatā **cittasamatho** nāma. Tam hi āgamma cittacalanam cittavipphanditam sammanti vūpasammanti, tasmā so “cittasamatho”ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho samatho **adhikaraṇasamatho** nāma. Tam hi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so “adhikaraṇasamatho”ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānam āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā tam “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Imasmim atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭham kāretīti **samādhindriyam**. Uddhacce na kampaṭīti **samādhibalam**. **Sammāsamādhīti** yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī.

157. Athassa Bhagavā yasmā indriyaśamvaro sīlassa rakkhā, yasmā vā iminānukkamena desiyamānā ayaṃ desanā tāsam devatānam sappāyā, tasmā indriyaśamvarato pabhuti paṭipadam dassento “**cakkhūhi**”ti-ādi āradhho. Tattha **cakkhūhi neva lola’ssāti** adiṭṭhadakkhitabbādivasena cakkhūhi lolo neva assa. **Gāmakathāya āvaraye sotanti** tiracchānakathāya sotam āvareyya.

Cakkhuloliyenāti cakkhudvāre uppannalolavasena cakkhuloliyena. **Adiṭṭham dakkhitabbanti** adiṭṭhapubbam rūpārammaṇam passitum yuttam. **Diṭṭham samatikkamitabbanti** diṭṭhapubbarūpārammaṇam atikkamitum yuttam. **Ārāmena ārāmanti**

1. Sāriyati (Syā)

pupphārāmādi-ārāmena phalārāmādiṃ vā pupphārāmādiṃ vā.
Dīghacārikanti dīghacaraṇaṃ. **Anavaṭṭhitacārikanti** asanniṭṭhānacaraṇaṃ.
Anuyutto hoti rūpadassanāyāti rūpārammaṇadassanattāyā punappunaṃ
 yutto hoti.

Antaragharaṃ pavīṭṭhoti ummārabbhantaraṃ pavīṭṭho. **Vīṭhiṃ**
paṭipannoti antaravīṭhiṃ otiṇṇo. **Gharamukhāni oloketoti** gharadvārāni
 avalokento. **Uddhaṃ ulloketoti** uparidisāṃ uddhaṃmukho hutvā vilokento.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena
 rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu—
 “cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā.
 Dvārārammaṇasaṅghaṭṭe pana¹ pasādavatthukena cittena passati. Īdisī
 panesā ‘dhanunā vijjhatī’ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā
 cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamettha attho”ti. **Nimittaggāhīti**
 itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikāṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ
 chandarāgavasena gaṇhāti, diṭṭhamattheyeva na saṅhāti. **Anubyañjanaggāhīti**
 kilesānaṃ anu-anubyañjanato² pākāṭabhāvakaraṇato anubyañjananti
 laddhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathita-ālokitavilokitādibhedāṃ ākāraṃ
 gaṇhāti. **Yatvādhikaraṇamenanti**-ādimhi yaṃkāraṇā yassa
 cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ
asaṃvutaṃ apihitacakkhudvāraṃ hutvā viharantaṃ ete abhijjhādayo
 dhammā **anvāssaveyyuṃ** anuppabandheyyuṃ ajjhotthareyyuṃ. **Tassa**
saṃvarāya na paṭipajjati tassa cakkhundriyassa satikavāṭena
 pidahanattāyā na paṭipajjati. Evaṃ bhūtoyeva ca **na rakkhati**
cakkhundriyaṃ. Na cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatitipi vuccati. Tattha
 kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ
 nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṃ
 cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā
 niruddhe kiriyāmanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā
 nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato manodhātu
 sampañcchanakiccaṃ, tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu
 santīraṇakiccaṃ, tato

1. Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena (Ka)

2. Anubyañjanato (Sī, Syā, Ka)

kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaram javanam javati.

Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye na āvajjanādīnam aññatarasamaye samvaro vā asamvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussilyam vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇam vā akkhanti vā kosajjam vā uppajjati, samvaro hoti. Evaṃ honto pana so “cakkhundriye samvaro”ti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmim samvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vithicittāni. Yathā kim? Yathā nagare catūsu dvāresu samvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo samvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍam arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti taṃ kareyyum, evameva javane dussilyādīsu uppannesu tasmim samvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vithicittāni.

Saddhādeyyānīti kammaṅca phalaṅca idhalokaṅca paralokaṅca saddahitvā dinnāni. “Ayaṃ me nātīti vā, mittoti vā, idaṃ vā paṭikarissati, idaṃ vānena katapubban”ti vā evaṃ na dinnānīti attho. Evaṃ dinnāni hi na saddhādeyyāni nāma honti. **Bhojanānī**ti ca desanāsīsamattametaṃ, atthato pana saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā cīvarāni pārupitvā senāsanāni sevamānā gilānapaccayabhesajjam paribhuñjamānāti sabbametaṃ vuttameva hoti.

Seyyathidanti nipāto. Tassattho, katamo soti. **Naccam** nāma yaṃkiñci naccam, taṃ maggaṃ gacchantenāpi gīvaṃ pasāretvā daṭṭhum na vaṭṭati. **Gītanti** yaṃkiñci gītam. **Vāditanti** yaṃkiñci vāditaṃ. **Pekkhanti** naṭasamajjam. **Akkhānanti** bhāratarāmāyanādikaṃ. Yasmim ṭhāne kathiyati, tattha gantumpi na vaṭṭati. **Pāṇissaranti** kamsatālam, “pāṇitālan”tipi vadanti. **Vetāḷanti** ghanatālam, “mantena matasarīruṭṭhāpanan”tipi eke. **Kumbhathūṇanti** caturassa-ambaṇakatālam, “kumbhasaddan”tipi eke. **Sobhanakanti** naṭānam abbhokkīraṇam, sobhanakaram vā¹, paṭibhānacittanti vuttaṃ hoti. **Caṇḍālanti** ayogulakīlā, “caṇḍālānam sāṇadhovanakīlā”tipi vadanti. **Vaṃsanti** veṇum ussāpetvā kīlanam.

1. Sobhanākārakatam vā (Ka)

Dhovananti aṭṭhidhovanam, ekaccesu kira janapadesu kālaṅkate nātake na jhāpenti, nikhaṇitvā ṭhapenti. Atha tesam pūtibhūtam kāyam nātvā nīharitvā aṭṭhīni dhovitvā gandheti makkhetvā ṭhapenti. Te nakkhattakāle ekasmim ṭhāne aṭṭhīni ṭhapetvā ekasmim ṭhāne surādīni ṭhapetvā rodantā paridevantā suram pivanti. Vuttampi cetam “atthi bhikkhave dakkhiṇesu janapadesu dhovanam nāma, tattha hoti annampi pānampi khajjampi bhojjampi leyyampi peyyampi naccampi gītampi vāditampi. Atthetam bhikkhave dhovanam, netam natthīti vadāmi”¹. Ekacce pana “indajālena aṭṭhidhovanam dhovanam”²ti vadanti. **Hatthiyuddhādīsu** bhikkhuno neva hatthi-ādīhi saddhim yujjhitum, na te yujjhāpetum, na yujjhante daṭṭhum vaṭṭati. **Nibuddhanti** mallayuddham. **Uyyodhikanti** yattha sampahāro diyyati. **Balagganti** balagaṇanaṭṭhānam. **Senābyūhanti** senāniveso, sakaṭabyūhādivasena senāya nivesanam. **Anīkadassananti** “tayo hatthī pacchimam hatthānīkan”²ti-ādīna² nayena vuttassa anīkassa dassanam.

Na nimittaggāhī hotīti chandarāgavasena vuttappakāram nimittam na gaṇhāti. Evam sesapadānīpi vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā javane dussilyādīsu uppannesu tasmim asaṁvare sati dvārampi aguttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthiccittānīti vuttam, evamidha tasmim sīlādīsu uppannesu dvārampi guttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthiccittāni. Yathā kiṁ? Yathā nagaradvāresu saṁvutesu kiṅcāpi antogharādayo asaṁvutā hontī, tathāpi antonagare sabbam bhaṇḍam surakkhitam sugopitameva hoti, nagaradvāresu pihitesu corānam paveso natthī. Evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthiccittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānīpi “cakkhundriye saṁvaro”²ti vutto. Ito param heṭṭhā ca upari ca vuttapariyāyena attho veditabbo.

Visūkadassanāti paṭāṇīdassanato. **Gāmakathāti** gāmaṁvāsīnam kathā. **Bāttimsāti** dvattimsa. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānam tiracchānabhūtā kathāti **tiracchānakathā**. Tattha rājānam ārabha

1. Am 3. 431 piṭṭhe.

2. Vi 2. 143 piṭṭhe.

“mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃ mahānubhāvo”ti-ādinā nayena pavattā kathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathā**disu. Tesu “asuko rājā abhirūpo dassanīyo”ti-ādinā nayena gehassitakathāva tiracchānakathā hoti. “Sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayam gato”ti evaṃ pavattā pana kammatṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi “mūladevo evaṃ mahānubhāvo, meghamālo evaṃ mahānubhāvo”ti tesam kammaṃ paṭicca “aho sūrā”ti gehassitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādisu “asukena asuko evaṃ mārīto evaṃ viddho”ti kāmāssādavaseneva kathā tiracchānakathā. “Tepi nāma khayam gatā”ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammatṭhānameva hoti.

Api ca annādīsu “evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādīma bhuñjīma pivīma paribhuñjīmha”ti kāmāssādavasena kathetum na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “pubbe evaṃ vaṇṇādīsampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ sīlavantānaṃ adama, cetiyapūjaṃ akarīmha”ti kathetum vaṭṭati. **Ñātikathā**disu pana “amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā”ti vā, “pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarīmha”ti vā assādavasena vattum na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “tepi no ñātakā khayam gatā”ti vā, “pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṃghassa adama”ti vā kathetum vaṭṭati. Gāmakathāpi suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena “asukagāmaṃvāsīno sūrā samatthā”ti vā evaṃ assādavasena vattum na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “saddhā pasannā”ti vā, “khayavayaṃ gatā”ti vā vattum vaṭṭati.

Nigamanagarajanapadakathāsupi eseva nayo. Itthikathāpi vaṇṇasaṅghānādīni paṭicca assādavasena na vaṭṭati, “saddhā pasannā, khayavayaṃ gatā”ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathā**pi “nandimitto nāma yodho sūro ahoṣī”ti assādavasena na vaṭṭati. “Saddho ahoṣī, khayavayaṃ gato”ti evameva vaṭṭati. **Visikhākathā**pi “asukā visikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā sūrā samatthā”ti assādavasena na vaṭṭati. “Saddhā pasannā, khayavayaṃ gatā” icceva vaṭṭati.

Kumbhaṭṭhānakathāti udakaṭṭhānakathā¹, “udakatitthakathā”ti vuccati, kumbhadāsikathā vā, sāpi “pāsādikā, naccitum gāyitum chekā”ti assādasena na vaṭṭati, “saddhā pasannā”ti-ādinā nayena vaṭṭati. **Pubbapetakathā**ti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo.

Nānattakathāti purimacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti ayam loko kena nimmito? Asukena nāma nimmito. Kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattāti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā.

Samuddakkhāyikā nāma kasmā samuddo sāgaro? Sāgaradevena khatattā sā garo, “khato me”ti hatthamuddāya sayam niveditattā samuddoti evamādikā niratthakā samuddakkhānakathā. **Bhavoti** vuddhi. **Abhavoti** hāni. Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**.

Āvareyyāti āvaraṇaṃ kareyya. **Nivāreyyāti** ārammaṇato vāreyya. **Saṃvareyyāti** sammā nissesam katvā vāreyya. **Rakkheyyāti** rakkhaṃ kareyya. **Gopeyyāti** saṃgopeyya. **Pidaheyyāti** pidhanaṃ kareyya. **Pacchindeyyāti** sotaṃ chindeyya.

Tena tena na tussantīti tena tena ambulādīnā rasena na santosaṃ āpajjanti. **Aparāparaṃ pariyesantīti** uparūpari gavesanti.

158. **Phassenāti** rogaphassena. **Bhavañca nābhijappeyyāti** tassa phassassa vinodanattāya kāmabhavādibhavañca na pattheyya. **Bheravesu ca na sampavedheyyāti** tassa phassassa paccayabhūtesu sīhabyagghādīsu bheravesu ca na sampavedheyya, avasesesu vā ghānindriyamanindriyavisayesu na sampavedheyya. Evaṃ paripūro indriyasamvaro ca vutto² hoti. Purimehi vā indriyasamvaraṃ dassetvā iminā “araññe vasatā bheravaṃ disvā vā sutvā vā nappavedhitabban”ti dasseti.

1. Kuṭṭhānakathā (Sī)

2. Gutto (Sī, Syā)

Ekenākārenāti ekena kāraṇena. **Bhayampi bheravampi taññevā**ti bhayanti ca bheravanti ca khuddakampi mahantampi uttāsanimittameva. Tamevatthaṃ dassetuṃ “**vuttam hetan**”ti-ādimāha. **Bhayanti** tappaccayā uppannabhayaṃ. **Bhayānakanti** ākāraniddeso. **Chambhitattanti** bhayavasena gattacalanam. **Lomahaṃsoti** lomānaṃ haṃsanam uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna “**cetaso ubbego utrāso**”ti sabhāvato dasseti. **Ubbegoti** bhīruko¹, **utrāsoti** cittakkhobho. **Jātibhayanti** jātiṃ paṭicca uppannabhayaṃ. Sesesupi eseva nayo. Rājato uppannabhayaṃ **rājabhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Attānuvādabhayanti** pāpakammīno attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhayanti** parassa anuvādato uppajjanakabhayaṃ.

Daṇḍabhayanti āgārikassa raññā pavattitadaṇḍam, anāgārikassa vinayadaṇḍam paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhayanti** cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Ūmibhayanti** mahāsamudde udakam orohantassa pavattabhayaṃ. Mahāsamudde kira Mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni uggacchati, Taraṅgavīci nāma² paṇṇāsa yojanāni, Rohaṇavīci nāma cattālīsa yojanāni uggacchati. Evarūpā ūmiyo paṭicca pavattam ūmibhayaṃ. Kumbhīlato pavattam bhayaṃ **kumbhīlabhayaṃ**. Udakāvattato bhayaṃ **āvattabhayaṃ**. Susukā vuccati caṇḍamaccho, tato bhayaṃ **susukābhayaṃ**. **Ājīvikabhayanti** jīvitavuttito bhayaṃ ājīvikabhayaṃ. **Asilokabhayanti** garahato bhayaṃ.

159. **Laddhā na sannidhiṃ kayirā**ti etesaṃ annādīnaṃ yaṃkiñci dhammena labhitvā “araññe ca senāsane vasatā dullabhan”ti cintetvā sannidhiṃ na kareyya.

Odanoti sāli vīhi yavo godhumo kaṅgu varako kudrūsakoti sattannaṃ dhaññānaṃ dhaññānulomānañca taṇḍulehi nibbato. **Kummāsoti** yavehi nibbato. **Sattūti** sāli-ādīhi katasattu. **Maccho** dakasambhavo. **Mamsam** pākaṭameva. **Ambapānanti** āmehi vā pakkehi vā ambehi katapānaṃ. Tattha āmehi karontena ambataruṇāni bhinditvā udake pakkhipitvā ātape ādiccapākena pacitvā parissāvetvā tadahu

1. Ubbegoti turito (Sī)

2. Gaṅgāvīci nāma (Sī, Syā)

paṭiggahitehi madhusakkarakappūrādīhi yojetvā kātabbāṃ. **Jambupānanti** jambuphalehi katapānaṃ. **Cocapānanti** aṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Mocapānanti** anaṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Madhukapānanti** madhukānaṃ jātirasena katapānaṃ. Taṃ pana udakasambhinnaṃ vaṭṭati, suddhaṃ na vaṭṭati. **Muddikapānanti** muddikā uduke madditvā ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Sālūkapānanti** rattuppalanīluppālādīnaṃ sālūke madditvā katapānaṃ. **Phārusakapānanti** phārusakehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Kosambapānanti** kosambaphalehi katapānaṃ. **Kolapānanti** kolaphalehi katapānaṃ. **Badarapānanti** mahākolaphalehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. Imāni ekādasa pānāni, tānipi ādiccapākāni vaṭṭanti.

Ghatapānanti sappipānaṃ. **Telapānanti** tilatelādīnaṃ pānaṃ. **Payopānanti** khīrapānaṃ. **Yāgupānanti** sītalādiyāgupānaṃ. **Rasapānanti** sākādirasapānaṃ. **Piṭṭhakhajjakanti** sattannaṃ tāva dhaññānaṃ dhaññānulomānaṃ aparāṇṇānaṃ piṭṭhaṃ panasapiṭṭhaṃ labujapiṭṭhaṃ ambātakapiṭṭhaṃ sālapiṭṭhaṃ khīravallipiṭṭhañcāti evamādīnaṃ piṭṭhehi kataṃ piṭṭhakhajjakam. **Pūvakhajjakampi** etehiyeva kataṃ. **Mūlakhajjakanti** mūlakamūlaṃ khārakamūlaṃ cuccumūlanti evamādi. **Tacakhajjakanti** ucchutacādayo. **Pattakhajjakanti** nimbapaṇṇa kuṭajapaṇṇa paṭolapaṇṇa sulasapaṇṇādayo. **Pupphakhajjakanti** mūlakapuppha khārakapupphasetavaraṇasiggu-uppala padumakādayo. **Phalakhajjakanti** panasa labuja tālanālikera ambātakatintiṇikamātuluṅga kapiṭṭhaphala-alābu kumbhaṇḍa phussaphala timbarūsaka tila vātiṅgaṇa cocamoca madhukādīnaṃ phalānaṃ khajjakam.

Na kuhanāyāti na vimhāpanāya. **Na lapanāyāti** paccayatthaṃ na lapanāya. Vihāraṃ āgate manusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā”ti bhikkhū nimantetunti. “Yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato gahetvā āgacchāmī”ti evaṃ na lapanāya. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko rājā asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ na lapanāya. **Na nemittikatāyāti** yena kenaci paresaṃ paccayadānasaññājanakena kāyavacīkammaṃ na nemittikatāya. **Na nippesikatāyāti** yā paresaṃ akkosanādikiriyā yasmā veḷupesikā viya abbhāṅgaṃ parassa guṇaṃnippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā gandhamaggaṇā viya paragūṇe nipisitvā

vicuṇṇetvā esā lābhamagganā hoti, tasmā “nippesikatā”ti vuccati. Na evarūpāya nippesikatāya. **Na lābhena lābham nijigīsanatāyāti** ettha **nijigīsanatāti** magganā, aññato laddham hi aññattha haraṇavasena lābhena lābhamagganā nāma hoti. Na evarūpāya lābhena lābhamagganāya.

Na dārudānenāti na paccayahetukena dārudānena vihāre uṭṭhitam hi araññato vā¹ āharitvā rakkhitagopitadārum “evam me paccayam dassanti”ti upaṭṭhākānam dātum na vaṭṭati. Evañhi jīvikam kappento anesanāya micchājīvena jīvati, so diṭṭheva dhamme garaḥam pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikam dārum kulasaṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭam āpajjati, parapuggalikam theyyacittena dadanto bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṅghikepi eseva nayo. Sace pana tam issaratāya deti, garubhaṇḍavissajjanam āpajjati. Kataram pana dāru garubhaṇḍam hoti, kataram na hotīti? Yam tāva aropimam sayam jātam, tam saṅghena paricchinnatṭhāneyeva garubhaṇḍam, tato param na garubhaṇḍam. Ropimatṭhāne ca sabbena sabbam garubhaṇḍam, pamāṇato sūcidaṇḍakappamāṇam garubhaṇḍam.

Na veḷudānenāti-ādīsipi na veḷudānenāti na paccayahetukena veḷudānenāti-ādi sabbam na dārudānenāti ettha vuttanayeneva veditabbam. Veḷu pana pamāṇato telanālippamāṇo garubhaṇḍam, na tato heṭṭhā. Manussā vihāram gantvā veḷum yācanti, bhikkhū “saṅghiko”ti dātum na visahanti, manussā punappunam yācanti vā tajjenti vā, tadā bhikkhūhi “daṇḍakammaṃ katvā gaṇhathā”ti vattum vaṭṭati, veḷudānam nāma na hoti. Sace te daṇḍakammatthāya vāsipharasu-ādīni vā khādanīyam vā bhojanīyam vā denti, gahetum na vaṭṭati.

Vinayaṭṭhakathāyam pana “daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā”ti vuttam. Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjati, tam akoṭṭāpentānam veḷu nassati. “Kim kātabban”ti bhikkhācāre manussānam ācikkhitabbam. Sace koṭṭetum na icchanti, “samam bhāgam

1. Aññato vā (Sī, Syā)

labhissathā”ti vattabbā. Na icchantiyeva, “dve koṭṭhāse labhissathā”ti vattabbā. Evampi anicchantesu naṭṭhena attho natthi, “tumhākaṃ khaṇe sati daṇḍakammaṃ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathā”ti vattabbā, veḷudānaṃ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi uṭṭhitepi udakena vuyhamānaveḷūsupi eseva nayo.

Pattadānegarubhaṇḍatāya ayaṃ vinicchayo—pattampi hi yattha vikkāyati, gandhakārādayo¹ gandhapaliveṭṭhanādīnaṃ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ hoti. Esa tāva kiṃsukapatta kaṇṇapiḷandhana tālapattādīsu vinicchayo. Tālapaṇṇampi imasmiṃyeva ṭhāne kathetabbaṃ—tālapaṇṇampi hi sayāṃ jāte tālavane saṃghena paricchinnatṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, na tato paraṃ, ropimatālesu sabbampi garubhaṇḍaṃ, tassa pamāṇaṃ heṭṭhimakoṭṭiyā aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako. Tiṇampi ettheva pakkhipitvā kathetabbaṃ. Yattha pana tiṇaṃ natthi, tattha tāla nāḷikera paṇṇādīhipi chādenti. Tasmā tānīpi tiṇeneva saṅgahitāni. Iti muṇḍapalālādīsu yaṃkiñci muṭṭhippamāṇaṃ tiṇaṃ. Nāḷikerapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṃghassa dinnāṃ vā tattha jātaṃ vā bahi-ārāme saṃghassa tiṇavatthumhi jātatiṇaṃ vā rakkhitagopitaṃ vā garubhaṇḍaṃ hoti. Taṃ pana saṃghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekaṃ puggalikakamme dātuṃ vaṭṭati. Heṭṭhā vuttadāruveḷūsupi eseva nayo.

Pupphadāne “ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjitvā yāgubhattatthāya upanentu, ettakesu senāsanapaṭisaṅkharāṇe upanentu”ti evaṃ niyamitaṭṭhāneyeva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Yadi sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsīṃ karonti, pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhu bhikkhusaṃghaṃ gaṇetvā koṭṭhāse karoti. So sampattaparīsāya saṃghaṃ anāpucchitvāva dātuṃ labhati. Asammatena pana āpucchitvāva dātabbāṃ. Bhikkhuno pana kassa pupphāni dātuṃ labbhati, kassa na labbhatīti? Mātāpitūnaṃ gehaṃ haritvāpi gehato pakkosāpetvāpi “vatthupūjaṃ karoṭhā”ti dātuṃ labbhati, piḷandhanatthāya na labbhati. Sesañātīnaṃ pana haritvā na dātabbāṃ, pakkosāpetvā pūjanatthāya dātabbāṃ. Sesajanassa pūjanaṭṭhānaṃ sampattassa apaccāsīsentena dātabbāṃ, pupphadānaṃ nāma na hoti.

1. Gandhikādayo (Sī, Syā)

Vihāre bahūni pupphāni pupphanti, bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā “vihāre bahūni pupphāni pūjethā”ti vattabbaṃ, vacanamatte doso natthi, “manussā khādanīyabhojanīyaṃ ādāya āgamissanti”ti cittena pana na vattabbaṃ. Sace vadati, khādanīyabhojanīyaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Manussā attano dhammatāya “vihāre pupphāni atthi”ti pucchitvā “asukadivase vihāraṃ āgamissāma, sāmaṇeraṇaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā”ti vadanti. Bhikkhu sāmaṇeraṇaṃ kathetuṃ pamuṭṭho, sāmaṇerehi pupphāni ocitāni, manussā bhikkhuṃ upasaṅkamtivā mayaṃ tumhākaṃ asukadivase evaṃ ārocayimha “sāmaṇeraṇaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā”ti, kasmā na vārayitthāti? “Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocinitamattāneva, na tāva pūjā katā”ti vattabbaṃ, “gaṇhatha pūjethā”ti na vattabbaṃ. Sace vadati, āmisaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Aparo bhikkhu sāmaṇeraṇaṃ ācikkhati “asukagāmaṃvāsino ‘pupphāni mā ocinitthā’ti āhamsū”ti manussāpi āmisaṃ āharitvā dānaṃ datvā vadanti “amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethā”ti. “Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā. Ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayameva jānissanti upāsakā”ti vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ doso natthi, pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalampi pupphaṃ viya niyamitameva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukasmim phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti, bhikkhū “saṃghikaṃ”ti dātuṃ na ussahanti, manussā vipphaṇṣārino akkosanti paribhāsanti, tattha kiṃ kātabbanti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā katābbā “asuke ca rukkhe asuke ca rukkhe ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā”ti. Corā vā issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā. Kuddhā hi te sakalavihāraṃpi nāseyyuṃ, ādīnava pana kathetabboti.

Sinānadāne sinānacuṇṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni, akoṭṭito rukkhe ṭhitova rukkhataco garubhaṇḍaṃ, cuṇṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ vaṭṭati. Gilānassa yaṃkiñci cuṇṇaṃ dātuṃ vaṭṭatīyeva.

Na cuṇṇadānenāti vuttanayena sirīsacuṇṇādīnaṃ dānena. **Mattikādāne** mattikā hi yattha dullabhā hoti, tattheva garubhaṇḍaṃ. Sāpi heṭṭhimakoṭṭiyā timsapalaguḷapiṇḍappamaṇāva, tato heṭṭhā na garubhaṇḍanti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakameva garubhaṇḍaṃ. Yesaṃ sāmaṇeraṇaṃ saṃghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Yehi pana “ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbāni”¹ti paricchinditvā vārā gahitā, te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti. Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamālakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni, devasikaṃ ekekameva gahetabbāni. Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṃghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano pāpuṇanti, tattakāneva gahetvā gantabbāni. Antarā āgantukesu vā āgatesu disaṃ vā pakkamantesu¹ āharitvā gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbāni. **Na mukhodakadānenāti** na mukhadhovana-udakadānena.

Na cātukamyatāyāti-ādīsu cātukamyatā vuccati attānaṃ dāsaṃ viya nīcatṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanampi saṅṭhapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṃ. **Na muggasūpyatāyāti** na muggasūpasamānatāya. Muggasūpasamānatāti saccālikena jīvikaṃ kappanatāya etaṃ adhivacanaṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā pākaṃ gacchanti thokā na gacchanti, evameva saccālikena jīvikakappake puggale bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccaṃ. Yathā vā muggasūpassa apavisanaṭṭhānaṃ nāma natthi, evameva saccālikavuttino puggalassa appatiṭṭhānaṃ nāma² natthi. Siṅghāṭakaṃ viya icchiticchitaṭṭhānassa³ patiṭṭhāti. Tenassa sā musāvādītā “muggasūpyatā”³ti vuttā. **Na pāribhaṭṭatāyāti** na pāribhaṭṭakammabhāvena. Pāribhaṭṭassa hi kammaṃ pāribhaṭṭaṃ, tassa bhāvo pāribhaṭṭatā, alaṅkāra karaṇādīhi dāra kākīlāpanassetāni adhivacanaṃ. **Na pīṭhamaddikatāyāti** na sahasā gharaṃ pavisitvā pīṭhake nisīdanakatāya.

Na vatthuvijjāyāti-ādīsu **vatthuvijjā** nāma gāmanigamanagarādīnaṃ sunivīṭṭhadunnivīṭṭhajānanasatthaṃ. **Tiracchānavijjā** nāma aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā aṅgasatthanimitādikā avasesavijjā.

1. Pakkamantena (Sī, Syā, Ka)

2. Appavisanaṭṭhānaṃ nāma (Syā)

3. Icchiticchitadhārāya (Sī, Syā, Ka)

Aṅgavijjā nāma itthipurisānaṃ subhagadubbhagalakkhaṇajānaṃ.

Nakkhattavijjā nāma nakkhattānaṃ yogajānanasatthaṃ.

Na dūtagamanenāti na dūteyyaṃ katvā gamanena. **Na pahīṇagamanenāti** na gihīnaṃ sāsanaṃ gahetvā gharā gharaṃ pahitassa gamanena. **Na jaṅghapesaniyenāti** gāmantaradesantarādīsu tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ sāsanaṇapaṭīsāsanaṃ haraṇena. Idañhi jaṅghapesaniyaṃ nāma attano mātāpitūnaṃ, ye cāssa mātāpitāro upaṭṭhahanti, tesāṃ sāsanaṃ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyaṃ vā saṃghassa vā attano vā kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakānampi sāsanaṃ haritūṃ vaṭṭati. Manussa “dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṃghassa ācikkhathā”ti ca vadanti, “asukattherassa nāma dethā”ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā cīvaraṃ vā denti, “vihāre pūjaṃ karoṭhā”ti mālāgandhavilepanādīni vā dhajapaṭākādīni vā niyyātentī. Sabbaṃ haritūṃ vaṭṭati, jaṅghapesaniyaṃ nāma na hotī. Sesasāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Na vejjakammenāti na vejjena hutvā kāyatīkicchanādibhesajjakaraṇena. Bhesajjaṃ pana pañcannaṃ sahadhammikānaṃ kātabbaṃ bhikkhussa bhikkhuniyā sikkhamānāya sāmaṇerassa sāmaṇeriyā. Samasilasaddhāpaññānaṃ hi etesaṃ tīsu sikkhāsu yuttānaṃ bhesajjaṃ akātuṃ na labbhati. Mātāpitūnaṃ tadupaṭṭhākānaṃ attano veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassatī etesaṃ pañcannampi kātuṃ vaṭṭati. Jeṭṭhabhātu kaniṭṭhabhātu jeṭṭhabhaginiyā kaniṭṭhabhaginiyā cūlamātuyā mahāmātuyā cūlapituno mahāpituno pitucchāya mātucchāyātī etesaṃ pana dasannampi karontena tesāmyeva santakaṃ bhesajjaṃ gahetvā kevalaṃ yojetvā dātabbaṃ. Sace nappahotī, attano santakaṃ tāvakālikaṃ dātabbaṃ. Etesaṃ puttaparamparā yāva sattamā kulaparivaṭṭā, tāva cattāro paccaye āharāpentassa akataviññatti vā bhesajjaṃ karontassa vejjakammaṃ vā kuladūsakāpatti vā na hotī.

Na piṇḍapaṭipiṇḍakenāti ettha piṇḍapāto kassa dātabbo, kassa na dātabbo? Mātāpitūnaṃ tadupaṭṭhākānaṃ veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassa sampattassa dāmarīkacorassa issarassāpi dātabbo. Etesaṃ datvā pacchā laddhampi piṇḍapaṭipiṇḍaṃ nāma na hotī. **Na dānānuppādānenāti**

attano dinnakānaṃ na puna dānena. **Dhammenā**ti dhammena uppannaṃ. **Samenā**ti kāyasucaritādinaṃ. **Laddhā**ti kāyena laddhā. **Labhitvā**ti cittaena pāpuṇitvā. **Adhigantvā**ti sampāpuṇitvā. **Vinditvā**ti nāṇena vinditvā. **Paṭilabhitvā**ti punappunaṃ labhitvā.

Annasannidhinti ettha duvidhā annakathā vinayavasena ca sallekhasena ca. Vinayavasena tāva yaṃkiñci annaṃ ajja paṭiggahitaṃ aparajju sannidhikāraṃ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṃ. Attanā laddhaṃ pana sāmaṇerānaṃ datvā tehi laddhaṃ ṭhapētvā dutiyadivase bhuñjituṃ vaṭṭati, sallekho pana na hoti.

Pānasannidhimhi eseva nayo. Ettha pānaṃ nāma ambapānādīni aṭṭha pānāni, yāni ce tesāṃ anulomāni.

Vatthasannidhinti-ādimhi anadhiṭṭhitāvikkappaṃ sannidhi ca hoti sallekhaṅca kopeti. Ayaṃ pariyāya kathāva, nippariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṃ, catutthaṃ labhitvā aññassa dātabbaṃ. Sace yassa kassaci dātuṃ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchathāya vā gato, āgatamatte dātabbaṃ, adātuṃ na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte satiyā paccāsāya anuññātakālaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Sūcisuttacīvarakārākaṇaṃ alābhena tato parampi vinayakammaṃ katvā ṭhapetuṃ vaṭṭati. “Imasmiṃ jiṅṅe puna īdisaṃ kuto labhissāmī”ti pana ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhaṅca vikopeti.

Yānasannidhimhi yānaṃ nāma vayhaṃ ratho sakaṭaṃ sandamānikā sivikā pāṭaṅkīti netāṃ pabbajitassa yānaṃ. Upāhanā pana pabbajitassa yānaṃyeva. Ekabhikkhussa hi eko araññatthāya, ekā dhotapādakatthāyāti ukkaṃsato dve upāhanasaṅghāṭā vaṭṭanti, tatiyaṃ labhitvā aññassa dātabbo, “imasmiṃ jiṅṅe aññaṃ kuto labhissāmī”ti hi ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhaṅca vikopeti.

Sayanasannidhimhi sayananti mañco. Ekassa bhikkhuno eko gabbhe eko divāṭṭhāneti ukkaṃsato dve mañcā vaṭṭanti, tato uttari labhitvā aññassa bhikkhuno vā gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati, sannidhi ceva hoti, sallekhaṅca kopeti.

Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosaḍi-ābādhe sati gandho vaṭṭati. Tena gandhena tasmim roge vūpasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbo. Dvāre pañcaṅgulagharadhūpanādīsu vā upanetaḅbo. “Puna roge sati bhavissati”ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, gandhasannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Āmisanti annādivuttāvasesaṃva daṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco bhikkhu “tathārūpe kāle upakārāya bhavissanti”ti tila taṇḍulamugga māsa nālikera loṇa maccha maṃsavallūra sappi tela guḷabhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti. So vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā bhuñjivā “sāmaṇera udakakaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisitum, gaccha asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi, asukakulato dadhi-ādīni āhara”ti peseti. Bhikkhūhi “kiṃ bhante gāmaṃ pavisathā”ti¹ vuttepi “duppaveso āvuso idāni gāmo”ti vadati. Te “hotu bhante acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā”ti gacchanti. Atha sāmaṇeropi dadhi-ādīni āharitvā bhattañca byañjanañca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantasseva upaṭṭhākā bhattaṃ paṇiṇanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ gīvāyāmakāṃ bhuñjatiyeva. Evaṃ catumāsampi vītināmeti. Ayam vuccati bhikkhu “muṇḍakuṭumbikajīvikāṃ jīvati, na samaṇajīvikaṃ”ti. Evarūpo āmisasannidhi nāma hoti.

Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi eko guḷapiṇḍo catubhāgamattaṃ sappīti ettakaṃ nidhetum vaṭṭati akāle sampattacorānaṃ atthāya. Tehi ettakampi āmisapaṭisaṇthāraṃ alabhanta jīvītāpi voropeyyum, tasmā sacepi ettakaṃ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadetha kappiyaṃ, taṃ attanāpi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṃ pana bahuṃ ṭhapentassāpi sannidhi nāma natthi.

160. **Jhāyī na pādaloḷa’ssāti** jhānābhirato ca na ca pādaloḷo assa. **Virame kukkuccā nappamajjeyyāti** hatthakukkuccādikukkuccaṃ vinodeyya, sakkaccakāritāya cettha nappamajjeyya.

1. Na pavisathāti (Ka)

Ekattamanuyuttoti ekībhāvaṃ anuyutto. **Paramatthagarakoti** uttamatthagarako. “Sakatthagarako”ti vā pāṭho.

Paṭisallānārāmoti āramaṇaṃ ārāmo, tato tato ārammaṇato paṭisaṃharitvā ekībhāve paṭisallāne ārāmo yassa so paṭisallānārāmo. **Assāti** bhaveyya. Tasmim ratoti **paṭisallānarato**. Etehi sīlesu paripūrakāritaṃ dasseti. Tam kissa hetu? Sīlavipannaassa ekaggaṭāpi na sampajjati. **Ajjhattam cetosamathamānuyuttoti** attano cittasamathe yutto. Ettha hi ajjhattanti vā attanoti vā etaṃ ekatthaṃ, byañjanaṃeva nānaṃ. Bhummatthe panetaṃ upayogavacanaṃ. **Anūti** iminā upasaggena yoge siddhaṃ.

Anirākatajjhānoti bahi anihatajjhāno avināsitaṭṭhāno vā. Nīharaṇavināsatthaṃ hi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. “Thambhaṃ niraṃkatvā nivātavuttī”ti-ādīsu¹ cassa payogo daṭṭhabbo. **Vipassanāya samannāgatoti** sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti. Tā Visuddhimagge² vitthāritā. **Brūhetā suññāgārānanti** vaḍḍhetā suññāgārānaṃ. Ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu “brūhetā suññāgārānaṃ”ti veditabbo. Ekabhūmakādibhede pāsāde kurumānopi suññāgārānaṃ brūhetāti daṭṭhabbo.

Sakkaccakārīti-ādīsu dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakāritāvasena sakkaccakārī. **Assāti** bhaveyya. Satatabhāvo sātaccāṃ, sātaccakāritāvasena **sātaccakārī**. Nirantarakāritāya **aṭṭhitakārī**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti. So “asātaccakārī, ṭhitakārī”ti vuccati. Yo pana evaṃ na hoti, so aṭṭhitakārī. **Anolīnavuttikoti**

1. Khu 1. 327 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 277, 336 piṭṭhesu.

nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa atthitāya na olinavuttiko.

Anikkhittacchandoti kusalakiriyāya vīriyacchandassa anikkhittabhāvena anikkhittacchando. **Anikkhittadhuroti** vīriyadhurassa anoropako, anosakkitamānasoti attho.

Appativānīti anivattanaṃ. **Adhiṭṭhānanti** kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. **Anuyogoti** anuyuñjanaṃ. **Appamādoti** satiyā avippavāso.

161. **Tandim māyaṃ hassaṃ khiḍḍanti** ālasiyañca māyañca hassañca kāyikaṃ vācasikaṃ khiḍḍañca. **Savibhūsanti** saddhim vibhūsāya.

Rattindivaṃ chakoṭṭhāsaṃ karitvāti

purimayāmajjhimayāmapacchamayāmasasena rattim tayo tathā divāti chabbidham koṭṭhāsaṃ katvā. **Pañca koṭṭhāsaṃ paṭijaggeyyāti** rattim majjhimayāmaṃ vissajjetvā avasesapañcakoṭṭhāsesu na niddaṃ okkameyya. **Ekakoṭṭhāsaṃ nipajjeyyāti** ekaṃ majjhimayāmakōṭṭhāsaṃ sato sampajāno nipajjitvā niddaṃ okkameyya.

Idha bhikkhu divasampi pubbaṇhe majjhanhe sāyanheti tayopi divasakoṭṭhāsā gahitā. **Caṅkamaṇa nisajjāyāti** sakalaṃ divasaṃ iminā iriyāpathadvayeneva viharanto cittassa āvaraṇato **āvāraṇīyehi dhammehi** pañcahi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā. **Cittaṃ parisodheyyāti** tehi dhammehi cittaṃ visodheyya. Ṭhānaṃ panettha kiñcāpi na gahitaṃ, caṅkamanisajjāsannissitaṃ pana katvā gahetabbameva. **Paṭhamaṃ yānanti** sakalasmimpi paṭhamayāme.

Seyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena passena senti”¹ti¹ ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. “Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”¹ti¹ ayaṃ **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisāṅghāṭaghaṭṭitā² ekena passena sayitum na sakkonti, uttānāva senti. “Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti -pa- attamana hoti”³ti³ ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapaḍe ekasmim pacchimapāḍe ekasmim

1. Am 1. 567 piṭṭhe.

2. Saṅghāṭajaṭitā (Syā, sabbattha)

3. Am 1. 567 piṭṭhe.

ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā
 purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnam
 purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasampi sayitvā
 pabujjhamāno na utraṣṭo pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā
 purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ
 hoti, “nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpan”ti anattamano
 hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ
 jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan”ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya
 sīhavijambhitam vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattum
 sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana
Tathāgataseyyāti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussada-
 iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya
 īsaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi
 saṃghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā
 aphāsu hoti. Yathā pana na saṃghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā
 nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tena vuttaṃ “pāde
 pādaṃ accādhāyā”ti. **Sato sampajānoti** satiyā ceva sampajānapanāññāya ca
 samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ satisampajāññaṃ kathitaṃ.
Uṭṭhānasaññaṃ manasikarivāti “asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī”ti evaṃ
 uṭṭhānavelāparicchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā. Evaṃ katvā
 nipanno hi yathāparicchinnakāleyeva uṭṭhāti.

Vīriyindriyaniddese **cetasikoti** idaṃ vīriyassa niyamato
 cetasikabhāvadīpanattham vuttaṃ, idañhi vīriyam “yadapi bhikkhave
 kāyikaṃ vīriyam, tadapi vīriyasambojjhaṅgo, yadapi cetasikaṃ vīriyam,
 tadapi vīriyasambojjhaṅgoti. Itihidaṃ uddesaṃ gacchatī”ti evamādīsu
 suttesu¹caṅkamādīni karontassa uppajjanatāya kāyikanti vuccamānampi
 kāyaviññānaṃ viya kāyikaṃ nāma natthi, cetasikameva panetanti dīpetum
 “cetasiko”ti vuttaṃ. **Vīriyārambhoti** vīriyasaṅkhāto ārambho. Ayañhi
 ārambhasaddo kamme āpattiyam kiriyāyam vīriye hiṃsāyam vikopaneti
 anekesu atthesu āgato.

1. Saṃ 3. 97 piṭṭhe.

“Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhappaccayā.
 Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo”¹—

ettha hi kammaṃ ārambhoti āgataṃ. “Ārambhati ca vipphaṇṇā ca hoti”²
 ettha āpatti. “Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā”³ ettha
 yūpussāpanādikiriyā. “Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane”⁴
 ettha vīriyaṃ. “Samaṇaṃ Gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārambhanti”⁵ ettha
 hiṃsā. “Bijagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti”⁶ ettha
 chedanabhañjanādikaṃ vikopanaṃ. Idha pana vīriyameva adhippetam.
 Tenāha “vīriyārambhote vīriyasāṅkhāto ārambho”⁷ti. Vīriyaṃ hi
 ārambhanavasena ārambhote vuccati. Idamassa sabhāvapadaṃ. Kosajjato
 nikkhamanavasena **nikkamo**. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanavasena
parakkamo. Uggantvā yamanavasena **uyyāmo**. Vāyamanavasena **vāyāmo**.
 Ussahanavasena **ussāho**. Adhimattussahanavasena **ussolī**. Thirabhāvaṭṭhena
thāmo. Cittacetāsikānaṃ dhāraṇavasena avicchedato vā pavattanavasena
 kusalasantānaṃ dhāretīti **dhiti**.

Aparo nayo—**nikkamo** ceso kāmānaṃ panudanāya. **Parakkamo** ceso
 bandhanacchedāya. **Uyyāmo** ceso oghassa nittharaṇāya. **Vāyāmo** ceso
 pāraṃ gamanaṭṭhena. **Ussāho** ceso pubbaṅgamaṭṭhena. **Ussolī** ceso
 adhimattaṭṭhena. **Thāmo** ceso palighughghāṇanatāya. **Dhiti** ceso
 aṭṭhitakāritāyāti.

“Kāmaṃ tacco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”⁷ evaṃ pavattikāle
 asithilaparakkamavasena **asithilaparakkamatā**, thiraparakkamo
 dalhaparakkamoti attho. Yasmā panetaṃ vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne
 chandaṃ na nikkhipati, dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti na vissajjeti,
 anosakkitamānasataṃ āvahati, tasmā “**anikkhittacchandatā**
anikkhittadhuratā”⁸ti vuttaṃ. Yathā pana tājātike udakasambhinnaṭṭhāne⁸
 dhuravāhagoṇaṃ “gaṇhathā”⁸ti vadanti, so jāṇunā bhūmiṃ uppīletvāpi
 dhuraṃ vahati, bhūmiyaṃ patitum na deti,

1. Khu 1. 394 piṭṭhe.

3. Am 1. 351; Sam 1. 76 piṭṭhesu.

4. Sam 1. 158, 159; Abhi 4. 156; Khu 10. 35, 217; Khu 11. 238 piṭṭhesu.

5. Ma 2. 32 piṭṭhe.

7. Am 1. 52 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 173; Am 2. 146 piṭṭhesu.

6. Dī 1. 5; Ma 1. 237 piṭṭhādīsu.

8. Tājātike Gaṅgātīre (Sī, Syā)

evameva vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne dhuraṃ na nikkhipati¹ paggaṇhāti, tasmā “**dhurasampaggāho**”ti vuttaṃ. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **vīriyindriyaṃ**. Kosajje na kampaṭīti **vīriyabalaṃ**. Yāthāvaniyyānikakusalavāyāmatāya **sammāvāyāmo**.

Tandīti jāti-ālasiyaṃ. **Tandiyanāti** tandiyanākāro. **Tandimanakatāti** tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**, ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

Vañcanikā cariyāti vañcanikā kiriyā. **Mā maṃ jaññāti vācaṃ bhāsati**ti jānaṃyeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti, amhākaṃ pana vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthīti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatīti** “mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ, mā keci jānimsū”ti kāyena vattaṃkaroti. Vijjamaṇadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti māyā, māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato ati assarati etāya sattoti **accasarā**. Kāyavācākiriyāhi² aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati**, micchā karontīti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti pāpānaṃ nikkhipanato³ **nikiraṇā**. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃvaraṇato **gūhanā**. Sabbato bhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādiyatīti **chādanā**. Sabbato bhāgena chādanā **paricchādanā**. Na uttānaṃ katvā dassetīti **anuttānikammaṃ**. Na pākataṃ katvā dassetīti **anāvīkammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapāpapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati. Yāya samannāgato puggalo bhasmāpaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāya paliveḥhitaṃ viya ca satthaṃ hoti. **Ativelaṃ dantavidamaṃsakaṃ hasatīti** pamāṇātikkantaṃ dantaṃ vivaritvā paresaṃ dassetvā hāsaṃ somanassaṃ uppādetvā hasati.

1. Dhuraṃ ukkhipati (Ka) 2. Tathakiriyāhi (Ka) 3. Pāpānaṃ vikkhipanato (Ka)

Kāyikā ca khiḍḍāti kāyena pavattā kīlā. Eseva nayo **vācasikāyapi**. **Hatthīhipi kīlantīti** hatthīhi kīlitatthāya purato dhāvana-
ādhāvanapiṭṭhanisīdanādīkīlāya kīlanti. Eseva nayo **assarathesupi**.
Aṭṭhapadepi kīlantīti ekekāya pantiyā aṭṭha aṭṭha padāni assāti aṭṭhapadam,
tasmim aṭṭhapade. **Dasapadepi** eseva nayo. **Ākāsepīti** aṭṭhapadadasapadesu
viya ākāseyeva kīlanti. **Parihārapathepīti** bhūmiyaṃ nānāpathamaṇḍalaṃ
katvā tattha pariharitabbapatham pariharantā kīlanti. **Santikāyapi kīlantīti**
santikakīlāya kīlanti, ekajjham ṭhapitā sāriyo vā pāsāṇasakkharāyo vā
acālentā nakheneva apanenti ca upanenti ca. Sace tattha kāci calati, parājayo
hotīti.

Khalikāyāti jūtapahalake pāsakakīlāya kīlanti. **Ghaṭikāyāti** ghaṭikā
vuccati dīghadaṇḍakena rassadaṇḍakam paharaṇakīlā, tāya kīlanti.
Salākahatthenāti lākhāya vā mañjaṭṭhiyā vā piṭṭhodakena vā salākahattham
temetvā “kiṃ hotū”ti bhūmiyaṃ vā bhittiyaṃ vā tam paharivā hatthi-
assādirūpāni dassentā kīlanti. **Akkhenāti** guḷena. **Paṅkacīrenāti** paṅkacīram
vuccati paṇṇanālikā, tam dhamantā kīlanti. **Vaṅkakenāti** gāmadārakānam
kīlanakena khuddakanaṅgalena. **Mokkhacikāyāti** samparivattakakīlāya,
ākāse vā daṇḍam gahetvā bhūmiyaṃ vā sīsam ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena
parivattantā kīlantīti vuttam hoti. **Ciṅgulakenāti** ciṅgulakam vuccati
tālapaṇṇādīhi kataṃ vātappahārena paribbhamanacakkam, tena kīlanti.
Pattālhakenāti pattālhakam vuccati paṇṇanāḷi, tāya vālikādīni minantā
kīlanti. **Rathakenāti** khuddakarathena. **Dhanukenāti** khuddakadhanunā.
Akkharikāyāti akkharikā vuccati ākāse vā piṭṭhiyaṃ vā akkharajānanakīlā,
tāya kīlanti. **Manesikāyāti** manesikā vuccati manasā cintitajānanakīlā, tāya
kīlanti. **Yathāvajjenāti** yathāvajjam vuccati kāṇakuṇikhujjādīnam yaṃ yaṃ
vajjam, tam tam payojetvā dassanakīlā, tāya kīlanti. **Mukhabherikanti**
mukhasaddena bherī viya vādanam. **Mukhālambaranti**
mukhānulittabherisaddakaraṇam. **Mukhaḍiṇḍimakanti** mukhena
pahatabherisaddakaraṇam. **Mukhavalimakanti** oṭṭhamamsam¹ jimham katvā
saddakaraṇam. “Mukhatalikan”tipi² pāṭho, mukham parivattetvā

1. Oṭṭhamamsa (Sī, Syā)

2. Mukhacālikantipi (Sī, Syā)

dhamanaṃ. **Mukhabheruḷakanti** mukhena bherivādanaṃ. **Nāṭakanti** abhinayaṃ dassetvā uggaṇhāpanaṃ. “Naṭṭakan”tipi pāṭho. **Lāpanti** ukkuṭṭhitakaraṇaṃ. **Gītanti** gāyanaṃ. **Davakammanti** hassakīḷākaraṇaṃ. **Ayaṃ vācasikā khiḍḍāti** ayaṃ kīḷā vācāya jātā vacīdvāre uppannā.

Kesā ca massu cāti-ādīsu kesānaṃ kattarikāya ṭhānātirittāni akatvā kattarikāya chedanaṃ massūnaṃ dāṭhikaṃ ṭhapetvā kappāsanañca ekatovaṇḍikādīmālā ca mūlagandhādi **gandhā** ca chavikaraṇa **vilepanā** ca. Gīvādīsu piḷandhana-**ābharanā** ca sīse paṭimuñcanapasādhanapiḷandhanā ca sarīranivāsanavicitravathā ca saṃvelliya-bandhanapasādhanāñca. “Parāsanā”tipi¹ pāṭho. Sīsaveṭṭhanapaṭasaṅkhātaveṭṭhanañca.

Ucchādanādīsu mātukucchito nikkhandadāraṇānaṃ sarīragandho dvādasamattavassakāle nassati, tesāṃ sarīragandhaharaṇaṭṭhāya gandhacuṇṇādīhi ucchādenti, evarūpaṃ **ucchādanam** na vaṭṭati. Puññavante pana dāraṇe ūrūsu nipajjāpetvā telena makkhetvā hatthapāda-ūrunābhi-ādīnaṃ saṅṭhānasampādanatthaṃ parimaddanti, evarūpaṃ **parimaddanam** na vaṭṭati.

Nhāpananti tesāmyeva dāraṇānaṃ gandhādīhi nhāpanaṃ. **Sambāhananti** mahāmallānaṃ viya hatthapāde muggarādīhi paharivā bāhuvaḍḍhanaṃ. **Ādāyanti** yaṃkiñci ādāsaṃ pariharitum na vaṭṭati. **Añjanaṃ** alaṅkārañjanaṃeva. **Mālāti** baddhamālā vā abaddhamālā vā². **Vilepananti** yaṃkiñci chavirāgakaraṇaṃ. **Mukhacuṇṇakaṃ mukhalepananti** mukhe kāḷapīlakādīnaṃ haraṇaṭṭhāya mattikākakkaṃ denti. Tena lohite calite sāsapakakkaṃ denti, tena dose khādite tilakakkaṃ denti, tena lohite sannisinne haliddikakkaṃ denti, tena chavivaṇṇe ārūḷhe mukhacuṇṇakena mukhaṃ cuṇṇenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

Hatthabandhādīsu hatthe vicitrasaṅkhakapālādīni **bandhitvā** vicaranti, taṃ vā aññaṃ vā sabbampi hatthābharaṇaṃ na vaṭṭati. Apare sikhāṃ bandhitvā vicaranti, suvaṇṇacīrakamuttāvaḷi-ādīhi ca taṃ parikkhipanti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati. Apare catuhatthadaṇḍaṃ vā aññaṃ vā pana alaṅkatadaṇḍakaṃ gahetvā vicaranti, tathā itthipurisarūpādivicittaṃ bhesajjanāḷikaṃ suparikkhittaṃ vāmapasse olaggenti,

1. Rasanantipi (Sī)

2. Ganthitamālā vā aganthitamālā vā (Sī)

apare anekacitrakosaṃ atitikhīṇaṃ asim, pañcavaṇṇasuttasibbitaṃ
makaradantakādivicittaṃ chattaṃ, suvaṇṇarajatādivicitrā
morapiñchādiparikkhittā upāhanā, keci ratanamattāyāmaṃ
caturaṅgulavitthataṃ kesantaparicchedaṃ dassetvā meghamukhe vijjulataṃ
viya nalāṭe uñhīsapattāṃ bandhitvā cūḷamaṇim dhārenti, cāmaravālabjaniṃ
dhārenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

Imassa vā pūtikāyassāti imassa cātumahābhūtamayassa kuṇapasarīrassa.
Keḷanāti kīḷapanā. **Parikeḷanāti** sabbato bhāgena kīḷapanā. **Gedhitatāti**
abhikaṅkhitatā. **Gedhitattanti** giddhabhāvo abhikaṅkhitabhāvo. **Capalatāti**
alaṅkārakaraṇaṃ. **Cāpalyanti** capalabhāvaṃ.

Savibhūsanti-ādīsu vibhūsāya saha savibhūsaṃ.
Chavirāgakarāṇasaṅkhātena parivārena saha **saparivāraṃ**. Paribhaṇḍena
saha **saparibhaṇḍaṃ**. Parikkhārena saha **saparikkhāraṃ**.

162. **Āthabbaṇanti** āthabbaṇikamantappayogaṃ. **Supinanti**
supinasatthaṃ. **Lakkhaṇanti** maṇilakkhaṇādīm. **No vidaheti** nappayojeyya.
Virutañcāti migādīnaṃ vaṭṭetvā vassitaṃ.

Āthabbaṇikāti parūpaghātamantajānanakā. **Āthabbaṇaṃ payojentīti**
āthabbaṇikā kira sattāhaṃ aloṇakaṃ bhuñjitvā dabbe attharivā pathaviyaṃ
sayamānā tapaṃ caritvā sattame divase susānabhūmiṃ sajjetvā sattame pade
ṭhatvā hatthaṃ vaṭṭetvā vaṭṭetvā mukhena vijjaṃ parijappanti, atha tesāṃ
kammaṃ samijjhati. Evarūpaṃ sandhāya “**āthabbaṇaṃ payojentī**”ti āha.
Tattha **payojentīti** yuttappayuttā honti. **Nagare vā ruddheti** nagare samantato
rundhitvā āvaritvā gahite. **Saṅgāme vā paccupaṭṭhiteti** raṇe upagantvā ṭhite.
Paccatthikesu paccāmittesūti paṭāṇibhūtesu verīsu. **Ītim uppādentīti**
sarīracalanaṃ kampanaṃ, tassa uppādanaṃ karonti. **Upaddavanti**
kāyapīḷanaṃ karonti. **Roganti** byādhim. **Pajjarakanti** jaraṃ. **Sūlanti**
uddhumātaṃ. **Visūcikanti** vijjhanaṃ. **Pakkhandikanti**
lohitapakkhandikaṃ. **Karontīti** uppādentī.

Supinapāṭhakāti supinabyākaraṇakā. **Ādisantīti** byākaronti. **Yo**
pubbaṇhasamayaṃ supinaṃ passatīti-ādīsu accantasamyoge
upayogavacanaṃ, pubbaṇhasamayeti attho. **Evaṃ vipāko hotīti**
iṭṭhāniṭṭhavasena

evarūpo vipāko hoti. **Avakujja nipannoti** adhomukho hutvā nipanno passati. Evaṃ supinapāṭhakā supinaṃ ādisanti.

Taṅca pana supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasamhārato vā pubbanimittato vāti. Tattha pittādīnaṃ khobhakarapaṇapaccayayogena khubhitadhātuko **dhātukkhobhato** supinaṃ passati, passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati.

Anubhūtapubbato passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **Devatopasamhārato** passanto devatānaṃ ānubhāvena ārammaṇāni passati. **Puññanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anathassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati. Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasamhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Yaṃ pana pubbanimittato passati, taṃ ekantasaccameva hoti. Etesaṃ catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedaṭṭopi supinabhedo hotiyeva. Taṅca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanāva passanti appahīnavipallāsattā. Asekkhā na passanti pahīnavipallāsattā.

Kim panetaṃ passanto sutto passati, udāhu paṭibuddho, udāhu neva sutto na paṭibuddhoti? Kiñcetta—yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati, taṃ rūpanimittādi-ārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti, supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati, sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi, supinaṃ passantena pana kate vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, ko nāma¹ passati. Evaṅca satī supinassa abhāvova āpajjati, na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapiniddāpareto passati. Vuttañhetam “majjhūpagato mahārāja kapiniddāpareto supinaṃ passati”².

1. Na koci nāma (Sī)

2. Khu 11. 289, 290 piṭṭhesu.

Kapiniddāparetoti makkaṭṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭṭassa niddā lahu-parivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunam kusalādicittavokiṇṇattā lahuviparivattā. Yassā pavattiyam punappunam bhavaṅgato uttaraṇam hoti, tāya yutto supinam passati. Tenāyam supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi. Tattha supinante cetiyavandanadhammassavana-dhammadesanādīni karontassa kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Svāyam dubbalavatthukattā cetanāya paṭisandhim ākaḍḍhitum asamatto, pavatte pana aññehi kusalākusalehi upatthambhito vipākam deti.

Maṇilakkhaṇādīsu evarūpo maṇi pasattho, evarūpo apasattho, sāmīno ārogya-issariyādīnam hetu hoti, na hotīti evaṃ vaṇṇasaṅghānādivasena maṇi-ādīnam lakkhaṇam ādisantīti attho. Tattha **āvudhalakkhaṇanti** ṭhapetvā asi-ādīni avasesam āvudham. **Itthilakkhaṇādīnīpi** yamhi kule itthipurisādayo vasanti, tassa vuddhihānivaseneva veditabbāni. **Ajalakkhaṇādīsu** pana “evarūpānam ajādīnam maṃsam khāditabbam, evarūpānam na khāditabban”ti ayampi viseso veditabbo.

Api cettha godhāya lakkhaṇe citta-kammapiḷandhanādīsūpi “evarūpāya godhāya sati idam nāma hotī”ti ayampi viseso veditabbo.

Kaṇṇikālakkhaṇam piḷandhanakaṇṇikāyapi gehakaṇṇikāyapi vasena veditabbam. **Kacchapalakkhaṇampi** godhalakkhaṇasadisameva.

Migalakkhaṇam sabbasaṅgāhikam sabbacatuppadānam lakkhaṇavasena vuttam. **Evaṃ lakkhaṇapāṭhakā lakkhaṇam ādisantīti** evam lakkhaṇasatthavācakā lakkhaṇam ādisanti kathenti.

Nakkhattānīti kattikādīni aṭṭhavīsati nakkhattāni. **Iminā nakkhattena gharappaveso kātabboti** gehappavesamaṅgalaṃ kātabbam. **Makuṭam bandhitabbanti** pasādhanamaṅgalaṃ kātabbam. **Vāreyyanti** “imassa dārakassa asukakulato asukanakkhattena dārikam ānethā”ti āvāhakaṇaṇca “imam dārikam asukassa nāma dārakassa asukanakkhattena detha, evam etesam vuḍḍhi bhavissatī”ti vivāhakaṇaṇca vatvā vāreyyasāṅkhātam āvāhavivāhamaṅgalaṃ kātabbanti ādisanti. **Bījanīhāroti** bījanam vappatthāya bahi nīharaṇam.

“niharo”tipi¹ Pāli. **Migavākkanti**² idaṃ sabbasaṅgāhikanāmaṃ, sabbasakuṇacatuppadānaṃ rutañāṇavaseneva vuttaṃ. **Migavākkapāṭhakāti** sakuntacatuppadānaṃ saddabyākaraṇakā. **Migavākkamādisantīti** tesam saddaṃ sutvā byākaronti. **Rutanti** saddaṃ. “Rudan”ti vā Pāli. **Vassitanti** vācaṃ. **Gabbhakarāṇiyāti** vinassamānassa gabbhassa puna avināsāya osadhadānena gabbhasaṅgāhikanākā. Gabbho hi vātena pāṇakehi kammunā cāti tīhi kāraṇehi vinassati. Tattha vātena vinassante vātavināsanam sītalam bhesajjam deti. Pāṇakehi vinassante pāṇakānaṃ paṭikammaṃ karoti. Kammunā vinassante pana Buddhāpi paṭibāhitum na sakkonti. Tasmā na taṃ idha gahitaṃ. **Sālākiyanti** salākavejjakammaṃ. **Sallakattiyanti** sallakattavejjakammaṃ. **Kāyatikicchanti** mūlabhesajjādini yojetvā kāyatikicchavejjakammaṃ. **Bhūtiyanti** bhūtavejjakammaṃ. **Komārabhaccanti** komārakavejjakammaṃ. **Kuhāti** vimhāpakā. **Thaddhāti** dārukhandham viya thaddhasarīrā. **Lapāti** paccayapaṭibaddhavadanākā. **Singīti** maṇḍanapakatikā. **Unnaḷāti** uggatamānanaḷā. **Asamāhitāti** upacārappanāsamādhivirahitā.

Na gaṇheyyāti—ādīsu uddesaggahaṇavasena **na gaṇheyya**. Sajjhāyavasena **na uggāṇheyya**. Citte ṭhapanavasena **na dhāreyya**. Samīpaṃ katvā ṭhapanavasena **na upadhāreyya**. Upaparikkhāvasena **na upalakkheyya**. Aññesaṃ vācanavasena **nappayojeyya**.

163. **Pesuṇiyanti** pesuññaṃ. Sesaniddeso ca vuttatthoyeva.

164. **Kayavikkayeti** pañcahi sahadhammikehi saddhiṃ vañcanavasena vā udayapatthanāvasena vā na tiṭṭheyya. **Upavādam bhikkhu na kareyyāti** upavādakare kilese anibbattento attani parehi samaṇabrāhmaṇehi upavādam na janeyya. **Gāme ca nābhisajjeyyāti** gāme ca gihisaṃsaggādīhi nābhisajjeyya. **Lābhakamyā janam na lapayeyyāti** lābhakāmatāya janam na lapayeyya.

Ye kayavikkayā vinaye paṭikkhittāti ye dānapaṭiggahaṇavasena kayavikkayasikkhāpade³ na vaṭṭatīti paṭikkhittā, idhāhippetam kayavikkayam dassetuṃ “**pañcannaṃ saddhiṃ pattam vā cīvaraṃ vā**”ti-ādimāha. Tattha **pañcannaṃ**

1. Nihārotipi (Si, Syā)

2. Migacakkaṃ (Di 1. 9 piṭṭhe passitabbaṃ.)

3. Vi 1. 349 piṭṭhādīsu.

saddhinti pañcahi sahadhammikehi saha. Pañca sahadhammikā nāma bhikkhubhikkhunīsikkhamānasāmaṇerasāmaṇeriyo. **Vañcaniyaṃ vāti** paṭirūpakaṃ dassetvā vañcaniyaṃ vā. **Udayaṃ vā patthayantoti** vuḍḍhiṃ patthento vā. **Parivatteti** parivattanaṃ karoti.

Iddhimantoti ijghanapabhāvavanto. **Dibbacakkhukāti** dibbasadisāñānacakkhukā. Atha vā dibbavihārasannissayena laddhañānacakkhukā. **Paracittavidunoti** attano cittena paresaṃ cittaajānanakā. **Te dūratopi passanti** ekayojanatopi ()¹ yojanasatatopi yojanasahasatopi ()² yojanasatasahasatopi cakkavālatopi dveṭṭhācattāripañcadasavīsaticattālīsa-sahasatopi tato atirekatopi cakkavāḷato passanti dakkhanti. **Āsannāpi na dissanti** samīpe ṭhitāpi nisinnāpi na paññāyanti. **Cetasāpi cittaṃ pajānantīti** attano cittenāpi paresaṃ cittaṃ pajānanti. **Devatāpi kho santi iddhimantiniyoti** devatāpi evaṃ samvijjanti ijghanapabhāvavantiniyo. **Paracittaviduniyoti** paresaṃ cittaṃ jānantiyo. **Oḷārikehi vā kilesehīti** kāyaduccaritādikehi vā upatāpehi. **Majjhimehi vāti** kāmavitakkādikehi vā. **Sukhumehi vāti** nātivitakkādikehi vā. Kāyaduccaritādayo kamma-pathavasena, kāmavitakkādayo vaṭṭamūlakakilesavasena vedittabbā.

Ñātivitakkādisu “mayhaṃ nātayo sukhajīvino sampattiyuttā”ti evaṃ pañcakāmaguṇasannissitena gehasannissitapemena nātāke ārabha uppannavitakko **ñātivitakko**. “Mayhaṃ nātayo khayāṃ gatā vayaṃ gatā saddhā pasannā”ti evaṃ pavatto pana nātivitakko nāma na hoti.

“Amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso”ti tuṭṭhamānasassa gehassitapemavasena uppannavitakko **janapadavitakko**. “Amhākaṃ janapade manussā saddhā pasannā khayāṃ gatā vayaṃ gatā”ti evaṃ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

Amarattāya vitakko, amaro vā vitakkoti **amaravitakko**. Tattha ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjñe³ samparāye attā sukhī hoti.

1. (Dasayojanatopi) (Ka)

2. (Yojanadasasahasatopi) (Ka)

3. Niddukkhe nijjñe (Sī, Syā, Ka)

Amaroti dukkarakārikam karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṃyutto vitakko amarattāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana “sassatam vadesi”ti-ādini puṭṭho “evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no”ti vikkhepam āpajjati, tassa so diṭṭhigatapaṭisaṃyutto vitakko, yathā amaro nāma maccho uduke gahetvā māretum na sakkā, ito cito ca dhāvati gāham na gacchati, evameva ekasmiṃ pakkhe asaṅghahanato na maratīti amaro nāma hoti, tam duvidhampi ekato katvā “amaravitakko”ti vuttam.

Parānuddayatāpaṭisaññuttoti anuddayatāpaṭirūpakena gehassitapemena paṭisaṃyutto. Upaṭṭhākesu nandakesu socantesu ca tehi saddhim diguṇam nandati diguṇam socati, tesu sukhitesu diguṇam sukhito hoti, dukkhitesu diguṇam dukkhito hoti. Uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā voyogam āpajjati. Tāni tāni kiccāni sādheṇto paññattim vītikkamati, sallekham kopeti. Yo tasmim saṃsaṭṭhavihāre tasmim vā voyogāpajjane gehassito vitakko, ayam parānuddayatāpaṭisaññutto vitakko nāma.

Lābhasakkārasilokapaṭisaññuttoti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhim ārammaṇakaraṇavasena paṭisaññutto.

Anavaññattipaṭisaññuttoti “aho vata mam pare na avajāneyyūm, na sodhetvā visodhetvā¹ kattheyyūn”ti evam anavaññātabhāvapatthanāya saddhim uppajjanakavitakko. So tasmim “mā mam pare avajānimsū”ti uppanne vitakke pañcakāmaguṇasankhātagehanissito hutvā uppannavitakko anavaññattipaṭisaññutto vitakko.

Tatra tatra sajjatīti tesu tesu ārammaṇesu laggati. **Tatra tatra gaṇhātīti** vuttappakāram ārammaṇam pavisati. **Bajjhatīti** tehi tehi ārammaṇehi saddhim bajjhati ekībhavati. **Anayabyasananti** tattha tattha avaḍḍhim vināsam. **Āpajjatīti** pāpuṇāti.

1. Na heṭhetvā viheṭhetvā (Sī, Ka)

Āmisacakkhukassāti cīvarādi-āmisalolassa. **Lokadhammagarukassāti** lokuttaradhammaṃ muñcitvā rūpādilokadhammeva garuṃ katvā carantassa. **Ālapanāti** vihāraṃ āgatamanusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhūnimantetuṃ, yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā¹ āgacchāmi”ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ attupanāyikā lapanāti **ālapanā**. **Lapanāti** puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanāṃ.

Sallapanāti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṃ datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanāti** “mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatī”ti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanāti** sabbato bhāgena uddhaṃ katvā lapanā. **Unnahanāti** “upāsakā pubbe īdise kāle navadānaṃ detha, idāni kiṃ na dethā”ti evaṃ yāva “dassāma bhante, okāsaṃ na labhāmā”ti-ādīni vadanti, tāva uddhaṃ uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā “kuto ābhatāṃ upāsakā”ti pucchati. Ucchukhattato bhanteti. Kiṃ tattha ucchu madhuranti. Khādītvā bhante jānitabbanti. Na upāsakā “bhikkhussa ucchuṃ dethā”ti vattuṃ vaṭṭatīti yā evarūpā nibbeḥhantassapi niveṭhanakakathā, sā **unnahanā**. Sabbato bhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā**. **Ukkācanāti** “etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti, sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhaṃyeva detī”ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti vuttaṃ hoti. Sabbato bhāgena pana punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā**. **Anuppiyabhāṇitāti** paccayavasena punappunaṃ piyavacanabhaṇānā. **Sanhavācatāti** muduvacanatā. **Sakhilavācatāti** mandapamāṇayuttavacanatā, sithilavacanatā vā. **Sithilavācatāti** allīyavacanatā². **Apharusavācatāti** madhuravacanatā.

Purāṇaṃ mātāpettikanti pure uppannaṃ mātāpitūnaṃ santakaṃ. **Antarahitanti** paṭicchannaṃ tirobhūtaṃ. **Ñāyāmīti** pākaṭo homi. **Asukassa kulūpakoti** asukassa amaccassa kulapayirupāsako. **Asukāyāti** asukāya upāsikāya. **Maṃ ujjhivāti** maṃ vissajjitvā.

1. Pattaṃ gahetvā (Visuddhi 1. 26 piṭṭhe.) 2. Littavacanatāti allīyanavacanatā (Sī, Syā)

165. **Payuttanti** cīvarādīhi sampayuttaṃ, tadatthaṃ vā payojitaṃ. Imissā gāthāya niddeso sabbo heṭṭhā vuttanayova.

166. **Mosavajje na niyyethāti** musāvāde na niyyetha. **Jivitenāti** jīvikāya.

Saḥoti asantaḡuṇadīpanato na sammā bhāsītā. Sabbato bhāgena saḥo **parisaḥo**. **Yaṃ tatthāti** yaṃ tasmim̄ puggale. **Saḥanti** asantaḡuṇadīpanaṃ kerāṭiyaṃ. **Saḥatāti** saḥākāro. **Saḥeyyanti** saḥabhāvo. **Kakkaratāti** padumaṇāḡassa viya aparāmasanakkhamo pharusabhāvo. **Kakkariyantipi** tasseva vevacanaṃ. **Parikkhattatā pārikkhattiyanti** padadvayena nikhaṇṭivā ṭhapitaṃ viya dalḥakerāṭiyaṃ vuttaṃ. Keci pana “**kakkaratāti** sambhāvayitvā vacanaṃ. **Kakkariyanti** sambhāvayitvā vacanabhāvo. **Parikkhattatāti** alaṅkaraṇākāro. **Pārikkhattiyanti** alaṅkaraṇabhāvo”ti atthaṃ vaṇṇayanti. **Idaṃ vuccatīti** idaṃ attano avijjamāḡaḡuṇappakāsanalakḥaṇaṃ sāḥeyyaṃ nāma vuccati. Yena samannāḡatassa puggalassa kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā.

“Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo.

Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo”ti¹—

evaṃ vuttayakkhasūkarasadiḡo hoti. **Atimaññatīti** atikkamitvā maññati.

Kiṃ panāyaṃ bahulājīvoti ayaṃ pana puggalo ko nāma bahulājīvako. **Sabbaṃ sambhakkhetīti** laddhaṃ laddhaṃ sabbaṃ khādati. **Appapuññoti** mandapuñño. **Appesakḥoti** parivāravirahito. **Paññāsampannoti** sampannapañño paripuṇṇapañño. **Pañhaṃ vissajjetīti** pañhaṃ katheti byākaroti.

167. **Sutvā rusito bahuṃ vācaṃ, samaṇānaṃ vā puthujanānanti** rusito ghaṭṭito parehi tesāṃ samaṇānaṃ vā khattiyādibhedānaṃ vā aññesaṃ puthujanānaṃ bahumpi aniṭṭhaṃ vācaṃ sutvā. **Na paṭivajjāti** na paṭivadeyya. **Kiṃ kāraṇā? Na hi santo paṭiseniṃ karonti.**

1. Di-Ṭṭha 2. 250; Abhi-Ṭṭha 2. 475 piṭṭhesu.

Kakkhalenāti dāruṇena. **Santoti** nibbutakilesā. **Paṭiseninti** paṭisattum. **Paṭimallanti** paṭiyodham. **Paṭikaṇṭakanti** paṭiverim. **Paṭipakkhanti** kilesapaṭipakkham, kilesavasena saṅgam na karontīti attho.

168. **Etañca dhammamaññāyāti** sabbametaṃ yathāvuttam dhammam ñatvā. **Vicinanti** vicinanto. **Santīti nibbutim ñatvāti** nibbutim rāgādīnam santīti ñatvā.

Samañcāti kāyasucaritādīm. **Visamañcāti** kāyaduccaritādīm. **Pathañcāti** dasakusalakammamapatham. **Vipathañcāti** dasa-akusalakammamapatham. **Sāvajjañcāti** akusalañca. **Anavajjañcāti** kusalañca. **Hīnapaṇītakanha**sukkaviññūgarahitaviññūpasatthanti idampi kusalākusalameva. Tattha kāyasucaritādi samakaraṇato **samarim**. Kāyaduccaritādi visamakaraṇato **visamarim**. Dasakusalakammamapathā sugatigamanapathattā **patharim**. Dasa-akusalakammamapathā sugatigamanapaṭipakkhattā apāyagamanapathattā **vipatharim**. Akusalam sadosattā **sāvajjarim**. Kusalam niddosattā **anavajjarim**. Tathā mohena vā dosamohena vā lobhamohena vā sampayuttattā **hīnarim**. Alobha-adosa-amohasampayuttattā **paṇītarim**. Kaṇhavipākattā **kaṇharim**. Sukkavipākattā **sukkarim**. Buddhādīhi viññūhi garahitattā **viññūgarahitarim**. Tehi eva thomitattā **viññūpasatthanti** ñātabbam.

169. Kim kāraṇā nappamajjeyya iti ce—**abhibhū hi** soti gāthā. Tattha **abhibhūti** rūpādīnam abhibhavitā. **Anabhibhūtoti** tehi anabhibhūto. **Sakkhidhamma’manītiha’**maddasīti paccakkhameva anītiham dhammam addakkhi. **Sadā namassa’manusikkheti** sadā namassanto tisso sikkhāyo sikkheyya.

Kehici kilesehīti kehici rāgādi-upatāpakarehi kilesehi. **Abhibhosi neti** te kilese abhibhavi. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Kevalam pana ettha “cakkhūhi neva lolo”ti-ādīhi indriyasamvaro, “annānamatho pānānan”ti-ādīhi sannidhipaṭikkhepamukhena paccayapaṭisevanasīlam, methunamosavajjapesuṇiyādīhi pātīmokkhasamvarasīlam, “āthabbaṇam supinam lakkhaṇan”ti-ādīhi ājīvapārisuddhisīlam, “jhāyī na pādālola’sā”ti iminā samādhi, “vicinam bhikkhū”ti iminā paññā, “sadā

sato sikkhe”ti iminā puna saṅkhepato tissopi sikkhā, “atha āsanesu¹ sayanesu, appasaddesu bhikkhu vihareyya, niddaṃ na bahulikareyyā”ti-ādīhi sīlasamādhipaññānaṃ upakārānupakārasaṅgaṇhanavinodanāni vuttānīti. Evaṃ Bhagavā nimmitassa paripuṇṇapaṭipadaṃ vatvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne Purābhedasutte² vuttasadisoyevābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Tuvaṭakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Attadaṇḍasuttaniddesavaṇṇanā

170. Pannarasame Attadaṇḍasuttaniddese **attadaṇḍā bhayaṃ jātanti** paṭhamagāthāya attho—yaṃ lokassa diṭṭhadhammikaṃ vā samparāyikaṃ vā bhayaṃ jātaṃ, taṃ sabbaṃ **attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ** attano duccharitakāraṇā jātaṃ, evaṃ santepi **janaṃ passatha medhagaṃ**, imaṃ Sākiyādijanaṃ passatha aññamaññaṃ medhagaṃ hiṃsakaṃ bādhakanti. Evaṃ taṃ paṭiviruddhaṃ vipaṭipannaṃ janaṃ paribhāsivā attano sammā paṭipattidassanena tassa saṃvegaṃ janetuṃ āha “**saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā**”ti. Pubbe bodhisatteneva satāti adhippāyo.

Tayoti gaṇanaparicchedo. **Daṇḍāti** duccharitā. **Kāyadaṇḍoti** kāyaduccharitaṃ. **Vacīdaṇḍādīsupi** eseva nayo. **Tividhaṃ kāyaduccharitanti** pāṇātipātādīkāyato pavattaṃ duṭṭhu caritaṃ, kilesapūṭikattā vā duṭṭhu caritanti laddhanāmaṃ tividhaṃ duccharitaṃ kāyaduccharitaṃ. **Catubbidhanti** musāvādādicatubbidhaṃ. **Tividhanti** abhijjhāditividhaṃ. **Diṭṭhadhammikaṃ** diṭṭheva dhamme imasmiṃyeva attabhāve paṭisaṃvedanīyaṃ. **Samparāyikaṃ** anāgate attabhāve paṭisaṃvedanīyaṃ. **Āgucārīti** pāpakārī aparādhakārī. **Tamenaṃ rājā paribhāsati**ti pāpakārīṃ rājā paribhāsati, bhayaṃ uppādeti. **Dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti**ti kāyikaṃ dukkhaṃ cetasaṃ domanassaṃ vindati. **Etam bhayaṃ dukkhaṃ domanassanti** evarūpaṃ bhayaṅca dukkhaṅca domanassaṅca. **Kuto**

1. Puthu-āsanesu (Sī, Syā)

2. Khu 7. 161 piṭṭhādīsu.

tassāti tassa corassa kuto uppannaṃ. **Attadaṇḍato jātanti** attanā kataduccaritato uppannaṃ.

Antamasoti heṭṭhimato. **Savacaniyampi karoti** “na te labbhā ito **pakkamitun**”ti ito imamhā gāmaḍiṇā gantuṃ na labbhā. Na sakkā bahi nikkhamitunti palibodhaṃ saṅgaṃ karoti. **Dhanajānipaccayāpīti** dhanaparihānikāraṇāpī. Rājā tassa vividhā kammakāraṇā kārapeti. **Kasāhipi tāletīti** kasādaṇḍakehi potheti. **Vettehipi tāletīti** sakaṇṭakavettalatāhi potheti. **Aḍḍhadaṇḍakehīti**-ādayo heṭṭhā vuttanayāyeva. **Sunakhehipi khādāpetīti** katipayāni divasāni āhāre adavā chātasunakhehi khādāpeti. Te muhuttana aṭṭhikasankhalikameva karoti. **Sūle uttāsetīti** sūlaṃ āropeti. **Rājā imesaṃ catunnaṃ daṇḍānaṃ issaroti** imāsaṃ catunnaṃ āṇānaṃ kātuṃ rājā samattho.

Sakena kammenāti sayamkatena kammena. **Tamenaṃ nirayapālāti** ettha ekacce therā “nirayapālā nāma natthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇaṃ kāretī”ti vadanti. Tesāṃ taṃ “atthi nirayesu nirayapālāti, āmantā. Atthi ca kāraṇikā”ti-ādinā nayena abhidhamme¹ paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakāraṇā² atthi, evameva nirayesu nirayapālā atthīti. **Tattam ayokhilanti** tigāvutaṃ attabhāvaṃ sampajjalitāya lohathaviyā uttānaṃ nipajjāpetvā dakkhiṇahatthe tālappamaṇaṃ ayasūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānaṃ nipajjāpetvā evaṃ urenapi vāmapassenapi dakkhiṇapassenapi nipajjāpetvā taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva.

Samvesetvāti jalitāya lohathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭṭhārihīti** mahatīti gehacchādanassa ekapakkhamaṭṭhāhi kuṭṭhārihi tacchenti, lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohathavito jālā uṭṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhāti, mahādukkhaṃ uppajjati, tacchantā pana suttāhataṃ karitvā dāru viya aṭṭhamsampi chaḷamsampi karonti. **Vāsīhīti**

1. Abhi 4. 340 piṭṭhe.

2. Kammakāraṇikā (Sī, Syā)

mahāsuppamāṇāhi vāsīhi. **Rathe yojetvā**ti saddhim yugayotta-upakkharacakkakubbara¹ pājanehi sabbato pajjalite rathe yojetvā. **Mahantanti** mahākūṭāgārappamāṇam. **Āropenti**ti sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddhanti** supakkutthitāya² ukkhaliyā pakkhattaṇḍulaṃ viya uddham adho tiriyañca gacchati. **Mahānirayeti** Avīcimahānirayamhi.

Catukkaṇṇoti caturassamañjūsāsadiso. **Vibhattoti** catudvārasena vibhatto. **Bhāgaso mitoti** dvāravīthīnam vasena bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyantoti** parikkhitto. **Ayasāti** upari navayojanikena ayapattena chādito. **Samantā yojanasatam pharivā tiṭṭhati**ti evam pharivā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhatvā oloketassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti. **Kadariyātapanāti** sabbepi te ussadehi saddhim aṭṭha mahānirayā kadariyā niccam tapantīti kadariyātapanā. Balavadukkhātāya **ghorā**. Kappaṭṭhikānam accīnam atthitāya **accimanto**. Āsādetum ghaṭṭetum dukkarātāya **durāsadā**. Diṭṭhamattā vā sutamattā vā lomāni haṃsentīti **lomahaṃsanarūpā**. Bhīsanātāya **bhismā**. Bhayajananātāya **paṭibhayā**. Sukhābhāvena **dukhā**.

Puratthimāya bhittiyāti—ādigāthānam evam Avīcinirayoti pariyantam katvā ayam saṅkhepattho—aggi jālānam vā pana sattānam vā tesam dukkhassa vāvīci antaram natthi etthāti Avīci. Tatra hi puratthimādīhi bhittīhi jālārāsi uṭṭhahitvā pāpakammīno puggale jhāpento pacchimādīsu bhittīsu paṭihaññāti paharati, tā ca bhittīyo vinivijjhivā parato yojanasatam gaṇhāti, heṭṭhā uṭṭhitā upari paṭihaññāti, upari uṭṭhitā heṭṭhā paṭihaññāti. Evam tāvettha jālānam vīci nāma natthi. Tassa pana anto yojanasataṭṭhānam khīravallipiṭṭhassa pūritanāḷi viya sattehi nirantaram pūritam catūhi iriyāpathehi paccantānam sattānam pamāṇam natthi, na ca aññamaññam byābādhenti, sakasakaṭṭhāneyeva paccanti. Evamettha sattānam vīci nāma natthi. Yathā pana jivhāgge cha madhubindūni sattamassa tambalohabinduno anudahanabalavatāya abbohārikāni honti, tathā tattha anudahanabalavatāya

1. Yugayottapañjaracakkakubbara... (Sī), yugayottapakkarathacakkakubbara... (Syā)

2. Supakkuṭṭhitāya (Sī, Syā)

sesā cha akusalavipākupekkhā abbohārikā honti, dukkhameva nirantaram paññāyati. Evamettha dukkhassa vīci nāma natthi. Nirassādaṭṭhena **nirayo**.

Tattha sattā mahāluddoti tasmim nibbattā sattā mahantā luddā.
Mahākibbisakārinoti mahantadāruṇakammakāriṇo. **Accantapāpakammantāti** ekamsena pāpakammino. **Paccanti na ca miyyareti** channaṃ jālānamantare paccanti, na ca miyyanti. **Jātavedasamo kāyoti** tesam sarīram aggisadisam.
Tesam nirayavāsīnanti tesam pāpakammānam nirayavāsīnam. **Passa kammānam dalhattanti** pāpakammānam thirabhāvaṃ olokehi. **Na bhasmā hoti napī masīti** chārikāpi na hoti āngāropi. **Puratthimenāti** yadā taṃ dvāram apārutaṃ hoti, atha tadabhimukhā dhāvanti, tesam tattha chavi-ādīni jhāyanti. Dvārasamīpaṃ pattānaṃca tesam taṃ pidhīyati, pacchimam apārutaṃ viya khāyati. Esa nayo sabbattha. **Abhinikkhamitāsā teti** nirayā nikkhamitum āsā etesanti nikkhamitāsā. **Mokkhagavesīnanti** muñcanupāyaṃ esantā gavesantāpi. **Na te tato nikkhamitum, labhanti kammaṃpaccayāti** te sattā nirayato nikkhamanadvāram pāpakammaṃpaccayā nādhigacchanti. **Tesaṃca pāpakammantaṃ, avipakkaṃ kataṃ bahunti** tesaṃca sattānam lāmakam dāruṇakammaṃ avipakkaṃ bahuvidham nānappakāram adinnavipakkaṃ kataṃ upacitaṃ atthi.

Samveganti vinīlanam¹. **Ubbeganti** ṭhitaṭṭhānato gamanam. **Utrāsanti** ubbejanam asanniṭṭhānam. **Bhayanti** cittutrāsanam. **Pīlananti** ghaṭṭanam. **Ghaṭṭananti** pīlākaraṇam. **Upaddavanti** itim. **Upasagganti** rundhanam.

171. Idāni yathānena samvijitam, taṃ pakāram dassento “**phandamānan**”ti-ādīmāha. Tattha **phandamānanti** taṃhādīṭṭhīhi kampamānam. **Appodaketi** appe uduke. **Aññamaññehi byāruddhe** disvāti nānāsatte ca aññamaññehi saddhim viruddhe disvā. **Mam bhayamāvisīti** mam bhayam pavīṭṭham.

Kilesaphandanāya phandamānanti rāgādikilesacalanāya calamānam. **Payogoti** kāyavacīmanopayogo.

Viruddhāti virodhamāpannā. **Paṭiviruddhāti** paṭimukham hutvā virodhamāpannā, suṭṭhu viruddhā vā. **Āhatāti** kodhena āhatā pahatā.

1. Hirīyanam (Sī, Syā)

Paccāhatāti paṭimallā hutvā āhatā. **Āghātītāti** ghaṭṭitā. **Paccāghātītāti** visesena ghaṭṭitā. **Pāṇīhipi upakkamantīti** hatthehipi paharanti.

172. **Samantamasāro lokoti** nirayaṃ ādim katvā samantato loko asāro nīccasārādirahito. **Disā sabbā sameritāti** sabbā disā aniccatāya kampitā. **Ichchariṃ bhavanamattanoti** attano tāṇaṃ icchanto. **Nāddasāsīm anositanti** kiñci ṭhānaṃ jarādīhi anajjhāvuṭṭhaṃ nāddakkhinti.

Asāroti na sāro, sāravirahito vā. **Nissāroti** sabbena sabbam sāravirahito. **Sārāpagatoti** sārato apagato. **Nīccasārasārena vāti** satatasārasaṅkhātena sārena vā. Upari padadvayepi eseva nayo. **Ye puratthimāya disāya saṅkhārāti** ye puratthimāyadisāya paccayehi saṅgama samāgama katā saṅkhārā. **Tepi eritāti** tepi saṅkhārā kampitā. **Sameritāti** sammā kampitā. **Calitāti** calanaṃ gatā. **Ghaṭṭitāti** udayabbayena pīlitā. **Aniccatāyāti** hutvā abhāvatāya. **Jātiyā anugatāti** nibbattiyā anupaviṭṭhā¹. **Jarāya anusaṭāti** paripakkatāya anupatthaṭā. **Byādhinā abhibhūtāti** dhātuvisamena uppanabyādhinā ajjhotthaṭā. **Marāṇena abbhāhatāti** maccunā abhi-āhatā pahatā. **Atāṇāti** rakkhavirahitā. **Aleṇāti** leṇavirahitā. **Asaraṇāti** natthi etesaṃ saraṇanti asaraṇā. **Asaraṇībhūtāti** sayam saraṇakiccaṃ na karontīti asaraṇībhūtā.

Attanobhavananti niddesapadassa uddesapadaṃ. **Tāṇanti** pālanam. **Leṇanti** leṇaṭṭhānam. **Saraṇanti** dukkhaṇāsanam. **Gatinti** patiṭṭham. **Parāyananti** param ayanam. **Ajjhositamyeva addasanti** jarādīhi madditamyeva addakkhim. **Sabbariṃ yobbaññanti** yobbanabhāvo yobbaññam, sacetanānam sabbariṃ yobbaññam. **Jarāya-ositanti** paripākāya jarāya avasitam madditam. Evaṃ sabbattha.

173. **Osāne tveva byāruddhe, disvā me aratī ahūti** yobbaññādīnam osāneyeva antagamake eva vināsake eva² jarādīhi byāruddhe

1. Anupatiṭṭhā (Ka)

2. Atthaṅgameyeva (Sī, Syā)

āhatacitte satte disvā arati me ahosi. **Athettha sallanti** atha etesu sattesu rāgādisallam. **Hadayassitanti** cittanissitam.

Yobbaññam jarā osāpetīti jarā atthaṅgameti vināseti. Evam sabbattha.

174. “Katham ānubhāvaṃ sallan”ti ce? **Yena sallena otiṇṇoti** gāthā. Tattha **disā sabbā vidhāvātīti** sabbā duccharitadisāpi puratthimādidisāpi vidisāpi¹ dhāvati. **Tameva sallamabbuyha, na dhāvati na sīdatīti** tameva sallam uddharitvā tā ca disā na dhāvati, caturoghe ca na sīdati.

Aññāṇanti-ādīsu ñāṇadassanapaṭipakkhato aññāṇam adassanam. Abhimukho hutvā dhammena na sameti na samāgacchatīti **anabhisamayo**. Anurūpato dhamme bujjhatīti **anubodho**. Tappaṭipakkhatāya **ananubodho**. Aniccādīhi saddhim yojetvā na bujjhatīti **asambodho**. Asantam asamañca bujjhatīti **asambodho**. Catusaccadhammam na paṭivijjhatīti **appaṭivedho**. Rūpādīsu ekadhammampi aniccādisāmaññato na saṅgaṇhātīti **asaṅgāhaṇā**. Tameva dhammam na pariyogāhatīti **apariyogāhaṇā**. Na samam pekkhatīti **asamapekkhanā**. Dhammānam sabhāvaṃ pati na apekkhatī²ti **apaccavekkhanā**.

Kusalākusalakammesu viparītavuttīyā sabhāvagaṇaṇābhāvena vā. Ekampi kammam etassa paccakkham natthi, sayam vā kassaci dhammassa paccakkhakarānam nāma na hotīti **apaccakkhakammam**. Yam etasmim anuppajjamāne cittasantānam mejjham bhavyeaya suci vodānam, tam duṭṭhu mejjham imināti **dummejjham**. Bālānam bhāvo **bālyam**. Muyhatīti **moho**. Balavataro moho **pamoho**. Samantato muyhatīti **sammoho**. Vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjāti **avijjā**. **Oghayogatto** vuttoyeva. Thāmagataṭṭhena anusetīti **anusayo**. Cittam pariyuṭṭhāti abhibhavatīti **pariyuṭṭhānam**. Hitaggaṇaṇābhāvena hitābhimukham³ gantum na sakkoti aññadatthu laṅgatiyevāti **laṅgī**, khañjatīti attho. Durugghāṇaṭṭhena vā **laṅgī**. Yathā hi mahāpalighasaṅkhātā laṅgī durugghāṭā hoti, evamayampi laṅgī viyāti **laṅgī**. Sesam uttānatthameva.

1. Puratthimādidisāpi gatidisāpi (Sī, Syā)

2. Na avekkhati (Ka)

3. Hitābhimukhī (Sī, Syā)

Yā evarūpā kaṅkhāti ettha kaṅkhanavasena **kaṅkhā**. Kaṅkham ānayatīti **kaṅkhāyanā**. Purimakāṅkhā hi uttarakāṅkham ānayati nāma. Ākāravasena vā etaṃ vuttaṃ. Kaṅkhāsamaṅgicittaṃ kaṅkhāya āyitattā kaṅkhāyitaṃ nāma, tassa bhāvo **kaṅkhāyitattaṃ**. **Vimatī**ti vigatā mati vimati. **Vicikicchā**ti vigatā cikicchā vicikicchā, sabhāvaṃ vā vicinanto kicchati kilamati etāyāti **vicikicchā**. Sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekāmsaggāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipattiyā antarāyakarāti daṭṭhabbā.

Kampanaṭṭhena dvidhā eḷayatīti **dveḷhakaṃ**. Paṭipattinivāraṇena dvidhāpatho viyāti **dvedhāpatho**. “Niccaṃ vā idaṃ aniccaṃ vā”ti-ādīpavattiyā ekasmiṃ ākāre saṅghātum asamatthatāya samantato setīti **saṃsayo**. Ekāmsaṃ gahetum asamatthatāya na ekāmsaggāhoti **anekāmsaggāho**. Nicchetum asakkontī ārammaṇato osakkatīti **āsappanā**. Ogāhitum asakkontī parisamantato sappatīti **parisappanā**. Pariyogāhitum asamatthatāya **apariyogāhaṇā**. Nicchayavasena ārammaṇe pavattitum asamatthatāya **chambhitattaṃ cittassa**, thaddhabhāvoti attho. Vicikicchā hi uppajjitvā cittaṃ thaddham karoti, yasmā pana sā uppajjamānā ārammaṇaṃ gahetvā manāṃ vilikhantī viya tasmā **manovilekhoti** vuttā.

Viddhoti sallena laddhappahāro. **Phuṭṭhoti** ghaṭṭito. **Paretoti** pīlito. **Dhāvati**ti purato gacchati. **Vidhāvati**ti anekavidhena gacchati. **Sandhāvati**ti vegena dhāvati. **Sāmsaratī**ti ito cito ca carati.

Acelakoti niccolo, naggoti attho. **Muttācāroti** visaṭṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādati bhuñjati. **Hatthāpalekhanoti** hatthe piṇḍamhi ṭhite jivhāya hatthaṃ apalikhati, uccāraṃ vā katvā hatthamhiyeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalikhati. Te kira daṇḍakaṃ “satto”ti¹ paññapenti. Bhikkhāgahaṇatthaṃ “chi bhadante”ti vutto na etīti **na ehibhadantiko**. Tena hi “tiṭṭha bhadante”ti vuttopi

na tiṭṭhatīti **na tiṭṭhabhadantiko**. Tadubhayampi kira so “etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatī”ti na karoti.

Abhihaṭanti puretaraṃ gahetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ. **Uddissakatanti** “idaṃ tumhe uddissa katan”ti evaṃ ārocitaṃ bhikkhaṃ. **Na nimantananti** “asukāṃ nāma kulaṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyāthā”ti evaṃ nimantitabhikkhampi na sādiyati na gaṇhāti. **Na kumbhimukhāti** kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. **Na kaḷhopimukhāti** kaḷopīti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāti. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo maṃ nissāya kaṭacchunā pahāraṃ labhantīti. **Na eḷakamantaranti** ummāraṃ antaraṃ karitvā diyyamānaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatīti. **Daṇḍamusalesupi** eseva nayo.

Na dvinnanti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ uṭṭhāya dente na gaṇhāti. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyāti** ādisu pana “gabbhiniyā kucchiyaṃ dāraako kilamati”ti, “pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hoti”ti, “purisantaragatāya rati-antarāyo hoti”ti na gaṇhāti. **Na saṃkittīsūti** saṃkittetvā katabhatesu. Dubbhikkhasamaye kira Acelakasāvakā acelakānamatthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti, ukkaṭṭho acelako tatopi na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sāti** yattha sunakho “piṇḍaṃ labhissamī”ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Sanḍasaṇḍacārīnīti** samūhasamūhacārīnī. Sace hi Acelakaṃ disvā “imassa bhikkhaṃ dassamā”ti manussā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti. Tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti. **Thusodakanti** sabbasassasambhārehi kataṃ sovīraṃ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ, ayaṃ pana sabbesupi sāvajjasāññī.

Ekāgārikoti yo ekasmiṃyeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. **Ekālopikoti** yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikādisupi** eseva nayo. **Ekissāpi dattiyāti** ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti.

Ekāhikanti ekadivasantarikaṃ. **Aḍḍhamāsikanti** aḍḍhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattabhojananti** vārabhattabhojanaṃ, ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṃ divasavārena ābhatāṃ bhattabhojanaṃ¹.

Sākabhakkhoti-ādīni vuttatthāneva. **Ubbhaṭṭhakoti** uddham ṭhitako. **Ukkuṭikappadhānamanuyuttoti** ukkuṭikaṃ vīriyaṃ anuyutto. Gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppativā uppativā gacchati. **Kaṇṭakāpassayikoti** ayakāṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharivā ṭhānacaṅkamādīni karoti. **Seyyanti** sayantopi tattheva seyyaṃ kappeti. **Phalakaseyyanti** rukkhaphalake seyyaṃ. **Thaṇḍilaseyyanti** thaṇḍile ucce bhūmiṭṭhāne seyyaṃ. **Ekapassayikoti** ekapasseneva sayati. **Rajojalladharoti** sarīraṃ telena makkhetvā rajuṭṭhānaṭṭhāne tiṭṭhati, athassa sarīre rajojallaṃ laggati, taṃ dhāreti. **Yathāsanthatikoti** laddhaṃ āsanaṃ akopetvā yadeva labhati, tattheva nisīdanasīlo. **Vekaṭikoti** vikaṭakhādanasīlo, vikaṭanti gūthaṃ vuccati. **Apānakoti** paṭikkhittasītudakapāno. Sāyaṃ tatiyaṃ assāti **sāyatatiyakaṃ**. Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattuṃ “pāpaṃ pavāhessāmi”ti **udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati**.

Te salle abhisāṅkharotīti te rāgādisattasalle abhinibbatteti. **Abhisāṅkharontoti** abhinibbattento. **Sallābhisāṅkhāravasenāti** sallābhinibbattāpanakāraṇā. **Purattimaṃ disaṃ dhāvātīti** purimaṃ disaṃ gacchati. **Te sallābhisāṅkhārā appahīnāti** ete rāgādisallā payogā nappahīnā. **Sallābhisāṅkhārānaṃ appahīnattāti** sallapayogānaṃ appahīnabhāvena. **Gatiyā dhāvātīti** gatiyaṃ dhāvati. **Gatiyā gatinti** gatiko gatiṃ.

Na sīdatīti na nimujjati. **Na saṃsīdatīti** na samantato mujjati. **Na osīdatīti** na osakkati. **Na avasīdatīti** na paccosakkati. **Na avagacchatīti** na heṭṭhā gacchati.

175. Evaṃ mahānubhāvena sallena otiṇṇesu ca sattesu—**tattha sikkhānugīyanti, yāni loke gadhitānīti** gāthā. Tassattho—ye

1. Āgataṃ bhattabhojanaṃ (Sī, Syā, Ka)

loke pañca kāmaguṇā paṭilābhāya gijjhantīti katvā “gadhitānī”ti vuccanti, cirakālasevitattā vā “gadhitānī”ti vuccanti. **Tattha** taṃ nimittam hatthisikkhādikā anekā **sikkhā** kathīyanti, uggayhanti vā. Passatha yāva samattho vāyaṃ loko, yato paṇḍito kulaputto **tesu** vā gadhitesu tāsu vā sikkhāsu adhimutto **na siyā**, aññadatthu aniccādidassanena **nibbijha sabbaso kāme**. Attano **nibbānameva sikkheti**.

Paṭivijjhivāti ñāṇena nikkhametvā vā nibbijjhivā vā.

176. Idāni yathā nibbānāya sikkhitabbaṃ, taṃ dassento “**sacco siyā**”ti-ādimāha. Tattha **saccoti** vācāsaccena ñāṇasaccena maggasaccena ca samannāgato. **Rittapesuṇoti** pahīnapesuṇo. **Vevicchanti** macchariyaṃ.

177. **Niddaṃ tandimsahe thīnanti** pacalāyikañca kāyālasiyañca cittālasiyañcāti ime tayo dhamme abhibhaveyya. **Nibbānamānasoti** nibbānaninnacitto.

Kāyassa akalyatāti khandhattayasāṅkhātassa nāmakāyassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallakoti vuccati. Vinayepi¹ vuttam “nāham bhante akallako”ti. **Akammaññatā**ti kāyagelaññasāṅkhāto akammaññatākāro. Megho viya ākāsaṃ kāyaṃ onayhatīti **onāho**. Sabbato bhāgena onāho **pariyonāho**. Abbhantare samorundhatīti **antosamorodho**. Medhatīti **middham**, akammaññabhāvena vihimsatīti attho. Supanti tenāti **suppaṃ**. Akkhidālādīnaṃ pacalabhāvaṃ karotīti **pacalāyikā**. **Suppanā suppitattanti** ākārabhāvaniddesā. **Olīyanāti** olīyanākāro. Dutiyaṃ upasaggavasena vaḍḍhitam. **Līnanti** avipphārikatāya paṭikuṭitam. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thīnanti** sappiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitam. **Thīyanāti** ākāraniddeso. Thiyitassa bhāvo **thiyitattam**, avipphāravasena thaddhatīti² attho.

1. Vi 1. 78 piṭṭhe.

2. Baddhanāti (Sī, Syā)

Sabbasaṅkhāradhātuyāti nibbānaninnamānaso sabbatebhūmikasāṅkhātadhātuyā. **Cittam paṭivāpetvāti** cittam nivattāpetvā. **Etam santanti** etam nibbānam. Kilesasantatāya **santam**. Atappakaṭṭhena **paṇītam**.

Na paṇḍitā upadhisukhassa hetūti dabbajātikā kāmasukhassa kāraṇā dānāni na denti. **Kāmañca te upadhiparikkhayāyāti** ekaṃsena te paṇḍitā kāmakkhayāya kāmakkhepanattham dānāni denti. **Apunabbhavāyāti** nibbānatthāya. **Jhānāni bhāventīti** paṭhamajjhānādīni vaḍḍhenti. **Punabbhavāyāti** punabbhavakāraṇā. **Te paṇḍitā nibbānam abhimikham hutvā dānam dadanti**.

178. **Sāhasāti** rattassa rāgacaritādibhedā sāhasākāraṇā. Niddeso uttānatthoyeva.

179. **Purāṇam nābhinandeyyāti** atītam rūpādīm nābhinandeyya. **Naveti** paccuppanne. **Hiyamāneti** vinassamāne. **Ākāsam na sito siyāti** taṇhānissito na bhavyeya. Taṇhā hi rūpādīnam ākāsanato “ākāso”ti vuccati.

Vemāneti abhavamāne. **Vigacchamāneti** apagacchamāne.

“**Ākāsatī**”ti “ākassatī”ti ca duvidho pāṭho.

180. Kim kāraṇā ākāsam na sito siyāti ce? **Gedham brūmīti** gāthā. Tassattho—ahañhi imam ākāsasāṅkhātam taṇham rūpādīsu gijjhanato **gedham brūmi** “gedho”ti vadāmi. Kiñca bhiyyo—avahananaṭṭhena “**ogho**”ti ca ājavanaṭṭhena “**ājavan**”ti ca “idam mayham, idam mayhan”ti jappakāraṇato “**jappanan**”ti ca dummuñcanaṭṭhena “**ārammaṇan**”ti ca kampakaraṇaṭṭhena “**kampanan**”ti ca brūmi, esāva lokassa palibodhaṭṭhena duratikkamaṇīyaṭṭhena ca “**kāmapaṅko duraccayo**”ti.

Ājavanti āpaṭisandhito javati dhāvātīti ājavam, vaṭṭamūlatāya punabbhave paṭisandhidānataṇhāyetaṃ adhivacanam. **Jappananti** patthanā, taṇhāyetaṃ adhivacanam. **Ārammaṇampi vuccati taṇhāti** rūpādīsu ārammaṇesu uppannataṇhā muccitum asakkuṇeyyaṭṭhena ārammaṇāti kathiyati. **Kāmapaṅkoti** osīdanaṭṭhena kalalam. **Kaddamoti** saṅgaṭṭhena kaddamo. Tāpanaṭṭhena

kilesa. Niyyāsaṃ viya laggāpanaṭṭhena **palipo.** Rundhitvā dhāraṇaṭṭhena **palirodho.** Evametaṃ gedhādipariyāyaṃ ākāsaṃ anissito.

181. **Saccā avokkamanti** gāthā. Tassattho—pubbe vuttā tividhāpi saccā avokkamaṃ¹ moneyyapattiyā **Munīti** saṅkhaṃ gato nibbānathale **tiṭṭhati brāhmaṇo, sa ve** evarūpo sabbāni āyatanāni nissajjitvā “**santo**”ti vuccati. Niddese vattabbaṃ natthi.

182. Kiñca bhiyyo—**sa ve vidvāti** gāthā. Tattha **ñatvā dhammanti** aniccādinayena saṅkhatadhammaṃ aññāya. **Sammā so loke iriyānoti** asammā-iriyanakarānaṃ kilesānaṃ pahānā sammā so loke iriyamāno.

183. Evaṃ apihento ca—**yodha kāmeti** gāthā. Tattha **saṅganti** sattavidhaṃ saṅgaṃ yo accatari. **Nājjhetīti** na abhijjhāyati.

184. Tasmā tumhesupi yo evarūpo hotuṃ icchatī, taṃ vadāmi—**yaṃ pubbeti** gāthā. Tattha **yaṃ pubbeti** atīte saṅkhāre ārabha uppajjanadhammaṃ kilesajātaṃ atītaṃ kammañca. **Pacchā te māhu kiñcananti** anāgatepi saṅkhāre ārabha uppajjanadhammaṃ rāgādikiñcanaṃ mā ahu. **Majjhe ce no gahessasīti** paccuppannarūpādiddhammepi na gahessasi ce. Evaṃ upasanto carissasi.

Abijaṃ karohīti maggañāṇena na bijaṃ karohi. **Rāgakiñcananti** rāgaphandaṇaṃ². **Dosakiñcanā**dīsupi eseva nayo.

185. Evaṃ arahattappattiṃ dassetvā idāni arahato thutivasena ito parā gāthāyo abhāsi. Tattha **sabbasoti** gāthāya **mamāyitanti** mamattakaraṇaṃ. “Mama idan”ti gahitaṃ vā vatthu. **Asatā ca na socatīti** avijjamānakāraṇā asantakāraṇā na socati. **Na jīyatīti** jāniṃ nādhigacchati.

1. Avokkamma (Ka) Khu 1. 425 piṭṭhe.

2. Madanaṃ (Sī, Syā), bandhanaṃ (Ka)

Ahu vata meti mayhaṃ ahosi vata. **Taṃ vata me natthīti** yaṃ atīte ahosi, taṃ mayhaṃ idāni na santi. **Siyā vata meti** yaṃ mayhaṃ bhavissati, **taṃ vatāhaṃ na labhāmīti** idāni ahaṃ ekamsena na pāpuṇāmi.

186. Kiñca bhiyyo—**yassa natthīti** gāthā. Tattha **kiñcananti** kiñci rūpādiddhammajātaṃ.

Abhisankhatanti kammaṇa saṅkharitaṃ¹. **Abhisāñceti** cittaṇa rāsikataṃ. **Avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāga**nirodhāti virāgasāṅkhātena maggena niravasesanirodhā.

Suññato lokam avekkhassūti avasavattisallakkhaṇavasena vā² tucchasaṅkhārasamanupassanavasena vāti dvīhākārehi suññato lokam passa. **Attānudiṭṭhim ūhaccāti** sakkāyadiṭṭhim uddharitvā. **Evam maccutaro siyāti** evaṃ maraṇassa taraṇo bhavēyya³. **Evam lokam avekkhantanti** evaṃ khandhalokam passantam. **Maccurājā na passatīti** maraṇarājā na oloketi na dakkhati.

Nāññaṃ patthayate kiñcīti aññaṃ appamattakampi na patthayati na pihayati. **Aññaṭṭra appaṭṭisandhiyāti** nibbānaṃ ṭhapetvā⁴. “Aññaṭṭrapaṭṭisandhiyā”ti ekapadaṃ katvāpi paṭṭhanti.

187. Kiñcabhiyyo—**aniṭṭhurīti** gāthā. Tattha **aniṭṭhurīti** anissukī. “Aniṭṭhari”tipi⁵ keci paṭṭhanti. **Sabbadhī samoti** sabbattha samo, upekkhakoti adhippāyo. Kim vuttaṃ hoti? Yo so “natthi me”ti na socati, tamaṃ avikampinaṃ puggalaṃ puṭṭho samāno **aniṭṭhurī ananugiddho, anejo sabbadhī samoti** imaṃ tasmaṃ puggale catubbidhaṃ ānisaṃsaṃ brūmīti.

Niṭṭhuriyoti issukī. Niṭṭhurabhāvo **niṭṭhuriyam**, taṃ nissāya ettakampi natthīti kheḷapātanti attho. **Niṭṭhuriyakammanti** niṭṭhuriyakaraṇaṃ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṃ bhikkhu vā bhikkhuṃ nissāya vasanto appamattakeneva kujjhivā taṃ nissāya ettakampi natthīti kheḷaṃ pātetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyam nāma karoti. Tassa taṃ kammaṃ “niṭṭhuriyakammaṃ”ti vuccati. **Issāti**

1. Saṅgopitaṃ (Syā, Ka)

2. Avisiyapavatti (Sī), sallakkhaṇavasena vā (Ka)

3. Bhavissasi (Sī)

4. Nibbattiṃ ṭhapetvā (?)

5. Anuddharīti (Sī)

sabhāvaniddeso. Tato parā dve ākārabhāvaniddesā. Itarattayaṃ pariyāyavacanaṃ. Lakkhaṇādito panesā parasampattīnaṃ usūyanalakkhaṇā issā, tattha ca anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattipadaṭṭhānā.

Lābhepi na iñjatīti paccayalābhe na calati. **Alābhepīti** paccayānaṃ alābhepi.

188. Kiñca bhiyyo—**anejassāti** gāthā. Tattha **nisañkhatīti** puññābhisañkhārādīsu yo koci sañkhāro. So hi yasmā nisañkharīyati, nisañkharoti vā, tasmā “nisañkhatī”ti vuccati. **Viyārambhāti** vividhā puññābhisañkhārādikā ārambhā. **Khemaṃ passati sabbadhīti** sabbattha abhayameva passati.

Ārambhāti kammānaṃ paṭhamārambhā. **Viyārambhāti** uparūpari vividha-ārambhanavasena vīriyārambhā. Tīsu bhavesu paṭisandhijanakakammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tasmā viyārambhā ārato.

189. Evaṃ passanto **na samesūti** gāthā. Tattha **na vadateti** “sadiśohamasmī”ti-ādinā mānavasena samesupī attānaṃ na vadati omesupī ussesupī. **Nādeti na nirassatīti** rūpādīsu kañci dhammaṃ na gaṇhāti na nissajjati. Sesāṃ sabbattha tattha tattha vuttanayattā pākaṭameva. Evaṃ arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Attadaṇḍasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Sāriputtasuttaniddesavaṇṇanā

190. Soḷasame **na me diṭṭhoti** Sāriputtasuttaniddeso. Tattha **ito pubbeti** ito Saṅkassanagare otaraṇato pubbe. **Vagguvadoti** sundaravado. **Tusitā gaṇimāgatoti** Tusitakāyā cavitvā mātukucchimā āgatattā Tusitā āgato. Gaṇācariyattā

gaṇī. Santuṭṭhaṭṭhena vā Tusitasaṅkhātā devalokā gaṇim āgato, Tusitānaṃ vā arahantānaṃ gaṇim āgatoti.

Iminā cakkhunāti iminā attabhāvapariyāpannaena pakatimaṃsacakkhunā. **Iminā attabhāvenāti** iminā pacchimena attabhāvena. **Tāvatiṃsabhavaneti** Tāvatiṃsadevaloke. **Pāricchattakamūleti** Koviḷārarukkhaṣṣa heṭṭhā. **Paṇḍukambalasilāyanti** rattakambalasadisapāsānapiṭṭhe. **Vassaṃvuṭṭhoti** vuṭṭhavasso. **Devagaṇaparivutoti** devasaṃghena parivārito. **Otiṇṇoti** avatiṇṇo. **Imaṃ dassanaṃ pubbeti** aññatra imamhā dassanā pubbe. **Na diṭṭhoti** aññadā na diṭṭhapubbo.

Khattiyassa vāti khattiyassa vadantassa na suto. **Brāhmaṇādīsupi** eseva nayo.

Madhuravadoti-ādīsū byañjanasampannaṃ madhuraṃ vadatīti **madhuravado.** Pemajanakaṃ pemārahaṃ vadatīti **pemaṇiyavado.** Hadayaṅgamacitte ṭhapanayogyāṃ vadatīti **hadayaṅgamavado.** Karavīkasakuṇasaddo viya madhuraghoso assāti **karavīkarutamañjughoso.** **Vissatṭho cāti** apalibuddho tattha tattha apakkhalano. **Viññeyyo cāti** suvijāneyyo ca. **Mañju cāti** madhuro ca. **Savanīyo cāti** kaṇṇasukho ca. **Bindu cāti** ghano ca. **Avisārī cāti** na patthaṭo ca. **Gambhīro cāti** na uttāno ca. **Ninnādi cāti** ghosavanto ca. **Assāti** assa Satthuno. **Bahiddhā parisāyāti** parisato bahi. **Na niccharatīti** na nikkhamati. Kim kāraṇā? Evarūpo madhurasaddo nikkāraṇā mā vinassatūti. **Brahmassaroti** aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, ayaṃ pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato. Mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visuddho hoti, Bhagavatāpi katakammaṃ vatthum sodheti, vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visuddho aṭṭhaṅgasamannāgatova samuṭṭhāti. Karavīko viya bhaṇatīti **karavīkabhāṇī,** mattakaravīkarutamañjughosoti attho.

Tāretīti akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretīti** khemantabhūmim upanento¹ tāreti. **Nittāretīti** akhemantaṭṭhānato nikkhāmento

1. Pāpento (Syā)

tāreti. **Patāretīti** pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tārānuttārāṇādikhemantaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “**khemantabhūmiṃ sampāpetī**”ti. **Satteti** veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthātāya dunnittariyatāya ca¹ jātiyeva kantāro jātikantāro, taṃ **jātikantāram**.

Gaṇassa sussūsatīti gaṇo assa vacanaṃ sussūsatī suṇāti upalakkheti. **Sotaṃ odahatīti** sotukāmatāya sotaṃ avadahatī patiṭṭhāpeti. **Aññā cittaṃ upaṭṭhāpetīti** ñātukāmaṃ cittaṃ paṇidahatī. **Gaṇaṃ akusalā vuṭṭhāpetvāti** janasaṃmūhaṃ akosallasambhūtā akusalā uṭṭhāpetvā. **Kusale patiṭṭhāpetīti** kosallasambhūtā kusale ṭhāpeti. **Saṅghīti** rāsivasena saṅgho assa atthīti saṅghī. Parisavasena gaṇo assa atthīti **gaṇī**. Gaṇassa ācariyoti **gaṇācariyo**.

191. Dutiyaḡāthāya **sadevakassa lokassa, yathā dissatīti** sadevakassa lokassa viya manussānampi dissati. Yathā vā dissatīti tacchato aviparītato dissati. **Cakkhumāti** uttamacakkhumā. **Ekoti** pabbajjāsāṅkhātādīhi eko. **Ratinti** nekkhammarati-ādirī.

Patirūpakoti suvaṇṇapatirūpako kuṇḍalo. **Mattikākuṇḍalovāti** mattikāya katakuṇḍalo viya. **Lohaḍḍhamāsova suvaṇṇachannoti** suvaṇṇena paṭicchanno lohamāsako viya. **Parivārachannāti** parivārena chādītā. **Anto asuddhāti** abhantarato rāḡādīhi aparisuddhā. **Bahi sobhamānāti** cīvarādīhi bāhirato sundarā.

Akappita-iriyāpathā cāti asajjita-iriyāpathā. **Paṇidhisampannāti** paripuṇṇapatthanā.

Visuddhasaddoti parisuddhakittisaddo, yathābhūtathutighosoti attho. **Gatakittisaddasilokoti** kittisaddaṅca silokaṅca gaḡetvā caraṇasīlo. Kattha² visuddhasaddoti ce? “**Nāḡabhavane ca Supaṇṇabhavane**

1. Dunnittaraṇutāya ca (Ka)

2. Katthaci (Sī)

cā”ti-ādinā nayena vitthāretvā vuttaṭṭhāne. **Tato ca bhiyyoti** tato vuttappakārato ca veneyyavasena atirekataropi dissati.

Sabbaṃ rāgatamanti sakalaṃ rāgandhakāraṃ. **Dosatamādisupi** eseva nayo. **Andhakarāṇanti** paññālokanivāraṇakaraṇaṃ. **Acakkhukaraṇanti** paññācakkhuno akaraṇaṃ. **Aññāpakaraṇanti** ñāṇena ajānanakaraṇaṃ. **Paññānirodhikanti** paññānayananaśakaṃ. **Vighātapakkhikanti** piḷākoṭṭhāsikaṃ. **Anibbānasaṃvattanikanti** apaccaya-amatanibbānatthāya na saṃvattanikaṃ.

Sabbaṃ taṃ tena bodhiñāṇena bujjhīti taṃ sakalaṃ tena catumaggañāṇavasena bujjhi. Paṭhamamaggavasena jāni **anubujjhi**. Dutiyamaggavasena puna aññāsi **paṭivijjhi**. Tatiyamaggavasena paṭivedhaṃ pāpuṇi **sambujjhi**. Catutthamaggavasena nissesapaṭivedhena **sammābujjhi**. **Adhigacchi phassesi sacchākāsīti** etaṃ tayaṃ phalavasena yojetabbaṃ. Paṭhamadutiyavasena paṭilabhi. Tatiyavasena ñāṇaphassena phusi. Catutthavasena paccakkhaṃ akāsi. Atha vā ekekaphalassa tayopi labbhanti eva.

Nekhammaratinti pabbajjādīni nissāya uppannaratiṃ. **Vivekaratinti** kāyavivekādimhi uppannaratiṃ. **Upasamaratinti** kilesavūpasame ratim. **Sambodhiratinti** maggaṃ paccavekkhantassa uppannaratiṃ.

192. Tatiyagāthāya **bahūnamidha baddhānanti** idha bahūnaṃ khattiyādīnaṃ sissānaṃ. Sissā hi ācariyapaṭibaddhavuttittā “baddhā”ti vuccanti. **Atthi pañhena āgamanti** atthiko pañhena āgatomhi, atthikānaṃ vā pañhena āgamaṇaṃ, pañhena atthi āgamaṇaṃ vāti.

Buddhoti padassa abhāvepi **taṃ Buddhanti** pade yo so Buddho, taṃ niddisitikāmena “**Buddho**”ti vuttaṃ. **Sayambhūti** upadesaṃ vinā sayameva bhūto. **Anācariyakoti** sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ. Yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhanti, so sayambhū nāma hotīti. **Pubbe ananussutesūti**-ādi anācariyakabhāvassa atthappakāsaṇaṃ. **Ananussutesūti** ācariyato¹ ananussutesu. **Sāmanti** sayameva. **Abhisambujjhīti** bhusaṃ sammā paṭivijjhi. **Tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇīti** tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno

1. Ācariyaṃ (Ka)

honti, tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ. “Sabbaññutaṃ patto”tipi pāṭho. **Balesu ca vasībhāvanti** dasasu ca Tathāgatabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. Yo so evaṃ bhūto, so Buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha sabbadhammesu appaṭihataññānimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitakhandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko, sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso Buddho. Ettāvataṃ atthato Buddhavibhāvanā katā hoti.

Idāni byañjanato vibhāvento **“Buddhoti kenatṭhena Buddho”**ti-ādimāha. Tattha yathā loke avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ **bujjhitaṃ saccānīti Buddho**. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti Buddho. Sabbaññutāya Buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Sabbadassāvitāya Buddhoti** sabbadhammānaṃ nāṇacakkhunā diṭṭhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Anaññaneyyatāya Buddhoti** aññena abodhanīyato sayameva Buddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Visavitāya Buddhoti** nānāguṇavikasanato¹ padumamiva vikasanaṭṭhena Buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavasāṅkhātena Buddhoti**-ādīhi chahi pariyāyehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddāya vibuddho puriso viya sabbakilesaniddāya vibuddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena nirupalepasāṅkhātena savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā vuttaṃ. **Ekantanikkilesoti** rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa.

Ekāyanamaggaṃ gatoti Buddhoti gamanattānaṃ dhātūnaṃ bujjhanatthattā bujjhanatthāpi dhātuyo gamanattā honteva, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā Buddhoti vuttaṃ hoti. Ekāyanamaggo cettha—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasānaṃ vaṭṭu’ māyanaṃ.

Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti²—

1. Nānāguṇavisavanato (Sī, Syā)

2. Khu 8. 201 piṭṭhe.

maggassa bahūsu nāmesu ayananāmena vuttamagganāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti ekāyanamaggo. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikam pahāya pavivittena. Ayitabboti paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānam gacchantīti attho. Ekesam ayanoti ekāyano. **Ekesanti** seṭṭhānam. Sabbasattaseṭṭhā ca Sammāsambuddhā, tasmā ekesam¹ maggabhūto Sammāsambuddhānam ayanabhūto maggoti vuttam hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmim ayano maggoti ekāyanamaggo. Ekasmim yeva Buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthāti vuttam hoti. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttam hoti, tasmā **ekāyanamaggoti** ekanibbānagamamaggoti attho.

Eko anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhoti na parehi Buddhattā Buddho, kintu sayameva anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhattā Buddhoti vuttam hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhattā Buddhoti** buddhi Buddhaṃ bodhoti pariyāyavacanametam. Tattha yathā “nīlarattaguṇayogā nīlo paṭo, ratto paṭo”ti vuccati, evam Buddhaguṇayogā “Buddho”ti ñāpetum vuttam.

Tato param **Buddhoti netam nāmantī**-ādi “atthamanugatā ayaṃ paññattī”ti ñāpanattham vuttam. Tattha **mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātupakkhitā. **Samaṇā** pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** Sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantikanti** vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalam, tasmim vimokkhante bhavam vimokkhantikam nāmam. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sījjhati, arahattaphalodaye siddham hoti. Tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Tam nemittikampi nāmam vimokkhante bhavam nāma hoti. Tena vuttam “vimokkhantikametam Buddhānam Bhagavantānan”ti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāssa paṭilābhāti** Mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkaṇe sabbaññutaññāssa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattīti** arahattaphalasacchikiriyāya

1. Etesam (Sī, Syā)

sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ Buddhoti** paññatti. Ayam byañjanato Buddhavibhāvanā. Ito param **vahassetarṃ bhāranti** pariyosānaṃ tattha tattha vuttanayattā yathāpāḷimeva niyyāti.

193. Catutthagāthāya **vijigucchatoti** jāti-ādīhi aṭṭiyato. **Rittamāsananti** vivittaṃ mañcapīṭhaṃ. **Pabbatānaṃ guhāsu vāti** pabbataguhāsu vā rittamāsanam bhajatoti sambandhitabbaṃ.

Jātiyā vijigucchatoti jātim vijigucchato. **Jarāya. Byādhināti-ādīsupi** eseva nayo. **Bhajatoti** evamādīsu **bhajatoti** bhajantassa. **Sevatoti** sevantassa. **Nisevatoti** sammā sevantassa. **Samsevatoti** punappunaṃ sevantassa. **Paṭisevatoti** upagantvā sevantassa. **Pabbatapabbhārāti** pabbatakucchiyo.

194. Pañcamagāthāya **uccāvacesūti** hīnapañītesu. **Sayanesūti** vihārādīsu senāsanesu. **Kīvanto tattha bheravāti** kittakā tattha bhayakāraṇā. “Kuvanto”tipi pāḷho, kūjantoti cassa attho.

Kuvantoti saddāyanto. **Kūjantoti** abyattasaddam karonto. **Nadantoti** ukkuṭṭhim karonto. **Saddam karontoti** vācam bhāsanto. **Katīti** pucchā. **Kittakāti** pamāṇapucchā. **Kīvatakāti** paricchedapucchā. **Kīvabahukāti** pamāṇaparicchedapucchā. **Te bheravāti** ete bhayajananupaddavā bhayārammaṇā. **Kīvabahukāti** pucchite ārammaṇe dassetuṃ “**sīhā byagghā dīpī**”ti-ādīhi vissajjeti.

195. Chaṭṭhagāthāya **kati parissayāti** kittakā upaddavā. **Agataṃ disanti** nibbānaṃ. Tañhi agatapubbattā agataṃ, niddisitabbato disā cāti. Tena vuttaṃ “agataṃ disan”ti. “Amataṃ disan”tipi pāḷho. **Abhisambhaveti** abhisambhaveyya. **Pantamhīti** pariyante.

Agatapubbā sā disāti yā disā supinantenapi na gatapubbā. **Na sā disā gatapubbāti** esā disā vuttanayena na gatapubbā. **Iminā dīghena addhunāti** anena dīghakālena.

Samatittikanti antomukhavaṭṭilekhaṃ pāpetvā samabharitaṃ.
Anavasekanti anavasiñcanaṃ aparisiñcanaṃ katvā. **Telapattanti**
 pakkhittatelaṃ telapattaṃ. **Parihareyyāti** hareyya ādāya gaccheyya. **Evaṃ**
sacittamanurakkheti taṃ telabharitaṃ pattaṃ viya attano cittaṃ kāyagatāya
 satiyā gocare ceva sampayuttasatiyā cāti ubhinnaṃ antare pakkhipitvā yathā
 muhuttampi bahiddhā gocare na vikkhipati, tathā paṇḍito yogāvacaro
 rakkheyya gopayeyya. Kim kāraṇā? Etassa hi—

Dunnigghassa lahuno, yatthakāmanipātino.
 Cittassa damatho sādhu, cittaṃ dantaṃ sukhāvahaṃ¹.

Tasmā—

Suddasāṃ sunipuṇaṃ, yatthakāmanipātinaṃ.
 Cittaṃ rakkhetha medhāvī, cittaṃ guttaṃ sukhāvahaṃ¹.

Idaṇhi—

Dūraṅgamaṃ ekacaraṃ, asarīraṃ guhāsayaṃ.
 Ye cittaṃ saṃyamessanti, mokkhanti mārabandhanaṃ¹.

Itarassa pana—

Anavaṭṭhitacittassa, saddhammaṃ avijānato.
 Pariplavapasādassa, paññā na paripūrati¹.

Thirakammaṭṭhānasahāyassa pana—

Anavassutacittassa, anantvāhatacetaso.
 Puññapāpapahīnassa, natthi jāgarato bhayaṃ¹.

Tasmā etaṃ—

Phandaṇaṃ capalaṃ cittaṃ, dūrakkhaṃ dunnivārayaṃ.
 Ujūṃ karoti medhāvī, usukārova tejanaṃ¹.

evaṃ ujūṃ karonto sacittamanurakkhe.

1. Khu 1. 18 piṭṭhe Dhammapade.

Patthayāno disaṃ agatapubbanti imasmim kāyagatāsaticammaṭṭhāne kammaṃ ārabhitvā anamatagge saṃsāre agatapubbaṃ disaṃ patthento vuttanayena sakaṃ cittaṃ rakkheyyāti attho. Kā panesā disā nāma—

“Mātāpitā disā pubbā, ācariyā dakkhiṇā disā.
Puttadārā disā pacchā, mittāmaccā ca uttarā.
Dāsakammakarā heṭṭhā, uddhaṃ samaṇabrāhmaṇā.
Etā disā namasseyya, alamatto kule gihi”¹—

ettha tāva mātāpitādayo “disā”^{ti} vuttā.

“Disā catasso vidisā catasso,
Uddhaṃ adho dasa disā imāyo.
Katamaṃ disaṃ tiṭṭhati nāgarājā,
Yamaddasā supine chabbisāṇaṃ”²—

ettha puratthimādibhedā disāva “disā”^{ti} vuttā.

“Agārino annadapānavatthadā,
Avhāyikātampi disaṃ vadanti.
Esā disā paramā setaketu,
Yaṃ patvā dukkhī sukhino bhavanti”³—

ettha nibbānaṃ “disaṃ”^{ti} vuttam. Idhāpi tadeva adhippetam. Taṇhakkhayaṃ virāganti-ādīhi dissati apadissati tasmā “disā”^{ti} vuccati. Anamatagge pana saṃsāre kenaci bālaputhujjanena supinenapī agatapubbatāya “agatapubbā disā nāmā”^{ti} vuccati. Tam patthayantena kāyagatāsatiyā yogo karaṇīyoti. **Vajatoti-ādīsu** ettha magguppādato samīpaṃ vajato. Ṭhitikkhaṇe **gacchato**. Phalodayato⁴ **atikkamato**.

Anteti antamhi ṭhite. **Panteti** vanagahanagambhīre ṭhite. **Pariyanteti** dūrabhāvena pariyante ṭhite. **Selanteti** pabbatānaṃ ante. **Vananteti** vanaghaṭānaṃ ante. **Nadanteti** nadīnaṃ ante. **Udakanteti** udakānaṃ pariyante. **Yattha na kasīyati na vapīyātīti** yasmim kasanañca vapanañca na karīyati.

1. Dī 3. 156 piṭṭhe.

3. Khu 5. 138 piṭṭhe.

2. Khu 5. 371 piṭṭhe.

4. Phale dassanato (Sī), phaladassanato (Syā)

Janantaṃ¹ atikkamitvā thite. **Manussānaṃ anupacāreti** kasanavapanavasena manussehi anupacaritabbe senāsane.

196. Sattamaḡāthāya **kyāssa byappathayo assūti** kīdisāni tassa vacanāni assu.

Musāvādaṃ pahāyāti ettha musāti visamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo—**musāti** abhūtaṃ atacchaṃ vatthu, **vādoti** tassa bhūtaṃ tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthum tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya “natthi”ti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telāṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telāṃ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānayaena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti—atathaṃ vatthu visamvādanacittaṃ tajjo vāyāmo parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikā cetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Saccaṃ vadatīti **saccavādi**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti **saccasandho**, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antarikatāya saccaṃ saccena na ghaṭiyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṃ pana na tādiso, jīvitahetupi musā atvatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti saccasandho.

Thetoti thiro, thirakathoti attho. Eko puggalo haliddirāgo viya thusarāsīmhi nikhātakhāṇu viya assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva

ca na thirakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīsāṃ chindantepi dvekathā na katheti. Ayaṃ vuccati theto.

Paccayikoti pattiyāyitabbo, saddhāyitabbakoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “mā tassa vacanaṃ saddahathā”ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva idan”ti vattabbataṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassāti** tāya saccavādītāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Pisuṇaṃ vācaṃ pahāyāti—ādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā pisuṇavācā. Yāya pana attānampi parampi pharusāṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ **pharusavācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesāṃ mūlabhūtāpi cetanā pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresāṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **pisuṇavācā**. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāḡuṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā honti—bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhāratā vā, “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Imesaṃ bhedāyāti yesāṃ itoti vuttānaṃ santike sutāṃ, tesāṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātāti** dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamtivā “tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yuttan”ti—ādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātāti** sandhānānuppadātā, dve jane samagge

disvā “tūmhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikametaṃ”ti-ādīni vatvā dalhīkammaṃ kattāti attho.

Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**, yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. “Samaggarāmo”tipi Pāḷi, ayamevattho. **Samaggaratoti** samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇim vācaṃ bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpakameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusavācā**. Mammacchedakopi payogo cittasaṅhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū”ti, Uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṅhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasāṅhatāya aphaususavācāpi na hoti. Na hi mārapetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaususavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva, sā yaṃ sandhāya pavattitā. Tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā—akkositabbo paro kupitacittaṃ akkosanāti.

Nelāti elamaṃ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. “Nelāngo setapacchādo”ti¹ ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhāti** byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanāṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemaniyā**. Hadayaṃ gacchati apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavasatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**. Pure saṃvaddhanārī viya sukumārātipi **porī**. Purassa esātipi **porī**, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa

1. Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhādīsu.

kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā—bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathā purekkhāratā, tathārūpīkathākathanañca.

Kālena vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālam sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī**, hadaye nidhātabbayuttaṃ vācaṃ bhāsītāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissamī”ti na akālena bhāsati, yuttakālam pana apekkhitvāva bhāsātīti attho. **Sāpadesanti** sa-upamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsātīti attho. **Atthasamhitanti** anekehi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena sahitattā atthasamhitaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipivā aññaṃ bhāsātīti vuttaṃ hoti.

Catūhi vacīsucaritehīti “musāvādaṃ pahāyā”ti-ādinā nayena vuttehi catūhi vācāhi yuttehi suṭṭhu caritehi. **Samannāgatoti** aparihīno. **Catudosāpagataṃ vācaṃ bhāsātīti** appiyādīhi catūhi dosehi apagataṃ parihīnaṃ vācaṃ bhāsati.

Atthi agocaroti kiñcāpi thero samaṇācāraṃ samaṇagocaraṃ kathetukāmo “atthi agocarō, atthi gocarō”ti padaṃ uddhari, yathā pana maggakusalo puriso maggaṃ ācikkhanto “vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti paṭhamaṃ muñcitabbaṃ sabhayamaggaṃ uppathamaggaṃ ācikkhati, pacchā gahetabbaṃ khemamaggaṃ ujumaggaṃ, evameva maggakusalapurisasadiso Dhammasenāpati paṭhamaṃ

pahātabbaṃ Buddhapāṭikuṭṭhaṃ agocaraṃ ācikkhitvā pacchā gocaraṃ ācikkhitukāmo “**katamo agocaro**”ti-ādimāha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, Tathāgatenā ācikkhitamaggo apaṇṇako indavissaṭṭhaṃ vajiraṃ viya avirajjhanako nibbānanagaraṃyeva samosarati. Tena vuttaṃ “puriso maggakuṣaloti kho tissa Tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ Arahato Sammāsambuddhassa”ti¹.

Yasmā vā sasīsaṃ nhānena pahīnasedamalajallikassa purisassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikaṃ viya pahātabbaṃ paṭhamaṃ agocaraṃ ācikkhitvā pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pacchā gocaraṃ ācikkhitukāmopi “**katamo agocaro**”ti-ādimāha.

Tattha **gocaroti** piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamtum yuttaṭṭhānaṃ. Ayuttaṭṭhānaṃ **agocaro**. Vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro**, mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānanti attho. Tattha vesiyā nāma rūpūpajīviniyo yena kenacideva sulabhajjhācārātā mittasanthavasinehavasena upasaṅkamanto vesiyāgocaro nāma hoti. Tasmā evaṃ upasaṅkamtum na vaṭṭati. Kim kāraṇā? Ārakkhavipattito. Evaṃ upasaṅkamantassa hi cirarakkhitagopitopi samaṇadhammo katipāheneva nassati. Sacepi na nassati, garahaṃ labhati. Dakkhiṇavasena pana upasaṅkamantena satim upaṭṭhapetvā upasaṅkamitabbaṃ.

Vidhava vuccanti matapatikā vā pavuṭṭhapatikā vā. **Thullakumāriyoti** mahallikā anibbiddha²kumāriyo. **Paṇḍakā**ti lokāmisaniṣṭakathābahulā ussannakilesā avūpasantaparilāhā napuṃsakā. Tesāṃ sabbesampi upasaṅkamane ādīnava vuttanayeneva veditabbo. **Bhikkhunīs**upi eseva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññaṃ santhavavasena katipāheneva rakkhitagopitasamaṇadhammaṃ nāsenti. Gilānapucchakena pana gantum vaṭṭati. Bhikkhunā pupphāni labhitvā pūjanatthāyapi ovādādānatthāyapi gantum vaṭṭatiyeva.

1. Saṃ 2. 89 piṭṭhe.

2. Anivṭṭha (Sī, Syā)

Pānāgāranti surāpānagharam¹, tam brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittam hoti. Tattha tehi saddhim sahasoṇḍavasena upasaṅkमितुं na vaṭṭati, brahmacariyantarāyo hoti. **Sāmsatṭho viharati rājūhīti**-ādīsu **rājanoti** abhisittā vā hontu anabhisittā vā, ye rajjamanusāsanti. **Rājamahāmattāti** rājūnam issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyāti** viparītadassanā bāhiraparibbājakā. **Titthiyasāvakehi** bhattivasena tesam paccayadāyakā, etehi saddhim sāmsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena sāmsaggenāti ananulomikasāmsaggo nāma tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomo paccanīkasāmsaggo. Yena brahmacariyantarāyaṃ paññattivītikkaṃ sallekharāhānīṅca pāpuṇāti. Seyyathidaṃ? Rājarājamahāmattehi saddhim sahasokitā sahananditā samasukhadukkhatā uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā yogam² āpajjanatā titthiyatitthiyasāvakehi saddhim ekacchandarucisamācārātā ekacchandarucisamācārabhāvāvaho vā sinehabahumānasanthavo. Tattha rājarājamahāmattehi saddhim sāmsaggo brahmacariyantarāyakaro, itarehi titthiyasāvakehi tesam laddhiggahaṇam. Tesam pana vādam bhindivā attano laddhim gaṇhāpetum samatthena upasaṅkमितुं vaṭṭati.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaram dassetum “**yāni vā pana tāni kulāni**”ti-ādi āradham. Tattha **assaddhānīti** Buddhādīsu saddhāviraḥitāni. Tāni “Buddho sabbaññū, dhammo niyyāniko, saṅgho suppaṭipanno”ti na saddahanti. **Appasannānīti** cittaṃ pasannaṃ anāvilam kātum na sakkonti. **Akkosakaparibhāsakānīti** akkosakāni ceva paribhāsakāni ca. “Corosi, bālosi, mūlhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi, āpāyikosi, nerayikosi, tīracchānagatosi, natthi tuyham sugati, duggatīyeva tuyham pāṭikaṅkhā”ti evaṃ dasahi akkosavatthūhi akkosanti, “hotu, idāni tam paharissāma, bandhissāma, vadhissāmā”ti evaṃ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho.

1. Surāgāram (Ka)

2. Vo yogam (Ka)

Anatthakāmānīti atthaṃ na icchanti, anatthameva icchanti.
Ahitakāmānīti ahitameva icchanti, hitaṃ na icchanti. **Aphāsukāmānī**
 phāsukaṃ na icchanti, aphāsukameva icchanti. **Ayogakkhemakāmānī**
 catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ¹ na icchanti, sabhayameva icchanti.
Bhikkhūnanti ettha sāmaṇerāpi saṅgahaṃ gacchanti. **Bhikkhunīnanti** ettha
 sikkhamānā sāmaṇeriyopi. Sabbesampi hi Bhagavantaṃ uddissa
 pabbajitānañceva saraṇagatānañca catunnampi parisānaṃ tāni
 anatthakāmāniyeva. **Tathārūpāni kulānī**ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni.
Sevatīti nissāya jīvati. **Bhajatī**ti upasaṅkamati. **Payirupāsati**ti punappunaṃ
 upasaṅkamati. **Ayaṃ vuccati**ti ayaṃ vesiyādigocarassa vesiyādiko
 rājadisamsaṭṭhassa rājādiko assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cāti
 tippakāropi ayuttaḡocaro “agocaroti”ti veditabbo.

Tassa imināpi pariyāyena agocaratā veditabbā—vesiyādiko tāva
 pañcakāmaguṇanissayato agocaroti veditabbo. Yathāha “ko ca bhikkhave
 bhikkhuno agocaroti paravisayo, yadidaṃ pañca kāmagaṇā”ti². Rājādiko
 jhānānuyogassa³ anupanissayato lābhasakkārāsanicakkanipphādanato⁴
 diṭṭhivipattihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhānicittapadosāvahanato⁵
 agocaroti.

Antaragharappavesādiko ca cakkhunā rūpaṃ disvā nimittagāhādiko ca
 saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā visukadassanānuyogo ca pañca
 kāmagaṇā cāti catubbidhopi pana kilesuppattivāsena agocaroti veditabbo.

Mā bhikkhave agocare carathāti caritaṃ ayuttaṭṭhāne mā caratha.
Paravisayeti sattuvīsaye. **Agocare bhikkhave caratanti** ayuttaṭṭhāne
 carantānaṃ. “Caran”ti pi pāḷho. **Lacchatī**ti labhissati passissati. **Māroti**
 devaputtamāropi maccumāropi. **Otāranti** randhaṃ chiddaṃ vivaraṃ.

Gocaraniddese **na vesiyāḡocaro hotī**ti-ādīni vuttapaṭipakkhavasena
 veditabbāni. Ayaṃ pana viseso—**cattāro satipaṭṭhānā**

1. Nibbānaṃ (Ka) 2. Sam 1. 128 piṭṭhe. 3. Jātānuyogassa (Sī)

4. Sattavitakkanipphoṇato (Sī)

5. Saddhāhānicittasantosāvahanato (Ka)

gocaroti caritum yuttaṭṭhānavasena catusatipaṭṭhānā gocarō. **Saketi** attano santake. **Pettike visayeti** pitito āgatavisaye.

Āraddhavīriyassāti sammā-upaṭṭhitacatusammappadhānavīriyavantassa. **Thāmagatassāti** balappattassa. **Daḷhaparakkamassāti** thiravīriyassa. **Yassatthāya pesitoti** yena arahattatthāya attabhāvo pariccatto. **Attatthe cāti** attano atthe arahattaphale ca. **Ñāye cāti** ariye aṭṭhaṅgike magge ca. **Lakkhaṇe cāti** aniccādilakkhaṇapaṭivedhe ca. **Kāraṇe cāti** hetumhi ca. **Ṭhānāṭhāne cāti** ṭhāne ca aṭṭhāne ca, kāraṇākāraṇe cāti attho. Idāni vitthāretvā dassetum “**sabbe saṅkhārā aniccā**”ti-ādimāha.

197. Aṭṭhamagāthāya **ekodi nipakoti** ekaggacitto paṇḍito.

Jātarūpassa oḷārikampi malaṃ dhamatīti suvaṇṇassa thūlaṃ jallaṃ aggisamyogena nīharati. **Sandhamatīti** sammā nīharati. **Niddhamatīti** apunabhavappattikaṃ katvā nīharati. “Jhāpetī”ti keci vadanti. **Majjhimakampīti** tato sukhumatarampi. **Sukhumakampīti** atisukhumatarampi. **Evamevāti** opammasampanāpādanam. **Attano oḷārikepi kilese dhamatīti** kāyaduccaritādike thūlakilese vīriyātapena nīharati. **Majjhimakepi kileseti** kāmavitakkādike oḷārikasukhumānam majjhimakepi. **Sukhumakepi** nātivitakkādike atisaṅhakepi kilese. **Sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhiṃ dhamatīti** saha vipassanāya maggasampayuttāya sammādiṭṭhiyā viparīkasaṅkhātāṃ micchādiṭṭhiṃ nīharati. **Sammāsaṅkappādīsipi** eseva nayo.

198. Evaṃ āyasmatā Sāriputtena tīhi gāthāhi Bhagavantam thometvā pañcahi gāthāhi pañcasatānam sissānamatthāya ca senāsanagocarasilavatādīni pucchito¹ tamattham pakāsetum “**vijjucchamānassā**”ti-ādinā nayena vissajjanamāraddham. Tattha paṭhamagāthāya tāvattho—jāti-ādīhi **jijucchamānassa rittāsanam sayanam sevato ve sambodhikāmassa** Sāriputta bhikkhuno **yadisam phāsu** yo phāsuvihāro **yathānudhammam** yo ca anudhammo, **taṃ te pavakkhāmi yathā pajānam yathā**

1. Pucchitvā (Ka)

paḥānanto vadeyya, evaṃ vadāmīti. **Yaṃ phāsuvihāraṃti** yaṃ sukhavihāraṃ. **Asappāyarūpadassanena**ti itthirūpādisamaṇāsappāyarūpadassanena. **Taṃ bodhiṃ bujjhitukāmassāti** taṃ catumaggañāṇasaṅkhātaṃ bodhiṃ bujjhituṃ icchantassa. **Anubujjhitukāmassāti** anurūpāya paṭipattiyā bujjhitukāmassa. **Paṭivijjhitukāmassāti** abhimukhe katvā nibbijjhitukāmassa. **Sambujjhitukāmassāti** pahīnakilese apaccāgamanavasena sammā bujjhituṃ icchantassa. **Adhigantukāmassāti** pāpuṇitukāmassa. **Sacchikātukāmassāti** paṭilābhasacchikiriyāya pattukāmassa. Atha vā **bujjhitukāmassāti** sotāpattimaggañāṇaṃ ñātukāmassa. **Anubujjhitukāmassāti** sakadāgāmiṃmaggañāṇaṃ puna ñātukāmassa. **Paṭivijjhitukāmassāti** anāgāmiṃmaggañāṇaṃ paṭivedhavasena ñātukāmassa. **Sambujjhitukāmassāti** arahattamaggañāṇaṃ sammā ñātukāmassa. **Adhigantukāmassāti** catubbidhampi adhigantukāmassa. **Phassitukāmassāti** ñāṇaphusanāya phusitukāmassa. **Sacchikātukāmassāti** paccavekkhaṇāya paccakkhaṃ kattukāmassa.

Catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāge vipassanāti catunnaṃ ariyamaggānaṃ purimakoṭṭhāse uppanna-udayabbayādivipassanāñāṇāni.

199. Dutiyagāthāya **sapariyantacārīti** silādīsu catūsu pariyaṇtesu caramāno. **Daṃsādhipātānaṃti** piṅgalamakkhikānaṃca sesamakkhikānaṃca. Te hi tato tato adhipatitvā khādanti, tasmā “adhipātā”ti vuccanti. **Manussaphassānaṃti** corādiphassānaṃ.

Cattāro pariyaṇtāti cattāro mariyādā paricchedā. **Antopūtibhāvaṃ paccavekkhamānoti** abbhantare kucchitabhāvaṃ sīlavirahitabhāvaṃ olokayamāno. **Anto sīlasaṃvarapariyaṇte caratīti** sīlasaṃvaraparicchedabbhantare carati vicarati. **Mariyādaṃ na bhindaṭīti** sīlamariyādaṃ sīlaparicchedaṃ na kopeti.

Ādittapariyāyaṃ paccavekkhamānoti ādittadesanaṃ¹ olokento. **Akkhabbhañjanavaṇapaṭicchādanaputtamaṃsūpamaṃ paccavekkhamānoti**

1. Vi 3. 44; Saṃ 2. 58, 251 piṭṭhādīsu.

sākaṭikassa akkhabbhañjana-upamañca, kuṭṭhabyādhino vaṇānaṃ paṭicchādanatelapilotika-upamañca, kantārapaṭipannānaṃ jāyampatikānaṃ¹ puttamaṃsakhādāna-upamañca² olokento. **Bhaddekarattavihāraṃ paccavekkhamānoti**—

“Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ.

Taṃ ve ‘bhaddekaratto’ti, santo ācikkhate Muni”³—

evaṃ vuttaṃ bhaddekarattavihāraṃ olokento. **Tā uppativā uppativā khādanti**ti nippatitvā nippatitvā khādanti.

200. Tatiyagāthāya **paradhammikā** nāma satta sahadhammikavajjā sabbepe te bāhirakā. **Kusalānu-esīti** kusaladhamme anvesamāno.

Satta sahadhammike ṭhapetvāti

bhikkhubhikkhunīsikkhamānāsāmaṇerasāmaṇerī-upāsaka-upāsikāyo vajjetvā. **Athāparānīpi atthi abhisambhotabbānīti** aparānīpi madditabbāni atthi samvijjanti.

201. Catutthagāthāya **ātāṅkaphassenāti** rogaphassena. **Sītaṃ athuṇhanti** sītañca uṇhañca. **So tehi puṭṭho bahudhāti** so tehi ātāṅkādihi anekehi ākārehi puṭṭho samāno. **Anokoti** abhisāṅkhāraviññāṇādīnaṃ anokāsabhūto. **Abbhantaradhātupakopavasena vāti** sarīrabbhantare āpodhātukkabhavasena vā aññadhātukkabhavasena vā. **Uṇhanti** sarīrabbhantare tejodhātukkabhavasena uṇhaṃ bhavati. **Abhisāṅkhārasahagataviññāṇassāti** kusalākusalacetanāsampayuttacittassa. **Okāsaṃ na karotīti** avakāsaṃ patiṭṭhaṃ na karoti. **Avatthitasamādānoti** otaritvā gāhako.

202. Evaṃ “bhikkhuno vijigucchato”ti-ādīhi tīhi gāthāhi puṭṭhamatthaṃ vissajjetvā idāni “kyāssa byappathayo”ti-ādīnā nayena puṭṭhaṃ vissajjento “**theyyaṃ na kāre**”ti-ādīmāha. Tattha **phasseti** phuseyya. **Yadāvilattaṃmanaso vijaññāti** yaṃ cittassa āvilattaṃ vijāneyya, taṃ sabbaṃ “**kaṇhassa pakkho**”ti vinodayeyya.

1. Jayampatikānaṃ (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 322; Khu 11. 349 piṭṭhādīsu.

3. Ma 3. 233; Khu 10. 128 piṭṭhādīsu.

Adinnādānaṃ pahāyāti ettha adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parasamharaṇaṃ, theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmim̐ parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parassa santake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmim̐ mahāsāvajjaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti—parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. **Pahāyāti** imaṃ adinnādānacetanāsankhātaṃ dussīlyāṃ pajahitvā. **Paṭiviratoti** pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova. Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno, na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena**. **Attanāti** attabhāvena, athenaṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti. Ito paraṃ vuttanayameva.

Mettāyanavasena **metti**. Mettākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino cittassa bhāvo **mettāyitattaṃ**. Anudayatīti **anudayā**, rakkhatīti attho. Anudayākāro **anudayanā**. Anudayitassa bhāvo **anudayitattaṃ**. Hitassa esanavasena **hitesitā**. Anukampanavasena **anukampā**. Sabbehipi imehi padehi upacārappanāpattāva mettā vuttā. **Vipulenāti** ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Paṇavasena **appamāṇaṃ**. Sattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averam̐**. Domanassappahānato **abyāpajjaṃ**¹, niddukkhanti vuttaṃ hoti.

Āvilanti appasannaṃ. **Lulītanti** kalalaṃ. **Eritanti** asanniṭṭhānaṃ. **Ghaṭṭitanti** ārammaṇena ghaṭṭanamāpāditaṃ. **Calitanti** kampamānaṃ. **Bhantanti** vibbhantaṃ. **Avūpasantanti** anibbutaṃ.

1. Abyāpajjaṃ (Sī)

Yo so māroti evamādīsu mahājanam anatto niyojetvā māretīti **māro**. Kaṇhakammattā **kaṇho**. Kāmāvacarissarattā **adhipati**. Maraṇam pāpanato **antagū**. Muñcitum appadānaṭṭhena **namuci**. Mārassa baḷisanti **mārabalīsam**. Vaṭṭasannissitaṭṭhena mārassa āmisanti **mārāmisam**. Vasavattanaṭṭhena mārassa visayoti **māravisayo**. Gocaraṭṭhena mārassa nivāsoti **māranivāso**. Kāmacāram caraṭṭhena mārassa gocaroti **māragocarō**. Duppamuñcanaṭṭhena mārassa bandhananti **mārabandhanam**. **Dukkhuddayoti** dukkhabandhano.

203. **Mūlampi tesam palikhañña tiṭṭheti** tesam kodhātimānānam yam avijjādikaṃ mūlam, tampi palikhaṇitvā tiṭṭheyya. **Addhā bhavanto abhisambhaveyyāti** etaṃ piyāpiyam abhibhavanto ekaṃseneva abhibhaveyya, na tatha sithilaṃ parakkameyyāti adhippāyo.

Avijjāmūlanti-ādayo avijjā kodhassa upanissayasahajātādivasena mūlam hoti. Anupāyamanasikāro ca asmimāno ca ime dve upanissayavaseneva. Ahirika-anottappa-uddhaccā ime tayo upanissayasahajātādivasena mūlāni honti, tathā atimānassāpi.

204. **Paññam purakkhatvāti** paññam pubbaṅgamaṃ katvā. **Kalyāṇapīṭi**ti kalyāṇapīṭiyā samannāgato. **Caturo sahettha paridevadhhammeti** anantaraḡāthāya vuccamāne paridevanīyadhamme saheyya.

Vicayabahuloti parivīmaṃsanabahulo. **Pavicayabahuloti** visesena vīmaṃsanabahulo. **Pekkhāyanabahuloti** ikkhaṇabahulo. **Samekkhāyanabahuloti** esanabahulo. **Vibhūtavihārīti** pākaṭam katvā ñātavihārī.

Abhikkante paṭikkanteti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati gamaṃ. Paṭikkantaṃ nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyam abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattento paṭikkamati nāma. Thānepi thitakova kāyam purato onamento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-aṅgappadesaṃ pacchā saṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajāññena sabbakiccakārī, sampajāññameva¹ vā kārī hoti. So hi abhikkantādisu sampajāññaṃ karoteva, na katthaci sampajāññavirahito hoti. **Ālokite vilokiteti** ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ. Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokita-ullokita-apalokitāni nāma hontī. Tāni idha na gahitāni. Sārūpavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbāni gahitānevāti.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. **Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti** ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogodhāraṇaṃ nāma. **Asitādīsu asiteti** piṇḍapātabhojane. **Vītetī** yāgu-ādipāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādisāyane. **Uccārapassāvakkammeti** uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. **Gatādīsu gateti** gamane. **Ṭhiteti** ṭhāne. **Nisinneti** nisajjāya.

Sutteti sayane. **Jāgariteti** jāgaraṇe. **Bhāsiteti** kathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsitā nāma na hoti, tasmim pāvattante hotīti pariggāhako bhikkhu bhāsīte sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvattunissitaṃ kathaṃ kathentopi bhāsīte sampajānakārī nāma. **Tuṇhībhāveti** akathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyāṃ tuṇhībhāvo nāma natthi, appavattiyāṃ hotīti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatimsa-ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopi dutiyajjhānaṃ samāpannapi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā abhikkante paṭikkanteti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato āgacchato ca addhānagamavasena kathito. Gate ṭhiteti ettha² vihāre cuṇṇikapāduddhāravasena kathitoti veditabbo. **Buddhānussativasenāti-ādayo** heṭṭhā tattha tattha pakāsītā eva.

1. Sampajāññasseva (Sī)

2. Gate ṭhite nisinneti ettha (sabbattha)

Aratīti ratipaṭikkhepo. **Aratitāti** aramanākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramanāti** anabhiramanākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

205. **Kimsū asissanti** kim bhuñjissāmi. **Kuva vā asissanti** kuhiṃ vā asissāmi. **Dukkhaṃ vata settha kuvajja sessanti** imaṃ rattim dukkhaṃ sayim, ajja āgamanarattim kattha sayissam. **Ete vitakketi** ete piṇḍapātānissite dve, senāsanānissite dveti cattāro vitakke. **Aniketacārīti** apalibodhacārī nittaṇṭhacārī.

Phalake vāti vaṅkādiphalakapīṭhe ca. **Āgāmirattinti** āgamanirattiyam. **Ādevaneyyeti** visesena devaniyye. **Paridevaneyyeti** samantato devaniyye.

206. **Kāleti** piṇḍapātakāle piṇḍapātasaṅkhātāṃ annaṃ vā, cīvarakāle cīvarasaṅkhātāṃ vasaṃ vā laddhā dhammena samenāti adhippāyo. **Mattaṃ sa jaññīti** pariggahe ca paribhoge ca so pamāṇaṃ jāneyya. **Idhāti** sāsane, nipātamattameva vā etaṃ. **Tosanatthanti** santosatthaṃ, etadatthaṃ mattaṃ jāneyyāti vuttaṃ hoti. **So tesu guttoti** so bhikkhu tesu paccayesu gutto. **Yatacārīti** saññatavīhāro, rakkhita-iriyāpatho rakkhitakāyavacīmanodvāro cāti vuttaṃ hoti. “Yaticārī”tipi pāṭho, esoyevattho. **Rusitoti** rosito, ghaṭṭitoti vuttaṃ hoti.

Dvīhi kāraṇehi mattaṃ jāneyyāti dvīhi bhāgehi pamāṇaṃ jāneyya. **Paṭiggahaṇato vāti** parehi diyyamānaggahaṇakālato vā. **Paribhogato vāti** paribhuñjanakālato vā. **Thokepi diyyamāneti** appakepi diyyamāne. **Kulānudayāyāti** kulānaṃ anudayatāya. **Kulānurakkhāyāti** kulānaṃ anurakkhaṇatthāya. **Paṭiggaṇhātīti** thokampi gaṇhāti. **Bahukepi diyyamāneti** anappakepi diyyamāne. **Kāyaparihārikaṃ cīvaraṃ paṭiggaṇhātīti** ettha kāyaṃ pariharati poseṭīti kāyaparihārikaṃ. **Kucchiparihārikanti** kucchiṃ pariharati poseṭīti kucchiparihārikaṃ. Itarītarapaccayasantosena samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti tīṇi cīvarāni patto dantakaṭṭhacchedanavāsī ekā sūci kāyabandhanaṃ parissāvananti. Vuttampi cetam—

“Ticīvaraṅca patto ca, vāsi sūci ca bandhanam.
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”¹.

Te sabbe kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Katham?
Ticīvaram tāva nivāsetvā ca pārupitvā ca vicaraṇakāle kāyam pariharati
posetīti kāyaparihārikam hoti. Cīvarakaṇṇena udakam parissāvetvā
pivanakāle khādītābaphalāphalaggahaṇakāle ca kucchim pariharati posetīti
kucchiparihārikam hoti.

Pattopi tena udakam uddharitvā nhānakāle kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca
kāyaparihāriko hoti. Āhāram gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriko. Vāsipi
tāya dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānam
aṅgapādacīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti.
Ucchucchedananāḷikerāditacchanakāle kucchiparihārikā. Sūci
cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti. Pūvam vā phalam vāvijjhivā
khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanam bandhitvā vicaraṇakāle
kāyaparihārikam. Uccu-ādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikam.
Parissāvanam tena udakam parissāvetvā nhānakāle
senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikam,
pānīyapāṇakaparissāvanakāle teneva tilataṇḍulaputhukādīni gahetvā
khādanakāle ca kucchiparihārikam.

Paṭisaṅkhā yonisoti upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā,
paccavekkhitvāti attho. Ettha ca “sītassa paṭighātāyā”¹ti-ādīnā nayena
vuttapaccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhāti veditabham. Tattha **cīvaranti**
antaravāsakādīsu yamkiñci. **Paṭisevatīti** paribhuñjati nivāseti vā pārupati vā.
Yāvadevāti payo janāvadhīparicchedaniyamavacanam. Ettakameva hi yogino
cīvarapaṭisevane payo janam, yadidam sītassa paṭighātāyāti-ādī, na ito
bhiyyo. **Sītassāti** ajjhataḍḍhātukkhobhavasena vā bahiddhā
utupariṇāmanavasena vā uppannassa yassa kassaci sītassa.

Paṭighātāyāti paṭihananattham. Yathā sarīre ābādham na uppādeti, evam
tassa vinodanattham. Sītābhāhate hi sarīre vikkhattacitto yoniso padahitum
na sakkoti. Tasmā sītassa paṭighātāya cīvaram

1. Dī-Ṭṭha 1. 184; Ma-Ṭṭha 2. 116; Aṃ-Ṭṭha 2. 380 piṭṭhādīsu.

sevitabbanti Bhagavā anuññāsi. Esa nayo sabbattha. Kevalañhettha **uñhassāti** aggisantāpassa, tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo.

Ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassānanti ettha pana **ḍaṃsāti** ḍaṃsanamakkhikā. “Andhamakkhikā”¹tipi vuccanti. **Makasāti** makasā eva. **Vātāti** saraja-arajādibhedā. **Ātapoti** sūriyātapo. **Sarīsapāti** ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo, tesam daṭṭhasamphasso ca phuṭṭhasamphasso cāti duvidho samphasso, sopi cīvaram pārupitvā nisinnam na bādhati. Tasmā tādisesu ṭhānesu tesam paṭighātathāya paṭisevati. **Yāvadevāti** puna etassa vacanam niyatapayojanāvadhi paricchedadassanattam. **Hirikipīnapaṭicchādanatthanti** niyatapayojanam, itarāni kadāci honti. Tattha **hirikipīnanti** tam tam sambādhatṭhanam. Yasmiṃ yasmiṃ hi aṅge vivariyamāne hirī kuppati vinassati, tam tam hirim kopanato hirikipīnanti vuccati. Tassa ca hirikipīnassa paṭicchādanatthanti hirikipīnapaṭicchādanattam. “Hirikipīnam paṭicchādanatthan”¹ti pāṭho.

Piṇḍapātanti yamkiñci āhāram. Yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā “piṇḍapāto”²ti vuccati. Piṇḍānam vā pāto piṇḍapāto, tattha tattha laddhānam bhikkhānam sannipāto, samūhoti vuttam hoti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha yattha hi seti vihāre vā adḍhayogādimhi vā, tam senam. Yattha yattha āsati nisīdati, tam āsanam, tam ekato katvā “senāsanam”²ti vuccati. **Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti** parisahanatṭhena² utuyeva utuparissayo. Utuparissayassa vinodanattāñca paṭisallānārāmatthāñca. Yo sarīrābādhacittavikkhepakaro³ asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanattam ekībhāvasukhatthāñcāti vuttam hoti. Kāmañca sītaṭighātādīnāva utuparissayavinodanam vuttameva. Yathā pana cīvarapaṭisevane “hirikipīnapaṭicchādanam niyatapayojanam, itarāni kadāci kadāci bhavanti”²ti vuttam, evamidhāpi niyata-utuparissayavinodanam sandhāya idam vuttanti veditabham. Atha vā ayam vuttappakāro utu utuyeva. Parissayo pana duvidho pākāṭaparissayo ca paṭicchannaparissayo ca.

1. Hirikopānapaṭicchādanatthanti (Sī)

2. Parissayatṭhena (Sī, Syā)

3. Sarīracittavirūpakaro (Sī, Syā)

Tattha **pākaṭaparissayo** sihabyagghādayo, **paṭicchannaparissayo** rāgadosādayo. Te yattha apariguttīyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābādham na karonti, taṃ senāsanam evaṃ jānitvā paccavekkhitvā paṭisevanto bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso senāsanam utuparissayavinodanattam paṭisevatīti veditabbo.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti ettha rogassa paṭi-ayanatṭhena paccayo, paccanikagamanatṭhenāti attho. Yassa kassaci sappāyassetam adhivacanam. Bhisakkassa kammam tena anuññātattāti bhesajjam. Gilānapaccayova bhesajjam gilānapaccayabhesajjam, yam kiñci gilānassa sappāyam bhisakkakammam telamadhuphāṇitādīti vuttam hoti. Parikkhāroti pana “sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhattam hoti”ti-ādīsu¹ parivāro vuccati. “Ratho silaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”ti-ādīsu² alaṅkāro. “Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”ti-ādīsu³ sambhāro. Idha pana sambhāropi parivāropi vaṭṭati. Tañca gilānapaccayabhesajjam jīvitassa parivāropi hoti, jīvitānāsakābādhipattiyā antaram adatvā rakkhaṇato sambhāropi. Yathā ciram pavattati, evamassa kāraṇabhāvato, tasmā “parikkhāro”ti vuccati. Evam gilānapaccayabhesajjañca tam parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, tam gilānapaccayabhesajjaparikkhāram. Gilānassa yam kiñci sappāyam bhisakkānuññātam telamadhuphāṇitādījīvitaparikkhāranti vuttam hoti.

Uppannānantī jātānam bhūtānam nibbattānam. **Veyyābādhikānantī** ettha byābādhoti dhātukkhobho taṃsamuṭṭhānā ca kuṭṭhagaṇḍapīlakādayo, byābādhatō uppannattā veyyābādhikā. **Vedanānantī** dukkhavedanā, akusalavipākavedanā, tāsam veyyābādhikānam vedanānam. **Abyābajjhaparamatāyāti** niddukkhaparamatāya. Yāva tam dukkham sabbam pahīnam hoti, tāvāti attho.

Santuṭṭho hotīti paccayasantosenā santuṭṭho hoti. **Itarītarena cīvarenāti** thūlasukhumalūkhapaṇītatthirajīṇṇānam yena kenaci⁴. Atha kho yathāladhādīnam itarītarena yena kenaci santuṭṭho

1. Am 2. 478 piṭṭhe.

3. Ma 1. 150 piṭṭhe.

2. Sam 3. 5 piṭṭhe.

4. Uccayena pavicayena (Sī)

hotīti attho. Cīvarasmim̄ hi tayo santosā yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsārūppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi e seva nayo.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti, eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko santuṭṭho ca hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti, taṃ dassetuṃ **“itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī”**ti vuttaṃ.

Anesananti dūteyyapahīnagamanānuyogappabhedāṃ nānappakāraṃ anesanaṃ. **Appatirūpanti** ayuttaṃ. **Aladdhā cāti** alabhitvā. Yathā ekacco “kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī”ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaññaṃ karonto uttassati paritassati, santuṭṭho bhikkhu evaṃ **aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati**. **Laddhā cāti** dhammena samena labhitvā. **Agadhitoti** vigatalobhavanto. **Amucchitoti** adhimattataṇhāya mucchaṃ anāpanno¹. **Anajjhāpannoti** taṇhāya anottaṭṭo apariyonaddho.

Ādīnavadassāvīti anesanāpattiyañca gadhitaparibhoge ca ādīnavam̄ passamāno. **Nissaraṇapaññoti** “yāvadeva sītassa paṭighātāyā”ti vuttaṃ² nissaraṇaṃ eva pajānanto. **Itarītaracīvarasantuṭṭhiyā**ti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkamaṃsetī**ti “ahaṃ paṃsukūliko, mayā upasampadamāḷeyeva paṃsukūlikaṅgaṃ gahitaṃ, ko mayā sadiso atthī”ti attukkaṃsanaṃ na karoti. **Na paraṃ vambhetī**ti “ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikā”ti vā “paṃsukūlikamattampi etesaṃ natthī”ti vā evaṃ paraṃ na vambheti.

Yo hi tattha dakkhoti yo tasmim̄cīvarasantose vaṇṇavādī, tāsū vā³ dakkho cheko byatto. **Analasoti** sātaccakiriyāya ālasiyavirahito. **Sampajāno paṭissatoti** sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Porāṇeti** na adhunuppattike⁴. **Aggaññeti** “aggo”ti jānitabbe. **Ariyavaṃsethitoti** ariyānaṃ vaṃse patiṭṭhito. Ariyavaṃsoti ca yathā hi khattiyavaṃso brāhmaṇavaṃso vessavaṃso

1. Taṇhāya amucchito (Sī, Syā, Ka)

3. Vaṇṇavādītādīsū vā (Ka)

2. Ma 1. 12 piṭṭhādīsū.

4. Anavuppattike (Ka)

suddavaṃso samaṇavaṃso kulavaṃso rājavaṃso, evaṃ ayampi aṭṭhamo ariyavaṃso ariyatanti ariyapaveṇī nāma hoti. So kho paṇāyaṃ ariyavaṃso imesaṃ vaṃsānaṃ mūlagandhādīnaṃ kāḷānusārigandhādayo viya aggamakkhāyati. Ke pana te ariyā yesaṃ eso vaṃsoti? Ariyā vuccanti Buddhā ca Paccekabuddhā ca Tathāgatasāvaka ca, etesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Ito pubbe hi satasahassakappādikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake Taṇhaṅkaro Meṅkero Saraṇaṅkaro Dīpaṅkaroti cattāro Buddhā uppannā, te ariyā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Tesāṃ Buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyānaṃ atikkamitvā Koṇḍañño nāma Buddhō uppanno -pa- imasmiṃ kappe Kakusandho Koṇāgamaṇo Kassapo ambhākaṃ Bhagavā Gotamoti cattāro Buddhā uppannā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Api ca atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbabuddhapaccekabuddhasāvakaṇaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso, tasmīṃ ariyavaṃse paṭiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. **Senāsanā**disupi eseva nayo. **Āyatanesū**ti cakkhādīsu āyatanesu.

Yatoti saññato. **Yattoti** yattavā. **Paṭiyattoti** ativiya yattavā. **Guttoti** rakkhito. **Gopitoti** mañjūsāya viya paṭṭhapito. **Rakkhitoti** paṭisāmito. **Sarivutoti** dvārasaṃvaraṇena pihito. **Khumṣitoti** garahito. **Vambhitoti** apasādito. **Ghaṭṭitoti** ghaṭṭanamāpādito. **Garahitoti** avamaññito. **Upavaditoti** akkosito.

Pharusenāti mammacchedanavacanena. **Kakkhaḷenā**ti dāruṇena. **Nappaṭivajjā**ti paṭippharivā na katheyya.

207. **Jhānānuyuttoti** anuppānuppādanena uppānasevanena ca jhānena anuyutto. **Upekkhamārabha samāhitattoti** catutthajjhānupekkhaṃ uppādetvā samāhitacitto. **Takkāsayaṃ kukkuccañcupacchindeti** kāmavitakkādivitakkañca kāmasaññādikāṃ vitakkassa āsayañca hatthakukkuccādikukkuccañca upacchindeyya.

Anuppannassa vā paṭhamassa jhānassa uppādāyāti tasmim̄ attabhāve anuppannassa vā uppajjitvā parihīnassa vā paṭhamajjhānassa uppādanattham̄ attano santāne paṭilābhattham̄. **Uppannaṃ vā paṭhamaṃ jhānaṃ āsevatīti-** ādīsu ettha ādarena sevati paḡuṇaṃ karoti **bhāveti** vaḍḍheti **bahulīkaroti** punappunaṃ karoti.

Upekkhāti catutthajjhāne uppannā tatramajjhattupekkhā. **Upekkhāti** sabhāvapadaṃ. **Upekkhanāti** upapattito ikkhanākāro. **Ajjhupekkhanāti** adhikā hutvā ikkhanā. **Cittasamatāti** cittassa samatā cittassa unātirittataṃ vajjetvā samabhāvo. **Cittappassaddhatāti** cittassa appagabbhatā, athaddhabhāvoti attho. **Majjhattatā cittassāti** na sattassa na posassa, cittassa majjhattabhāvoti attho. **Catutthe jhāne upekkhaṃ ārabbhāti** catutthasmim̄ jhānasmim̄ uppannaṃ tatramajjhattupekkhaṃ paṭicca. **Ekaggacittoti** ekārammaṇe pavattacitto. **Avikkhittacittoti** uddhaccavirahito na vikkhittacitto.

Nava vitakkā vuttanayā eva. **Kāmavitakkānaṃ kāmasaññāsayoti** kāmavitakkaṃ vitakkentassa uppannā kāmasaññā tesam̄ vitakkānaṃ āsayo vasanokāsoti kāmasaññāsayo. **Byāpādavitakkādīsupi** eseva nayo.

208. **Cudito vacībhi satimābhinandeti** upajjhāyādīhi vācāhi codito samāno satimā hutvā taṃ codanaṃ abhinandeyya. **Vācaṃ pamuñce kusalanti** ñāṇasamuṭṭhitaṃ vācaṃ pamuñceyya. **Nātivelanti** ativelam̄ pana vācaṃ kāvelaṇca sīlavelaṇca atikkantaṃ nappamuñceyya. **Janavādadhammāyāti** janaparivādakathāya. **Na cetayeyyāti** cetanaṃ na uppādeyya.

Idaṃ te appattanti idaṃ tava na pattaṃ. **Asāruppanti** tava payogaṃ asāruppaṃ. **Asīlaṭṭhanti** tava payogaṃ na sīle paṭiṭṭhanti asīlaṭṭhaṃ, sīle ṭhitassa payogaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. Keci “asiliṭṭhan”ti paṭhanti, amaṭṭhavacananti¹ atthaṃ vaṇṇayanti.

Nidhīnanti tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṃ hiraññasuvaṇṇādipūrānaṃ nidhikumbhīnaṃ. **Pavattāranti** kicchajīvike duggatamanusse anukampaṃ katvā “chi sukheṇa

1. Na paṭṭhitavacananti (Sī)

te jīvanupāyaṃ dassessāmi”ti nidhiṭṭhānaṃ netvā hatthaṃ pasāretvā “imaṃ gahetvā sukhaṃ jīvā”ti ācikkhitāraṃ viya. **Vajjadassinanti** dve vajjadassinō “iminā naṃ asāruppena vā khalitena vā saṃghamaṃ niggāṇhissāmi”ti randhagavesako ca aññātaṃ nāpanatthāya nātaṃ anuggaṇhatthāya sīlādinaṃ cassa vuddhikāmatāya taṃ taṃ vajjaṃ olokanena ullapanasabhāvasaṇṭhito ca. Ayaṃ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso “imaṃ gaṇhāhi”ti tajjetvā poṭṭhetvāpi nidhiṃ dassente kopaṃ na karoti, pamuditova hoti, evameva evarūpe puggale asāruppaṃ vā khalitaṃ vādisvā ācikkhante kopo na kātabbo, tuṭṭheneva bhavitabbaṃ. “Bhante mahantaṃ vo kataṃ kammaṃ, mayhaṃ ācariyupajjhāyaṭṭhāne ṭhatvā ovaḍantehi punapi maṃ vadeyyāthā”ti pavāretabbameva. **Niggayhavādinti** ekacco hi saddhivihārikādinaṃ asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā “ayaṃ me mukhodakadānādīhi sakkaccaṃ upaṭṭhahati, sace naṃ vakkhāmi, na maṃ upaṭṭhahissati, evaṃ mama parihāni bhavissati”ti vattuṃ avisahanto na niggayhavādī nāma hoti, so imasmiṃ sāsane kacavaraṃ ākirati. Yo pana tathārūpaṃ vajjaṃ disvā vajjānurūpaṃ tajjetvā paṇāmento daṇḍakammaṃ karonto vihārā nīharanto sikkhāpeti, ayaṃ niggayhavādī nāma seyyathāpi Sammāsambuddho. Vuttañhetam¹ “niggayha niggayhāhaṃ Ānanda vakkhāmi, pavayha pavayhāhaṃ Ānanda vakkhāmi, yo sāro so ṭhassati”ti. **Medhāvinti** dhammojapaññāya samannāgataṃ. **Tādisanti** evarūpaṃ paṇḍitaṃ bhajeyya payirupāseyya. Tādisaṃ hi ācariyaṃ bhajamānassa antevāsikassa seyyova hoti, na pāpiyo, vuḍḍhiyeva hoti, no parihānīti.

Ovadeyyāti uppanne vatthusmiṃ vadanto ovadati nāma, anuppanne “ayasopi te siyā”ti-ādivasena anāgataṃ dassento anusāsati nāma. Sammukhā vadantopi ovadati nāma, parammukhā dūtaṃ vā sāsanaṃ vā pesento anusāsati nāma. Sakim vadantopi ovadati nāma, punappunaṃ vadanto anusāsati nāma. Ovadanto eva vā anusāsati nāmāti evaṃ ovadeyya anusāseyya. **Asabbhāti** akusaladhammā nivāreyya, kusaladhamme patiṭṭhapeyyāti attho. **Sataṃ hi so piyo hotīti** so evarūpo puggalo Buddhādinaṃ sappurisānaṃ piyo hoti.

1. Ma 3. 159 piṭṭhe.

Ye pana adiṭṭhadhammā avitiṇṇaparalokā āmisacakkhukā jīvikatthāya pabbajitā, tesam asatam so ovādako anusāsako “na tvaṃ amhākaṃ upajjhāyo, na ācariyo, kasmā amhākaṃ ovadasī”ti evaṃ mukhasattīhi vijjhantānaṃ appiyo hotīti.

Ekakammanti apalokanakammādikaṃ ekakammaṃ. **Ekuddesoti** nidānuddesādiko ekuddeso. **Samasikkhatāti** samānasikkhatā. **Āhatacittatanti** kodhena pahatacittabhāvaṃ. **Khilajātatanti** thaddhabhāvaṃ. **Pañcapicetokhileti** Buddhadhammasaṃghasikkhāsabrahmacārīsu pañcasupi cittassa thaddhabhāve.

Ñāṇasamuṭṭhitam vācanti ñāṇasampayuttacittena uppāditaṃ vākyam. **Muñceyyāti** vissajjeyya. **Atthūpasamhitanti** atthasahitaṃ kāraṇasahitaṃ. **Dhammūpasamhitanti** dhammena yuttaṃ. **Kālātikkantaṃ vācam na bhāseyyāti** kālātitaṃ vācam na katheyya tassa kālassa atikkantattā. **Velātikkantanti** mariyādātitaṃ vacanaṃ na bhaṇeyya vacanamariyādassa atikkantattā. Ubhayavasena kālavelā.

Yo ve kāle asampatteti attano vacanakāle asampatte. **Ativelanti** velātikkantaṃ katvā atirekappamaṇaṃ bhāsati. **Nihato setīti** nigghātito sayati. **Kokilāyeva atrajoti** kākiyā paṭijaggito kokilāya abbhantare jāto kokilapotako viya.

209. **Athāparanti** atha idāni ito parampi. **Pañca rajānītirūparāgādāni** pañca rajāni. **Yesam satimā vinayāya sikkheti** yesam upaṭṭhitassati hutvāva vinayanatthaṃ tisso sikkhā sikkheyya. Evaṃ sikkhanto hi **rūpesu -pa-phassesu sahetha rāgam**, na aññeti.

Rūparajoti rūpārammaṇaṃ paṭicca uppanno rāgādirajo. **Saddarajādīsupi** eseva nayo.

210. Tato so tesam vinayāya sikkhanto anukkamena—**etesu dhammesūti** gāthā. Tattha **etesūti** rūpādīsu. **Kālana so sammā dhammaṃ parivīmaṃsamānoti** so bhikkhu yvāyam “uddhate citte

samathassa kālo”ti-ādinā¹ nayena kālo vutto, tena kālena sabbaṃ saṅkhatadhammaṃ aniccādinayena parivīmaṃsamāno. **Ekodibhūto vihane tamaṃ soti** so ekaggacitto sabbaṃ mohāditamaṃ vihaneyya, natthi ettha saṃsayo.

Uddhate citteti vīriyandriyavasena citte avūpasante. Balavavīriyaṃ hi mandasamādhim vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Evaṃ uddhate citte. **Samathassa kāloti** samādhissa bhāvanāya kālo. **Samāhite citteti** upacārappanāhi citte samāhite. Balavasamādhi hi mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Samādhi vīriyena saññojito kosajje patituṃ na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saññojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. **Vipassanāya kāloti** evaṃ samāhite aniccādivasena vividhāya passanāya kālo, samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇāti. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa balavatī ekaggatā vaṭṭati. Evaṃ hi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa pana paññā balavatī vaṭṭati. Evaṃ hi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samattepi appanā hoti eva.

Kāle paggaṇhati cittanti yasmim samaye atisithilavīriyatādihi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena taṃ cittaṃ paggaṇhāti. **Niggaṇhatīti** yasmim samaye accāraddhavīriyatādihi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena taṃ cittaṃ niggaṇhāti. **Sampahaṃsati kālenāti** yasmim samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmim samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. Aṭṭha saṃvegavatthūni nāma—jāti jarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhāṃ pañcamāṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhāṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhāṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇeṇāssa pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati “sampahaṃsati kālenā”ti. **Kāle cittaṃ samādaheti** yasmim

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

samaye saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samabhāvo, tasmim kāle cittaṃ samādaheyya.

Ajjhupekkhati kālenāti yasmim samaye sammā paṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samatha¹vīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati “**ajjhupekkhati kālenā**”ti. **So yogi kālakovidoti** eso vuttappakāro kammaṭṭhānayoḃe niyutto paggahaniggahasampahaṃsanasaṃmādahana-ajjhupekkhanakālesu cheko byatto. **Kimhi kālamhīti**-ādinā paggahādikālaṃ pucchati.

Idāni paggahādikālaṃ vissajjento “**līne cittaṃhī**”ti-ādimāha. Atisithilavīriyatādīhi citte līnabhāvaṃ gate dhammavicayavīriyapītisaṃbojjhaṅgasamuṭṭhāpanena paggaho. **Uddhatasmim viniggahoti** accāraddhavīriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhī-upekkhāsaṃbojjhaṅgasamuṭṭhāpanena niggaho. **Nirassādagataṃ cittaṃ, sampahaṃseyya tāvadeti** paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā assādavirahitaṃ gataṃ. Aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena vā ratanattayaḃuṇānussaraṇena vā tasmim khaṇe cittaṃ sampahaṃseyya.

Sampahaṭṭhaṃ yadā cittaṃti yasmim kāle vuttanayeneva sampahaṃsitaṃ cittaṃ hoti. **Alīnaṃ bhavati nuddhatanti** vīriyasamādhīhi saññojitattā līnuddhaccavirahitañca hoti. **Samathanimittassāti** samatho ca nimittañca samathanimittaṃ, tassa samathanimittassa. **So kāloti** yo so līnuddhaccavirahitakālo vutto, so kālo. **Ajjhattaṃ ramaye manoti** jhānasampayuttaṃ cittaṃ kasiṇādīḃocarajjhatte toseyya abhiraṃāpeyya.

Etena mevupāyenāti etena vutta-upāyena eva. **Ma-kāro** padasandhivasena vutto. **Ajjhupekkheyya tāvadeti** yadā upacārappanāhi taṃ cittaṃ samāhitaṃ, tadā “samāhitaṃ cittaṃ”ti jānitvā paggahaniggahasampahaṃsanesu byāpāraṃ akatvā tasmim khaṇe ajjhupekkhanameva kareyya.

Idāni “kimhi kālamhi paggāho”ti puṭṭhagāthaṃ nigamento “**evaṃ kālavidū dhīro**”ti-ādimāha. **Kālena kālaṃ cittassa, nimittamupalakkhayeti** kālānukālaṃ samādhisampayuttacittassa ārammaṇaṃ sallakkheyya, upaparikkheyyāti attho. Sesāṃ sabbattha pākaṭameva. Evaṃ arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Sāriputtasuttaniddesaṅṅaṇā niṭṭhitā.

Aṭṭhakavaggavaṅṅaṇā niṭṭhitā.

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aṁsā	51	Akkhikūṭāni	331
Akataṁ	282	Akkhena	362
Akatakammā	51	Akkheyyaṁ	219
Akatattā	147, 282	Agataṁ	305
Akato	247	Agataṁ disaṁ	392
Akatthamāno	172	Agatapubbaṁ	394
Akappita-iriyāpathā	388	Agatapubbā	392
Akammaññatā	382	Agadhito	412
Akalyatā	382	Agāramunino	152
Akāmake	46	Agārikā	152
Akāritaṁ	235	Agocaro	398
Akittayi	330	Aggaṁ	168
Akittiyā	247	Aggaññe	412
Akukkuco	278	Aggadhammaṁ	322
Akubbamāno	141	Aggahitattaṁ	97
Akusalābhisaṅkhārā	54	Aggi	23
Akusalo	144	Aggo	253
Akevalī	316	Aghaṭṭito	330
Akkamanti	189	Aṅgaṁ	169
Akkusalo	316	Aṅgamaṅga-apakaḍḍhano	280
Akkodhano	279	Aṅgavijjā	354
Akkosakaparibhāsakāni	400	Aṅgārakāsūpamā	27
Akkoso	165	Acakkhukaraṇaṁ	389
Akkharasamavāyo	174	Acattataṇhā	137
Akkharikāya	362	Acari	279
Akkhānaṁ	344	Acalito	330

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Acittikārakato	294	Ajjhupekkhanā	414
Acelako	379	Ajjhupekkheyya	418
Accantaniṭṭham	92	Ajjheti	384
Accantapāvakkammantā	376	Ajjhenena	172, 183
Accantapārisuddhiyā	77	Ajjhesāmi	276
Accantasanti	176	Ajjhogāhetvā	246
Accantasuddhi	203	Ajjhogāḷho	82
Accayanti	133	Ajjhottharanti	47
Accasarā	179, 361	Ajjhosannā	93
Accādhāya	359	Ajjhosānaṃ	32
Accimanto	375	Ajjhositaṃ	377
Accutagato	72	Añjanaṃ	363
Accuggamma	337	Aññā	265
Accuṇhā	52	Aññajātikā	310
Accutappattaṃ	185	Aññataraññatarena	220
Accutappatto	72	Aññamaññaṃ	273
Acchindante	140	Aññamaññaṃpariyantaṭṭhāyino	258
Acchinne	140	Aññamokkhā	89
Acchedasaṃkino	140	Aññavihitakā	310
Ajanayamāno	141	Aññasitā	246
Ajapathāṃ	242	Aññā	388
Ajalakkhaṇaṃ	366	Aññāṇakaraṇaṃ	389
Ajānitabbaṃ	340	Aññātaṃ	257
Ajeguccho	292	Aññāya	319
Ajjhattaṃ	58, 116	Aññoññaṃ	316
Ajjhattasanti	264	Aṭṭā	171
Ajjhattasamuṭṭhānā	328	Aṭṭhaṅgikassa	57
Ajjhattā	13	Aṭṭhapadepi	362
Ajjhattikāni	143	Aṭṭhami	24
Ajjhupekkhati	418	Aṭṭhāne	279

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atṭhi	170	Attañjaho	186
Atṭhitakārī	163, 357	Attatthe	402
Atṭhimayena	24	Attattho	257
Atṭhisañghātaṃ	263	Attadiṭṭhijaho	190
Aḍḍhadaṇḍakehi	374	Attadaṇḍato	374
Aḍḍhamāsikaṃ	381	Attadaṇḍā	373
Aḍḍhayogā	171	Attadanto	305
Aḍḍho	254	Attadamatthāya	299
Aṇumattesu	104, 296	Attanā	147
Aṇusahagatā	87	Attaniyena	291
Atammayatā	266	Attapaccakkhaṃ	298
Atammayatāya	77	Attapariniḃbāpanatthāya	299
Atāṇā	377	Attabhāvapariyāpanna	331
Atikkantamānusakena	332	Attabhāvasannissayā	57
Atikkamitvā	395	Attabhāvassa	277
Atikkantassa	245	Attabhāvābhiniḃbattiyā	137
Atikkamato	394	Attabhāvena	387
Atikkamituṃ	167	Attabhāvo	129
Aticca	163, 187	Attamanatā	16, 18
Atimaññati	371	Attasamatthāya	299
Atimāno	53, 180	Attahetu	239
Atirocati	262	Attā	172
Ativākyam	304	Attānukkamaṃseti	412
Ativelam	361	Attānudiṭṭhiṃ	385
Atītā	12	Attānuvādabhayaṃ	348
Atīte	128	Attukkaṃsanamāno	180
Atīritam	327	Attūpakkamaṃ	66
Atulitam	327	Attūpakkamamūlakam	61
Atrajo	416	Attēna	291
Atricchatā	285	Attham	58

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthakāmā	223	Addhānaṃ	102
Atthaṅgato	331	Addhunā	392
Atthaṅgamaṃ	199	Advejjhavacanaṃ	15
Atthaṅgamato	146	Adveḷhakavacanaṃ	16
Atthaṅgamā	122	Adhammarāgo	34
Atthato	247	Adhikaraṇaṃ	343
Attharaṇā	12	Adhikaraṇakārakā	227
Attharasassa	231	Adhikaraṇasamatho	342
Atthavādī	285, 398	Adhikuṭṭanaṭṭhena	27
Atthasaṃhitam	285	Adhigacchati	15, 24
Atthāṭṭisayena	229	Adhigacchi	389
Atthāya	402	Adhigacchissāmi	171
Atthūpasamhitam	416	Adhigaccheyya	70
Atthe ñāte	298	Adhigantukāmassa	403
Attho	297	Adhigantvā	355
Athenena	405	Adhigatapaṭṭisambhido	253
Adantaṃ	235	Adhigama-appiccho	286
Adanto	91	Adhigamo	298
Adassaṃ	265	Adhiccasaṃmuppannaṃ	228
Adassanato	131	Adhiṭṭhānaṃ	164, 358
Adiṭṭhaṃ	257	Adhipati	406
Adiṭṭhiyā	265	Adhimattaparittatā	280
Adinnaṃ	99, 405	Adhimāno	180
Adukkhamasukhaṃ	124	Adhimuccantā	165
Adukkhamasukhavedanīyo	144	Adhimuttiṃ	258
Addasaṃ	15	Adhivacanaṃ	80
Addasi	372	Adhivacanasamphasso	144, 291
Addhadaṇḍakehi	241	Adhisīlasikkhā	102
Addhamāsiko	215	Adhosi	184
Addhā	9	Anakkhātassa	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anagāramunino	152	Anabhirati	408
Anagārā	153	Anabhiramanā	408
Anaṅgaṇe	314	Anabhisamayo	378
Anajjhāpanno	412	Anabhisambhuṇanto	178, 322
Anajjhittṭho	295	Anambilam	300
Anajjhesito	171	Anayabyasanaṁ	369
Anaññaneyyatāya	390	Anariyadhammo	234
Anattagarahī	326	Anariyānam	172
Anattamanatā	280	Analaso	412
Anattā	192	Anavajjaṅca	372
Anattākāraṁ	339	Anavajjatā	301
Anattham	279	Anavajjo	248
Anatthakāmāni	401	Anavaññattipaṭisaññutto	369
Anatthajanano	58	Anavaṭṭhitacārikam	343
Anaddhanīyam	133	Anavasekam	393
Ananugiddho	385	Anassavā	98
Ananubodho	378	Anassāvī	296
Ananulomikena	400	Anāgatā	13
Ananussutesu	389	Anācariyako	389
Anantañāṇo	254	Anānugiddho	141
Anantatejo	254	Anānupuṭṭho	168
Anantayaso	254	Anāpuccham	294
Anantarā	130	Anāvikkammaṁ	179
Anantavā	167	Anāsanne	89
Anapāyo	304	Anāsavamuni	152
Anabhāvaṁ	146	Aniketacārī	408
Anabhinibbattayamāno	141	Aniketasārī	267
Anabhinibbattisāmaggī	222	Anikkhittacchandatā	360
Anabhinivesanto	141	Anikkhittacchando	163, 358
Anabhibhūto	372	Anikkhittadhuratā	360

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anikkhittadhuro	163, 358	Anudayitattam	405
Aniccatā	24	Anudahanaṭṭhena	27
Aniccatāya	377	Anuddhato	279
Aniccā	175	Anunayapaṭighavippahīno	213
Aniccākāraṃ	339	Anunayo	32
Anicco	217	Anunetā	255
Aniṭṭhaṅgato	81, 210	Anupakhajja	294
Aniṭṭhurī	385	Anupacāre	395
Anidhānagatā	131	Anupalitto	148
Anibbattayamāno	141	Anupādāya	171
Anibbattena	130	Anupādisesāya	223
Anibbānasamvattanikaṃ	389	Anupāhanānaṃ	294
Animitto	145, 291	Anupubbavihārasamāpattīnaṃ	232
Anirākatajjhāno	357	Anuppattā	305
Anissāya	265	Anuppadātā	284
Anissito	187, 277	Anuppanna	255
Anīkadassanaṃ	345	Anuppiyabhāṇitā	370
Anītihaṃ	372	Anubujjhi	389
Anukampā	405	Anubujjhitukāma	403
Anugacchati	59	Anubodho	378
Anugatā	377	Anubyañjanaggāhī	343
Anugijjhati	46, 299	Anubhūtapubbato	365
Anuggahāya	265	Anuyogaṃ	310
Anuggaho	325	Anuyogo	164, 358
Anucchavikaṃ	223	Anuyuttassa	226
Anuttaraṃ	391	Anuyutto	343
Anuttānikammaṃ	179, 361	Anurakkhe	393
Anutthunāti	248	Anurodhavirodhasamatikkanto	213
Anudayanā	405	Anurodho	32
Anudayā	405	Anulomapaṭipadāya	55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anusaṭṭā	377	Antaggāhikā	139
Anusayaṁ	258	Antappatto	71
Anusayavasena	81	Antamaso	260
Anusayā	87	Antaraṁ	380
Anusayo	35	Antaragharaṁ	343
Anusāsati	92	Antaradhānaṁ	218
Anusāsaṇaṁ	228	Antaradhāyati	24, 214
Anusikkhe	372	Antaradhāyanti	24
Anusiṭṭhaṁ	228	Antarahitaṁ	370
Anusiṭṭhiṁ	94	Antarahito	311
Anusenti	205	Antarāyāya	55, 57
Anussati	44	Antavā	167
Anusahagate	31	Antimadehadharo	78
Anūpanīto	272	Antime	78
Anūpayāṁ	184	Ante	394
Anūpayo	304	Anto	57, 220
Anūhate	171	Antojātako	46
Anekaṁsaggāho	379	Antonimuggaposīni	337
Anejo	385	Antopūti	295
Anerito	330	Antopūtibhāvaṁ	403
Anesanaṁ	412	Antosamorodho	382
Anokasārī	269	Andhakaraṇaṁ	389
Anoko	404	Andhakāraṁ	266
Anojavanti	246	Andhatamaṁ	58
Anomaṁ	168, 323	Annasannidhiṁ	355
Anolīnavuttiko	163, 357	Anvatthapaṭipadāya	55
Anositaṁ	377	Anvāssaveyyuṁ	343
Antakaro	231	Anvānayaṇti	320
Antagato	71, 191	Anvāyikaṁ	59
Antagū	406		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anvāsavanti	57	Apāyaloke	37
Anveti	67	Apāhataṃ	248
Anventi	320	Apāhataṃmim	246
Apacitiṃ	175	Apilāpanatā	44
Apacinitvā	76	Apihālu	291
Apaccakkhakammaṃ	378	Apucchito	171
Apaccanīkapaṭipadāya	55	Apuṭṭho	171
Apaccayaṃ	247	Apunabbhavāya	383
Apaccavekkhaṇā	378	Apurakkharāno	270
Apaccorohaṇatāya	43	Apekkhaṃ	92
Apajjhāyati	237	Apekkhamānā	89
Apaṇṇakavacanāṃ	16	Apekkhā	33
Apamāro	51	Appaṃ	214
Aparaddhamesī	247	Appakaṃ	128
Aparaddhā	319	Appakasireneva	69
Aparāmasaṃ	315	Appagabbho	292
Aparāmasanto	141	Appaccayo	306
Aparigamanatāya	77	Appaṭicchannadukkhāṃ	60
Apariggahitā	14	Appaṭinissaṭṭhataṇhā	137
Apariññātaṃ	147	Appaṭiladdhassa	93
Aparinibbuto	91	Appaṭivāni	164, 358
Apariyogāhaṇā	378	Appaṭivedho	378
Apalitto	148	Appaṭisandhiyā	385
Apasādito	172	Appaṭihataṃ	258
Apaharanti	247	Appaṇidhānapaccayā	278
Apāpuṇitvā	170	Appaṇihito	145, 291
Apānako	381	Appaṭiṭṭhitacitto	304
Apāyaṃ	335	Appatirūpaṃ	412
Apāyagamanīye	31	Appattaṃ	414
Apāyamukhāni	310		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Appathāmakā	47	Abījaṁ	384
Appanigghosāni	231	Abuddhivihatattā	391
Appapuñño	371	Abbahitasallo	163
Appabalā	47	Abbudakāle	214
Appamatto	148	Abbuyha	378
Appamāṇaṁ	405	Abbuhanam	328
Appamādo	164, 358	Abbūḷhasallo	148, 163
Apparajakkhe	258	Abbūḷhesiko	72
Appasaddāni	231	Abbokiṇṇaṁ	68
Appasannāni	400	Abbhantara-	
Appassādatṭhena	26	dhātupakopavasena	404
Appassi	325	Abbhāhatā	377
Appahīnataṇhā	137	Abbhutadhammaṁ	233
Appahīnattā	273	Abbhokāsaṁ	83
Appahīnā	296	Abyākato	144
Appāṭihāriyaṁ	312	Abyāpannacetaso	304
Appicchakathaṁ	285	Abyāpādasaññā	149
Appicchaññeva	299	Abyābajjhaparamatāya	411
Appicchata	286	Abrahmacārī	295
Appiyā	23	Abhabbā	259
Appekacce	92	Abhabbuppattiko	147
Appesakkho	371	Abhayagato	72
Appodake	140, 376	Abhayappattaṁ	185
Apharusavācatā	370	Abhayappatto	72
Aphassim	265	Abhavo	137
Aphassitaṁ	257	Abhikkante	406
Aphāsukāmāni	401	Abhikkama	250
Aphāsuvihārāya	58	Abhigijjhati	303
Abalā	47	Abhijappantā	93
		Abhijappamānassa	15
		Abhijānanto	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhijjhā	35	Abhibhosi	372
Abhiññātaṃ	72, 298	Abhimaṅgalagatāni	187
Abhiññāpāragū	70	Abhirato	238
Abhiññāya	264	Abhiruhati	235
Abhiññāsi	340	Abhivādetvā	268
Abhiññeyyaṃ	72	Abhisaṅkhatāṃ	385
Abhiññeyyā	199	Abhisaṅkhatā	175
Abhinandati	278	Abhisaṅkhārasahagata-	
Abhinandanti	315	viññāṇassa	404
Abhinande	414	Abhisaṅkhārassa	328
Abhinandeyya	383	Abhisaṅkhārā	184
Abhinikkhamituṃ	376	Abhisaṅkhārānaṃ	185, 273
Abhinibbatto	23	Abhisaṅkharitvā	261
Abhinibbutatto	172	Abhisaṅkharoti	381
Abhinivajjeyya	32	Abhisaṅkharonto	381
Abhiniviṭṭhā	167	Abhisajjeyya	367
Abhinivisati	321	Abhisañcetaṃ	385
Abhinivisitvā	191	Abhisamecca	199
Abhiniveso	139	Abhisambujjhi	389
Abhinīto	238	Abhisambuddho	156
Abhippahārinī	203	Abhisambhave	392
Abhibhavanaṭṭhena	158	Abhisambhaveyya	406
Abhibhavanti	47	Abhisambhūtā	220
Abhibhavitvā	260	Abhisambhotabbāni	404
Abhibhāyatanānaṃ	232	Abhihaṃsati	303
Abhibhū	372	Abhihaṭaṃ	380
Abhibhūtaṃ	136	Amaṅgalaṃ	187
Abhibhūtā	377	Amaccā	217, 391
Abhibhūtena	165	Amaccharī	292
Abhibhūto	242	Amataṃ	69, 88

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Amataparāyanam	299	Araññavanapatthāni	231
Amatapariyosānam	299	Aratim	263
Amatappattam	185	Arati	58, 202
Amatappatto	72	Aratitā	408
Amatassa	256	Arahato	87
Amatogadham	299	Arahanto	160
Amanāpam	303	Arahā	78, 221
Amanussapucchā	327	Ariyadhammam	171
Amamāyanto	141	Ariyadhammasannissitam	293
Amamāyitā	14	Ariyamaggānam	71
Amaravitakko	368	Ariyavaṁse	412
Amaritukāmo	31	Ariyāya	125
Amaro	369	Ariyo	73
Amittā	57	Arūpadhātum	164
Amissitā	131	Arūpabhava	137
Amucchito	412	Arūparāgā	87
Amuttataṇhā	137	Arūpasamāpattīnam	232
Amoho	151	Arūpāvacaro	291
Ambapānam	348	Alaṁsāṭako	302
Ambilam	299	Aladdhā	412
Ayasā	375	Alābhamūlakam	243
Ayase	213	Alābhepi	386
Ayācito	171	Alitto	148
Ayāthāvakasmim	140	Alīnam	418
Ayokhilam	374	Alīnamaso	304
Ayogakkhemakāmāni	401	Aluḷito	330
Ayojjam	188	Alūkham	331
Ayomayena	24	Aleṇā	377
Araññam	83	Allīno	168
		Avakujja	365

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Avagacchati	381	Aviddasu	162
Avagacchanti	94	Avinītaṃ	235
Avacanakarā	98	Avinīto	91
Avajje	282	Avipakkaṃ	376
Avatṭhitavādā	319	Avipariṇāmadhammo	217
Avatṭhitasamādāno	243	Aviparītaṃ	177
Avatṭhiti	341	Aviparītamaṇā	165
Avaṇṇaṃ	167	Avibhāvitaṃ	327
Avaṇṇahārikāya	247	Avibhūtaṃ	327
Avatthāpanavacanāṃ	16	Aviruddho	299
Avatthitasamādāno	404	Avivadamānā	223
Avadaññutāya	97	Avisaṃvādako	283, 396
Avadāniyā	93	Avisāhaṭamānasatā	342
Avantataṇhā	137	Avisārī	387
Avabujjhati	58	Avisāhāro	342
Avasissatu	170	Avihimsāsāññā	150
Avasīdati	381	Avīci	68
Avassuto	295	Avītataṇhā	137
Avikatthī	278	Avītataṇhāse	135
Avikkhittacitto	414	Avītikkamamattena	188
Avikkhepo	342	Avītikkamo	105
Avigatataṇhā	137	Avīvadātā	174
Avicāraṃ	116	Avūpasantaṃ	405
Avijjānirodhā	199	Avūpasamo	282
Avijjāpaccayā	192	Avekkhantaṃ	385
Avijjāya	385	Avekkhassu	385
Avijjogaṃ	245	Averaṃ	405
Avitakkaṃ	116	Avokkamaṃ	384
Aviditaṃ	257	Avodātā	175
Avidūre	244	Asaṃvutaṃ	343

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Asaṅgāhaṇā	378	Asilokabhayaṁ	348
Asacchikatam	257	Asisūnūpamā	27
Asañjanayamāno	141	Asissam	408
Asañjātassa	255	Asīlaṭṭham	414
Asaññasattā	313	Asīlatā	265
Asaññābhavo	37	Asukāya	370
Asaññino	313	Asucisaṅkasarasamācāro	295
Asatañca	163	Asuddhā	388
Asatā	307, 384	Asubhakatham	338
Asatiparivajjanāya	43	Asubhasamāpattiyā	232
Asaddhammo	226	Asurattāya	176
Asantāsī	278	Asurā	327
Asappāyarūpadassanena	222, 403	Asuropo	279
Asappurisānaṁ	172	Asekkhamunino	152
Asabbhā	415	Asekkhena	77
Asamapekkhanā	378	Asesaṁ	31
Asamāhitā	367	Asesavirāganirodhā	385
Asampatte	416	Asmi	225
Asambodho	378	Asmimāno	181, 292
Asammuṭṭhattā	43	Assa	7
Asammussanatā	44	Assatarā	304
Asaraṇā	377	Assaddhāni	400
Asaraṇībhūtā	377	Assamaṇo	295
Assato	167	Assayānena	23
Asahitam	250, 270	Assavatikā	188
Asādu	300	Assādato	146
Asārakato	146	Assādeti	92, 278
Asāro	377	Assāsūpanibandham	131
Asite	407	Assito	177
Asithilaparakkamatā	360	Assu	51

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assutiya	265	Āghāto	279
Ahi	31	Ācāragocarasampanno	104, 295
Ahitakāmāni	401	Ācikkha	228
Ahīnindriyaṃ	327	Ācikkhati	92
Ahu	385	Ācikkhanti	121
Ahorattā	133	Ācinati	76
Ahoṣiṃ	92	Ājaññarathaṃ	187
[Ā]		Ājavaṃ	383
Ākaṅkhaṭṭhā	258	Ājānanto	186
Ākaṅkhamāno	336	Ājānīya	304
Ākāraparivitakkena	341	Ājāneyyāma	313
Ākārena	348	Ājīvikabhayaṃ	348
Ākāsaṃ	383	Āṭhapanā	293
Ākāsaṭṭhi	383	Ātaṅkaphassena	404
Ākāsaṇāñcāyatanaṃ	84	Ātapo	410
Ākāse	362	Ātumānaṃ	168
Ākiñcaññāyatanaṃ	85	Āthabbaṇaṃ	364
Āgacchati	271	Ādānaganthaṃ	203
Āgato	153, 155	Ādāya	191
Āgamam	389	Ādāyo	126
Āgamaṃ	323	Ādāsaṃ	363
Āgāmirattim	408	Ādi	106
Āgārikā	207, 308	Ādiccabandhu	326
Āguṃ	271	Ādittapariyāyaṃ	403
Āgucārī	373	Ādiyati	177
Āghātitaṭṭhā	165	Ādiyanti	190
Āghātitaṃ	165	Ādisanti	364
Āghātītā	377	Ādīnavaṃ	68
		Ādīnavato	146
		Ādīnavadassāvī	412

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ādeti	386	Āyūhinī	33
Ādevaneyye	408	Ārakkhamūlakam	43
Ādevo	221	Āragge	131
Ānāpānassatiṃ	26	Ārañṇiko	172
Ānāpānassati	30	Ārato	174
Ānāpānassatisamādhissa	232	Āraddhavīriyassa	402
Ānisaṃsaṃ	208	Ārabbha	414
Ānisaṃse	175	Ārammaṇaṃ	383
Āpajjati	92	Ārammaṇūpaniṃjhānaṃ	112
Āpajjanti	217	Ārādhenti	92
Āpāthaṃ	257	Ārāmarāmaṇeyyakam	219
Āpāthakajjhāyīva	293	Ārāmo	46
Āpādito	249	Āruppamaggasamaṅgī	315
Āpāyikā	13	Ārogyaṃ	90, 245
Ābādhato	145	Ārogyappattaṃ	185
Ābādhā	52	Āropenti	375
Ābādhikā	245	Āropetvā	187
Ābharaṇā	363	Ārohanakam	235
Āmāya dāsā	46	Ālapanā	370
Āmisam	239	Ālasyaṃ	361
Āmisacakkhukassa	370	Ālasyānuyogaṃ	310
Āmodanā	18	Ālasyāyanā	361
Āyatanam	19	Ālasyāyitattaṃ	361
Āyatanapariyante	77	Ālokite	407
Āyatanaḷoke	37	Āvajjanapaṭibaddhā	258
Āyatanāni	232	Āvajjanto	125
Āyatanesu	413	Āvajjitaṃ	248
Āyatim	176	Āvaṭṭabhayaṃ	348
Āyanti	131	Āvattitvā	235
Āyu	133	Āvatthikam	228

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Āvaraṇaṃ	35	Āhatā	376
Āvaraṇīyehi	358	Āharahatthako	302
Āvareyya	347	Āharissāmi	171
Āvasanti	207	Āhāraṃ	300
Āvāsamacchariyaṃ	94	Āhiṇḍanti	300
Āvilaṃ	405	Āhu	152
Āvilattaṃ	404		
Āvisi	376	[I]	
Āvuto	81	Īṅgha	308
Āvudho	31	Īcchaṃ	179
Āveṭṭhiyaṃ	250	Īcchati	9
Āveṭṭhiyāya	250	Īcchanto	250
Āsattaṃ	81	Īcchamānassa	15
Āsatto	81	Īcchā	32
Āsanaṃ	222	Īcchānidānā	89
Āsanā	171	Īcchāpakato	293
Āsannā	368	Īcchitabbam	265
Āsanne	244	Ījjhati	15
Āsappanā	379	Īñjati	386
Āsayam	258	Īṭṭhāniṭṭhe	212
Āsavati	296	Īṇāyikā	245
Āsavehi	171	Īti	92
Āsā	34	Ītikirāya	341
Āsāruppaṃ	414	Ītibhavābhavakathā	347
Āsīsanā	34	Ītīhitīhaṃ	341
Āsīsittattaṃ	34	Ītojā	58
Āsevati	414	Ītonidānā	58
Āhatacittataṃ	416	Īttaraṃ	133
Āhatapaccāhatamaṇā	165	Īttarapaccupaṭṭhānaṭṭhena	27
Āhatamaṇā	165	Ītthī	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I-Ī]		[U]	
Iddhipādānaṃ	56	Ugghātinighātivīvatto	213
Iddhimantiniyo	368	Uccārapassāvakkamme	407
Iddhimanto	368	Uccāvacaṃ	191
Indagu	22	Uccāvacesu	392
Indattāya	176	Uccinitvā	292
Indena	253	Ucce	294
Indriyesu	55	Ucchanno	81
Iriyati	84	Ucchādanaṃ	363
Iriyāno	384	Ucchinnamūlā	146
Iriyāpathasaṅkhātāṃ	292	Ujjhitvā	370
Issatthēna	310	Uñchācariyāya	292
Issariyaṃ	230	Uṭṭhānasaññaṃ	359
Issaro	374	Uṇhaṃ	300
Issā	53	Uṇhassa	242
Ītim	364	Uṇhena	11
Ītito	145	Utupariṇāmajā	52
[U]		Utuparissayavinodana-	
Ukkaṇṭhitā	408	paṭisallānārāmattham	410
Ukkācanā	370	Uttamaṃ	168
Ukkuṭṭikappadhānaṃ	381	Uttamadiṭṭhippatto	72
Ukkhittapaligho	72	Uttamapattippattam	188
Ukkhipati	208	Uttamapuriso	76
Ukkhipanti	246	Uttamo	253
Ukkhipiyamānā	140	Uttarati	45, 295
Uggajjanto	250	Uttareyya	69, 151
Uggaṇheyya	367	Uttānīkarohi	228, 277
Uggahetvā	228	Uttāno	248, 257
Uggharantaṃ	263	Uttāreti	387
Ugghāṭitāni	203	Uttāsī	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Uttāseti	374	Upakkamanti	273
Uttiṇṇassa	245	Upakkilesa	35
Utrāsam	376	Upakkhittakā	262
Utrāso	348	Upagacchati	250
Udakam	23	Upaghātam	227
Udakathevo	224	Upaccagā	248
Udakante	394	Upacchinde	413
Udakapariyādāne	140	Upacchinnattā	281
Udakūmikajātam	68	Upacchedā	278
Udayam	368	Upajivino	46
Udayatthagāminiyā	125	Upaṭṭhapeti	388
Udānam	233	Upaṭṭhapenti	98
Uddaṇḍe	293	Upaddavam	227, 364
Uddānato	9	Upaddavato	145
Uddissakatam	380	Upadhārayitvā	228
Uddham	375	Upadhāreyya	367
Uddhamśarāvādā	322	Upadhi	88
Uddhaccam	52	Upadhiparikkhayāya	383
Uddhaccakukkucam	53	Upadhiviveko	88
Uddhaccavasena	81	Upadhisukhassa	383
Uddhatasallo	163	Upanāho	53
Uddhatasmim	418	Upapajjamāne	332
Uddhate	417	Upapattim	164
Uddharitum	90	Upapattipariyante	77
Unnatim	244	Upapannā	335
Unnati	183	Upapanno	45
Unnamam	244	Upaparikkhāmi	136
Unnahanā	370	Upayupādānā	269
Unnaḷā	367	Upayo	184
Upakatthe	244		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Uparato	326	Upekkhati	325
Uparujjhati	133	Upekkhanā	414
Upalakkhayitvā	228	Upekkhā	414
Upalakkhaye	419	Upekkhānubrūhanā	114
Upalakkheyya	367	Upekkhāsatipārisuddhim	124
Upalimpati	148	Upeti	46, 272
Upavadanti	165	Upeto	45
Upavaditakāraṇā	319	Uppajjanti	58
Upavadito	413	Uppajjamānā	58
Upavadiyamāno	165	Uppatitvā	404
Upavādaṁ	367	Uppatham	235
Upavādakā	333	Uppannānaṁ	411
Upasaggaṁ	227	Uppāṭitasallo	163
Upasaggato	145	Uppādāya	414
Upasaṅkheyyo	277	Uppādentī	364
Upasanto	275	Uppādessāmi	301
Upasamaṁ	315	Ubbegaṁ	376
Upasamaratīṁ	389	Ubbego	348
Upasamānussatīṁ	26	Ubbedhena	329
Upasamāya	264	Ubbhaṭṭhako	381
Upasampajja	112	Umāpupphasamānaṁ	331
Upasussatu	170	Uyyāmo	360
Upādānaṁ	15	Uyyodhikaṁ	345
Upādānapaccayā	198	Urattāḷim	217
Upādāya	92	Ulūko	237
Upādiyati	76	Ullokento	343
Upāyāso	25, 64	Ullapanā	370
Upāyena	418	Usabham	187
Upekkham	413	Usmūpanibandham	131
Upekkhako	118, 303		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U - Ū]		[E]	
Ussāho	164, 360	Ekāhikaṃ	381
Ussineti	76	Ekuppādo	21
Ussolhī	164, 360	Ekesaṃ	391
Uḷārabhogakulā	172	Eko	391
Ūnattaṃ	223	Ekodi	116, 402
Ūmi	330	Ekodibhūto	417
Ūmibhayaṃ	348	Ejaṃ	77
Ūhacca	385	Ejati	307
[E]		Ejā	32
Ekāṃsavacanaṃ	15	Ejānugatā	190
Ekakammaṃ	416	Ejānugā	190
Ekakoṭṭhāsaṃ	358	Ejānusaṭā	190
Ekaggacitto	414	Ejāya	190
Ekacittasamāyuttā	129	Eṇeyyakam	241
Ekattaṃ	357	Eti	192, 250
Ekanirodho	21	Ettakam	138
Ekantanikkilesa	390	Enaṃ	343
Ekapassayiko	381	Erakavattikaṃ	241
Ekamantaṃ	268	Eritaṃ	405
Ekayuttayānaṃ	188	Eritasantiṃ	177
Ekavatthuko	21	Eritā	377
Ekavokārabhavo	37	Elambujam	271
Ekāgārikaṃ	234	Evamdiṭṭhikā	167
Ekāgāriko	380	Evarūpā	150
Ekāyanamaggaṃ	390	Esanti	93
Ekāyanamaggo	44	Esiṃ	67
Ekārakkho	75	Esī	247
Ekāramaṇo	21	Eseyya	329
Ekālopiko	380	Ehibhadantiko	379
		Eḷakam	380

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[O]	
Okam̃	267	Ovadati	92
Okappentā	165	Ovadeyya	415
Okasārī	268	Ovarakāni	295
Okāsaṁ	404	Osadham̃	293
Okāsasenāsanam̃	83	Osāne	377
Ogāḷho	82	Osāpeti	378
Ogham̃	148	Osiñcitvā	69
Oghatiṇṇassa	244	Ositam̃	377
Ogho	383	Osīdati	381
Otarati	295	Ohāretvā	217
Otāram̃	401	Oḷārikam̃	402
Otiṇṇo	387	Oḷārike	31
Ottappabalam̃	48	Oḷārikehi	368
Odakam̃	133		
Odakantiko	226	[Ka]	
Odagyaṁ	16	Kakkaratā	371
Odano	348	Kakkariyaṁ	371
Odahati	388	Kakkhaḷena	372
Odahanti	98	Kaṅkhā	379
Odhikataṁ	138	Kaṅkhāyanā	379
Odhiggāho	177	Kaṅkhāyitattam̃	379
Onāho	382	Kacchapam̃	189
Opakkamikā	52	Kacchapalakkhaṇam̃	366
Ophuto	81	Kacchu	51
Omakam̃	321	Kaṭam̃	77
Omakā	47	Kaṭukam̃	300
Omāno	180	Kaṭukañcukatā	97
Olīyanā	382	Kaṭṭham̃	294
Olokento	343	Kaṭṭhamayena	24
Olokemi	136		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaṇṭakāpassayiko	381	Kandaram	83
Kaṇḍako	231	Kapaṇo	237
Kaṇḍu	51	Kapiniddāpareto	366
Kaṇṇarogo	51	Kappayeyya	209
Kaṇṇasukhā	284, 397	Kabaḷikārāhārūpanibandham	131
Kaṇṇikālakkaṇaṃ	366	Kampati	330
Kaṇhaṃ	322	Kampanaṃ	383
Kaṇhapakkhikānaṃ	266	Kammakarā	46
Kaṇhavipākāṃ	322	Kammakārakā	94
Kaṇho	331, 406	Kammaniye	314
Kataṃ	376	Kammapaccayā	376
Katakammā	51	Kammabhava	137
Katattā	43, 147	Kammavipākajā	52
Kataparappavādā	261	Kammāyatanāṃ	181
Katthī	174, 281	Kammāyatanena	172, 183
Kathamkathim	91	Kammussado	174
Kathamkathī	247, 311	Kayavikkayā	367
Kathamdassī	275	Kayavikkaye	367
Kathamśilo	275	Karavīkabhaṇī	387
Kathāyaṃ	246	Karavīkarutamañjughoso	387
Kathāvattūni	285	Kalahakārako	94
Kathitā	262	Kalahapasuto	94
Katheti	172	Kalyāṇapaṭibhāno	237
Katheyya	168	Kalyāṇapīti	306
Kathojjaṃ	246	Kavāṭaṃ	332
Kadariyaṃ	96	Kasambujāto	295
Kadariyātanā	375	Kasāvaṃ	300
Kaddamo	383	Kasāhi	241
Kantāraddhānapakkhandā	245	Kasiṇasamāpattīnaṃ	232
Kantāro	238		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kasiyā	310	Kāmasneho	15
Kasiyati	394	Kāmā	9, 13
Kahāpaṇikaṁ	241	Kāmāvacaro	291
Kaḷavarassa	277	Kāme	89
Kaḷopimukhā	380	Kāmesu	15
Kāṇaṁ	188	Kāmehi	23
Kāṇo	188	Kāmo	230
Kāmaṁ	9	Kāmoghaṁ	69, 245
Kāmakāmī	219	Kāyakamme	98
Kāmaguṇchi	222	Kāyagatāsatiṁ	26
Kāmacchandaniṅvaraṇaṁ	52	Kāyatikicchaṁ	367
Kāmacchando	15	Kāyadaṇḍo	373
Kāmajjhosaṇaṁ	15	Kāyaduccaritaṁ	52, 373
Kāmataṇhā	15	Kāyapariṇṇā	152
Kāmadhātum	164	Kāyaparihārikaṁ	408
Kāmanandī	15	Kāyamuni	152
Kāmaniyaṭṭhena	14	Kāyamoneyyaṁ	152
Kāmapaṅko	383	Kāyaviveko	82
Kāmapariḷāho	15	Kāyasaṅkhāranirodho	152
Kāmabhava	137	Kāyasatthaṁ	238
Kāmabhogīseyyā	358	Kāyasucaritaṁ	147, 282
Kāmayamānassa	9	Kāyassa	301
Kāmayānassa	23	Kāyānupassanā	38
Kāmayogo	15	Kāyārammaṇe	152
Kāmarāgo	15	Kāyikaṁ	294
Kāmavitakkānaṁ	414	Kāyikā	362
Kāmasaṅkappena	237	Kāyo	38
Kāmasañṇā	149	Kāratāya	165
Kāmasañṇāsayo	414	Kārako	165
		Kāraṇavādā	246

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kāraṇe	402	Kīdisaṃ	264
Kāraṇehi	233	Kīvatakā	392
Kālaṃkiriya	218	Kīvanto	392
Kālakovido	418	Kīvabahukā	392
Kālaṅkataṃ	219	Kīḷanti	362
Kālavādī	284, 398	Kukkuccaṃ	53, 281
Kālātikantaṃ	416	Kukkuccā	356
Kālena kālaṃ	419	Kucchiparihārikaṃ	408
Kāsāyāni	217	Kujjhanā	279
Kāso	51	Kujjhitattaṃ	279
Kāḷe	68, 328	Kuñcikaṃ	293
Kiṃnidānā	308	Kuṭi	80
Kiccakaraṇīyesu	270	Kuṭiyā	171
Kiñcanaṃ	384	Kuṭilo	238
Kiñcikkhaṃ	239	Kuṭṭo	332
Kittakā	392	Kuṭṭhārīhi	374
Kitti	236	Kuṇim	188
Kittivaṇṇagato	237	Kutojātā	308
Kimisaṅghanisevitaṃ	263	Kutonibbattā	308
Kilamanti	217	Kutopahūtā	308
Kilāso	51	Kutopātubhūtā	308
Kilissati	304	Kutosañjātā	308
Kilesakāme	244	Kunnadīnaṃ	133
Kilesaggaṃ	77	Kuppati	24, 165
Kilesanīye	304	Kuppasantiṃ	176
Kilesaphandaṇāya	376	Kumārakaṃ	187
Kilesamaññānāya	219	Kumbhaṭṭhānakathā	347
Kilese	402	Kumbhathūṇaṃ	344
Kissati	242	Kumbhimukhā	380
Kītā	46	Kumbhīlabhayaṃ	348

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kumbho	80	Kevalā	129
Kummaggo	139	Kevalī	76
Kummāso	348	Keḷanā	364
Kulaṁ	95	Kokā	51
Kulaṅgāro	24	Kokilāya	416
Kulamacchariyaṁ	95	Koṭigato	71
Kulā	172	Koṭippatto	71
Kulāni	401	Koṭṭhako	46
Kulānodayāya	408	Koṭṭhāgāraṁ	12
Kulānurakkhāya	408	Koṭṭhāsaggāho	177
Kulūpako	370	Kotthu	237
Kule	24	Kotthuko	253
Kuvanto	392	Kodhavatthussa	281
Kusalaṁ	414	Kodhassa	281
Kusalānuesī	404	Kodhahetussa	281
Kusalābhisaṅkhāraṁ	189	Kodho	53, 279
Kusalāvadānā	246, 315	Kopaniye	304
Kusalo	291	Kopo	279
Kuhakakuhako	294	Komārabhaccaṁ	367
Kuhanavatthu	292	Korajikakorajiko	294
Kuhanavatthūni	292	Kolapānaṁ	349
Kuhanā	293	Kolaputtiyena	172, 281
Kuhanāya	349	Kosambapānaṁ	349
Kuhā	219	Koso	12
Kuhāyanā	293	[Kha]	
Kuhitattaṁ	293	Khajjamānā	140
Kūjanto	392	Khañjaṁ	188
Kūṭāgārā	171	Khaṇikaṁ	133
Ketukamyatā	184	Khaṇikamarāṇaṁ	62

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Kha]	
Khaṇḍadanto	215	Khilajātātā	166
Khattiyassa	15, 187	Khīṇāsavaṣaṅkhātena	390
Khantiṃ	167, 240	Khīṇāsavassa	174
Khanti	126	Khīrodakībhūtā	223
Khandhakusalā	172	Khumsito	413
Khandhadhīrā	135	Khuddako	106
Khandhapariyante	77	Khuppipāsā	202
Khandhamacchariyam	97	Khuppipāsāya	242
Khandhaloke	37	Khettaṃ	12
Khayadhammo	217	Khemadassino	220
Kharam	188	Khemantabhūmiṃ	388
Kharadaṇḍo	271		
Kharayānam	188	[Ga]	
Khalikāya	362	Gacchaṃ	332
Khalitaṃ	247	Gacchati	271
Khalitasiro	216	Gacchato	394
Khalitā	319	Gacchantam	187
Khāṇum	235	Gajjanto	250
Khādanti	189	Gaṇam	388
Khādāpeti	374	Gaṇasāmaggī	222
Khāyite	407	Gaṇassa	388
Khārāpatacchikaṃ	241	Gaṇācariyo	388
Khārikaṃ	300	Gaṇāvavassaggaṭṭhena	234
Khiḍḍam	358	Gaṇimāgato	386
Khiḍḍā	362	Gaṇī	387
Khipati	208	Gaṇdato	145
Khipanti	246	Gaṇḍo	80
Khippaṃ	69	Gaṇhanti	190
Khiyyati	133	Gaṇhitvā	191
Khilajātataṃ	416	Gatakittisaddasiloko	388

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ga]	
Gatakoṭiko	72	Gabbhe	65
Gatadiso	72	Gabbhokkantimūlakam	61, 65
Gatapubbā	392	Gamanam	293
Gatim	164	Gamanāgamanam	323
Gatipariyante	77	Gamaniyo	214
Gatiyā	137	Gambhīram	294
Gatiyā gatim	381	Gambhīro	248
Gate	407	Garahitakāraṇā	319
Gathitam	203	Garahito	413
Gadhitā	93, 244	Garahāya	247
Gadhitāni	381	Garum	176
Gadhite	325	Garukam	69
Gantukāmo	70	Garusaṁvāse	338
Ganthā	204	Garuḷam	260
Ganthite	325	Galitā	319
Gantho	209	Gavesanti	94
Gandhataṇhā	34	Gaveseyya	329
Gandhabbattāya	176	Gahaṭṭhassa	15
Gandhabbavatikā	189	Gahaṭṭhā	327
Gandhabbā	327	Gahaṇam	185
Gandhasannidhimhi	356	Gahanam	238
Gandhā	11	Gahitam	185
Gandhena	213	Gahitā	167
Gabbhakarāṇiyā	367	Gahessasi	384
Gabbhapariharaṇamūlakam	61	Gaḷitam	247
Gabbhavipattimūlakam	61	Gāthā	233
Gabbhā	65	Gāmakathā	345
Gabbhinitthim	187	Gāmadhammo	226
Gabbhiniyā	380	Gāmo	12
		Gāravādhivacanam	228

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ga]	
Gāhaṃ	190	Gottena	172
Gāhamuñcanasamatikkanto	307	Gopayato	243
Gāho	97, 139	Gopito	413
Gijjhati	46	Gopentā	221
Giddhā	93	Gopeyya	347
Gimhe	68	Gomayaṃ	189
Giriguhaṃ	83	Goyānena	23
Gilānapaccayabhesajja- parikkhāraṃ	411	Gorakkhena	310
Gītāṃ	344	Govajjho	216
Guttadvāratāya	55	[Gha]	
Gutto	408	Ghaṭikāya	362
Guhā	79	Ghaṭṭanaṃ	227
Guhāyaṃ	78	Ghaṭṭamānā	272
Guhāya	171	Ghaṭṭayantopi	294
Guhāsayo	31	Ghaṭṭitaṃ	405
Guhāsu	392	Ghaṭṭitasantiṃ	177
Gūhanā	179, 361	Ghaṭṭitā	377
Gūḷhaṃ	294	Ghaṭṭito	413
Gūḷhāni	261	Ghaṭṭīyati	25
Gūḷho	257	Ghaṭṭenti	272
Gedhaṃ	383	Ghatapānaṃ	349
Gedhitatā	364	Ghanakāle	214
Gedhitattāṃ	364	Gharappaveso	366
Gedho	32	Gharamukhāni	343
Gokapilaṃ	187	Gharavatthum	46
Gocarapasuto	94	Gharāvāsapalibodhaṃ	217
Gocaro	402	Ghāṭeti	281
Gottañātako	327	Ghāṭetvā	281
Gottabandhu	46	Ghoraṃ	31
		Ghorā	375

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ca]	
Cakkavattinā	253	Caraṃ	148
Cakkhu	278	Cara	270
Cakkhuto	296	Caraṇaṃ	107
Cakkhudvāre	222	Carataṃ	401
Cakkhunā rūpaṃ	303	Caratha	401
Cakkhubhūto	256	Carantā	246
Cakkhumā	388	Caranto	94
Cakkhurogo	51	Caramāno	190
Cakkhuloliyena	342	Caritaṃ	258
Cakkhuvīññāṇaṃ	186	Caritvāna	234
Cakkhusampadā	90	Carimo	78
Cakkhusamphassaṃ	312	Cariyā	361
Cakkhusamphasso	143, 291	Calakakunā	253
Caṅkamantānaṃ	294	Calati	307
Caṅkame	294	Calato	145
Caṅkamena	358	Calitaṃ	405
Caṇḍālaṃ	344	Calitasantiṃ	177
Caṇḍālo	253	Calitā	377
Caṇḍikkaṃ	279	Cavati	24
Catukkaṇṇo	375	Cavanatā	218
Catutthaṃ	125	Cavamāne	332
Catuddosāpagataṃ	285	Cāgānussati	30
Caturaṅgasamannāgato	331	Cāṭakasakuṇaṃ	187
Caturāpasseno	75	Cāṭukamyatāya	353
Catuvesārajjappatto	253	Cāpalyaṃ	364
Cattagedho	147, 271	Ciṅgulakena	362
Cattāvī	212	Ciṅṇacaraṇo	72
Capalatā	364	Cittaṃ	170
Cammakkaṇḍo	222	Cittakathī	237
Cammavinaddhaṃ	263	Cittakkaṇḍo	128

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Cha]	
Cittappakopano	58	Chadanāni	203
Cittappassaddhatā	414	Chandaṃ	141
Cittabhaggā	130	Chandagū	326
Cittasaṅkhāranirodho	152	Chandajātassa	23
Cittasamatā	414	Chandarāgapāṭibaddhattā	92
Cittasamatho	342	Chandarāgassa	152
Cittasamohitā	130	Chandarāgo	304
Cittāvilakaraṇamatto	280	Chando	14
Cintitaṃ	248	Channo	81
Cirakavāsikaṃ	241	Chambhitattaṃ	348
Cīvaraṃ	409	Chaviyā	263
Cīvarena	411	Chaḷaṅgasamannāgato	75
Cuṇṇadānena	353	Chādanā	179, 361
Cudito	414	Chiddāvachiddaṃ	263
Cūḷanikaṃ	336	Chinnavicchinnakaraṇo	280
Cetanā	105	Chedaṃ	247
Cetayeyya	414		
Cetasikaṃ	105	[Ja]	
Cetasiko	359	Jaṅghapesaniyena	354
Cetaso	220	Jaññā	179
Cetokhile	166, 416	Jaññāti	361
Cetosamathaṃ	357	Jaṇṇupathaṃ	242
Corakathā	346	Janantaṃ	395
Corā	23	Janapadavitakko	368
		Janapado	12
[Cha]		Janavādadhamaṃ	414
Chakoṭṭhāsaṃ	358	Janikā	32
Chaḍḍetvā	69	Janeti	180
Chatukkā	47	Janenti	317
Chattapathaṃ	243	Jano	58
Chadanaṃ	35		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Ja]	
Jantu	22	Jāneyya	408
Jantuno	23	Jāyati	279
Jappanaṁ	383	Jālinī	32
Jappanā	34	Jighacchāya	11
Jappantā	93	Jiṇṇakaṁ	188
Jappā	34	Jiṇṇo	215
Jappitattaṁ	34	Jitā	203
Jappe	265	Jivhaggena	300
Jambupānaṁ	349	Jivhā	31
Jarādukkhaṁ	62	Jivhāhi	31
Jarāya	377	Jīyati	384
Jaho	190	Jīvaṁ	167
Jāgarite	407	Jīvati	128
Jāgariyaṁ	147	Jīvitaṁ	90
Jāgariyānuyogassa	55	Jīvitindriyaṁ	128
Jāgu	22	Jīvitindriyassa	278
Jātaṁ	164	Jīvitukāmo	31
Jātakaṁ	233	Jīvitena	371
Jātarūpassa	402	Jīvittha	128
Jātavedasamo	376	Jīvissati	128
Jātassa	66	Jīvo	22
Jātāna	216	Juṇhe	68
Jāti	308	Jotimālikaṁ	241
Jātikantāraṁ	388		
Jātijarābyādhimaraṇato	146	[Jha]	
Jātidukkhaṁ	59, 61	Jhānaṁ	26
Jātipaccayā	199	Jhānapasuto	94
Jātibhayaṁ	348	Jhānassa	172
Jātīmaraṇasaṁsāro	78	Jhānāni	383
Jātiyā	183	Jhānānuyutto	413

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha]		[Ña]	
Jhānupekkhā	119	Ñātibyanena	220
Jhāne	414	Ñātimajjhagato	238
Jhāyati	237	Ñātivitakko	368
Jhāyī	94, 356	Ñātī	217, 391
[Ña]		Ñāto	172
Ñātvā	306	Ñāyavādā	246
Ñāṇagginā	147	Ñāyāmi	370
Ñāṇacarito	338	Ñāye	402
Ñāṇanti	186	[Tha]	
Ñāṇapatho	311	Thapanā	293
Ñāṇaphusanāya	312	Thapetvā	404
Ñāṇabandhu	325	Thassati	217
Ñāṇabhūto	256	Thānavādā	246
Ñāṇamukhe	257	Thānāṭhāne	402
Ñāṇasacchikiriyāya	312	Thitakopi	294
Ñāṇasamuṭṭhitam	416	Thitatto	187
Ñāṇasahabhuno	311	Thiti	341
Ñāṇādhiḡamāya	312	Thitiparittatāya	128
Ñāṇānuparivatti	258	Thitimūlakam	65
Ñāṇāya	327	Thitiyā	301
Ñāṇī	148, 191	Thite	314
Ñāṇena	151	Thito	76
Ñāṇesu ñāṇam	298	[Da]	
Ñātapariññā	71	Daṃsā	242, 410
Ñātavibhūtena	313	Daṃsādīhi	11
Ñātāya	298	Daṃsādhipātānam	403
Ñātikathā	346	Dāho	51
Ñātibandhu	46		
Ñātibyananam	66		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Ta]	
Tandiyānā	361	Tāvakālikatṭhena	27
Tanninnassa	227	Tāvatakaṃ	337
Tanninnā	94	Tāsī	281
Tapena	93	Tāleti	374
Tapojigucchavādā	322	Tāleti	241
Tapojigucchāsārā	322	Tikkhindriyā	337
Tappakāro	89	Tikkhindriye	258
Tappaccayā	67	Tiṭṭhaṃ	78
Tappaṭibhāgo	89	Tiṭṭhabhadantiko	380
Tappabbhārassa	227	Tiṭṭhamānaṃ	81
Tappabbhārā	94	Tiṭṭhe	406
Tappaṇassa	227	Tiṇasanthāro	222
Tappaṇā	94	Tiṇukkūpamā	27
Tabbahulassa	227	Tiṇṇassa	245
Tabbahulā	94	Tiṇṇāvī	212
Tamaṃ	417	Tiṇṇo	70
Tamokāyassa	328	Tittakaṃ	300
Tammayo	271, 272	Titthāyatanam	140
Tarati	45	Titthiyasāvaka	400
Taruṇako	253	Titthiyā	400
Tareyya	69	Tibbo	332
Taresi	91	Timitimaṅgalaṃ	260
Tassaṇṭhito	89	Tiracchānakathā	345
Tāṇaṃ	377	Tiracchānakathāya	285
Tāṇagato	71	Tiracchānayonikaṃ	64
Tāṇappattaṃ	185	Tiracchānavijjā	353
Tādī	212	Tilakāhatagatto	216
Tāyitā	132	Tilavāhaṃ	189
Tāreti	387	Tilavāhe	332
Tālāvattthukatā	146	Tividhakalyāṇaṃ	113

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Tha]	
Tīraṇapariññā	71	Thiyitattaṃ	382
Tīraṇavibhūtena	313	Thiraṃ	243
Tīrayitvā	140	Thiravādā	246
Tīreti	145	Thīnaṃ	382
Tucchato	146	Thullakumāriyo	399
Tuṭṭhi	16, 18	Thusodakaṃ	380
Tuṇhībhāve	407	Theto	283, 395
Tulayitvā	140	Thokaṃ	133
Tussanti	347	Thoke	408
Tedhātukaṃ	189	Thomanāṃ	247
Tedhātukesu	266	[Da]	
Telapattaṃ	393	Dake	57
Telapānaṃ	349	Dakkhāmi	136
Tosanatthaṃ	408	Dakkhitabbāṃ	342
[Tha]		Dakkho	412
Thaṇḍilaseyyaṃ	381	Daḍḍhaṃ	188
Thaddhā	219, 367	Daḍḍho	147
Thaddho	244	Daṇḍaparāyaṇo	216
Thambhaṃ	244	Daṇḍapasutā	308
Thambhayitvā	249	Daṇḍabhayaṃ	348
Thambho	53	Daṇḍasattha-abbhukkiraṇo	280
Thale	70	Daṇḍasattha-abhinipātano	280
Thāmaṃ	244	Daṇḍasatthaparāmasano	280
Thāmagatassa	402	Daṇḍā	373
Thāmagato	81	Daṇḍānaṃ	374
Thāmo	360	Daṇḍehi	273
Thināṃ	382	Dattiyā	380
Thinamidham	52	Daddu	51
Thiyanā	382	Dantaṃ	304

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dantakaṭṭham	189	Diṭṭhadhammikañca	175
Dantakaṭṭhadāne	353	Diṭṭhadhammiko	257
Dantabhūmiṃ	305	Diṭṭhapadā	152
Dantamayena	24	Diṭṭhamatto	304
Dantarogo	51	Diṭṭhasuddhikā	187
Dantavidamaṃsakam	361	Diṭṭhā	225
Damessati	91	Diṭṭhānusayā	86
Darathā	54	Diṭṭhānusayo	207
Davakammaṃ	363	Diṭṭhim	167
Davāya	300	Diṭṭhikantāram	139
Dasabalabaladhārī	254	Diṭṭhigataṃ	139
Dasalakkhaṇasampannaṃ	113	Diṭṭhigatāni	261
Dassanaṃ	187	Diṭṭhigatikassa	175
Dassanena	276	Diṭṭhigahanam	139
Dassaneyyaṃ	331	Diṭṭhidhajā	175
Dahati	23	Diṭṭhinijjhānakkhantiyā	341
Dahanti	246	Diṭṭhiparibbasānā	316
Daharā	216	Diṭṭhibyasanam	66, 220
Daḷham	243	Diṭṭhimaññanāya	219
Daḷhattam	376	Diṭṭhimedhagāni	208
Daḷhaparakkamassa	402	Diṭṭhiyā	168
Dāṭhā	31	Diṭṭhivipphanditam	139
Dānam	169	Diṭṭhivisūkāyikam	139
Dānānuppadānena	354	Diṭṭhisamyojanam	139
Dāyādā	23	Diṭṭhīnivesā	177
Dārudānena	350	Diṭṭhe	168
Dāsabyam	46	Diṭṭho	387
Dāsīdāsā	12	Diṭṭhogho	69
Diṭṭham	37	Dinnapāṭikaṅkhī	405
Diṭṭhato	225	Dinnādāyī	405

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dibbacakkhukā	368	Dukkhitesu	270
Dibbacakkhunā	136	Dukkhito	270
Dibbā	13	Dukkhuddayo	406
Diyyamāne	408	Dukkhūpanītā	93
Disaṃ	305	Dukhā	375
Disāvatikā	188	Duggati	335
Disāvidisānuvilokano	280	Duggatibhayaṃ	348
Dissati	388	Duggate	333
Dīghacārikam	343	Duccarītā	54
Dīghena	392	Duṭṭhamanā	164
Dīpayati	172	Dutiyam	117
Dīpayanti	135	Dutiyā	33
Dīpā	309	Duttarā	89
Dīpeyya	168	Dunnijjhāpayo	325
Dukkaṭam	247	Dunnimmadayā	89
Dukkathitam	247	Dunnīto	247
Dukkham	25	Duppaññāpayo	325
Dukkhadukkham	60	Duppatarā	89
Dukkhadhammena	220	Duppayuttā	24
Dukkhanidānam	35	Duppariccajjā	89
Dukkhanirodhagāminī	125	Duppasādayo	325
Dukkhanirodho	125	Duppahāya	89
Dukkhappaṭikkūlo	31	Duppekkhāpayo	325
Dukkhappabhavo	35	Dubbaṇṇo	332
Dukkhamūlam	35	Dubbalā	47
Dukkhavipākā	173	Dubbinayo	325
Dukkhavedanīyo	144	Dubbinivattā	89
Dukkhā	192	Dubbiniveṭṭhayā	89
Dukkhākāram	339	Dubbuṭṭhāpayā	90
Dukkhāya	58	Dubbhaṇitam	247

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dubbhāsitaṃ	247	Desako	7
Dummano	303	Desanaṃ	94
Dummejjhaṃ	378	Desehi	228
Duraccayo	383	Deho	79
Durativattā	177	Domanassaṃ	25
Durāsadā	375	Domanassito	25
Duruttaṃ	247	Dosacarito	338
Duropitaṃ	247	Dosatamaṃ	389
Dullapitaṃ	247	Doso	53
Duviññāpayā	337	Dvayaṃdvayasamāpattiṃ	222
Duviññāpaye	258	Dvākārā	337
Dussati	304	Dvākāre	258
Dussanā	279	Dvedhāpatho	379
Dussanīye	304	Dvelhakaṃ	379
Dussamatikkamā	89	[Dha]	
Dussamuṭṭhāpayā	90	Dhaṅko	253
Dussamuddharā	90	Dhajo	79
Dussitattaṃ	279	Dhanakkītako	46
Dūtagamanena	354	Dhanajānipaccayā	374
Dūratopi	368	Dhanavā	254
Devagaṇaparivuto	387	Dhanukena	362
Devaññataro	93	Dhanena	46
Devatā	233	Dhamati	402
Devatānussati	30	Dhammaṃ	58
Devatopasamhārato	365	Dhammakathiko	172
Devattāya	176, 208	Dhammabhūto	256
Devadevo	328	Dhammamacchariyaṃ	95
Devassa	15	Dhammamayaṃ	339
Devicchāṃ	96	Dhammarasassa	231
Devo	93		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Dha]	
Dhammavādī	285	Dhutaṅgāni	170
Dhammavinayo	126	Dhutavādo	293
Dhammasāmaggī	222	Dhutā	178
Dhammasudhammataṃ	339	Dhuni	185
Dhammassavane	338	Dhurasampaggāho	361
Dhammassāmi	256	Dhuvakālaṃ	68
Dhammānaṃ	131	Dhuvo	217
Dhammānudhammapaṭipadāya	55	Dhūtaṃ	178
Dhammānussati	30	Dhenupako	253
Dhammūpasamhitam	416	Dhotam	175, 224
Dhamme ñāte	298	Dhotakā	91
Dhammesu	266	Dhonassa	178
Dhātu	20	Dhonena	251
Dhātukkhobhato	365	Dhoneyyehi	179
Dhātudhīrā	135	Dhono	178, 224
Dhātupariyante	77	Dhovanam	345
Dhātuloke	37		
Dhāreyya	367	[Na]	
Dhāvati	378	Nakkhattavijjā	354
Dhīti	360	Nakkhattāni	366
Dhītimā	134	Nagaraṃ	80
Dhītisampanno	134	Naggasamaṇakaṃ	187
Dhīkatapāpā	134	Naccam	344
Dhītā	224	Naṭam	187
Dhītumaraṇam	66	Naṭṭham	188
Dhīrā	134	Natthi	216
Dhīrehi	265	Nadante	394
Dhīro	148	Nadanto	392
Dhutam	224	Nantakāni	292
Dhutaṅga-appiccho	286	Nandim	92

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nandirāgo	32	Nikkamo	360
Nandī	32	Nikkilesa	257
Nandūpasevanam	81	Nikkhanto	148
Namuci	406	Nikkhame	171
Nayanti	304	Nikkhepanam	328
Naro	22	Nikkhepā	277
Navañca	301	Nigamo	12
Nave	326	Niggaṇhati	417
Nassati	24	Niggayhavādim	415
Nāgattāya	176, 208	Niggahaṃ	247
Nāgadante	81	Nigghosaṃ	237
Nāgā	327	Niccaṃ	216
Nāgo	271	Niccakālaṃ	68
Nāṭakam	363	Niccadubbala	132
Nānattakathā	347	Niccasārasārena	377
Nānattasaññāya	84	Niccharati	387
Nānākalimalaparipūram	263	Nicchāto	147
Nānābhāvo	217	Nicchāraṇo	280
Nāmarūpapaccayā	198	Nicchinitvā	177
Nāvaṃ	67	Niccheyya	177
Nāvā	79	Nijigīsanatāya	350
Nāvāya	242	Nijjhāpetā	255
Nāsissaṃ	171	Nijjhāyati	237
Nikati	179, 361	Nijjhāyāmi	136
Nikanti	34	Niṭṭhā	309
Nikāmanā	34	Niṭṭhuriyaṃ	385
Nikāmeti	92, 278	Niṭṭhuriyakammaṃ	386
Nikiraṇā	179, 361	Niṭṭhuriyo	385
Niketasārī	269	Nittāreti	387
Nikkaṅkhāvacaṇam	15	Nittiṇṇassa	245

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nidānaṃ	308	Nibbānāya	264
Niddaṃ	382	Nibbāpanaṃ	328
Niddiṭṭhakāraṇā	262	Nibbidāya	264
Niddhamati	402	Nibbutattā	173
Niddhuni	185	Nibbutim	372
Niddhotāṃ	178, 224	Nibbuto	147
Nidhānavatī	285	Nibbuddhaṃ	345
Nidhīnaṃ	414	Nibbeṭhiyaṃ	147, 250
Nindāya	213	Nibbeṭhiyāya	250
Ninditakāraṇā	319	Nibbeṭhehi	250
Ninnādi	387	Nibbedhikāya	125
Ninnetā	256	Nimantanaṃ	380
Ninhātapāpakaṃ	152	Nimantenti	292
Nipako	402	Nimittaggāhī	343
Nipajjeyya	358	Nimuggo	82
Nipanno	365	Nimmānaratī	133
Nipāteṣsaṃ	171	Nimmitā	13
Nipuṇaṃ	294	Niyā mavakkantaṃ	322
Nipuṇā	261	Niyogavacanaṃ	16
Nippariyāyadukkhaṃ	60	Niyyati	23
Nippesikatāya	349	Niyyetha	371
Nibbattako	132	Niraggaḷo	73
Nibbattānaṃ	131	Nirattā	184
Nibbānaṃ	91	Nirayapālā	374
Nibbānakusalā	172	Nirayavāsinaṃ	376
Nibbānagato	72	Niraye	235
Nibbānadhātuyā	223	Nirayo	223, 335
Nibbānappattaṃ	185	Nirassajanti	190
Nibbānappatto	72	Nirassatī	177
Nibbānamānaso	382	Nirassādagataṃ	418

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nirāsatti	290	Nissarati	386
Niruttiyā	298	Nissāya	266
Niruddhā	130	Nissāro	377
Nirūpadhīnaṃ	88	Nissitā	190
Nirodhaṃ	315	Nissesam̐	31
Nirodhataṇhā	34	Nihato	416
Nirodhadhammā	175	Nihitaṃ	24
Nirodhadhammo	217	Nihīnā	47
Nirodhassa	71	Nīce	294
Nirodhāya	264	Nīto	257
Nillopaṃ	234	Nīyati	290
Nivāreyya	347	Nīyānaṃ	186
Nivāsenti	189	Nīlo	331
Niviṭṭhā	98, 246	Nīvaraṇaṃ	15
Nivissavādī	325	Nīvaraṇehi	84
Nivuto	81	Nīḷaṃ	80
Nivesanesu	177, 272	Nuddhataṃ	418
Niveseti	338	Ne	372
Nisaṅkhati	386	Nekkhamaratiṃ	389
Nisajjāya	358	Nekkhamaṣaṅṅā	149
Nisinne	407	Nekkhamaḃhiratānaṃ	88
Nisīdi	268	Netā	255
Nisevati	235	Nemittikaṃ	228
Nisevato	222	Nemittikatāya	349
Nissaṃsayavacanāṃ	15	Neyyaṃ	258
Nissajja	265	Neyyapatho	258
Nissaṭo	148	Neyyapariyantikaṃ	258
Nissayatā	306	Neyyo	258
Nissaraṇato	146	Nerayikaṃ	64
Nissaraṇapaṅṅo	412	Nerayikānaṃ	223

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nerayiko	184	Paṅko	32, 238
Nelā	284, 397	Pagāḷho	78, 82
Nevasaññānāsaññābhavo	37	Paggaṇhāti	170
Nevasaññānāsaññāyatanam	86	Paggayha	162
Nhāpanam	363	Paggahitasiro	244
Nhāyati	295	Pacalāyikā	382
Nhāyanti	189	Pacinam	264
Nhāru	170	Paccakkhāti	292
Nhārusambandham	263	Paccakkhāya	235
[Pa]		Paccattam	324
Paṁsupisācakā	253	Paccatthikā	57
Pakappitā	174	Paccatthikesu	364
Pakappitāni	265	Paccanti	376
Pakāsayitvā	167	Paccaya-appicchā	286
Pakāseti	228	Paccayaapaṭisevanasaṅkhātam	292
Pakuppasantim	177	Paccayiko	283, 396
Pakubbamāno	166	Paccayo	308
Pakopo	279	Paccavekkhamāno	403
Pakkamituṁ	373	Paccāgacchati	212
Pakkānam	216	Paccāgato	167
Pakkhandati	242	Paccāghātītanā	165
Pakkhandanti	223	Paccāmittesu	364
Pakkhandikam	364	Paccāghātītā	377
Pakkhandikā	51	Paccāhatamanā	165
Pakkhando	266	Paccāharissāma	167
Pakkhahatam	188	Paccupaṭṭhitā	13
Pakkhipati	294	Paccupaṭṭhite	364
Pakkhepabandhanena	311	Paccuppannā	12
Paṅkacīrena	362	Paccuppanne	128
		Pacceti	186, 271

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paccenti	187	Paṭikaṇṭakakarā	250
Pacchābhattam	68	Paṭikammaṃ	247
Pacchindeyya	347	Paṭikujjito	81
Pacchimam	68	Paṭikkante	406
Pacchimako	78	Paṭikkamati	235
Pajam	135	Paṭikkhattā	367
Pajappantā	93	Paṭikkhepo	187
Pajahati	76	Paṭiggaṇhāti	408
Pajahitvā	69	Paṭiggahaṇato	408
Pajā	244	Paṭigham	213
Pajānam	402	Paṭighasaññāya	84
Pajānanti	368	Paṭighasaññōjanā	87
Pajānāti	259	Paṭighasamphasso	144, 291
Pajāya	390	Paṭighātāya	409
Pajjarakam	364	Paṭighāto	279
Pajjhāyati	237	Paṭicca	192
Pañcakāmaguṇapaṭisaññuttā	18	Paṭiccasamuppanno	175, 217
Pañcaṅgavippahīno	74	Paṭicchannam	263, 294
Paññatti	130	Paṭicchannakammanto	295
Paññapehi	276	Paṭicchannadukkham	60
Paññavā	125	Paṭicchannaparissayā	52
Paññā	134	Paṭicchannaparissayo	411
Paññāgatam	261	Paṭicchannāni	261, 295
Paññāgatena	261	Paṭicchanno	81, 257
Paññācakkhunā	136	Paṭicchādanahetu	179
Paññānirodhikam	389	Paṭicchitāse	210
Paññāpabhedakusalo	253	Paṭijaggeyya	358
Paññāpetā	255	Paṭinissaggāya	237
Paññāsampanno	371	Paṭinissatṭhagedho	147, 271
Paṭikaṇṭakam	372	Paṭipakkham	372

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭipakkhakarā	250	Paṭivāpetvā	383
Paṭipajjati	311	Paṭivijānanto	186
Paṭipajjamānā	92	Paṭivijāneyyāma	313
Paṭipatti	233	Paṭivijjhanto	186
Paṭipattisāsanam	234	Paṭivijjhim	265
Paṭipadā	125	Paṭivijjhi	325
Paṭipadāvisuddhi	114	Paṭivijjhitukāmassa	403
Paṭipassaddhattā	173	Paṭivijjhitvā	382
Paṭipassaddhim	315, 328	Paṭivijjheyāma	313
Paṭipassaddhiyā	237	Paṭividdhākuppo	72
Paṭipassaddho	147	Paṭivirato	174, 283
Paṭipurisaṃ	250	Paṭiviruddhamanā	165
Paṭibandhu	33	Paṭiviruddhā	376
Paṭibāhati	294	Paṭivirodho	279
Paṭibhayā	375	Paṭivisesaṃ	247
Paṭibhāgena	276	Paṭisaṃyujeyya	267
Paṭibhānaṃ	181	Paṭisaṃvedeti	121, 243
Paṭibhānavā	296	Paṭisaṅkhā	409
Paṭibhānena	172	Paṭisattum	250
Paṭibhāyati	297	Paṭisandhim	164
Paṭibhāyissati	298	Paṭisandhipariyante	77
Paṭimallaṃ	250, 372	Paṭisallānarato	357
Paṭiyatto	413	Paṭisallānasārappāni	231
Paṭilabhati	15	Paṭisallānārāmo	357
Paṭilabhanti	94	Paṭisūraṃ	249
Paṭilābhā	391	Paṭisenim	372
Paṭilābhāya	93	Paṭisenikattā	250
Paṭilomakarā	250	Paṭisenikarā	203, 250
Paṭilomavuttino	98	Paṭisevati	235
Paṭivajja	371, 413	Paṭisevato	222

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭissati	44	Patirūpako	388
Paṭissato	412	Patilīnacarassa	221
Paṭihaṅkhāmi	301	Patilīnacarā	221
Paṭhamam	26	Patilīno	221
Paṭhamam yāmam	358	Pativatṭentā	221
Paṭṭhapehi	228	Pattakhajjakam	349
Paṇidahati	93, 179	Pattadāne	351
Paṇidhāya	293	Pattabbam	170
Paṇidhi	33	Pattasaññam	266
Paṇidhisampannā	388	Pattāḷhakena	362
Paṇitam	372	Patthaddho	244
Paṇitā	13	Patthanā	34
Paṇite	332	Patthayate	385
Paṇunnapaccekasacco	76	Patthayanto	368
Paṇḍakā	399	Patthayamānassa	15
Paṇḍaram	251	Patthayāno	394
Paṇḍitavādā	246	Patthenti	245
Paṇḍitā	216	Pathañca	372
Paṇḍukambalasilāyam	387	Pathaviṃ	189
Patarati	45	Patho	186
Patareyya	69, 150	Padasamsaggo	174
Patāreti	388	Padasandhi	174
Patikuṭentā	221	Padahati	170
Patiṭṭhāpeti	388	Padālanam	328
Patiṭṭhāho	139	Paduṭṭhamanā	165
Patiṭṭhitā	246	Padumapatte	224
Patitam	185	Padese	260
Patitā	190	Padhānam	164
Patitum	169	Pantamhi	392
Patirūpam	223	Pantāni	231

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pante	394	Payuttaṁ	371
Pannaddhajo	73	Payuttassa	227
Pannabhāro	73, 326	Payogo	376
Pannasiro	31	Payojikā	132
Pannā	190	Payojenti	364
Papañcasāṅkhā	328	Payojeyya	367
Papātepi	235	Payopānaṁ	349
Pabbajitā	308	Param	167
Pabbajjāsāṅkhātena	234	Param maraṇā	335
Pabbataṁ	83	Parakkamati	179
Pabbatagabbhārā	392	Parakkamena	170
Pabbatamuddhaniṭṭhito	339	Parakkamo	360
Pabbatānaṁ	392	Paracittaviduniyo	368
Pabhaṅguto	145	Paracittaviduno	368
Pabhavo	308	Parato	145
Pabhāvitā	132	Paratoghoso	165
Pabhinnaṇāṇo	253	Parattabhāvaṁ	164
Pamattā	97	Parattabhāvo	210
Pamādaṭṭhānaṁ	310	Parattho	257
Pamādo	54	Paradāraṁ	234
Pamāya	320	Paradhammikā	404
Paminitvā	320	Paraneyyo	324
Pamuñce	414	Parapaccayo	324
Pamūlhā	93	Parapaṭibaddhagū	324
Pamocanāya	91	Parapattiyo	324
Pamodaṇā	16, 18	Parapuggalaṁ	281
Pamohaṁ	266	Parappavāde	208
Payatto	230	Paramaṁ	185
Payirupāsati	401	Paramakusalaṁ	188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paramatthaṃ	265	Parikkhipati	208
Paramatthagaruko	357	Parikkhipanti	246
Paramatthañāṇena	207	Parikkhepabandhanena	311
Paramatthiyā	130	Parigūhanā	179, 361
Paramapattipatto	76	Pariggahitaṃ	138
Paramapuriso	76	Pariggahitā	14
Paramavepullappatto	281	Pariggaho	46
Paramavodānappattānaṃ	88	Paricchādanā	179, 361
Paramussadagato	281	Parijānitvā	68
Parammukhā	203	Parijjhāyanā	220
Paralokavajjabhayadassāvino	337	Pariññātaṃ	72
Paravāde	246	Pariññātattā	281
Paravicchindanāya	178, 322	Pariññāpāragū	70
Paravisaye	401	Pariññāya	141
Parahetu	239	Pariññāsahagato	152
Parājitā	203	Pariññeyyaṃ	72
Parādheyakam	66	Pariññeyyā	199
Parānuddayatāpaṭisaññutto	369	Paritassati	412
Parānuvādabhayaṃ	348	Paritassitā	408
Parāmaṭṭhā	167	Parittakaṃ	133
Parāmaṭṭho	81	Parittā	47
Parāmasitvā	191	Parittāsī	281
Parāmāso	139	Parittodake	140
Parāyanaṃ	377	Paridevati	248
Parāyanā	309	Paridevadhamme	406
Parikissati	240	Paridevaneyye	408
Parikilissati	242	Paridevanti	217
Parikeḷanā	364	Paridevo	25, 63
Parikkhattatā	371	Paridhamsati	24, 237
		Paridhamsenti	24

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Parinibbāpessati	91	Pariyantavatim	285
Parinimmitā	14	Pariyantā	403
Paripatati	24, 237	Pariyante	394
Paripatanti	24	Pariyanto	375
Paripanthepi	234	Pariyādinnacittam	136
Paripācento	299	Pariyādinnacitto	242
Paripātayanti	132	Pariyādiyitvā	77
Paripātiyamānā	140	Pariyādiyanti	47
Paripucchā	298	Pariyāpuṭam	233
Paripucchāya	338	Pariyāyabhattabhojanam	381
Paripuṇṇam	168	Pariyuṭṭhānam	35, 378
Paripūrikāritāya	55	Pariyuṭṭhitānam	227
Pariphandamānam	135	Pariyesantā	300
Paribāhirā	293	Pariyesanti	94, 300
Paribāhiro	234	Pariyesanto	242
Paribbasāno	207	Pariyeseyya	329
Paribhaggato	238	Pariyodātamaggam	319
Paribhāsati	373	Pariyodāte	314
Paribhuñjanti	94	Pariyonāho	382
Paribhogato	408	Parivajjanāya	43
Parimaddanam	363	Parivajjeti	26
Parimuccanti	176	Parivajjeyya	32
Parimuttiyā	176	Parivattati	257
Pariyattim	297	Parivasanti	207
Pariyatti	298	Parivārachannā	388
Pariyatti-appiccho	286	Parivīmaṁsamāno	416
Pariyattisāsanam	233	Parisaṭho	371
Pariyantakataṁ	138	Parisappanā	379
Pariyantagato	71	Parisahanti	47
Pariyantappatto	71	Parisāya	387

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Parisujjhanti	176	Palibuddhā	93
Parisuddhimaggam	319	Palibuddho	81
Parisuddhiyā	176	Palibundhe	326
Parisuddhe	314	Palibodho	209, 238
Parisodheyya	358	Palehi	250
Parissayato	59	Palokato	145
Parissayā	51	Palokadhammā	131
Pariharaṇā	179	Pallaṅkam	171
Parihareyya	393	Pavattati	296
Parihānāya	55	Pavattāram	414
Parihāpitam	248	Pavane	190
Parihāyati	23	Pavaram	168
Parihāyanti	23	Pavaro	253
Parihārapathepi	362	Pavādiyāse	317
Parihīnam	248	Pavicayabahulo	406
Pariḷāhassa	328	Pavicinanto	264
Pariḷāhā	54	Pavicinitvā	177
Parūpakkamamūlakam	61	Pavitakkam	251
Pareto	237	Pavibhaji	231
Paro	178	Pavivittam	222
Palāpo	221	Pavivittassa	244
Palālapuñjam	84	Pavivekakatham	289
Palikhañña	406	Pavisitvā	246
Paligijjhanti	46	Pavuccati	163
Paligedho	32	Pavuttā	329
Palitakeso	215	Paveditam	265
Palipapalipannam	90	Pavedhati	307
Palipapalipanno	91	Pavedhanti	140
Palipo	238	Pavedhamānam	136
Palibuddham	81	Pasamsakāmā	246

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pasaṃsamiccham	246	Pāgabbhiyam	294
Pasaṃsā	90	Pāguṇṇatāya	43
Pasaṃsalābhā	248	Pāṭho	2
Pasavati	293	Pāṇam	234
Pasākhakālepi	215	Pāṇātipāto	98
Pasādanīyam	339	Pāṇissaram	344
Pasādetā	255	Pāṇīhi	273
Pasāдеми	276	Pātitam	136
Pasārite	407	Pātimokkham	106
Pasīdanti	223	Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto	104
Pasukādayo	46	Pātukaroti	247
Pasutā	93	Pātubhūto	23
Passati	304	Pāto	216
Passāso	131	Pādalo	356
Pahātabbā	199	Pādena	32
Pahānam	152	Pānasannidhimhi	355
Pahānapariṇṇā	71	Pānāgāram	400
Pahānapāragū	70	Pāpakam	181
Pahānavibhūtena	313	Pāpakammantaṃ	376
Pahānā	122	Pāpakā	57
Pahāya	68	Pāpakiriyā	179, 361
Pahāso	16, 18	Pāpaṇikā	292
Pahiṇagamanena	354	Pāpadhammo	295
Pahīnagedho	147	Pāpikam	179
Pahīnattā	281	Pāpikā	181
Pahīno	292	Pāpicchatā	285
Pahosi	250	Pāpiccho	293
Paḷāso	53	Pāpuṇi	389
Pākaṭaparissayo	411	Pāmokkham	107, 168
Pākāro	332	Pāmojjam	18

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāram	70	Pināso	51
Pāraṅgataṣṣa	245	Pipāsāya	11
Pāraṅgato	70, 210	Piyappahūtā	308
Pāramippatto	71	Piyā	223
Pārikkhattiyaṃ	371	Piyāyitaṃ	219
Pāricchattakamūle	387	Piyo	415
Pāribhaṭṭayāya	353	Pisuṇaṃ vācaṃ	283, 396
Pārisuddhiyā	77	Pisuṇavācā	100, 396
Pārisuddhupekkaḥā	119	Pihanā	34
Pāleti	84	Pihayamānassa	15
Pāva	186	Pihito	81
Pāvadati	172	Piḷandhanā	363
Pāvacaṇaṃ	126	Piṭṭhaṃ	222
Pāvā	168	Piṭṭhamaddikatāya	353
Pāvuraṇā	12	Pītako	331
Pāsāṇaṃ	235	Pīti	16, 18
Pāsādā	171	Pīti pāmojjaṃ	16
Pāsādikaṃ	331	Pītimano	9
Pāsārikā	247	Pītiyā	117
Piṭṭakasampadāya	341	Pītisukhaṃ	117
Piṭṭhakhajjakam	349	Pīte	407
Piṇḍapaṭiṇḍakena	354	Pīlakā	51
Piṇḍapātaṃ	410	Pīlaṇaṃ	227, 376
Piṇḍapātena	413	Pīḷiyamāno	242
Piṇḍiyālopena	292	Pīḷiyati	25
Pitā	223	Puggalaṃ	59
Pitumaraṇaṃ	66	Pucchaṅjikatā	34
Pittasamuṭṭhānā	51	Puñjo	131
Pidahati	294	Puñṇanimittato	365
Pidaheyya	347	Puñṇe	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Puññaena	293	Purāṇehi	131
Puṇṇaghaṭaṃ	187	Purābheda	277
Puṇṇattaṃ	223	Purime	68
Puttamaraṇaṃ	66	Purisathāmena	170
Puttā	306	Purisadhorayho	254
Puthu	190	Purisanāgo	254
Puthujanānaṃ	371	Purisaparakkamena	91
Puthujjanakalyāṇakassa	222	Purisasīho	254
Puthujjana	235	Purisajāṇṇo	254
Puthujjā	325	Purisāsabho	254
Puthudiṭṭhigatāni	190	Purekkhārā	175
Punappunabbhave	137	Purebhattaṃ	68
Punabbhavā	305	Pūgamajjhagato	238
Punabbhavāya	383	Pūjenti	176
Puneti	212	Pūtikāyassa	364
Pupphadāne	351	Pūtimuttana	292
Pubbanto	278	Pūvakhajjakaṃ	349
Pubbapetakathā	347	Pekkhaṃ	344
Pubbamantaṃ	277	Pekkhataññaeva	216
Pubbahetūpi	132	Pekkhāyanabahulo	406
Pubbāsave	326	Pekkheta	255
Pubbe	386	Petaṃ	219
Pubbenivāsānussatiñāṇena	207	Petaseyyā	358
Purakkhataṃ	277	Pettike	402
Purakkhatā	174	Pettivisayikaṃ	65
Purakkhato	131	Pemaniyā	397
Purakkhatvā	406	Pemanīyavado	387
Purakkharāno	270	Pemanīyā	284
Puratopi	294	Pesikāle	214
Purāṇaṃ	301, 383	Pesito	402

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pha]	
Pesuṇiyam	367	Phārusakapānam	349
Pesuṇeyye	292	Phālam	189
Poṅkhānupoṅkham	68	Phāsukāmā	223
Ponobhavikā	173	Phāsuvihāram	403
Porāṇe	412	Phāsuvihāro	302
Porī	284, 397	Phuṭṭho	237
Posito	249	Phusanā	145
[Pha]		Phuseyya	70
Phandanti	140	Phussatilaṃ	189
Phandamānam	136	Phussatelaṃ	189
Phandamāne	140	Phussaveḷuvalaṭṭhim	187
Pharitvā	260	Phoṭayitvā	326
Pharusavācam	280	Phoṭṭhabbā	12
Pharusavācā	100, 396	[Ba]	
Pharusā vācā	283	Bajjhati	369
Pharusena	413	Badarapānam	349
Phalakaseyyam	381	Baddhā	90
Phalake	408	Baddhānam	389
Phalakhajjakam	349	Bandhanam	35, 209
Phaladāne	352	Bandhanabaddhā	245
Phalapāṭīkaṅkhī	176, 208	Bandhane	326
Phassam	141	Bandhitabbam	366
Phassapaccayā	198	Bandhe	325
Phassayissāmi	171	Balaggam	345
Phassitam	68	Balākāhi	140
Phassitukāmassa	403	Balikavādā	319
Phasse	404	Balena	170
Phassesi	389	Balesu	390
Phasso	141		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Ba]	
Bahiddhā	329	Buddhiparihānivīvatto	185
Bahinikkhamanamūlakam	61	Buddhimā	148
Bahuke	408	Buddho	391
Bahujanakantā	284, 398	Bojjhaṅgānaṁ	56
Bahujanamanāpā	284, 398	Bodhiṁ	403
Bahunābhichanno	78	Bodhiñāṇena	389
Bahulīkaroti	414	Bodhiyā mūle	391
Bahusādhāraṇā	27	Bodhetā	390
Baḷisamaṁsikaṁ	241	Byañjanasiliṭṭhatā	174
Bālaputhujjanā	225	Byantiṁ	146, 244
Bālā	216	Byapatham	94
Bālānaṁ	172	Byappatham	97, 228
Bālyaṁ	378	Byappathayo	395
Bāhāvikkhepako	294	Byādhi	62
Bāhitapāpadhammena	310	Byādhikaṁ	188
Bāhirāni	143	Byādhito	25
Bindu	387	Byādhinā	377
Bilaṅgathālikam	241	Byāpajjati	247
Bilaggāho	177	Byāpajjanā	279
Bilāsayo	31	Byāpatti	279
Biḷāro	237	Byāpadasaññā	149
Bijanīhāro	366	Byāpādo	52, 102
Bujjhati	56	Byāruddhe	377
Bujjhi	389	Brahmakāyikā	133
Bujjhitā	390	Brahmacariyaṁ	126
Bujjhitukāmassa	403	Brahmacariyānuggahāya	301
Buddhacakkhunā	136	Brahmacariyena	93
Buddhadhammaṇaṁ	232	Brahmattāya	176
Buddhasubodhiṁ	339	Brahmabhūto	256
Buddhipaṭilābhattā	391	Brahmassaro	387

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Brāhmaṇā	233	Bhantaṃ	235, 405
Brūmi	306	Bhantattam	282
Brūsi	265	Bhabbā	259
Brūhayitvā	249	Bhabbābhabbe	259
Brūhi	227	Bhayaṃ	348
Brūhetā	357	Bhayaṃ jātaṃ	373
[Bha]		Bhayato	145
Bhagandalā	51	Bhayadassāvī	104, 296
Bhaginimaraṇaṃ	66	Bhayamantarato	58
Bhaginī	224	Bhayāpaṇunnā	46
Bhaggarāgo	231	Bhavaṃ	265
Bhaggā	130, 203	Bhavatajjitā	315
Bhaṅgā	131	Bhavanaṃ	377
Bhaṅgo	131	Bhavane	221
Bhajati	401	Bhavanetti	33
Bhajato	222	Bhavanto	406
Bhaji	231	Bhavapaccayā	198
Bhañjati	235	Bhavapariyante	78
Bhañjissāmi	248	Bhavasātabaddhā	89
Bhaṇati	234	Bhavā	135
Bhaṇantassa	239	Bhavābhavesu	135
Bhaṇanti	135	Bhavāya	306
Bhaṇitassa	239	Bhavissāma	102
Bhaṇeyya	168	Bhavūpapattiṅca	264
Bhaṇḍanakārakā	227	Bhavesu	135
Bhatakā	46	Bhavo	347
Bhaddante	330	Bhavoghaṃ	69
Bhaddāriṭṭhakasamānaṃ	331	Bhasmā	376
Bhaddekarattavihāraṃ	404	Bhassakārakā	227
		Bhākuṭikabhākuṭiko	294

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Bha]	
Bhākuṭiko	293	Bhinnānaṃ	284, 396
Bhākuṭiyaṃ	293	Bhinnesu	209
Bhāgaso	375	Bhiyyo	389
Bhāgī	231	Bhisi	222
Bhātā	223	Bhismā	375
Bhātumaraṇaṃ	66	Bhīru	202
Bhāyati	281	Bhujanto	31
Bhārassa	328	Bhujissaṃ	245
Bhārikaṃ	69	Bhuttavamitako	302
Bhāvanāpāragū	71	Bhūtaṃ	177, 317
Bhāvitakāyo	231	Bhūtavādī	285, 398
Bhāvetabbaṃ	72	Bhūtamaṇā	165
Bhāvetabbā	199	Bhūtiyaṃ	367
Bhāveti	414	Bhūripañño	199
Bhāventi	383	Bhedanapariyantam	216
Bhāvento	30	Bhedā	335
Bhāsītā	284	Bhedāya	396
Bhāsīte	407	Bhedo	218
Bhikkhunīnaṃ	401	Bheravaṃ	348
Bhikkhūnaṃ	401	Bheravā	392
Bhijjanti	24	Bhogabyasaṇaṃ	66, 220
Bhittikhile	81	Bhoge	23
Bhittiyā	375	Bhoggo	216
Bhindam	188	Bhojanāni	344
Bhindati	403	Bhojane	55
Bhindantā	261		
Bhindissāmi	171	[Ma]	
Bhinnaṃ	67	Maṃ	179
Bhinnakilesamūlena	310	Maṃsacakkhunāpi	135
Bhinnattā	173	Maṃsacakkhunā	207

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mamsapesūpamā	27	Majjati	304
Mamsalohitam	170	Majjhataṭṭā	414
Makasā	242, 410	Majjhimaṃ	68
Makuṭam	366	Majjhimakampi	402
Makkaṭo	190	Majjhimakepi	402
Makkhenti	189	Majjhimā	13
Makkho	53	Majjhimikaṃ	336
Magayamāno	237	Majjhe	330
Maggakovidō	255	Mañcapīṭhasenāsanam	83
Maggakkhāyī	92	Mañco	222
Maggavidū	255	Mañju	387
Maggassa	57	Maññanā	183
Maggānugā	256	Maññitam	225
Maggo	168	Maññitattam	183
Maggoti	186	Maññetha	243
Maṅku	237, 304	Maṅlakkhaṇam	366
Maṅgalaṃ	187	Maṅḍanāya	301
Maccāna jīvitam	216	Maṅḍapā	171
Maccutaro	385	Maṅḍalaṃ	247
Maccuparetānam	216	Mataṃ	188
Maccumaraṇam	218	Matā	132
Maccumukhe	135	Mattam	408
Maccuvasam	216	Mattaññūtāya	55
Macco	9, 22	Mattikabhājanam	216
Maccharāyanā	96	Mattikākuṇḍalova	388
Maccharāyittam	96	Mattikādāne	353
Maccharino	94	Mattikāya	189
Macchariyam	53	Mattena	253
Maccherayuttā	308	Madanīyaṭṭhena	14
Maccho	348	Madanīye	304

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Madāya	300	Maraṇassati	30
Mado	54	Maraṇā	167
Madhukapānaṁ	349	Marati	24
Madhumeho	51	Marantassa	130
Madhuraṁ	300	Mariyādaṁ	403
Madhuravado	387	Marukantāraṁ	242
Manasikaritvā	359	Marū	130
Manaso	404	Malaṁ	402
Manāpaṁ	303	Malā	57
Manāpikā	10, 90	Mahaggataṁ	405
Manujo	22	Mahaddhano	254
Manussapucchā	327	Mahantaṁ	375
Manussaphassānaṁ	403	Mahantā	216
Manussarāhasseyyakāni	231	Mahanto	106
Manussassa	15	Mahallako	215
Manesikāya	362	Mahākibbisakārino	376
Mano	144	Mahāgedho	238
Manoduccaritaṁ	52	Mahānāgā	304
Manopadoso	279	Mahāniraye	375
Manomuni	152	Mahāpakkho	248
Manomoneyyaṁ	152	Mahāpañño	199
Manovitakkā	58	Mahāparivāro	248
Manovilekho	282	Mahāpariso	248
Manosamphasso	144	Mahāpariḷāhaṭṭhena	27
Mantabandhu	46	Mahābandhanaṁ	238
Mantabhāṇī	278	Mahābhitāpanaṭṭhena	27
Mando	237	Mahābhūtūpanibandhaṁ	131
Mamāyitaṁ	138, 384	Mahābhogakulā	172
Mamāyitā	14	Mahārajakkhā	337
Mamāyite	137	Mahārajakkhe	258

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mahārājāno	327	Māraḷisaṃ	35, 406
Mahāluddā	376	Māraṅvisayo	35, 406
Mahāvanam	238	Mārasenā	203
Mahāsamuddam	242	Mārāmisam	406
Mahāsahassim	336	Mārāmisato	146
Mahicchatā	286	Mārisa	226
Māṇavā	51	Māro	401
Mātaṅgena	253	Mālā	363
Mātā	223	Mālā	171
Mātāpettikam	370	Migalakkhaṇam	366
Mātumaraṇam	66	Migavākkam	367
Mānam	244	Migavākkapāṭhakā	367
Mānamaññanāya	219	Micchattam	139
Mānavo	22	Micchāgāho	140
Mānasam	19	Micchācāro	99
Mānā	87	Micchāñāṇam	178
Mānātimāno	180	Micchādiṭṭhim	402
Mānānusayo	207	Micchādiṭṭhi	102
Mānusikam	65	Micchādiṭṭhikammasamādānā	334
Mānusikā	13	Micchādiṭṭhikā	334
Mānenti	175	Micchāpatho	139
Māno	53	Micchāvimutti	179
Māmako	218	Mittā	217
Māyam	184, 358	Mithu	246
Māyā	32, 53	Middham	382
Māyāvitā	179, 361	Miyyamāno	242
Māragocarō	406	Miyyare	376
Māranivāso	406	Mukhakuḷānavikulāno	280
Mārapāso	35	Mukhacuṇṇakam	363
Mārabandhanam	406	Mukhaḍiṇḍimakam	362

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mukhabherikaṃ	362	Mudindriye	258
Mukhabheruḷakaṃ	363	Mudubhūte	314
Mukharogo	51	Muddikapānaṃ	349
Mukhalepanaṃ	363	Munayo	220
Mukhavalimakaṃ	362	Munimunino	152
Mukhasambhāviko	294	Munī	162
Mukhālambaraṃ	362	Muyhati	304
Mukhodakadānena	353	Muyhanti	82
Muggo	46	Musā	100, 282, 395
Muccanti	176	Musāvādaṃ	282, 395
Mucchā	32	Musāvādo	100, 395
Mucchitā	93	Mussati	234
Muñcanā	185	Mussate	228
Muñcanti	190	Mūlaṃ	15
Muñcitabbaṃ	185	Mūlakhajjakaṃ	349
Muñceyya	416	Mūlampi	132
Muṇḍikāputto	188	Mūlaraso	299
Mutaṃ	37, 225	Mūlharūpo	162
Mutamatto	304	Mettābhāvanaṃ	338
Mutarūpena	272	Mettāya	77
Mutasuddhikā	189	Mettāyanā	405
Mute	186, 304	Mettāyitattaṃ	405
Muttakarīsapuṇṇaṃ	263	Metti	405
Muttagedho	147, 271	Methunaṃ	226
Muttapuṇṇaṃ	263	Methunasmiṃ	263
Muttācāro	379	Medhagaṃ	373
Muttāvī	212	Medhāviṃ	415
Muttipaṭisevanatāya	77	Medhāvī	148
Muttiyā	176	Merayaṃ	310
Mudindriyā	337	Mokkhaṃ	107

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mokkhagavesino	376	Yathāyutto	25
Mokkhacikāya	362	Yathāvajjena	362
Mokkho	216, 253	Yathāvihito	25
Moghaṃ	167	Yathāsantatiko	381
Mocapānaṃ	349	Yanti	216
Monappatto	151	Yapeti	84
Monena	162	Yasassī	172
Moneyyasampannaṃ	152	Yaso	230
Moneyyāni	152	Yāgupānaṃ	349
Momūlaṃ	266	Yācāmi	276
Momūho	237	Yātrā ca	301
Mosavajje	371	Yāthavaṃ	317
Mohacarito	338	Yāthāvakaṃ	140
Mohanasmimṃ	78	Yāthāvato	156
Mohanīye	304	Yāthāvamaṇā	165
Moho	53	Yānaṃ	234
[Ya]		Yānasannidhimhi	355
Yaṃ	58	Yāpanāya	301
Yaṃṭhānappatto	26	Yāpeti	84
Yaṃdiṭṭhiko	175	Yāmaṃ	68
Yaṃdhammasamannāgato	26	Yāmā	133
Yakkhattāya	176	Yāyati	23
Yakkhassa	315	Yāvadeva	409
Yakkhā	327	Yugaggāhaṃ	252
Yatacārī	408	Yuto	292
Yato	413	Yuttasaññaṃ	266
Yatto	413	Yuttassa	227
Yathākammupage	333	Yutto	246
Yathānudhammaṃ	402	Yudhāya	249
Yathāpakāro	25	Yogakkhemakāmā	223

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]		[Ra]	
Yogī	418	Ramaye	418
Yojanasataṃ	375	Rasaggāni	300
Yojetvā	375	Rasapānaṃ	349
Yoniso	300	Rasā	11
Yobbaññaṃ	90, 377	Rasesu	299
[Ra]		Rahasso	226
Rakkhantā	221	Rāgaṃ	303
Rakkhito	413	Rāgakiñcanaṃ	384
Rakkheyya	347	Rāgacaritā	338
Ragañca	263	Rāgatamaṃ	389
Rajanīyaṃ	12	Rāgarattā	207
Rajanīye	304	Rāgarāgī	205
Rajāni	416	Rāgasallaṃ	163
Rajojalladharo	381	Rāgassa	264
Rajjati	304	Rāgo	147
Rajjanīyaṭṭhena	14	Rājakathā	346
Rajjanti	225	Rājakulamajjhagato	238
Raṭṭhaṃ	12	Rājakhādāya	249
Ratanaṃ	264	Rājadhānī	12
Ratiṃ	388	Rājaporisena	311
Rati	58	Rājabhayaṃ	348
Rattānaṃ	227	Rājamahāmatṭā	400
Rattindivaṃ	358	Rājānopi	273
Ratto	184	Rāhumukhaṃ	241
Rathakena	362	Rittaṃ	222
Ratho	79	Rittaghaṭaṃ	187
Randhaṃ	247	Rittato	146
Randhamesī	247	Rittapesuṇo	382
		Rittassa	244
		Ritto	267

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Ra]	
Rukkhaphalūpamā	27	Rogaṃ	364
Rukkhamūlaṃ	83	Rogato	145
Rukkhamūlā	171	Rogabyasaṇaṃ	66, 220
Rukkhasākhāyaṃ	237	Rohitamaccham	187
Ruci	126	[La]	
Rutaṃ	367	Lakkhaṇapāḥakā	366
Ruddhe	364	Lakkhaṇavādā	246
Rudhiramaṃsāvalepanaṃ	263	Lakkhaṇūpaniḥhānaṃ	112
Ruppati	11	Lakkhaṇe	130
Ruppanaṃ	11	Laggam	81
Rusito	371	Lagganaṃ	209, 266
Rūpataṇhā	34	Lagganaṣaṇṇaṃ	266
Rūpadassanena	186	Lagganādhivacanaṃ	81
Rūpadhātuṃ	164	Laggā	90
Rūpadhātu	268	Laggitaṃ	81
Rūpanimittaniketavisāravini- bandhā	269	Laggitā	90, 93
Rūpapatiṭṭhaṃ	81	Laggito	81
Rūpabhava	137	Laggo	81
Rūparajo	416	Laṅgī	378
Rūparataṃ	304	Lacchati	401
Rūparāgā	87	Latā	35
Rūpasaṇṇā	150	Laddhā	9
Rūpasaṇṇāya	84	Lapakalapako	294
Rūpasammuditaṃ	304	Lapanā	370
Rūpā	278	Lapanāya	349
Rūpārāmaṃ	304	Lapanti	135
Rūpāvacaṛā	14	Lapayeyya	367
Rūpāsā	34	Lapā	367
Rūpūpayam	81	Labhati	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]		[La]	
Labhitvā	300	Leṇā	171
Lambilam	300	Lokakkhāyikā	347
Lahum	69	Lokadhammagarukassa	370
Lahukaṃ	133	Lokadhammā	219
Lahukāya	69	Lokadhātuṃ	336
Lahuso	129	Lokiyo	145, 291
Lāpaṃ	363	Lokuttaro	145, 291
Lābhakamyā	299, 367	Loke	135
Lābhamacchariyaṃ	95	Loko	335
Lābhasakkārasiloka- paṭisaññutto	369	Loṇikaṃ	300
Lābhābhiniḃbattiyā	299	Lobho	35
Lābhī	172	Lomahaṃsanarūpā	375
Lābhe	386	Lomahaṃso	58, 348
Lābho	95	Loluppaṃ	34
Lāmakam	321	Loluppāyanā	34
Lāmakā	47	Loluppāyitattaṃ	34
Lālappataṃ	216	Lohaḍḍhamāso	388
Lālappanā	221	Lohitako	331
Lālappitattaṃ	221	Lohitapittaṃ	51
Lālappo	221		
Liṅgikaṃ	228	[Va]	
Limpatī	141	Vaṃsam	344
Limpeyyum	213	Vaṅkakena	362
Līnam	382	Vacanaṃ	94
Līne	418	Vacanena	319
Luḷitaṃ	405	Vacīduccaritaṃ	52
Leḍḍūhi	273	Vacībhi	414
Leṇam	377	Vacīmoneyyam	152
Leṇappattaṃ	185	Vacīsaṅkhāranirodho	152

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vacīsucaritehi	398	Vadate	386
Vaja	250	Vadanti	164
Vajato	394	Vadānaṃ	186
Vajjadassinaṃ	415	Vadāmīti	264
Vajjasaññitā	282	Vadesi	264
Vajjuṃ	307	Vadhakato	146
Vajjeyya	32	Vadhakā	57
Vajjesu	104	Vanaṃ	33
Vañcana	179, 361	Vanatho	33
Vañcanikā	179, 361	Vanante	394
Vatṭaṃ	164	Vanapatthaṃ	83
Vatṭapariyante	78	Vantagedho	271
Vaḍḍhāti	188	Vapīyati	394
Vaḍḍhito	249	Vambhayitakāraṇā	323
Vañijjāya	310	Vambhito	413
Vañṇapokkharatāya	172, 183, 281	Vambheti	412
Vañṇavādī	412	Vammiko	79
Vañṇahāriyaṃ	247	Vayadhammā	175
Vañṇo	95	Vayadhammo	217
Vataṃ	169	Vayo	215
Vatasuddhikā	188	Vayokhandhe	68, 171
Vatāni	191	Varaṃ	162
Vatena	93	Varaggāho	177
Vattati	84	Valinaṃ	216
Vattabbo	279	Vasaladhammo	226
Vatthā	363	Vasitattā	43
Vatthu	12	Vasipatto	71
Vatthukāme	68	Vasībhāvaṃ	390
Vatthunā	172	Vassaṃvuṭṭho	387
Vatthuvijjāya	353	Vassitaṃ	367

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vasse	68	Vimuttiñāṇadassanaṃ	290
Vahacchinno	238	Vimuttiñāṇadassanakkhandhena	77
Vahati	23	Vimuttiyā	176
Vācaṃ	416	Vimuttirasassa	231
Vācasikā	363	Vimokkhantikaṃ	233, 391
Vācā	221	Vimokkhānaṃ	232
Vācāmuni	152	Viyattesu	209
Vācāya	319	Viyārambhā	386
Vācāyato	279	Virajjanti	225
Vātā	410	Virato	174
Vādaṃ	165	Viraddhā	319
Vādatthikā	246	Virandhaṃ	247
Vādapariyesanaṃ	246	Virame	248
Vādapurekkhārā	246	Virāgadhammo	217
Vādappamokkhāya	250	Virāgarattā	207
Vādādhippāyā	246	Virāgā	117
Vāditam	344	Virāgāya	264
Vādino	227	Virutañca	364
Vādesu	307	Viruddhamanā	165
Vādo	100, 282	Viruddhā	376
Vāyāmo	163	Virūḷhim	81
Vāreyyaṃ	366	Virodho	279
Vālavedhirūpā	261	Vilūnaṃ	215
Vāsīhi	374	Vilepanaṃ	363
Vikatthati	174	Vilepanā	363
Vikatthī	281	Vilokite	407
Vimuccissati	171	Vivaṭaṃ	202
Vimuttattā	77	Vivaṭacakkhu	331, 337
Vimutti	290	Vivaṭāni	203
Vimuttikkhandhena	77	Vivajjeyya	32

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vivaraṃ	247	Visatto	81
Vivara	277	Visaphalā	36
Vivarāhi	228	Visamaṃ	235
Vivādakārakā	227	Visamaparihārajā	52
Vivādayanti	250	Visamalobho	34
Vivicceva	107	Visamūlā	36
Vivittaṃ	82	Visame	93
Vivittassa	244	Visamo	238
Vivitto	271	Visaye	402
Vivekajaṃ	110	Visavitāya	390
Vivekaṭṭhakāyānaṃ	88	Visāṇamayena	24
Vivekaṭṭhe	89	Visālā	35
Vivekadassī	290	Visikhākathā	346
Vivekaratiṃ	389	Visinitvā	76
Vivekā	78	Visujjhanti	176
Visaṃ	31	Visuddhasaddo	388
Visaṃyutto	73	Visuddhimaggaṃ	319
Visaṃvāditā	35	Visuddhiyā	176
Visaṃharati	35	Visuddhena	332
Visakkati	35	Visūkadassanā	345
Visaṅkhāragataṃ	88	Visūcikaṃ	364
Visaṅkhāragatānaṃ	88	Visūcikā	51
Visajja	203	Visenikatvā	250
Visaññaṣaṇṇī	313	Visenibhūto	202
Visaññutto	148	Visesaṃ	168
Visaṭā	35	Vissajjitā	262
Visatā	33	Vissajjeti	371
Visattamaṃ	81	Vissaṭṭho	287
Visattikaṃ	45, 306	Vihane	417
Visattikā	35		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Viharati	112	Vusitavā	76
Vihārato	171	Vūpasanno	147
Vihārasenāsanam	83	Vūpasamaṃ	315
Vihimsāsāñṇā	149	Vūpasamā	115
Vihimsūparatiyā	301	Vūpasamāya	237, 321
Vītagedho	147	Vekaṭiko	381
Vītataṇho	277	Vejjakamma	354
Vītivattati	45	Veṭhanañca	363
Vītivattassa	245	Veṭhenti	189
Vītivatteyya	69, 150	Vettehi	241, 374
Vītivatto	307	Vedagū	192
Vīmaṃsā	191	Vedanānaṃ	411
Vīmaṃsānucaritaṃ	317	Vedanāpaccayā	198
Vīmaṃsī	315	Vikappayeyya	202
Vīriyasamādānaṃ	170	Vikampati	330
Vīriyassa	170	Vikampanti	305
Vīriyārambho	359	Vikālavisikhācariyānuyogaṃ	310
Vīriyena	91	Vikirati	24
Vīro	249	Vikopenti	326
Vīsativatthukā	139	Vikkanto	249
Vīhi	46	Vikkhantanato	26
Vuccamāno	165	Vikkhambhitā	272
Vuṭṭhavāso	72	Vikkhepagato	81
Vuṭṭhānamūlakam	65	Vikkhepo	282
Vuṭṭhāpetvā	388	Vigacchamāne	383
Vuttaṃ	57	Vigatagedho	147
Vuddhiṃ	81	Vigatattā	173
Vuddhiparihāni	307	Vigatūpakkilese	314
Vuddho	215	Vigato	311
Vuyhati	23		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Viggayha	316	Viññugarahitaṃ	372
Vighātaṃ	226	Viññupasattham	372
Vighātapakkhikaṃ	389	Viññeyyo	387
Vicayabahulo	406	Vitakke	408
Vicikicchā	53	Vitakkacarito	338
Vicikicchāya	86	Vitakkavicārānaṃ	115
Vicikicchāvasena	81	Vitacchikā	51
Vicinaṃ	372	Vitiṇṇakaṅkho	173
Vicinanto	264	Vittiṃ	92, 278
Vicinitvā	177	Vitti	16, 18
Vicchindeti	178	Vitthata	37
Vijaññā	404	Vidahe	364
Vijanavātāni	231	Viditattā	191
Vijānanto	186	Vidūre	89
Vijāneyyāma	313	Viddhamsitāni	203
Vijāyanamūlakam	61	Viddhamseti	24
Vijjucchato	392	Viddho	24
Vijitāvino	305	Vidvā	191
Vijjāgato	191	Vidhamati	24
Vijjāṭṭhānaṃ	181	Vidhavā	399
Vijjāṭṭhānena	172	Vidhāvati	378
Vijjuppādova	131	Vidhūpeti	76
Vijjhātattā	173	Vidhūpetvā	76
Viññāṇaṃ	20	Vinayadharo	172
Viññāṇapaccayā	197	Vinayavādī	285
Viññāṇassa	92	Vinayāya	416
Viññāṇūpanibandham	131	Vinayo	126
Viññātaṃ	225	Vinābhāvo	217
Viññātabbam	37	Viniggaho	418
Viññāte	304	Vinighāti	246

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vinicchaya	265	Vippatisāro	282
Vinicchayā	309	Vippamuttā	305
Vinicchinitvā	177	Vippamutto	148
Vinidhāya	240	Vippalāpo	221
Vinipāto	335	Vippaluggā	203
Vinibaddho	81	Vippalujjati	24
Vinivijjhanaṭṭhena	27	Vippalujjanti	24
Vinetā	255	Vippahātave	237
Vineyya	141	Vipphandanti	140
Vinodeti	146	Vipphandamānaṃ	136
Vindati	15	Vibandhe	325
Vinditvā	355	Vibbhanto	238
Vipathaṅca	372	Vibhaja	228-277
Viparāvattaṃ	250	Vibhaji	231
Vipariṇataṃ	291	Vibhatto	375
Vipariṇate	140	Vibhavaṃ	310
Vipariṇāmaññathābhāvā	25	Vibhavato	146
Vipariṇāmadukkhaṃ	60	Vibhavāya	306
Vipariṇāmadhammato	146	Vibhāvayitvā	140
Vipariṇāmante	140	Vibhāvī	148
Vipariṇāmasaṅkino	140	Vibhūtaṃ	140
Vipariyesaggāho	140	Vibhūtavihārī	406
Viparītaggāho	140	Vibhūtasāññī	313
Vipallāsaggāho	140	Vibhūte	312
Vipallāsassa	328	Vibhūsanāya	301
Vipassanā	191	Vibhoti	313
Vipassanānimittaṃ	339	Vimati	379
Vipassanāpubbaṅgamaṃ	272	Vimariyādikatena	148
Vipassanāya	357	Vimalo	187
Vipulena	405		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vimāneti	318	Voharanti	135
Vīvadātā	316	Vohareyya	168
Vuṭṭhahitvā	187	[Sa]	
Vedehi	191	Samkittīsu	380
Vedhati	307, 330	Samkiṇṇaparikho	72
Vedhanti	140	Samkiliṭṭhā	175
Vedhamānaṃ	136	Samkilesadhammato	146
Vepullaṃ	81	Samkilesikā	173
Vemāne	383	Samghaṃ	235
Venateyyaṃ	260	Samghaṭṭenti	272
Venateyyo	260	Samghasuppaṭipattim	339
Veyyākaraṇaṃ	233	Sambhakkheti	371
Veyyābādhikānaṃ	411	Samvattanti	55
Velātikkantaṃ	416	Samvaratṭhena	169
Vevicchaṃ	35, 382	Samvaramattena	188
Vesamaṃ	130	Samvarāya	343
Vesārajjanaṃ	232	Samvaro	105
Vesiyāgocaro	399	Samvijitaṃ	373
Veludānena	350	Samvijjati	304
Vokkamma	295	Samvuto	413
Vocchādanā	179, 361	Samvegaṃ	373
Vodātadassim	203	Samvesetvā	374
Vodāno	257	Samsaggena	400
Vodātamaggaṃ	319	Samsatṭho	20
Voyogaṃ	270	Samsappanto	31
Voropano	280	Samyamamattena	188
Vosānagato	71	Samsayo	379
Vosānappatto	71	Samsarati	379
Vossajjitvā	325	Samsāraṃ	187
Voharati	172	Samsārapathaṃ	245

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saṃsārapariyante	78	Saṅkappā	15
Saṃsārasuddhiṃ	203	Saṅkappeti	179
Saṃsibbati	76	Saṅkupathaṃ	242
Saṃsīdati	381	Saṅkhatā	174
Saṃsevati	235	Saṅkhatato	146
Saṃsevato	222	Saṅkhamuḍḍikaṃ	241
Saṃhariyati	23	Saṅkhā	325
Sa	187	Saṅkhātena	390
Sa-upāyāsaṃ	264	Saṅkhāranirodho	199
Sa-upāhano	294	Saṅkhārapaccayā	195
Sakaṃ	307	Saṅkhārā	192
Sakattabhāvo	210	Saṅgaṃ	163
Sakattabhāvaṃ	164	Saṅgataṃ	219
Sakāya	168	Saṅgāme	364
Sakāyanaṃ	323	Saṅgo	32
Sakāyane	319	Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe	407
Sakena	91	Saṅghī	388
Sakkaccakārī	163	Sacittaṃ	393
Sakkaronti	176	Saccaṃ	77
Sakkāyadiṭṭhiyā	86	Saccamaṇā	164
Sakkāyasamudayo	143	Saccavādī	283, 395
Sakkāyo	143	Saccasaññino	165
Sakkāraṃ	167	Saccasandho	283, 395
Sakkhidhammaṃ	330	Sacco	382
Sakkipuṭṭho	238	Sacchākāsi	389
Sakkhasi	251	Sacchikatanirodho	72
Sakhilavācatā	370	Sacchikarissāmi	171
Saggo	335	Sacchikareyya	70
Sakaṅkho	312	Sacchikā	233, 391
Saṅkappayissāmi	15	Sacchikātabbaṃ	72

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sacchikātabbā	199	Sataṃ	415
Sacchikātumassa	403	Satataṃ	68
Sacchikiriyāpāragū	71	Satānaṃ	329
Sacchikiriyāya	328	Sati	164
Sajjati	369	Satikaraṇīyānaṃ	43
Sañjananī	32	Satinimittānaṃ	43
Sañjāto	23	Satipaṭṭhānānaṃ	55
Sañjānanā	150	Satiparibandhānaṃ	43
Sañjānitattam	150	Satimā	121
Saññañca	272	Satisampajañña	55
Saññaṣaṇṇī	313	Satisampajaññaena	147
Saññaṣatto	191	Satimā	416
Sañña	150	Sato	303, 359
Saññaabhāvanānaṃ	232	Sattaṃ	81
Saññāvirattassa	272	Sattattā	43
Saññojaniyā	57	Sattisūlūpamā	27
Saṭhaṃ	371	Sattu	348
Saṭhatā	371	Satto	78
Saṭho	371	Satthāni	238
Saṅṭhapanā	293	Satthusāsaṇaṃ	126
Saṅṭhapeti	293	Satthehi	273
Saṅṭhānaṃ	170	Sadarā	173
Saṅṭhiti	341	Sadisassa	182
Saṅṭhitena	276	Sadukkhaṃ	264
Saṅṭhito	280	Sadevakassa	388
Saṅḍasaṅḍacārini	380	Sadevako	259
Saṅhavācatā	370	Sadevamanussā	259
Saṅhena	297	Sadoso	186
Saṅho	296	Saddaṃ	392

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saddahantā	165	Sandhim	234
Saddā	11	Sandhisamalasakaṭṭhā	238
Saddhācarito	338	Sandhūpeti	76
Saddhādeyyāni	344	Sandhotam	178, 224
Sadveḷhako	312	Sannigaṇhantā	221
Santaṁ	217	Sannipatitaṁ	219
Santati	68	Sannipātikā	51
Santattā	43	Sanniruddhantā	221
Santadhammasamannā-		Sannivārentā	221
gatattā	43, 68	Sapattā	57
Santānaṁ	294	Saparikkhāraṁ	364
Santāpassa	328	Saparibhaṇḍaṁ	364
Santāpā	54	Sapariyantacārī	403
Santāsaṁ	281	Sapariyāraṁ	364
Santiṁ	177	Sapariḷāham	264
Santikāyapi	362	Saparibhayaṭṭhena	27
Santipadaṁ	327	Sappasiraṁ	32
Santuṭṭhiṅṅeva	299	Sappasirūpamā	27
Santuṭṭhikathaṁ	287	Sappo	31
Santuṭṭho	411	Sabbacāgapariccāgāya	280
Santussitattā	77	Sabbaññutaññāṇaṁ	340
Santo	172	Sabbaññutaññāṇassa	391
Santhataśenāsaṁ	83	Sabbaññutāya	390
Santhavo	33	Sabbaññū	168
Sandati	296	Sabbadassāvitāya	390
Sandiṭṭhā	293	Sabbadukkhānaṁ	71
Sandiṭṭhiyā	316	Sabbadhammānaṁ	71
Sandeho	79	Sabbadhīśamo	385
Sandhamati	402	Sabbapahāyinaṁ	152
Sandhātā	284	Sabbasaṅkhārasamatho	70
Sandhāvati	379		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sabbasamāpattīnaṃ	71	Samannāgatattā	43
Sabrahmako	259	Samannāgatassa	220
Sabhaggato	238	Samannāgato	45, 151
Samaṃ	315	Samannāneti	92
Samaggakaraṇiṃ	284, 397	Samayaṃ	315
Samagganandī	284, 397	Samavayasaṭṭhesano	76
Samaggarato	284, 397	Samasikkhatā	416
Samaggā	223	Samāgataṃ	219
Samaggārāmo	284, 397	Samāgamā	251
Samajjābhicaraṇaṃ	310	Samādapetā	91
Samañca	372	Samādahe	417
Samaṇapaṭiñño	295	Samādānaṭṭhena	169
Samaṇabrāhmaṇā	187	Samādāya	77
Samaṇā	391	Samādiyitvā	191
Samatikkantassa	245	Samādhiṃ	341
Samatikkanto	185	Samādhikkhandhena	77
Samatikkamati	45	Samādhijaṃ	117
Samatikkamavibhūtena	313	Samāpattipāragū	71
Samatikkamitabbariṃ	342	Samāpattiyā	107
Samatikkamitvā	77	Samāpattīnaṃ	294
Samatikkameyya	69, 150	Samāpannassa	84
Samatittikaṃ	393	Samāya	321
Samattaṃ	168	Samāyuttassa	227
Samathanimittaṃ	115	Samārako	260
Samathanimittassa	418	Samāpajjitum	252
Samathapubbaṅgamaṃ	272	Samāharissāmi	171
Samathassa	417	Samāhitaṃ	219
Samatho	342	Samāhitatto	413
Samantacakkhu	341	Samāhite	314
Samantacakkhunā	136	Samāhito	187, 293

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samijjhati	9	Sampajaññaṃ	164
Samiñjite	407	Sampajānakārī	407
Samitattā	43, 173	Sampajānamusā	238
Samitiṃ	304	Sampajāno	121, 412
Samukkācanā	370	Sampajjanti	262
Samuggahītaṃ	177, 264	Sampaṭipādiyivā	77
Samuggahītesu	266	Sampatthanā	34
Samuggahātato	266	Sampadoso	279
Samuccayaggāho	177	Sampannakusalaṃ	188
Samucchinno	147	Sampamuyhanti	82
Samucchedato	26	Sampayātave	251
Sammutisanti	176	Sampayutto	20
Samudayato	146	Sampayogāpi	132
Samudācaranti	57	Samparāyikaṃ	175, 208
Samuddakkhāyikā	347	Samparāyiko	257
Samuddhatasallo	163	Samparāyo	214
Samunnahanā	370	Sampavedhati	307
Samupapanno	45	Sampavedhanti	140
Samupeto	45	Sampavedhamānaṃ	136
Samuppāṭitasallo	163	Sampasādanaṃ	116
Samussaye	78	Sampassamāno	68
Samekkhāyanabahulo	406	Sampahaṃsati	417
Samecca	191	Sampahaṃsanā	114
Sametassa	313	Sampahaṃseyya	418
Sameti	315	Sampahaṭṭhaṃ	418
Sameritasantiṃ	177	Sampāpeti	388
Sameritā	377	Samphandanti	140
Samohito	237	Samphandamānaṃ	136
Sampaggāho	184	Samphappalāpo	100, 283
		Samphalaṃ	58

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samphusitattaṃ	145	Saraṇaṃ	377
Sambāhanaṃ	363	Saraṇatā	44
Sambujjhi	389	Saraṇappattaṃ	185
Sambujjhitukāmassa	403	Saraṇappatto	71
Sambodhāya	264	Saraṇā	309
Sambodhiratiṃ	389	Sarasaparittatāya	128
Sambhajato	222	Saritā	33
Sambhañjanaparibhañjanaṭṭhena	27	Sarīsapo	31
Sambhañjanapalibhañjano	280	Salākahatthena	362
Sambhattā	293	Sallakattiyam	367
Sambhavanti	193	Sallato	145
Sambhārā	265	Sallapanā	370
Sambhāvanādhippāyo	293	Sallapitum	252
Sammappadhānānaṃ	56	Sallaviddho	23
Sammāñāṇena	178	Sallāni	163
Sammādiṭṭhiyā	402	Sallāpā	247
Sammānaṃ	167	Sallābhisaṅkhāravasena	381
Sammābujjhi	389	Sallābhisaṅkhārā	381
Sammāvimuttiyā	179	Sallekhaññeva	299
Sammukhībhāvā	293	Sallena	24
Sammutiṃ	323	Savati	296
Sammutiyo	321	Savanaṃ	265
Sammuyhanti	82	Savacanīyam	374
Sammussati	234	Savanīyo	387
Sammodamānā	223	Savighātaṃ	264
Sammohaṃ	217	Savicikiccho	312
Sayaṃ paṭibhānaṃ	317	Savibhūsaṃ	358
Sayanasannidhimhi	355	Savilekho	312
Sayanesu	392	Sassatavādaṃ	203
Sayambhū	389		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sassato	167	Sāmaggī	223
Sassamaṇabrāhmaṇī	259	Sāmantajappanasāṅkhātāṁ	292
Sahagato	20	Sāyatatiyakāṁ	381
Sahajāto	20	Sāyati	31
Sahajāpi	132	Sāyite	407
Sahate	58	Sārattānaṁ	227
Sahadhammike	404	Sārambho	53
Sahanti	47	Sārāgo	32
Sahabhūmi	132	Sārāpagato	377
Sahitaṁ	68	Sāruppaṁ	292
Sahissāmi	91	Sālākiyaṁ	367
Sahe	382	Sālīkkhettāṁ	46
Sahetha	406	Sālūkapānaṁ	349
Saḷāyatanapaccayā	198	Sālohitā	224, 391
Sākacchetuṁ	252	Sāvajjaṅca	372
Sācariyako	57	Sāvajjānavajjaṁ	322
Sāṭakāṁ	189	Sāsanāṁ	226
Sāṭheyyāṁ	53, 371	Sāsavato	146
Sātaccakārī	163	Sāso	51
Sātāsātāṁ	310	Sāhasā	383
Sātiyesu	296	Sikkham	235
Sādiyati	22	Sikkhati	104, 296
Sādiyamānassa	15	Sikkhāpadesu	104
Sādu	300	Sikkhāyo	125
Sādhukamyatā	34	Sikkhe	416
Sāntevāsiko	57	Sikkhetha	237
Sāpattikā	207	Sikkheyya	125
Sāpadesāṁ	285	Siṅgī	367
Sāmaṁ	46	Sito	383
Sāmaggiyaṁ	221		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sīthilavācatā	370	Sīlasamvarapariyante	403
Sinānadāne	352	Sīhaseyyā	358
Siniddham	331	Sīhena	253
Sindhavā	304	Sukkaṃ	322
Sippaññatarena	311	Sukkavipākaṃ	322
Sippabandhu	46	Sukham	90
Sippāyatanam	181	Sukhakāmo	31
Sippāyatanena	183	Sukhadukkhā	129
Sibbinī	32	Sukhapaṭisaṃvedī	147
Siyam	93	Sukhavihārī	121
Sirī	230	Sukhavedanīyo	144
Sirena	31	Sukhitesu	270
Sītam	300	Sukhito	270
Sītalāhaka	133	Sukhumakampi	402
Sītassa	242	Sukhumake	402
Sītibhūto	147	Sugati	335
Sītena	11	Sugate	332
Sīdati	378	Sucibhūtena	405
Sīdantarā	330	Sujjhissāmi	176
Sīmakatam	138	Suññatāpaṭisaññuttam	294
Sīmātigo	205	Suññato	145
Sīmāyo	205	Suññāgārānam	357
Sīlam	169	Sutam	37
Sīlakkhandhena	77	Sutamatto	304
Sīlakkhandho	106	Sutasuddhikā	188
Sīlabbatam	306	Sute	186
Sīlabyasanam	66, 220	Sutena	183
Sīlamattena	188	Sutte	407
Sīlavatāni	168	Sudantena	305
Sīlasuddhikā	188	Suddhim	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Suddhimaggaṃ	319	Sūlaṃ	364
Suddhiyā	176	Sūlā	51
Sunakhehi	242	Sūle	374
Sunīlaṃ	331	Sekkhamunino	152
Supaññattā	168	Sekkhā	153
Supaṇṇattāya	176	Seṭṭhaṃ	168
Supaṇṇā	327	Seṭṭho	253
Supati	31	Seti	416
Supinakūpamā	27	Senābyūhaṃ	219
Supinagato	219	Semhasamuṭṭhānā	51
Supinapāṭhakā	364	Seyyaṃ	358
Suppaṃ	382	Seyyassa	182
Suppaṭipanno	168	Selante	394
Suppahāya	79	Sele	339
Subhavādā	246	Sevati	235
Sumano	303	Sevato	392
Surā	310	Sessaṃ	408
Suvaṇṇaṃ	12	Sokasallaṃ	221
Suvaṇṇachanno	388	Sokāvatiṇṇaṃ	339
Suvaṇṇe	332	Soko	25
Suviññāpayā	337	Socati	384
Suviññāpaye	258	Socanti	217
Suvidūre	89	Socanā	220
Susukābhayaṃ	348	Socitattaṃ	220
Sussusanti	98	Sotaṃ	98
Sussūsati	388	Sotasampadā	90
Sūtiḡhare	215	Sotasamphasso	143
Sūrakathā	346	Sobhanakaṃ	344
Sūriyo	331	Sobhanavādā	246
Sūro	249	Sobhamānā	388

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Ha]	
Somanassadomanassānaṃ	122	Hasitalapitakīlitāni	92, 278
Soso	51	Hassaṃ	358
Sneho	33	Hāyati	24
Svākārā	337	Hāyate	236
Svākāre	258	Hāyanti	24
Svākkhāto	168	Hāso	18
Svātivattā	177	Hitakāmā	223
[Ha]		Hitānvito	7
Hatattā	43	Hitesitā	405
Hatthakukkuccaṃ	281	Hiraññaṃ	12
Hatthapajjotikaṃ	241	Hirikopīnaṃ	410
Hattāpalekhano	379	Hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ	410
Hatthiyānena	23	Hiribalaṃ	48
Hatthiyuddha	345	Hīnaṃ	372
Hatthivatikā	188	Hīnassa	182
Hatthīhi	362	Hīnā	13
Hadayaṃ	19	Hīnāya	235
Hadayaṅgamavado	387	Hīne	332
Hadayaṅgamā	284	Hīyamāne	383
Hadayassitaṃ	378	Hīleyya	133
Hanati	234	Heṭṭhato	67
Hanusañcopano	280	Heṭṭhā	330
Hammiyā	171	Hetu	67
Haranti	23	Hetuvādā	246
Haritaṃ	189	Hemante	328
Hasati	361	Hohisi	15

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akkosaka	400	Anusāsana, anusiṭṭhānaṃ	
Agocaraṭṭhānānaṃ bheda	399	visesā	228
Acelakavatānaṃ vibhāvanā		Appicchā cattāro	286, 299
	379-380-1	Appesakkha	371
Aṭṭhīnaṃ tīṇisatāni	263	Aphāsuvihārā pañca	302
Aḍḍhayogādīnaṃ viharānaṃ		Abhikkama, paṭikkamaṇaṃ	
atthavibhāvanā	171	vibhāvanā	406
Atīta	210	Abhiṅghāya sambhārā dve	101
Attatthaparattā	257	Amaccādīnaṃ mānā	182
Atthapaṭṭho chabbidho	2	Arañña	190
Attharaṇa, pāvuraṇānaṃ		Arahānaṃ santosā	289
visesā	12	Ariyadhammo eso	173
Adinnādānassa sambhārā		Ariyavaṃsabhedaṇaṃ	
pañca	99	vibhāvanā	412-3
Adinnādānassa aṅgāni	405	Ariyūpavādakamma	333-4
Adhikaraṇānaṃ kāraṇāni	227	Ariyūpavādakamma	
Adhicittaṃ Buddhuppādeyeva		uppajjanakāraṇāni	334
ca hoti	103	Ariyūpavādo	
Adhipaññā pavattati loke		ānantariyasadiso	334
Buddhuppādeyeva ca	103-4	Allīnoti ekībhūto	177
Adhimāno ariyasāvaka		Asaddhammā cattāro	17
na uppajjati	181	Assa	12
Adhisīlaṃ Buddhuppādeyeva		Assatarā	304
ca pavattati	103		
Aniccādi-ākārā		[Ā]	
cattālīsa	145	Āgārikāti gharasāmikā	207
		Ācāragocaraṇaṃ vibhāvanā	295

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Ājāniyā	304
Āthabbāṇa	364
Āyatanasaddassa atthuddhāro	19, 251
Ārata, virata, paṭiviratānaṃ visesā	174
Ārambhasaddassa atthuddhāro	359-60
Ālapanādikathā	370
Āvāsamacchariya	95
Āsanānaṃ vibhāvanā	222
Āsavā pañca	310
Āhārānaṃ sāvajjānavajjātā	301
[I - U]	
Itthiyo vīsati	99
dhanakkītādayo dasa	99
māturakkhitādayo dasa	99
Itthī	46
Ida, etasaddānaṃ atthā	138
Iddhīnaṃ paṭipāṭi	275
Indagu	22
Issariya, dhamma, yasādīnaṃ vibhāvanā	230
Issāya lakkhaṇarasādīni	53
Ugghaṭṭitaññū	5
Uccākulāti khattiya- brāhmaṇakulā	172
Udessa, niddeṣa, paṭiniddeṣānaṃ vibhāvanā	9

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U - E - O]	
Uddhaccakukkuccānaṃ lakkhaṇarasādīni	52-3
Upanāhassa lakkhaṇarasādīni	53
Upekkhā dasa	118
Ekāmsa, nissamsayavacanānaṃ visesā	15-6
Ekuppāda, sahaḥjātānaṃ nānattaṃ	22
Ekāyanamagga	44-5
Esana, gavesana, pariyesanānaṃ adhippāyo	93
Ovāda, anusāsanīnaṃ visesā	92
[Ka]	
Kaṅkhānaṃ vibhāvanā	102
Kathāniddeṣa	345-6-7
Kammakāraṇānaṃ vibhāvanā	241
Kammassakatāññaṇaṃ pavattati loke Buddhe uppannā- nuppannepi	103
Kalalapamāṇa	214
Kalahakārakā	227
Kalāpānaṃ vibhāgo	197
Kalyāṇāni tīṇi	113
Kāṇaṃ	188
Kāmabhogiseyyā	358
Kāmānaṃ upamā	26
Kāmesumicchācārassa sambhārā cattāro	99-100
Kāyo vuccati guhā	78-9, 80
Kāraṇasaddassa vevacanāni	67-8

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kitti, thomanānaṃ viśesā	247
Kimikulasahassāni	
asītimattāni	80
Kulamacchariya	95
Kuhanavattḥūni tīṇi	292
Kuhanādīnaṃ vibhāvanā	349, 350
Ketu	184
Koṭṭhāgāraṃ tividhaṃ	12
Koṭṭhāsānaṃ vibhāvanā	263
Kodhassa lakkhaṇarasādīni	53
Kodhuppajjanassa kāraṇāni	
dasa	279
Kodhūpanāhānaṃ viśesā	53-4
Koso catubbidho	12
[Kha]	
Khandhasaddassa	
atthuddhāro	20, 252
Khuddakasīlakkhandha	237
Khetta, vatthūnaṃ viśeso	12
[Ga]	
Gaṇasāmaggī	222
Ganthānaṃ vibhāvanā	204
Gabbhavināsanassa kāraṇāni	
tīṇi	367
Gabbhokkantikādidukkha	60-1, 65
Garubhaṇḍānaṃ vinicchayo	351-2
Garuḷa, venateyyānaṃ viśesā	260
Gāma, nigama, rājadhānī, raṭṭha,-	
janapadānaṃ viśesā	12
Gocaro tividho	295

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca - Ja - Ņa]	
Cakkhunā rūpaṃ na passati	343
Cakkhubhedānaṃ vibhāvanā	135
Caṅkamānaṃ uccanīcā	294
Catupaccayānaṃ vibhāvanā	409
Caritapaṭipāṭiyā suttapaṭipāṭi	274
Cavati, maratikiriyānaṃ viśesā	24
Cātumahārājikadevānaṃ	
bhavanaṃ	133
Cittaṃ pavattati Buddhuppādā-	
nuppādepi	103
Javanapaññānaṃ vibhāvanā	201
Jātidukkhānaṃ vibhāvanā	60-1
Jātibhayādīnaṃ vibhāvanā	348
Jātisaddassa atthuddhāro	59
Ñāti, sālohitānaṃ	
viśesā	224, 391
Ñāti nāma pitupakkhikā	224
[Ta - Tha]	
Taṇhā aṭṭhasataṃ	138
Taṇhādhaḷa, ketu, adhipate-	
yyānaṃ atthavibhāvanā	175
Tathāgataseyyā	358
Tikkhapaññānaṃ vibhāvanā	201
Timitimiṅgalā pañcayojana-	
satikā	260
Tiracchānayanikānaṃ dukkhā	64-5
Thambhassa lakkhaṇarasādīni	53
Thinamidhānaṃ	
lakkhaṇarasādīni	52

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Na]	
Dakkhiṇavāma	398	Nāmaṃ catubbidhaṃ	228
Dāsā cattāro	46	Nāmarūpaniddesa	197
Dāsādīnaṃ mānā	182	Niccakāla, dhuvakālānaṃ viseṣā	68
Diṭṭhadhammikasaṃparāyika	257	Nicchinita, vinicchinita, vicinita, pavicinitānaṃ viseṣā	177
Diṭṭhīnaṃ vibhāvanā	210	Niṭṭhuriyakamma	385
Divā koṭṭhāsā tayo	358	Nindagaraḥānaṃ viseṣā	247
Dukkhānaṃ bheda	60	Nimmitabuddhassa pamāṇaṃ	275
Dutiya	33	Nirayadukkha	374-5
Desanā-anusāsanīnaṃ viseṣā	97	Nirayapālā natthi	374
Dvārārammaṇasaṅghaṭṭana	303	Nirayabhavana	223
[Dha]		Niruttilakkhaṇānaṃ vibhāvanā	229
Dhañṇakoṭṭhāgāra	12	Nisajjadosā cha	268
Dhañṇāni satta	348	Neyyattha	5
Dhanakoṭṭhāgāra	12	Neyyapathā pañca	340
Dhammacchāriya	95	Nhārūni navasatāni	263
Dhammassavanassa ānisamsā	7	[Pa]	
Dhammasāmaggī	222	Pakatimaṃsacakkhunā yojanaṃ passati	331
Dhammānudhamma	55	Paccavekkhaṇānaṃ vibhāvanā	300-1-2
Dhītā	224	Paccavekkhaṇāni cattāri	50
Dhutaṅgāni terasa	169, 170	Pañcapīlakā jāyanti pañcama sattāhe	215
Dhuta, dhota, sandhota, niddhotānaṃ viseṣā	224	Pañcātapa	177
Dhonā vuccati paññā	178	Paṭipatti	233
[Na]		Paṭipattisāsaṇaṃ	234
Naccagītādīnaṃ adhippāyo	344	Patti	12
Nandī, nandirāgānaṃ viseṣā	32	Pamādassa lakkhaṇarasādīni	54
Nānābhāvavinābhāvā	217		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Parikamma, adhiṭṭhānaṃ vīsē	275
Parikkhārasaddassa atthuddhāro	411
Parikkhārā aṭṭha	408-9
Parittānaṃ āṇāpharaṇaṃ	336
Paripucchā	298
Pariyatti	234
Pariyatti nāma Buddhavacanaṃ	298
Pariyattisāsaṇaṃ	234
Parissayā dve	51
Pavana	190
Paḷāsassa lakkhaṇarasādīni	53
Pāṇātipātassa sambhārā pañca	98
Pānāni aṭṭha, ekādasa	348-9, 355
Pāra	69
Pāragū	70
Pitā	223
Pisuṇavācādīnaṃ vācā cha	100-2
Pisuṇavācāya sambhārā cattāro	101
Pīti pañcavidhā	111
Pītisukhānaṃ vīsē	111
Puggalā cattāro	338
Putto	224
Puthujjanānaṃ niddeso	235-6
Puthupaññānaṃ vibhāvanā	200
Purisā pañca	254
Petaseyyā	358
Pettivisayānaṃ dukkhā	11
Ponobhavikā	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pha - Ba - Bha]	
Pharusavācāya sambhārā tayo	101
Phalaṭṭho	221
Bāhāvikkhepaka	294
Buddhānaṃ āṇākhettāṃ	336
jātikhettāṃ	336
visayakhettāṃ	336
Buddhā nāma dve natthi ekissā lokadhātuyā	275
Bojjhaṅgā	56
Bodhi	56
Byañjanapāṭho chabbidho	2
Byasaṇāni pañca	66-7
Byādhi	62
Byāpādassa sambhārā dve	102
Brahmassaro	387
Bhaja, sambhajādīnaṃ vīsē	222
Bhaṇḍanakārakā	227
Bhābābhābānaṃ vibhāvanā	274
Bhayāni cattāri	50
Bhavo jātiyā paccayo	199
Bhassakārakā	227
Bhātā	223
Bhikkhu	82
Bhojana	344
[Ma]	
Māmsacakkhu	207
Māmsapesiyo navasatāni	263
Makkhassa lakkhaṇarasādīni	53

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Maggaññū, maggavidūnaṃ	
viseṣā	255
Maggānaṃ kilesassa	
pahānaṃ	173, 244
Macchamaṃsānaṃ ānisaṃsā	301
Macchariyassa	
lakkhaṇarasādīni	53
Macchariyāni pañca	96
Madassa lakkhaṇarasādīni	54
Maraṇaṃ tividhaṃ	62
Mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ	200
Mahāmacchā tayo	260
Mahāsīlakkhandha	237
Mātā	223
Mātipakkhikā sālohitā	224
Mānassa lakkhaṇarasādīni	53
Mānānaṃ bheda	180
Mānusikānaṃ dukkhā	65
Māyāya lakkhaṇarasādīni	53
Māradhitarā tisso	263
Mārisāti piyavacanaṃ	226
Micchājīvaṇaṃ ādīnavā	350
Micchādiṭṭhiyā	
uppajjanakāraṇāni	335
Mucca, vimucca, parimuccānaṃ	
atthavibhāvanā	176
Muṇḍakuṭumbikajīvika	356
Muttakarīsādiṭṭhānānaṃ	
vibhāvanā	263
Mutta, vimutta, parimuttānaṃ	
atthavibhāvanā	176

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma - Ya]	
Munayo cha	152
Musāvādassa sambhārā cattāro	100
Yakkhasūkara	371
Yonīnaṃ vibhāvanā	214
[Ra]	
Rattī tisso	358
Ratha	12
Rasānaṃ vibhāvanā	300
Rāgacaritādīnaṃ vibhāvanā	338
Rājapabbajitānaṃ mānā	182
Ritta, vivitta, pavivittānaṃ	
viseṣā	222
Roga	51
[La - Va]	
Lakkhaṇa	364
Lābhamacchariya	95-6
Liṅgapabbajita	327
Loka	37
Lokadhātūnaṃ pamāṇaṃ	336
Vacana, byappathānaṃ viseṣā	97
Vaṇṇamacchariya	95-6
Vattamānā, nāgatakkhandhānaṃ	
asammissatā	130
Vatthakoṭṭhāgāra	12
Vācāpalāpādīnaṃ viseṣā	221
Vādā nava	246
Vicikicchāya lakkhaṇarasādīni	53
Viññāṇassa niddeṣo	195

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vitakkavicārānaṃ visesā	109, 110
Vipañcitaññū	5
Vivādakārakā	227
Vivekā tayo	289
Visayakkhette pamāṇa- paricchedo natthi	336
Visaṅkhāra	88
Vejjakammārahā	354
[Sa]	
Samṅhikabhaṇḍabhājanānaṃ vibhāvanā	350-1-2
Samyamasaṃvarānaṃ vacanattho	107
Samvarā pañca	105
Samvegavatthūni atṭha	417
Samsaggo pañcavidho	289
Samsatṭhasaddassa atthuddhāro	21
Sakkāra, garukāra, māna, pūjānaṃ visesā	176
Saṅghī, gaṇīnaṃ visesā	388
Sacca, taccha, tatha, bhūta, yāthāva-aviparītānaṃ attha- vibhāvanā	177
Sacchikiriya duvidhā	199
Satipaṭṭhānā cattāro	38
Satiyā lakkhaṇarasādīni	38
Sattānaṃ maraṇaṃ	218
Sadevakādibhūmīnaṃ vibhāvanā	259

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Santosā tayo dvādasa	287, 412
Sandiṭṭha	293
Sannidhīnaṃ vibhāvanā	355
Sabbaññū pañcavidhā	340
Sabbe dhammā	192
Samagga, sammodamāna,- avivadamānānaṃ visesā	223
Samatho tividho	342
Sampayutta	20-1
Sambhatta	293
Samphappalāpassa sambhārā dve	101
Samādhi, vipassanānaṃ paṭipāṭi	272
Sammādiṭṭhi, micchādiṭṭhīnaṃ visabhāgā	178
Sayambhū	389
Sarīragandhassa nassanakālo	363
Sahagatasaddassa atthuddhāro	21
Saḷāyatanassa paccayo nāmarūpaṃ	198
Sāṭṭheyyassa lakkhaṇarasādīni	53
Sāmaggīnaṃ bheda	222-3
Sārambhassa lakkhaṇarasādīni	53
Sindhavā	304
Sīlaṃ pavattati loke Buddhē uppannānuppannepi	103
Sīla-adhisīlānaṃ visesā	102-3
Suta, muta, viññātānaṃ visesā	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sutta, geyya, veyyā- karaṇādīnaṃ viṣeṣā	233
Suddhi, visuddhi, parisuddhīnaṃ atthavibhāvanā	176
Supinakāraṇāni cattāri	365
Supinakāla	365
Supinasattha	364
Supinānaṃ bheda	365
Surā pañca	310
Susānassa saṅkamaṇaṃ	345
Sūro	249
Sekkhānaṃ vibhāvanā	221
Senaṅgāni cattāri	12
Senāsana	231
Senāsanaṇaṃ vibhāvanā	83
Seyyā catasso	358

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Soca, kilama, paridevānaṃ atthavibhāvanā	217
So vo mamaccayena satthā	127
[Ha]	
Hatthivatikā	188
Hatthī	12
Hadayasaddassa atthuddhāro	19
Hasita, lapita, kīṭitānaṃ vibhāvanā	92
Hāsapaññānaṃ vibhāvanā	200
Hiri, ottappānaṃ viṣeṣā	48, 50
Hīna, majjhima, paṇītakāmānaṃ viṣeṣā	13
Hetu, nidāna, sambhavādīnaṃ atthavibhāvanā	308

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Kha - Ga]	
Aṅkura	103	Khiḍḍāpadosika	133
Acelaka	66	Girimānanda	232
Ajapālanigrodha	263	Gotama	154, 261, 413
Attadaṇḍa	273	Gotamī	126-7
Avīciniraya	36	[Ca]	
Asokamahārājā	160	Cakkavāḷapabbata	133
Ahituṇḍika	61	Candābhabrāhmaṇa	185
[Ā - U]		Cāṭakasakuṇa	187
Ānanda	8, 59, 154, 166, 415	Cunda	158
Ānandatthera	166	Cūḷabyūha	273, 316
Uṇhavalāhaka	133	[Ta]	
Uttiya	106	Taṇhaṅkara	413
Uppala	65	Timi (maccha)	260
[Ka]		Timiṅgala (maccha)	260
Kakusandha	413	Timitimiṅgala (maccha)	260
Kalahavivāda	273	Tissametteyya	226
Kassapa	413	Tuvaṭaka	273
Kāsikosalādijanapada	12	Tusita	133
Kusāvatarājadhānī	33	[Da]	
Kesarasīha	253	Datta	131
Koṇāgamana	413	Dadhivāhana	21
Koṇḍañña	413	Dīpaṅkarabuddha	153, 413
Koviḷārarukkha	387		
Kosalarājā	160		

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha - Na]		[Ma]	
Dhammarakkhita	219	Mahāśivātthera	303
Dhona	179	Māgaṇḍiya	263-4, 266-8
Nandamāṇavaka	10	Mārapāsa	35
[Pa]		Mārabalaṣa	35
Pañcasikha	327	Migadāya	1
Paṭisambhidā	39	Mitta	131
Paṇḍukambalasilā	387	Metteyya	226
Pattuṇṇacīvara	287	Medhaṅkara	413
Paduma	65	[Ya - La - Va - Sa]	
Pasūra	250	Yugandhara	330
Pasūraparibbājaka	252	Loṇasāgara	242
Pahārāda (asura)	327	Visākhā	59, 192
Pāricchattaka	387	Velāma	103
Puṇḍarika	65	Vessantara	103
Puṇṇa	189	Sakka	228
Puṇṇatthera	127	Sakyamuni	153
Purābheda	274	Santusita	228
[Ba - Ma]		Samaṇagotama	360
Bimbisāra	160	Sammāparibbājanīya	273
Buddharakkhita	219	Saraṇaṅkara	413
Bodhimaṇḍa	160	Sahampati (brahmā)	44, 160
Brahmaloka	36	Sākiya	373
Majjhantikātthera	286	Sāriputta	260, 386, 402
Manopadosika	133	Sāriputtatthera	8
Mahākaccāna	267-8, 278	Sineru	160
Mahāniddeṣa	8	Sinerupabbata	133
Mahābodhirukkha	250, 391	Suddhodanamahārājā	228
Mahābyūha	273	Sundarī	166
Mahāmāyā	228	Subhadda	44
Mahāmoggallāna	293	Soreyyasetṭhiputta	10

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakam, Syā = Syāmapotthakam,
Kaṁ = Kambojapotthakam, I = Inḡalisapotthakam, Ka = kesuci
Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu
dissamānapāṭho.

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[A]

Akkhātum = Saṅkhātum (Ka)	219
Akkhilomehi = Akkhikūpehi (Sī, Syā) Akkhipakhumehi (Paṭisaṁ-Tṭha 1. 73 piṭṭhe)	135
Agadanti = Amaranti (Sī)	88
Aṅgalaṭṭhi = Aṅgulaṭṭhi (Syā) Aṅgasandhi (Ka)	301
Aṭṭhasata = Aṭṭhasataṁ (Sī, Syā)	138
Aṭṭhasu ṭhānesu = Aṭṭhasu aññānesu (Ka)	82
Atamayātāpajjanena = Asamugghātāpajjanena (Syā)	265
Attaggaḥavasena = Attarāgavasena (Sī)	81
Attanā = Attano (Sī, Syā)	150
Attanā yogam = Vo yogam (Ka)	400
Attānaṁ = Attam (Sī, Syā, Ka)	225
Attānaṁ vadhentassa = Attānaṁ tapantassa (Ka)	61
Atha = Atha vā (Sī)	196
Atha āsanesu = Puthu-āsanesu (Sī, Syā)	373
Athassa sesasampayuttadhammā = Atha naṁ sasesasampayuttadhammaṁ (Visuddhimagga)	113
Adhipaccattaṁ = Ādhipaccaṁ (Sī) Ādhipaccatthaṁ (Syā)	176
Adhimattataṇhāya mucchaṁ anāpanno = Taṇhāya amucchito (Sī, Syā, Ka)	412

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Adhiharitassa = Avasāditassa (Sī) Avasāritassa (Syā)	227
Adhuppattike = Anavuppattike (Ka)	412
Adhosīti kantesi = Adhopīti kampesi (Sī)	185
Anavajjeyeva = Anavajjamyeva (Sī, Ka)	301
Aniṭṭharītipi = Anuddharīti (Sī)	385
Aniddhikāraṇaṃ = Aniṭṭhakāraṇaṃ (Sī, Ka)	187
Anibiddha = Aniviṭṭha (Sī, Syā)	399
Anu-anubyañjanato = Anubyañjanato (Sī, Syā, Ka)	343
Anukkamento = Avokkamanto (Sī, Syā)	2
Anupacāraṭṭhānaṃ = Asañcaraṇaṭṭhānaṃ (Ka)	83
Anupaviṭṭhā = Anupatiṭṭhā (Ka)	377
Anussarati = Anuvattati (Sī) Anugacchati (Syā)	139
Anekatthavattā = Anekatthamatto (Sī)	5
Antokatvā = Antogantvā (Sī, Syā)	246
Apakkamivā = Apasakketvā (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe)	107
Apaccakkhitvāti = Apaṭikkhitvāti (Sī, Syā)	192
Apanītampi satisampajaññārakkhena = Apanītaṃ, taṃ satisampajaññārakkhena (Ka)	121
Apasakkaṇaṃ = Apasakkitam (Sī)	85
Apucchitapañhānaṃ = Pucchitapañhānaṃ (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 259 piṭṭhe)	262
Appatiṭṭhānaṃ nāma = Appavisanaṭṭhānaṃ nāma (Syā)	353
Abbahitasalloti = Abbūhitasalloti (Syā)	163
Abyattasarena = Padena (Sī, Syā)	250
Abyāpajjaṃ = Abyāpajjaṃ (Sī)	405
Abhabbuppattikabhāvena = Passaddhuppattikabhāvena (Syā)	173
Amatṭhavacananti = Na paṭṭhitavacananti (Sī)	414
Amataparāyaṇanti = Amataparāyaṇanti (Sī)	299
Ayaṃ hi gambhīrānugataṭṭhena = Ayaṃ hi duruggamaṭṭhena (Sī, Syā)	72
Ayamassa = Ayampissa (Sī)	288

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[A]

Ayāthāvavimuttiyeva cetovimuttisaññitā = Ayāthāvavimuttasseva sato vimuttisaññitā (Sī)	179
Araññato vā = Aññato vā (Sī, Syā)	350
Arahattaphalavimutti = Ariyaphalavimutti (Syā)	290
Arahattamaggavajjhā = Arahattamaggavajjhakā (Sī, Syā, Ka)	87
Arūpamaggasamaṅgino = Arūpacittasamaṅgino (Sī, Syā)	313
Alaṅkaritvā vā = Āliṅgitvā vā (Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 256 piṭṭhe)	257
Alūkhanti pāsādikam = Bhaddakanti sassirikam (Sī) Sassirikam (Syā)	331
Avanamitam = Namitam (Sī)	248
Avasavattisallakkaṇavasena vā = Avasiyapavatti (Sī) Sallakkaṇavasena vā (Ka)	385
Avijjānusayassa = Mohassa (Ka)	206
Aviyogadhammo = Aviyogadhammā viya (Syā, Ka)	21
Avisayabhūtampi = Visayabhūtampi (Ka)	260
Avokkamam = Avokkamma (Ka) Khu 1. 425 piṭṭhe.	384
Avokkamento = Avokkamanto (Sī, Syā)	2
Asaṭhāmāyāvikassa, Sumedho amatābhimukho = Asaṭhāmāyo sotāssa, Sumedho amatāmukho (Vajīrabuddhi)	7
Asaṭhāmāyāvittā = Asaṭhāmāyācittattā (Ka)	7
Asadisadāna-aggattā = Asadisakānam aggattā (Sī) Asadisattā (Syā)	253
Ahinakuna = Ahimaṅgusa (Ka)	79

[Ā]

Ācariyato = Ācariyam (Sī)	389
Āmisagiddho = Āmisadāyādo (Ma-Ṭṭha 1. 111 piṭṭhe)	54
Ābhatam bhattabhojanam = Āgatham bhattabhojanam (Sī, Syā, Ka)	381
Āraññikaṅganti = Āraññakaṅganti (Sī)	169
Ārammaṇakaraṇavasena nivāsaṭṭhānaṭṭhena nicketasārīti = Ārammaṇa- karaṇavasena nivāsaṭṭhānam sārīti (Saṁ-Ṭṭha 2. 239)	269

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[E - O]

Ekañce = Ekacce (Pāḷiyaṃ)	213
Ekapadampi = Ekasarampi (Ka)	251
Ekeko = Ekekā (Sī, Syā, Ka)	56
Ekesaṃ = Etesaṃ (Sī, Syā)	391
Evaṃ tava senaṃ = Evaṃ mārasenaṃ (Syā)	203
Evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ = Evaṃ pahāne vuccamāne (Ka)	118
Evamayāṃ = Evamassa (Ka)	300
Esa = Evaṃ (Sī, Syā)	197
Okkantivā = Okkanditvā (Sī, Syā, Ka) Okkhanditvā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 91 piṭṭhe)	55
Okkantivā = Okkhanditvā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 91 piṭṭhe) Okkanditvā (Sī, Syā, Ka)	40
Oghehi = Ogheti (Sī)	15
Oṭṭhamaṃsaṃ = Oṭṭhamaṃse (Sī, Syā)	362
Otaritvā = Onamitvā (Syā)	132
Odhiggāhoti avadhiyitvā gāho = Odissaggāhoti avisesetvā gāho (Syā)	177
Opammasaṃsandanaṃ = Opammasampaṭipādanaṃ (Syā)	190
Orato = Ārato (Sī, Ka)	283

[Ka]

Kakaṇṭako = Kukaṇṭako (Sī)	163
Kaṇḍakoti = Kaṇṭakoti (Sī, Syā)	231
Kattha = Katthaci (Sī)	388
Kantivā = Atikkamitvā atikkamitvā (Sī)	241
Kappanāṭakavilappanādi = ...vilambanāṭakādi (Sī)	181
Kammakāraṇakāraṇakā = Kammakāraṇikā (Sī, Syā)	374
Karavindādi = Karaviñchādi (Sī) Kāḷavaṇṇādi (Syā)	332
Kāmarattaṃ = Kāmarakkhantaṃ (Syā, Ka)	47
Kāyavācākiriyaṃ = Tathakiriyaṃ (Ka)	361

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Ka]

Kāye chandarāgassa pahānanti kāye taṇhāchandarāgassa pajahanam = Kāyachandarāgassa pahānanti kāyataṇhāchandarāgassa pajahanam (Sī, Ka)	152
Kiṃpanettha = Kiñcetta (Abhi-Ṭṭha 2. 139 piṭṭhe)	194
Kiñcirapi = Kiñcidapi (Visuddhi 2. 132 piṭṭhe)	66
Kilesakālussiyassa = Kilesakālusiyassa (Ka)	117
Kulajhāpako = Kulaghātako (Sī) Kulajhāmako (Ka)	24
Kekā = Koṅkā (Ka)	51
Ko nāma = Na koci nāma (Sī)	365
Koracakoracakoti = Korañjakakoti vā (Sī) Korajakoti vā (Syā)	294

[Kha]

Khaṇḍākhaṇḍikam = Khaṇḍākhaṇḍam (Dī-Ṭṭha 1. 74 piṭṭhe)	101
Kharakhāṇumpi = Khadirakhāṇumpi (Sī, Syā)	235
Khuddā = Khudā (Sī)	301
Khuddikāpīti = Khuddakāpīti (Syā, Ka)	111
Khepetvā = Byāpetvā (Sī, Syā)	258

[Ga]

Gaṇanavasena ca = Guṇavasena ca (Sī)	254
Gaṇanānupubbatā = Gaṇanānupubbato (Sī, Syā)	117, 125
Gate ṭhiteti ettha = Gate ṭhite nisinneti ettha (sabbattha)	407
Gandhakārādayo = Gandhikādayo (Sī, Syā)	351
Gandhabbo = Gantabbo (Sī)	133
Gabbhe patiṭṭhitasayanagharāni = Gabbhapaṭimaṇḍitasayana- gharāni (Syā)	295
Garusaṁvāse = Yogānurūpavāse (Syā)	76
Gāmadārikā = Gāmadārakā (Sī, Syā)	214
Guṇavasena ca = Paguṇavasena ca (Sī, Syā)	43
Guṇavisitṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacanam = Guṇavisitṭha- sattuttamagarugāravādhivacanam (Vi-Ṭṭha 1. 94 piṭṭhe)	228

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ga - Ca]

Gumbetvā = Gaṇḍetvā (Syā) Gumbhetvā (Ka)	222
Gedham vā pana pavanasaṇḍanti = Gedhānam saṇḍanti (Sī)	32
Goṇapatāsam viya = Ghoravisam viya (Syā, Ka)	89
Cajitvā = Chetvā (Ka) Chitvā (Syā)	88
Cajitvā = Vajjetvā (Sī) Vijahitvā (Syā)	76
Catunnam = Tiṇṇam (Am-Ṭṭha 1. 85; Ma-Ṭṭha 1. 52; Dī-Ṭṭha 1. 65 piṭṭhesupi)	157
Catubbidham = Catubbidham catubbidham (Ka, Paṭisam-Ṭṭha 1. 84 piṭṭhepi)	150
Catubbidham vā = Catubbidham hi (Ka)	228
Cammavatṭe = Cammabandhe (Ka)	241
Carati = Vadati (Sī)	270
Calano = Dhammano (Ka)	58
Cāṭakasakuṇanti = Cāpasakuṇanti. Cātasakuṇanti (Ka)	187
Cuṇṇatelavālaṇḍupakena = Cuṇṇatelaṇḍupakena (Sī)	110
Cūḷabyūha = Cūḷaviyūha (Sī, Syā)	316
Ce vadātāti = Ce pana vīvadātāti (Sī)	316

[Cha - Ja]

Chinditvā = Luñcitvā (Ka)	73
Chinnapapātam = Uddham pādam (Ka)	64
Janantam = Vanantam (Sī, Ka)	395
Jayaggāham = Nayaggāham (Sī, Syā)	77
Jātinti = Jātirayañhi (Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe)	66
Jāti ayañhi = Jatirayañhi (Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe)	65
Jāyampatikānam = Jayampatikānam (Sī, Syā)	404
Jiraṇasiṅgālo = Kāṇasiṅgālo (Ka)	253

[Jha - Ña]

Jhānānuyogassa = Jātānuyogassa (Sī)	401
Ñāṇagginā = Pariññāgginā (Ka)	147
Ñāṇaphusanāyāti = Ñāṇadassanāyāti (Sī, Syā)	312

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[Ñā - Ṭṭha]

Ñāṇamahādīpobhāsenā = Ñāṇobhāsenā (Ka)	8
Ñāṇavindanattāyā = Ñāṇanipphādanattāyā (Sī, Syā)	312
Ñāṇavisayatam = Ñāṇamayatam, ñāṇapassatam (Ka)	258
Ṭṭhitaḅḅaṇam = Cetobhūtaguṇam (Sī) Ṭṭhetobhūtaguṇam (Syā)	165

[Ta]

() = Tehi (Sī, Syā)	288
Tam eva = Tam evam (Sī)	202
Takkikavasena na na hoti = Sassatavasena na na hoti (Syā)	167
Tajjātike udakasambhinnaṭṭhāne = Tajjātike gaṅgātīre (Sī, Syā)	360
Taṇhādīṭṭhikilesappahānena = Taṇhādīṭṭhilepappahānena (Ka)	148
Tattha = Tesu (Sī, Syā, Ka) Tīsu (?)	209
Tatthevam = Tatrevam (Sī, Ka)	159
Tathāviññatti = Tathāvacīviññatti (Ka)	282
Tathiyā = Tathivā (Ka)	323
Tapitvāna = Tejitvāna (Sī, Syā)	219
Taraṅgavīci nāma = Gaṅgāvīci nāma (Sī, Syā)	348
Tarivā = Cajivā (Sī)	69
Tasmim pana = Tasmim (Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe)	99
Tassāti parassa = Tassāti padassa (Sī)	297
Tividhānampa'yaṃ tato = Tividhānam ayaṃ tato (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 319 piṭṭhe)	195
Tuditvāti = Turitvāti (Sī)	261
Tebhūmakadhammasaṅkhātāṃ = Tebhūmikadhammasaṅkhātāṃ (Syā)	9
Tehi pattasampattim = Tehi saha sampattim (Sī)	270
Tosetvā = Attham dassetvā (Syā)	97

[Tha]

Thaddhatāti = Baddhanāti (Sī, Syā)	328
Thusa = Busa (Sī)	187
Thusakoṭṭhake = Thusakoṭṭhāse (Syā)	120

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Da]

() = Dasayojanatopi (Ka)	268
Daṇḍena = Mantena (Sī)	290
Dassanato = Nayanato (Paṭisaṃ-Tṭha 2. 255 piṭṭhe)	256
Dasseti = Viddhamseti (Sī) Vidamseti (Ka)	262
Dukkhappahānādayo = Sukhappahānādayo (Vi-Tṭha 1. 24 piṭṭhe)	
Sukhadukkhappahānādayo	
(Abhi-Tṭha 1. 222 piṭṭhe)	123
Dukkhe nijjṇe = Niddukkhe nijjṇe (Sī, Syā, Ka)	368
Dukkho = Dukkhattho (Ka)	63
Duddatṭhi param upahanati = Duddatṭhi panattānam upahanati (Sī, Ka)	6
Dunnittariyatāya ca = Dunnittaraṇutāya ca (Ka)	388
Dubbinivattāti = Dubbīnivattāti (Sī, Syā, Ka)	177
Duruddharāti = Duddharāti (Ka)	90
Dosūpasatṭhatāya = Dosasūlasaṅghitatāya (Sī)	
Dosūpasaṅghitatāya (Syā, Ka)	145
Dvārārammaṇasaṅghaṭṭe pana = Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena (Ka)	343
Dvāsaṭṭhiditṭhigatesu = Dvisaṭṭhidhammesu (Ka)	177
Dvīhi cittasamohitāti = Dvīhi cittehi samyutā (Pāli)	
Dvīhi cittehi samohitā (Sī)	130
Dve sakaṭe = Sakaṭe (Sī, Syā)	332

[Dha]

Dhamitvā = Pharitvā (Syā, Visuddhimagga)	111
Dhammagaruttā = Catudhammagaruttā (Sī, Syā)	7
Dhāti viya = Dhātī viya (Ka)	128
Dhirānekaguṇādhivāsaṃ = Thirānekaguṇābhirāmaṃ (Sī, Syā)	1
Dhutaṅgadharassa = Dhutavādassa (Ka)	49
Dhuraṃ na nikkhipati = Dhuraṃ ukkhipati (Ka)	361

[Na]

Na apekkhatīti = Na avekkhatīti (Ka)	378
--------------------------------------	-----

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Na - Pa]

Na domanassam = Na paṭigham (Sī, Syā)	288
Na paṭipphandati = Na paṭippharati (Sī, Syā)	304
Na paṭissantīti vā pāṭho = Na allīyantīti vā pāṭho (Sī, Syā)	94
Nappavedhanti = Vedhenti (Ka)	305
Na bhavabhogāmisattham = Na hi vañcanattham (Sī)	
Na bhavabhogādi-attham (Syā)	127
Naratīti naro = Nayatīti naro (Ka)	22
Na sādhetvā visodhetvā = Na heṭhetvā viheṭhetvā (Sī, Ka)	369
Nayana = Dassana (Paṭisam-Ṭṭha 2. 255 piṭṭhe)	256
Nayanakāle = Dassanakāle (Sī, Syā)	255
Nānāguṇavikasanato = Nānāguṇavisavanato (Sī, Syā)	390
Ninnapatiṭṭhānam = Chinnapatiṭṭham (Syā)	294
Nipatetvā = Nibbatetvā (Sī)	27
Nippariyāyena suddham gehameva = Niccanivāsanaṭṭhānagehameva (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe)	269
Nippahabhāvam = Nippahandabhāvam (Sī), Nibbānabhāvam (Ka)	71
Nibbānam ṭhapetvā = Nibbattim ṭhapetvā (?)	385
Nibbānapaccavekkhaṇamanodvāra- purecārikacittasamaṅgim = Nibbānapaccavekkhaṇapurecārikatthena cittasamaṅgim (Sī)	276
Nibbhayam = Nibbānam (Ka)	401
Nimmanassa = Nimmathanassa (Sī, Syā, Ka)	154
Nimmitukāmakāle = Ramitukāmakāle (Sī, Syā)	133
Niyamatthe = Niyamanatthe (Syā, Ka)	137
Niguhantā = Niguhino (Sī, Syā)	94
Nivāsaṭṭhena = Nivāsanaṭṭhānaṭṭhena (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe)	269
Nissayatāti = Nissayanāti (Ka)	306
Niharotipi = Nihārotipi (Sī, Syā)	367
Nūna = Nanu (Sī, Syā)	118
Pakkapūvepi = Pakkapūvopi (Sī)	285
Pakkamantesu = Pakkamantena (Sī, Syā, Ka)	353

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Pa]

Pakkhantānampi = Pakkhandānampi (Ka)	11
Pakkhahatanti pīṭhasappim̄ = Pakkhapādanti pīṭhasappim̄ (Syā)	188
Pakkhittakā = Pādakkhittakā (Ka)	262
Pacalitatāya = Cañcalitatāya (Sī, Syā)	145
Paccayikaguṇaṃ = Saccāyikaguṇaṃ (Sī, Ka)	165
Pachedaṃ bhavissatīti = Pacca na bhavissati (Sī, Syā)	138
Paññādhanavaddhattepi = Paññādhanavantepi (Sī)	
Paññādhanamahattena (Syā)	254
Paṭāṇī = Paṭilomāni (Sī)	98
Paṭipadāvisuddhipakkhandhañceva hoti = Paṭipadāvisuddhilakkhaṇañceva hoti (Sī, Syā)	114
Paṭipātiyamānassa = Paṭipādiyamānassa (Ka)	61
Paṭipphareyyāti = Paṭipassambheyya (Sī, Syā)	267
Paṭiladdhaññaṇo = Paṭiladdhaññaṇena (Sī, Syā)	151
Paṭisaṅkhānapaññāya = Paṭisaṅkhāya paññāya (Ka)	300
Paṭisaraṇabhāvo = Paṭihatabhāvo (Sī)	
Paṭippharaṇabhāvo (Syā)	282
Paṭṭhānaṃ = Upaṭṭhānaṃ (Sī)	55
Paṭṭhānantipi = Saṅṭhānantipi (Sī, Syā)	170
Paṇīte katvā = Paṇīte paṇīte katvā (Sī, Syā)	175
Patite = Patito (Sī) Pakkhitto (Syā)	285
Pattihīnena = Sattihīnena (Sī) Satihīnena (Syā)	47
Pattuṇṇacīvarādīnaṃ = Paṭṭuṇṇacīvarādīnaṃ (Ka)	287
Padassetvā = Padato dassetvā (Syā)	97
Padīpanāyakādivasena = Parisanāyakādivasena (Sī, Syā)	25
Padīpobhāso = Padīpo (Vi Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe)	107
Padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena = Padhānaparimathitabhāva- dassanena (Sī)	293
Pamohena = Sammohena (Syā)	266
Payattasaṅkhāto = Payatanasaṅkhāto (Sī)	163
Payogavasena = Samyogavasena (Syā)	94
Parapaccayaneyyabuddhīnaṃ = Pāraneyyabuddhīnaṃ (Ka)	324

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa - Pha - Ba]

Puratthimādidisāpi vidisāpi = Pūratthimādidisāpi gatidisāpi (Sī, Syā)	378
Ponobhaviḱā = Ponobbhaviḱā (Ka)	3
Phandanam̄ = Madanam̄ (Sī, Syā) Bandhanam̄ (Ka)	384
Pharusavācā = Pharusā vācā (Sī)	100, 101
Phalodayato = Phale dassanato (Sī) Phaladassanato (Syā)	394
Baddhamālā vā abaddhamālā vā = Gantitamālā vā agantitamālā vā (Sī)	363
Byākhyāto = Byākhyātā (Ka)	6
Byāpitvā = Byāpetvā (Ka)	199, 257
Brahmaṇassa = Khīṇāsavabrāhmaṇassa (Sī, Syā)	186

[Bha]

Bhagavatā = Bhagavato (Ka)	255, 256
Bhagavato = Bhagavatā (Sī)	256
Bhaveyya = Bhavissasi (Sī)	385
Bhāvanam̄ bhajati = Bhājanam̄ bhavati (Ka)	7
Bhāvena = Sabbhāvena (Sī, Syā)	270
Bhikkhū gahetvā = Pattam̄ gahetvā (Visuddhi-Ṭṭha 1. 26 piṭṭhe)	370
Bhuttapaccayā na uppajjanakavedanā = Bhuttapaccayena uppajjanakavedanā (Sī, Ka)	301
Bhūtattamanā = Bhūtattamanā (Ka)	165

[Ma]

Macchuddānam̄ kineyyāti = Paccādānam̄ kiṇeyyāti (Sī)	9
Matanti = (Natthi Pāḷiyam̄)	188
Matthaluṅge = Matthaluṅgena (Sī, Syā, Ka)	135
Mathane mathane = Mathante mathante (Ka)	22
Manasā = Manussā (Sī)	175
Mahādukkho = Mahāduggo (Sī, Syā)	238
Mahābyūha = Mahāviyūha (Sī, Syā)	320

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[Ma]

Mādisassa = Tādisassa (Sī, Syā)	48
Migavākkam̐ = Migacakkam̐ (Dī 1. 9 piṭṭhe)	367
Mukhatalikantipi = Mukhacālikantipi (Sī, Syā)	362
Muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya = Muttacāgatādi- cāgārammaṇāya (Ka)	30
Mohanam̐ vā = Mohabahalam̐ vā (Ka)	266

[Ya]

() = Yojanadasasahassatopi (Ka)	368
Yadato = Yato (Visuddhi-Ṭṭha 2. 132 piṭṭhe)	66
Yadariyo = Tadariyo (Ka)	40
Yassimeti yassa = Tassimeti tassa (Sī, Syā)	174
Yā kappiyati = Yam̐ kappayissati (Ka)	209
Yāva sīsato = Yāva nāsikaggā (Ka)	91
Yugayotta-upakkharacakkakubbara = Yugayottapañjaracakkakubbara (Sī)	
Yugayottapakkarathacakkakubbara (Syā)	375
Yudhāyāti yam̐ pana kilesajātam̐ yuddhāya siyā = Yudhāyāti yam̐ panidam̐ kilamattham̐ yuddhāya siyā (Sī, Syā)	249
Yena kenaci = Uccayena pavicayena (Sī)	411
Yo panesa = Yopesa (Ka)	56

[Ra]

Rakhasāti = Nakhasāti (Am̐ 3. 343 piṭṭhe)	51
Rahantīti = Dahantīti (Sī, Syā)	94
Rāgādi-attho eva vā = Rāgādi-atthe eva vā (Sī, Syā)	236
Rūpadhātvaḍivīññāṇassokāsam̐ = Rūpavavattthādiviññāṇassa... (Suttanipāta-Ṭṭha 2. 261 piṭṭhe)	267
Rūpādi-ārammaṇe = Rūpādi-ārammaṇam̐ (Ka)	75
Rogādīnam̐ nīlabhāvena kulāvakabhāvena nīlam̐ = Rogādīnam̐ nīlabhāvena kulāvakabhāvena niḍḍam̐ (Sī)	80
Rocenti = Āropenti (Syā)	174

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[La]

Laṅghimā = Laghimā (Vi-Ṭṭha 1. 96 piṭṭhe)	230
Lambikanti padarāmalakakapiṭṭhasālavādi = Lapilanti pīlavakapiṭṭhasālavādi (Sī)	300
Lābhasakkārāsanīcakkaniṭṭhādanato = Sattavitakaniṭṭhoṭanato (Sī)	401

[Va]

Vaḍḍheti = Cinoti (Sī)	76
Vaṇṇavādi, tāsū vā = Vaṇṇavāditādisū vā (Ka)	412
Vantasinehasambaddho = Vantasinehasambandho (Syā, Ka)	79
Vamitvā = Temetvā (Ka)	79
Varādantā, na adantā = Dantāvaratarā attadantā (Dhammapada-Ṭṭha 2. 309 piṭṭhe)	305
Vasantīti = Carantīti (Syā) Vadantīti (Ka)	94
Vātiṅgaṇakaḷīrādi = Vātiṅganakampillakādi (Sī)	300
Vāḷagahākulo = Bāḷagahākulo (Ka)	6
Vitthāragataṃ = Vitthārato (Ka)	298
Vidaṃseti = Vidasseti (Syā)	134
Viddhaṃseti = Vidhameti (Syā)	134
Vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti = Vinayācārarūpaṃ (Sī) Vinayācārasampattim nāseti hitasukhānīti (Ka)	52
Vināsake eva = Atthaṅgameyeva (Sī, Syā)	377
Vinīlanam = Hirīyanam (Sī, Syā)	376
Vipākam = Vighātam (Sī, Syā)	322
Vipphāretvā = Visarivā (Syā)	25
Vimhāpakā = Jimhāpakā (Ka)	219
Viravanti = Vicaranti (Ka)	11
Viviccati = Vivittam (Syā)	87
Vividhā = Vividham (Sī, Syā)	174

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Va]

Vividhākārena = Vividhā (Ka)	140
Visesaṃ = Viṣiṭṭhaṃ (Ka)	168
Visesito = Visesato (Sī, Syā)	1
Vihananato = Visādanato (Sī, Syā)	64
Vihananato = Visādanā (Sī, Syā)	64
Vītikkanto = Atikkanto (Sī)	311
Vīmaṃsā dhammacintanāti = Vīmaṃsā dhammavicinanāti (Sī)	191
Vīriyavinodanarasaṃ = Vīriyapanodanarasaṃ (Ka)	52
Vutto = Gutto (Sī, Syā)	347
Vūpasamo vuccamāno = Vūpasame vuccamāne (Ka)	118

[Sa]

Samyogattika = Payogattika (Sī, Syā)	12
Saṃsaranto = Saṅkanto (Ka)	31
Sakaṭabhārehi = Asītisakaṭabhārehi (Ka)	292
Saṅkharitaṃ = Saṅgopitaṃ (Syā, Ka)	385
Saṅghāṭaḡhaṭṭita = Saṅghāṭajaṭita (Syā, sabbattha)	358
Saccasaddhāḡuṇaṃ = Saccasandhāḡuṇaṃ (Syā)	165
Saññāvasena = Paññāvasena (Ka)	272
Saṅṭhānaṃ = Santānaṃ (Sī) Saṅḡānaṃ (Syā)	170
Satatavihāroti = Santavihāroti (Sī)	303
Satisampajaññāḡandhaṃ = Gabbhaṃ (Ka)	305
Sattabhāvena vā = Satatabhāvena vā (Ka)	68
Sattoti = Pattoti (Ka)	379
Saddhāhānicittapadosāvahanato = Saddhāhānicittasantosāvahanato (Ka)	401
Santibhāvena = Santabhāvena (Ka)	264
Santhavo = Sandhavo (Pāḡiyam)	33
Sanninnā = Bhattimā (Syā) Gattimā (Ka)	94
Sannirumbhitvā = Sannirujjhitvā (Ka)	110

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Sa]

Sappantīti saddā = Saddīyantīti saddā (Sī, Syā)	11
Sabbaññubhāvasādhanattham = Sabbaññutañña- bhāvasādhanattham (Ka)	340
Sabbattha pesetvā = Sabbato (Ka)	166
Sabbasseva cassa purimapādena = Evaṃyeva cassa purimapadena (Ka)	186
Sabbā = Sabbe (Ka)	123
Sabbhāvato = Bhavena (Sī)	217
Sabyohāramāno = Apattāhāracāro (Ka)	6
Samaṇo = Paṭhamo samaṇo (Syā, Ka)	108
Samatha... = Samādhi...(Sī)	418
Samathavasena = Samādhivasena (sabbattha)	119
Samādhānam = Samādānam (Sī)	104, 105
Sampajaññameva = Sampajaññasseva (Sī)	407
Sampaṭipādiyitvā = Sampaṭipādayitvā (Sī, Syā)	77
Sambaddhā = Paripannā (Sī)	236
Sarīrasaṅṭhānuppattipadesa = Sarīrasaṅṭhānuppattipadesabhūte (Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe)	135
Sarīrākārehipi = Pariyākārehipi (Ka)	53
Sarīrābādha-cittavikkhepakaro = Sarīracittavirūpakaro (Sī, Syā)	410
Sassam matam rukkho matoti = Phusso mato tisso matoti (Syā)	218
Sādiyissāmāti = Harissāmāti (Ka)	166
Sāva = Sā ca (Syā)	134
Sithilavācatāti allīyavacanaṭā = Littavacanaṭāti allīyanavacanaṭā (Sī, Syā)	370
Sukkhato = Sussatu (Syā) Ṭhassatu (Ka)	170
Sukhato = Sugatito (Ka)	335
Sukhumāla = Sukumāra (Sī, Syā, Ka)	61
Suddhibhāvasaṅkhātām = Sudiṭṭhisabhāvākhyām (Sī) Suddhi-abhāvasaṅkhātām (Syā)	318
Supakkutṭhitāya = Supakkutṭhitāya (Sī, Syā)	375
Suppatiṭṭhitapasāde = Suppatiṭṭhitasaddhe (Sī, Syā)	292

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Surāpānagharam = Surāgāram (Ka)	400
Sekkho = Sekho (Sī)	19
Setakaṇhamaṇḍalavicitto = Setakaṇhātikaṇhamaṇḍalavicitto (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 73 piṭṭhe)	135
Sobhanakaram vā = Sobhanākārakataram vā (Ka)	344
Sovatthikattayam = Sovattikattayam (Ka)	120
Sova saṃkilesapakkham = Tasseva saṃkilesapakkham (Ka)	126
So hi abbhantaram sukkhāpento viya -pa- parisokoti vuccati = ...yo hi -pa- ...uppajjati, so anto parisokoti vuccati (Sī)	220

[Ha]

Hatthabhāram gahetvā = Hatthasāram sajjitā (Sī, Syā)	245
Hadayavakkapapphāsānam = Hadayavatthupapphāsānam (Sī)	263
Harīyati = Sārīyati (Syā)	342
Hitābhimukham = Hitābhimukhī (Sī, Syā)	378
Hirikopīnam paṭicchādanatthanti = Hirikopanapaṭicchādanatthanti (Sī)	410

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[A]		[Ka - Kha]	
Agārino annadapānavatthadā	394	Kathaṃ hi Bhagavā tuyhaṃ	19
Aggikkhandho samuddo ca	286	Kadariyo pāpasaṅkappo	97
Angānaṃ sithilabhāvā	62	Kim bhāsitena bahunā nanu	
Aṭṭhārasannaṃ koṭīnaṃ	1	yaṃ kuhiñci	66
Attanā hi kataṃ pāpaṃ	91	Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti	281
Anavaṭṭhitacittassa	393	Khamādayādiyuttana	2
Anavassutacittassa	393	[Ga - Ca - Cha - Ja - Ña]	
Aniruddhamhi paṭhame	240	Gantvāna so satta padāni	
Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ	161	gotamo	154
Abhisāṅkharoti so ete	195	Garahissanti taṃ viññū	49
Arā saṃsāracakkassa	160	Cattāro pañca ālope	302
Avijjālaṅgiṃ ghātento	1	Cittajena hi rūpena	198
Avokkamento samayaṃ sakañca	2	Cittassa ca paridahanā	64
Asayhamappatikāraṃ	63	Cittikataṃ mahagghaṅca	231
Ahetuko nopi ca		Cutūpapāte saṃsāre	195
rūpanissito	276	Chaḷeva phassā saṅkhepā	198
[Ā - U - E]		Jāyetha no ce narakesu	
Ārakattā hatattā ca	161	satto	64
Ārabhissaṃ samāsenā	2	Ñāṇappabhedāvahanassa tassa	2
Upeti dhammaṃ		[Ta]	
paripucchamāno	276	Taṃ Sāriputtaṃ Jinarājaputtaṃ	1
Ekaṃ na ekato idha	194	Taṇhādutiyo puriso	33
Ekaṃsavacanaṃ ekaṃ	6	Taṇhāya paccayā tasmā	198
Ekāyanaṃ jātikhayantadassī	45	Tathā dhammuttamañceva	1
[Ka]			
Katattā paccayā ete	196		

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[Ta - Da]	
Ticīvaraṅca patto ca	409
Tibbandhakāre ca asayhasīte	65
Tilatelassa yathā bindu	214
Daṇḍeneke damayanti	127
Dāsakammakarā heṭṭhā	344
Disā catasso vidisā catasso	394
Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda	65
Dukkhī sukhaṃ patthayati	198
Dunnigghassa lahuno	393
Duve puthujjanā vuttā	236
Dussīlyaviddhaṃsanatā	105
Dūraṅgamaṃ ekacaram	393
Dūre santo pakāsentī	339
Dvārato vedanā vuttā	198
Dvāsīti Buddhato gaṇhim	8
[Dha - Na - Pa]	
Dhammācariyagaru saddhā	7
Dhammena nīyamānānaṃ	127
Na dukkhasaccena samaṅgibhūto	276
Nete kāmā yāni citrāni loke	10
Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco	62
Pamaṇaṃ pubbhāgova	240
Pāṭhatthavidasaṃhīro	7
Pāpassa pāpakammādi	63
Pāpuṇitvā Jino bodhim	1
Piyo garu bhāvaniyo	7
Pīleti kāyikamidaṃ	63

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Pīleti yato cittaṃ	64
Pucimandaparivāro	21
Puthūnaṃ jananādīhi	235
Pūjāvīsesaṃ saha paccayehi	161
Petesu dukkhaṃ pana khuppiṇāsa	65
[Pha - Bha - Ma]	
Phandaṇaṃ capalaṃ cittaṃ	393
Phalassuppattiyā eva	196
Bhaggarāgo bhaggadoso	229
Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ	228
Bhavo kulaṃ nikāyo ca	59
Bhāgyavā bhaggavā yutto	228
Maggo pantho patho pajjo	390
Majjhatabrahmabojjhaṅga	120
Maraṇe me bhayaṃ natthi	305
Mahāvīhāravāsīnaṃ	2
Mātāpitā disā pubbā	394
Muhuttajātova Gavampatī yathā	154
[Ya]	
Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti	360
Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ	39
Yaṃ sokasallavīhato paridevamāno	63
Yañcassa bhūñjati mātā	215
Yañcāpi gūthanaṃ rake viya mātugabbhe	65
Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṃ	215

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yathā ca Dīpaṅkarabuddha- ādayo	153
Yathāpi nāma jaccandho	195
Yadā ca ñatvā so dhammaṃ	195
Yasmā natthi raho nāma	161
Yasmā rāgādisaṅkhātā	160
Yo sukhaṃ dukkhato adda	42

[Ra - La]

Rūpataṇhādibhedena	198
Rūpā saddā rasā gandhā	222
Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo	341
Laddhappaccayamiti dhamma	196
Lokaṇāthaṃ ṭhapetvāna	260

[Va]

Vakkhāmahaṃ Aṭṭhakathaṃ janassa	2
Vanaṃ chindatha mā rukkhaṃ	33
Vāmena sūkaro hoti	371
Vitthārato dasopekkhā	120

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vippavāsā satādīnaṃ	62
Viruddho cāviruddho ca	195

[Sa]

Samsārakhīṇo na ca vantarāgo	276
Samsāre samsaraṃ bālo	195
Sattānaṃ hadayaṃ soko	63
Sattāhaṃ abbudaṃ hoti	214
Sattāhaṃ kalalaṃ hoti	214
Sattāhaṃ pesi bhavati	215
Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ	196
Sabbesaṅcāpi yaṃ sandhi	63
Samāvahati ca byādhi	63
Sāriputto mahāpaṇṇo	1
Sīlanaṃ lakkhaṇaṃ tassa	104
Sududdasaṃ sunipuṇaṃ	393
Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ	105
So tato ārakā nāma	160